

Dzīves kvalitāte Latvijā

 ZINĀTNE

UDK 316.4(474.3)

Dz 852

Zinātniskie redaktori
BAIBA BELA, TĀLIS TISENKOPFS

KRISTĪNES PLŪKSNAS
vāka dizains

ISBN 9984-767-75-2

© Latvijas Valsts prezidenta kanceleja, 2006

© Rakstu autori, 2006

© Apgāds "Zinātne", 2006

Saturs	
Ievads: dzīves kvalitāte kā sabiedrības mērķis. <i>Tālis Tisenkopfs, Baiba Bela</i>	7
Dzīves kvalitātes objektīvie rādītāji un subjektīvais novērtējums	
<i>Tālis Tisenkopfs.</i> Ko nozīmē laba dzīve mūsdienu Latvijā?	13
<i>Baiba Bela.</i> Labā dzīve: subjektīvie vērtējumi un vīzijas	38
Dzīves kvalitāte dažādās iedzīvotāju grupās	
<i>Aivita Putniņa.</i> Laba dzīve Latvijā: skats uz dzimties veidotu sociālo likteni	61
<i>Vladislavvs Volkovs.</i> Dzīves kvalitāte Latvijā: atšķirīgais starp nacionālajām grupām	81
<i>Karīna Vasījevska.</i> Bērnu dzīves kvalitāte Latvijā 21. gadsimta sākumā	97
<i>Ilze Trapenciere.</i> Es rullēju, tu rullē. Vai viņš/viņa rullē? Cool...: Par jauniešu dzīves kvalitāti	110
<i>Vladimirs Meņšikovs.</i> Dzīves kvalitāte Daugavpilī	153
Veselība un dzīves kvalitāte	
<i>Vents Silis.</i> Rūpes par veselību un dzīves kvalitāte	179
<i>Signe Mežinska.</i> Nespecialistu priekšstati par veselību un to saikne ar dzīves kvalitāti	217
Dzīves kvalitāti ietekmējošie nozīmīgie mūsdienu procesi	
<i>Mihails Hazans.</i> Apmierinātība ar darbu un tās ietekme uz apmierinātību ar dzīvi	237
<i>Līga Rasnača.</i> Pārmaiņu realizācija: mājoklis kā dzīves kvalitātes dimensija	265
<i>Anda Rožukalne.</i> "Labas dzīves" konstruēšana Latvijas presē (2005)	295

---

6 Saturs

Sandra Šūmane. Ikdienas pārvietošanās un dzīves kvalitāte:

mobilitāte kā ikdienas dzīves prakse	319
<i>Ilze Lāce.</i> Laika izlietojums un dzīves kvalitāte Latvijā	339
<i>Inese Šūpule, Brigitā Zepa.</i> Etniskā apdraudētība kā dzīves kvalitātes aspeks	355
<i>Ivars Austers.</i> Risks dzīves kvalitātes vārdā	373

Studentu skatījums uz dzīves kvalitāti Latvijā

Elgars Felcis. Vecākās paaudzes cilvēku situācija, attieksmes

un iespējas baudīt labu dzīvi Latvijā	383
---	-----

<i>Juris Tipa.</i> Dzīves kvalitātes laika un telpas robežas	393
--	-----

Anna Some. Ienākumu un patēriņa ietekme uz dzīves novērtējumu:

liecības no dzīves kvalitātes pētījumiem	401
--	-----

<i>Renārs Felcis.</i> Fiziskās aktivitātes un dzīves kvalitāte	409
--	-----

<i>Secinājumi. Tālis Tisenkopfs, Baiba Bela</i>	419
---	-----

Īsas ziņas par rakstu autoriem	426
--------------------------------------	-----

Ievads: dzīves kvalitāte kā sabiedrības mērķis

Pilnvērtīga dzīvošana ir mūžsens jautājums filozofijā, sociālajā domā un katras cilvēka personiskajā dzīvē, tas rosina svarīgus eksistenciālus un vienlaikus praktiskus jautājumus: ko nozīmē laba dzīve? kā to sasniegt? kā samērot vēlmes ar iespējām? kā veidot savu dzīvi? Šiem jautājumiem piemīt liela iekšēja spriedze, jo tie tiecas apvienot vienā skatījumā dažādus dzīves aspektus un dimensijas: ikdienas sīkumus un dzīves jēgu, notikumu konkrētību un ilgtermiņa stratēģijas, materiālās vajadzības un garīgos centienus, dzīves kārdinājumus un reālās iespējas. Filozofija, ētiskās mācības, reliģisko uzskatu sistēmas un sociālās zinātnes uz jautājumu: "Ko nozīmē laba dzīve?" – sniegušas dažādas atbildes, tās piedāvājušas arī praktiskus padomus, taču grāmatu gudrība un teorētiskās patiesības nesniedz cilvēkam pilnīgi apmierinošas atbildes uz jautājumu: "Kā *man* dzīvot?" Tas vienmēr ir individuāli risināms un atbildams jautājums. Šajā grāmatā pētīti dažādi dzīves kvalitātes aspekti Latvijā: nodarbinātība, ienākumi, materiālā labklājība, veselība, mājokļa apstākļi, bērnu, jauniešu un vecākās paaudzes dzīves kvalitāte, atšķirības reģionu, etniskajā un dzimtes griezumā. Analizēti arī subjektīvie priekšstati par labu dzīvi, mobilitātes un mediju ietekme un indivīdu pašu rīcības nozīme dzīves uzlabošanā. Tikai radoša, no indivīda gribas un brīvības izrietoša darbība spēj izveidot dzīvi, ar kuru pats cilvēks būtu apmierināts. Grāmatā aizstāvēta ideja, ka dzīves kvalitāte galvenokārt atkarīga no cilvēka radošas piejas dzīvei, rīcībspējas un praktiskās darbības.

Virzot priekšplānā indivīda vērtību, viņa tiesības un spējas veidot labu dzīvi, grāmata aizstāv arī citu ideju: ka dzīves kvalitātes uzlabošanā būtiska ir arī kolektīvā darbība – kopēju sabiedrības attīstības mērķu izvirzišana, prasmīgas

politikas īstenošana, valsts un privātā sektora ieinteresētība un atbalsts dzīves uzlabošanas centieniem. Mūsdienās dzīves kvalitāte vairs nav tikai filozofisku diskusiju priekšmets vai individu personiskā problēma, arvien biežāk tā nonāk sabiedrības uzmanības centrā saistībā ar diskusijām par attīstības procesa mērķiem un jēgu, ekonomiskās augsmes uzdevumiem, politikas kritērijiem, valstu un to savienību attīstības modeļiem. Dzīves kvalitāte kļūst par sociālo un politisko darba kārtību integrējošu motīvu.

Pētijums "Dzīves kvalitāte Latvijā" tika sākts 2005. gadā – zīmīgā laikā – 15 gadu pēc neatkarības atjaunošanas, gadu pēc iestāšanās Eiropas Savienībā. Tas ir būtisks laikposms, kad var atskatīties uz sasniegto, izvērtēt tagadnes situāciju un izvirzīt uzdevumus, kas vēl jāsasniedz. Šajā grāmatā atspoguļoti pētījuma rezultāti, kas ir viens no pirmajiem mēģinājumiem gūt aptverošu ieskatu dzīves kvalitātes problemātikā, procesos un tendencēs mūsdienu Latvijā.

Pēdējā laikā vairāki nozīmīgi pētījumi, tostarp "Pārskats par tautas attīstību 2004/2005", Stratēģiskās analīzes komisijas (SAK) atbalstītie pētījumi par iedzīvotāju ataudzi un migrāciju, pievērsušies individuāla situācijas izpētei, cilvēka iespēju un praktiskās rīcības analīzei. Arī politiskie dokumenti, jo īpaši Nacionālais attīstības plāns, kas definē Latvijas attīstības vadlīnijas laikposmam līdz 2013. gadam, dzīves kvalitāti izvirza kā galveno uzdevumu. Pievēršanās individuāla dzīvei, viņa labklājībai, rīcībai un atbildībai Latvijā kļūst par caurviju motīvu sociālos pētījumos un politiskajos dokumentos. Dzīves kvalitāte norāda uz jauniem attīstības orientieriem un mudina meklēt politiskos mehānismus, kā mūsu valsts straujo ekonomisko izaugsmi pārveidot iedzīvotāju labklājībā.

Dzīves kvalitātes jēdziens trāpīgi uzrunā laikmeta sociālo un politisko pašizjūtu. Kaut arī Latvija ir kļuvusi par ES dalībvalsti ar vieniem no augstākajiem ekonomiskās izaugsmes rādītājiem, tajā joprojām vērojama atpalicība no Eiropas sociālajiem standartiem. Pārāk zemi iedzīvotāju skaita pieauguma un mūža ilguma rādītāji, slikta veselība, darbaspēka migrācija uz ārzemēm, zemas algas un neviensmērīgs labklājības pieaugums dažādās iedzīvotāju grupās ir procesi, kas skaudri iezīmē dzīves kvalitātes nepietiekamību visai plašos iedzīvotāju slāņos.

Dzīves kvalitātes pētījums tiecas fiksēt un izprast situāciju galvenajās jomās, kas ir nozīmīgas labas dzīves sasniegšanai un uzturēšanai. Pētījuma mērķis ir analizēt dzīves kvalitātes objektīvos rādītājus, to atšķirības dažādās iedzīvotāju grupās, kā arī skatīt dzīves kvalitāti saistībā ar nozīmīgām mūsdienu dzīves

tendencēm. Būtisks aplūkotais dzīves kvalitātes aspekts ir cilvēku subjektīvie priekšstati par to, kas ir laba dzīve, viņu subjektīvais dzīves novērtējums un apmierinātība ar dažādām tās jomām. Īpaša uzmanība pievērsta cilvēku rīcīb-spējas analīzei un konkrētu dzīves uzlabošanas stratēģiju noskaidrošanai.

Pētījumu koordinēja Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts (SPPI), un tajā piedalījās zinātnieki no vairākām augstskolām – Dau-gavpils universitātes, Rīgas Stradiņa universitātes, Latvijas Lauksaimniecības universitātes. Pētījumā iesaistījās arī LU Socioloģijas nodaļas studenti, palidzot veikt dzīves kvalitātes strukturētās intervijas un gatavojojot referātus studentu zinātniskajai konferencei. Kopumā projektā piedalījās 21 pētnieks.

Pētījums bija tematiski sazarots, un tas atbilst šā pētījuma priekšmeta daudz-pusībai. Tēmu lokā tika iekļauti tādi jautājumi kā vispārējā apmierinātība ar dzīvi, labas dzīves subjektīvā interpretācija, ienākumi un materiālā labklājība, darbs un nodarbinātība, ģimene un laika izlietojums, veselība, mājokļa apstākļi, bērnu un jauniešu dzīves kvalitāte, labas dzīves konstrukcija medijos, iniciatīva un riska uzņemšanās, dzīves kvalitātes etniskās un reģionālās atšķirības, dzimtes atšķirības un risinājumi labas dzīves veidošanā un citi jautājumi. Pētījumam bija vienota metodoloģija, bet izmantotas vairākas datu vākšanas un analīzes metodes. Sadarbībā ar Pārskata par tautas attīstību autorkolektīvu veikta reprezentatīva Latvijas iedzīvotāju aptauja (1020 respondentu) par dzīves kvalitātes jautājumiem. Tika izstrādāta īpaša dzīves kvalitātes forma – strukturētas intervijas paraugs, pēc kuras nointervēti 96 respondenti. Vairāki autori, kuri strādāja pie konkrētām tēmām, katrs veica no 10 līdz 20 padziļinātām intervijām. Subjektīvo labas dzīves vērtējumu un modeļu analīzē izmantoti arī 36 ik-dienas dzīves apraksti, kurus Latvijas iedzīvotāji iesūtīja pētījuma autoriem. Analizējot preses lomu labas dzīves priekšstatu veidošanā, izmantotas kontentalīzes metodes. Lietotas arī Latvijas sociālajās zinātnēs novatoriskas pie-ejas un paņēmieni, piemēram, tika vākti un analizēti bērnu zīmējumi, kuros viņi attēlo savu labas dzīves redzējumu. Īpašas pieminēšanas vērtā ir autoru kolektīva sadarbība ar radošo grupu "Labvakar", kura, izmantojot pētījuma kopējo konceptuālo uzstādījumu, sagatavoja četras filmas par tēmu "Laba dzīve Latvijā". Šīs filmas veido vizuālo vēstījumu par dzīves kvalitāti, un katrā no tām parādīta kāda būtiska dzīves joma, kas analizēta arī pētījumā: cilvēku subjektīvie priekšstati par labu dzīvi, ģimene un mājoklis, darbs un cilvēku nākotnes ieceres.

Grāmatas struktūra veidota atbilstīgi pētījuma jomu tematiskajai daudzveidībai un to sasaistei. Pirmajā daļā uzmanība pievērsta "labas dzīves" izpratnes noskaidrošanai un subjektivajiem vērtējumiem, iezīmējot uz cilvēku centrētu pieeju. Tālis Tisenkopfs no konceptuālā viedokļa aplūko, ko nozīmē laba dzīve mūsdienā Latvijā, pievēršas dzīves kvalitāti ietekmējošo procesu un rīcībspējas analīzei, izvirzot vienu no pētījuma galvenajām hipotēzēm – dzīves kvalitātes uzlabošanā izšķirīgi svarīga ir cilvēku rīcībspēja. Baiba Bela analizē subjektīvā apmierinājuma mērījumus un sabiedrībā pastāvošos subjektīvos priekšstatus par labu dzīvi, kā arī saistību starp apmierinājumu ar dzīvi, cilvēku dzīvesveidu un pasaules uztveri.

Grāmatas otrajā daļā detalizēti pētīta dzīves kvalitāte dažādās iedzīvotāju grupās. Aivita Putniņa aplūko, kā dzimte iezīmē indivīdu sociālo dzīvi un tās kvalitāti, kādas atšķirības ir sieviešu un vīriešu ideālajos un reālajos dzīves modeļos. Vladislavs Volkovs analizējis dzīves kvalitāti etniskajā aspektā – atšķirīgo un līdzīgo dzīves kvalitātes objektīvajos rādītājos un uztverē latviešu un krievu tautības respondentu vidū. Svarīgi, ka pētījumā pievērsta uzmanība arī bērnu un jauniešu dzīves kvalitātei, jo centieniem pēc labklājības būtu īslaicīga vērtība, ja tie neietvertu rūpes par nākamo paaudzi. Karīna Vasiļevska analizējusi bērnu izpratni par labu dzīvi, kā arī speciālistu viedokļus par bērnu dzīves kvalitāti un problēmām Latvijā. Savukārt Ilze Trapenciere pievērsusies jauniešiem un viņu priekšstatiem par labu dzīvi. Latvijai raksturīga nevienmērīga reģionu attīstība, labklājības un dzīves iespēju atšķirības novados, tāpēc Daugavpils universitātes zinātnieks Vladimirs Meņšikovs īpaši aplūkojis dzīves kvalitātes rādītājus un vērtējumu Latvijas otrajā lielākajā pilsētā Daugavpilī, kam raksturīgs arī multietnisks iedzīvotāju sastāvs. Daugavpils piemēra analīze parāda, kā dzīves kvalitāte veidojas kopsaistībā ar pilsētas ekonomisko izaugsmi, infrastruktūras uzlabošanos un cilvēku individuālajām dzīves stratēģijām.

Grāmatas trešā daļa veltīta veselības un dzīves kvalitātes jautājumiem. Šis ir viens no svarīgiem aspektiem dzīves kvalitātes jomā, nemot vērā Latvijas iedzīvotāju sastāva novecošanos un veselības īpašo nozīmi pilnvērtīgai dzīvošanai. Vents Silis pētījis iedzīvotāju rūpes par veselību, viņu priekšstatus par veselību kā vērtību un detalizēti analizējis veselības uzvedību. Savukārt Signe Mežinska padziļināti pievērsusies jautājumam, kā iedzīvotāju priekšstati par veselību ietekmē viņu dzīves kvalitāti.

Grāmatas ceturtajā daļā analizēti nozīmīgi mūsdienu procesi saistībā ar dzīves kvalitāti, tādi kā: pārmaiņas nodarbinātībā un mājokļa jomā, mediju ietekme uz dzīves stilu veidošanos, mobilitātes radītās izmaiņas ikdienas dzīvē, etnisko un lingvistisko atšķirību ietekme uz dzīves kvalitāti un riska uzņemšanās nozīme dzīves uzlabošanā. Mihails Hazans izpētījis apmierinātības ar darbu ietekmi uz iedzivotāju kopējo dzīves novērtējumu. Kopš neatkarības atjaunošanas krasi mainījusies situācija dzīves vides un mājokļa jomā, gan sniedzot jaunas iespējas, gan radot ierobežojumus. Mājokļa un dzīves kvalitātes saistību ir aplūkojusi Līga Rasnača, īpašu uzmanību pievēršot to cilvēku subjektīvajiem viedokļiem, kuri nesen pieredzējuši pārmaiņas šajā jomā. Mūsdienu sabiedrībā plašsaziņas līdzekļiem ir būtiska ietekme uz cilvēku vērtībām un uzskatiem. Anda Rožukalne pētījusi, kādus labas dzīves modeļus – priekšstatus, ideālus, paraugus un vēlamo rīcību – konstruē un auditorijai piedāvā Latvijas prese. Vēl viena mūsdienu dzīves pamatiezīme un nepieciešamība ir mobilitāte un ar to saistītie tehniskie līdzekļi un procesi – pārvietošanās, ceļošana, komunikācijas rīki, transporta infrastruktūra u. c., kurus analizējusi Sandra Šūmane. Mobilitāte ir viens no nozīmīgākajiem resursiem, kurš paplašina dzīves iespējas, bet maina arī ikdienas ritmu un dzīves modeļus. Latvijā etnisko attiecību kvalitāte ir būtisks sabiedrības kopejās kvalitātes aspeks, tāpēc Brigita Zepa un Inese Šūpule pētījušas lielāko etnisko un lingvistisko grupu attiecības, īpaši pievēršoties apdraudējuma izjūtai katrā no grupām un tās negatīvajai ietekmei uz sociālās dzīves kvalitāti Latvijā. Savukārt Ivars Austers izvirzījis tēzi, ka dzīve mūsdienu sabiedrībā ir neizbēgami saistīta ar risku un gatavība uzņemties risku gan izriet no dzīves kvalitātes izjūtas, gan ir viens no tās veidošanas faktoriem.

Grāmatas noslēdošo daļu veido topošo sabiedrības pētnieku – Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodalas studentu raksti par jaunos pētniekus interesējošiem dzīves kvalitātes aspektiem. Juris Tipa ir pievērsies aktuālai mūsdienu dzīves problēmai – laika trūkumam un aplūkojis laika un telpas pretrunas ikdienas dzīvē, to iespaidu uz dzīves kvalitātes subjektīvo novērtējumu. Elgars Felcis pētījis vecākās paaudzes priekšstatus par labu dzīvi un veco ļaužu subjektīvos dzīves vērtējumus. Anna Some aplūkojusi pieaugošu ienākumu un patēriņa ietekmi uz dzīves novērtējuma uzlabošanos, bet Renārs Felcis analizējis fizisko aktivitāšu un sporta nodarbju ietekmi uz dzīves kvalitāti.

---

12 BAIBA BELA, TĀLIS TISENKOPFS

Dzīves kvalitāte ir plašs un ietilpīgs jēdziens, kas ietver gan objektīvos rādītājus, gan subjektīvo apmierinātību un novērtējumu, gan indivīda rīcībspēju veidot dzīvi atbilstīgi savām iecerēm. Katrs no grāmatas rakstiem uzrunā kādu svarīgu labas dzīves aspektu, arvien norādot uz nepieciešamību veidot sinerģiju starp indivīdu rīcībspēju un centieniem uzlabot dzīvi un valsts un privātā sektora atbalstu. Ceram, ka grāmata būs labs papildinājums kopējā diskusijā par dzīves kvalitāti Latvijā un atbalsts uz cilvēku labklājību vērstu nākotnes stratēģiju īstenošanā. Kopā ar filmām, kurās attēlotas konkrētu cilvēku dzīves, tā pauž piemērus un pārliecību, ka laba dzīve Latvijā ir iespējama.

Baiba Bela, Tālis Tisenkopfs

DZĪVES KVALITĀTES OBJEKTĪVIE RĀDĪTĀJI UN SUBJEKTĪVAIS NOVĒRTĒJUMS

Tālis Tisenkopfs

Ko nozīmē laba dzīve mūsdienu Latvijā?

“Ar citiem runājot, man vienmēr liekas, ka es dzīvoju vislabāk. Ir daži trūkumi, bet tāpat var dzīvot.”

(No sarunas)

Ievads

Dzīve ir kvalitatīva tad, ja tu savai dzīvei spēj piedāvāt ideju, kaut vai mal-dīgu, tikai ne garlaicību. Cilvēks spēj radīt materiālas un garīgas vērtības. Daļa enerģijas viņam jāizlieto, lai vairotu materiālos labumus, piedalītos sacīkstē pēc labklājības. Bet, ja cilvēkam rūp vien materiālie labumi, tad smadzenes ātri kļūst trulas un iznākums visbiežāk ir cilvēka nelaimīgums. Tikai tie, kuri spēj apvienot materiālo un garīgo, kuriem rūp sava brīvība un kuri spēj radīt idejas, var cerēt uz patiesu dzīves kvalitāti.

Labai dzīvei nepieciešami daudzi priekšnosacījumi: materiālā labklājība, nodarbinātība, veselība, sociālā drošība, izglītība, mājoklis, labas attiecības ģimenē, iekļaušanās sociālajos procesos un daudz kas cits – šos būtiskos aspektus Latvijas ekspertu grupa ieklāvusi dzīves kvalitātes indeksā, kuru paredzēts regula rādītāji mērīt saistībā ar Nacionālā attīstības plāna 2007.–2013. gadam īstenošanu. Tomēr svarīgāka par ārējiem apstākļiem un materiālajiem nosacījumiem ir cilvēka spēja veidot dzīvi atbilstīgi savām vēlmēm un iecerēm, sasniegt mērķus un gūt piepildījumu. Nenoliedzot objektīvu ekonomisko rādītāju nozīmi, būtiska ir paša indivīda spēja un prasme veidot savu dzīvi. Te noder jēdziens *rīcībspēja*, kas norāda uz indivīda autonomiju, brīvību, spējām, zināšanām, praktisko māku. Šie ir seni un ietilpīgi vārdi, kuru nozīmes tulkotas filozofijā, folklorā, sociālajās zinātnēs un dotas arī ikdienas apzinā un cilvēku pieredzē.

Arī socioloģijā ir svarīgi analizēt individuāla rīcībspēju un radošu pieejumu dzīvei. Šajā rakstā dzīves kvalitātes priekšplānā virzīta cilvēka radošas darbības un rīcībspējas ideja. Labai dzīvei svarīga ir arī pēctecība – cilvēka biogrāfiskā pašrealizācija. Dzīvot labu dzīvi ir patiešām sarežģīts uzdevums, kas risināms ik dienas un visa mūža garumā. Valsts, privātais sektors, nevalstiskās organizācijas, pārvaldes institūcijas var palīdzēt cilvēkam veidot labvēlīgus dzīves priekšnosacījumus, statistika var apgādāt mūs ar vidējiem aritmētiskiem rādītājiem un starptautiskiem salīdzinājumiem, tomēr reālā dzīves kvalitāte būs atkarīga no individuāla paša.

Rakstā vispirms veikta dzīves kvalitātes konceptuāla analīze, pēc tam ieziņēti šīs kvalitātes mūsdieni procesi un izaicinājumi. Trešā sadaļa veltīta konkrētu dzīves uzlabošanas stratēģiju un rīcību analīzei, kurās pašreiz vērojamas Latvijas sabiedrībā. Noslēgumā izdarīti daži secinājumi.

Dzīves kvalitātes konceptuāla analīze

Dzīve vienmēr ir kaut kas vairāk nekā tikai ikdienas daudzveidība – tā ir arī *iespējamais* un *vēlamais*. Priekšstati par labu dzīvi veidojas krustpunktā starp esošo un jābūtīgo, samērojot dažādas dzīves jomas, dažādu zināšanu ieskatus, kā arī salīdzinot savu un citu cilvēku dzīvi. Viens no dzīves kvalitātes konceptuālajiem modeļiem parādīts 1. attēlā, kur ikdiena un dzīves kvalitāte aplūkota dažādu atziņas līmenū skatījumā*.

Jautājums “Ko nozīmē laba dzīve?” nodarbinājis domātājus kopš seno grieķu laikiem. Līdz mūsdienām saglabājies Platona un Aristoteļa uzskatu pretstats. Platons labas dzīves atslēgu meklēja ideālu pasaule, viņu nodarbināja jautājums par labo, tikumu, dzīvi kā mēģinājumu tuvoties ideālam. Aristoteļa skatījums bija “piezemētāks” – viņš priekšplānā virzīja praktisko dzīvi un ētiku – ikdienā risināmus izvēles jautājumus: kāda dzīvošana ir laba, kā pareizi dzīvot, kādas prasmes nepieciešamas, kā rīkoties? (Young, 2005, 18. lpp.) Aristoteļa un Platona filozofijā rodami dzīves kvalitātes galvenie konceptuālie elementi. Viens no tiem ir – labā ideja, mūsdienu terminoloģijā runājot – vērtības un

* Sikāk par ikdienas un dzīves kvalitātes attiecībām skatīt rakstu: *Tālis Tisenkopfs. Ziemeļu pusēlēks ikdienas dilums: Nojēgums par ikdienas dzīvi latviešu dzejā // Latvijas Universitātes Raksti, 701. sēj. Socioloģija. Riga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006. 34.–70. lpp.*

1. attēls

Dzīves kvalitātes teorētiskais modelis

Zināšanu līmeņi						
Dzīves līmeņi		Eksistenciālais: morāle, reliģija, filozofija, māksla...	Makrosociālais: Sabiedrība, politika, ekonomika, kultūra...	Mezosociālais: Organizācijas, grupas, kopienas...	Mikrosociālais: Individu, ģimene, privātā telpa, mājas, biogrāfija...	Esotās un jābūtīgais
	Dzīves kvalitāte	Mūžīgais, labais, tīcība, vērtības, pasauluzskats, skaistais...	Nodarbinātība, uzņēmējdarbības vide, sociālā drošība, izglītības kvalitāte, veselības aizsardzība, pārvaldes institūciju efektivitāte...	Iekļaušanās, līdzdalība, uzticēšanās, sociālā atzinība, novērtējums, cieņa, dzīves vides kvalitāte...	Rīcībspēja, zināšanas, prasmes, paļavība, drošība, apmierinātība ar dzīvi, plāni...	
	Ikdienas dzīve	Pelēcība, steiga, darbs, aizgājība, rūpes, sīkumi...	Darbs, profesija, izglītība, ienākumi, īpašums...	Sociālās saites, sociālie kontakti, attiecības, mijedarbe...	Rūpēšanās, pienākumi, atbildība, ikdienas darbi, pieredze...	
Prakse						

ideāli, kas var būt gan individuāli, gan sabiedriski. Vērtību aspekts izceļ dzīvē jābūtības, vēlamības dimensiju, tas norāda arī uz iespējamo plaisiru starp pašreiz sasniegto un ideālo stāvokli. Otrs svarīgs labas dzīves struktūrelementi Aristoteļa filozofijā ir laime (*eudaimonia*), tā izpaužas kā cilvēka apmierinātība, gandarijums par sasniegto, izjūta, ka individu var sevi realizēt. Laime ir patīkams psiholoģisks stāvoklis, un ir cilvēka dabā uz to tiekties. Tomēr no Aristoteļa mācības izriet, ka tā nevar būt pašmērķis, jo ir pārejoša un ātri zūd. Laime vairāk uzskatāma par vērtību sasniegšanas kritēriju un psiholoģisko indikatoru. Tāpēc Eiropas kultūrā par laimīgu biežāk uzskata nevis tādu cilvēku, kurš dzīvo nabadzībā, taču savas neizglītotības dēļ to neapzinās, bet gan tādu individu, kurš izvirzījis un sasniedzis visai augstus mērķus labklājības, izglītības, kultūras, sociālā statusa ziņā. Trešais svarīgais Aristoteļa jēdziens labas dzīves definēšanā

ir praktiskais tikums – *arete*, kas apzīmē dzīvotprasmi – māku panākt līdzsvaru starp dažādām dzīves pusēm, izdarīt pareizās izvēles un sasniegt iecerēto. Aristoteļa *arete* latviešu folklorā sauc par padomu, tikumu. Šajā pētījumā tie apzīmēti ar jēdzienu *rīcībspēja*. Tādējādi no filozofijas var mācīties, ka dzīves kvalitātē izšķirami trīs svarīgi aspekti: vērtības, praktiskā darbība un apmierinātība, kas ir dzīves subjektīvs novērtējums.

Sociālajās zinātnēs dzīves kvalitātes konceptualizācijā pastāv vairākas pieejas. Anna Stepčenko (2006, 146.–147. lpp.), analizējot dzīves kvalitātes indikatorus Eiropas Savienībā, definē vairākas dzīves kvalitātes sfēras: veselība, nodarbinātība, ekonomika, zināšanas, ģimene, mājoklis, drošība, politika, eko-loģija un citas, kā arī sakārto plašo indikatoru kopumu makrolīmeņa un mikrolīmeņa, monetāros un nemonetāros, objektīvos un subjektīvos indikatoros. Viena no pieejām ir dzīves apstākļu pieeja, kas uzsvaru liek uz objektīviem rādītājiem, tādiem kā materiālā labklājība, mājokļa apstākļi, rīcībā esošie ienākumi u. tml. Šī ir visplašāk izmantotā pieeja, kura viegli komunicējama un uztverama sabiedrībā – cilvēki nereti vienādo dzīves kvalitāti ar materiālo labklājību, ekonomiskās attīstības līmeni. Laika gaitā šī pieeja paplašinājusies – un dzīves apstākļu jēdzienā iekļauti arī nemonetāri labumi, tādi kā vides kvalitāte, sociālā infrastruktūra, kultūras pieejamība, līdzdalība, demokrātijas attīstība un citi, kas arī ir svarīgi dzīves resursi. Dzīves apstākļu pieeju varētu nosaukt par kvantitatīvu un aprakstošu, tā lielu uzmanību pievērš ārējiem nosacījumiem, kurus traktē kā "objektīvus", pat indivīdam pāri stāvošus. Tomēr, kā trāpīgi norāda Anna Stepčenko, lai cik plaši mēs arī tvertu apstākļus, šajā jēdzienā pietrūkst teorētiskas idejas. Turpretim dzīves kvalitātes jēdziens paredz teorētiskas idejas klātbūtni, un tā nav reducējama līdz ārējiem apstākļiem.

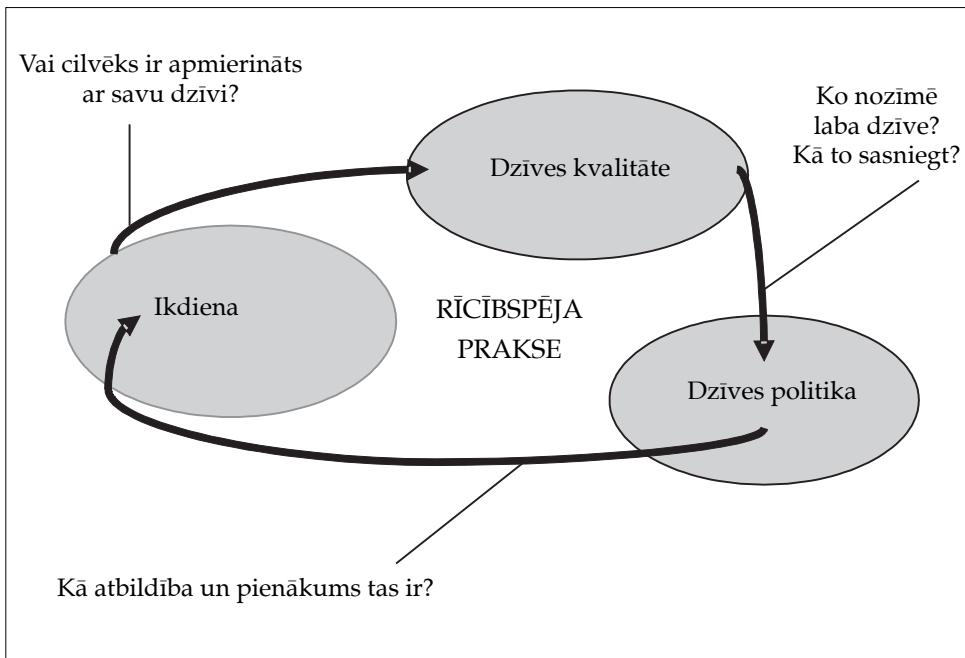
Otra pieeja dzīves kvalitātes pētījumos ir subjektīvās labklājības pieeja. Tās ietvaros analizē labas dzīves priekšstatus, rīcības subjektīvos priekšnoteikumus, kā arī subjektīvo apmierinātību ar veselību, darbu, materiālo stāvokli, dzīvi kopumā u. tml. Subjektīvie vērtējumi sniedz ieskatu sabiedrības izjustajā labklājībā. Kompleksos dzīves kvalitātes pētījumos izmanto gan objektīvos rādītājus, kurus iegūst ar statistikas metodēm, gan subjektīvos vērtējumus, kurus iegūst aptauju ceļā. Piemēram, zinātnieku apvienība "*The Economist Intelligence Unit*" izstrādājusi dzīves kvalitātes indeksu, kas saista subjektīvos dzīves apmierinājuma mērījumus ar objektīvajiem dzīves kvalitātes priekšnosacījumiem virknē pasaules valstu (*The Economist Intelligence Unit*, 2005). Šajā indeksā iekļauti deviņi dzīves kvalitātes faktori: materiālā labklājība, veselība, politiskā

stabilitāte un drošība, ģimenes dzīve, kopienas dzīve, klimats un ģeogrāfija, darba drošums, politiskā brīvība un dzimumu vienlīdzība, kuru nozīme un īpatsvars noteikts pēc šo faktoru devuma kopējā subjektīvajā dzīves vērtējumā. Par dažiem dzīves kvalitātes aspektiem, piemēram, materiālo labklājību, nodarbinātību, pieejama plaša statistiskā informācija, šie rādītāji ir samērā viennozīmīgi interpretējami, un to novērtēšanā piemērotāki ir kvantitatīvie indikatori. Citi dzīves kvalitātes aspekti, piemēram, veselības stāvoklis, vides kvalitāte, dzimumu līdztiesība, politiskās brīvības, ir brīvāk interpretējami, tāpēc nozīmīgāki kļūst subjektīvie vērtējumi.

Bijuši arī meEGINĀJUMI izveidot integrētu dzīves kvalitātes teoriju, kam jāapvieno ekonomiskie, sociālie un psiholoģiskie aspektie, jāsaskaņo objektīvie un subjektīvie indikatori. Somu sociologs Ēriks Allarts (Allardt, 1993) piedāvājis strukturēt labu dzīvi pēc trim cilvēka pamatvajadzībām: *piederēt, milēt un būt (having, loving and being)*. "Piederēt" norāda uz nepieciešamiem ekonomiskajiem un sociālajiem labumiem, kurus cilvēks dzīves laikā var iegūt un izmantot, – darbu, ienākumiem, īpašumu, mājokli u. tml. Tam var pieskaitīt arī personības resursus – izglītību, veselību, garīgās un fiziskās spējas. Tie ir cilvēka resursi, ar kuriem viņš var rīkoties – cilvēciskais kapitāls. "Milēt" izsaka nepieciešamību būt sociāli iekļautam – ģimenē, kopienā, plašākā sabiedrībā. Tā ir arī vajadzība pēc emocionālās tuvības, mīlestības, partnerattiecībām. Milestībai svarīgas darbības ir rūpju sniegšana un saņemšana, attiecību uzturēšana, jūtu dzīves vadišana. Galu galā tā cilvēkam sniedz emocionālo drošību un labsajūtu. "Būt" Ērika Allarta izpratnē nozīmē cilvēka pašrealizāciju, atzinību un novērtējumu no citiem sabiedrības locekļiem. Kā raksta Matra Nisbauma un Amartaija Sens (Nussbaum and Sen, 1996): "Cilvēka funkcionēšana, no elementārām lietām tiecoties uz pilnīgāku labklājību, ietver kompleksas rīcības priekšnosacījumus attīstīt savas spējas, celt pašapziņu. Izvairoties no dažādiem traucējumiem un izmantojot savus resursus, paveras plašākas iespējas darboties un izvēlēties savu dzīves labklājības līmeni." Tādējādi integrētā skatījumā uz dzīves kvalitāti svarīga ir saikne starp materiālajiem un sociālajiem apstākļiem, cilvēka spējām un viņa praktisko darbību sabiedrībā.

Tautas attīstības koncepcijas ietvaros dzīves kvalitāti saprot kā cilvēka spēju un iespēju paplašināšanos. Mūsdienu sabiedrība kļūst atvērtāka sociālās struktūras ziņā, indivīds var iekļauties dažādās grupās un ieņemt vairākas pozīcijas. Iespēja kļūst par veidu, kā cilvēks iekļaujas objektu, subjektu un attiecību tīklos, tā ir mūsdienu sabiedrības parole. Tāpēc labā dzīvē svarīga ir iespēju

2. attēls

Dzīves apļi

pieejamība un izvēles brīvība lemt par savu dzīvi. Savukārt iespēju šaurība, resursu trūkums, kas neļauj piekļūt šim iespējām, neprasme tās izmantot darbojas kā dzīves kvalitāti pazeminošs faktors. Sabiedrībā iespējas ir sadalītas nevienmērīgi, un mūsdienu dzīves viltība ir tāda, ka lielākoties paplašinās neaizsniedzamas, grūti izmantojamas vai pat nevajadzīgas iespējas, kamēr "vajadzīgās" iespējas joprojām ir grūti aizsniedzamas un kļūst arvien grūtāk saprotamas. Sabiedrība piedāvā iespēju haosu, apgrūtinot cilvēka izvēli, līdz ar to piemēroto iespēju identificēšana un saprātīgu izvēlu izdarīšana kļūst par vienu no svarīgākajiem dzīves kvalitāti veidojošajiem faktoriem. Viens no izaicinājumiem ir vilinošo iespēju sašaurināšana līdz individuālai patiesi vajadzīgajām un piemērotajām izvēlēm.

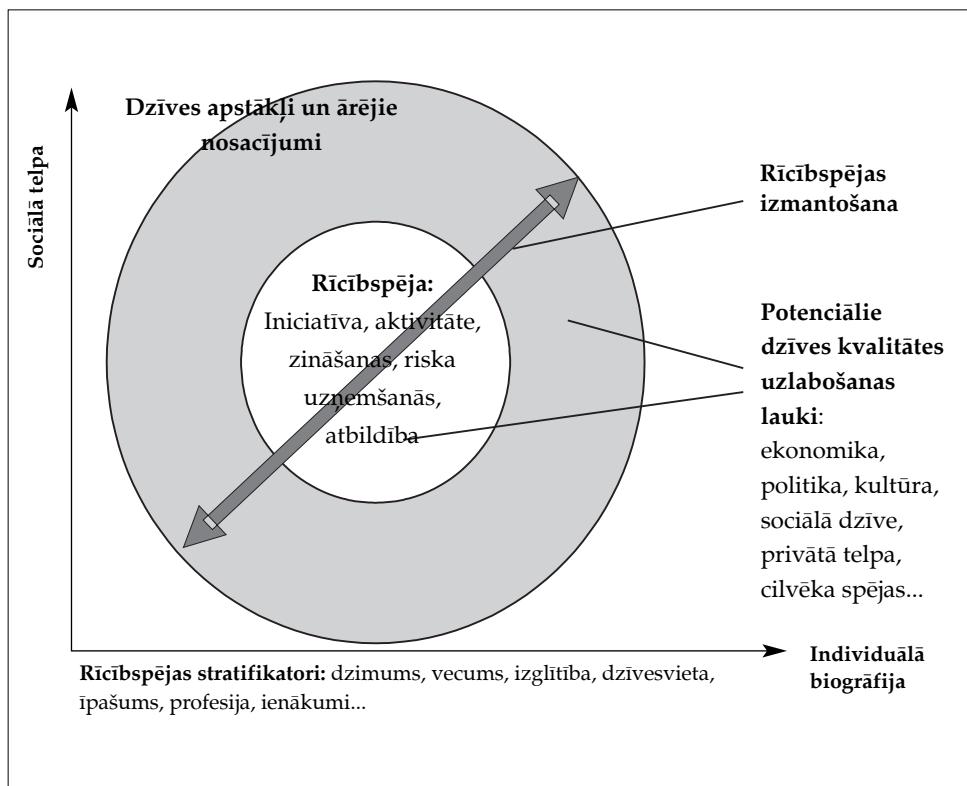
Dzīves kvalitātes jautājumā iespējamas gan plašas, gan šauras definīcijas. Šajā pētījumā tā definēta kā cilvēku apmierinātība ar dzīvi, drošība par nākotni un spēja rīkoties – uzlabot dzīves apstāklis un sasniegt mērķus. Dzīves kvali-

tātes konceptualizāciju var sašaurināt līdz dažām pamatvērtībām un simboliem, ap kuriem pulsē indivīda dzīve: materiālā labklājība (to simbolizē nauda), izvēle, radoša rīcība. Nauda rada iespēju, tā ir brīnišķīga, taču viltīga – ar iespēju jāprot tikt galā. Nekas tā nepieviļ kā neizprastas vai pārprastas iespējas. Visuzticamākais pavadonis labā dzīvē ir cilvēka paša radoša rīcība. Šajā pētījumā dzīves kvalitāte atvasināta tieši no cilvēka *rīcībspējas* – īpašību, spēju un darbību kopuma, kas ļauj viņam izveidot sev piemērotu dzīves un pašrealizācijas modeli (sk. 2. attēlu). Dzīves kvalitāte veidojas uz ikdienas pamata. Liecot klāt svarīgām ikdienas darbībām un attiecībām vārdu "labs": labs darbs, laba ģimene, laba veselība, labi ienākumi, labs mājoklis, labi draugi, labas nākotnes izredzes u. tml., – mēs iegūstam labu dzīvi. Lai nonāktu līdz tai, svarīga ir indivīda rīcībspēja.

Rīcībspēja un dzīves kvalitāte

Socioloģiski rīcībspēju var definēt kā cilvēka spēju veidot dzīvi sev vēlamā virzienā. Tā pamato darbību, ir priekšnoteikums dzīves apstākļu veidošanai un sasniegumu gūšanai. Rīcībspēja tiešā veidā saistāma ar mērķu izvirzišanu, izvēlēm un praktisko darbību. Rīcībspējas raksturlielumi ir iniciatīva, aktivitāte, riska uzņemšanās, pielāgošanās, jaunveide (inovācija), spēja mainīties, darbības vadišana un citas pazīmes. Lai gan rīcībspējas avoti ir iekšēji, meklējami indivīda autonomijas un pašapziņas sfērā, tā aptver un integrē visus cilvēka rīcībā esošos "iekšējos" un "ārējos" resursus – izglītību, īpašumu, finanšu līdzekļus, sociālos sakarus u. tml. – un nosaka veidu, kādā cilvēks šos resursus izmanto. Rīcībspēja ir aktīvs dzīves satiklojuma mehānisms, kas savieno zināšanas ar praksi, resursus ar darbību. Rīcībspēju būtiski ietekmē izglītība, sociālā izcelsme, audzināšana, tā mainās dzīves gaitā, un to ietekmē arī cilvēka pieredze. Svarīgu lomu rīcībspējas realizācijā spēlē indivīda pašapziņa, refleksija un gribasspēks. Rīcībspēju var uzskatīt pat par svarīgāku dzīves kvalitātes rādītāju nekā dzīves apstākļus vai ienākumus, jo tā ir to pamatā (sk. 3. attēlu). Pateicoties rīcībspējai, cilvēks var izmantot iespējas, pielāgot apstākļus savām vajadzībām. Citiem vārdiem, rīcībspēja pārtulko iespējas realizātē un izveido konkrētu dzīves kvalitāti. Problēma rodas metodoloģiskā ziņā – rīcībspējas jēdzienu ir grūti operacionalizēt un kvantitatīvi izmērīt, lai gan intuitīvi katrs to saprot no savas pieredzes un cenšas likt lietā.

3. attēls

Rīcībspējas realizācija sociālajā telpā un indivīda dzīvē

Socioloģijas teorētiskajā literatūrā rīcībspējai analogs jēdziens ir Pjēra Burdžē *habitus* jēdziens, kas apzīmē darbošanās māku sociālajos laukos – dažādu kapitālu (ekonomiskā, sociālā, kultūras, simboliskā, politiskā) uzkrāšanu, kombinēšanu un izmantošanu izdevīgāku sociālo pozīciju iegūšanai un "pabeigtas formas" piešķiršanu dzīvei ar kultūras un mākslas līdzekļiem. Labu dzīvi sasniedz tikai tāds cilvēks, kas to vēlas un pēc tādas tiecas, kurš darbojas, meklē iespējas, mijiedarbojas ar citiem. Parasti tas notiek pakāpeniski. Rīcībspēja ir labākais pavadonis celā uz labu dzīvi. Ja to papildina kvalitatīva politika, ja indivīda centienus atbalsta valsts institūcijas, līdzcilvēki, privātais sektors, tad ir radīti labi priekšnoteikumi sasniegt augstu dzīves kvalitāti.

Dzīves kvalitātes mūsdienu procesi un izaicinājumi

Dzīves kvalitāte ir arī refleksīvs jēdziens, kas atspoguļo kopējo sabiedrības attīstību. Sociālajās zinātnēs pastiprināta uzmanība dzīves kvalitātei tika pievērsta 20. gadsimta 90. gados, kad Rietumu teorētiķi apzinājās pāreju no industriālās uz postindustriālo sabiedrību ar tai raksturīgām individuālistiskām vērtīborientācijām un dzīves stiliem. Latvijā šie procesi bija aizkavējušies – un tagad modernizācija notiek reizē ar postmodernizāciju.

Sabiedrībā, kura izraujas no pieticības, kāda ir Latvijas sabiedrība, dzīves kvalitāte klūst par pārmaiņu aģentu. Tā iemieso izaicinājumu un mērķi, darbojas kā jauns sabiedrību strukturējošs spēks. Dzīves kvalitātes nokļūšana sabiedrības uzmanības lokā un pat politiskās darba kārtības degpunktā ir interesanta parādība, kas analizējama gan no politiskā, gan ekonomiskā, gan sociāli psiholoģiskā viedokļa. Pagājuši 16 gadi kopš neatkarības atjaunošanas, Latvija kļuvusi par Eiropas Savienības (ES) un NATO dalībvalsti, sasniegoti svarīgi ārpolitiski uzdevumi. Šādos apstākļos rodas nepieciešamība atsvaidzināt attīstības orientierus un ir izdevība personalizēt attīstību – vairāk uzmanības veltīt ne tikai valsts institūciju stiprināšanai, bet arī labvēligu dzīves nosacījumu veidošanai mikrolīmenī. Cilvēku ikdienas dzīve un tās kvalitāte var klūt par jaunu politisku orientieri. Tas jau vērojams stratēģiskos plānošanas dokumentos un politiskajās diskusijās. Piemēram, sagatavots un Saeimā pieņemts dokuments "Latvijas izaugsmes modelis. Cilvēks pirmajā vieta". Arī Nacionālajā attīstības plānā dzīves kvalitāte definēta kā sabiedrības mērķis.

Var runāt par atšķirīgu vēsturisko pieredzi, kādā tiek veidotas labas dzīves idejas Latvijā un Rietumeiropas zemēs. Latvijā dzīves kvalitāte ir vēl svaisgs un enerģētisks koncepts. Cilvēki šo vārdkopu uztver ar cerībām, tā iemieso ilgas pēc labākas dzīves. Pašreizejā videjā un vecākā paaudze ilgi ir dzīvojušas padomju laika pieticības apstākļos, kad daudzi patēriņa labumi bija liegti un arī pašizpausmes iespējas ierobežotas. Tad nāca 90. gadu pārejas periods, kas pavēra jaunas iespējas, bet daudzu dzīvē radija arī dramatisku krīzi – cilvēki iepazina bezdarbu, nabadzību, sabiedrībā izplatījās nevienlīdzība. Deviņdesmito gadu otrās pusēs pētījumi atklāja savdabīgus dezintegrācijas procesus sabiedrībā – nabadzības aplūs, atsveināšanos no valsts, etnisko šķelšanos, atstumtību, sociālu stresu. Veiksme, panākumi un ietekme koncentrējās ierobežotā ļaužu lokā. Gadsimtu mijā sabiedrība sāka atgūties, ekonomika pielāgojās

tirgus konkurencei, valsts attīstību noteica eiointegrācija un eksistenciālas izdzīvošanas režīmu lielā daļā sabiedrības nomainīja labāka iztikšana, kad jau varēja sākt domāt par augstāku labklājības līmeni sasniegšanu. Pašreiz arvien vairāk cilvēku atzīst, ka viņu dzīve uzlabojas, viņi var ne tikai "savilk galus", bet arī iekrāt, iegādāties ilgtermiņa lietošanas preces, uzlabot mājokļa apstākļus, atlicināt tūrisma braucieniem, atļauties citus vēl nesen neaizsniedzamus labumus. Pēc iestāšanās Eiropas Savienībā Latvijā ir viens no augstākajiem IKP pieaugumiem, būtiski samazinājies bezdarbs, vairojas ienākumi. Cilvēki daudz strādā, un neatlaidība sāk nest augļus – vērojams pakāpenisks labklājības pieaugums mikrolīmenī – mājsaimniecībās, ģimenēs, mazajos uzņēmušos, pilsētu un arī lauku vidē. Visstraujāk dzīve uzlabojas uzņēmējiem un pašnodarbinātām personām, jauniem, aktīviem, izglītotiem cilvēkiem ar optimistisku skatu uz nākotni, kuriem ir mērķi un ambīcijas, spēja pārvaldīt un virzīt savu dzīvi.

Taču pārejas laika traumas pieredze – pārdzīvotais bezdarbs, nabadzības sūrme, ilgstošas finansiālās grūtības, arī politiskās korupcijas cirstie ievainojumi sabiedrībā radījuši prasības pēc tūlītejas kompensācijas. Cilvēki vairs nav ar mieru gaidīt uz labāku dzīvi tālā nākotnē, viņi to uztver nevis kā solījumu, bet kā prasību jau šobrīd. Sabiedrības psiholoģiskajā noskaņojumā jaušamas aktīvas vēlmes pēc labākas dzīves (cilvēki jūt, ka viņi to "pelnījuši", viņiem tā "pienākto"), kas izpaužas arī praktiskā darbībā, individuāliem cenšoties izmantot viņu rīcībā esošās iespējas. Tāpēc dzīves kvalitāte darbojas sabiedrībā kā "pozitīvs" attīstības dzinulis. Cilvēki cer, ka Latvija labklājības ziņā drīz sasniegts attīstīto ES valstu limeni un būtiski uzlabosies arī viņu personiskā labklājība. Ir svarīgi izmantot šo pozitīvās domāšanas un "optimisma lādiņu" sabiedrībā un izvairīties no riska, kas cilvēkiem liktu vilties un atkrist cinismā. Tāpēc dzīves kvalitāte ir smalks un atbildīgs politikas uzdevums.

Valstīs, kur jau sasniegts augsts iedzīvotāju labklājības limenis, dzīves kvalitāte vairs nav tik "pozitīvs" jēdziens un sociālos procesus konstruējošs spēks kā Latvijā, tur tai piemīt rezignētāka nozīme. Dzīves kvalitāte simbolizē gandarījumu par jau sasniegto pārticību, kad nav jārūpējas par labklājības pamatu likšanu, bet vairāk var nodoties dzīves baudīšanai. Tā pauž mazliet dekadentisku novecojošas vidusšķiras dzīves izjūtu, pat apnicību un vienlaiķus nevēlēšanos kaut ko sabiedrībā mainīt. Turpretim Latvijā dzīves kvalitāte ir daļa no kopējā "jauncelsmes projekta" – Latvijas attīstības centieniem un plāniem.

Kopumā dzīves kvalitāte Latvijas sabiedrību pašreiz ietekmē divos galvenajos veidos:

- pastāvošās cerības uz labāku dzīvi un ticība tās uzlabošanas iespējām, kā arī pēdējo gadu taustāmie sasniegumi un dzīves reālie uzlabojumi dod spēcīgu impulsu individu praktiskajai darbībai, atraisa viņos rīcībspēju;
- paplašinās cilvēku iespējas izglītības, nodarbinātības, dzīvesvietas izvēles, patēriņa, kultūras un citās jomās, un tas sekmē dzīves kvalitātes uzlabošanos, tomēr ekonomikas globalizācija, eirointegrācija, mobilitāte un citi mūsdienu procesi nosaka to, ka labas dzīves centieni var tikt realizēti ne tikai Latvijā, bet arī ārpus tās.

Dzīves kvalitātes jomā Latvijā pastāv vairāki izaicinājumi gan makro, gan mikro līmenī. Viens no svarīgākajiem nacionālā līmeņa uzdevumiem ir atpalicības no citām ES valstīm pārvarēšana. Pašreiz Latvijā ir zemākās algas un ienākumi uz vienu iedzīvotāju dalibvalstīs, un tas neatbilst nedz mūsu iespējām, nedz pašapziņai. Dzīves kvalitātes galvenā problēma valstī ir mazas algas un zemi ienākumi lielā iedzīvotāju daļā, un sekas tam – daudzu mājsaimniecību finansiālās grūtības. Tiesa, pēdējā gada laikā algu līmenis Latvijā ir būtiski cēlies. Bezdarba problēma vairs nav tik akūta kā 90. gadu beigās. Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda 2003. gadā veiktajā pētījumā 44% Latvijas mājsaimniecību atzina, ka grūti “savilkt galus”, no dalibvalstīm silttāka situācija bija tikai Polijā (European Foundation for Improvement of Living and Working Conditions, 2004).

Otrs makrolīmeņa izaicinājums ir iespēja Latvijas ekonomisko izaugsmi straujāk pārveidot reālos dzīves uzlabojumos visā sabiedrībā. Pašreiz mums ir augsti iekšzemes kopprodukta pieauguma tempi, gadu no gada palielinās valsts budžets, pieejami ES Struktūrfondu līdzekļi, attīstās uzņēmējdarbība. Tas ļauj izmantot “ekonomikas dzinējspēku” tautas labklājības vairošanai, kā arī “modernizēt” skatījumu uz ekonomiskajiem procesiem, vairāk virzot tos humānā gultnē. Dzīves kvalitātes jēdziens arī ekonomikā kļūst par svarīgu faktoru, kas veicina uzņēmumu konkurētspēju, inovācijas, tehnoloģisko izcilibu, kopumā – līdzsvarotu un konkurētspējigu tautsaimniecību un reģionu attīstību. Dzīves kvalitātes jēdzienā vienkopus saplūst cilvēkresursu attīstības idejas, kas rūp arī uzņēmējiem, tās liek aizdomāties par to, kā uzlabot darba ķēmēju dzīves kvalitati, lai vienlaikus celtu arī uzņēmumu konkurētspēju. No vienas pusēs, dzīves kvalitāte ir ekonomikas mērķis, no otras pusēs, tā ļauj pilnvērtīgāk izpausties cilvēkresursiem ekonomikā, veidot uz zināšanām balstītu

tautsaimniecību. Latvijas šābrīža iespēja ir saimnieciskās dinamikas un dzīves kvalitātes savstarpēja saistīšana. Bez tā ekonomiskā augsme nebūs ilgtspējīga. Jau tagad daudzi komersanti apzinās, cik svarīgi ir izdarīt ieguldījumus strādājošo darba apstākļu uzlabošanā, viņu atalgojumā, apmācībā, pievilcīgas darba vides radišanā, kas uzlabo gan dzīves kvalitāti, gan uzņēmumu konkurenčspēju.

Trešais nacionāla mēroga izaicinājums ir darbaspēka masveida izbraukšana uz ārzemēm labāka darba un dzīves meklejumos. Šī parādība iegūst "sistēmisku un pandēmisku" raksturu un no tautas ilgtspējīgas attīstības vie dokļa vērtējama negatīvi. To var skaidrot kā reakciju uz neapmierinošu dzīves kvalitāti dzimtenē. Aizbraukšana gan var uz kādu laiku atrisināt individu sasāpējušās ekonomiskās problēmas, bet tā rada virkni negatīvu sekū Latvijas sabiedribā. Ir velkamas tiešas paralēles starp zemiem ienākumiem, neapmierinošu darba vidi un aizbraukšanu (Indāns un Lulle, 2006). Jaunajam darbaspēka migrācijas vilnim ir plurāla daba – aizbrauc dažādu slāņu pārstāvji uz dažādām zemēm un sociālajām pozīcijām. Atšķirībā no Otrā pasaules kara beigu emigrācijas, kurai bija vienots pamats – bēgšana no okupantiem, kas vēlāk leģitimēja trimdu un turēja kopā Rietumu tautiešus pie latvietības, daudzi pašreizējie aizbraucēji bagāžā ķem līdz rūgtumu pret Latviju, viegli izšķist jaunajās mītnes zemēs, un pastāv liela iespējamība, ka viņi neatgriezīsies. Jādomā, kā šo procesu nobremzēt, jo citās jaunajās dalībvalstīs, kur labklājības līmenis ir nedaudz augstāks (piemēram, Ungārijā, Čehijā), šī parādība nav tik spilgta. Ārējās migrācijas otra puse aplūkojama cerīgākās krāsās – cilvēki izmanto Eiropas atvērtā darba tirgus priekšrocības, pelna naudu, palīdz mājiniekiem, apgūst prasmes, daļa plāno atgriezties. Uzņēmēji Latvijā ir spiesti palielināt algas un vairāk rūpēties par strādniekiem. Tomēr pastāvošās dzīves kvalitātes "šķēres", īpaši atšķirības darba samaksā starp Latviju un vecajām dalībvalstīm, vēl zināmu laiku būs liels ārējās migrācijas stimuls un nopietns apdraudējums Latvijas ilgtspējīgai attīstībai.

Ceturtais makrolīmeņa izaicinājums saistāms ar sabiedrības kopējo kvalitāti, ar to saprotot pēc iespējas vienmērīgu labklājības izplatību, reģionu līdzsvarotu attīstību, nabadjības mazināšanu, rūpes par cilvēkdrošību, izglītību, veselības aizsardzību. Augsta dzīves kvalitāte nav sasniedzama tikai individuāli. Ir maz ticams, ka izglītots cilvēks jutīsies laimīgs, ja līdzcilvēkiem klāsies slikti. Tāpēc ir svarīgi celt vispārējo labklājības līmeni. Sakārtotai sabiedrībai nepiestāv pārlieka polarizācija. Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas

fonda pētījumā uzticēšanās cilvēkiem un institūcijām Latvijā vērtēta kā "vidēja", un situācija nav dramatiski sliktāka kā citās valstīs – savstarpējo uzticēšanos 10 ballu sistēmā respondenti novērtēja ar 4,9. Tomēr Latvijā jāpievērš uzmanība procesiem, kas pazemina sabiedrības kopējo kvalitāti, piemēram, intereses zudumam par kopējo labumu, publisko interešu ignorēšanai, arī tādām šķietami triviālām lietām kā pieklājības un cieņas normu neievērošanai sabiedriskās vietās. Sabiedrības kopējo kvalitāti būtiski ietekmē arī politikas kvalitāte – cik tā atbildīga, efektīva un godīga. Latvijā daudziem nav pārliecības, ka politika tāda ir un ka politiskās partijas, valdība un ierēdņi par iedzīvotājiem rūpējas tā, kā viņiem to vajadzētu darīt. Politiskās nestabilitātes un korupcijas ietekmē cilvēki vai nu novēršas no politikas, vai pakārto savu dzīves uztveri šādai nekvalitatīvai politiskajai reprezentācijai un arī kļūst ciniski – rūpējas tikai par sevi. Skepse pret politiku nekādā gadījumā nav uzskatāma par dzīves kvalitāti veicinošu faktoru.

Visbeidzot, piektais makrolīmeņa izaicinājums dzīves kvalitātes jomā ir rīcības un atbildības saskaņošana starp valsti, privāto sektorū, nevalstiskajām organizācijām un indivīdiem pašiem. Atbildību nevar prasīt tikai no valdības, nozaru ministrijām, fondu līdzekļu sadalītājiem, plānošanas iestādēm u. tml. – tādos aspektos kā darba samaksa, darba drošība, darba apstākļi, personāla apmācība, kolektīvo līgumu slēgšana tā gulstas arī uz darba devējiem un īņemējiem. Vajadzīga lielāka korporatīvā sektora līdzatzbildība un ieinteresētība strādājošo darba un dzīves apstākļu uzlabošanā. Ir arī svarīgi, lai indivīdi vairotu savu rīcībspēju un paši censtos uzlabot dzīvi – mācītos, paaugstinātu kvalifikāciju, iesaistītos pašnodarbinātībā, uzņēmējdarbībā, būtu radoši, izrādītu iniciatīvu, izmantotu ne tikai individuālās, bet arī kolektīvās dzīves uzlabošanas stratēģijas, piemēram, veidotu partnerību, darbotos arodbiedrībās, risinātu sociālo dialogu u. tml.

Labas dzīves procesi pētāmi arī mikroperspektīvā, vērojot un analizējot "sīkās" ikdienas praksi. Arī šajā līmenī pastāv vairāki izaicinājumi. Viens no asākajiem ir uz dzīves kvalitātes paaugstināšanu vērstais drudžainais darbošanās režīms un ar to saistītais stress, kas jaušams visā sabiedrībā. To varētu nosaukt arī par jauncelmes drudzi. Latvijā cilvēki cenšas daudz strādāt, lai vairāk nopelnītu, taču tas ne vienmēr izdodas – un viņu darbs ne vienmēr ir produktīvs. Cilvēki strādā garākas darba stundas nekā citās ES valstīs, ir augsta sieviešu iesaistīšanās darba tirgū, pastāv pluriaktivitāte (daudznodarbinātība). Latvija kopā ar Igauniju ir pirmajā vietā Eiropā pēc nodarbināto cilvēku

skaita, kuriem ir otrs darbs (13,6%). Daudzstrādāšanu pavada arī negatīvas blakusparādības, tādas kā nogurums, grūtības pildīt ģimenes pienākumus, laika trūkums, kuras Latvijā vērojamas biežāk nekā citās valstīs. Dzīvei Latvijā pašreiz piemīt strikta materialistiska orientācija un tas, ka cilvēki aktīvi tiecas vairot materiālo labklājību. Taču šīs parādības otra puse ir dzīves un darba līdzsvara izjaukums, turklāt daudzstrādāšana negarantē pieaugumu dzīves kvalitātē. Var būt pat pretēji – dziļānās pēc ienākumiem var iztukšot cilvēku garīgi un psiholoģiski, bet nedot cerēto gandarijumu, pat pieaugot ienākumiem. Kā sabalansēt strādāšanu un naudas pelnīšanu ar laiku ģimenei, atpūtai un pašrealizācijai – tā ir būtiskākā dilemma, ar kuru sastopas cilvēki Latvijā.

Otrs individuāla rakstura izaicinājums ir jautājums, kā izveidot pārrau-gāmu un pārvaldāmu darbību, attiecību, pienākumu un atbildības apjomu, ar ko cilvēks vēlētos rīkoties un spētu tikt galā. Tas ir jautājums, cik plaši tvert un definēt dzīvi, uz ko pretendēt. Cilvēks nevar uzņemties par daudz, ja nespēj tikt galā ar saistībām. Iespēja iekļauties dažādās sociālās kopībās, robežu noār-dīšanās, mobilitāte, komunikācija un citi mūsdienu procesi paplašina indivīda dzīves lauku, un rodas vilinājums “paplašināt dzīvi”. Taču labai dzīvei ir vaja-dzīga iekšēja integrītāte – “ekstensīvā pieeja” vien neder. Dzīvei vajadzīgas robežas, kuru ietvaros izveidot samērīgu un saskanīgu dzīves modeli. Tās nosaka personības spēja uzturēt integrētu rīcību, bet, lai dzīves robežas defi-nētu, nepieciešams domāšanas un refleksijas darbs.

Mūsdienās aktuāls klūst jautājums: kā vadīt prieku – būt laimīgam, ja tāda iespēja pastāv? Pārsteidzoši, bet attīstītajās valstīs arvien vairāk cilvēku pauž neapmierinātību ar dzīvi, kaut arī viņi ir bagātāki nekā jebkad. Rietumu kul-tūrā valdošā pastiprinātā interese par dzīves materiālo pusi ievirzījusi domā-šanu lietu pasaules virzienā. Mūsdienās cilvēki atrodas izvēles priekšā: vai nu maksimizēt darbības, kas vērstas uz materiālo labumu gūšanu, vai arī meklēt integrētāku pieeju dzīvei, kas ļautu vairāk uzmanības veltīt sev, tuviniekiem, patīkamai dzīvošanai, neatsakoties arī no materiālās labklājības sniegtajām priekšrocībām. Šis izaicinājums saistīts ar prasmi izjust dzīves daudzveidību un mainīt tās polus – pelnīšanu un tērēšanu, darbu un atpūtu, radīšanu un patērēšanu, steigu un nesteidzību, prātīgumu un jūtīgumu.

Laba dzīve tiek veidota komunikācijā, tāpēc tai piemīt kolektīvas reprezen-tācijas iedaba. Cilvēki ne tikai salīdzina savu dzīvi ar citu cilvēku dzīvi, bet arī aktīvi izrāda savus dzīves modeļus un panākumus publiskajā telpā. Arī mediji un reklāmas industrija aktīvi konstruē “vēlamo” dzīvi un uzbūr tās tēlus.

Mediju veidotie labas dzīves priekšstati iet roku rokā ar cilvēku pašu tēlotajām izrādēm. Latvijas sabiedrībai sevišķi raksturīga "labklājīgas", "turīgas", "bagātas", "greznas", "smalkas", "piedzīvojumu pilnas" un citādi apbrīnas vērtas dzīves izrādišana. Tīklīdz cilvēki iegūst kāroto, viņi cenšas to padarīt redzamu. Dažkārt vērtīgi resursi tiek patērieti tiesi labklājības ārējās čaulas uzburšanai, kamēr būtiskas dzīves vajadzības var palikt novārtā. Jaunā un vēl nenostabilizētā sabiedrībā, kāda ir Latvija, dzīves izrādēm piemīt statusa veidošanas nozīme. Gan patiesām izrādēm, kuras atbilst cilvēka statusam, gan viltotām un mākslīgām izrādēm, kuras vērstas uz ārēja iespāida radišanu, piemīt būtiska ietekme uz dzīves kvalitāti, jo tās orientē gan spēlmaņu, gan skatītāju uzvedību. Tomēr jāatceras, ka labas dzīves tēlošana uz līdzcilvēkiem var atstāt nomācošu iespāidu, jo, vērojot "beizrūpīgo filmu realitāti" un salīdzinot to ar savām iespējām, cilvēks var sākt justies nevērtīgs. Mūsdienu sabiedrībā ikviens sastopas ar kolektīvo reprezentāciju spiedienu un cilvēkam klūst grūti noturēt savu neatkarīgo līniju iepretī mediju tiražētajiem ideāliem. Augstprātīgu ļaužu agresīva labas dzīves izrādišana var darboties kā citu cilvēku dzīves kvalitātes apspiedēja, tā neliecina par gaumi un sabiedrības kopējo labklājību.

Latvijā pašreiz notiek aktīva labas dzīves veidošana, kurā cilvēki iesaistās pēc savām iespējām. Dzīves kvalitātes ziņā sabiedrību varētu iedalīt nosacītās grupās, kurām raksturīga atšķirīga materiālā situācija, dažādi dzīves stili un kuras daļēji pārklājas ar sabiedrības sociālo dalījumu:

- "turīgie cilvēki" ar augsti ienākumiem, kuri neizjūt materiālās grūtības, – pārsvarā uzņēmēji, labi apmaksāti profesionāļi. Šie cilvēki ceļ mājas, daudz ceļo, ir pieskaitāmi elitei. Viņi jau sasniegusi Rietumu vidusšķirai raksturīgus dzīves standartus un paradumus, un tādu Latvijā nav mazums;
- "jaunie latvieši" (un krievi) – *japiši (young upwardly mobile)* – pārsvarā jauni ļaudis, kas izmanto Latvijas sabiedrībā pastāvošo jaunības kultu un tā priekšrocības. Šie jaunieši ir ieguvuši labu izglītību, strādā jaunajās tirgus ekonomikas nozarēs, strauji kāpj pa karjeras kāpnēm, izmanto atvērtās sabiedrības iespējas, riskē, nēm kreditus, dzīvo uz parāda, izkopj jaunos dzīves stilus un uztver dzīvi kā zināmu spēli. Šai grupai pieskaitāma liela daļa pašreizējo divdesmitgadnieku un trīsdesmitgadnieku;
- "vidusslānis" – cilvēki, kuri ikdienā pārvietojas "ar golfiņu vai tramvaju" un ārzemju ceļojumā dodas "ar autobusu", bet nu jau arī ar "lētajām

aviolīnijām". Šie cilvēki pagaidām vēl nav pieskaitāmi vidusšķirai, mērojot pēc Rietumu standartiem, tomēr viņu ienākumi vairojas, un katrs nākamais gads tiem ir labāks par iepriekšējo. Nostiprinās pozitīvā pieredze un apmierinātība ar dzīvi, tomēr saglabājas arī grūtības un problēmsituācijas, kas rada papildu psiholoģisko stresu un var izpausties kā neapmierinātība ar sociālajām un ekonomiskajām norisēm valstī;

- "dzīves pabērni" – cilvēki, kuri joprojām "izdzīvo", *knapinās*, nevar savilk galus, izjūt nepārtrauktas grūtības un nevar baudīt pilnvērtīgu dzīvi. Šai grupai varētu pieskaitīt daudzus zemu apmaksātus darba ķēmējus, ievērojamu daļu pensionāru, cilvēkus, kuriem zināšanu trūkums, nepietiekama mobilitāte vai dzīvošana ekonomiski neizdevīgākos apstākļos, piemēram, mazāk attīstītās teritorijās, neļauj būtiski uzlabot dzīves kvalitāti. Tas šiem cilvēkiem rada rūgtumu pret politiku un netīcību nākotnei.

Svarīgākie faktori, kas strukturē dalījumu nosacītās dzīves kvalitātes grupās, ir: ienākumi, vecums, izglītība, dzīvesvieta, etniskā piederība, mobilitāte un vērtību sistēmas. Par laimi, Latvijā robežas starp socialajiem slāņiem ir atvērtas un cilvēkiem pastāv gan augšupejošas, gan lejupejošas mobilitātes iespējas. Tas nozīmē, ka ir iespējams uzlabot dzīves kvalitāti, prasmīgi izmantojot rīcībspēju.

Visbeidzot, mūžigs izaicinājums dzīves kvalitātei ir personiskas atbildes rašana uz iespēju dzīvot. Tas ir jautājums par savas rīcībspējas veidošanu un izmantošanu. Būtisks ir jautājums par līdzsvaru starp materiālo labklājību, brīvību un personības pašrealizāciju. Katru saprātīgu indivīdu interesē dzīvot sakārtotā vidē un sabiedrībā, justies novērtētam un būt drošam par nākotni. Šāda līdzsvara panākšanu varētu nosaukt par māku dzīvot. Svarīga ir arī spēja mainīties – "*pastāvēs, kas pārvērtīsies*" – pilnveidoties, izvirzīt dzīvei jaunus mērķus. Tā ir prasme vadīt dzīvi cauri tās bioloģiskajiem, sociālajiem un personiskajiem cikliem, būt savas biogrāfijas autoram. Vēl svarīga ir spēja radīt – citiem vajadzīgas preces un pakalpojumus, lietas, vidi ap sevi, dzīves privāto un publisko teritoriju. No cilvēka, kurš pretendē uz labu dzīvošanu, tiek sagaidīts arī intelektuālais un emocionālais darbīgums, piemēram, savi uzskati, pārliecība, pienesums sabiedrības kopējā emocionālajā un intelektuālajā tiklojumā. Cilvēkam, kuram piemīt rīcībspēja un dzīvotmāka (padoms, praktiskais tikums), ir labas izredzes sasniegt augstu dzīves kvalitāti. Bet vēl ir vajadzīga refleksija un arī krietna deva piesardzības: ""Cik klusa dzīve tomēr ir bijusi

ģimenei,” Gregors sev sacīja un, stingri skatīdamies tumsā, juta lielu lepnumu par to, ka spējis sagādāt saviem vecākiem un māsai šādu dzīvi tik skaistā mājoklī. Bet ko tad, ja tagad visam mieram, visai labklājībai, visai apmierinātībai pienāks šausmīgs gals?” (Francs Kafka, 2001, 80).

Dzīves uzlabošanas stratēģijas

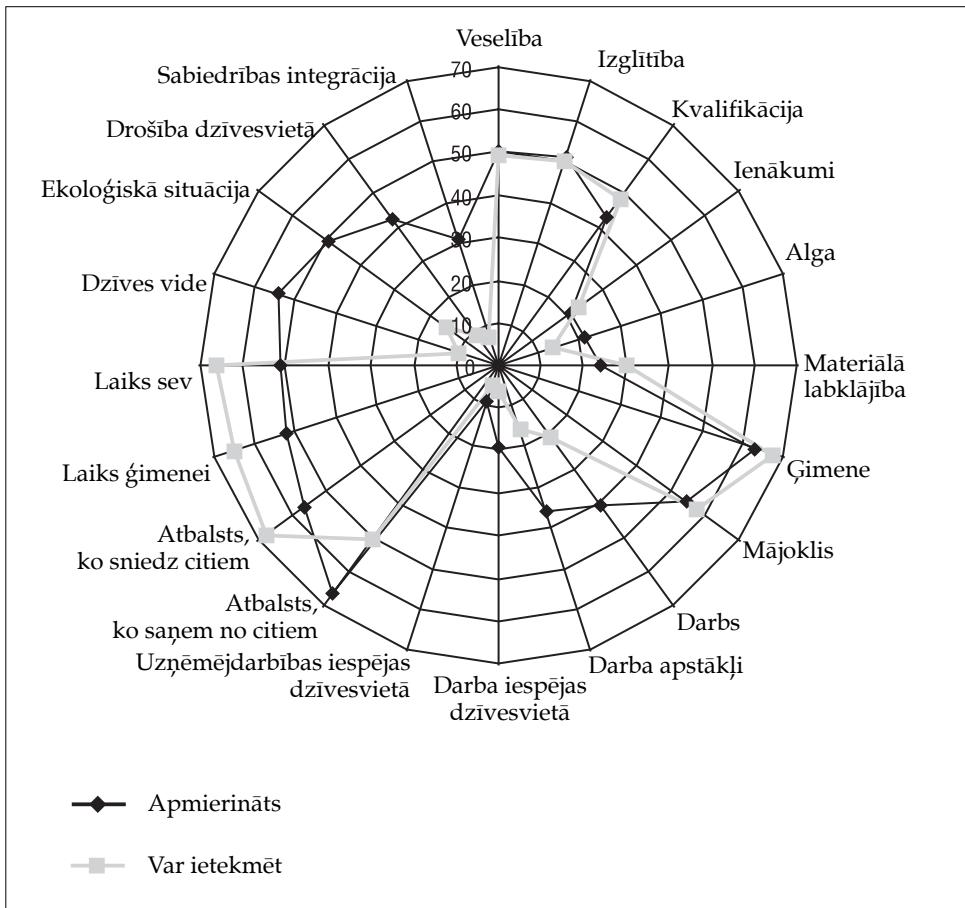
Šajā sadaļā, izmantojot dzīves kvalitātes pētijuma rezultātus – 2005. gadā veiktās reprezentatīvās iedzīvotāju aptaujas datus (1020 respondentu) un dzīves kvalitātes formas, kas iegūtas padzilinātu interviju celā (kopskaitā 96), aplūkosim individuālās dzīves uzlabošanas stratēģijas, kas pašreiz vērojamas Latvijas sabiedrībā. Bez individuālajām stratēģijām vēl pastāv kolektīvās stratēģijas (Tisenkopfs un Šumane, 2004), taču tās šajā rakstā nav analizētas.

Dzīves uzlabošanas centieni būtiski izriet no tās novērtējuma. Vidējais dzīves apmierinātības rādītājs (jautājums anketā: “*Cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar savu pašreizējo dzīvi kopumā?*”), kas tiek uzskatīts par sintētisku subjektīvu dzīves kvalitātes indikatoru, pēc aptaujas datiem, Latvijā 10 ballu sistēmā ir 6,1. Vārdiskā formulējumā tas ir “gandrīz labi”. Salīdzinājumam: Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda 2003. gadā veiktajā pētījumā šis rādītājs bija 5,5. Rādītāja izaugsmi var skaidrot kā reālu dzīves apmierinātības pieaugumu, kam pamatā ir objektīvs cilvēku labklājības kāpums. Tomēr Latvijā kopejā apmierinātība ar dzīvi ir zemāka nekā vecajās ES dalibvalstīs (7,3) un vidēji visā Eiropas Savienībā (7,1), un tas savukārt skaidrojams ar atpalicību objektīvajos labklājības rādītājos.

Vērtējot dažādas dzīves jomas, iedzīvotāji visvairāk ir apmierināti ar atbalstu, ko saņem un ko sniedz citiem, ar ģimeni, dzīves vidi, mājokli, arī izglītību, veselību (sk. 4. attēlu). Šajos rādītājos vairāk nekā 50% respondentu atbildējuši, ka ir ļoti apmierināti vai apmierināti. Vislielākā neapmierinātība iedzīvotāju vidū ir ar ienākumiem un algu – tikai 1/5 respondentu šai ziņā ir apmierināta, bet 50% ir neapmierināti vai ļoti neapmierināti. Pastāv zināma korelācija starp apmierinātību ar dzīvi un individuāla iespēju to ietekmēt. Tajās jomās, kuras cilvēks spēj ietekmēt vairāk (ģimenes dzīve, mājokļa apstākļi, veselības stāvoklis, sava kvalifikācija, atbalsts, ko saņem un ko sniedz citiem), viņš ir arī vairāk apmierināts. Savukārt ienākumu, algas un nodarbinātības ziņā vērojama gan zema apmierinātība, gan ietekmes spēja.

4. attēls

Apmierinātība ar dzīves aspektiem un spēja tos ietekmēt (% no aptaujātajiem)

Rīcībspējas īstenošanos var aplūkot kā saikni starp apmierinātību ar dzīvi, tās ietekmēšanas un pārzināšanas spēju, praktisko rīcību dzīves uzlabošanā un nākotnes nodomiem. Kopā analizējot iedzīvotāju atbildes uz vairākiem jautājumiem ("Cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar konkrētām savas dzīves jomām?", "Cik lielā vai mazā mērā Jūs personiski varat ietekmēt šīs dzīves jomas?", "Ko Jūs esat darījis pēdējā gada laikā, lai uzlabotu savu dzīvi?" un "Ko Jūs plānojat darīt tuvākā laikā vai tālākā nākotnē, lai uzlabotu savu dzīvi?"), iespējams šo rīcībspējas procesu attēlot vizuāli (sk. 5. attēlu). Metaforiski runājot, rīcībspējas

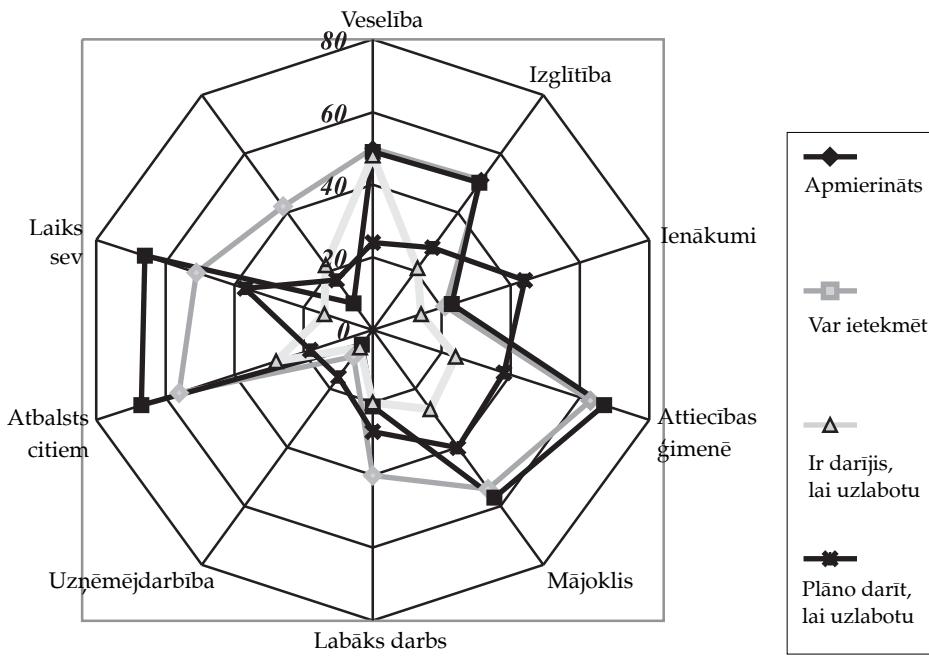
kodolu veido personības pārliecība par savu spēju pārvaldīt dzīves apstākļus un līdz šim paveiktās darbības. Uz pieredzes un pārliecības pamata ceļas pašapziņa, uzlabojas dzīves novērtējums, kā arī tiek plānotas nākotnes darbības dzīves uzlabošanā. 5. attēls tādējādi uz aptaujas datu pamata precīzāk pamato 3. attēlā teorētiski iezīmēto rīcībspējas jēdzienu.

Rīcībspējas realizācijā svarīgi būt pārliecinātam par spēju piepildīt savus nodomus. Interviju gaitā, aizpildot dzīves kvalitātes formas, mēs lūdzām respondentus brīvi atbildēt uz jautājumu: *“Kā Jums šķiet, no kā atkarīga Jūsu nākotnes plānu īstenošanās?”* Izskatot 96 intervju tekstu, kodējot atklātās atbildes un pārvēršot tās procentu izteiksmē, visvairāk cilvēku (48% respondentu) atzinuši, ka viņu nākotnes nodomi atkarīgi no viņiem pašiem. To raksturo izteikumi: *“Tikai no sevis”*, *“Tikai no manis un no mana dzīvesveida, rakstura un gribas”*, *“Galvenokārt no manis pašas, no mana gribasspēka, arī no veiksmes un iespējām”*, *“No manas neatlaidības”*. Ievērojama daļa intervēto (38%) nākotnes plānu īstenošanā pasvītroja gribasspēka, apņēmības, neatlaidības, mērķtiecības nozīmi, tādējādi norādot uz stingra rakstura lomu. Vēl piektā daļa atzina, ka viņu nākotnes plānu īstenošana atkarīga no naudas un finansēm, un tikpat cilvēku sacīja, ka no veiksmes, nejaušības un apstākļiem. Relatīvi mazāks skaits intervēto nākotnes plānu īstenošanos saistīja ar sakariem, pazišanos, citu cilvēku atbalstu (9%), kā arī valsts, valdības atbalstu (6%), spēju riskēt (3%). Pārsteidzoši maz bija to, kuri izcēla izglītības nozīmi (3% respondentu). Šie rezultāti liecina, ka galvenās cerības dzīves uzlabošanā cilvēki saista ar pašu darbību un Latvijā dominē individuālistiska pieeja dzīves kvalitātei. Savukārt mācīšanās tiek pakārtota praktiskai vajadzībai.

Iedzīvotāju aptaujā tika noskaidrotas arī izplatītākās darbības, kuras cilvēki veikuši (vai plāno veikt), lai uzlabotu dzīvi. Sešas populārākās darbības ir šādas: ēst veseligu pārtiku (jau darīts un plānots attiecīgi 48% un 24%), vairāk rūpēties par bēniem, mazbēniem (36% un 19%), remontēt dzīvokli, māju (30% un 40%), veltīt vairāk laika ģimenei (24% un 38%), vairāk pelnīt (14% un 44%), veltīt vairāk laika atpūtai (14% un 37%). Savukārt piecas retāk sastopamās dzīves uzlabošanas darbības ir šādas: studēt ārzemēs (2% un 9%), publicēt savus darbus (3% un 6%), piedalīties sabiedriskas organizācijas darbā (5% un 9%), mazāk strādāt (3% un 12%), strādāt ārzemēs (3% un 15%).

Viens no pētījuma pieņēmumiem bija tāds, ka augstāka dzīves kvalitāte mūsdienās ir panākama, izdomājot inovatīvus darbības veidus, dažādojot pierasto ikdienu. Tāpēc respondenti aptaujā tika lūgti brīvā formā nosaukt trīs intere-

5. attēls

Rīcībspējas īstenošana: apmierinātība ar dzīvi, ietekme, darbība un plāni

santākās lietas, ar ko viņi regulāri nodarbojas. Uz šo jautājumu tika saņemts vairāk kā 2000 atbilžu variantu, kuri tika kodēti un grupēti. Kopējā cilvēkiem tīkamo ikdienas nodarbju struktūrā dominē vienkāršas un "piezemētas" lietas: daudziem patīk lasīt presi, grāmatas (31% no visām atbildēm), skatīties televizoru, video (26%), strādāt dārzā, audzēt puķes (16%), pavadīt laiku ar ģimeni, bērniem (15%), sportot vai just līdzī sportam (15%), uzturēt attiecības, pavadīt laiku ar draugiem (14%), strādāt rokdarbus (12%), apmeklēt kultūras iestādes un pasākumus (10%), makšķerēt, medit (10%), lietot datoru, internetu (9%). Šīs un vēl citas "sikās" ikdienas nodarbes – krustvārdū mīklu minēšana, fotografišana, atpūšanās pie dabas, tehnikas remontēšana, iepirkšanās, pirtī iešana, kolekcionēšana, ēst gatavošana u. t. jpr. – ir tās, kuras cilvēkiem patīk un kuras viņi uzskata par svarīgām. Arī tās palīdz uzturēt dzīves kvalitāti. Šo subjektīvi nosauktu interesantu nodarbju klāstā neizdevās atklāt kādas sevišķi inovatīvas darbības, un samērā reti tika pieminēta arī mācīšanās (3,4% respondentu).

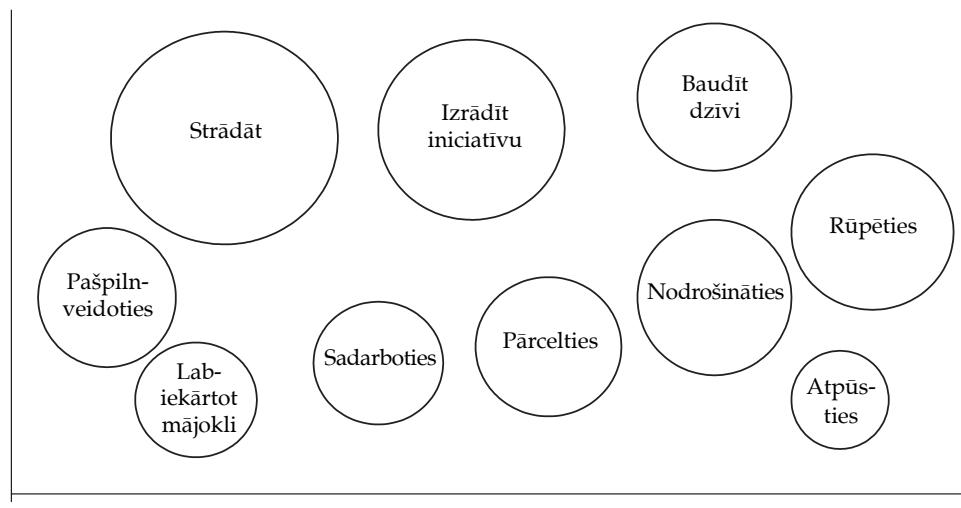
Aptaujā tika iekļauts arī slēgtais jautājums (“*Ko Jūs esat darījis pēdējā gada laikā vai plānojat darīt, lai uzlabotu savu dzīvi?*”), kas ietvēra 39 aktivitāšu veidus no dažādām dzīves jomām. Respondenti tika lūgti atbildēt, kuras no šim darbībām viņi ir veikuši vai plāno veikt. Izmantojot faktoranalīzes metodi, pētījumā izdevās noskaidrot dažādus personiskās iniciatīvas un rīcības modeļus, kā respondenti cenšas uzlabot dzīves kvalitāti. Šie tipoloģiskie rīcības modeļi, kas vērojami sabiedrībā, nosaukti par dzīves uzlabošanas stratēģijām (sk. 6. attēlu). Faktoranalīzē izveidojās desmit raksturīgāko darbību grupējumu, kas izskaidro 63% gadījumu skaita (tātad šai tipoloģijai ir visai liela ticamība). Galvenās aptaujā noskaidrotās dzīves uzlabošanas stratēģijas ir šādas: “strādāt”, “izrādīt iniciatīvu”, “baudīt dzīvi”, “rūpēties”, “nodrošināties”, “pārcelties”, “sadarboties”, “labiekārtot mājokli”, “pašpilnveidoties”, “atpūsties”. Katra no tām ietver vairākas savā starpā korelējošas darbības.

Visspilgtāk paustā dzīves stratēģija Latvijas sabiedrībā ir “strādāt” – lai vairāk pelnītu un labāk dzīvotu. Apmēram 50% respondentu ir praktiski rīkojušies vai plāno uzsākt darbības, lai vairotu ģimeņu materiālo labklājību. Tie ir cilvēki, kuri cenšas iegūt labāk apmaksātu darbu, mainīt darbavietu, meklē

6. attēls

Dzīves uzlabošanas individuālās stratēģijas

Sabiedrība

Individus

labāku darbu, ir saņēmuši vai plāno saņemt jaunu amatu, kāpj pa karjeras kāpnēm, ir sākuši vai plāno vairāk pelnīt, strādā vairāk nekā līdz šim vai domā to darīt. Strādātvēlme un motivācija pelnīt sabiedrībā ir stipra. Arī dzīves kvalitātes intervijas šo tendenci apliecina. "Jautājums: "Vai pēdējā gadā Jums ir bijis atvaļinājums un kā to esat izmantojis?" Atbilde: "Nekad mūžā neesmu bijis atvaļinājumā un īpaši nealkstu, cenšos strādāt vairāk un labāk" (citāts no intervijas). Sabiedrības mērogā šīs strādāšanas augli atspoguļojas nacionālā ienākuma pieaugumā, piemēram, IKP uz iedzīvotāju 2002. gadā Rīgā sasniedza 15 000 pirkstspējas paritātes dolāru (Latvijā vidēji – 10 900 dolāru), kas bija apmēram puse no ES vidējā (ES-15 – 23 100, ES-25 – 21 000). Tomēr lielās strādāšanas otra puse ir pārslodze, stress, bieži arī nepietiekami ienākumi pelnītājam – katrs septītais darbinieks mūsu valstī ir spiests strādāt virsstundas, lai vairāk nopelnītu. Ilgas darba stundas un pārāk daudz darba pienākumu var negatīvi ietekmēt ģimeni un citas dzīves jomas. Intervijā kāds respondents atzina: "Nu, manā dzīvē jau nekā cita nav, ir tikai darbs, no darba mājās un atkal darbs. Brīvā Latvijā jau tu neko citu nerediti. Nu, kas manā vecumā var patikt, ir tikai jāstrādā." Arvien grūtāk kļūst apvienot darbu ar ģimenes dzīvi, daudzās intervijās dominē vārdi "laika trūkums", "steiga", "nespēja padarīt mājas darbus"... Fiziskā darba strādnieki bieži žēlojas par neapmierinošiem darba apstākļiem, intelektuālā darba jomā pastāv "izdegšanas" risks. Socioloģiskos pētījumos ir pamanīts, ka dzīšanās pēc materiāliem ieguvumiem, kas palielina ienākumus, pat var darboties kā dzīves apmierinātību pazeminošs faktors (Bond, 2003), savukārt turpmākam ienākumu pieaugumam uz iedzīvotāju subjektīvo apmierinātību ir maza ietekme (Saris, 2001).

Otra zīmīga stratēģija ir "izrādīt iniciatīvu" – tajā vienkopus satek tādas aktivitātes kā nodarbošanās ar uzņēmējdarbību, sava biznesa veidošana, nekustamā īpašuma iegāde, kreditu ņemšana bankā, riska uzņemšanās, jaunas vai labākas automašinas iegāde. Šim rīcības modelim viegli saskatīt piekritējus reālajā dzīvē. Stratēģija, kas apzīmēta kā "dzīves baudīšana", ietver došanos darba komandējumos un pieredzes braucienos uz ārzemēm, tūrisma braucienus un atvaļinājumus ārzemēs, tātad – ceļošanu, un ar šim darbībām korelē radoša pašizpausme – savu darbu, rakstu, dzejoļu publicēšana. Pieminēšanas vērtā ir "rūpju" stratēģija, kas paredz savstarpējās palīdzības sniegšanu un saņemšanu – vairāk laika veltīt ģimenei, vairāk rūpēties par bērniem, mazbērniem, uzlabot attiecības ar laulāto, partneri, vairāk laika veltīt sev. Izkristalizējās arī stratēģija "nodrošināties", kas ietver veselības, dzīvības apdrošināšanu,

vakcīnēšanos pret slimībām, iesaistīšanos pensijas otrajā vai trešajā līmenī, neobligāto īpašuma apdrošināšanu.

Lielai daļai cilvēku Latvijā nozīmīga ir "pārcelšanās" – dzīvesvietas maiņa, pārcelšanās uz labāku dzīvokli, mājokli, strādāšana ārzemēs. Šī stratēģija sasaucas ar iedzīvotāju pieaugošo mobilitāti un migrāciju Latvijā un ārpus tās. Arī "mājokļa labiekārtošana" izvirzījās kā viena no stratēģijām (dzīvokļa, mājas remonts un labiekārtošana), to apliecinā arī statistikas dati par dzīvokļu remontiem, par plašumā ejošo mājokļu celtniecību, rosību nekustamā īpašuma tirgū. Atsevišķa stratēģija ir "sadarbošanās", kas ietver paziņu loka paplašināšanu, problēmu risināšanu draugu un paziņu lokā, tātad – rīcību, kas pamatojas uz socialā kapitāla izmantošanu. Pašpilneidošanās stratēģija ietver tādas darbības kā pašaudzināšanu, dzīvesveida mainīšanu u. tml. Raksturīgi, ka arī atklātajā jautājumā par tikamajām ikdienas nodarbēm zināms skaits respondentu norādīja uz tādām darbībām kā reliģijas praktizēšanu, nodarbošanos ar parapsiholoģiju, jogu (4,3%), domāšanu, sapņošanu, fantazēšanu (0,9%), dienasgrāmatu, dzejas, atmiņu rakstīšanu (0,9%). Pēdējā no faktoranalīzē konstatētajām desmit dzīves izvēlēm bija "atpūsties", kas ietvēra tikai vienu, toties spilgti izceltu darbību daļas respondentu atbildēs – mazāk strādāt. Šī uzskatāma par zināmu atbildes reakciju uz sabiedribā izplatīto daudzstrādāšanas un materiālās labklājības vairošanas sindromu. Lai gan Latvija ir zeme, kam raksturīgs augsts iedzīvotāju vidējais izglītības līmenis un liels studējošo īpatsvars, mācīšanās neizcēlās kā īpaša dzīves uzlabošanas stratēģija. To var skaidrot ar kultūras īpatnībām un to, ka zināšanas latvieši mēdz pakārtot dzīves praktiskajiem mērķiem. Var diskutēt par zināšanu sabiedrības īpašo Latvijas modeli, kam raksturīgs spilgti pausts darba tikums (augsts iedzīvotāju izglītības līmenis, kvalificēts darbaspēks, vēlme un prasme strādāt, augsta nodarbinātība, centība), bet, iespējams, nepietiekams darba padoms (zema darba efektivitāte, nepietiekams zinātņietilpīgums un augsto tehnoloģiju īpatsvars ekonomikā, inovāciju trūkums u. tml.).

Raksturotās dzīves uzlabošanas stratēģijas ir ideāli tipi, tās nav attiecināmas uz konkrētiem cilvēkiem tieši, taču iezīmējas plašākā ļaužu lokā. Kopejā situācija ir tāda, ka spilgti izpaužas individuālās stratēģijas un "katrs pats savas laimes kalejs". Vieni daudz strādā un pārstrādājas, otri "kuļas pa dzīvi", kā māk, trešie izdzīvo, ceturtajiem jau tagad dzīve laba, piektie pārceļas uz citu dzīvesvietu Latvijā vai aizbrauc uz ārzemēm, sestie ir uzņēmīgi un izrāda iniciatīvu... Šajās individuālajās stratēģijās izpaužas dzīves uzlabošanas cerības

un potenciāls, kas jāizmanto un jāliek lietā Latvijā. Publiskajās diskusijās un valsts līmenī jāstiprina apziņa, ka cilvēku centieni pēc labas dzīves pelna lie-lāku ievēribu un atbalstu. Vajadzīga darba devēju pretimnākšana un atbalstoša valsts politika. Taču nedrīkst aizmirst arī par kopējām dzīves uzlabošanas stratēģijām un sabiedrības kopējo kvalitāti. Svarīgi veidot plašāku institucio-nālu rūpēšanās un atbalsta mehānismu, kas ļautu cilvēkiem realizēt savu rīcib-spēju, justies drošāk par nākotni savā valstī un straujāk uzlabot dzīvi.

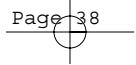
Nobeigums

Dzīves kvalitātes jomā viss ir izsakāms gan apgalvojuma, gan jautājuma formā, tagadnes un nākotnes izteiksmē, teorijas un prakses valodā, prāta un jūtu līdzekļiem, un tā ir galvenā grūtība šo jēdzienu aptvert un analizēt. Tāpēc atliek paļauties uz ideju. Bet ar to vēl nepietiek – dzīves ideja ir jāisteno personiski. Tikai tad cilvēks atrod savu formulu un var veidot dzīvi atbilstīgi savām vēlmēm un priekšstatiem. Savelkot visus mūsdienu dzīves procesus un izaicinājumus vienkopus, varētu teikt, ka paplašinās cilvēku iespējas, saspringst un tiek iedarbināta viņu rīcibspēja un tie veido savas dzīves teritorijas. Daž-brīd pastāv iespēja šīs teritorijas izdaiļot.

Literatūra

- Allardt E. Having, Loving, Being: An Alternative to Swedish Model of Welfare Research // The Quality of Life. Oxford Scholarship Online Monographs, March 1993. P. 88–95.*
- Bond M. The Pursuit of Happiness // New Scientist. 2003. April 10th. Vol. 180.*
- The Economist Intelligence Unit's Quality-of-Life Index // Economist. 2005.*
- Indāns I., Lulle A. Latvija un brīva darbaspēka kustība: Īrijas piemērs // Politikas gadagrā-mata. Latvija 2005 / Žaneta Ozoliņa (zin. red.). R.: Zinātnie, 2006. 97.–108. lpp.*
- Kafka F. Stāsti. R.: Atēna, 2001.*
- Nacionālais attīstības plāns 2007–2013. 1. redakcija. R.: Latvijas Republikas Reģionālās attis-tības un pašvaldību lietu ministrija, 2006.*
- Nussbaum M., Amartya S. The Quality of Life. Oxford: Clarendon Press, 1996.*
- Quality of Life in Europe. First Results of a New Pan-European Survey. Dublin: European Foundation for Improvement of Living and Working Conditions, 2004. www.euro-found.eu.int.*

- Saris W. E.* The Strength of the Causal Relationship between Living Conditions and Satisfaction // Sociological Methods & Research. 2001. Vol. 30, No. 1. P. 11–34.
- Stepčenko A.* Dzīves kvalitātes indikatori Eiropas Savienībā // Latvijas Universitātes Raksti. 701. sēj. Socioloģija. R.: LU Akadēmiskais apgāds. 2006. 142.–154. lpp.
- Tisenkopfs T.* Ziemeļu puspelēks ikdienas dilums: Nojēgums par ikdienas dzīvi latviešu dzejā // Latvijas Universitātes Raksti. 701. sēj. Socioloģija. R.: LU Akadēmiskais apgāds, 2006. 34.–70. lpp.
- Tisenkopfs T., Šūmane S.* Komunikācijas procesi Latvijas lauku kopienu attīstībā: Partnerību piemērs // Latvijas Universitātes Raksti. 663. sēj. Politika un socioloģija. R.: Zinātne, 2004. 183.–207. lpp.
- Young M. A.* Negotiating the Good Life: Aristotle and the Civil Society. Aldershot: Ashgate Publishing, 2005.

Baiba Bela

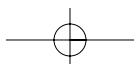
Labā dzīve: subjektīvie vērtējumi un vīzijas

Cilvēku dzīves kvalitātes paaugstināšana ir izvirzīta par Latvijas izaugsmes mērķi. Bet kā šobrīd savu dzīvi vērtē mūsu valsts iedzīvotāji? Ar kādām dzīves jomām cilvēki ir apmierināti un ar kādām nav apmierināti? Kam Latvijā šobrīd ir laba dzīve cilvēku pašu vērtējumā?

Dzīves kvalitātes jēdziens ietver gan **objektīvos indikatorus** – ekonomisko situāciju, nodarbinātību, mājokli, veselību un veselības aprūpi, ģimeni, sociālo līdzdalību, gan arī cilvēku **subjektīvo apmierinātību** kā ar savu dzīvi kopumā, tā ar atsevišķām tās jomām. Šajā rakstā galvenā uzmanība ir pievērsta tam, kā cilvēki vērtē savas dzīves objektīvos apstākļus, izmantojot jēdzienus "labi" vai "slikti", "apmierinoši" vai "neapmierinoši". Subjektīvā apmierinājuma mērījumi sniedz pamatu secinājumiem par to, cik lielā mērā ir apmierinātas valsts iedzīvotāju vajadzības un vēlmes.

Lai noskaidrotu Latvijas iedzīvotāju subjektīvo apmierinātību ar dzīvi, tika izmantotas gan kvantitatīvo, gan kvalitatīvo pētījumu metodes. Sadarbībā ar "Pārskata par tautas attīstību" autorkolektīvu veikts dzīves kvalitātes apsekojums (2005) Latvijas mērogā (n=1020). Kvantitatīvo datu analize lietota, lai iegūtu reprezentatīvu priekšstatu par iedzīvotāju apmierinātību gan ar dzīvi kopumā, gan ar atsevišķām tās jomām. Pētījumā analizētas 79 strukturētas dzīves kvalitātes formu intervijas un 36 ikdienas dzīves apraksti. Kvalitatīvie dati sniedz detalizētu ieskatu iedzīvotāju priekšstatos par labu dzīvi un parāda būtiskās sakarības starp šiem priekšstatiem un dzīves realitāti, starp vēlamo un esošo, kā arī atsedz intervēto cilvēku un ikdienas dzīves aprakstu autoru dzīvesveidu un dzīves uztveri.

Lai noskaidrotu subjektīvo apmierinātību, dzīves kvalitātes aptaujas (2005) ietvaros tika uzdoti divi jautājumi. Pirmais jautājums bija: "Cik apmierināts

vai neapmierināts Jūs esat ar savu pašreizējo dzīvi kopumā?” Un otras jautājums: **“Cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar šādām savas dzīves jomām?”** Pēc jautājuma seko 24 dzīves jomu uzskaitījums, kas izvēlētas, vadoties pēc Ērika Alarta slavenās formulas: “Dzīves kvalitāti veido būšanas, piede- rēšanas un mīlēšanas kopsumma,” – kā arī nemot vērā Eiropas dzīves kvalitātes apsekojumā uzdotos jautājumus. Atbildes uz apjomīgo otro jautājumu sniedz detalizētāku izpratni par faktoriem, kuru savstarpejā mijiedarbe veido šo apmierinājuma “vidējo temperatūru”. Lai noskaidrotu sabiedrībā pastāvošos priekšstatus par to, kam šobrīd ir laba dzīve, cilvēkiem tika uzdots jautājums: **“Cik laba vai slikta dzīve, Jūsuprāt, ir šīm grupām Latvijā?”** – novērtējot 15 sociālu grupu situāciju. Atbildes uz šiem jautājumiem parāda, kā mēs kā sabiedrība redzam un vērtējam paši sevi un savus līdzcilvēkus.

Apmierinājums ar dzīvi kopumā: atšķirības starp sociālajām grupām

2005. gada jūlijā un augustā veiktajā dzīves kvalitātes aptaujā, atbildot uz jautājumu: **“Cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar savu pašreizējo dzīvi kopumā?”** – vērtējot pēc 10 ballu skalas, kur 1 ir “ļoti neapmierināts” un 10 – “ļoti apmierināts”, vidējais vērtējums ir **6,1** – par 0,6 ballēm augstāks, nekā konstatēts 2003. gadā veiktajā apsekojumā par dzīves kvalitāti Eiropā.¹

Bet kas slēpjas aiz šā “6,1”? Lai pētījuma rezultāti būtu salīdzināmi ES kontekstā, galvenās tendences apmierinājumā ar dzīvi dažādās sociālajās grupās ir analizētas pēc Eiropas dzīves kvalitātes pētījumā pieņemtā standarta – vertikālajā asī (piemēram, pēc ienākumiem) un horizontālajā asī (piemēram, vecuma grupas). Vertikālās pozīcijas ir ienākumi, izglītība, nodarbinātības stātuss un veselība (1. tabula). Horizontālās pozīcijas ir vecums, dzimums un mājsaimniecības tips (2. tabula). Tabulas attēlo, cik lielā mērā un kurā virzienā apmierinātības rādītāji dažādās sociālās grupās novirzās no nacionālā vidējā līmeņa apmierinājumā ar dzīvi kopumā. Šīs tabulas identificē visapmierinātākās un visneapmierinātākās sociālās grupas Latvijā un skata Latvijas situāciju ES-15 (ES vecās dalībvalstis) un JDV (ES jaunās dalībvalstis) kontekstā.

Vertikālajās pozīcijās parādās samērā lielas atšķirības apmierinājuma līmenī starp dažādām sociālām grupām, turklāt Latvijā situācija ir līdzīga kā citur Eiropā. Vismazāk ar dzīvi apmierināti ir bezdarbnieki, tomēr Latvijā bez

darba esošo subjektīvais savas dzīves kvalitātes vērtējums ir īpaši zems. Arī dalijumā pēc ienākumu līmeņa atšķirības apmierinājumā ar dzīvi starp nabadzīgāko un turīgāko slāni ir asākas nekā citur Eiropā. Pozitīvais aspekts ir vienīgi tas, ka salīdzinājumā ar Eiropas dzīves kvalitātes pētijuma 2003. gadā veiktās aptaujas rezultātiem apmierinājums ar dzīvi ir pieaudzis abās iedzīvotāju grupās, iedzīvotājiem ar zemāko ienākumu līmeni pārsniedzot 5 ballu atzīmi, bet iedzīvotājiem ar augstāko ienākumu līmeni pārsniedzot 7 ballu vērtējumu.

1. tabula

Vidējais apmierinājums ar dzīvi un novirze no vidējā sociālajās grupās

Valsts	Vidējais kopīgais	Ienākumi		Izglitība		Nodarbinātības statuss			Hroniska slimība	
		Zemi	Augsti	Zema	Augstākā	Strādā	Ārpus darbaspēka	Bez darba	Ir	Nav
Latvija ²	6,1	-0,9	1,1	-0,3	0,5	0,1	-0,04	-2,5	-0,6	0,1
JDV ³	6,1	-0,7	0,6	-0,7	0,4	0,3	-0,1	-1,1	-0,6	0,3
ES-15	7,3	-0,5	0,4	-0,3	0,3	0,1	0,1	-1,4	-0,4	0,1

2. tabula

Vidējais apmierinājums ar dzīvi un novirze no vidējā sociālajās grupās

Valsts	Vidējais	Dzimums		Mājsaimniecības tips				Vecums		
		Siev.	Vir.	Dzīvo viens	Vienna vecāka gím.	Pāris	Pāris ar bērniem	18–34	35–64	65+
Latvija	6,1	-0,07	0,07	-0,4	-0,1	0,15	0	0,3	-0,1	-0,1
JDV	6,1	0	0	-0,5	-0,2	0,1	0,1	0,5	-0,3	-0,1
ES-15	7,3	0	0	-0,3	-0,7	0,3	0,2	0,1	-0,1	0,1

Kaut arī visur Eiropā pietiekami ienākumi ir viens no nozīmīgākajiem labas dzīves kvalitātes indikatoriem, zemu ienākumu negatīvā ietekme ir asāk vērojama tieši nabadzīgākajās ES valstīs, kur zemi ienākumi nozīmē saskaršanos

ar tiešām asām izdzīvošanas problēmām. Latvijā kontrasts starp turīgāko un trūcīgāko iedzīvotāju vispārējo apmierinājumu ar dzīvi ir viens no lielākajiem Eiropā.

Arī izglītibai ir liela nozīme – cilvēki ar augstāku izglītības līmeni vairumā ES valstu ir apmierinātāki ar dzīvi. Viens no iemesliem varētu būt tas, ka labāka izglītība nodrošina iespēju iegūt labāku darbu ar pietiekamu atalgojumu. Otrs iemesls – iespējams, ka izglītotāki cilvēki efektīvāk prot izmantot savas spējas un iespējas, kā arī pārvaldīt savas dzīves virzību, kas kopumā sniedz lielāku apmierinājuma izjūtu.⁴

Horizontālajā asī Latvijā ir samērā līdzīga situācija kā citur ES, uzrādot pat mazākas atšķirības dzimuma, vecuma un mājsaimniecības tipa grupu starpā. Tomēr, kaut arī 2. tabula neparaða atšķirības apmierinājumā ar dzīvi kopumā dzimumu griezumā, tās skaidri un noteikti parādās, sievietēm un vīriešiem vērtējot konkrētas dzīves jomas un dažādu sociālo grupu dzīves kvalitāti (šis atšķirības tuvāk tiks skatītas nākamajā sadaļā).

Mājsaimniecību grupu analīze Latvijā parāda tās pašas tendences, kas vērojamas citās Eiropas valstīs, tomēr atšķirības ir mazāk noteiktas. Cilvēki, kuri dzīvo vieni, un vientuļie vecāki ar dzīvi kopumā ir mazāk apmierināti nekā pāri ar vai bez bērniem. Tas norāda, ka labu dzīvi veido ne tikai materiālais aspekts (piederēšana), bet arī tuvo attiecību kvalitāte ģimenē (mīlēšana). Atšķirības starp vecuma grupām ES kontekstā Latvijā parāda tās pašas tendences, kas vērojamas citās jaunajās ES dalībvalstīs, kurās krasās pārmaiņas pēc 1989. gada nostādīja gados jaunākos un vecākos cilvēkus uz ļoti atšķirīgu izvēles iespēju un dzīves trajektoriju sliekšņa. Eiropas dzīves kvalitātes pētījumā minēts, ka JDV iedzīvotāji 40–50 gadu vecuma grupā visvairāk cieš no darba iespēju trūkuma.⁵ Arī Latvijā ar dzīvi vismazāk ir apmierināti iedzīvotāji vecumā no 45 līdz 55 gadiem, tiem seko iedzīvotāji virs darbspējas vecuma, kuri lielākoties pieder nabadzīgāko iedzīvotāju slānim.

Apmierinājums ar dzīvi dažādās jomās: skatījums tuvplānā

Šī sadaļa sniedz apkopojošu ieskatu divos jautājumos:

- 1) ar kādām dzīves jomām Latvijas iedzīvotāji ir vairāk apmierināti un ar kādām mazāk;
- 2) kā apmierinājuma līmenis šajos jautājumos atšķiras dažādās sociālajās grupās.

Mērķis ir sniegt izvērstāku skatījumu uz apmierinājuma līmeni atšķirīgās sociālajās grupās.

Aptaujātie tika lūgti novērtēt pēc skalas “ļoti apmierināts”, “apmierināts”, “ne apmierināts, ne neapmierināts”, “drīzāk neapmierināts” un “ļoti neapmierināts” 24 jomas, kas saistītas ar darbu un ienākumiem, labklājību un mājokli, izglītību un veselību, ģimeni un attiecībām ar citiem cilvēkiem, laika izlietojumu, kā arī iespējām īstenot savus personiskos mērķus, mērķus darbā un ģimenē. Sākotnēji bija plānots pētijumā aplūkot, cik apmierināti vai neapmierināti ar atsevišķām dzīves jomām ir Latvijas iedzīvotāji kopumā. Tomēr atšķirības starp sociālajām grupām šo jomu vērtējumā parādījas ievērojami asāk nekā iepriekšējā jautājumā, turklāt ienesot jaunus akcentus, tādējādi iezīmējot precīzāku ainu jautājumā par dzīves kvalitātes subjektīvo uztveri Latvijā.

Cilvēki ir drīzāk neapmierināti nekā apmierināti ar gandrīz visiem aspektiem, kas saistīti ar darbu, ienākumiem, materiālo labklājību. Savukārt ar jomām, kas saistītas ar ģimeni un tuvāko cilvēku loku, cilvēki ir drīzāk apmierināti nekā neapmierināti.

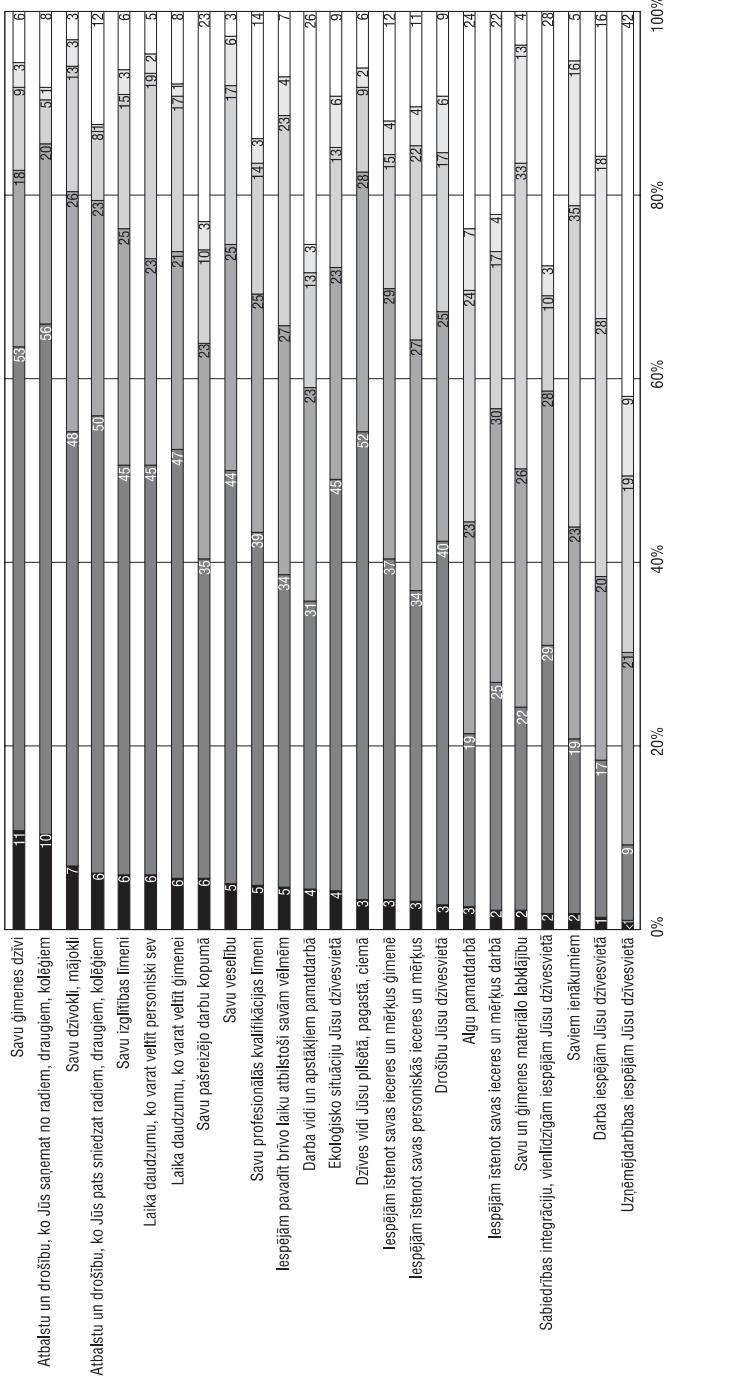
Turklāt aptaujas dati parāda nozīmīgas sakarības starp apmierinājumu ar konkrētu dzīves jomu un cilvēka iespējām ietekmēt šo jomu. Pētījums parāda, ka galvenās jomas, ar kurām cilvēki ir apmierināti, ir tās pašas, kuras viņi jūtas spējīgi ietekmēt: ģimene, atbalsts, ko saņem tuvākie un ko viņi var sniegt tiem, veselība, izglītība, mājoklis. Savukārt jomas, ar kurām viņi nav apmierināti, lielākoties ir tās pašas, kuras respondenti nejūtas spējīgi ietekmēt, – jomas, kuras saistītas ar darbu un ienākumiem: iespējas atrast darbu, alga, darba vide un apstākļi, ienākumi, ģimenes materiālā labklājība (sk. T. Tisenkopfa rakstu). No tā izriet ļoti būtisks secinājums: jo lielākas iespējas cilvēki izjūt pašiem būt situācijas noteicējiem, jo vairāk viņi ir apmierināti ar situāciju.

Līdzīgi kā jautājumā par apmierinātību ar dzīvi kopumā, arī atsevišķo jomu izvērtējumā parādās striktas atšķirības starp sociālajām grupām – parādot tās pašas likumsakarības ievērojami asāk. Tomēr atšķirībā no jautājuma par apmierinātību ar dzīvi kopumā, kur neparādījās būtiskas atšķirības starp sievietēm un vīriešiem, starp pilsētniekiem un lauku iedzīvotājiem, starp latviešiem un cittautiešiem, atbildēs uz jautājumiem par apmierinājumu ar atsevišķām dzīves jomām tās parādās.

Sakarības starp ienākumu līmeni un apmierinājumu ar konkrētām dzīves jomām iezīmē to pašu tendenci, kas parādījās iepriekš: jo ienākumi ir zemāki, jo mazāk vietas apmierinājumam. Dažos jautājumos šīs atšķirības ir

1.attēls

Atbildes uz jautājumu "Cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar šādām savas dzīves jomām?"

mazākas, dažos – ļoti ievērojamas. 2. attēlā doti tikai daži piemēri, skatot tikai 2 grupas – trūcīgākos (zem 50 Ls mēnesī uz cilvēku mājsaimniecībā) un turi-gākos (virs 151 Ls mēnesī uz cilvēku mājsaimniecībā).

Sakarības starp cilvēka izglītības līmeni un apmierinājumu ar konkrē-tām dzīves jomām arī uzrāda krasu un stabili atšķirību – cilvēki ar augstāko izglītību ir ievērojami apmierinātāki lielākajā daļā dzīves jomu, dažos jautāju-mos pat gandrīz divas reizes apmierinātāki. Izņēmums ir laika daudzums, ko var veltīt personiski sev. Jāatzīmē, ka apmierinātības rādītāji iedzīvotājiem ar vidējā līmeņa izglītību ir samērā līdzīgi kā iedzīvotājiem ar zemāko izglītību. 2. attēlā doti daži piemēri, skatot tikai divas grupas – iedzīvotājus ar pamat-izglītību un iedzīvotājus ar augstāko izglītību.

Parādās **atšķirības starp dzimumiem:** stabila tende nce, ka sievietes gan-drīz visās dzīves jomās ir mazāk apmierinātas nekā vīrieši (ar darbu, ar algu, ar ienākumiem, ar iespējām īstenot savas ieceres un mērķus kā darbā, tā ģimenē, ar mājokli, ar veselību, ar ģimenes dzīvi u.c.). Katrā no šiem jautāju-miem pozitīvu novērtējumu izvēlas apmēram par 2–10% mazāk sieviešu nekā vīriešu. Šī tende nce neparādās tikai četros no 24 jautājumiem, no tiem divos apmierinātības līmenis ir vienlīdzīgs, un divās jomās sievietes ir vairāk apmierinātas nekā vīrieši. Sievietes ir vienlīdz apmierinātas ar vīriešiem jautāju-mos 1) par atbalstu un drošību, ko saņem no radiem, draugiem un kolēģiem, un 2) par laika daudzumu, ko var veltīt sev. Un divās jomās sievietes ir vairāk apmierinātas nekā vīrieši: 1) jautājumā par atbalstu un drošību, ko sniedz radiem, draugiem un kolēģiem, un 2) jautājumā par laika daudzumu, ko var veltīt ģimenei. Trīs no šiem jautājumiem ir saistīti ar *mīlēšanu*, viens – ar *būšanu*. Un neviens – ar *piederēšanu*. Tomēr te ir jāveic tālāka izpēte, vai sievietēm ir objek-tīvi sliktāka dzīve (ipaši – veselība, situācija darba tirgū un ienākumi ar visām no tā izrietošām sekām saistībā ar mājokli, ģimenes materiālo labklājību utt.), vai arī tā ir psiholoģiska, dzimumam specifiska tende nce – vairāk kritiskas uzma-nības pievērst niansēm, kā rezultātā tiek vairāk pamanīti trūkumi ikkatrā jomā.

Bez šaubām, liela nozīme ir arī piederībai pie konkrētas **vecuma grupas**. Turklat šajā jautājumā dati tika analizēti, izdalot piecas vecumgrupas, kas precīzāk nekā Eiropas dzīves kvalitātes pētījumā lietotajā dalījumā atspoguļo situāciju Latvijas sabiedrībā. Tomēr te nevar novērot nekādas atsevišķām ve-cuma grupām specifiskas tendences, kā tās parādījās saistībā ar ienākumiem vai izglītību. Drīzāk apmierinātība un neapmierinātība variejas atkarībā no vecumgrupas specifiskajām vajadzībām un iespējām konkrētā dzīves jomā.

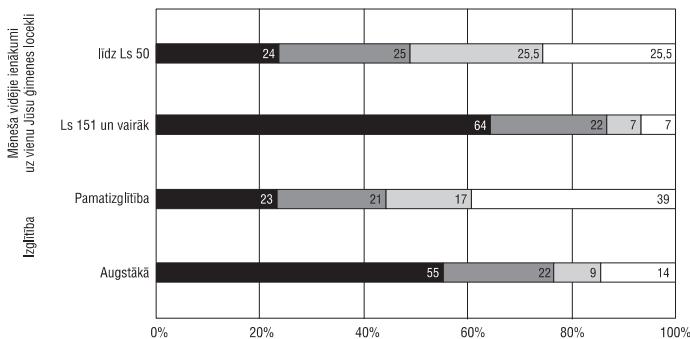
Labā dzīve: subjektīvie vērtējumi un vīzijas

45

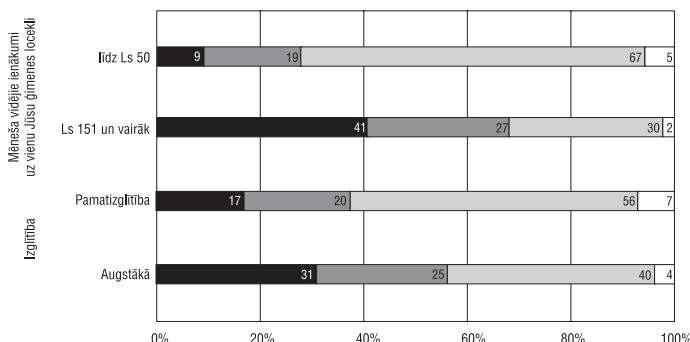
2. attēls

Apmierinātības rādītāji dažos jautājumos iedzīvotāju grupām ar atšķirīgu izglītības un ienākuma līmeni

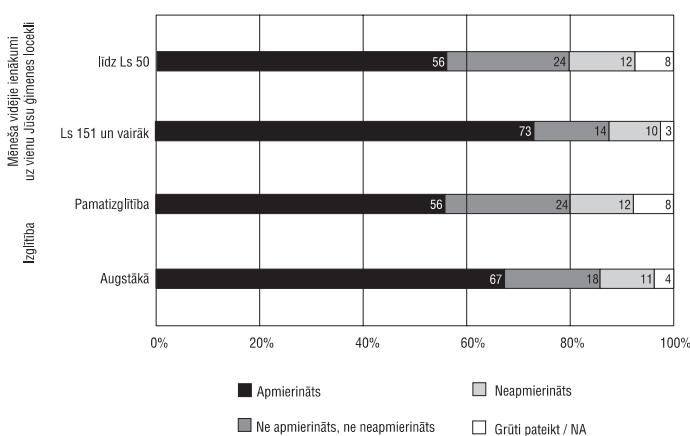
Cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar savu pašreizējo darbu kopumā

Cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar saviem ienākumiem

Cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar savu izglītības līmeni

Piemēram, kā jaunāki (18–25 gadi), tā vecāki (55+) cilvēki ir vairāk apmierināti ar laiku, ko veltīt sev, ģimenei, atpūtai. Bet šīs vecuma grupas mazāk nekā citas ir apmierinātas ar savu darbu un ienākumiem. Vecuma grupām no 25 līdz 55 gadiem apmierinājuma vērtējumos ir vairāk līdzīgā savā starpā un vairāk atšķirīgā no jauniešiem un vecākās paaudzes cilvēkiem. Tomēr kvalitatīvo datu analīze pārliecinoši parāda, ka piederība konkrētai vecuma grupai nav izšķirīga, lai cilvēks būtu apmierināts vai neapmierināts gan ar dzīvi kopumā, gan ar atsevišķām tās jomām.

Dzīves kvalitātes vērtējums būtu nepilnīgs, ja netiktu aplūkotas arī dažas Latvijā specifiski nozīmīgas sociālās grupās – **pilsētas un lauku iedzīvotāji, kā arī latvieši un cittautieši**, kuru dzīves nereti tiek tēlotas kā krasī atšķirīgas un kuri bieži atrodas plašsaziņas līdzekļu, publisku debašu un privātu sarunu uzmanības centrā.

Vērtējot apmierinājumu ar dzīvi kopumā, atšķirības šo grupu ietvaros ir nelielas:

	Vidējais	Tautība		Apdzīvota vieta	
		Latvieši	Cittautieši	Pilsēta	Lauki
Latvija	6,1	-0,02	0,01	0,02	0,12

Tomēr atsevišķo dzīves jomu vērtējumā atšķirības starp **etniskām grupām** parādās – lielā daļā dzīves jomu cittautieši ir subjektīvi mazāk apmierināti nekā latvieši, turklāt atšķirības pozitīvo apgalvojumu izvēlē ir 1–14%. Starpība virs 10% – apmierinājumā ar darbu, darba vidi un apstākļiem, kā arī virknē jautājumu, kas saistīti ar dzīvesvietu – dzīves vidi un drošību, ekoloģisko situāciju, sabiedrības integrāciju. Rezultāti liecina, ka cittautieši izjūt apdraudējuma sajūtu savā dzīves telpā. Apmierināto iedzīvotāju procents abās grupās ir līdzīgs tikai vienā jautājumā no 24 (laika daudzums, ko var veltīt ģimenei), un tikai divos jautājumos no 24 cittautieši ir mazliet vairāk apmierināti nekā latvieši: 1) ar darba iespējām savā dzīvesvietā un 2) ar iespējām īstenot savas ieceres un mērķus ģimenē. Varam izvirzīt jautājumu: vai zemākam subjektīvajam apmierinājumam ir objektīvs pamats (sk. V. Volkova, kā arī I. Šūpules un B. Zepas rakstus)? Vai arī tas ir krieviski rakstošās preses un dažu politiski etnisko aktīvistu izveidots ietekmīgs stereotips (ka cittautiešiem Latvijā ir sliktāka

dzīve), kurš nozīmīgi iespaido arī subjektīvos personiskās dzīves dažādu aspektu vērtējumus?

Parādās **atšķirības pilsētnieku un lauku iedzīvotāju dzīves kvalitātes vērtējumos**. Gandrīz visās atsevišķajās jomās pilsētnieki ir mazliet vairāk apmierināti – gan ar darbu saistītajos jautājumos, gan citos. Vienīgi divos no 24 jautājumiem pilsētnieku un lauku iedzīvotāju apmierinājums ir līdzīgs. Pirmkārt, ar savu ģimenes dzīvi ir apmierināti gan 63% pilsētnieku, gan tikpat procentu lauku iedzīvotāju. Otrkārt, pārsteidzoši, ka ar ienākumiem apmierināto pilsētnieku un lauku iedzīvotāju proporcijas ir līdzīgas (20%), tomēr atšķiras krasī neapmierināto ipatsvars (attiecīgi 49,5% pilsētās un 53,5% laukos). Ar saviem ienākumiem nav apmierināta vairāk nekā puse lauku iedzīvotāju. Vienīgi ar ekoloģisko situāciju dzīvesvietā lauku iedzīvotāji ir apmierinātāki nekā pilsētnieki.

Kam šobrīd Latvijā ir laba dzīve: valsts iedzīvotāju viedoklis

No vienas puses, šie dati parāda sabiedrībā valdošos stereotipus. Līdz šim tos varēja nojaust un notvert virmojam gaisā privātās sarunās un publiskās diskusijās, kā arī tiražētus plašsaziņas līdzekļos. Tagad arī ar zinātniskām metodēm konstatēts tas, kā cilvēki Latvijā redz savu un lidzcilvēku dzīves kvalitāti. No otras puses, tas, kā mēs redzam sevi un citus, ir sabiedrības paštēls un pašvērtējums.

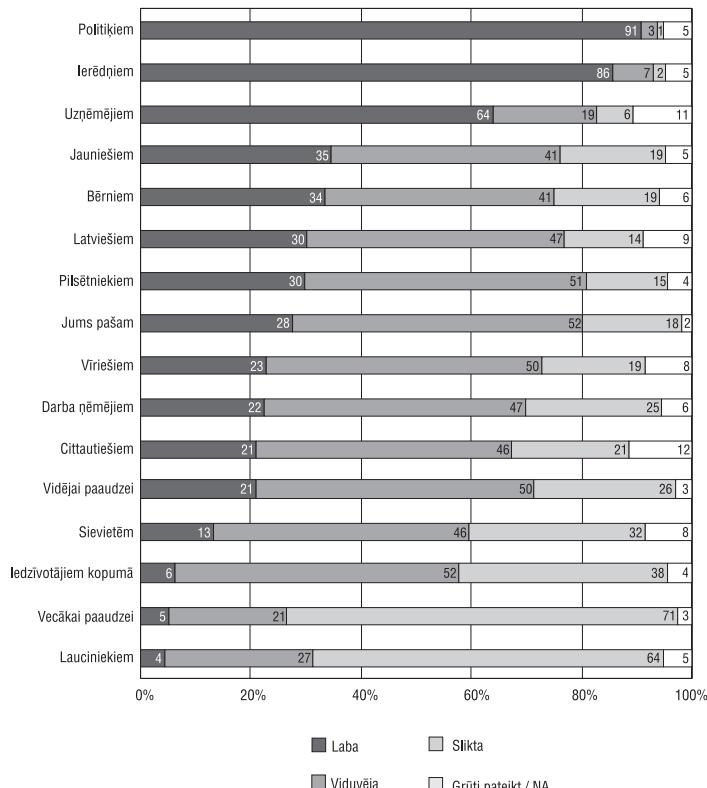
90,7% Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka labākā dzīve Latvijā ir politiķiem, pēc tam – ierēdņiem (85,7%) un uzņēmējiem (63,9%). Savukārt sliktākā dzīve iedzīvotāju vērtējumā ir veciem cilvēkiem (70,9%) un lauku iedzīvotājiem (63%). Iedzīvotājiem kopumā dzīve ir pavisam viduvēja – apmēram puse aptaujāto tā vērtē gan situāciju Latvijā, gan paši savu dzīvi. Tomēr, vērtējot citus, tā šķiet drīzāk slikta (37,9%) nekā laba (6,3%), kamēr, vērtējot savu dzīvi, tā šķiet drīzāk laba (27%) nekā slikta (17,9%).

Pētot atbilžu saturu dažādu grupu ietvaros, atklājas līdzīgas sakarības tām, kādās bija vērojamas, respondentiem vērtējot pašiem savu dzīvi un dažādas tās jomas.

Vērojamas atšķirības **starp dzimumiem**: sievietes visos jautājumos ir sniegušas kritiskāku vērtējumu. Tomēr nepatīkami pārsteidzošākais ir atklājums, kā sievietes un vīrieši redz vieni otrus un paši sevi. **Vīriešu situāciju** Latvijā abi dzimumi redz samērā līdzīgi. Kaut arī sievietēm šķiet, ka vīriešu dzīve ir

3. attēls

**Atbildes uz jautājumu
“Cik laba vai slikta dzīve, Jūsuprāt, ir šim grupām Latvijā?”**

mazliet labāka, nekā par sevi domā paši vīrieši (22% vīriešu un 23% sieviešu uzskata, ka vīriešiem Latvijā ir laba dzīve, bet 20% vīriešu un 17% sieviešu uzskata, ka slikta). Savukārt **sieviešu situāciju** abi dzimumi vērtē ārkārtīgi atšķirīgi, kaut arī abu dzimumu respondenti ir pārliecināti, ka tā ir sliktāka nekā vīriešiem. Vīrieši ir pārliecināti, ka sievietēm ir mazliet sliktāka dzīve nekā viņiem pašiem (17,8% – laba, 47,2% – viduvēja un 25,2% – sliktā). Savukārt sievietēm pašām šķiet, ka viņu dzīve ir ievērojami sliktāka – tikai 9,3% apņaujāto sieviešu uzskata, ka sievietēm Latvijā ir laba dzīve. 45,6% sieviešu to vērtē kā viduvēju, bet 38% – tātad gandrīz katra trešā Latvijas sieviete – kā sliktu!

Vērtējumi būtiski variējas arī atkarībā no respondentu **ienākumiem un vecuma grupas** – jaunāki cilvēki, kā arī turīgāki visu sociālo grupu dzīvi

Latvijā redz daudz gaišākās krāsās (pozitīvi vērtējumi parādās pat divas, trīs reizes biežāk).

Ļoti nopietna uzmanība ir jāpielērš tam, ka vecākās paaudzes dzīvi kā sliktu vērtē 70% aptaujāto iedzīvotāju. Analizējot atbildes vecumgrupu ietvaros, var redzēt vecākās paaudzes skatījumu uz sevi kā sociālu grupu – 77% aptaujāto pensijas vecuma cilvēku uzskata, ka veciem cilvēkiem Latvijā dzīve ir slikta. Vienlaicīgi jautājumā "Cik laba vai slikta dzīve, Jūsuprāt, ir šīm grupām Latvijā?" viens no apakšjautājumiem ir: "Cik laba vai slikta dzīve, Jūsuprāt, ir Jums pašam?" 25% aptaujāto veco cilvēku atzīst, ka slikta dzīve ir viņiem personiski, vairums sliecas domāt, ka tā ir viduvēja (57%), bet 15% atzīst, ka tā ir laba. Vecākās paaudzes cilvēki savu dzīvi personiskā līmenī vērtē pozitīvāk, nekā vērtejot savas vecuma grupas cilvēku dzīvi kopumā.

Dažos jautājumos var novērot loģiku "**ir labi tur, kur mūsu nav**". Piemēram, dalījumā pilsēta/lauki lauciniekim pilsētnieku dzīve šķiet gandrīz divreiz labāka, nekā to vērtē paši pilsētnieki. Iespējams, ka ļoti augstajā uzņēmēju, ierēdņu un jo īpaši vienprātīgajā politiku labas dzīves vērtējumā sakarība "ir labi tur, kur mūsu nav" parādās visspilgtāk. Vai tiešām politiķiem ir vislabākā dzīve? Ko par to domā paši politiķi?

Ļoti savdabīgas tendences vērojamas jautājumā par latviešu un cittautiešu skatījumu pašiem uz sevi un vieniem uz otriem. **Latvieši** savu un cittautiešu dzīves kvalitāti novērtē samērā līdzīgi (26,9–28,8% – laba, 50,1–45,5% – viduvēja, 15,7–13,7% – slikta), turklāt uzskatot, ka cittautiešiem dzīve ir mazliet labāka nekā pašiem. Savukārt **cittautieši** ir citās domās. Kaut arī vairākums atzīst, ka dzīve ir viduvēja kā latviešiem, tā cittautiešiem, tomēr nozīmīga ir apgrieztā proporcija 1:3 labās un sliktās dzīves redzējumā etniskā griezumā. Cittautiešu vidū 34,2% domā, ka latviešiem ir laba dzīve, 42% to vērtē kā viduvēju, bet 12,9% domā, ka arī latviešiem dzīve ir slikta. Savukārt tikai 11% uzskata, ka cittautiešiem Latvijā ir laba dzīve, 47,4% cittautiešu to vērtē kā viduvēju, bet 30,6% to vērtējuši kā sliktu. Zīmīgi, ka, analizējot etniskā griezumā atbildes uz jautājumu: "Cik laba vai slikta dzīve, Jūsuprāt, ir Jums pašam?" – atšķirības ir mazākas. Savu dzīvi kā labu ir vērtējuši 27,4% latviešu un 28,1% cittautiešu, kā viduvēju – 57% latviešu un 46,7% cittautiešu, bet kā sliktu – 14,2% latviešu un 22,6% cittautiešu. Tas norāda, ka cittautieši individuālā līmenī situāciju nevērtē tik kritiski kā kolektīvā. Var izvirzīt pieņēmumu, ka daļa cittautiešu savu dzīvi izjūt kā sliktu lielā mērā savas etniskās grupas kolektīvās nostājas dēļ.

Labā dzīve: subjektīvās vīzijas

Kvantitatīvajā aptaujā cilvēki tika lūgti novērtēt apmierinājumu ar norādiem dzīves kvalitātes indikatoriem, bet strukturētajās dzīves kvalitātes formu intervijās respondenti tika lūgti atbildēt uz jautājumiem "Ko Jums personiski nozīmē "laba dzīve"?" un "Kādos brīžos Jums ir sajūta, ka Jums ir laba dzīve?" brīvā formā. Kvalitatīvo datu analīze sniedz ieskatu subjektīvajās labas dzīves vīzijās.

Dzīves kvalitātes formu intervijās, arī ikdienas dzīves aprakstos ir tik daudz sāpju un prieka, enerģijas un nomāktības. Cilvēki ir ļoti dažādi, un dažādas ir arī viņu gaidas no dzīves, vērtības un priekšstatī par to, kas ir laba dzīve. Lielākoties intervējamie samērā detalizēti spēj formulēt, ko viņiem nozīmē *laba dzīve*. Tikai atsevišķos gadījumos tiek minēti arī vispārīgi apgalvojumi kā "kad ir viss kārtībā", "kad visas vajadzības apmierinātas".

Subjektīvie priekšstatī par labu dzīvi ir dažādi, tomēr šo dažādību galvenokārt veido līdzīgu indikatoru individuāli savienojumi. Labas dzīves "paketī" cilvēku subjektīvajos priekšstatus veido (visbiežāk nosauktie indikatori, sarūkošā biežumā): pietiekami ienākumi, tuvie cilvēki, labs darbs, veselība, saskaņa ar sevi, atpūta un ceļošana. Ne mazāk kā piecās intervijās ir nosaukta drošība par rītdienu, labs ēdiens, iespēja realizēt savas ieceres un mērķus, labs mājoklis, iespēja apmeklēt kultūras pasākumus, būt attīstībā. Priekšstatus par labu dzīvi veido arī virkne individuālu komponentu (baudīt dzīvi, labestība pasaule, personiskais transporta līdzeklis u. c.).

Gandrīz puse respondentu labu dzīvi saista ar labām finansēm. Tieks nosaukti dažādi formulējumi: būt materiāli nodrošinātai; kad varu nopirkt visu vajadzīgo; sava veida pārticība; laba alga; materiālā neatkarība u. c. Nedaudz retāk tiek sniegtas atbildes, kuras ir saistītas ar tuvāko cilvēku loku – ģimeni, bērniem, draugiem un šo cilvēku veselību (laba ģimene; satīcība ģimenē; kad ir mājas, kur tevi gaida; kad visi ir veseli; kad bērni ir laimīgi; kad ir daudz draugu u. c.). Arī darbs ir nozīmīga labas dzīves sastāvdaļa, tomēr ar labu dzīvi netiek saistīts vienkārši darbs, bet tas vienmēr tiek nosaukts kopā ar kādu īpašības vārdu, kas raksturo darba kvalitāti (labs darbs, patīkams darbs). Daļa respondentu kā *labai dzīvei* nozīmīgas atzīmē arī darba un brīvā laika sabalansētas attiecības.

Šīs atbildes salīdzinot ar atbildēm uz jautājumu "Kuros brīžos Jums šķiet, ka Jums ir laba dzīve?", parādās nelielas pārbīdes. Kamēr deklarētie priekšstatī par labu dzīvi ir vairāk racionāli, labās dzīves izjūta ir galvenokārt pozitīvās

emocijās balstīta. Laba dzīve tiek pieredzēta (visbiežāk nosauktie indikatori, sarūkošā biežumā) kopā ar mīļajiem cilvēkiem, brīzos, kad ir nauda, kad ir laba iekšējā sajūta, kad notiek kas neikdienišķs, kad realizētas kādas ieceres un sasniegti mērķi, atpūšoties un ceļojot, kad nav negāciju, kad ir laba veselība, kā arī virknē individuāli minētos dzīves brīzos (kad uz dzīvi var skatīties ar humoru, Latvijas neatkarības atgūšanas laikā, kad ir piedzēries u. c.). Divi jauni vīrieši ir teikuši, ka viņiem laba dzīve ir visu laiku, kamēr līdzīgus apgalvojumus nav paudusi neviens no intervētajām sievietēm. Tieši pretēji – trīs sievietes, turklāt dažāda vecuma, ir atzīmējušas, ka nav tādu brīžu, kad ir laba dzīve. Saistībā ar piedzīvoto labo dzīvi visbiežāk tiek nosaukts laiks, kas pavadīts kopā ar ģimeni, mīļajiem cilvēkiem, draugiem. Nedaudz retāk tiek minēts laiks, kad ir pietiekami daudz naudas – kad var atlauties kaut ko vairāk nekā ikdienā, kad nav jādomā par naudu. Tomēr šajā atbilžu kategorijā vairāk nekā pusē gadījumu tiek nosaukta algas diena kā vienīgā diena mēnesī, kad ir labas dzīves sajūta. Kontekstā ar dzīves kvalitātes aptaujas datiem 32% aptaujāto Latvijas iedzīvotāju nav apmierināti ar savu algu pamatdarbā un 51% nav apmierināts ar saviem ienākumiem kopumā, un var secināt, ka iezīmējas dramatiska situācija: ievērojams skaits Latvijas iedzīvotāju labu dzīvi pieredz tikai vienu vai divas dienas mēnesī. Viena no ikdienas aprakstu autorēm dalās savās izjūtās, kuras varētu būt līdzīgas visiem cilvēkiem, kuri regulāri sastopas ar naudas trūkumu:

“Neskatoties uz to, ka strādāju un arī bērni cenšas kaut ko noplēnīt, itin bieži no daudz kā jāatsakās un jāsaka bērniem: “Mums tam nav naudas...” Šādos brīžos aizdomājos par miljonāru Jūliju Krūmiņu, par ostas, dzelzceļa un citiem priekšniekiem. Vai viņi strādā 24 stundas diennaktī? Nē, man nevajag ne jahtu, ne vasarnīcu Jūrmalā, ne jaunāko automašīnu, ne Gūtmaņa alas atveidojumu savā īpašumā. Gribu vien normālu dzīvi – lai dēlam visu mācību gadu nav jāstaigā ar vieniem džinsiem, lai varu nopirkt normālus zābakus, lai visa ģimene varam aizbraukt kādā ekskursijā pa Latviju vai visi kopā aiziet uz kādu teātra izrādi. Vai tas ir par daudz prasīts?” (sieviete, 38).

Nākamo atbilžu kategoriju veido indikatori, kas saistīti ar pozitīvām iekšējām sajūtām – labu garastāvokli, apmierinājumu, gandarijumu, labu pašsajūtu u. tml. Daļa respondentu labu dzīvi izjūt reizēs, kuras ir pretējas ikdienai – svētkos, ciemojoties, atlaujoties sev ko neikdienišķu, atpūšoties un ceļojot. Dažkārt arī negāciju trūkums savā dzīvē liek izjust, ka dzīve ir laba – kad nav stresa un pārslodzes, kad nav nomācošu problēmu, kad respondents redz, ka citiem klājas sliktāk.

Labā dzīve: veiksmes un neveiksmes modeļi

Katrā sociālajā grupā var atrast gan ar dzīvi apmierinātus, gan neapmierinātus cilvēkus. Viens no pētījuma mērķiem ir izprast faktorus, kas paaugstina vai pazemina dzīves kvalitātes izjūtu. Par analīzes asi izvirzot kategorijas "apmierināts" un "neapmierināts", tika meklēti elementi, kas ir vairāk saistīti ar pasaules uzskatiem un dzīvesveidu nekā ar piedeību kādai konkrētai sociālajai grupai. Dzīves kvalitātes formu interviju un ikdienas dzīves aprakstu analīze ļāva identificēt faktorus, kas raksturīgi tiem, kuri ir apmierināti ar dzīvi:

- spēja izvirzīt sasniedzamus mērķus;
- aktīva dzīves pozīcija, kam raksturīga uzņēmība, iniciatīva, mērķtiecība;
- elastīga piemērošanās apstākļiem (darba maiņa, dzīvesvietas maiņa, darbības jomas maiņa, papildienākumu meklēšana, ekonomiska dzīvesstila izstrādāšana, uzkrājumu veidošana nākotnei, preču iegāde uz kredīta, mācības uz kredīta);
- spēja mobilizēt un izmantot pieejamos resursus, meklēt jaunas iespējas;
- sociāla aktivitāte (draudze, koris, biedrība, labi draugi, saliedēta ģimene u. tml.);
- saskaņa ar sevi (dzīvošana atbilstīgi savam pasaules uzskatam, dzīves ritma izjūtai, vērtībām);
- optimistisks skats uz dzīvi;
- prasme saskatīt sevī dzīvi virzošos spēkus.

Cilvēki meklē dažādas iespējas un izmēģina dažādas izdzivošanas stratēģijas. Piemēram, viena no ikdienas aprakstu autorēm uzsāka studijas augstskaļas filiālē savā reģionā 36 gadu vecumā, būdama triju bērnu māmiņa, un piecus gadus katru sestdienu mēroja vairāk nekā 50 km garu ceļu, lai iegūtu diplomu. Pārmaiņas acīmredzot ietekmēja arī viņas dzīvesbiedru, kurš mainīja darba jomu (no lauksaimniecības uz kokapstrādi). Vēlāk turpinājusi papildināt izglītību juridiskajā koledžā: "*Koledžas izglītība dod stabilitāti un kvalitāti dzīvei. Esmu ieguvuusi piemērotu izglītību, lai savā darbā varētu justies samērā droši, bet tāpat ir nepārtraukti jāmācās*" (sieviete, 46). Šobrīd abi ar vīru viņi strādā vēlētos amatos savā pagastā, divi bērni vēl mācās, vecākais dēls pēc studiju beigšanas strādā ārpus Latvijas – "*no 17 gadu vecuma viņš pieradis citās valstīs nopelnīt vairāk un nespēj samierināties ar mūsu valsts algām*".

Dzives kvalitātes formu intervijas un ikdienas dzīves aprakstu analīze ļāva identificēt arī faktorus, kuri pazemina dzīves kvalitāti vai arī kavē tās paaugstināšanu:

- nespēja formulēt mērķus;
- neskaidrība par dzīvi;
- neizlēmība;
- uzņēmības un iniciatīvas trūkums;
- noslēgtība;
- pesimistisks skats uz dzīvi;
- gaidīšana, ka citi (valsts, gadījums u. c.) palīdzēs situācijas risināšanā;
- dzīvi virzošo spēku saskatīšana ārpus sevis.

Protams, gandrīz visi, kuri nav apmierināti ar savu dzīvi, sūdzas par nepieiekamiem ienākumiem, tomēr jautājums ir ievērojami komplikētāks, ja analīzē interviju un ikdienas dzīves aprakstu saturu kopumā. Atrašanās maz apmaksātā darbā, kas nesniedz gandarijumu (garas darba stundas, izaugsmes iespēju trūkums u. tml.), bieži vien ir saistīta ar izglītības trūkumu, uzņēmības trūkumu, palīdzības sagaidīšanu no citiem (no gadījuma, valsts, radiniekiem). Arī nespēja definēt tagadnes situāciju un izvirzīt konkrētus mērķus ir viens no iemesliem, kādēļ cilvēki nevar neko mainīt savā dzīvē. Atziņa *"Ir vienkārši tāda stulba sajūta, ka kaut kas nav tā, kā vajadzētu"* (sieviete, 26) veido apburto loku. Ja nav skaidrs, kas būtu jāmaina, un nav skaidrs, kā vajadzētu būt, tad pārmaiņas nav iespējamas vai arī tās tiek atstātas gadījuma un nejaušību varā. Ir jāsaprot, kas nav tā, kā vajadzētu būt, un kam vajadzētu būt, lai varētu sākt rīkoties. Nevar virzīties uz nekurieni. Var bezmērķīgi riņķot pa dzīvi, bet attīstība ir iespējama vienīgi ar nosacījumu, ka ir mērķis un vēlēšanās to sasniegt. Arī mūsdienu latviešu folklora māca: **Nezini, ko gribi, – dabūsi, kas paliks pāri!** (sakāmvārds noskatīts internetā).

Domas dalās jautājumā par to, kas ir atbildigs par iespēju dzīvot labi – valsts vai paši tās iedzīvotāji. Vecāka gadagājuma cilvēki, kā arī jaunieši biežāk nekā citi uzsver valsts lomu: valstij jānodrošina (darba vietas, pienācīgas algas un pensijas, pieejama (samaksājama) veselības aprūpe), valsts par cilvēku nerūpējas u. tml. Kāda nelīela ciema sociālā darbiniece savā vēstulē raksta, ka valstij būtu jādomā, kā palīdzēt cilvēkiem tikt ārā no depresijas un kā iekustināt tos aktīvai dzīvei. Gan dzīves kvalitātes formu interviju, gan ikdienas dzīves aprakstu analīze rāda, ka jautājums par to, ciktāl valsts ir atbildīga par iedzīvotāju dzīves līmeni un ciktāl iedzīvotājiem pašiem ir jāspēj uzņemties atbildība

par savu dzīvi, ir ļoti aktuāls. Valsts rūpēm un iedzīvotāju iniciatīvai būtu jānotiek kopsoli. Pētījums parāda, ka arī darbam ar sevis pilnveidošanu var būt liela nozīme dzīves kvalitātes paaugstināšanā. Valsts var nodrošināt vislabvēlīgākos apstākļus, piemēram, uzņēmējdarbibas attīstībai, bet, ja trūkst personiskās iniciatīvas, uzņēmības un mērķtiecības, tad šie apstākļi nevar tikt izmantoti.

Labā dzīve: vecākās paaudzes subjektīvā izjūta un individuālie modeļi

Ievērojams daudzums Latvijas vecākās paaudzes iedzīvotāju atrodas īpašā situācijā, ko iezīmē ilgstoša dzīve lielā nabadzībā, tādēļ arī tieši viņiem pievērsta padziļināta uzmanība. Dzīves kvalitātes formu intervijas un ikdienas dzīves apraksti sniedz dziļu ieskatu vecākās paaudzes dzīves izjūtā, ikdienā, asajās problēmās, ar kurām tai nākas sastapties, un arī dažādajās dzīves stratēģijās. Šie materiāli liecina par situācijas nopietnību. Vienlaikus tie tuvplānā parāda, kādi faktori nosaka to, ka līdzīgos ārējos apstākļos – piemēram, ar Ls 70 pensijas – viens cilvēks ir apmierināts, bet otrs – ne?

10 no 15 pensijas vecuma iedzīvotāju ikdienas dzīves aprakstiem ir depresīvi, rūgtuma un sāpju pilni. Tie, kuru pensijas ir zem iztikas minimuma, piemēram, ap Ls 70 par 40 nostrādātiem mūža gadiem, jūtas apsmieti un pazemoti. Un viņus var saprast – parēķiniet: neiznāk pat divi lati mēnesī par vienu nostrādātu dzīves gadu. Kā nepietiekamus savus ienākumus vērtē visi vecākās paaudzes cilvēki – gan strādājošie, gan nestrādājošie pensionāri, gan ar dzīvi apmierinātie, gan neapmierinātie.

Ilgstoša dzīve nabadzībā rada asas eksistenciālas problēmas – sākot ar materiālām lidz garīgām, kā nomāktība un depresija. Tieks atzīts, ka tā nav dzīve, bet izdzīvošana, eksistēšana. Vairākos ikdienas dzīves aprakstos, tāpat dzīves kvalitātes formu intervijās atkārtojas tik vienkārša vēlme kā kādreiz paest ko garšīgāku (vienam tā ir gaļa, otram – kāds saldums, trešajam – augļi). Atkārtojas vēlēšanās kaut kur aizbraukt – ciemos, ekskursijā, uz teātri vai koncertu. Pensionāri var apmeklēt galvenokārt tos pasākumus, kuri ir par brīvu un pieejami norises vietas un laika ziņā. Ar pašreizējo pensiju iznāk dzīvot ne tikai ar fiziska, bet arī ar garīga izsalkuma sajūtu. Atkārtoti tiek minētas arī grūtības tikt galā ar veselības problēmām – braukt pie ārstiem, pirkst zāles vai ārstēties slimnīcā bieži ir par dārgu, pat ja tas ir nepieciešams. Lielai daļai veco cilvēku zāles maksā

ap 20–30 latu katru mēnesi. Tāpat atkārtojas grūtības nomaksāt komunālos maksājumus. Daudzi atzīmē situāciju, kad pēc zāļu iegādes un komunālo maksājumu segšanas pārtikai paliek (un dažiem arī nepaliek) aptuveni viens lats dienā.

Ilgstoši un atkārtoti sastopoties ar izdzīvošanas grūtībām, vairākas aprakstu autores un autori savu dzīves izjūtu raksturo kā bezcerīgu eksistēšanu, ko pavada pazemojuma un nevajadzīguma apziņa. Viens no vecākās paaudzes ikdienas dzīves aprakstu autoriem skeptiski atzīmē: „*Kam vajadzīgs pētījums par manas dzīves kvalitāti, ja es nevienam neesmu vajadzīgs?*” – Cits: „*Ko gan vēl no tautas nabadzības var izpētīt? Tas droši vien prasa zināmas summas, ko varētu ieguldīt arī lietderīgāk.*” Aprakstos bieži tiek lietota forma “mēs”, tā pasvītrojot savu saistību ar citiem sava gadagājuma un socialā statusa cilvēkiem. Grūtības, ar kurām nākas sastapies ikdienā, netiek uzlūkotas kā tikai individuālas problēmas, bet tās tiek skatītas kā sociālas problēmas, proti, kā tādas, ar kurām sastopas lielākā daļa pensijas vecumu sasnieguso. Šo rindu autorēm noteikti piekristu vairāki tūkstoši Latvijas pensionāru:

“*Vispār mēs jūtamies bezgala apsmieti, dzīvojot stipri ZEM KRĪZES IZTIKAS MINIMUMA⁶!*” (sieviete, 64).

“*Ilgstoša dzīve nabadzībā nospiež garu, rada depresiju, uzliek smagu nolemtības zīmogu... Un tā, dzīļā bezcerībā nonākuši, mēs eksistējam. [...] Karš un pēckara kolhozu dzīves nabadzība mūža sākumā. Brīvās Latvijas beztiesiskums un nabadzība mūža beigās. [...] Par komunāliem maksājumiem jāmaksā 96% no pensijas, un pārtikai paliek apmēram 3–4 lati mēnesī. Tā man ir bijis. Nekad neesmu stādījusi materiālās vērtības augstāk par garīgajām, tāpēc ļoti smagi pārdzīvoju to, ka nevaru vairs nopirkrt grāmatas, žurnālus, avīzes. Lai izķepurotos no šīs bezcerīgās situācijas, vairākkārt atsaucos uz darba sludinājumiem, bet saņēmu atteikumu – ne jau zināšanu, bet vecuma dēļ. Vārds “pensionārs” ir darba devēju lielākais bieds. Šajā valstī mēs esam nevajadzīgi un lieki. [...] Latvija ir nabadzīgākā ES valsts, kurā pensionāriem ir atņemtas tiesības garīgi pilnveidoties, ārstēties un pat paest. Kad atspidēs gaisma šī bezcerīgi garā nabadzības tuneļa galā?*” (sieviete, 75).

“*Bet es dzīvoju ar devīzi: “Padziedi, nejutīsi tukšu vēderu!” [...] Es nevienam nepie-dāvāju savus sirmos matus un sastrādātās rokas, bet savas dzīves laikā gūtās zināšanas, spējas, pieredzi un gudribu, tikai tas nevienam nav vajadzīgs. Mūsu sabiedrībā uz-skata, ka vecums ir pielīdzināms garīgam un fiziskam sabrukumam, gurdenumam un nederīgumam. Taču Sokrats 70 gados sāka apgūt vairākus instrumentus, Gēte pabeidza “Faustu”, Konrāds Adenauers 74 gados pārņēma vācu pēckara politikas stūri savās rokās un to vadīja 14 gadus. Pie mums pensionārs ir no dzīves izstumtais*” (sieviete, 67).

Cilvēku subjektīvā pašizjūta liecina, ka situācija ir ievērojami sarežģītāka par dzīvi "vienkārši" nabadzībā – ārkārtīgi zemās pensijas par visa mūža darbu tiek asociētas ar valsts necieņu un nevērību pret vecāko paaudzi un tās smagā darbā pavadīto dzīvi. Ikgadējais pielikums pie pensijas tiek uztverts drīzāk kā apsmieklis, nevis uzlabojums, jo visi izdevumi pieaug ievērojami straujāk (gan preču cenas, gan komunālie maksājumi, medicīnas pakalpojumu un zāļu izmaksas u. c.). Trūkums rada personiskās dzīves bezjēdzības izjūtu: ir strādāts pašaizliedzīgi, dažkārt līdz spēku izsīkumam, tomēr nav bijis iespējams nodrošināt pat pieticīgas vecumdienas un baudīt sava darba augļus un pelnītu atpūtu. Nevajadzīguma sajūtu pastiprina arī izstumtība no darba tirgus – grūtības atrast piemērotu darbu un darba atteikumi tiek asociēti ar nenovērtēšanu no sabiedrības puses. Liela daļa vecāko cilvēku jūtas nevajadzīgi gan valsts, gan sabiedrības mērogā, kas ikdienas sastapšanos ar eksistenciālām, naudas trūkuma radītām problēmām papildina arī ar morālām ciešanām. Tādēļ ir nopietni jāapsver: ja valsts nevar ievērojami palielināt pensijas, tad ir jāatrod citi veidi, kā mazināt vecāko cilvēku izdevumus (piemēram, bezmaksas sabiedriskais transports, medicīnas pakalpojumi u. tml.) un palielināt šīs iedzīvotāju grupas pašcieņu un cieņu sabiedrībā (piemēram, atrast mazliet publiskās telpas plašsaziņas līdzekļos vecāko cilvēku problēmu risināšanai un dzīves aktualitātēm – valsts atbalstītu raidījumu TV vai radio, kas ir vecākajiem cilvēkiem pieejami mediji un neprasītu papildu izdevumus no niecīgā budžeta, vai arī ielikumu "Dienā" vai "Latvijas Avīzē"). Kaut arī individuālā mērogā mēs cienām savus vecākus, vecvecākus un citus vecākā gadagājuma radus, draugus un kolēģus, tomēr sabiedrības mērogā vecie cilvēki lielākoties nav redzami, publiskā telpā tie parādās vairāk kā liela, apgrūtinoša grupa, kura jāuztur par nodokļu maksātāju naudu, kā atsevišķu produktu reklāmas mērķauditorija vai vēl siltāk – kā vienā no čipsu reklāmām televīzijā – kā izsalkuši, vardarbīgi un egoiski īpatņi.

Tomēr ir vērojami arī atsevišķi ar dzīvi apmierināti veci ļaudis, kuru ienākumi ir līdzīgi kā citiem šīs paaudzes cilvēkiem. Tādēļ likās būtiski pievērst īpašu uzmanību tieši šiem gadījumiem, meklejot viņu dzīvesveidā modeli, kas sniegtu paraugu vecākās paaudzes dzīves kvalitātes uzlabošanai, kurā materiālie resursi nav izšķirīgi. Tālāk citēšu garākus fragmentus no diviem ikdienas dzīves aprakstiem. Jāatzīmē, ka arī šo vēstuļu autores nav apmierinātas ar saviem ienākumiem un raksturo tos kā nepietiekamus.

"Gribas citēt mūsu novadnieka – dzejnieka Herberta Dorbes rindas:

*Dzīve strauji joņo, turos kaut kā līdz,
Zinu, katram pašam sev ir jāpalīdz.*

Tad nu cenšos būt dzīves virpuļa pašā vidū. Ja kāds no apkārtējiem nomākts, saguris, tam atrodus pasacīt nomierinošu vārdu, dāvinu kādu ziedu vai vienkārši mīli uzsmaidi. Aktīvi darbojos pensionāru kopas "Liedags" valdē. Braucam ekskursijās, apmeklējam teātra izrādes Rīgā, rīkojam plašus sarīkojumus par visdažādāko tematiku. [...] Tas viss tā veldzē dvēseli, ka neatliek laika domāt par to, kā mūsu politiķi un slavenā valdība bieži aizmirst, ka tieši mūsu paaudze bija tā, kura ar savu latviskumu, ar dziesmām, ar ticību nākotnei saglabāja mūsu zemīti tādu, kāda tā ir šodien. Ar prieku darbojos Ventspils invalīdu biedrībā. Pulcēju sava vecuma "kundzītes" (pāri 70 – aut. piez.) kopīgi apmeklēt sporta halli divreiz nedēļā. Spēlējam basketbolu, bumbobolu (jauna spēle uz volejbola principa ar piepūšamo bumbu), darbojamies trenāzieru zālē. Sportošanu mūsu pilsētā atbalsta mērs Aivara Lemberga kungs un sporta halles direktors Boitmaņa kungs. [...] Ar savu dzīvi esmu apmierināta, ja visiem mīļajiem laba veselība, veiksme pavada darbā un sadzīvē! Katru dienu ceļos ar pateicību Dievam par dienas gaismu, par sauli, par dāvāto svētību. Dzīve ir jauka, ja pats esi atvērts un radošs" (sieviete, 70).

"Esmu Jēkabpils pensionāru biedrības "Sasaiste" priekšsēdētāja, bez tam vēl darbojos dažādās sabiedrisko organizāciju apvienībās, dziedu senioru korī "Atvasara". Manas dienas ir piepilditas līdz maliņām un vēl pāri. Esmu apmierināta, ja vel savos gados varu būt noderīga, vajadzīga, paveikt ko labu. [...] Tomēr esmu spiesta no daudz kā atsacīties. Nevaru atlāauties iegādāties vajadzīgās grāmatas, aizbraukt uz teātra izrādēm, nemaz nerunājot par datora iegādi, kurš man būtu joti vajadzīgs arī sabiedriskās organizācijas vajadzībām, pietrūkst līdzekļu, lai apciemotu radus Neretas pusē... Visvairāk baidos par veselību. Ja tā sāks spēcīgāk uzdot, tad es nezinu. [...] Esmu optimiste, citādi dzīvei nebūtu jēgas. Cik manus spēkos vien būs, centīšos arī savu artavu pielikt, lai dzīvot būtu prieks arī tiem, kas šodien nogājuši garus kilometrus un piekususi. Vecumā vairāk par naudu nepieciešama milstība. Ja būs tā, maizīte nāks līdzī" (sieviete, 72).

Šie cilvēki ir ar aktīvu dzīves pozīciju – darbu ir nomainījušas sabiedriskās aktivitātes. Viņi prot palīdzēt citiem – kaut vai ar labu vārdu. Kā kopīga darbošanās, tā individuāla palīdzēšana rada vajadzīguma, noderīguma izjūtu. Abos gadījumos vērojama interese par dzīvi un citiem cilvēkiem, maksimāla pieejamo sociālo tīklu un iespēju izmantošana – vai tā ir biedrība, sporta halle

vai koris. Darbošanās, piepildījuma sajūta ļauj vieglāk sadzīvot ar negatīvo – vai tā būtu valdības attieksme vai materiālie ierobežojumi. Tiesa, abi gadījumi rāda, ka šādai dzīve ir nepieciešami resursi – pirmkārt, tā ir veselība, otrkārt, jābūt pieejai kādam sociālajam tīklam, infrastruktūrai.

Secinājumi

Latvijā cilvēki ir vidēji apmierināti ar savu dzīvi. 10 ballu skalā vidējais vērtējums ir 6,1. Pirms trim gadiem – 2003. gadā veiktajā Eiropas dzīves kvalitātes apsekojumā jauno ES dalībvalstu iedzīvotāju vērtējuma rādītājs bija 6,1, savukārt Latvijā – 5,5.

Vismazāk aptaujātie ir apmierināti ar jomām, kuras skar materiālo labklājību un darbu, – ar uzņēmējdarbības iespējām, nodarbinātības iespējām, algu pamatdarbā un kopējiem ienākumiem, ģimenes labklājību, kā arī iespējām realizēt darbā savus mērķus.

Visvairāk apmierināti tie ir ar sociālajām saitēm, ģimeni un dzīves telpu – drošību un atbalstu, ko saņem no radiem, draugiem un koleģiem, ar ģimeni, drošību un atbalstu, ko paši sniedz radiem, draugiem, koleģiem, dzīves vidi un mājokli.

Gan ar dzīvi kopumā, gan ar atsevišķiem tās aspektiem ievērojami apmierinātāki ir cilvēki, kuriem ir lielāki ienākumi un augstāka izglītība. Nepietiekami ienākumi relatīvi nabadzīgā valstī nozīmē sastapšanos ar nopietnām eksistenciālām problēmām. Savukārt labāka izglītība nodrošina pieejumu labāk atalgotam darbam, kā arī iespējams, ka izglītotāki cilvēki efektīvāk izmanto savas spējas un citus pieejamos resursus un labāk pārvalda savas dzīves virzību, kas kopumā sniedz lielāku gandarījuma sajūtu.

Gan ar kvantitatīvām, gan kvalitatīvām metodēm iegūtie dati parāda vienu likumsakarību: ienākumi un tuvāko cilvēku loks ir būtiskākie indikatori dzīves subjektīvajā novērtējumā.

Visbiežāk minētie subjektīvie labas dzīves indikatori ir dažādi aspekti, kas saistīti ar pietiekamām finansēm, ģimeni un tuvākajiem cilvēkiem, kā arī labu darbu. Viena vai vairāku šo indikatoru trūkums ievērojami pazemina dzīves kvalitātes izjūtu. Laba dzīve visbiežāk tiek pieredzēta kopā ar mīlajiem cilvēkiem, brīžos, kad ir nauda, kad ir labs garastāvoklis un apmierinājums ar dzīvi, kad notiek kaut kas neikdienišķs, kad tiek realizēti izvirzītie mērķi.

Līdzās ienākumiem un tuvāko cilvēku lokam izšķirīga nozīme ir izglītībai. Kvantitatīvajā aptaujā izglītības lomu parāda datu analīze, salīdzinot apmierinājumu ar dažādām dzīves jomām iedzīvotājiem ar zemu un ar augstu izglītības limeni. Kvalitatīvajos datos izglītības nozīmi labas dzīves sasniegšanā minējuši galvenokārt jaunieši, kā arī vidējā vecuma respondenti. Izglītība tiek aplūkota kā instruments dzīves kvalitātes paaugstināšanai, nevis kā tās sastāvdaļa pati par sevi.

Pietiekami ienākumi ir visbūtiskākais dzīves kvalitātes uzlabošanas instruments gan individuālā, gan valstiskā līmenī. Ilgstoši nepietiekami ienākumi ir iemesls nopietnām sociālām problēmām – depresijai, emigrācijai, nedrošībai par nākotni. Liela daļa Latvijas iedzīvotāju aktīvi risina problēmas paši saviem spēkiem un kā dzīves kvalitātes uzlabošanas stratēģiju zemo algu dēļ izvēlas strādāt garas darba stundas, divās darbavietās vai arī meklē darbu ārpus Latvijas. Šāda stratēģija veicina pārstrādāšanos, izjauc dzīves un darba laika līdzsvaru, negatīvi ietekmē gan veselību, gan ģimenes attiecību kvalitāti. Ir vajadzīga efektīva valsts politika algu paaugstināšanā, lai apturētu iedzīvotāju pārstrādāšanos ar daudzām no tās izrietošām negatīvām sekām (veselības kaites, ģimenes attiecību kvalitātes pazemināšanās u. c.), kā arī emigrāciju.

Vienlaikus kvalitatīvo datu analīze parāda, ka daļa respondentu sagaida no valsts lielākas rūpes un atbildību par cilvēku dzīvi – darbavietu nodrošināšanu, pietiekamas algas u. tml. Kaut arī valstī nenoliedzami ir nepieciešami efektīvi pasākumi iedzīvotāju ekonomiskā dzīves līmeņa paaugstināšanā, ir svarīgi arī palīdzēt apzināties iedzīvotāju personisko atbildību, personiskās rīcībspējas nepieciešamību un dažādu stratēģiju iespējamību dzīves kvalitātes paaugstināšanā. Sabiedrībā ir ļoti vajadzīgas plašas diskusijas un konkrēta vīzija par atbildības sadali starp valsti un iedzīvotājiem rūpēs par dzīves kvalitātes paaugstināšanu.

Pētījums rāda, ka nozīmīgs valsts atbalsts ir vajadzīgs tām iedzīvotāju grupām, kurām vecuma, veselības vai citu rīcībspēju kavējošu apstākļu dēļ ir ierobežotas iespējas uzņemties iniciatīvu savas ekonomiskās situācijas uzlabošanā. Neatliekami jārisina pensionāru dzīves kvalitātes paaugstināšanas iespējas, jo ilgstoša dzīve lielā nabadzībā rada asas eksistenciālas problēmas – sākot ar materiālām līdz garīgām, kā depresija, pazemojuma un nevajadzības izjūta. Ja nav iespējams ievērojami palielināt zemās pensijas, tad jāatrod citi veidi, kā mazināt trūcīgo pensionāru izdevumus un paaugstināt viņu dzīves kvalitāti.

Kvalitatīvo datu analīze atsedza dažus faktorus, kas palielina vai pazemina dzīves kvalitātes izjūtu un lielā mērā ir saistīti ar individu rakstura īpašībām un psiholoģisko dinamiku. Dzīves kvalitāti paaugstina tādi faktori kā spēja izvirzīt sasniedzamus mērķus, sociāli aktīvs dzīvesveids, uzņēmība, iniciatīva, mērķtiecība, saskaņa ar sevi, optimistisks skats uz dzīvi, vēlēšanās uzņemties atbildību par savas dzīves virzību. Savukārt dzīves kvalitāti kavē vai pazemina tādi faktori kā neizlēmība, mērķu trūkums, uzņēmības un iniciatīvas trūkums, noslēgtība, pesimistisks skats uz dzīvi, nevēlēšanās uzņemties atbildību par savas dzīves virzību (palīdzības gaidīšana no spēkiem ārpus sevis, paļaušanās tikai uz veiksmi vai gadījumu).

Pētījums parāda, ka individualā mērogā darbam ar sevis pilnveidošanu var būt liela nozīme dzīves kvalitātes paaugstināšanā. Valsts var nodrošināt vislabvēlīgākos apstākļus, bet, ja trūkst personiskas iniciatīvas, uzņēmības un mērķtiecības, tad tie nevar tikt izmantoti. Ja cilvēkam trūkst mērķa, tad pozitīvas pārmaiņas nav iespējamas. Attīstība ir iespējama vienīgi ar nosacījumu, ka ir mērķis, vēlēšanās un resursi tā sasniegšanai.

Atsauces un piezīmes

¹ Quality of Life in Europe. 2004. <<http://www.eurofound.eu.int>>, skatīts 16.02.2005.

² Tautas attīstības un dzīves kvalitātes apsekojums (2005), N=1020.

³ Dati par JDV un ES-15 ņemti no: Keck W., Delhey J. Subjective Well-being // Quality of Life in Europe. 2004. P. 65–66.

⁴ Ibid. P. 66.

⁵ Ibid.

⁶ Vēstules autores izcēlums.

DZĪVES KVALITĀTE DAŽĀDĀS IEDZĪVOTĀJU GRUPĀS

Aivita Putniņa

Laba dzīve Latvijā: skats uz dzimtes veidotu sociālo likteni

Dzimti cilvēki uztver kā pašsaprota mu lietu, jo tā ir neizbēgama, radot dažadas dzīves, līdzīgi kā tas ir, ja cilvēks ir jauns vai vecs, dzīvo laukos vai pilsētā, pelna 56 latus vai 2000 latu. Pieņemot atšķirības par neizbēgamām, tās kļūst nemanāmas un dabiskas. Līdzīgi citām neizbēgamām atšķirībām, dzimte iezīmē savu sociālo likteni, kurš ietekmē cilvēku dzīves tik pašsaprota mā veidā, ka šie cilvēki to nemana.

Šā raksta risinājumu man deva kādas bankas reklāma uz nama ugunsmūra Rīgas centrā (sk. attēlu). Nemot par pamatu tradicionālas ģimenes modeli, desmitgadīga meitene zīmējumā attēlojusi "dabiskas" ģimenes locekļu vēlmes. Savukārt banka to izvēlējusies sava tēla veidošanai, rādot, ka tās pakalpojumi ir paredzēti ģimenes vēlmju piepildījumam. Mazs zēns sapņo par divriteni, bet pieaudzis vīrietis jau sapņo par mašīnu, kuru varam uzskatīt par zēnības sapņa kvalitatīvu uzlabojumu. Maza meitene sapņo par grāmatu un globusu, kamēr pieaugušai sievietei prātu aizņem māja. Tas ir būtisks bērnības sapņa pārrāvums, ja mēs paraugāmies uz viena cilvēka dzīvi laika dimensijā. Zīmējuma realitāti pasvītro kakis un suns, kuri atbilstīgi sapņo par zivi un kaulu.

Es varētu minēt statistikas datus, kuri uzrādīs šos pašus stereotipus. Vīrieši biežāk par sievietēm brauc ar automašīnu, meitenēm ir labākas sekmes skolā, un studentu lielāko daļu veido jaunas sievietes.¹ Pieaugušo dzīvē vīrieši pelna labāk, biežāk strādā augstākos amatos un dara mazāk mājas darbu nekā sievietes.² Es meklēšu atšķirīgus sieviešu un vīriešu likteņus, raugoties uz cilvēku ikdienas dzīvi, atbildot uz jautājumu, vai sievietes izdzīvo krasu sapņu maiņu dzīvesgājumā un kā viņas tiek galā ar to ikdienā, vai puikas tiešām nekad neizaug no saviem bērnības sapņiem.

Pētījuma metode

Es analizēju 75 dzīves kvalitātes formu intervijas. 43 no tām bija intervijas ar sievietem, bet 32 – ar vīriešiem. Intervijās dominē jauni cilvēki vecuma grupā no 18 līdz 30 gadiem, rīdzinieki un mazpilsētu iedzīvotāji. Dzīvesvieta kļūst par mazsvarīgu analīzes faktoru, cilvēkiem kļūstot mobiliem. Jaunākā gadagājuma respondenti no laukiem un mazpilsētām bieži nesen bija kļuvuši par rīdziniekiem, meklējot jaunas dzīves iespējas un saglabājot saikni ar iepriekšējo dzīvesvietu, bet laucinieki darbu bija atraduši tuvējās pilsētās.

Papildus analizēta 2005. gada vasarā veiktā Pārskatam par tautas attīstību un dzīves kvalitātes pētījumam veltītā aptauja, kurā aptaujāti 1020 respondenti – 474 vīrieši un 546 sievietes.

Sociālais liktenis

Lai arī pētijums veikts vienā laika punktā 2005. gadā, esmu likusi kopā daudzu respondentu ikdienas dzīves intervijas un raudzījusies uz intervijās aprakstīto respondentu dzīvi kā pieturas punktiem hipotētiskā vienas sievietes un viena vīrieša dzīves gājumā. Respondentu daudzie pieredzes gadījumi rāda dažādus iespējamus dzīves attīstības ceļus, kurus esmu nēmusi vērā. Citiem vārdiem, esmu mēģinājusi meklēt dzimtes noteiktu likteņa virzību. Liktenis ir spēcīgs simbols latviešu folklorā un sadzīvē. Latviešu mitoloģijā tas apzīmē Laimas noliku cilvēka dzīves gājumu, kurš cilvēkam ir jāizdzīvo.³ Dzimte ir līdzīgs dzīves gājuma uzstādījums, kas cilvēkam liek piedzīvot dzimtes atšķirīgas dzīves, izdzīvojot katra sociālo likteni. Jaunie cilvēki dzīvi uzsāk ar lielākām cerībām, kuras sievietēm un vīriešiem tik krasi neatšķiras kā vecākajai paaudzei. Iespējams, šādi tiek iezīmēts jauns atšķirīgs sociālais liktenis, kuram būs jāiztur laika pārbaudījums. Studente intervētāja piezīmēs pie 52 gadus vecas mazpilsētas iedzīvotājas intervijas sapludina savu un intervijā gūto pieredzi, raksturojot reālās dzīves spiedienu uz sievieti kā nolemtību, novirzi no ideāla dzīves ceļa, kuru studente redz kā karjeru, izaugsmi un inovāciju:

"Fatalisms, nolemtība – nespēja pretoties likstām. Darbs – sievietei vienai jāuztur ģimene – nav laika sev, pastāvīgas rūpes darbā un ģimenē it kā izolē cilvēku, tas noslēdzas, jo katram pašam savu nelaimju gana. Darbs un brīvais laiks – ikdienišķas, parastas sievietes "parasta" karjera (ne karjerisms, bet darbs, strādāšana). Sieviešu vienītība – maz vīriešu šai vecumā? Pirmspensijas vecums – bieds?! Ne izaugsme, inovācijas šai periodā, bet gan piesardzība, vēlme saglabāt esošo stāvokli. Jaunības kults sabiedrībā – mazliet vecāki cilvēki jūtas slikti, nenovērtēti, pazemoti, vairs neciena paši sevi."

Pētijums par dzimumu līdztiesības situāciju izglītībā (Situācijas analize izglītības sistēmā, 2005, 28.–30. lpp.) liecina, ka skoleni vienādi vertē abiem dzimumiem piemītošo pašapziņu un izlēmību, taču būtiska atšķirība parādās zēniem un meitenēm, domājot par savu nākamo profesiju. Zēni biežāk uzņemtos firmas īpašnieka, priekšnieka un menedžera amatus, kamēr meitenes biežāk izvēlētos priekšnieka vietnieces, sabiedrisko attiecību speciālistes, strādnieces amatus. Zēni sapņo arī par augstāku atalgojumu nekā meitenes. 68% aptaujāto skolēnu piekrīt un 8% nepiekrit apgalvojumam, ka *rāndījā* jāizmaksā zēnam (turpat, 26. lpp.), taču automašīnas vadīšanu skolēni vairs nesaista ar dzimumu.

Dzīves kvalitātes pētijuma aptaujas dati liecina, ka ikdienas dzīves fatālisms netiek uztverts kā dzīves uzlikts ārējs ierobežojums. Atbildot uz jautājumu, vai respondenti jūtas kā savas dzīves noteicēji, vidējā atbilžu vērtība 10 ballu skalā, kur augstākā vērtība nozīmē paša cilvēka ietekmi uz dzīvi, ir 7. Sieviešu un vīriešu sniegtais vērtējums būtiski neatšķiras.

Interviju vairākums liecina, ka sievietes un lielākā daļa intervēto vīriešu labu dzīves gājumu redz kā labas izglītības (bieži vien mūža garumā) iegūšanu, laba darba atrašanu, sava dzivokļa vai labākā gadījumā mājas iekārtošanu, dzīves partnera satikšanu, ģimenes nodibināšanu un bērnu audzināšanu, līdzsvarojot to ar labu vai vēl labāku darbu, centieniem nostādīt bērnus uz savām kājām, prieka gūšanu no mazbērniem un laba darba paturešanu. Viss smagums dzīves gājumā uzlikts darbam, kuram ir svarīgākā nozīme visu citu dzīves iespēju īstenošanā.⁴ Vienlaikus, raugoties uz 2004. gada nogalē veikto aptauju par dzimumu vienlīdzību,⁵ 64% Latvijas sieviešu un 59% vīriešu lielāku iespēju saskarties ar ierobežojumiem dzimuma dēļ saskata tieši darbā. Darbam dzimumu līdztiesības iespēju vērtējumā seko ģimenes sfēra, kuras vērtējums abu dzimumu starpā atšķiras vēl būtiskāk, nevienādas iespējas saskatot 26% vīriešu un 34% sieviešu. Savukārt izglītības iespējas tiek skatītas kā vienādas abiem dzimumiem (tikai 4–5% respondentu tās vērtē kā nevienlīdzīgas), norādot uz līdzvērtīgām starta pozīcijām, kas, cilvēkiem uzsākot darba un ģimenes dzīvi, sašķobās.

Ikdienas rutīna

Raugoties uz ikdienas dzīves aprakstiem dažādās paaudzēs dzīves kvalitātes formu intervījās, var pamanīt būtiskas dzimtes atšķirības. Abu dzimumu jauno cilvēku dzīvē dominē dinamiska darba, studiju un izklaides maiņa. Vēlāk jauno sieviešu un vīriešu dzīves trajektorijas dalās. Sievietes vecuma grupā no 30 līdz 50 gadiem vada dzīvi, apvienojot ģimenes dzīvi un darbu. Svarīga dzīves daļa pieder bērniem – tajā ietilpst bērnu sagatavošana ikdienas gaitām bērnudārzā un skolā, nogādāšana uz skolu vai bērnudārzu un atvešana mājās, mājas darbu darišana. Rūpes par bērniem beidzas, kad tie nostājas uz savām kājām. Kāda sieviete gan turpināja ik rītu pavadīt uz darbu pieaugušo un izstudējošo dēlu, rūpējoties par viņu tāpat kā bērnībā, jo, viņasprāt, dēla darbs nav devis iespēju patstāvīgai dzīvei, taču šis dienas kārtības apraksts ir

izņēmums. Lauku sieviešu dzīvē dominē saimniecības aktivitātes, kurām pakārtota pārējā dzīve. Tikai ap 45–50 gadu vecumu bērnu aprūpe pazūd no intervēto sieviešu dzīves. Pienākums pret bērniem tad tiek pārdēvēts par atbildību. Ikdienas dzīves aktivitātes tad tiek veltītas vīram, mājsaimniecībai un sev. Intervētāja piezīmēs 47 gadus vecas rīdzinieces intervijai raksta:

"Intervija bija ļoti atvērta un pilnvērtīga. Likās, ka viņai [intervētajai sievietei] viens dzīves posms ir beidzies – izaudzināt bērnus – un tagad ir laiks "strādāt" ar sevi, sevi garīgi attīstīt."

Kā svarīga un ideālo vērtību skalā augsti pozicionēta dzīves daļa tiek minēti mazbērni, kas sniedz lielāko prieku dzīvē, tomēr mazbērni neparādās savu vecmāmiņu ikdienas dzīvē. Izņēmums ir viena respondentē, kura bija zaudējusi darbu un par mazbērna pieskatīšanu saņēma no meitas nelielu atlīdzību.

Neviens no vīriešu ikdienas dzīves aprakstiem nemin bērnus. Vecuma grupā virs 30 gadiem dominē ģimenes un darba dzīves līdzsvarošana. Arī vecumā ap 50 gadiem neiezīmējas krasa dzīves gājuma maiņa, kā tas vērojams sievietēm. Visbiežāk ikdienas rutīna aprakstīta kā darbs, iepirkšanās ģimenei, sievas pagatavotas maltītes apēšana, laika pavadišana mājās. Taču bērnu trūkumu stāstījumā nevar uztvert kā ikdienas dzīves atspoguļojumu, jo to ietekmē arī stāstījuma tradīcijas. Jautājot konkrēti par iesaistīšanos bērnu aprūpē, vīrieši par to stāsta. Taču stāstījums vienlaikus arī liecina, ka šī iesaistīšanās netiek uztverta par normu:

"Viens no normāliem mājas pienākumiem ir arī audzināt nākamo paaudzi. Mums ir tā jocīgi sagriezies [aut. izcēlums. – A. P.], ka sestdienās, svētdienās atkal sieva ļoti daudz strādā, tad es auklēju bērnu (mēs viņu nelaižam dārziņā, mums ir aukle – mazākajam bērnam – četr gadīgajam), ar viņu staigāju un tā... tā kā nav tikai 20 minūtes. Tad brīvdienās veltu laiku. Un protams, ka ir vakari, kad es viņu "savācu" un izdomāju ar viņu nodarbības, vienkārši lai atpūtinātu pārējos ģimenes locekļus, jo viņš ir ļoti ekspansīva būtne. [...] Un protams, ka bušana ar mazo daudzas reizes ir liels atspaidis visiem trim pārējiem, jo tad sieva var atpūsties un divi pusaudži mācīties. Viņš ir ļoti aktīvs" (41 gadu vecs rīdzinieks).

Stāstījuma forma liecina, ka, par spīti vīrieša praktiskajam ieguldījumam mājas un ģimenes dzīvē, tas tiek skatīts no stereotipizētām pozīcijām, saskaņā ar kurām vīrietim nevajadzētu uzņemties bērnu aprūpi. Tāpēc plaisa starp stereotipu un ikdienas praktisko dzīvi netiek skatīta kā norma, bet kā īpašs izņēmuma gadījums, kurš intervētājam tiek paskaidrots detalizēti.

Darbs

Gan sievietes, gan vīrieši darbu uzsver kā nozīmīgāko ideālo un praktiskās dzīves vērtību. Darbs paliek svarīga vērtība visās respondentu vecuma grupās. Zaudēt darbu ir tik sāpīgi, ka pat tādas citas augsti pozicionētas vērtības kā bērni un ģimene nevar to aizstāt:

“Ceļas, paēd brokast’s, sakopj māj’, kad meita Rīgā – tad auklē mazbērn’s. Turpat mazpilsētā vīram ir lauku māja, kur mums ir savs dārzs, – tad sakopj’ dārz’; pa starpām min’ krusten’s (kad jaudā), un tā jau tā dien’ paitet. [...] Ēst taisišana, mājas uzkopšana, mazbērnu auklēšana, veļas mazgāšana, darbi dārzā. [...] Nezin’ pat, kā tai to nosauc. Meita maksā kaut kādu naudu par bērnu auklēšanu, iespējams, [tā ir] kabatas nauda” (45 gadus veca sieviete mazpilsētā, latviete).

Neviens no vīriešu kārtas respondentiem līdzīgā situācijā nebija nonācis. Cits pētījums, kas fokusējās tieši uz vīriešiem,⁶ rāda, ka bezdarbs ir tēma, par kuru vīrieši intervijās izvairījās runāt tieši. Tomēr intervija ar kāda pirmspensijas vecuma informanta bezdarbnieka sievu liecina, ka viņas vīrs piedzīvo līdzīgas izjūtas, strādājot mājas darbus un saņemot kabatas naudu no kopējā ģimenes budžeta, kurā viņš naudu neiemaksā. Šie pārdzīvojumi tika izrunāti tikai ar sievu. Pats vīrietis intervijā par savu bezdarba pieredzi runāja darba tirgus kontekstā, uzsverot netaisnību un vecuma diskrimināciju, kura neļauj sameklēt un ilgstoši paturēt darbu.

Aptaujā par dzīves kvalitāti ar savu darbu kopumā apmierināti ir 44% aptaujātie vīriešu kārtas un 37% sieviešu kārtas respondenti. Vienlaikus darbs rada visvairāk sarūgtinājumu. Aptaujas dati rāda, ka sievietes kritiskāk vērtē vidi sev apkārt. Aptaujā iezīmējas tendence izvairīgi vērtēt ar darbu saistītās lietas. Iespējams, ka ar darbu saistītās grūtības tiek uzskatītas par neizbēgamām, apstiprinot arī interviju materiālu, kur darbs tiek saistīts ar izdzīvošanu, nevis personisku komfortu un izaugsmi. Gandriz trešā daļa (31%) sieviešu salidzinājumā ar 19% vīriešu nespēj sniegt vērtējumu darba videi un apstākļiem savā pamatdarbā. 28% sieviešu nespēj izvērtēt savu pašreizējo darbu un algu salidzinājumā ar attiecīgi 17% un 18% vīriešu kārtas respondentu.

Vīrieši ir arī caurmērā labāk apmierināti ar savu darbu, atalgojumu un darba apstākļiem, turklāt viedokļu atšķirība veidojas, sievietēm biežāk izvairoties sniegt vērtējumu vispār. Gandriz trešdaļa (31–33%) respondentu nebija apmierināta ar savu algu pamatdarbā. Sievietes biežāk (56% gadījumu) par vīriešiem (45%) ir neapmierinātas ar saviem ienākumiem. Ar saviem ienākumiem

ir apmierināti tikai 18% sieviešu salīdzinājumā ar 23% vīriešu. Vīrieši arī biežāk nekā sievietes (attiecīgi 28% un 19%) jūtas ne apmierināti, ne neapmierināti ar saviem ienākumiem. Sievietes skeptiskāk vērtē savu un savas ģimenes labklājību, 49% sieviešu ar to ir neapmierināti, kamēr neapmierinātu vīriešu ir 42%.

Starpība atbilstoši procentos par apmierinātību ar darba algu un apmierinātību ar ienākumiem norāda, ka nepietiekamā ienākumu līmenī netiek vainots cilvēka pašreizējais darbs, bet gan citi faktori. Interviju materiāls liecina, ka respondenti cenšas savu darbu vispārējā kontekstā normalizēt, bet, runājot personisko piedzīvojumu kontekstā, raksturojums ir kritiskāks:

“Darba apstākļi? Vairāk vai mazāk normāli. Darbs arī normāls, arī atalgojums daudz maz normāls. Nu, protams, cilvēks jau vienmēr ir neapmierināts, vienmēr varētu pelnīt vairāk [smejas], vienmēr varētu dzīvot labāk šā vārda materiālajā izteiksmē. Atbildība kolosāla, ved, atvainojos, gandrīz 300 cilvēku labākajā gadījumā, uz ielas pilns ar trakiem vadītājiem un gājejiem, kas visu laiku cenšas pakļūt zem tramvaja [...] Kā vari būt drošs par savu darbu? Katru sekundi kaut kas var atgadīties. [...]”

Ai, maiņas mums garas. Kas vēl jāpasaka – mums ir [jāstrādā] deviņas, deviņarpus stundas, normālam cilvēkam tas nedaudz sit pa galvu, tāpēc paši saprotiet, braukt ar tādu atbildību, sasprindzinājumu deviņas stundas” (54 gadus vecs rīdzinieks, krievs).

Darbs nespēj sniegt drošību, ja uz to raugās dzīves vispārējas nedrošības kontekstā:

“No standartkritērijiem darbā jūtos droši, dzīlākajā būtībā – nē. Viss var mainīties. [Klusums.] Tā tas ir ar visu dzīvi” (47 gadus veca rīdziniece, latviete).

Līdz ar to nedrošības sajūta par darbu, zema samaksa, garas darba stundas ir zināmā mērā dabiskotas. Darbs ļauj izdzīvot, apmierinot dzīves nepieciešamākās vajadzības, taču nesniedz drošību un uzkrājumus. Abu dzimumu respondenti algu visbiežāk vērtēja kā nepietiekamu ģimenes apgādāšanai. Sievietes ir noliktas sliktākā pozīcijā, jo viņu papildu darba iespējas ierobežo bērnu aprūpes un mājas uzturēšanas slodze. Līdzīgi kā pētījumā par vīriešiem (Putniņa, 2005), arī šā pētījuma vīriešu intervijas liecina, ka tie atalgojuma problēmu risina, pagarinot savas darba stundas.

“Jautājums: Kādas pašreiz ir galvenās problēmas un grūtības?

Atbilde: Galvenā problema man ir izaudzēt bērnus un nodrošināt viņiem labu izglītību un iztiku.

“Jautājums: Kā jūs tiekat galā ar šīm grūtībām?

Atbilde: Stojo! [mierīgi, stingri – krievu val.; pasmaida]. Strādājot 14 stundas dienā. Ar darbu risinu problēmas. Strādājot darbā un mājās” (45 gadus vecs rīdzinieks, krievs).

Liela daļa respondentu jūtas atsvešināta no sava darba. Tā 46% sieviešu un 37% vīriešu nespēj izvērtēt uzņēmējdarbības iespējas savā dzīvesvietā. Gan aptauja, gan interviju materiāls liecina, ka respondenti atzīst, ka uzņēmējdarbība sniedz lielāku drošību un atalgojumu.

“Nu, varbūt izveidot kopēju ģimenes uzņēmumu, lai būtu kopējs darbs, lai nebūtu atkarīgs no darba un algas. Tāds uzņēmums, kas uzturētu ģimeni” (42 gadus vecs rīdznieks, latvietis).

Tomēr lielākajai daļai respondentu atsvešinātība neļauj pārvarēt barjeru, kas cilvēkam liktu sajust un izpaust savu rīcībspēju. Atšķirībā no ģimenes konteksta, kur rīcībspēja tiek atzīta, publiskajā sfērā tā izzūd, liekot paļauties uz apstākļiem. Šis apstāklis ir viens no iemesliem uzņēmējdarbības iniciatīvas trūkumam. Papildu tam sievietes retāk sevi pozicionē kā uzņēmējas, liekot lietā stereotipus par sieviešu lielāku pasivitāti. Aptaujas dati kontrastē pētījumā par vīrišķību (Putniņa, 2005), kurš liecina, ka praktiskajā dzīvē sievietes darba tirgū ir daudz elastīgākas, uzņēmīgākas, taču ar zemākām prasībām pret darbu un atalgojumu.

Neatkarīgi no dzimuma uzņēmēju ikdienas apraksti liecina par lielāku brīvību darba un ģimenes dzīves apvienošanā, taču tas neattiecas uz maza mēroga uzņēmējdarbību, kur pats uzņēmējs pilda vairākas lomas.

“Kopā esam kaut kur četri cilvēki. Pati ar strādāju par pārdevēju, ietaupu izmaksas. Pati esmu vadītāja, atbildība liela, viss jāizplāno, jāsagādā. Ziemā auksti, nevar piesildīt. Vasarā gribas kaut kur pašai atpūsties” (44 gadus veca uzņēmēja pilsētā, latviete).

Sievietes retāk par vīriešiem atzīmē, ka gribētu būt darba devējas (attiecīgi 23% un 34%), biežāk izvairoties atbildēt uz šo jautājumu un biežāk pozicionejoties kā darba ņēmējas vai pašnodarbinātās.

Cits darba ritms ir lauku iedzīvotājiem, ja par galveno iztikas avotu kalpo saimniecība. Te uzņēmējdarbība vai pašnodarbinātā statuss nespēj sagādāt labu dzīvi. Tā kāda četrdesmitgadīga lauku sieviete, latviete, stāsta par galvenajām problēmām dzīvē:

“Veselība, lielā darba slodze. Pats sev esmu lopu audzētājs, pats dārznieks, algas pelnītājs un vēl apkopējs.”

Stereotipiskās dzimtes pozīcijas neparādās, kad cilvēki izvērtē savas iespējas uzsākt uzņēmējdarbību. Abu dzimumu atbildes neatšķiras, liecinot, ka starta iespējas tiek vērtētas līdzīgi, taču savu vietu darba tirgū abi dzimumi redz atšķirīgi. Vīrieši biežāk par sievietēm min iespēju pašiem sākt uzņēmējdarbību (17% attiecībā pret 11% sieviešu) vai nodarbināt sevi kā pašnodarbinātos

(attiecīgi 20% un 16%). Sievietes biežāk izvēlas pasīvāku pozīciju, meklējot darba ņēmējas vietu – caurskatot avižu sludinājumus vai vēršoties Nodarbinātības aģentūrā, kamēr vīrieši biežāk pozicionēja šīs iespējas kā varbūtības. Tādējādi sievietes biežāk apstiprina mazāk riskantu, taču arī mazāk ienesīgu darba izvēles stratēģiju izvēli. Runājot par gatavību uzlabot savu kvalifikāciju, lai dabūtu labāku darbu, sievietes biežāk min svešvalodu apguvi (45% pret 35% vīriešu), datorprasmes (attiecīgi 35% un 40%). Zināšanas savā profesijā gatavi uzlabot 61–63% abu dzimumu aptaujāto. Savukārt 13–14% respondentu ir gatavi doties darbā uz ārzemēm, parādot, ka šajās stratēģijās nav būtisku atšķirību dzimuma ziņā.

Gimene un bērni

Ģimene visās intervijās neatkarīgi no respondenta dzimuma tiek minēta kā galvenā ideālā dzīves prioritāte un prieka avots dzīvē. Ģimene parādās arī kā sagaidāma vērtība jauno sieviešu intervijās. Ģimene vēl pirms tās izveidošanas tiek uzskatīta par nozīmīgu vērtību tālākā dzīvē, nostādot to augstāk par darba sniegto gandarijumu.

“Jautājums: Kas pašreiz ir galvenie dienaskārtības jautājumi jūsu dzīvē? Prioritātes, galvenie darbi, pienākumi, rūpes ikdienā?”

Atbilde: Uz doto brīdi tādu nav, tie rodas tā, spontāni; tā kā man nav ģimenes, tad tādu lielu pienākumu man nav.

“Jautājums: Kas pašreiz ir galvenās pozitīvās lietas, sasniegumi jūsu dzīvē?”

Atbilde: Ja man kaut ko izdodas izdarīt ļoti labu saistībā ar darbu, tad ir tāds priekš un gandarijums, tad rodas motivācija darīt atkal un atkal. Arī, teiksim, kādas klūdas un kaut kas negatīvs, arī tā ir motivācija darīt un pēc tam izvērtēt savas klūdas un neizdošanās” (26 gadus veca rīdziniece, latviete).

Cita neprecēta 26 gadus veca rīdziniece ģimeni pozicionē pat kā sasniegumu trūkumu dzīvē.

“Jautājums: Kas [jums sagādā] visvairāk sarūgtinājuma?”

Atbilde: Šausmīgi grūti pateikt [domā]. Sajūta, ka laiks iet uz priekšu, bet nekas nav sasniegts. Nav ģimenes.”

Ģimene ir ieprogrammēta jauno sieviešu sociālajā liktenī. Pirmā sieviete vēl spēj saskatīt sasniegumus arī citās dzīves jomās, taču otrajai bez ģimenes visa pārejā dzīve šķiet nevērtīga. Jauno vīriešu intervijās ģimene pieminēta

retāk nekā jauno sieviešu intervijās, ar ģimeni biežāk saprotot savu vecāku ģimeni, bet savas attiecības definējot kā "dzīvošanu ar draudzeni". Vecāku vīriešu intervijās ģimene parādās kā pati par sevi saprotama vērtība. Tā 69 gadus vecs laucinieks, latvietis, intervijā ģimeni piemin, tikai atbildot uz tieši uzdotu jautājumu.

"Jautājums: Cik apmierināts jūtāties ar savu ģimenes dzīvi?"

Atbilde: Apmierināts, jo ģimene ir galvenais manā dzīvē."

Ģimene neparādās, runājot par dzīves mērķiem un prioritātēm, kuras respondents meklē sava darba un privātās dzīves trajektorijās.

Praktiskā dzīve ieliek vērtības citā kontekstā. Raugoties uz ikdienas dzīves aprakstiem, tajos dominējošu vērtību ieņem darbs. Darbs ieņem galveno vietu abu dzimumu jauno cilvēku vērtību sarakstā. Taču arī vecāka gadagājuma respondentiem, nodibinot ģimeni, darbs paliek par svarīgāko praktisko ikdienas dzīves vērtību. Ģimene ir joma, kurā ikdienas dzīves praktiskās prioritātes nesaskan ar ideāli deklarētajām. Atšķiras arī stāstījuma veids, kad abu dzimumu respondenti stāsta par savu ģimeni.⁷

Bērni vīriešu intervijās ienāk kā deklarētas dzīves prioritātes un prieka avots. Tomēr vīrieši bērnus pozicionē ārpus sevis kā nozīmīgus, bet ārējus ikdienas dzīves piedēkļus.

"Jautājums: Kādi ir jūsu plāni tuvākajā nākotnē?"

Atbilde: Karjera darbā. Veltīt vairāk laika ģimenei. Aizbraukt ceļojumā, taču, ja viens vēl kaut kur varētu aizbraukt, tad, kad jau tev ir ģimene un bērni, ir grūti visiem kaut kur izkustēties ārpus Latvijas robežām. Tas nav izdarāms nedz finansiāli, nedz arī praktiski. Jāgaida kamēr bērni paaugsies" (33 gadus vecs rīdzinieks, latvietis).

Runājot par ģimeni, respondents savas aktivitātes atstāsta, lietojot darbības vārdu "mēģinu", kamēr citas atvalinājuma aktivitātes ir izklāstītas aktīvā formā. Tā atvalinājuma pavadišanu viņš izklāsta šādi:

"Ir bijis daļējais atvalinājums. Pirmajā daļā skatos pasaules hokeja čempionātu klātienē vai neklātienē – kā ir iespējas. Otrajā daļā mēģinu atpūsties kopā ar ģimeni."

Jautātas par ikdienas dzīves ritmu un prioritātēm, sievietes bērnu aprūpi un mājas darbus internalizē, atstāsta kā dabiskas, no viņām pašām izrietošas aktivitātes, līdzīgi tam, kā iepriekš minētais vīrietis apraksta dalību hokeja čempionātos.

"Iet uz darbu, nākt mājās un taisīt ēst. Parastā ikdiena, kas ir katram cilvēkam" (35 gadus veca rīdziniece, latviete).

Vai:

"Protams, ka rūpēties par bērniem – viss ap viņiem saistītāis: finanses, pulciņi, skola, atpūta un tā tālāk" (34 gadus veca mazpilsētas iedzīvotāja, latviete).

Viens no iemesliem ģimenes dabiskošanai sievietes dzīvē ir saikne ar bērnu. Tā intervijās tiek aprakstīta kā ilgtermiņa saistības. Arī intervētāja piezīmēs pie 52 gadus vecas sievietes intervijas norāda:

"Bērni – joti svarīgs elements sievietes dzīvē. Mātes dzīve daļēji ir bērnu dzīve. Ja tiem neveicas, tad māte to uzskata arī par savu vainu. Mazi bērni spiež klēpi, lieli – sirdi."

Vainas apziņa par neveiksmīgu bērnu audzināšanu, arī par vīriešu neiesaistīšanos ģimenes pienākumu veikšanā ir aprakstīta arī citās bijušā sociālistiskā bloka valstīs (Mueller, 2003, 115). Šā pētijuma intervijās spilgti parādās sieviešu primārā identificēšanās ar ģimeni. Lai arī praktisko ikdienas dzīvi nosaka darbs, ģimene joprojām ir galvenais atbildības avots un identitāte:

"Vai sievietes visu liek uz bērniem, un, ja tiem neveicas, tie nesasniedz daudzmaiz kaut ko dzīvē, vai tas izraisa to pesimismu dzīves otrajā pusē? Apziņa, ka pats esi cietis fiasko, lielākajā cerībā – bērnos – vīlies, ka tā nav attaisnojusies? [...] Svarīgākais ir plānošana (esot ģimenei?), nevar atļauties dzīvot, kā gribas pašam, jāuzņemas rūpes par citiem" (intervētājas piezīmes pie 39 gadus vecas mazpilsētas iedzīvotājas intervijas).

Vīrieši intervijās min rūpes par bērnu, taču viņi tās izrunā kā bērna aprūpes finansiālās puses nodrošināšanu. "Latvijas faktu" aptauja par dzimumu līdztiesības jautājumiem liecina, ka aptuveni trešdaļa valsts iedzīvotāju uzskata, ka mazu bērnu audzināšanu nevar uzticēt vīrietim. Aptauja arī uzrāda stingru prasību pēc vīrieša lielāka finansialā ieguldījuma ģimenē. Jautājumā par ģimenes galvas statusa piešķiršanu vīrietim domas dzimumu starpā atšķiras, 85% vīriešu un 63% sieviešu piekrītot, ka vīrietis ir ģimenes galva, toties apgādniecības jautājumā 86–87% aptaujāto uzskata, ka apgādniekam jābūt vīrietim. Arī 75% abu dzimumu respondentu uzskata, ka kafejnīcās, bāros un restorānos rēķini jāapmaksā vīrietim. Šādi vīrietim tiek uzlikts lielāks sociāls spiediens būt veiksmīgam publiskajā sfērā. Pētījums par vīriešiem Latvijā (Putniņa, 2005) liecina, ka vīriešu sociālā identifikācija ir cieši saistīta ar pozīciju darba tirgū.

Vairākumā abu dzimumu respondentu interviju minētais mājas darbu sadalījums ir tradicionāls. Vīrieši parasti pilda pienākumus ārpus mājas, kamēr sievietes pilda lielāko daļu darba mājas. Laukos dzīvojošajiem vīriešiem mājas darbu klāsts ir plašāks un aizņem vairāk laika, taču arī tam ir dalījums pēc dzimuma. Mazākums jauno vīriešu, kuri dzīvoja ar pastāvīgām partnerēm,

aprakstīja vienlīdzīgu ģimenes modeli, dalot pienākumus mājas līdzīgi un neievērojot striktu darba dalījumu pēc dzimuma. Līdzīgu modeli apraksta arī divi vecākās paaudzes vīrieši, iesaisties tradicionāli "sievīšķigajos" darbos, taču atšķirībā no sievietēm viņu iesaistīšanās laiks mājas darbos ir mazāks:

"Produktu sagāde. Dzīvokļa uzkopšana, t. i., izslaučit grīdas, un puķu apliešana. Kopumā tas man aizņem kādu pussstundu. Ja jāiet uz veikalu, tad ap stundu. Ja ar mašīnu, tad ātrāk, ja ne, tad ilgāk. Tā ka vispār netiek galā, tā nav. Bet dažreiz netiekū" (60 gadu vecs rīdzinieks, latvietis).

Aptauja par dzimumu līdztiesību liecina, ka 74% vīriešu un 60% sieviešu uzskata, ka rūpes par mājsaimniecību jāuzņemas sievietei.

Interesanta ir arī partneru apzīmēšanas semiotika intervijās. Precētu cilvēku leksikā partneri viennozīmīgi tiek dēvēti par vīru un sievu, turpretī nereģistrētās partnerattiecībās dzīvojošiem pāriem publiska sevis priekšāstādīšana ir divdomīga. Vieglāk ir vīriešiem, kuri partneres sauc par draudzenēm, šādi skaidri definējot attiecību modeli, kas ir neformālāks par vīra un sievas attiecībām. Savukārt sievietēm situācija ir sarežģītāka. Terminus "draugs" nes citu nozīmes slodzi, pasvītrojot biedriskas attiecības. Dažas sievietes lietoja terminu "dzīvesdraugs", šādi uzsverot partnerattiecību tuvību reģistrētām laulībām. Vienā no intervijām intervētājs aiz termina "vīrs" norādījis, ka respondeinte terminu intervijā lietojusi nepareizi, jo pāris nav oficiāli salaulājies. Vārdu izvēle nav nejauša, jo tie raksturo pāra savstarpējo attiecību modeli.

Gimene intervijās minēta kā galvenais finansiālās drošības garants. Dzīves laikā naudas transfērs starp ģimenes locekļiem raksturots dažādi. Jauniem vīriešiem naudas aizņēmums visbiežāk nāk no vecākiem un draugiem, turpretī vidēja gadagājuma vīrieši biežāk paļaujas uz sevi, vēlākā vecumā aizņemoties naudu no jau pieaugušiem bērniem. Jaunās sievietes paļaujas uz drauga un vecāku sniegto atbalstu, bet vēlākā vecumā uz vīra palidzību vai meklē līdzekļus ārpus ģimenes, paļaujoties uz draugu, radu, kaimiņu un darbabiedru palidzību. Šajā jautājumā atbildes atspoguļo stereotipu par vīriešu galveno lomu materiālās nodrošinātības sagādāšanā, uzliekot vīrietim lielāku spiedienu ģimenes materiālās labklājības nodrošināšanā nekā sievietei.

Vel viens risinājums finansiālo grūtību atrisināšanai un dzīves kvalitātes uzlabošanai ir kreditsaistību uzņemšanās. No 75 intervētajiem cilvēkiem 12 sieviešu un 11 vīriešu atzīst dažāda veida kreditsaistības. Respondenti kreditus ņēmuši parādu nomaksai, dzīvokļa vai zemes iegādei, savām vai bērnu studijām. Viens vīrietis kreditu ņēmis uzņēmējdarbības uzsākšanai un automašīnas

iegādei. Lielākā daļa respondentu, nēmot kredītu, iegādājušies sadzīves tehniku, uzlabojuši mājokli vai pirkusi drēbes, paaugstinot sadzīves komfortu. Divi respondenti uz nomaksu nēmtās preces nav uztvēruši kā kredītu, uzska-tot, ka nomaksa ir tikai maksāšanas kārtība, nevis kredītsaistību uzņemšanās. Lielākā daļa respondentu par aizņemšanos izsakās kritiski, uzska-tot to par morāli nepieņemamu stāvokli un bīstamu atkarību, par ideālu uzska-tot taupīgu dzīvošanu, bet nepieciešamības gadījumā prasot palidzību radiem un drau-giem. Vairāki jaunie cilvēki intervijās iezīmē pretēju dzīves filozofiju:

“Man pietiek. Nu [ienākumi] ap diviem simtiem jau grozās [smejas]. Man liekas, ka, vienalga, cik daudz naudas man būtu, mēneša beigās tik un tā uz pusdienām vaja-dzētu apciemot māmiņu” (26 gadus veca pilsētniece, latviete).

Tāpat abi dzimumi ir vienādi apmierināti ar radu, draugu, kolēģu sniegto atbalstu un drošību (65%), kas līdzās apmierinātībai ar ģimenes dzīvi aptaujā saņem augstāko vērtējumu no visām dzīves jomām. Pašu sniegtais atbalsts ra-diem, draugiem un kolēģiem tiek vērtēts zemāk, ar to apmierināti ir 54% vīriešu un 57% sieviešu kārtas respondentu.

Brīvais laiks

Laiks ir svarīgs aģents ikdienas dzīves aprakstos. Tas uzliek rāmjos ikdie-nas aktivitātēm, liekot izvēlēties reālās dzīves prioritātes. Četras sievietes un septiņi vīrieši laika trūkumu intervijās min kā būtisku savas dzīves problēmu. Brīvais laiks ir resurss, kuru atņem ikdienas dzīvē svarīgāki pienākumi. Tā sešas sievietes un trīs vīrieši atzīmē, ka viņiem nav atvaļinājuma. Viens vīrietis no šiem respondentiem atzīmēja, ka, par spīti atvaļinājuma trūkumam, viņš izbrī-vējot laiku atpūtai, taču pārējiem respondentiem to nelāva darīt darbs. Vēl četri respondenti atzīmēja, ka atvaļinājumu izmanto darba periodā sakrājušos mājasdarbu padarišanai.

Atvaļinājuma pavadišanas apraksti abiem dzimumiem atšķiras. Sievietes visbiežāk minējušas, ka atpūšas kopā ar bērniem un ģimeni (astoņas respon-dentes), kamēr vīriešiem populārākais aprakstītais atpūtas veids ir aktīva atpūta, sportošana un ceļošana (pa sešām atbildēm). Sievietēm aktīvā atpūta aizņem nākamo vietu minēšanas biežuma ziņā (septiņas atbildes), trešā vietā atstājot ceļošanu un atvaļinājuma neesamību (pa sešām atbildēm). Tikai četri vīrieši savu atvaļinājumu aprakstījuši kā laika pavadišanu kopā ar bērniem un

ģimeni. Abu dzimumu jaunie cilvēki biežāk atpūšas aktīvi un kopā ar draugiem. Retāk atpūšas tie laucinieki, kam ir sava saimniecība. Pilsētnieki atpūsties dadas uz laukiem, turpretī laucinieku atpūtas sapņi iezīmē šauru telpas trajektoriju, apzinoties pienākumu pret saimniecību. Tā 47 gadus veca lauku sieviete, latviete, jautāta par nākotnes plāniem, stāsta:

"Jā, atpūsties, aizbraukt tepat uz Pokaiņiem, Karalavotiem, bet nekad nav laika."

Gimene uzliek savus ierobežojumus attiecībām ar draugiem. Tā deviņas sievietes un seši vīrieši atzīmē, ka ar draugiem satiekas pārāk reti, jo ģimenes un darba dēļ atliek pārāk maz laika:

"Tā kā man ir sava ģimene, kontakti ar draugiem ir zuduši, ļoti reti satiekos ar draugiem, varbūt reizi divos mēnešos" (24 gadus veca rīdziniece, latviete).

Taču laika trūkums ir arī relatīva kategorija un biežāk atspoguļo draugu nepieciešamības intensitāti. Vajadziba pēc draugiem var būt pietiekami apmierināta, satiekot draugus gan reizi gadā, gan arī biežāk. Tā 60 gadu vecs rīdznieks, latvietis, sūdzas par retām tikšanās reizēm ar draugiem, lai arī satikšanās intensitāte ir samērā augsta:

"Draugiem ir liela nozīme, tikai satikties iznāk retāk. Ar dažiem tiekos reizi nedēļā, kad spēlējam basketbolu."

Kontakti ar draugiem brīvajā laikā ir biežāki, ja tie notiek regulāru sporta, kora dziedāšanas vai dejošanas nodarbību ietvaros. Taču šiem kontaktiem ir svarīga nozīme dzīves kvalitātes uztverē:

"Dejošana jau laikam [sagādā] visvairāk prieka. Gan koncerti, gan balles. Ja būtu tie līdzekļi, būtu laimīgs. Ja finanses atļautu, justos pilnīgi laimīgs! [Smejas.] Normāla iztika – visa normāla dzīve saistīta ar finansu līdzekļiem. Gribētos aizbraukt uz ārzemēm ekskursijās, redzēt pasauli. Pēdējos gados gan esmu bijis Norvēģijā, Ungārijā ar deju kolektīvu, bet ne vienmēr tās naudījus sanāk" (69 gadus vecs laucinieks, latvietis).

Vecāka gadagājuma respondentiem laiku aizņem ģimenes, bērnu audzināšanas un darba dzīves apvienošana, toties jaunieši cenšas saskaņot darbu un mācības. Dzīves intensitāte uzstāda augstu tās tempu, radot laika trūkumu un nogurumu:

"Guļu, atpūšos, izlasu grāmatu, kas patīk, nevis pienākumu pēc. Aizbraucu pie kādām draudzenēm. Man jau nav tas brīvais laiks, tāpēc jau sanāk gulēt un neko nedarīt" (26 gadus veca rīdziniece, latviete).

Brīvais laiks un izklaide ir būtiska jauno cilvēku dzīves daļa. Taču laika trūkums iespaido arī šo nodarbi. Visās paaudzēs cilvēciskās attiecības ģimēnē un draugu lokā ir pirmais upuris, kurš tiek ziedots, nepemot vērā attiecību

augsto vietu ideālajā vērtību sistēmā. Ģimenes augstā vērtība un spriedze šīs vērtības nodrošināšanā pasliktina dzīves kvalitāti. Aptaujā ģimene parādās kā apmierinājuma avots lielākajai daļai respondentu neatkarīgi no dzimuma, apstiprinot ģimenes augsto simbolisko nozīmi. Savukārt tikai puse respondentu ir apmierināta ar laiku, kuru spēj veltīt ģimenei. Sievietes biežāk nekā vīrieši ir atzīmējušas, ka ar ģimenei veltīto laiku ir apmierinātas (attiecīgi 55% sieviešu un 49% vīriešu), savukārt vīrieši biežāk atzīmē, ka nav ne apmierināti, ne apmierināti ar ģimenei veltīto laiku (26% vīriešu un 17% sieviešu). Šī ir viena no retajām jomām, kurā sieviešu atbildes ir pozitīvākas par vīriešu sniegtajām. Toties vīrieši biežāk norāda, ka ir apmierināti ar savu ģimenes dzīvi (attiecīgi 66% un 61%).

Intervijās kā specīgs ikdienas dzīves simbols parādās ceļošana, iemiesojot nepiepildītus cilvēku sapņus. Sapņi par ceļojumu netiek izklāstīti kā patērētāju kultūras elements, kas ļautu apstiprināt cilvēka sociālo statusu, tie vairāk norāda uz laika un brīvības trūkumu ikdienas dzīvē:

“Jā, es noteikti gribētu pavadīt vairāk laika kopā ar savu ģimeni, t. i., ar savu draugu.

Gribētu tuvākajā laikā aizceļot uz kādu tālāku valsti, kur varētu abi atpūsties un aizmirsties no daudzajiem ikdienas pienākumiem” (23 gadus veca rīdziniece, latviete).

Ceļošana kā pretstats ikdienas dzīves rutīnai parādās arī labas dzīves aprakstos. Tā 35 gadus veca latviete, pilsētas iedzīvotāja, labu dzīvi iedomājas šādi:

“Kad esmu lidmašīnā, kādā ceļojumā un kad apzinies, ka tu vienkārši vari aizbraukt, ka nav jāskaita santīmi, ka var atpūsties jebkurā vietā.”

Pētijumam par dzīves kvalitāti veltītajā aptaujā brīvā laika nodarbes atšķiras pēc dzimtes. Vīrieši biežāk nekā sievietes skatās televizoru (73% vīriešu un 66% sieviešu) un lasa avīzes (attiecīgi 38% un 26%). Savukārt aptaujātās sievietes biežāk nekā vīrieši lasa žurnālus (10% vīriešu un 20% sieviešu) un grāmatas (attiecīgi 18% un 26%). Jaunais medijs internets ir vienādi iecienīts abu dzimumu vidū.

Laba dzīve

Tikai divas aptaujātās sievietes pirmspensijas vecumā atzina, ka viņu dzīve nav laba. Pārējie respondenti labu dzīvi saskatīja kā īslaicīgus mirklus vai kā sajūtu, kas viņus laiku pa laikam piemeklē. Labas dzīves aprakstos dzimumu atšķirības ir mazas. Vienīgā būtiskā atšķirība ir darba augstāka nozīme vīriešu sniegtajos labas dzīves aprakstos.

Svarīgākais labas dzīves raksturlielums ir materiālā neatkarība un pārtīcība, ko atzīmē 25 sievietes no 43 respondentēm un 15 vīriešu no 32 respondentiem. Vēl trīs sievietes un divi vīrieši runāja par drošības sajūtu sakarā ar nākotni, uzsverot materiālās nodrošinātību kā drošības garantu.

Dzīves kvalitātes prasības neatšķiras atkarībā no dzimtes. Intervijās dominē zems savas dzīves kvalitātes vērtējums. Vīriešiem spiediens labākas dzīves kvalitātes nodrošināšanā ir lielāks deklarētās augstākās finansiālās atbildības dēļ. Tā 56 gadus vecs laucinieks, latvietis, savu dzīvi apraksta kā nemītigu sagādnieku funkciju, kas neļauj uzturēt labas dzīves pamatvajadzības:

"Izdzīvošanai pietiek, bet kvalitātei – nē. Cenu dēļ nevar atlauties kvalitatīvākus galas izstrādājumus, dārzenus. Sulas. [...] Nošauties vēl negribas, bet citiem jau ir vēl sliktāk. Jācer. [...] Laimīgs būtu tad, ja kā vīrietis varētu nodrošināt savu ģimeni ar daudzmaiz stabiliem dzīves apstākļiem. [...] Strādājot vienā darbavietā, saņemt pietiekošu atalgojumu, lai uzturētu māju, baudītu kultūru un apmierinātu garīgās vajadzības, pilnveidotu sevi kursos un normāli pavadītu atvaļinājumu."

Sieviešu stāstījumos dominējoša materiālās apgādniecības funkcija ir pasīva. 39 gadus veca pilsētas iedzīvotāja, latviete, labu dzīvi formulē šādi:

"To arī nozīmē "laba dzīve": lai es varētu nomaksāt visus maksājumus, rēķinus, lai man nav jāskaita pēdējā kapeika. Tad, kad man ir nauduņas pietiekoši, lai es varētu atlauties to, ko sirds kāro, tad man arī ir laba dzīve. Tas ir viens. Otrs – ja man bērni klausā, ja maniem visiem tuvākajiem ir labi, ja man nav jāuztraucas, jāpārdzīvo, ja vīrs nedzer un "nesit pa nerviem" – nu, tad ir labi."

Naudas trūkums ir cieši saistīts ar laika trūkumu, un stāstījumos viens otru aizvieto, parādot, ka laiks un nauda tiek uztverti kā savstarpeji konvertējami lieumi, izceļot darba lielo nozīmi brīvā laika un tā pavadīšanas iespēju radīšanā.

Otro vietu labas dzīves uzskaitītajos elementos biežuma ziņā aizņem ģimene un bērni. To kā labas dzīves kritēriju minējušas 13 sievietes un septiņi vīrieši. Šis kritērijs ir mazāk nozīmīgs jauniešu labas dzīves priekšstatošs. Vēl septiņas sievietes un pieci vīrieši labu dzīvi raksturo kā attiecību ar līdzcilvēkiem kvalitāti – emocionālu pacēlumu attiecībās ar citiem cilvēkiem:

"Nu tad, kad kaut kas feins notiek, kad esmu bijusi kaut kur aizbraukusi, varējusi atlauties aizbraukt atpūsties, esmu bijusi, teiksim, pie draugiem. Tāpat algas dienās, pats par sevi! Tad vienu dienu es jūtos kā cilvēks, pēc tam jau brilles jāliek, lai macījās santīmus saskatītu. Jā, ir briži, kad es jūtos tiešām labi, jūtos kā cilvēks. Nevaru pateikt, kuros tieši. Arī tad, kad man nav naudas pilnīgi nemaz. Bet, aizbraucot ciemos vai kā, un, ja es jūtos tur labi un omulīgi, gaidīta, tad es jūtos labi" (52 gadus veca pilsētas iedzīvotāja, latviete).

Sevis pilnveidošana un personiskā līdzsvara uzturēšana ir trešais biežāk minētais sieviešu labas dzīves kritērijs. Par to runājušas 11 sievietes un trīs vīrieši. Abiem dzimumiem sevis pilnveidošana ir aktuālāka labas dzīves sastāvdaļa jaunākā vecumā. Kultūras pasākumu apmeklēšana, vakariņas ārpus mājas klūst par trūkstošu labas dzīves resursu. Tā ēdienu sniegtas baudas kā labas dzīves sastāvdaļu minējušas piecas vecāka gadagājuma sievietes un pieci vīrieši, kuru vidū vairākums ir jauni puiši. Praktiskā dzīve šīs vajadzības pabīda sāņus finanšu iespēju dēļ, taču tās ieņem nozīmīgu vietu labas dzīves scenārijā. Sieviešu vidū kārota lieta, kuru respondentes nevar atļauties, ir labas kosmētikas, friziera un skaistumkopšanas pakalpojumu izmantošana (to norādījušas 10 respondentes). Vīriešu kārtas respondenti sapņo par maksķeres un datora iegādi, uzsverot tradicionālo dzimtes stereotipu nozīmi vajadzību radīšanā.

Septiņiem vīriešiem un četrām sievietēm svarīga labas dzīves sastāvdaļa ir darbs. Darba zemā popularitāte labas dzīves skalā sasaucas arī ar izvairīgo darba dzīves vērtējumu. No vienas puses, tas saistāms ar dzīves nestabilitāti. Identificēšanās tikai ar darbu rada augstaku dzīves nedrošību, kamēr ģimenes vide vērtēta kā stabila:

"Viena lieta, kas ir laba dzīve, ir tās divas vērtības, kas man ir, – ir laba ģimene un ir labs darbs. Tieši konkrētajā brīdī, kad notiek intervija, labajā darbā ir šausmīgi daudz problēmu, un vai tas darbs vēl joprojām ir tik labs?... Vienkārši notiek kaut kāda pārvērtēšana, bet nu tas viss ir saistīts ar sabiedrības attīstību un ar kārtējo inflācijas vilni un kultūru, kas vienmēr tiek nobūdīta malā tad, kad ir kāda sabiedrības attīstības ekspansija" (41 gadu vecs rīdzinieks, latvietis).

No otras puses, tas norāda uz zināmu savas bezspēcības atzišanu pret darbu un prasību neizvirzišanu, radot asimetriju darba īņemēja un devēja attiecībās. Nēmot vērā darba augsto nozīmi un vietu ikdienā, zema respondentu aģentūras izpausme darba jomā liecina, ka cilvēki neatkarīgi no dzimuma lielālu savas dzīves pavada darba vides radītos atkarības apstākļos, uzskatot tos par neizbēgamiem.

Noslēgums

Vīriešu un sieviešu dzīves apraksti iezīmē atšķirīgus likteņus, liekot sievietēm lielāku nozīmi piešķirt mājai un ģimenei. Taču, vērtējot ikdienas dzīves aktivitātes, atšķirība ir mazāka, jo vīriešu ikdienas rutīnā ietilpst daudzi ar

māju un bērnu audzināšanu saistīti pienākumi, kuri netiek ietilpināti standarta dienas aprakstā. Atšķirīgi vīriešu un sieviešu dzīves ceļi saknējas jau jauno cilvēku gaidās par turpmāko dzīvi. Ģimene ietilpa lielākās daļas intervēto jauniešu dzīves plānos. Tomēr identificēšanās veidi ar to atšķiras dzimumu starpā. Jaunās sievietes jau sagaida, ka ģimene kļūs par galveno identifikācijas avotu, kad tā tiks nodibināta. Jaunajiem vīriešiem identifikācija saistās ar darbu, un tā nemainās arī vecāku vīriešu intervījās. Tomēr brīži, kad darba nav, ietekmē abus dzimumus vienādi, liekot justies kā nevērtīgai personai. Līdz ar to sievietes identitāte, lai arī skaļi nepausta, saknējas gan darba, gan ģimenes jomā.

Raugoties no praktiskā dzīves plūduma, abu dzimumu dzīves ceļiem nevajadzētu atšķirties. Tomēr raksta sākumā ieskicētais lūzums ir raksturīgs tieši sieviešu dzīvei. To rada priekšstati par sievietes "dabisku" dzīves ceļu un atbildības jomām, liekot tai uzņemties lielāku atbildību par ģimeni un mājas darbiem. Intervījas liecina, ka dzimumu lomu modelis, kurā sieviete darbojas kā atražotāja, bet vīrietis kā ražotājs un apgādnieks, vairs nedarbojas. Taču priekšstati par "dabisku" lietu kārtību, kas nāk līdzi šim agrīnā kapitālisma dzimumu lomu modelim, ir saglabājušies. Tie arī mudina cilvēkus iejūgties savos atšķirīgajos sociālajos likteņos, lai arī tie vairs neatbilst reālās dzīves vajadzībām.

Viskrasāk nolemtība iezīmējas abu dzimumu darba dzīvē. Darbs aizņem svarīgāko praktiskās cilvēka dzīves daļu gan sievietēm, gan vīriešiem, nosakot gan dzīves kvalitāti, gan sociālo pozīciju. Tas ir svarīgs sociālās identifikācijas faktors, ieņemot nozīmīgu lomu abu dzimumu ikdienas rutīnas veidošanā. Vienlaikus darbs visbiežāk tiek aprakstīts kā izdzīvošanas instruments un nesniedz gandarijumu. Pētījums rāda, ka liela daļa respondentu izvairīgi vērtē ar darbu saistīto dzīvi, neizvirza prasības darba vides uzlabošanai un lielākā daļa respondentu neplāno savu uzņēmējdarbību. Atsvešinātība no darba neļauj cilvēkiem sevi saskatīt kā rīcībspējīgas personas, kas ar darbu spēj mainīt vidi sev apkārt.

Pētījumā iezīmējas arī pretruna darba un ģimenes vērtībās starp ideālo un dzīves vajadzību koriģēto skalu. Lai arī ģimene ir atzīta par cilvēku augstāko dzīves vērtību, laika deficīta kontekstā tā tiek nobīdīta zem darba prioritātes. Ģimenes apgādāšana abiem dzimumiem ir biežākais cēlonis virsstundu darbam un nebūšanai kopā ar ģimenes locekļiem. Vīriešiem šī apgādniecības funkcija ir tradicionāla un saskaņota ar pārējām lomām, turpretī sievietēm tā rada spriedzi. Pirmkārt, uz sievietes pleciem gulstas galvenā atbildība par mājas uzturēšanu un bērnu audzināšanu, radot papildu slodzi. Otrkārt, lai arī

darba dzīve ieņem svarīgu vietu ikdienas dzīves rutīnā, tās apraksta forma liecina par sievietes lielāku identifikāciju ar ģimenes sferu un darba nozīmes vērtējuma pazemināšanu. Sasniegumi darba dzīvē vairs nešķiet tik svarīgi kā mājas dzīve un iezīmē sievietes un vīrieša sociālā likteņa dažādu virzienu. Taču arī tradicionālie vīrieša – apgādnieka pienākumi reālajā dzīvē rada papildu spriedzi. Pirmkārt, pārslodze darbā bojā vīrieša veselību. Otrkārt, garās darba stundas atņem laiku saskarsmei ģimenē, apdraudot stabilas attiecības ģimenē.

Dzives nolemtību palīdz radīt respondentu minētais laika trūkums, kura biežākie upuri ir dzīves svarīgākās vērtības – ģimene, attiecības ar cilvēkiem un brīvā laika pavadīšana. Šie kritēriji ieņem nozīmīgāko vietu labas dzīves uztverē. Vienlaikus iezīmējas zināma nobīde šajās vērtībās. Dzīvei klūstot intensīvākai, mainās laika sadalījuma principi. Svarīgāku lomu cilvēku labas dzīves uztverē ieņems spēja veiksmīgi formulēt un apvienot prioritātes, risinot pretrunu starp naudas līdzekļu un laika konvertējamību. Raugoties uz dzīves kvalitātes kritērijiem, pretrunas iezīmējas vairākās jomās. Pirmkārt, dzīves kvalitāti pazemina darba vide, tam veltītās garās stundas un zemais atalgojums, kā arī apmierinājuma trūkums abiem dzimumiem. Šo pretrunu var risināt, veidojot dialogu starp darba ņēmējiem un devējiem un veicinot godigu spēles noteikumu ienākšanu darba jomā. Šīs pārmaiņas ir abu pušu interesēs, jo darbinieku attieksme pret darbu parāda zemu darba motivāciju un efektivitāti. Otrkārt, pretrunas parādās abu dzimumu atšķirīgās darba un ģimenes dzīves savienošanas stratēģijas un iespējās. Šo pretrunu risināt var tāda valsts politika, kas atbalsta abu dzimumu līdzvērtīgu iesaistīšanos ģimenes un darba dzīves apvienošanā. Atbalsts tradicionālam dzimtes modelim pasliktinās cilvēku dzīves kvalitāti, jo ikdienas dzīvē svarīgs ir abu partneru peļņas un laika ieguldījums ģimenē, graujot apgādnieka un aprūpētāja lomu dalījumu. Pieturēšanās pie tradicionāla lomu dalījuma pazeminās dzīves kvalitāti abiem dzimumi. Viriešiem pietrūks laika attiecību veidošanai ģimenē, un viņi izjutīs spiedienu darba slodzes palielināšanai, bet sievietes pazeminās savas prasības darba tirgū un uzņemsies dubultslodzi mājas dzīvē.

Atsauces un piezīmes

¹ Latvijas Universitātē 2004. gada 1. oktobrī mācījās 7874 studenti vīrieši un 19 983 studen-tes sievietes (<http://www.lu.lv/par/gadagramata/lu-skaitlos/2005-dzimums.html>); ak-tīvo autovadītāju apliecību skaits 2005. gada 1. decembrī pēc īpašnieku dzimuma ir:

246 250 sieviešu un 457 813 vīriešu. 2005. gadā apliecības ieguvušo jauno vadītāju pārvars ir sieviešu pusē, lēnām izlīdzinot dzimuma proporcijas autovadītāju vidū (<http://www.csdd.lv/?pageID=1099053833>).

² Statistikas datu detalizētu apkopojumu var skatīt krājumā "Sievietes un vīrieši Latvijā" (Centrālā statistikas pārvalde, 2003), bet cilvēku laika izlietojums dzimuma un vecuma griezumā atrodams krājumā "Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums" (Centrālā statistikas pārvalde, 2005).

³ Sk. Šmits P. Latviešu mitoloģija. 1930. 167.–168. lpp.

⁴ Pētījums (Hazans, 2005) par nodarbinātību apstiprina darba augsto prioritāti cilvēka dzīvē, rādot, ka abu dzimumu cilvēki Latvijā strādā garākās stundas ES.

⁵ Latvijas fakti, 2004.

⁶ Pētījums veiks Valsts prezidentes izveidotās Stratēģiskās analīzes komisijas ietvaros; to veido 30 padziļinātās intervijas. Rezultātus sk.: Putniņa, 2005.

⁷ Daļēju līdzību var atrast arī publiskajās stāstījuma formās. Tā pētījums "Mediju lomas varas pārdalē" (2004) liecina, ka sievietes politiķes tiek raksturotas, izmantojot privātās dzīves aspektus, bet vīrieši politiķi – ar darbu un karjeru.

Literatūra

Hazans M. Latvia: Working Too Hard? <http://www.politika.lv/index.php?id=111528&lang=lv>.
2005.

Latvijas fakti. Dzimumu līdztiesība Latvijā. Aptaujas rezultātu analīze, 2004. http://www.medijuprojekts.lv/?object_id=430.

Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums. R.: Centrālā statistikas pārvalde, 2005.

Mediju lomas varas pārvadā. Dzimtes studiju centrs, 2004. http://www.medijuprojekts.lv/?object_id=428.

Mueller U. Masculinities: Structures and Discourses. A Closer Look at German Developments after Reunification // Men in the Global World: Integrating Postsocialist Perspectives / I. Novikova and D. Kambourov (eds). Kikimora Press, 2003.

Putniņa A. Vīrieši Latvijā: situācijas ieskicējums. Demogrāfiskā situācija šodien un rīt. Stratēģiskās analīzes komisija. Zinātniski pētnieciskie raksti. R.: Zinātne, 2005. Nr. 3 (4). Sievietes un vīrieši Latvijā. R.: Centrālā statistikas pārvalde, 2003.

Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. Rīga, 2005. Nacionālās programmas projekts "Kapacitātes stiprināšana nodarbinātības un dzimumu līdztiesības politikas izstrādē un ieviešanā iesaistītajām institūcijām". http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_1_situacija_izglitiba.pdf.

Šmits P. Latviešu mitoloģija // Latvieši/ Red. Fr. Balodis un P. Šmits. R.: Valters un Rapa, 1930.

Vladislavs Volkovs

Dzīves kvalitāte Latvijā: atšķirīgais starp nacionālajām grupām

Dzīves kvalitāte ir būtiski saistīta ar personības spējām izmantot dažādus sabiedrības resursus savai attīstībai. Par vienu no socialajiem resursiem var uzskatīt personības etnisko identitāti. Tāpēc, raksturojot dzīves kvalitāti Latvijā, ļoti svarīgi parādīt, ka etniskā identitāte var veicināt personības sociālo orientāciju uz dzīves kvalitātes mūsdienu vērtībām un standartiem.

Interese par etniskumu kā dzīves kvalitātes sociālo resursu Latvijas sabiedrībā sakarā ar tās multietnisko struktūru ir ļoti aktuāla. 2005. gadā no 2,3 miljoniem iedzīvotāju Latvijā 58,8% bija latvieši, 28,7% – Latvijas krievi, 3,8% – baltkrievi, 2,6% – ukraini, 2,5% – poli, 1,2% – lietuvieši. Šajā situācijā ļoti nozīmīgs ir jautājums par to, vai pastāv dzīves kvalitātes nacionālas, etniskas atšķirības. Ja šīs etniskās atšķirības tomēr pastāv, tad – vai šīs atšķirības ir būtiskas, tādas, kas veido sociālo nevienlīdzību starp nacionālajām grupām dzīves kvalitātes standartu ietvaros.

Šajā rakstā tiek aplūkotas atšķirības dzīves kvalitatē starp vislielākajam nacionālajām grupām Latvijā – latviešiem un Latvijas krieviem. Izvēle saistīta ar nepieciešamību ievērot konkrētā socioloģiskā pētījuma rezultātu reprezentatīvītāti (latvieši = 601, krievi = 322).

Dzīves kvalitātes atšķirību analīze starp nacionālajām grupām tiek sniepta pēc šādiem rādītājiem:

1. Nacionālo grupu pārstāvju priekšstati par dzīves apstākļiem;
2. Nacionālo grupu pārstāvju priekšstati par dzīves mērķiem un vērtībām;
3. Nacionālo grupu pārstāvju attieksme pret sociālās komunikācijas tīklu sabiedrībā, kas raksturo šo grupu sociālo integrāciju pilsoniskajā sabiedrībā.

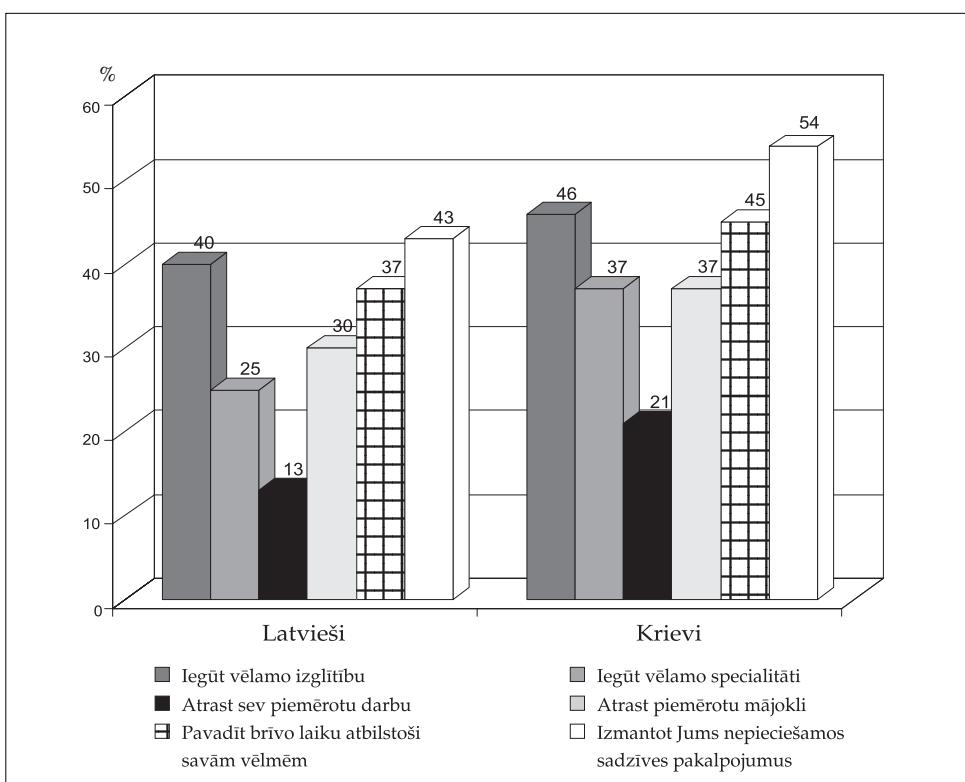
Priekšstats par pastāvošajiem dzīves apstākļiem

Sadarbībā ar Pārskata par tautas attīstību autorkolektīvu 2055. gadā veiktajā aptaujā par dzīves kvalitāti respondenti tika lūgti novērtēt gan pastāvošos ārējos dzīves apstākļus, gan savas spējas sasniegt nospraustos dzīves mērķus un apmierinātību ar savu pūļu rezultātiem, sabiedrības dotās iespējas īstenojot.

Starp latviešu respondentiem un krievu respondentiem šajā ziņā ir atšķirības. Krievu respondenti kopumā pozitīvāk nekā latvieši novērtējuši sabiedrībā pastāvošos ārējos apstākļus. Bet tieši krievu respondentu vidū izrādījās arī mazāks to īpatsvars, kuri ir apmierināti ar savu pūļu rezultātiem, īstenojot izredzes pastāvošajos sabiedriskajos apstākļos (1. un 2. attēls).

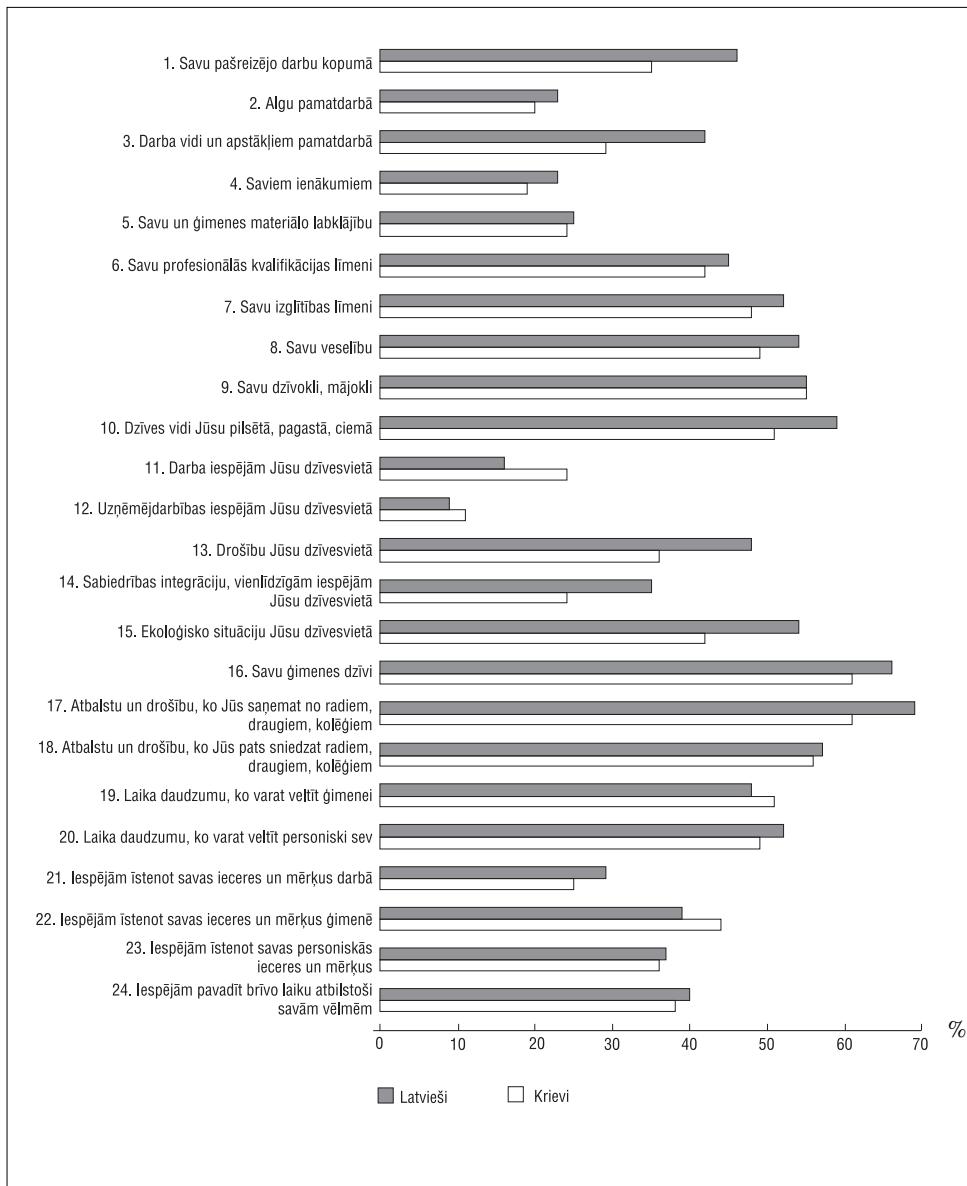
1. attēls

**Respondentu attieksme pret iespējām dzīvesvieta
(atbildes "Joti lielas iespējas" un "drīzāk lielas iespējas")**

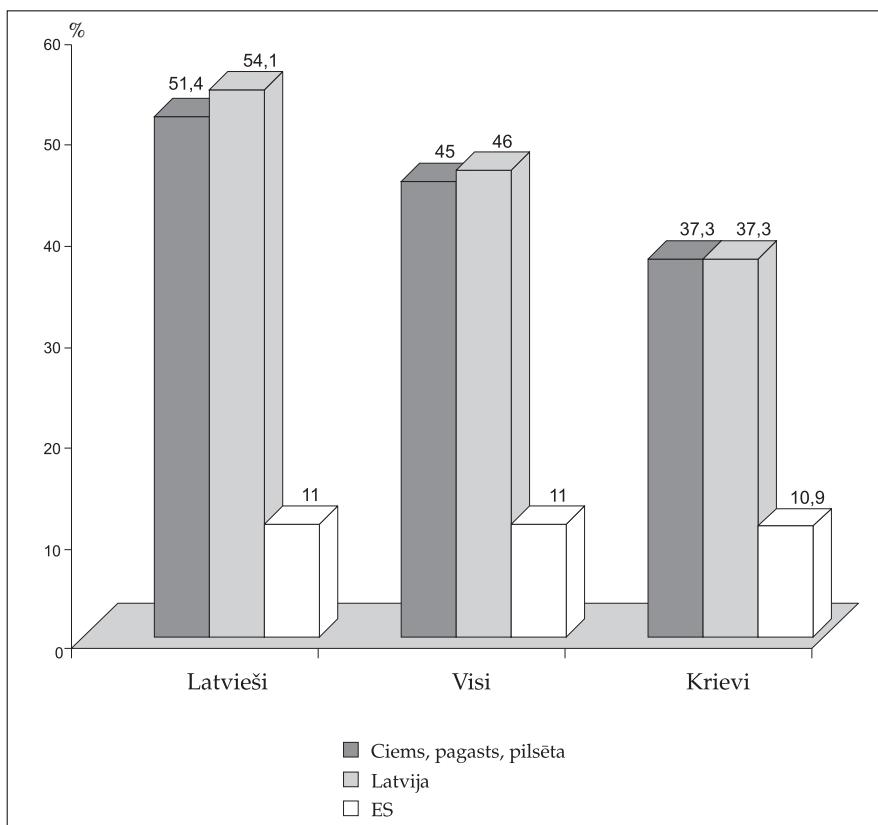
2. attēls

**Apmierinātība ar savas dzīves jomām
(atbildes "apmierināts" un "loti apmierināts")**

3. attēls

**Piederības sajūta teritoriālajām vienībām
(atbilde "loti cieši piederīgs")**

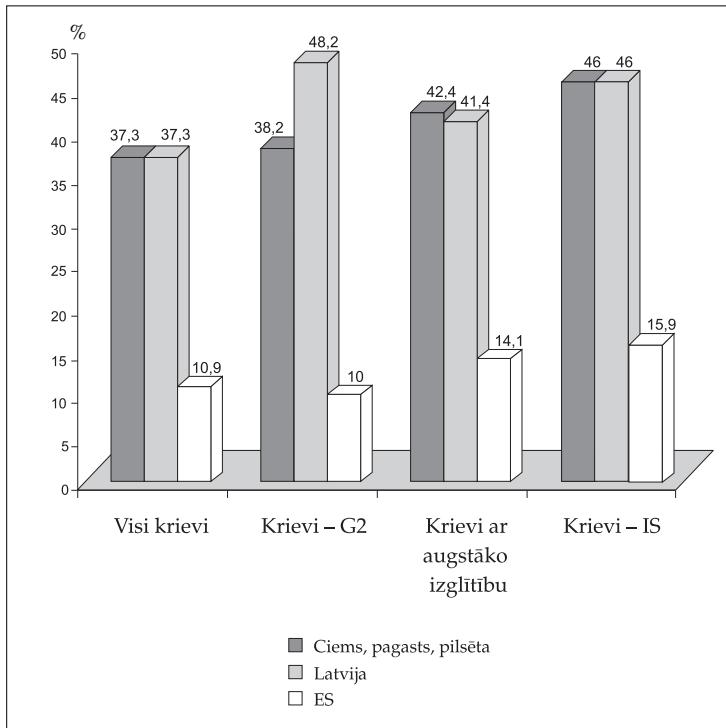
Turklāt tomēr gan latviešu, gan krievu respondenti apmēram vienādi noverte savas subjektīvās iespējas, lai sasniegtu visdažādākajās dzīves jomās sprauostos mērķus.

Sabiedrības dzīves apstākļi ietver ne tikai instrumentālus resursus personības attīstībai, bet arī simboliskas vērtības, kas saistītas ar valsts un pilsoniskās sabiedrības identitāti. Socioloģiskā pētījuma rezultāti liecina, ka starp latviešiem un krieviem atšķirības ir diezgan lielas attieksmē pret simboliskajām vērtībām, piemēram, piederības sajūtu Latvijai (3. attēls).

Tomēr, tie krievu respondenti, kuri nodarbināti augsti tehnoloģiskajās nozarēs, respondenti ar augstāko izglītību un respondenti no vidējā slāņa demonstrē lielāko piederības sajūtu teritoriālajām vienībām (4. attēls).

Dzīves kvalitāte Latvijā: atšķirīgais starp nacionālajām grupām 85

4. attēls

Latvijas krievu apakšgrupu piederības sajūta teritoriālajām vienībām

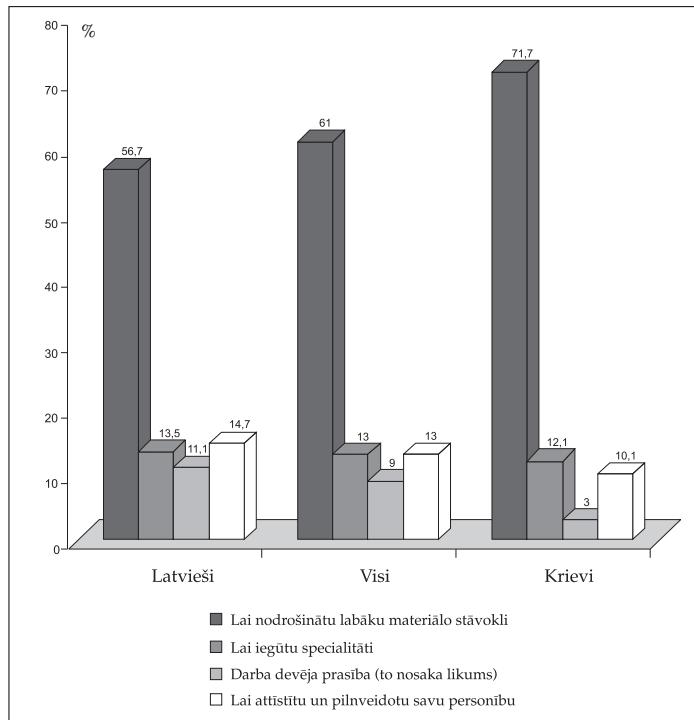
Krievi G2 – algotie kalpotāji, speciālisti, uzņēmēji, pašnodarbinātie.

Krievi IS ("Informācijas sabiedrība") – finanšu starpniecībā, operācijās ar nekustamo īpašumu, nomā, datorpakalpojumos, valsts pārvaldē un aizsardzībā, obligātajā sociālajā apdrošināšanā, izglītībā un zinātnē, veselības un sociālajā aprūpē, sabiedriskajos, sociālajos, individuālajos pakalpojumos nodarbinātie.

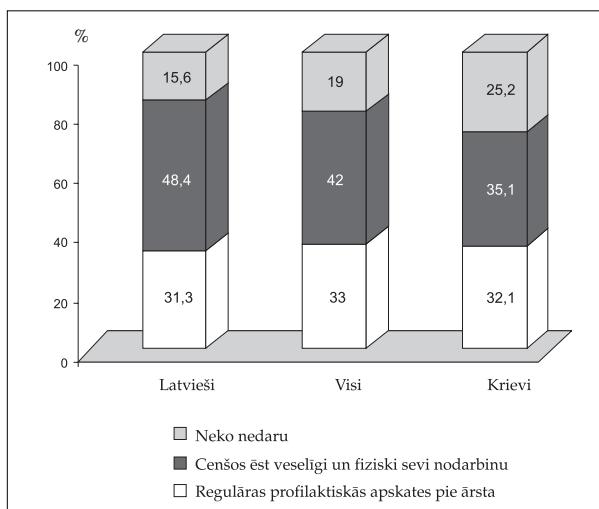
Priekšstats par dzīves mērķiem un vērtībām

Priekšstats par dzīves mērķiem un vērtībām ir svarīgs dzīves kvalitātes rādītājs. Latvijas sabiedrisko un nacionālo grupu mērķu veidošanos būtiski ietekmē ārējā vide, izveidojušos institūciju, normu, vērtību, sociālās prakses kopums. Vienlaikus pētījuma materiāli liecina arī, ka Latvijas nacionālo grupu dzīves mērķi ievērojamā mērā ir atkarīgi no tā, cik augsts līmenis un kāds raksturs ir viņu adaptācijai pastāvošajos sociālajos un ekonomiskajos apstākļos,

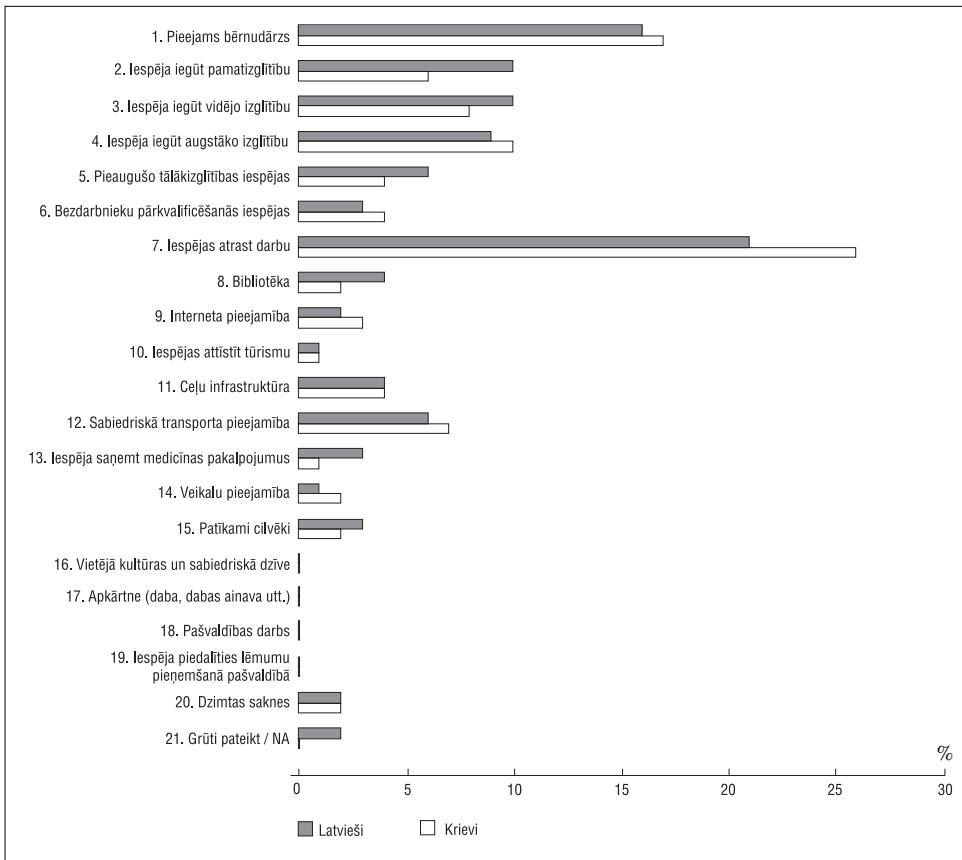
5. attēls

Motivācija mācību turpināšanai

6. attēls

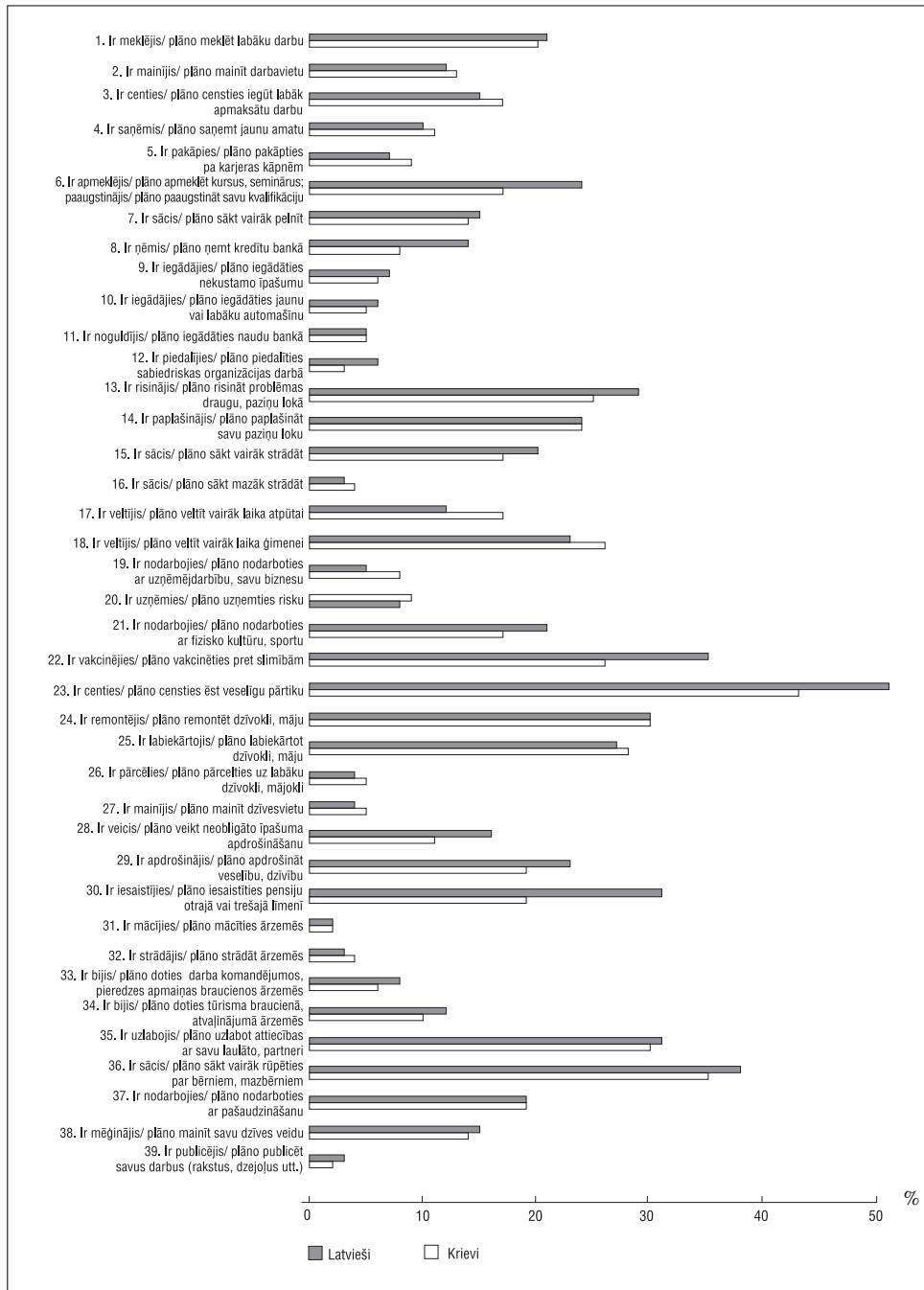
Ikdienas veselības aprūpes paradumu raksturojumi

7.attēls

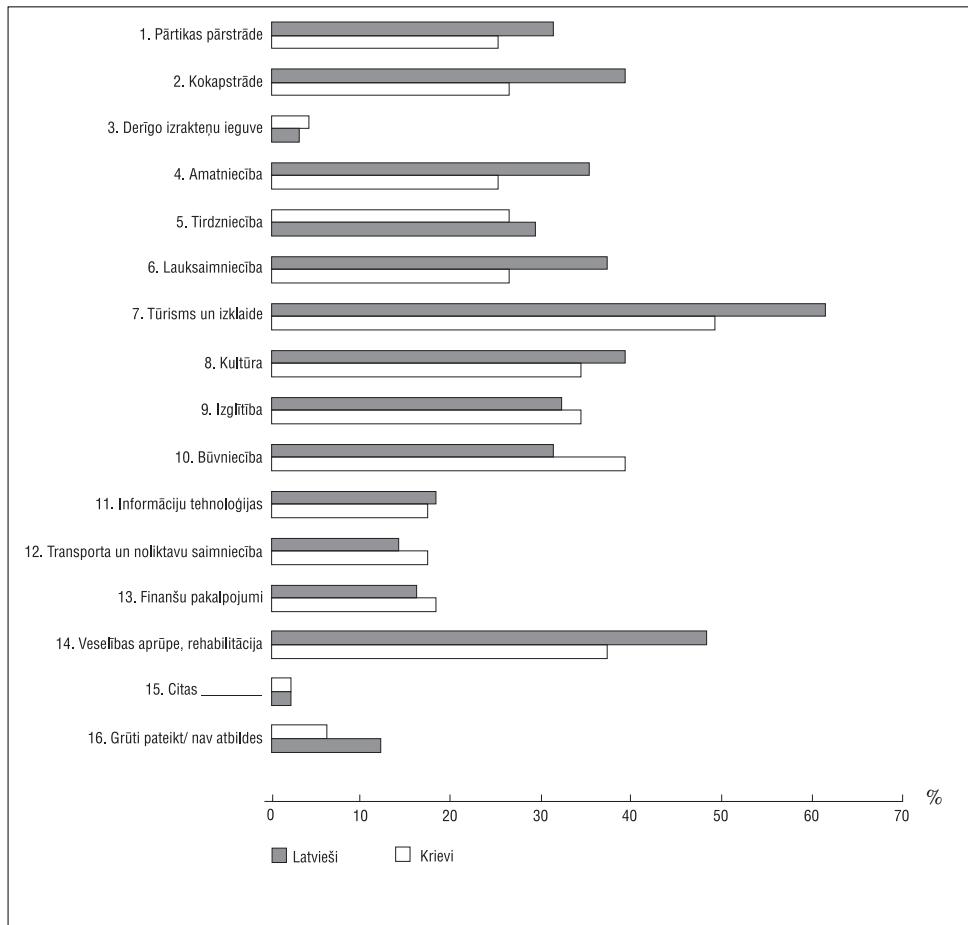
Svarīgākie aspekti, lai dzīvotu kādā dzīvesvietā

Latvijas sabiedrībā izveidojušās informācijas un kultūras telpā. Latvijas nacionālo grupu dzīves mērķu raksturs tāpēc ir atkarīgs no tā, kāda attieksme pret pastāvošajiem dzīves apstākļiem dominē – adaptīva, orientēta uz izveidojušos apstākļu kā normatīva parauga pieņemšanu, vai inovatīva, saistīta ar izveidojušos sabiedrisko apstākļu kritisku vērtējumu, saturot potenciālu šo sabiedrisko apstākļu pilnveidošanai. Acīmredzot inovācijas stratēģijas nepieciešams elements dzīves mērķu formulējumā ir orientācija uz izglītības ieguvi, informācijas avotu meklējumu, modernu informācijas tehnoloģiju apguvi, savas personības pilnveidošanu, kā arī rūpes par savu veselību u. tml. 5. un 6. attēls rāda, ka inovācijas stratēģijas nedaudz vairāk raksturīgas latviešiem nekā krieviem.

8.attēls

Aktivitātes pēdējā gada laikā

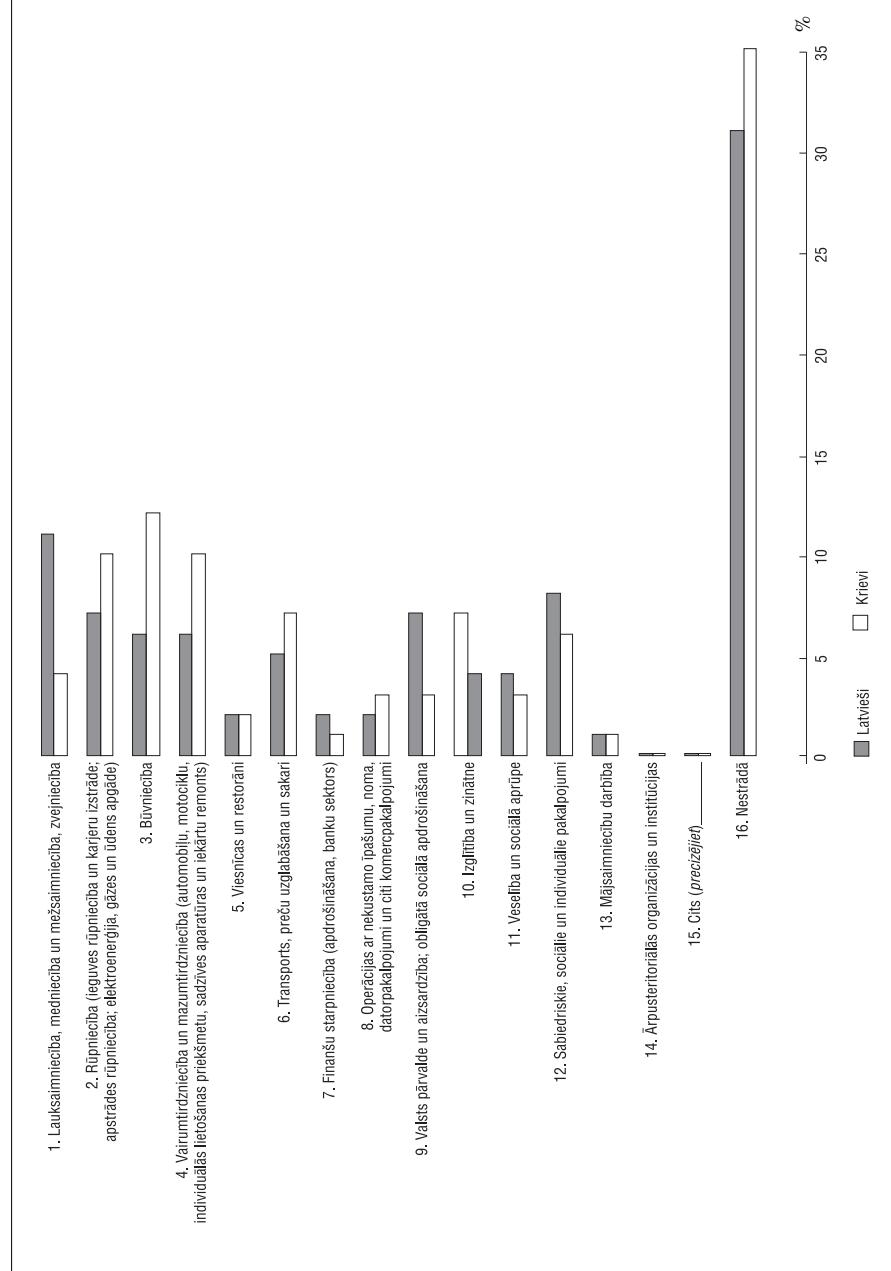
9.attēls

Nozares, kuras, pēc respondentu uzskatiem, būtu iespējams attīstīt

No 7. attēla redzams, ka dzīves mērķu stratēģijā atkarīgi no dzīvesvietas izvēles nav lielu atšķirību starp latviešiem un krieviem. Tomēr zināmas nianes var pamani. Latviešu respondenti vairāk nekā krievu respondenti ir orientēti uz iespēju iegūt izglītību vietā, kur viņi dzīvo, kā arī uz bibliotēku esamību. Krievu respondenti vairāk nekā latvieši ir ieinteresēti pastāvošās nodarbinātības iespējās.

Pētījuma materiāli liecina arī, ka starp Latvijas lielākajām nacionālajām grupām – latviešiem un krieviem – pēdējā gada laikā nav būtisku atšķirību dzīves plānu īstenošanā. Praktiski pilnīgi vienāda ir latviešu un krievu respondentu

10.attēls

Nodarbošanās nozares

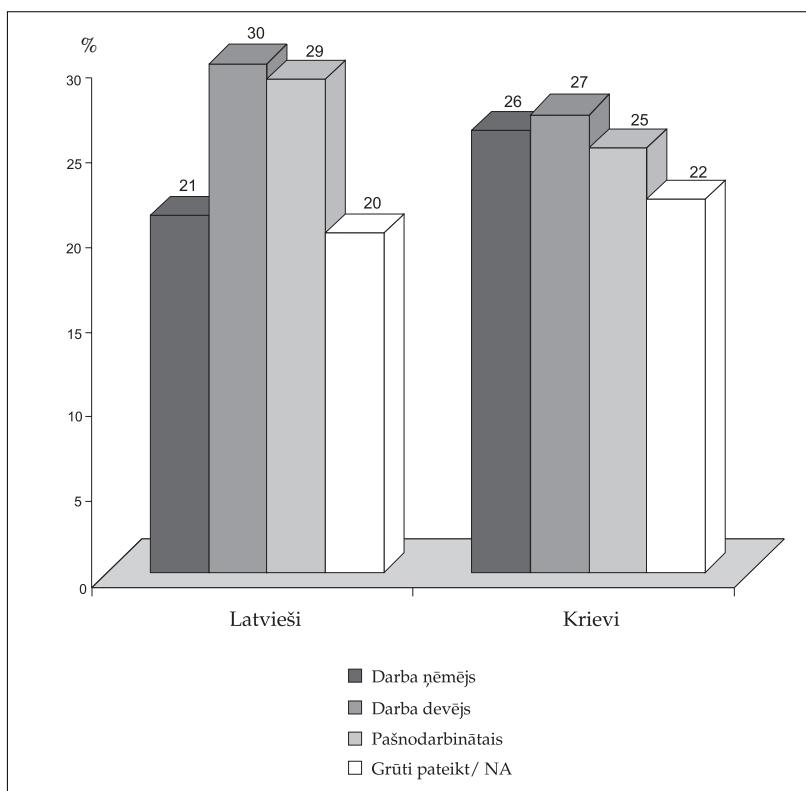
Dzīves kvalitāte Latvijā: atšķirīgais starp nacionālajām grupām 91

daļa, kas īstenojusi savus plānus labāka darba meklējumos, nekustamā vai dārga īpašuma ieguvē, sociālo kontaktu paplašināšanā utt. Tomēr krievu respondenti mazāk nekā latvieši rūpējušies par savu veselību, mazāk un retāk apmeklējuši seminārus un kursus un mazāk rūpējušies par savas kvalifikācijas paaugstināšanu, kā arī ne tik bieži kā latvieši apdrošinājuši savu īpašumu un mazāk interesējušies par otrā un trešā līmeņa pensijas līguma noslēgšanu.

Respondentu priekšstatus par vēlamo galveno tautsaimniecības nozaru attīstību viņu dzīvesvietās lielā mērā diktējuši praktiski apsvērumi, no kuriem dominē interese par tās nozares attīstību, kurā respondenti nodarbināti. Tā kā Latvijā izveidojusies zināma iedzīvotāji sociāli profesionālās struktūras savdabība pēc nacionālās pazīmes, tad arī prieksstati par galveno tautsaimniecības nozaru attīstības nepieciešamību saistīti ar konkrētās nacionālās grupas pārstāvju īpatsvaru tautsaimniecības nozarēs nodarbināto vidū (9. attēls).

11. attēls

Ekonomiskās aktivitātes izvēle

No tabulas materiāliem redzams, ka latviešu respondenti vairāk nekā krievi ir ieinteresēti tādu tautsaimniecības nozaru attīstībā kā pārtikas rūpniecība, kokapstrāde, dažādi amatniecības darbu veidi, lauksaimnieciskā ražošana, tūrisms un izklaides joma, kultūra, veselības aprūpe, rehabilitācija. Tieši šajās tautsaimniecības nozarēs latviešu īpatsvars ir augstāks nekā mazākumtautību pārstāvjiem. Toties krievu respondenti vairāk nekā latvieši vēlas galvenokārt attīstību tirdzniecībā un celtniecībā – tajās nozarēs, kur krievu īpatsvars ir augstāks nekā latviešu (10. attēls).

Latviešu respondentu vidū mazliet lielāka daļa ir tādu, kuri orientēti kļūt par uzņēmējiem vai arī izvēlēties kādu patstāvīgas profesionālās darbības veidu (11. attēls).

Priekšstats par sociālās komunikācijas tīklu sabiedrībā

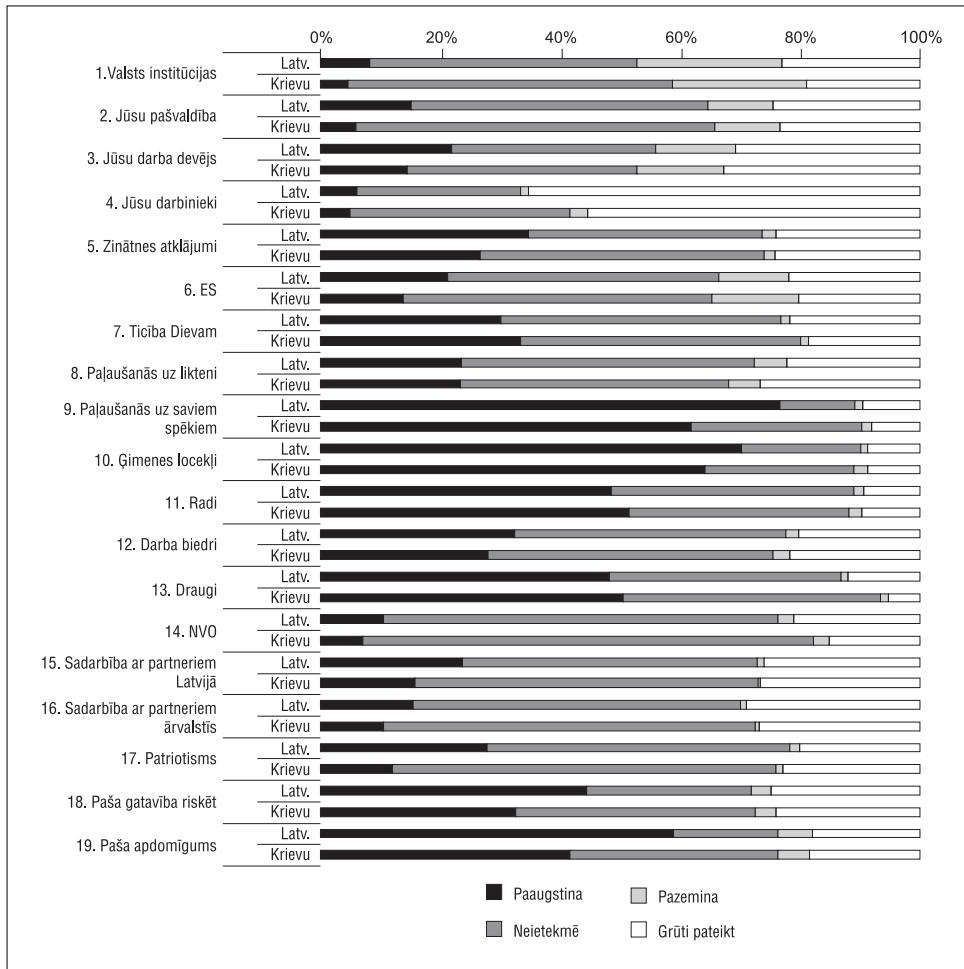
Attīstīts sociālās komunikācijas tīkls nodrošina personībai un tāpat arī sociālajām un nacionālajām grupām plašas iespējas atrast sabiedrībā partnerus pilnīgākai dzīves mērķu īstenošanai. Sabiedrībā sociālā komunikācija ietver institūciju, normu un vērtību sistēmu, kas nodrošina personības sociālo integrāciju sabiedrības dzīvē, kā arī izvērstas prakses un cilvēku motivēto nostādņu sistēmu, kas orientēta uz sociālo sakaru nodibināšanu un uzturēšanu.

Šī pētījuma materiāli ļauj noskaidrot respondentu atšķirīgo attieksmi pret veselu institūciju, vērtību un sociālo subjektu tīklu, kas saistīts ar socialās komunikācijas sistēmas funkcionēšanu Latvijas sabiedrībā. Pētījumā parādīta respondentu attieksme pret tādiem šā tikla struktūrelementiem kā:

1. Sabiedrības dzīves publiskās sfēras subjekti – valsts varas orgāni, pašvaldības, Eiropas Savienība, nevalstiskas organizācijas;
2. Sabiedrības dzīves ekonomiskās sfēras subjekti – darba devēji, darbinieki, darba kolēgi, partneri Latvijā, partneri ārpus Latvijas;
3. Privātās sfēras subjekti – draugi, ģimenes locekļi, radinieki;
4. Sabiedriskās vērtības un normas, kas regulē sociālo komunikāciju, – zinātniski atklājumi, patriotisms, reliģiskā ticība;
5. Komunikācijas dalībnieku subjektīvās nostādnes – paļavība uz savu likteni, paļavība uz saviem spēkiem, gatavība riskēt, veselais saprāts.

Pētījums parādīja, ka latviešu un krievu respondentiem dažādi izpaužas motivācija izmantot publiskajā un privātajā dzīvē izveidojušos sociālās komunikācijas

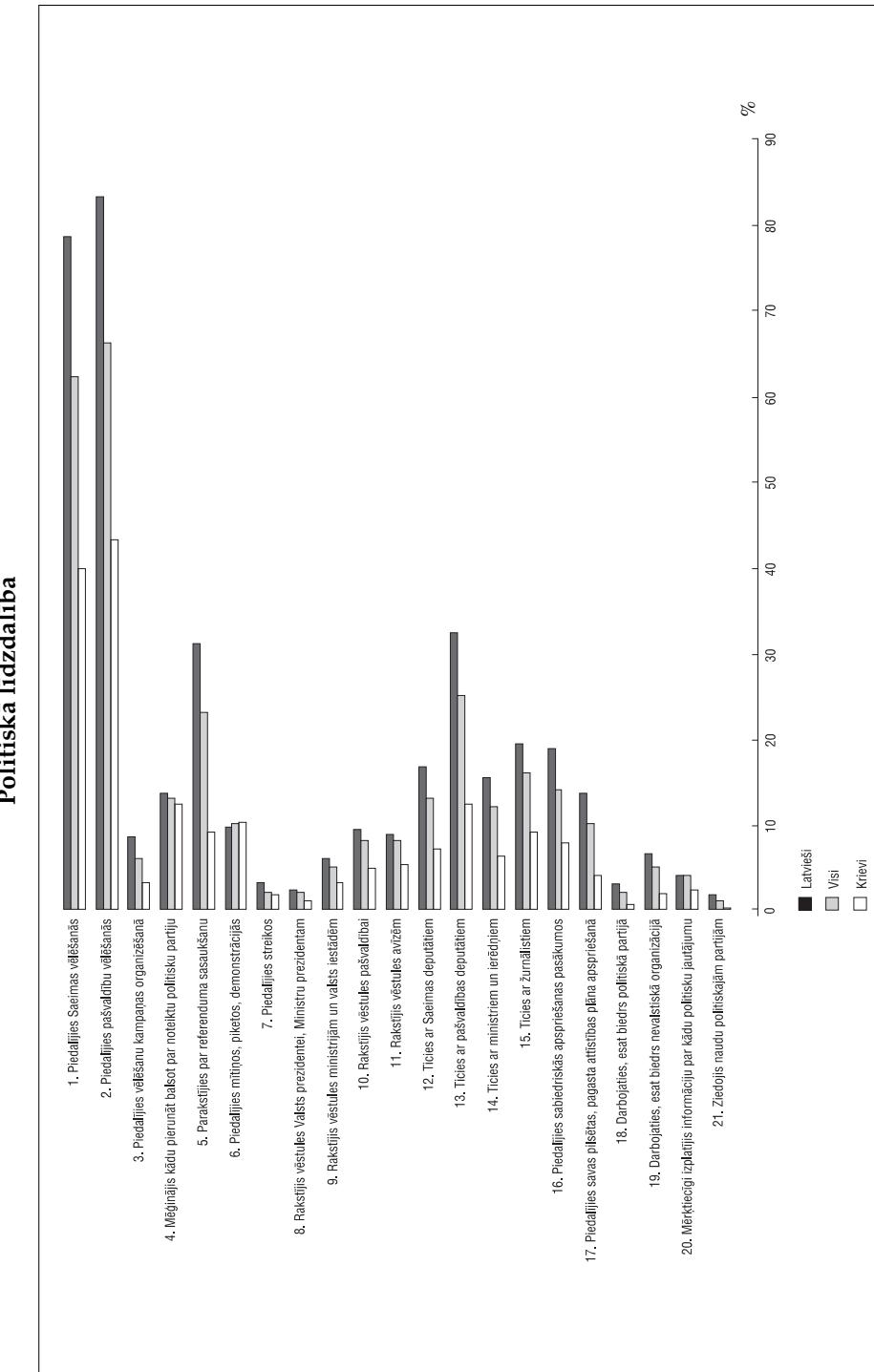
12. attēls

Aspekti, kuri ietekmē spēju rīkoties, īstenojot ieceres un mērķus

tīklu, lai sasniegtu savus dzīves mērķus. Latviešu respondentiem lielākā mērā nekā krieviem raksturīgi, ka izplatīta orientācija izmantot to komunikācijas tīklu, kas pārstāvēts sabiedrības dzīves publiskajā daļā (12. attēls).

Latvieši biežāk nekā krievi respondenti atzīmējuši, ka dažādas publiskās dzīves institūcijas, individuālā motivācija, sociālie partneri palīdz viņiem sasniegt izvirzītos mērķus. Tas attiecas uz valsts varas un pašvaldību orgāniem, darba devējiem un darbiniekiem, zinātniskiem atklājumiem, ES, nevalstiskām

13.attēls

organizācijām, partneriem Latvijā un ārpus tās, kā arī uz patriotismu, gatvību riskēt un veselo saprātu.

Praktiski nav būtisku atšķirību starp latviešiem un krieviem, novērtējot, kāda loma ir darbiniekiem, reliģiskajai ticībai, paļavībai uz savu likteni, radieniekiem, draugiem, darba kolēgiem kā pozitīvam faktoram, kas paaugstina spējas darboties, īstenot savus plānus un mērķus. Tādas atšķirības starp latviešu un krievu respondentiem, novērtējot publiskās un privātās sfēras komunikācijas tīklā izveidojušos elementus, liecina, ka komunikācijas potenciāls un reālās komunikācijas iespējas ir augstākas sabiedrības latviešu daļai. Tādējādi latviešu vidū ir augstāks sociālās integrācijas līmenis, kas ir svarīgs dzīves kvalitātes rādītājs informācijas sabiedrībā. Vienlaikus krievu respondentiem augstāks nekā latviešiem izrādījās sociālās autonomizācijas līmenis un līdz ar to – zemāka sociālās integrācijas pakāpe.

Sociālās komunikācijas attīstības svarīga pazīme ir tās izpausme politiskajā dzīvē, pilsoņu politiskās līdzdalības sfērā. Tomēr kavējošs faktors šīs komunikācijas attīstībai politiskajā dzīvē ir lielā mazākumtautību pārstāvju daļa, kuriem nav Latvijas Republikas pilsonības. Tādēļ, kā rāda pētījuma materiāli, latviešu respondentu – visāda veida politiskās dzīves konvencionālu un nekonvenciālu dalībnieku daļa pārsniedz attiecīgo krievu respondentu daļu (13. attēls).

Sevišķi liela atšķirība atklājas tādos politiskās komunikācijas veidos kā piedališanās Saeimas un pašvaldību vēlešanās, vēršanās ar vēstulēm pie Valsts prezidenta, Ministru prezidenta, ministrijas, resoros, pašvaldībās, tikšanās ar Saeimas un pašvaldību deputātiem, ministriem, ierēdņiem un žurnalistiem, piedališanās sabiedriskās apspriešanas pasākumos, piedališanās streikos (divkārša starpība), aicinājuma rikot referendumu parakstīšana, piedališanās nevalstisko organizāciju darbā, piedališanās savas pilsētas un rajona attīstības plāna apspriešanā (trīskārša starpība), piederība pie politiskas partijas.

Dzīves kvalitāte Latvijā: nacionālās atšķirības vai nacionālā nevienlīdzība?

Socioloģiskā pētījuma materiāli ļauj izdarīt šādus secinājumus:

1. Latviešiem un nacionālo minoritāšu pārstāvjiem ir līdzīgs vai praktiski identi subjektīvās motivācijas līmenis apgūt dzīves kvalitātes augsta prestiža vērtības un standartus.

2. Atšķirības starp latviešiem un nacionālajām minoritātēm dzīves kvalitātes mūsdienu standartu apguvē ir atkarīgas no šo nacionālo grupu pārstāvju subjektīvās motivācijas īstenošanas līmeņa, tās pieaug dažādos Latvijas sabiedrības sociālās stratifikācijas līmeņos – ekonomiskajā, sociālajā, politiskajā dzīvē.
3. Visbūtiskāk mūsdienu sabiedrības dzīves kvalitātes vērtību un standartu apguvē latviešus un mazākumtautību pārstāvjus ietekmē pašreizējā nacionālo grupu sociāli profesionālā struktūra, dažādo valsts nacionālo grupu latviešu valodas prasmes līmenis, kā arī Latvijas Republikas pilsoņu īpatsvars šajās nacionālajās grupās.
4. Galvenā diferencejošā pazīme dzīves kvalitātes vērtību un standartu apguvē **pašā** nacionālajā grupā ir tās samērs ar sociāli profesionālo struktūru, bet **starp** dažādajām nacionālajām grupām – valsts valodas apguves līmenis un Latvijas pilsoņu īpatsvars vienas vai otras nacionālās grupas pārstāvju vidū.

Karīna Vasilevska

Bērnu dzīves kvalitāte Latvijā 21. gadsimta sākumā

Bērnu vērtību uztvere jebkurā sabiedrībā lielā mērā atspoguļo tās sabiedrības vērtības, ko bērni iegūst no vecākiem, skolotājiem, masu medijiem. Latvijas sabiedrībā pastāv pārejas sabiedribai raksturīga dinamika, tajā vērojama ne tikai tradicionālā vērtību atšķirība starp paaudzēm, bet var teikt, ka atšķirības starp bērniem un vecākiem pastāv pat starpkultūru līmenī, jo sakarā ar pāreju no plānveida uz tirgus ekonomiku vecāki un bērni auguši dažādās vērtību sistēmās. Tādējādi var apgalvot, ka ar bērnu dzīves kvalitāti saistītās problēmas Latvijā 21. gs. sākumā var tikt aplūkotas pārejas sabiedrības kontekstā, kurā pastāv gan pārejas sabiedribai raksturīgās sociālekonominiskās problēmas, gan "starpkultūru" komunikācijai raksturīgās problēmas bērnu un vecāku, kā arī vecāku, skolotāju un valsts līmenī. Lai pamatotu šo apgalvojumu, es, pirmkārt, aplūkošu dzīves kvalitātes jēdzienu saistībā ar bērniem, otrkārt, analizēšu pētījuma "Bērnu dzīves kvalitāte Latvijā" rezultātus, kas atklāj pašu bērnu labas dzīves uztveri, kā arī ekspertu viedokļus, un nobeigumā ieskicēšu īsu problēmjautājumu aprakstu, kas atklājās pētījumā un ko var aplūkot pārejas sabiedrības kontekstā.

Bērni un dzīves kvalitāte

Kaut arī Eiropas Savienības dzīves kvalitātes pētījums vēl nav pievērsies bērnu dzīves kvalitātes atsevišķai analīzei, jēdziens "dzīves kvalitāte" saistībā ar bērniem jau ir aplūkots teorētiskajā literatūrā. Džeremijs Rošs (*Roche*) uzskata, ka šā jēdziena izmantošana piedāvātu labu platformu bērnu jautājumus risinošas politikas veidošanai, tādējādi pārslēdzoties no individuālu bērnu

vajadzībām uz plašāku un eklektiskāku ekonomisko, sociālo, kultūras un politisko aspektu analīzi visas sabiedrības līmenī, ņemot vērā arī bērnu dzīves psihosociālo dimensiju.¹ Zidaiņu mirstības koeficients² kā viens no rādītājiem tiek plaši lietots attīstības mērījumos visā pasaule, tomēr vēl aizvien ir maz salīdzinošu pētījumu par bērnu dzīves kvalitāti, kas turklāt jautu uzklausīt arī bērnu viedokli un aplūkotu viņu pozīciju sabiedrībā. Dž. Rošs saskata divus šķēršļus bērnu dzīves kvalitātes uzlabošanai: pirmkārt, bērni ir cieši piesaistīti tiem sociālekonomiskajiem apstākļiem, kuros dzīvo viņu vecāki; otrkārt, bērni kā sociāli subjekti tiek uztverti kā nekompetenti un neracionāli.³ Dž. Rošs uzskata, ka, lai uzlabotu bērnu dzīves kvalitāti, būtiski ir jaut pašiem bērniem piedalīties tās veidošanas procesā. Citādi bērnu kā sociālo subjektu potenciāls netiek izmantots un viņiem tiek atvēlēta tikai pasīva objekta loma.⁴ Dzīves kvalitātes jēdziens ir plašs un saistīts gan ar materiālo un fizioloģisko, gan ar psihosociālo aspektu. Latvijā līdz šim ir veikti vairāki pētījumi par atsevišķiem aspektiem, tomēr tāda bērnu dzīves kvalitātes pētījuma, kas analizētu tieši bērnu kā sociālo subjektu labas dzīves uztveri, vēl nav bijis.⁵

Pētījums “Bērnu dzīves kvalitāte Latvijā”

Pētījuma “Bērnu dzīves kvalitāte Latvijā” galvenais mērķis bija aplūkot, kā veidojas mūsdienu Latvijas bērnu izpratne par labu dzīvi, vēršoties pie pašiem bērniem, kā arī īsi izvērtēt objektīvi dotos sociālekonomiskos bērnu dzīves apstākļus, tādējādi tieši un netieši pievēršoties abiem Dž. Roša minētajiem problēmjautājumiem – sociālekonomiskajiem apstākļiem un aktīviem bērniem kā sociāliem subjektiem. Veicot pētījumu, tika aptaujāti gan bērni, gan eksperti, kas ikdienā strādā ar bērniem. Aptaujātie bērni bija vecumā no 10 līdz 11 gadiem un dzīvoja Rīgā (65 no 101 aptaujātā bērna) un mazpilsētā, kas atrodas 100 km no Rīgas (34 no 101 aptaujātā bērna). Bērni tika aptaujāti stundu laikā ar divu metožu palīdzību: pirmkārt, bērni zīmēja “labu dienu” un pasniedza šo zīmējumu saviem klasesbiedriem stāstijuma veidā, kas vēlāk tika analizēts; otrkārt, aptaujātie bērni izvēlējās 11 savas dzīves pamatlīdzības (sk. 1. tabulu), kurās vēlāk ierobežoja līdz trim svarīgākajām (sk. 2. tabulu). Tā kā šī aptauja tika veikta klases ietvaros, nedrīkst noliegt, ka nav iespējams pilnībā noteikt, kā bērni būtu atbildējuši citos, brīvākos apstākļos, jo nenoliedzami skolā pastāv vēlme parādīt sevi no labākās puses skolotājai un klasesbiedriem, censties

pateikt pareizo atbildi u. tml., tomēr no bērnu atbildēm var izdarīt vispārējus secinājumus.

Latvijas bērnu vēlamās dzīves uztverē dominē vēlme pēc psiholoģiskas, nevis materiālas labklājības, uzsvaru liekot uz tuvinieku klātbūtni un atbalstu – ģimeni (pirmās trīs vietas triju vērtību rangā iegūst vecaki, ģimene un brāļi un māsas; vecvecāki un citi attālāki radinieki arī ieņem augstas vietas – sk. 1. un 2. tabulu), draugiem (1. vieta 11 vērtību sarakstā, 6. vieta triju vērtību sarakstā), kā arī uz abstraktākām vērtībām – gudrību, mīlestību, veselību, labsirdību, laimi, dzīvību (sk. 1. un 2. tabulu). Augstu vietu bērnu vērtību skalā ieguvuši mājdzīvnieki (4. vieta 11 vērtību sarakstā un 8. vieta triju vērtību sarakstā). Par vērtīgu tiek uzskatīts arī mājoklis (māja/dzīvoklis ieņem 6. vietu 11 vērtību skalā, 8. vietu triju vērtību skalā), nauda (9. vieta starp 11 vērtībām, 13. vieta starp trim vērtībām) un pārtika (9. vieta starp 11 vērtībām, 10. vieta starp trim vērtībām). Tomēr šīs vērtības, kā atzist daži eksperti, atrodas pat pārsteidzoši zemās vietās, nēmot vērā sabiedrībā valdošos priekšstatus par bērnu uzskatu komercializāciju. Arī labas dzīves zīmējumu attēlojumos un papildinošajos stāstojumos visbiežāk parādījās tuvākie radinieki un draugi, bērnu dzīvesvieta, retāk – brīvā laika pavadišana, vēl retāk – materiālās vērtības, piemēram: "Es šeit esmu attēlojusi, ko man vajadzētu laimīgai dzīvei. Man noteikti vajadzētu savu miļo ģimeni, naudu un arī māju, bet, ja man nauda un māja nebūtu, tad es naudu sakrātu un, kad man būtu pietiekoši daudz naudas, tad es nopirktu sev māju" (Kate, 10 gadu).

Lai arī bērnu vajadzība pēc tuvinieku klātbūtnes un atbalsta pats par sevi nav nekāds jaunums un neatšķiras no lielākās daļas bērnu uztveres citās pasaules valstis, tomēr šoreiz svarīgi būtu analizēt, kāda ir Latvijas sociālā realitāte un cik lielā mērā bērnu vēlamais labās dzīves modelis atbilst viņiem reāli pieejamajam. Mazpilsētas skolas psiholoģe Kristīne (26 g.), komentējot pētījuma rezultātus, apgalvo, ka bērni bieži dod sociāli vēlamās atbildes. Jāņem vērā, ka pašiem bērniem netika lūgts atbildēt, vai šīs vērtības un labās dzīves aspekti ir sastopami viņu dzīvē, tādēļ ne vienmēr bērna labas dzīves attēlojums saskan ar realitāti, kā gadījumā, kad Sanita (10 g.) uzziņēja sevi kopā ar māmiņu pie mājas, pie kuras aug skaistas puķes, bet māte ar meiteni kopā nedzīvo, jo viņai ir atņemtas mātes tiesības.

Kopumā Kristīne bērnu dzīves kvalitāti Latvijā vērtē diezgan negatīvi: "Bērnam laba dzīve? Man liekas, lai viņam būtu iespēja gan emocionāli, gan intelektuāli attīstīties, kam pamatā, protams, ir fizioloģiskās vajadzības, lai tas būtu,

1. tabula

**Bērnu minētās vienpadsmit pamatvērtības
pēc pieminešanas biežuma**

Vieta	Kategorija	Reizes		Vieta	Kategorija	Reizes
1.	Draugi	63		16.	Apģērbs	8
2.	Vecāki	60		16.	Laime	7
3.	Gimene	52		16.	Sirds/sirsnīgums	7
4.	Mājdzīvnieki	42		17.	Būt labam/nebūt jaunam	6
5.	Māsas/brāļi	38		17.	Dzīvnieki (ja minēts vēl kāds bez mājdzīvniekiem)	6
6.	Vecvecāki	32		17.	Izpalīdzīgums	6
7.	Māja/dzivoklis	31		17.	Gaiss	6
7.	Milestība	31		17.	Humorizjūta	6
7.	Skola/mācības	31		17.	Dzimšanas dienas	6
8.	Radi	27		18.	Klasesbiedri	5
8.	Guðrība	27		18.	Atmiņas (fotogrāfijas u. tml.)	5
9.	Pārtika/iztika	21		18.	Skaistums	5
9.	Nauda	21		18.	Čaklums/palidzešana citiem	5
10.	Pulciņi	15		18.	Sava nākotne	4
10.	Dators/TV/stereo	15		18.	Saticība	4
11.	Es pats	13		18.	Centība	4
12.	Veselība	12		18.	Latvija/dzimtene	4
12.	Labas sekmes	12		18.	Kārtība	4
12.	Drosme *	12		18.	Uzticība/uzticēšanās	4
12.	Darbs	12		19.	Iekšējais skaistums	3
12.	Dzīvība/dzīve	12		19.	Lauki	3
13.	Klases audzinātāja	11		19.	Uzņēmība	3
14.	Prieks	10		19.	Dvēsele	3
15.	Izglītība/augstskola	9		19.	Būt jaukam	3
15.	Daba/apkārtne	9		19.	Galva/domāšana	3
15.	Labsirdiba	9		19.	Labs darbs nākotnē	3
15.	Draudzība (ja minēta papildu draugiem)	9		19.	Nākotne/tikt dzīvē uz priekšu	3
16.	Velosipēds/motocikls	8				

* Drosme tika minēta tikai vienā klasē.

2. tabula

Bērnu minētās trīs pamatvērtības pēc pieminēšanas biežuma

Vieta	Kategorija	Reizes		Vieta	Kategorija	Reizes
1.	Vecāki	54		11.	Drosme	5
2.	Ģimene	34		11.	Māja/dzīvoklis	5
3.	Māsas/brāļi	22		11.	Labsirdiba	5
4.	Milestiba	19		12.	Sirds/sirsniņba	4
5.	Vecvecāki	16		12.	Darbs	4
6.	Draugi	15		13.	Nauda	3
7.	Gudrība	10		14.	Laime	2
8.	Es pats	8		14.	Skola/mācības	2
8.	Radinieki	8		14.	Atmiņas/fotogrāfijas	2
8.	Mājdzīvnieki	8				
9.	Veselība	7				
10.	Pulciņi	6				
10.	Pārtika	6				
10.	Dzīvība	6				

n = 101

tad tā ir laba dzīve bērnam. Bet vai bērniem tā ir? Nu nav." Kristīnes viedoklim pievienojas arī lielākā daļa pārējo ekspertu, kas pārstāvēja jaunāko klašu skolotājas, skolas direktorus, skolas psihologus, skolas sociālos pedagogus, bērnudārza audzinātājas, nevalstiskās organizācijas un bērnu vecākus. Turpmākā analīze īsumā ieskicēs galvenos problēmju tājumus, kas atklājās, runājot ar ekspertiem: sociālekonomiskie apstākļi, īpaši izsverot t. s. Īrijas bērnu jautājumu, vecāku ietekmi uz bērnu dzīves kvalitāti, skolas nozīmi bērnu dzīves kvalitātē, kā arī valsts lomu bērnu dzīves kvalitātes veidošanā.

Sociālekonomiskie apstākļi

NVO/UNICEF tīkla bērniem veltītā mājaslapa norāda, ka Latvijā $\frac{1}{3}$ bērnu dzīvo nabadzībā un 12 tūkstoši nav reģistrēti skolās.⁶ Nabadzības riska indeksa dati norāda, ka 2004. gadā 19% no nabadzībā dzīvojošām mājsaimniecībām bija bērni.⁷ Turklat mājsaimniecībās bez bērniem vidējais ienākums uz

vienu ģimenes locekli mēnesī 2004. gadā bija 101,23 lati, kamēr mājsaimniecībās ar bērniem – 90,57. Attiecīgi zemāki ir arī patēriņi – 114,08 un 103,2 lati uz vienu ģimenes locekli. Kā atzīst skolas sociālā pedagoģe Aīda (42 g.), nabadzība atstāj iespaidu uz bērniem: "Bērni arī pa šiem gadiem ir ļoti mainijušies. Sociālā nabadzība tos ir iespaidojusi. Daudz grūtāk ir ar viņiem strādāt. Mēs visi gribam būt vidējā līmenī, bet neesam."

Nenoliedzot nopietnos sociālekonomiskos apstākļus, kuros Latvijā jādzīvo daudziem bērniem, pētījuma ietvaros aptaujātie eksperti tomēr arī atzina, ka ne jau tikai nabadzība kalpo par iemeslu zemai bērna dzīves kvalitātei. Mazpilsētas skolas psiholoģe Kristīne (26 g.): "Ir vecāki, kas dzīvo ar deviņdesmit latiem mēnesī, viena māte audzina četrus bērnus, bet viņiem mājās ir fantastiska tīriņa. Viņi ir trīsreiz dienā paēduši. Viņām uz pirmajiem septembriem ir baltas blūzes, un viņas ir *foršas* meitenes, visas četras, tai mātei." Kristīne dzīves kvalitāti saista ar vecāku klātbūtni bērnu dzīvē, viņu izdzīvošanas stratēģijām. Šim viedoklim pievienojas arī nevalstiskās organizācijas, kas jau desmit gadu nodarbojas ar bērnu tiesībām saistītiem jautājumiem, pārstāvē Ligita (59 g.): "Maz bērniem ir pilnvērtīgs uzturs. Pat ja ģimenē kāda naudiņa ir, tas nenozīmē, ka ir pilnvērtīgs [uzturs]. Ja kaut kāds jumts virs galvas ir, tas jau nenozīmē dzīves kvalitāti. Ja runājam par kvalitāti, īstu saskaņu, ja runājam par kādu it kā pieticīgu ģimeni, kur ir tas miljums, siltums un ir izvārīta tā biezputra ar to pienu, bet tas uzturs ir veselīgāks un nav tā baltmaize, kam ir stipri maza vērtība, bet ir tā rupjmaize, ir tādi, kas paši kaut ko audzina, tad ir kaut kas ekoloģiski tīrs.. dārzeņus vai ko.. raujas pilnās miesās, bet tā laime ir lielāka." Šajā gadījumā bērnu dzīves kvalitāte tiek mērīta vairāk nematerialās nekā materialās vērtībās.

Ligita min arī citas problēmas, ar kurām nācies saskarties darbā: vecāku alkoholisms, vardarbība pret bērnu, kas pēdējā laikā, viņasprāt, gan pieaugusi, gan tiek biežāk atklāta, kā arī izlikšana no mājokļa, kas viņas darbā bieži vien skārusi ģimenes, kurās aug bērni. Mājokļu sakarā viņa saka: "Rīgā tā ir neatgriezeniska katastrofa. Es diezgan daudz esmu klāt bijusi, kad tie veči nāk ar laužņiem un visu liks kastēs. Mums jau lielākā daļa īpašumu ir privātpašnieku, un viņi rīkojas drastiski, kur dabū savus "izsitejus", tur nāk un piedraud. Prātā palicis – ģimene, kur bija seši bērni. Vairākus gadus atpakaļ. Un tas septiņgadīgais puisītis raudāja: "Te taču apkārt ir tik daudz brīvu dzīvokļu, kāpēc viņiem vajag tieši mūsējo?" Arī B. ielā, tur bija septiņpadsmitgadīga meitene, viņai bija jādod nervu zāles, viņa visa vibrēja."

Izlikšana no mājokļiem ir lielā mērā saistīta ar pārmaiņu laika specifiku, kas skārusi visus Latvijas iedzīvotājus un kurai šis pētījums var pieskarties tikai garāmejot. Eksperti min, ka izmaiņas sociālekonomiskajos apstākļos šajā laikā skārušas daudzus vecākus. Mājokļa, darba vai veselības zaudējums bieži novēdis vecākus depresijā, un, kā atzīst Ligita, ir gadījumi, kad bērns pilda mātes lomu. Arī bērnu ārste Liene (29 g.) atzīst, ka ir vecāki, kuri savus bērnus jau desmit, deviņu gadu vecumā uzskata par pieaugušiem, jo uzskata, ka viņi jau paši var apgērbties un atrast barību. Viņa šīs pārdomas saista ar ģimenēm, ko ierindo sociālā riska kategorijā, kuras, kā atzīst eksperti, pastāv visos Latvijas nostūros un ar kurām būtu jādarbojas sociālajiem dienestiem, kas ir pārslogoti un nepietiekami finansēti. Ligita (59 g.) šo ģimeņu problēmas saista ar pārejas laika problēmām un min, ka šādā situācijā pārmaiņu laikos negatīvas apstākļu sakritības dēļ varētu nonākt gandrīz jebkurš. Bērnu ārste Liene (29 g.) kā mūsdienām raksturīgu parādību min arī vispārēju bezpalīdzības izjūtas pieaugšanu: "Vecāki nevēlas pieņemt lēmumus. Pieaug bezpalīdzīgu cilvēku skaits. Agrāk pacēlās bērnam temperatūra, vecāki deva viņam dzert, deva zālītes pret temperatūru, mēģināja kaut ko darīt, mūsdienās vecāki izsauc ātro palīdzību un atbrauks uz slimnīcu, neko nemēģinās darīt."

Visbeidzot jāmin viena no pēdējā laika Latvijas medijos visbiežāk apspriestajām sociālekonomiskajām problēmām, t. i., no mūsu valsts aizbraucošais darbaspēks. Pētnieki konstatējuši, ka, piemēram, no Latvijas uz Īriju ir izbraukuši ne vairāk nekā 5% darbspējīgo iedzīvotāju.⁸ Šis pētījums arī parāda, ka vairāki no viņiem prom devušies kopā ar bērniem, kamēr daudzu vecāku bērni palikuši Latvijā. Skolas psiholoģe Kristīne atzīst, ka viņu skolā pastāv t. s. Īrijas bērni, kuru vecāki aizbraukuši no Latvijas, atstājot bērnus radinieku vai draugu apgādībā. 2006. gada sākumā šajā skolā, kurā mācās 700 audzēkņu, 28 ģimenēs vecāki devušies uz Īriju. Arī skolas direktors atzīst, ka "Īrijas bērnu" problēma klūst aizvien aktuālāka. Gandrīz katrā klasē ir pa kādam šā tipa bērnam, un viņu uzvedība pēc viena vai abu vecāku aizbraukšanas krasī maiņās. Šīs skolas skolotāja Vera (42 g.) stāsta, ka viņas klasē mācoties zēns, kuram pēc mātes aizbraukšanas parādījušies sarežģījumi ar uzvedību, smēķēšanu un uzmanību stundās. Kā atzīst aptaujātie eksperti, šī nav tikai Latvijas lauku iedzīvotāju problēma. Rīgas bērnudārza audzinātāja Antra (30 g.) atzīst, ka arī viņas grupā vienam zēnam tēvs jau pusotru gadu strādā Īrijā, un piebilst, ka ar bērnu "ir arvien trakāk un trakāk. Tagad mēs ar viņu cīnāmies – nedzird neko, skrien. Kad atbrauc tēvs, tad uz divām nedēļām ir miers." Ārste Liene (29 g.)

min arī to, ka viņu slimnīcā pēdējā laikā aizvien biežāk ārstējas bērni, kas dzīvo Īrijā un atgriezušies, tikai lai ārstētos. "Īrijas bērnu" problemātika Latvijā var tikt saistīta ar specifiskajiem sociālekonomiskajiem apstākļiem, kuros dzīvo sabiedrība mūsu valstī, tomēr to var aplūkot arī saistībā ar vecāku un bērnu attiecību ietekmi uz bērnu dzīves kvalitāti tās plašākā nozīmē.

Vecāki un bērnu dzīves kvalitāte

Atsaucoties uz sociāleknomisko apstākļu analīzi, kā arī uz to, ka vecāki bērnu triju svarīgāko vērtību sarakstā ieņēma pirmo vietu, jāatzīst, ka vecāki tiešā veidā ietekmē katru bērnu dzīves aspektu. Dzīves kvalitātes pētijumā atklāti lielākie problēmjautājumi pieaugušo dzīvē, tādēļ pieskaršos tikai tiem, kas tieši saistīti ar bērnu dzīves kvalitāti. Kā jau iepriekš minēts, tieši vecāku ieinteresētība un klātbūtne bērna dzīvē bieži vien ir nozīmīgāka par materiālo nodrošinājumu. Laika izlietojuma pētijumi parāda, ka nodarbinātie vecāki aizvien mazāk laika pavada kopā ar saviem bērniem. 1996. gadā vīrieši tiešā saskarsmē ar bērniem pavadīja 1,19 stundu nedēļā, kamēr sievietes – trīs stundas, kas 2003. gadā bija attiecīgi 0,40 un 2,32 stundas.⁹ "Ir vai nu tādi vecāki, kas ļoti daudz strādā, vai nu arī tādi, kas ir bez darba," šādi situāciju vērtē bērnu nevalstiskās organizācijas pārstāve Ligita (59 g.). Savukārt Kristīne (26 g.) atzīst: "Es nevaru teikt, ka laba kvalitāte ir tam bērnam, kuram it kā ir viss, bet mamma nāk mājās desmitos vakarā. Bērniem tas ir vissvarīgākais. Kad paanketē bērnus, viņi raksta tajos testīnos, ka viņi vēlas, lai vecāki ar viņiem parunātos ne par mācībām, tātad acīmredzot tas ir svarīgi. Protams, parādās: "es gribu, lai man būtu dators", "es gribu, lai man būtu skrituļslidas", bet es varu pateikt – daudz biežāk parādās visādas šitādas nianses: "Es nevaru sagaidīt savu mammu, kura uz Ziemassvētkiem būs mājās no Īrijas, man viņas ļoti pietrūkst." Neviens neraksta, ka viņam tad būs dators."

Eksperti atzīst, ka kopā ar bērniem pavadītais brīvais laiks var kalpot par viņu dzīves kvalitāti uzlabojošu faktoru, piemēram, kā tas ir gadījumā ar mediju negatīvo ietekmi uz bērniem. Kā atzīst psiholoģe Kristīne (26 g.), vecāku klātbūtne bērnu dzīvē var novērst šīs ietekmes kaitīgumu: "Informācija plūst pa visām malām. Mēs arī runājām par vardarbību filmās. Mājās jau visu neizkontrolēsi, ko viņš skatās. Vecāki vecāku sapulcēs sūdzas, bet, ja tu ar viņu to pārrunāsi, kas tajā filmā ir bijis, tad jau būs OK, tad jau viņš sagremos to, kas tajā filmā ir bijis." Runājot par bērnu atkarību no materiālajām vērtībām,

kas bieži tiek uzskatīta par vienu no patēriņiecības negatīvajām iezīmēm, audzinātāja Lāsma (30 g.) apgalvo, ka tieši vecāki ir tie, kuru rokās varētu būt šo ietekmju uzraudzīšana: "Braucot uz mājām no bērnudārza, visi iet caur veikalui. Bērniem vajag visu. Man liekas, ka tā ir gan vecāku, gan bērnu slimība – nevar iziet ārā paskatīties dabu, ja neizbrauc caur veikalui. Esmu novērojusi: "Vai mēs šodien braucam uz veikalui?" Tas bērns katru dienu brauc caur veikalui uz mājām. Un pērk to un to. Tad es prasu: "Nu, tev nopirka to?" – "Jā," – bet viņam jau vairs nav vajadzīga tā manta, tikai tas process, ka viņš ir aizgājis un nopircis. Tad tā manta stāv stūrī."

Tāpat kā vecāku laika, bērniem bieži pietrūkst arī viena vai otra no vecākiem. Rīgas bērnudārza audzinātāja Antra (30 g.) atzīst, ka aizvien vairāk bērnu viņas grupiņā dzīvojot šķirtās ģimenēs: "Katrū rudenī atkal kāds bērns man stāsta, ka tētis un mamma vairs nedzīvo kopā, tā vien šķiet, ka pa vasarām tas notiek... Ne vienu reizi neesmu redzējusi, ka tā šķiršanās beidzas labi. Viņam vajag gadu. Gads ir tā, ka viņam ir histērijas, viņš klusē, nespēlējas, pēc gada viņš sāk spēlēties, bet, kad ir visādi pasākumi, tad es skatos, kad abi vecāki ir kopā, tad arī bērns izmainās, atplaukst." Arī direktora vietniece audzināšanas darbā Rīgas skolā Aīda (42 g.) atzīst, ka t. s. nepilno ģimeņu tagad esot daudz vairāk: "Piemēram, 5. klase. "A" vēl ir normāli, bet "C" un "B" vai pusei bērnu ir tikai viens vecāks, pārsvarā – māte, bet ir arī tēvi. Ľoti bieži iznāk dzirdēt no bērna: "Mans tētis aizgāja pie citas tantes dzītot. Mamma ir dusmīga."

Šķiršanos skaits Latvijā pēdējos gados ir samazinājies (10 783 – 1990. g., 6134 – 2000. gadā, 5271 – 2004. gadā), toties kopumā samazinājies ir arī noslēgto laulību skaits (23 619 – 1990. gadā, 9211 – 2000. gadā, 10 370 – 2004. gadā).¹⁰ Audzinātāja Antra (30 g.) min, ka viņai aizvien biežāk nākas sastapties ar pāriem, kas oficiāli nemaz nav precējušies.¹¹ Viņa šķiršanos vērtē šādi: "Pusei grupas bērnu ir izšķirušies vecāki, tas ir tik vienkārši, nezinu, viņi ir sanākuši kopā, tas bērns ir gadījies, es pat nezinu, mēģinājuši dzītot kopā, pat nav bijuši precējušies, pēc trim, četriem gadiem kaut kas nojūk, pat nemēģina." Kā atzīst grāmatas "Bērni mainīgās ģimenēs" autori Priors (*Pryor*) un Rodžers (*Rodgers*), šķiršanās kā tāda ir modernās dzīves fenomens un nākotnē nekur nepazudīs. Tās ietekme uz bērniem ir nozīmīga, tomēr nevar arī apgalvot, ka tā pilnībā maina sabiedrības struktūru.¹² Tieši tādēļ būtu svarīgi izvērtēt mainīgā ģimenes stāvokļa ilgtermiņa ietekmi uz sociālajiem procesiem un bērnu dzīves kvalitāti Latvijā bez iepriekšējas morālas pozīcijas ieņemšanas, kā tas bieži vērojams ar ģimenes politiku saistītā retorikā.

Skola un bērnu dzīves kvalitāte

Latvijā, pēc 2005. gada statistikas datiem, dzīvo 451 230 bērnu vecumā no 0 līdz 17 gadiem. 300 667 bērni mācās dienas skolās, 14 966 – vakarskolās, 73 004 bērni mācās pirmsskolas iestādēs.¹³ Kaut arī šā pētījuma tiešais mērķis nebija analizēt izglītības sistēmas ietekmi uz bērnu dzīves kvalitāti, skolas nozīmīgums netieši atklājās bērnu vērtību skalā, kurā tā ieņēma 7. vietu 11 vērtību sarakstā un 14. vietu triju vērtību sarakstā. Skolās un pirmsskolas iestādēs bērni pavada lielu daļu laika, tādēļ tajās notiekošais atsaucas arī uz viņu dzīves kvalitāti. Arī skolas psiholoģe Kristīne (26 g.) atzīst: "Skolā notiek viss. Kaut vai skolā viņi sarunā, ko darīs. Tagad ir piektdienas vakars, sarunā: mēs ejam pie tā un tā. Pirmie draugi tev ir klasesbiedri. Visas attiecības tiek veidotas, visas attiecības tiek sakārtotas tikai caur skolu." Vairāki eksperti minēja, ka mainās izglītības sistēmas nozīme cilvēku vērtību sistēmā, izglītība tiek vairāk uztverta kā produkts, kas savukārt atsaucas uz skolotāju un skolēnu, kā arī skolotāju un vecāku attiecībām.

Skolas un bērnu attiecībās skaidri iezīmējas pārmaiņu laikam raksturīgās problēmas, kas skar arī vecāku un skolas savstarpējās attiecības. Aīda (42 g.), direktora vietniece audzināšanas darbā, atzīst, ka vecāki aizvien mazāk uzmanības pievērš saviem bērniem arī saistībā ar skolu: "Konfliktu daudz, liela neiecietība. Ceturtajā klasē vecāki vispār "atslēdzas" no saviem bērniem. Viņi jau lieli. Tas sākas jau trešajā klasē. Bet no bērniem labi ja puse ir iemācījusies mācīties. Robežas bērniem nav iemācītas. Nav izstrādāta sistēma. Bērni arī pa šiem gadiem ir ļoti mainījušies. Ģimenē bērnus vairs neaudzina. Bērnu vecāki gan saka, ka skolotāji neaudzina, bet skolotājiem tas nav jādara. Skolotājiem ir jāmāca. Tā iznāk, ka skolotājiem bērni ir jāaudzina vecāku vietā. Vecākiem nav laika. Viņi saka: mums jāstrādā, – bet mums arī ir jāstrādā." Audzinātāja Antra (30 g.) skaidro vecāku intereses trūkumu nevis ar aizņemtību, bet ar īpašu attieksmi: "Nedomāju, ka tas ir tikai darbs. Man liekas, ka tā ir attieksme. Kādam tiešām tas ir darbs, bet nevar jau tā, ka visu gadu ne reizi nevar atrākt. Es esmu sacījusi: ja jūs galīgi nevarat, tad es pēc darba varu atrākt pie jums uz mājām, varu visu izstāstīt, nākamā sapulcē tas vecāks ir klāt, jo viņam negribas, lai es uz tēju nāku. Tā ir attieksme."

Arī Antra pievienojas Aīdas teiktajam par robežu trūkumu: "Latvijā neizprot to vārdu "audzināt brīvi". Latviešiem liekas, ka tā ir visatļautiba, bet tā nebūt nav. Mums arī ir tādi vecāki: "Mēs audzinām līderi, mēs taču neapslāpēsim

savā bērnā līderi.” Bet no līdera tur nav nekā, bērns histēriks, raud: gribu šito, gribu to, daru, ko gribu, – pārprasta brīvības izjūta. Kad es pati augu, kā es izturējos pret pieaugušiem cilvēkiem: bija cieņa; tagad ir bērni, kas var svešiem vecākiem iespert un paprasīt naudiņu. Ir meitene, kura var auklīti apsaukāt, pateikt: “Aizveries!” Tagad skolās netiek galā, sākuši ir mazliet domāt par to, kur tā brīvība ir novedusi – viņam nevar iemācīt, bērns vienkārši aizgriežas – un viss.”

Kristīne (26 g.) situāciju skolās skaidro šādi: “Skolotājs kā profesija ir ļoti stingri mainījies. Skolotāja prestižs ir mainījies. Kādreiz skolotājs bija kaut kas augstāks. Tagad skolotājs ir nolīdzināts līdz ar zemi, arī no vecāku puses. Varbūt bija kādreiz agresīvi skolotāji un bērniem tika darīts pāri. Vai nu vecāki atceras tās emocijas, kas viņiem toreiz bija, un var atļauties to skolotājam pateikt, jo tagad ir bērnu tiesības. Man mācīja, ka jāciena ir skolotājs, bet tagad, ja paklausās kaut kādas neformālās sarunas: “Vai, viņa taču manā laikā vispār bija tāda un tāda... ko viņa vispār no dzīves saprot?” Baigā galējibā mēs esam iegājuši.”

Ar bērnu audzināšanu saistītās diskusijas, protams, var skatīt caur prizmu “kad mēs augām, zāle bija zaļāka”, tomēr to var saistīt arī ar pārmaiņu laikam raksturīgo “starpkultūru” komunikācijas problemātiku, jo nereti bērnu vecāki pieder pie citas audzināšanas kultūras nekā skolotāji. Mūsdienās aizvien aktuālāka klūst Dž. Roša minētā bērna kā aktīva sociālā subjekta ar savām tiesībām un savu viedokli, nevis tikai pasīva objekta lomas uzsvēršana sabiedrībā. Par šo situāciju Sandra (38 g.), divu bērnu māte, saka: “Neviens īsti nezina, kā tos bērnus šobrīd jāaudzina, jo mēs esam pirmā, tā trīsdesmitgadnieku, četrdesmitgadnieku paaudze, kas audzina bērnus daudzmaž demokrātiski. Līdz ar to ir ļoti sarežģīti. Tādu īstu tradīciju vairs nav, tādēļ arī ļoti atšķiras vecvecāki un vecāki. Skolotāji un vecāki šobrīd ir dažādās frontēs. Sadarbība ar vecākiem ir nosacīta. Es to saistu ar to, ka skolotāji jūtas “apdalīti” un slīkti, pie tā gan nav vainojami ne bērni, ne bērnu vecāki. No otras puses, bērni tiek audzināti pēc citām metodēm. Skolā tās bieži vien ir tādas pašas kā septiņdesmitajos gados. Iznāk sadursme starp šīm divām metodēm. Ja mēs acīs nelēcām, pat ja mums bija taisnība, tad tagad lec, pat ja nav taisnība. Krietni pašapzinīgāka ir šī paaudze.”

Valsts un bērnu dzīves kvalitāte

Šā pētījuma ietvaros nav iespējams pievērsties visām ar bērnu dzīves kvalitāti saistītajām problēmām. Dažādi politikas aspekti jau ir tikuši pētīti. Tomēr

eksperti intervijās minēja vēl daudz citu ar bērnu dzīves kvalitāti saistītu problēmu, kas īsumā varētu tikt apkopotas šajā sadalā. Tika pieminēti tādi neatrisināti valstiski jautājumi kā sociālā palīdzība, adopcija (ipaši uz ārzemēm), nepietiekams atbalsts audžuvecāku ģimenēm, vardarbība pret bērniem (jo īpaši – grūti risināmais seksuālās vardarbības pret bērnu jautājums) un ielu bērni – bez pajumtes palikušie bērni. Latvijā 2004. gadā tika izveidota Bērnu un ģimenes lietu ministrija (ipašo uzdevumu ministrs bērnu un ģimenes lietās pastāvēja jau kopš 2002. gada), tomēr daudzi aptaujātie eksperti atzina, ka tieši ģimenes politikas sakarā valstī vēl būtu daudz jāstrādā. Visi aptaujātie eksperti atzina, ka valsts līmeni ar bērnu dzīves kvalitāti saistītie jautājumi tiek risināti un ka ir jūtams progress, tomēr viņi uzsvēra, ka tas noris pārāk gausi. Viena no ekspertēm šajā sakarā izteicās diezgan skarbi: "Šajā valstī bērni nav pirmajā vietā" (Ligita, 59 g.). Tādējādi turpmāk būtu noteikti detalizētāk jaizvērtē valsts loma bērnu dzīves kvalitātes veidošanā.

Nobeigums

Kā galvenās bērnu dzīves kvalitātes problēmas šajā pētījumā atklājās: bērnu sociālekonomiskie dzīves apstākļi, attiecības ar vecākiem, skolas kā sociālas institūcijas un vecāku savstarpējās attiecības, kā arī valsts un bērnu dzīves kvalitātes saistība. Tās var nenoliedzami tikt analizētas pārejas laika kontekstā un saistībā ar jau minētajām "starpkultūru" komunikācijai raksturīgajām problēmām. Tomēr Latvijas bērnu labas dzīves apraksts raksturīgs ne tikai šim laikam un var tikt analizēts psihosociālā aspektā, kas ir noturīgs un ļauj veikt ilgtermiņa plānošanas pasākumus valstiskā un ģimenes līmeni. Bērnu vērtības vairāk ir saistītas ar psiholoģisku komfortu un labklājību, ipaši uzsverot tuvo cilvēku nozīmi savā dzīvē, kā arī pamata materiālo vajadzību apmierināšanu (mājoklis un pārtika). Tādēļ Latvijas valsts loma bērnu dzīves kvalitātes celšanā saistāma tieši ar bērnu un viņiem tuvo cilvēku attiecību atbalstišanu, kā arī nenoliedzami ar vispārējā sociālekonomiskā līmeņa celšanu. Pētījumā iezīmējās tēmas, kurām noteikti vajadzētu padziļināti pievērsties nākotnē, piemēram, būtu detalizētāk jāpēta valsts loma ar bērnu dzīves kvalitāti saistītos jautājumos, kā arī savdabīgais trijstūris "bērni–vecāki–skola", ipašu uzsvaru liekot uz pārmaiņām vecāku un skolotāju audzināšanas lomas uztverē, kā arī izglītības nozīmi bērnu un vecāku vērtību uztverē.

Atsauses un piezīmes

¹ Foley P., Roche J., Tucker S. (eds). *Children in Society: Contemporary Theory, Policy and Practice*. Palgrave Macmillan, 2001. P. 79.

² Latvija 2005. gada janvārī ar rādītāju 9,55 nāves gadījumi uz 1000 dzīvi dzimušajiem atrodas 158. vietā 222 valstu vidū. 1. vietā ar 191,19 gadījumiem atrodas Angola, 222. vietā ar 2,29 – Singapūra. <http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?c=bg&v=29> (skatīts 21.03.2005.).

³ Foley P., Roche J., Tucker S. (eds). *Children in Society*. P. 79.

⁴ Ibid. P. 82–83.

⁵ UNICEF, LR Bērnu un ģimenes lietu ministrijas pētījums: Pārskats par bērnu stāvokli Latvijā 2004.

⁶ www.rnc-rtb.lv/index.php?kat2_id=56&kat1_id=19 (skatīts 18.04.2005.).

⁷ Bērnu stāvoklis Latvijā. Centrālā statistikas pārvalde, 2005. 42. lpp.

⁸ Valsts prezidentes Vairas Viķes-Freibergas dibinātās Stratēģiskās analizes komijas starpdisciplinārs, uz kvalitatīvām metodēm balstīts pētījums: Indāns I., Lulle A., Laizāne-Jurkāne M., Znotīja L. Latvija un brīva darbaspēka kustība: Īrijas piemērs, 2006.

⁹ Bērnu stāvoklis Latvijā. 61. lpp.

¹⁰ Demogrāfiskā situācija Latvijā 2005. gadā. Centrālā statistikas pārvalde, 2005.

¹¹ Oficiālā statistikā vēl aizvien nav precīzu datu šajā sakarā, piemēram, CSP ziņojums atklāj šādu situāciju: laulātie pāri ar bērniem – 46,2%, nereģistrētie pāri ar bērniem – 3,2%, mātes ar bērniem – 29,1%, tēvi ar bērniem – 3,4%, laulātie pāri bez bērniem – 18,1%, tomēr 3,2% ir pārak zems rādītājs un neatspoguļo reālo situāciju. (Bērnu stāvoklis Latvijā. 41. lpp.)

¹² Pryor J., Rodgers B. *Children in Changing Families. Life After Parental Separations*. Blackwell Publishers, 2001. P. 4.

¹³ To skaits pēdējos gados ir palielinājies sakarā ar obligāto pirmsskolas vecuma bērnu sagatavošanu pirmsskolas izglītības iestādēs kopš 2002./2003. gada. (Bērni Latvijā, 2004./2005. mācību gada sākums, R.: CSP, 2005.)

Ilze Trapenciere

Es rullēju, tu rullē. Vai viņš/viņa rullē? Cool...: Par jauniešu dzīves kvalitāti

*"Nerunājiet ar mani – es esmu muļķis,
Neskaitieties uz mani – es esmu traks,
Bet miliet, lūdzu, miliet mani...
Jo dvesele ir mans talants..."*

(Ēriks, 23; citēts no www.activ.lv)

Kopš 2000. gada daudzu Eiropas Savienības valstu politikas centrā ir dzīves kvalitātes tēma. Latvijas Nacionālās attīstības plānā (2007–2013) dzīves kvalitāte definēta kā "komplekss sociāls, ekonomisks, politisks jēdziens, kas aptver plašu valsts iedzīvotāju dzīves apstākļu kopumu.. ko raksturo gan individuālais patēriņa līmenis, gan sociālo pakalpojumu klāsts un kvalitāte, kā arī iespēja iegūt izglītību, dzīvot ilgu un veselīgu mūžu, piedalīties valsts politiskajā dzīvē, kā arī jelkāda veida diskriminācijas dzimuma, etniskās piederības, rases, reliģijas, invaliditātes, seksuālās orientācijas un vecuma dēļ izskaušana, tādējādi radot individuālām iespējām realizēt savu potenciālu sabiedrības labklājības veidošanas procesā". Tātad dzīves kvalitāte ietver sevi iedzīvotāju izglītības līmeņa celšanos, dzīves apstākļu un veselības stāvokļa uzlabošanos, dzīves ilguma palielināšanos, nacionālās identitātes nostiprināšanos, kultūras vērtību plašāku pieejamību, ekoloģiski tīrāku apkārtējo vidi, patēriņtāju tiesību aizsardzības nodrošināšanu.

Bērnu un jauniešu dzīves kvalitātei veltīta Bērnu un ģimenes lietu ministrijas izstrādātā programma "Bērniem piemērota Latvija 2004.–2007. gadam" (2004), kas vērsta uz bērnu un jauniešu dzīves kvalitātes uzlabošanu. Programmā akcentētas šādas galvenās bērnu un jauniešu dzīves kvalitātes jomas: veselības aprūpe, izglītības pieejamība un kvalitāte, dzīve bez vardarbības un diskriminācijas.

Šajā rakstā paredzēts analizēt jauniešu dzīves kvalitātes subjektīvos un objektīvos aspektus. Jauniešu subjektīvā dzīves kvalitāte veidojas no viņu pieredzes (par iespējām) un reālajām izvēlēm, ko viņi izdara. Balstoties uz pieredzi

un izdarīto izvēli, konkrētā sociālā konteksta ietvaros jaunieši sasniedz konkrētus dzīves rezultātus, kas ir viņu dzīves objektīvā kvalitāte. Tā ir cieši saistīta ar jauniešu un pieaugušo sociālo dzīves kontekstu, jo objektīva tās kvalitāte ir cieši saistīta ar konkrētu teritoriju, kultūru un sabiedrību, kurā viņi dzīvo. Objektīvie dzīves kvalitātes rādītāji galvenokārt ir atspoguļoti ar statistikas un svarīgāko jaunatnes dzīves jomu kvalitātes indikatoriem. Dzīves kvalitāte bērnībā un jaunībā ir pamats dzīves kvalitātei visā turpmākajā mūžā.

Raksta konceptuālā shēma

Raksta konceptuālā shēma balstās uz somu sociologa Ērika Allarta (Allardt, 1976, 1993) indivīda labklājības resursu triādes teoriju. Saskaņā ar šo teoriju dzīves kvalitāte balstās uz trim labklājības resursiem, kas formulēti kā **Piederēt (Having)**, **Mīlēt (Loving)** un **Būt (Being)**. Šā pētījuma ietvaros dimensija "Piederēt" ietver jauniešu un viņu ģimeņu materiālos resursus, ienākumus, mājokli, labu veselību (dzīve bez fiziskiem ierobežojumiem), darba apstākļus un to priekšnoteikumus. Šai dimensijai var analizēt gan objektīvo, gan subjektīvo aspektu, veidojot materiālās labklājības indeksu un vērtējot apmierinātību ar dzīves apstākļiem. Dimensija "Mīlēt" ietver emocionālo atbalstu un attiecības ar ģimeni, draugiem un kaimiņiem, kontaktu tīklus, jauniešu sociālās vajadzības un sociālās attiecības. Tas ir svarīgs jauniešu dzīves aspekts, kas lielā mērā ietekmē laimes izjūtu. Dimensija "Būt" ietver nepieciešamību integrēties sabiedrībā, līdzdalības iespējas un indivīda piederības vai atsvešinātības izjūtu sabiedrībā, karjeras iespējas, izaugsmai; tās analīzē var izmantot gan objektīvo, gan subjektīvo aspektu. Attīstot šo teoriju tālāk, vairāki autori ietver dzīves kvalitātes papildu resursus un ceturto labklājības dimensiju "Darīt" (*Doing*), ar to saprotot aktīvu palīdzēšanu, brīvprātīgo darbu, politisko līdzdalību, dažkārt brīvā laika pavadišanas iespējas. Šo pieju iespējams diferencēt, veidojot jaunu triādi, īpaši attiecinot to uz jauniešiem, – *būt*, *piederēt* un *klūt*, ko vienkāršoti varētu izteikt šādā formulā: lai jaunietis varētu par kaut ko *klūt*, nepieciešams, lai viņam *būtu*, *piederētu* pietiekami dzīves resursi (piemēram, materiālie, veselības resursi), uz kuriem balstoties viņš *būtu* sabiedrības sastāvdaļa un spētu integrēties tajā – iegūstot pietiekamu izglītību, profesionālo kvalifikāciju, veidojot nepieciešamos sociālo kontaktu tīklus, justos apmierināts ar dzīvi. Taču tam savukārt nepieciešama *piederības* izjūta konkrētai sabiedrībai.

Kas ir jaunieši?

Pirms jauniešu dzīves kvalitātes analizēšanas svarīgi ir precīzi definēt jēdzienu *jaunieši* un *jaunatne*. *Jaunatne* ir neviendabīga, dinamiska sociāli demogrāfiska vecuma grupa, kura pārsvarā ir ekonomiski atkarīga no vecākiem vai citiem pieaugušajiem. Ne jaunatnes politikā, ne pētniecībā nav vienotas definīcijas tam, ko saprot ar jēdzienu *jaunatne*. Dzīves ciklā *jauniešu vecumposms* sākas ar pubertāti (apmēram 13 gadu vecumā) un beidzas tad, kad indi- vīds ir atradis savu personīgo un sociālo identitāti, par ko liecina ekonomiskā patstāvība (nodarbinātība, ienākumi) un sociālā patstāvība (patstāvīga dzīve, ģimenes dibināšana u. c.). Tādējādi varam definēt, ka *jauniešu vecumgrupa* ir apmēram no 13 līdz 25 gadiem. Eiropas Komisija (2005) ar jauniešiem saprot vecuma grupu no 15 līdz 24 gadiem. Tomēr šī gadu ziņā nelielā vecumgrupa ir ļoti neviendabīga identitātes, ekonomiskās un sociālās patstāvības ziņā. Tājā ietilpst dažādas profesionālās grupas – skolēni, studenti, karavīri, bezdarbnieki, mājsaimnieces, uzņēmēji, sportisti u. c. Atkarībā no brieduma pakāpes, patstāvības un citiem faktoriem tradicionāli jauniešu vecumposms tiek iedalīts sīkākos periodos, taču psiholoģijā, socioloģijā un lingvistikā par vēlamo iedalījumu valda dažādi uzskati. Tas rada papildu grūtības, analizējot vecuma faktora ietekmi uz jauniešu dzīves kvalitāti.

Vācu pētnieki (Zimmermann, 2002) diferencē trīs jauniešu vecumgrupas:

- pirmā (10–14 gadu) – vēlinā bērnība jeb agrīnā jaunība,
- otrā (15–19 gadu) – “klasiskā” jaunība jeb “adolescence” un
- trešā (20–24 gadi) – “vēlinā” jaunība jeb “postadolescence”.

Vairāki vācu autori jauniešu pētījumos balstās uz skolas vecuma jauniešu dalījumu atbilstīgi izglītības līmenim: obligātā deviņgadīgā skola (līdz 9. kla- sei), ģimnāzija (10.–12. (13.) klase) un arodskola. Savukārt britu pētnieki (piem., Furlong, 2002) uzskata, ka jauniešu vecums saistāms ar ekonomiskās patstāvības trūkumu un dzīvi pie vecākiem.

Šajā jaunatnes dzīves kvalitātes pētījumā balstāmies uz šādu jaunatnes vecumgrupu dalījumu: agrīnā jaunība (13–15 gadu), klasiskā jaunība (16–19 gadu), vēlinā jaunība (20–25 gadi).

Jauniešu dzīves kvalitāte lielā mērā ir saistīta ar vienu no galvenajiem jaunieša uzdevumiem – atrast savu personīgo un sociālo identitāti. Šajā procesā svarīga ir piedeība pie kādas sociālās grupas, kas dod jaunietim sociālās identitātes izjūtu un nosaka arī viņa uzvedību konkrētā sociālā vidē. Piedeība

pie jauniešiem kā vienotas vecumgrupas un norobežošanās no citām vecuma grupām (bērni, pieaugušie) ir svarīga, lai iegūtu un saglabātu vēlamo pozīciju savas sociālās grupas hierarhijā, kas ir viens no dzīves kvalitātes aspektiem.

Pētījumā izmantotās metodes

Jauniešu dzīves kvalitātes analīzē izmantoti vairāki avoti:

1. Jaunatnes pētījumu sekundārā analīze (LU FSI, 1999–2005).
2. Statistikas datu analīze.
3. 45 intervijas ar jauniešiem vecumā no 13 līdz 25 gadiem.
4. Dažādu interneta materiālu analīze (interneta portāli, forumi, tērzēšana internetā, komentāri u. c.).

Jaunatnes pētījumu sekundārā analīze palīdz raksturot dažādu jaunatnes grupu dzīves kvalitātes aspektus. Statistikas datu analīze izmantota objektīvās dzīves kvalitātes raksturojumam un dinamikas atspoguļošanai. Interviju mērķis bija noskaidrot jauniešu subjektīvo dzīves kvalitātes vērtējumu. Interviju saturs tika veidots atbilstīgi dzīves kvalitātes koncepcijai un ietvēra galvenās Ē. Allarta dzīves kvalitātes dimensijas. Intervijas noriseja neformālā gaisotnē, izmantojot diktofonu, ja intervējamie tam piekrita. Protams, jauniešu dzīves kvalitātes vērtējums ir subjektīvs, un ne vienmēr objektīvā dzīves kvalitāte atbilst tās subjektīvajam vērtējumam.

Dzīves kvalitātes dimensija “Piederēt”

Pēc Ē. Allarta klasifikācijas, dzīves kvalitātes ekonomiskā dimensija “Piederēt” ietver ģimenes materiālo nodrošinājumu, nodarbinātību un ienākumus, mājokļa kvalitāti, veselības stāvokļa raksturojumu, izglītības pieejamību, kā arī informācijas pieejamību. Tā kā lielākā daļa aptaujāto jauniešu dzīvo pie vecākiem, tad ģimenes materiālais stāvoklis lielā mērā nosaka pusaudžu un jauniešu dzīves kvalitāti. Mājoklis ir viens no galvenajiem ģimenes labklājības rādītājiem. Vērtējot tā kvalitāti, tradicionāli tiek vērtēts mājoklis (vai ir pašam sava istaba, auksts un karsts ūdens, apkure utt.) un ģimenes rīcībā esošās ilgstošanas preces (ledusskapis, automātiskā veļas mazgājamā mašīna, TV, radio, automašīna, dators utt.). Tas ir arī būtisks ģimenes finansiālo līdzekļu indikators:

ģimenes ar lielākiem ienākumiem var tērēt lielāku mājsaimniecības budžeta daļu dzīves apstākļu uzlabošanai, bet ģimenes ar zemākiem ienākumiem liejāko budžeta daļu tērē ikdienas vajadzībām (pārtika, komunālie maksājumi, citi ikdienas izdevumi). Vértejot skolas vecuma jauniešu dzīves apstākļus, izmantosim datus par skolēnu ģimeņu materiālo stāvokli (2004), atsevišķas materiālā stāvokļa pozīcijas salīdzinot ar 1997. gada skolēnu ģimeņu materiālā stāvokļa vērtējumu (sava istaba, dators). Salīdzinot datus par skolēniem pieejamajiem resursiem 2004. un 1997. gadā (Koroļeva u. c., 2000), pozitīvi vērtējams tas, ka astoņu gadu laikā pieaudzis to skolēnu īpatsvars, kuriem pašiem ir sava istaba un dators. Tomēr trūcīgajām ģimenēm ar bērniem zemo ienākumu dēļ ir ierobežota mājokļa kvalitāte un resursu pieejamība.

Divpadsmit ilgliošanas preču sarakstā visizplatītākās preces ir mobilais telefons (91% aptaujāto jauniešu) un televizors (arī 91%). Citas preces mājās ir retāk, piemēram, radio ir 82% ģimeņu, fotoaparāts – 80%, automātiskā veļas mazgājamā mašīna – 68%, mūzikas centrs – 67%, velosipēds – 64%, dators – 62%. Interneta pieslēgums mājās pieejams vēl retāk: 41% pusaudžu un jauniešu. Atsevišķi analizējām, vai tādas jauniešu subkultūrai nozīmīgas preces kā dators, interneta pieslēgums, velosipēds ir vienlīdz pieejamas jauniešiem, kas mācās pamatskolā, vidusskolā un profesionālās izglītības iestādē, dažādās vecuma grupās, zēniem un meitenēm. Konstatēts, ka dators mājās nedaudz retāk ir pieejams meitenēm nekā zēniem (60% meiteņu un 64% zēnu), tas mājās biežāk ir krievu un citu tautību jauniešiem nekā latviešiem (attiecīgi 68%, 64% un 58,6%). Savukārt, salīdzinot, vai dators mājās ir vienlīdz bieži pieejams pamatskolu, vidusskolu un profesionālo izglītības iestāžu audzēkņiem, noskaidrots, ka tas mājās visbiežāk ir skolēniem, kas mācās vidusskolā (72,7%), nedaudz retāk pamatskolas skolēniem (63%), bet visretāk – profesionālās izglītības iestāžu audzēkņiem.

Analizējot interneta pieslēguma iespējas mājās, vērojama līdzīga tendence – interneta mājas pieslēgums ir 50% vidusskolēnu, 43% pamatskolu skolēnu un tikai 24% profesionālās izglītības iestāžu audzēkņu. Tas mājās ir 49% krievu, 44% citu tautību un 37% latviešu jauniešu.

Intervijās jaunieši uzsver prioritāros priekšmetus, kurus uzskata par nepieciešamiem mājās: „*Svarīgākās lietas ir radio vai dators... Telefons un mašīna sniedz brīvību – tas ir vajadzīgs*” (Dita, 20, studente); „*Mobilais, dators, TV – obligāti vajadzīgi. Ledusskapis – loģiski. Es pats veļu nemazgāju, bet, protams, vajag, lai vecākiem vieglāk izmazgāt drēbes. DVD pleijeris arī. Man patīk skatīties TV un filmas. Ja*

kaut kas salūst, jūtos nepilnvērtīgs. Vienu dienu aizmirstas telefons – tā kā bez rokām. Dators, lai mācītos, svarīgs. Un arī TV, lai kaut kas skan fonā. Nevaru klusumā neko padarīt. Esmu atkarīgs no TV” (Jevgēnijs, 18).

Astoņu gadu laikā pieaudzis to skolēnu īpatsvars, kuriem mājās ir dažādi vairāk pasīvajai atpūtai domāti priekšmeti – audio, video un kabatas magnetofons, bet retāk pieejams velosipēds – aktīvās atpūtas līdzeklis.

Salīdzinājumā ar 1997. gadu skolēnu mājās retāk tiek abonēti laikraksti un žurnāli. Iespējams, ka tas saistīts ar informācijas un komunikācijas tehnoloģiju pieeju mājās un vecāku darbavietās. Samazinājies grāmatu skaits skolēnu mājās – astoņu gadu laikā ir būtiski pazeminājies to skolēnu īpatsvars, kam mājās ir daudz grāmatu.

Ģimenes materiālā stāvokļa analīzē tradicionāli tiek izmantota ģimenes pārticības skala, kura sastāv no vairākiem materiālo stāvokli raksturojošiem rādītājiem. Piemēram, starptautisko ģimeņu pārticības indeksu veido šādi rādītāji: ģimenes īpašumā ir automašīna (1), dators (2), sava istaba (3), ceļojumi pēdējā gada laikā (4). Rezultātā par katru jaunieti iegūst pārticības skalas indeksu, ko var klasificēt kā augstu, vidēji augstu, vidēji zemu, zemu un ļoti zemu materiālā stāvokļa līmeni.

Starptautiskais ģimeņu pārticības indekss nesniedz pilnīgu ieskatu par tādu jauniešiem būtisku ekonomiskā dzīves līmeņa rādītāju un zināmā mērā fetišu kā mobilais telefons. Tāpēc šo skalu papildināju ar šo rādītāju. 1. tabulā atspoguļoti selektīvie pārticības rādītāji Latvijas ģimenēs, kurās ir pusaudži.

1. tabula

Selektīvie pārticības rādītāji Latvijas ģimenēs, kurās ir pusaudži

Ģimenes īpašumā ir...	Atbildes, %
Automašīna	57
Dators	62
Skolēnam ir sava istaba	70
Skolēns pēdējā gada laikā ir ceļojis	65
Skolēnam ir mobilais telefons	91

Avots: LU FSI, 2004.

Summējot ģimenes pārticības skalas rādītājus, varam izveidot ģimeņu pārticības indeksu un ģimeņu pārticības tipoloģiju (sk. 2. tabulu).

2. tabula

Ģimeņu pārticības tipi (balstoties uz pārticības skalas indeksu), % no kopējā aptaujāto skaita

Pārticības līmenis	Ģimeņu proporcija, %
Augsts	34
Vidēji augsts	30
Vidēji zems	21
Zems	12
Ļoti zems	4

Intervijas apstiprināja, ka jauniešiem ir svarīgi dzīvot labiekārtotā vidē, bet tas nav pašmērkis. Piemēram, Irinai (19) dzīves materiālie apstākļi "nav tās svarīgākās lietas manā dzīvē, turklāt materiālais var pazust jebkurā mirklī, tādēļ augstu vērtēju citas vērtības". Viņai ir pašai sava istaba, un jaunākais brālis dzīvo otrā istabā kopā ar vecākiem. Dzīvoklī, kurā viņa dzīvo, "dominē brūnganīe toni, stils vēl no tiem laikiem, kad galvenais bija praktiskums". Viņa apzinās, ko spēj nodrošināt vecāki, tādēļ neprasa vairāk, kā vecāki var atļauties. Kad viņa kļūs pieaugusi un patstāvīga, viņa nopelnīs un iekārtos "lielu un gaišu dzīvokli, gaišos, vieglus toņos, nepārpildot telpas ar mēbelēm. Man patīk minimālisma stils, lai varētu brīvi uzelpot."

Maksims (22) dzīvo vecāku privātmājā, un viņa mājokļa apstākļi ir labi: "Dzīvoju savā mājā ar visām ērtībām, kopā ar mani dzīvo mani vecāki un draudzene. Man ir sava istaba, kurā dzīvoju kopā ar savu meiteni. Man ir savs dators, televizors, mūzikas centrs. Pie mājas ir dārzs un garāža. Tētim pieder automašīna. Apkārtne ap māju vienmēr ir sakopta. Māja prasa lielas rūpes, un par to vairāk rūpējas mamma, arī draudzene." Maksims cenšas "palūdzēt, cik vien iespējams, vairāk gan tētim pie vīriešu darbiem darbnīcā, arī dārzā un labiekārtojot māju".

Analizējot dažādu mācību iestāžu tipu (pamatskola, vidusskola, profesionālā skola) skolēnu dzīves apstākļu vērtējumu, redzams, ka kopumā tas ir labāks vidusskolu un pamatskolu skolēnu ģimenēs nekā profesionālo skolu audzēkņu ģimenēs.

Izglītība

Latvijai kā valstij ar ierobežotiem dabas resursiem lielākā nacionālā bagātība ir cilvēkresursi, un tāpēc saprotami šķiet, ka valsts nākotne atkarīga no iedzīvotāju izglītības. Latvija izglītībai velta apmēram 6,5% no IKP. Procentuāli tas atbilst pasaules attīstītāko valstu līmenim un arī citu Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu līmenim. Izglītība un tās pieejamība ir būtisks dzīves kvalitātes rādītājs. Šajā sadaļā analizēsim vispārējo izglītību, profesionālo izglītību un augstāko izglītību, galvenos sasniegumus un problēmas izglītībā, kā arī jauniešu viedokli par izglītību.

Vispārējā izglītība

Izglītības statistika rāda, ka laikā no 1998./1999. māc. g. līdz 2005./2006. māc. g. kopējais skolēnu skaits ir samazinājies, bet pagaidām vēl skolēnu skaits vecuma grupā 13/14–18 gadu (no 7. klases līdz 12. klasei) ir lielāks nekā 1998./1999. māc. gadā. Tomēr, salīdzinot datus pēdējos divos gados, redzams, ka skolēnu skaits dienas skolu 7.–11. klasē samazinās (sk. 3. tabulu) un samazināsies 8. un 9. klasē.

3. tabula

**Skolēnu skaits vispārizglītojošās skolās, 7.–12. klase,
1998./1999.–2005./2006. māc. g.**

Valstī kopā	Kopā, 1.–12. klase	7. kl.	8. kl.	9. kl.	10. kl.	11. kl.	12. kl.
2005./2006. māc. g.	283 947	30 838	32 059	33 382	20 443	19 211	18 686
2004./2005. māc. g.	300 667	32 296	34 534	34 350	20 529	19 717	17 455
2003./2004. māc. g.	312 489	34 660	35 073	34 219	21 016	18 362	14 309
2002./2003. māc. g.	325 503	35 306	35 627	35 516	19 630	15 063	14 657
2001./2002. māc. g.	336 941	35 945	36 169	32 690	16 023	15 070	16 974
2000./2001. māc. g.	344 822	36 532	33 255	27 496	15 967	17 534	16 714
1999./2000. māc. g.	347 052	33 632	27 863	27 309	18 675	17 272	14 403
1998./1999. māc. g.	348 205	28 312	27 874	32 666	18 562	14 976	13 596

A v o t s: IZM skolu statistika, www.izm.gov.lv.

Skolu materiālais stāvoklis desmit gadu laikā ir uzlabojies, regulāri tiek iegādātas jaunas mācību grāmatas un citi mācību materiāli, uzlabojušās mācību

materiālu pavairošanas iespējas, tomēr intervijas ar skolu direktoriem (2003) liecina, ka Rīgā un citās lielās pilsētās skolu aprīkojums un apgāde ar mācību grāmatām bieži ir labāka. Tādējādi diferencējas jauniešu dzīves kvalitātes nosacījumi lielās pilsētās un mazpilsētās un laukos. Pēdējo desmit gadu laikā ir ievērojami uzlabojies skolu nodrošinājums ar datortehniku un pieeju internetam. 1995. gadā tikai nedaudz vairāk kā pusē skolu bija datori skolēnu vajadzībām, bet 2005. gadā – gandrīz visās skolās, turklāt palielinājies datoru skaits skolās. Lai gan informācijas tehnoloģiju pieejamība skolās ir paaugstinājusies, datoru un datorprogrammatūras trūkums ir būtisks kvalitatīvu mācību procesu ierobežojošs aspekts skolās.

Kopš 1995. gada Latvija piedalās starptautiskos izglītības pētījumos, kuros mūsu valsts skolēnu rezultāti pakāpeniski uzlabojas. Tas liecina par kvalitātes uzlabošanos vispārējā izglītībā. Matemātikas un dabaszinātņu izglītības attīstības tendenču starptautiskā pētījuma TIMSS, kas ir lielākais salīdzinošais izglītības pētījums pasaulei, rezultāti rāda, ka, salīdzinot 1995. gadu un 2003. gadu, uzlabojušies astotās klases skolēnu sasniegumi matemātikā un dabaszinātnēs. Latvijas skolēnu vidējie sasniegumi ir statistiski augstāki par starptautiski vidējiem rāditājiem. 2003. gada dati rāda, ka samazinājusies skolēnu sasniegumu (tātad arī zināšanu) atšķiriba starp laukiem un pilsētām, uzlabojoties lauku skolēnu sasniegumiem un samazinoties pilsētu skolēnu sasniegumiem, tomēr pilsētas skolēnu sasniegumi ir augstāki nekā laukos (Geske, 2003). Zēnu un meiteņu sasniegumu salīdzinājums rāda, ka zēnu sasniegumi astotās klases grupā pieauguši lēnāk un dažviet (matemātikā) pat kritušies. Pirma reizi matemātikā meitenēm ir augstāki sasniegumi nekā zēniem (sk. 4. tabulu).

4. tabula

Meiteņu un zēnu vidējie sasniegumi matemātikā, atsevišķas matemātikas saturā jomās un dabas zinātnēs Baltijas valstīs

	Igaunija		Latvija		Lietuva	
	Meitenes	Zēni	Meitenes	Zēni	Meitenes	Zēni
Matemātika	532	530	511	506	503	499
Skaitļi	525	520	508	506	500	497
Algebra	529	528	515	501	508	494
Mērījumi	530	526	497	504	490	493
Ģeometrija	539	540	518	512	508	505

A v o t s: Geske A. TIMSS 2003 pētījuma rezultāti. Latvijas Universitāte, Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, Izglītības pētniecības institūts, 2004.

Laikā no 1995. līdz 2003. gadam ir samazinājies to skolēnu īpatsvars, kuriem patīk mācīties matemātiku un bioloģiju, skolēni retāk uzskata, ka matemātikas un dabaszinātņu mācišanās ir nozīmīga turpmākajā karjerā un izglītibā, turklāt 2003. gadā aptaujā bija maz skolēnu, kuri vēlējas izvēlēties turpmāko izglītību un darbu, kas saistīts ar matemātiku un dabaszinātnēm (Geske, 2004).

Skolas vecuma jauniešiem ir dažāda attieksme pret skolu un mācībām, sākot ar „*man patīk skola, tur es iemācos to, kas man būs vajadzīgs nākotnē*” (Irina, 18) līdz „*ienīstu skolu... Tā ir pati drausmīgākā vieta, kur es esmu bijusi. Tur nav nekā jauka, tur viss ir ļoti nejaunks*” (Gundega, 16). Visās vecuma grupās ir jaunieši, kam patīk mācīties un kas saprot izglītības vērtību, un ir skolēni, kam tas nepatīk.

Lai gan lielākā daļa ģimeņu saprot izglītības nozīmi jauniešu dzīvē, ne visi Latvijas skolēni pabeidz pamatskolu. 2004./2005. mācību gadā mācības obligātās izglītības vecumā neturpināja 5% skolēnu (Izglītības valsts inspekcijas dati), pēdējos gados pieaug to skolēnu skaits, kuri, 9. klasi beidzot, saņēmuši nepietiekamu vērtējumu trijos un vairāk mācību priekšmetos. Skolēni visbiežāk ir nesekmīgi algebrā, ģeometrijā, ķīmijā, fizikā, angļu valodā, dzimtajā valodā. Pēc 9. klases šie jaunieši var saņemt tikai liecību, kas neapstiprina obligātās pamatzglītības ieguvi. Pētot pusaudžu nesekmību un skolas pamešanas iemeslus, noskaidrots skolēnu, vecāku un pedagogu viedoklis (Providus, 2004). Visas aptaujāto grupas par galveno nesekmības un skolas pamešanas cēloni uzskata “motivācijas trūkumu”. Pedagoģi uzskata, ka otrs svarīgākais cēlonis ir ģimenes apstākļi. Taču skolēni un vecāki tam nepiekrīt. Skolēni biežāk attaisnojas ar draugu un sociālās vides ietekmi, bet vecāki – ar skolēnu veselības likstām. Skolotāji bieži uzskata, ka daļai nesekmīgo skolēnu un tiem, kas skolu pamet, ir zemas intelektuālās spējas un “ielasti robi” mācībās, kas savukārt saistīts ar regulāriem stundu kavējumiem, zemu zināšanu līmeni, skolēnu nespēju koncentrēties ilgstošākam darbam un vecāku nepiedalīšanos bērnu izglītošanās procesā, ko sarežģī sociāli nelabvēligi dzīves apstākļi, neieinteresētība un atbildības trūkums par savu bērnu izglītošanu. Taču pusaudžu izglītība ir ļoti svarīgs faktors, kas nosaka jauniešu dzīves kvalitāti ne tikai tuvākajos gados, bet arī uz visu dzīvi. Tāpēc kvalitatīvas izglītības un profesionālās kvalifikācijas ieguve ir ļoti svarīgs dzīves kvalitātes nosacījums. Būtu jāīsteno daudzi pasākumi, lai uzlabotu skolēnu sekmes un attieksmi pret mācībām. Vairākas skolas ir izstrādājušas skolēnu motivācijas programmas (Rīgas 9. vakara (maiņu) vidusskola, Jelgavas rajona Neklātienes vidusskola sadarbībā ar Zaļenieku

arodvidusskolu profesiju iepazišanas nolūkā, projekta "Veseliga klase – veselīga skola" īstenošana Jēkabpils vakara vidusskolā, līguma slēgšana starp skolu, skolēniem un viņu vecākiem Mazsalacas vidusskolā). Skolēniem, kuri nespēj sekot līdzi vielai, aizvien biežāk tiek piedāvātas pedagoģiskās korekcijas izglītības programmas. Tajās iekļauto skolēnu skaitā zēnu ir daudz vairāk nekā meiteņu (61% zēnu un 39% meiteņu – IZM, 2004).

Profesionālā izglītība

Profesionālās izglītības iestādēs mācās vairāk nekā 44 tūkstoši jauniešu (sk. 5. tabulu). Profesionālās izglītības iestādes pārsvarā uzņem audzēkņus ar pa-beigtu pamatskolas izglītību, dažās programmās uzņem audzēkņus ar vidējo izglītību. Ir arī grupas, kur tiek uzņemti jaunieši ar nepabeigtu pamatizglītību. Samazinoties profesionālās izglītības iestāžu skaitam Latvijā, samazinās arī tajās uzņemto jauniešu skaits un pieaug konkurss uz vietām profesionālajās skolās.

5. tabula

Audzēkņu skaits profesionālās izglītības iestādēs, 2000./2001.–2004./2005. māc. g.

Mācību gads	Uzņemti		Mācās						
	Kopā	t. sk. maksas grupās	KOPĀ	Maksas grupās	Krievu māc. val.	Meitenes	Bārenji	Invalidi	Ārvalstnieki
2004./2005.	16 096	1543	44 651	4176	6754	18 337	1353	236	47
2003./2004.	18 525	1784	46 789	4200	7561	19 885	1338	295	43
2002./2003.	18 114	2086	46 533	4448	8084	20 081	1128		43
2001./2002.	17 461	1969	47 627	4541	9296	20 669	916		52
2000./2001.	18 440	1954	48 625	4180	10 365	21 287	783		123

Avots: IZM statistika, www.izm.gov.lv.

Kopš 2001. gada pieaug to audzēkņu skaits, kas ar nepabeigtu pamatizglītību iestājas profesionālajās skolās. 2001. gadā tika uzņemti 276 audzēkņi ar nepabeigtu pamatizglītību, bet 2005. gadā – 647 (IZM dati). Nereti sekmju līmenis, iestājoties profesionālo izglītības iestāžu atsevišķās programmās, ir samērā viduvējs vai zems. Tādēļ daļa audzēkņu tiek izslēgta no skolas, no tiem apmēram trešā daļa ir meitenes (sk. 6. tabulu). Gandrīz puse šo audzēkņu tiek izslēgta no pirmā kura.

6. tabula

No profesionālās izglītības iestādēm izslēgtie audzēkņi

Mācību gads	Izslēgtie audzēkņi	T. sk. meitenes
2004./2005.	6974	2610
2003./2004.	6698	2662
2002./2003.	6862	2736
2001./2002.	7001	2723

A v o t s: IZM statistika, www.izm.gov.lv.

Galvenie izslēgšanas iemesli ir nesekmība, mācību neapmeklēšana un ģimenes apstākļi. Nabadzība ir viens no apstākļiem, kāpēc daļa audzēkņu nespēj turpināt apmeklēt skolu, jo ģimene nespēj samaksāt par ikdienas ceļa izdevumiem, mācību materiāliem, pārtiku, bet pusaudzis nevar izdzīvot ar saņemto stipendiju (Trapenciere et al., 2000). Pusaudžiem, kuri tiek izslēgti vai izstājas no profesionālās skolas, ir grūti atrast darbu vai citas profesionālās izglītības iespējas. Tādēļ jau tā samērā zemās šo pusaudžu dzīves kvalitātes tālāka pazeināšanās ir gandrīz neizbēgama.

Augstākā izglītība

Desmit gadu laikā ievērojami pieaudzis to jauniešu īpatsvars, kuri vēlas iegūt augstāko izglītību. Piemēram, 1995. gadā augstāko izglītību vēlējās iegūt 27% skolēnu, bet 2003. gadā šādu skolēnu proporcija bija 65% (Geske, 2004). Par pozitīvām izmaiņām jauniešu attieksmē pret augstāko izglītību liecina arī ievērojamas studējošo skaita pieaugums Latvijas augstskolās. 2004./2005. akadēmiskajā gadā 56 Latvijas augstskolās (ieskaitot koledžas) studēja 130 706 studenti,

no tiem Rīgas augstskolās – 78%. Rīgā atrodas trīs no piecām Latvijas universitātēm, kas rada augstākas dzīves kvalitātes priekšnoteikumus Rīgā dzīvojošajiem jauniešiem. Savukārt Vidzemē, kur ir tikai viena augstskola ar samērā nelielu studentu skaitu (1165), jauniešiem ir ļoti ierobežotas iespējas studēt tuvu mājām, un tas sadārdzina studenta un viņa vecāku (ģimenes) dzīvi.

Latvijā pastāv nozīmīga korelācija starp skolēna vēlamo sasniedzamo izglītības līmeni un viņa dzimumu, kā arī tā vecāku izglītības līmeni. Biežāk augstāko izglītību vēlas iegūt skolēni, kuru vecākiem ir augstāks izglītības līmenis, nekā skolēni, kuru vecāki ir ieguvuši tikai pamatskolas vai vidusskolas izglītību, kā arī biežāk meitenes nekā zēni.

Piemēram, Kristaps par izglītības nozīmi spriež šādi: „*Augstākā izglītība nav spiesta lieta. Latvijā obligātas ir tikai pirmās deviņas klases. Negrībi mācīties – nemācīces, bet Latvijas progresīvā jaunatne, šķiet, novērtē izglītības nozīmi. Tikai brīdī, kad par to lūdz arī maksāt, dažs labs sāk raustīt uzacis kā pustraks trusis. Vai tiešām izglītība nevarētu tikt vērtēta augstāk par kaut kādiem loriņiem, kuru iegādei mēs nekur-not veram valā savus macījus? Krutais mobilīniks saplīsis, ādas jaka izies no modes, bet, ja cilvēks būs gana izglītots, lai saprastu, ka tam visam nav nekādas nozīmes, viņš būs ieguvējs. Par izglītību ir vērts maksāt. Protams, tikai tad, ja šī izglītība ir patiesi kvalitatīva*” (students, 21).

Par augstākās izglītības iegūšanu domā daudzi jaunieši, vairāki sapnō par doktora grādu: „*To pašu augstāko. Doktora vai kā viņu tur sauc. Jo savādāk jau nevar dabūt labu darbu. Mācīšos biznesa skolā. Tā es esmu izdomājusi. Un tad es dabūšu labu darbu. Vai varbūt sākšu pati savu biznesu. Citādi jau nevar*” (Baiba, 15, 8. klases skolniece). „*Doktora grādu. Tādēļ, ka vēlos strādāt zinātnes jomā un tas ļauj labāk izpausties, darboties. Tāpēc, ka vienkārši vajag – tas tiek prasīts un vērtēts kā pluss. Bakalaurs ir kuram katram, bakalaurs neko nenozīmē*” (Jevgenijs, 18, skolnieks). Iespējams, ka ne visi pusaudži īsti saprot, ko nozīmē iegūt doktora grādu, bet tāda apņemšanās ir vairākiem intervētajiem skolēniem.

Jauniešu nodarbinātība

Liela daļa jauniešu vecumā līdz 18 gadiem ir ekonomiski neaktīvi (sk. 7. tabulu), jo mācās vidējās vai vidējās profesionālās izglītības iestādēs. Savukārt ekonomiski aktīvajiem jauniešiem nav viegli atrast darbu. 2004. gadā strādāja 8600 nepilngadīgo jauniešu, bet darbu meklēja 4500 jauniešu. Nepilngadīgo jauniešu (15–18 gadu veco) bezdarba līmenis 2004. gadā bija 34,4% (CSP dati),

kas vairāk nekā trīs reizes pārsniedz valstī vidējo rādītāju (10,4% darbspējīgo iedzīvotāju). Augstais bezdarba līmenis jauniešu vidū skaidrojams ar ekonomiski aktīvo jauniešu zemo izglītības līmeni, prasmēm un iemaņām, kas neatbilst darba tirgus prasībām. 2005. gadā 21% visu Latvijas bezdarbnieku bija vecumā līdz 25 gadiem, 2004. gadā jauniešu īpatsvars bija ievērojami zemāks – 18,9%. Latvijas rajonos bezdarba risks jauniešus apdraud vairāk nekā valstī kopumā. Galvenie iemesli – nepietiekama vispārējā izglītība, profesijas un praktiskā darba pieredzes trūkums.

7. tabula

Nepilngadīgo ekonomiskā aktivitāte (tūkst. cilv.)

	1996	2000	2003	2004
Ekonomiski aktīvie jaunieši	45,9	23,5	25,1	25,6
nodarbinātie	23,6	15,1	16,9	17,6
darba meklētāji	22,2	8,4	8,2	8,0
Ekonomiski neaktīvie jaunieši	117,9	154,6	162,2	161,0

Avots: CSP statistisko datu krājums "Bērni Latvijā 2005".

Nepilngadīgie jaunieši, kas strādā, ir slikti informēti par darba tiesiskajām attiecībām. Tikai 59% nepilngadīgo, stājoties darbā, tikuši informēti par darba tiesiskajiem aspektiem. Tā kā jaunieši reti zina savas darbinieka tiesības, tas rada viņu diskriminācijas iespējas. Pētījuma "Strādājošo informētība par savām darba tiesībām" (SKDS) rezultāti rāda, ka strādājošajiem jauniešiem rakstiski darba līgumi ir ļoti reti – mazāk nekā piektaļai aptaujāto strādājošo jauniešu (15–18 gadu). Aptaujas datu analīze parādīja, ka pastāv korelācija starp nodarbināto izglītības līmeni un oficiāla darba līguma noslēgšanu. Darbiniekiem ar augstāku izglītības līmeni biežāk ir rakstisks darba līgums nekā darbiniekiem ar zemāku izglītības līmeni. Piemēram, rakstisks darba līgums ir 89% darbinieku ar augstāko izglītību, bet šī proporcija samazinās līdz 42% darbiniekiem ar pamatzglītību un 20% darbiniekiem ar nepabeigtu pamatzglītību.

Latvijas darba tirgū vērojamas dažas nelikumības saistībā ar nepilngadīgo nodarbinātību. Saskaņā ar Darba likuma 22. pantu pārbaudes laiku nenosaka personām, kuras ir jaunākas par 18 gadiem. Tomēr aptaujas dati rāda, ka trešajai dalai (33,3%) nepilngadīgo darbinieku ir tīcis noteikts pārbaudes laiks.

Dažkārt izvirzīti citi ierobežojumi, piemēram, aizliegums strādāt blakusdarbu vai strādāt pie cita darba devēja.

Tikai neliela daļa jauniešu (15%) var iegūt nepieciešamo informāciju, to pieprasot darbavietā. Salīdzinot strādājošo nepilngadīgo jauniešu atbildes ar 19–24 gadus veco atbildēm, redzams, ka pēdējie divreiz biežāk nekā nepilngadīgie strādājošie darbavietā pēc viņu pieprasījuma saņem nepieciešamo informāciju. Informācijas ieguvēs ziņā diskriminēti ir tie strādājošie, kam ir zems izglītības līmenis, un, jo zemāks izglītības līmenis, jo zemāks arī strādājošo informētības līmenis. 40% darbinieku ar pamatizglītību un tikai 20% darbinieku ar izglītību, kas zemāka par pamatizglītību, stājoties darbā, saņem nepieciešamo informāciju par darbinieku tiesībām. Jaunieši ar zemu izglītību ir slikti informēti par garantijām, kādas viņiem pienāktos, ja darba attiecības tiktu pārtrauktas. Tikai 17% strādājošo nepilngadīgo jauniešu ir samērā labi informēti par tām sociālajām garantijām, kas viņiem pienāktos, aizejot no darba. Jaunieši (19–24 gadi) ir daudz labāk informēti – par sociālajām garantijām ir informēti 45%. Nepilngadīgo strādājošo jauniešu informētības līmenis par sociālajām garantijām darbiniekim tajos gadījumos, kad darba attiecības tiek pārtrauktas pēc darba devēju iniciatīvas, ir vēl zemāks: pietiekami informēti ir tikai 8% nepilngadīgo. Nepilngadīgo informētības līmenis ir zems arī tādos aktuālos jautājumos kā nakts darbs (informēti 11%), virsstundu darbs (10%), sieviešu darbs (9%). Nepilngadīgie strādājošie ir labāk informēti darba pienākumu, disciplinārsodu jautājumos (27%), par jauniešu darbu (39%), kā arī jautājumos par darba samaksu, atvaljinājumu. Var secināt, ka nepilngadīgie ir labāk informēti par viņu pienākumiem, bet ir maz informēti par savām kā darbinieku tiesībām.

Tikai 17% nepilngadīgo strādājošo zina, ka par viņiem tiek maksāts sociālais nodoklis, un 34% zina, ka tas noteikti netiek maksāts. Savukārt vecuma grupā 19–24 gadi 55% strādājošo zina, ka sociālais nodoklis par viņiem tiek maksāts, un katrs desmitais – ka sociālais nodoklis netiek maksāts (sk. 8. tabulu).

Salīdzinājumā ar citām vecuma grupām sociālais nodoklis par nepilngadīgajiem tiek maksāts ļoti retos gadījumos, vai arī jaunieši netiek par to pietiekami skaidri informēti (mēs varam hipotētiski pieņemt, ka daļu 22% atbilžu "nezinu" varētu ieskaitīt sociālā nodokļa maksātāju skaitā). Tomēr nepilngadīgo strādājošo zemais informētības līmenis par viņu kā darbinieku tiesībām ir satraucošs. Analizējot informāciju par sociālā nodokļa nomaksu pēc darbinieku izglītības līmeņa, noskaidrots, ka respondenti ar pamatizglītību ir četras

reizes retāk informēti par sociālā nodokļa nomaksu nekā respondenti ar augstāko izglītību, bet respondenti ar zemāku izglītības līmeni to vispār nezina.

Aptaujas rezultāti liek secināt, ka pusaudžiem, īpaši profesionālās izglītības iestāžu audzēkņiem, ir nepieciešams mācību kurss darba likumdošanas jautājumos. Iespējams, ka arī pamatizglītības pakāpes skolēnu mācību programmā vajadzētu ietvert īsu kursu par darba tiesisko attiecību jautājumiem.

Pietiekama informētība par darba tiesiskajiem aspektiem uzskatāma par vienu no dzīves kvalitāti ietekmējošiem faktoriem. Saprotams, ka slikta vai neplīnīga jauniešu informētība un neinformētība var pasliktināt jaunieša dzīves apstākļus un negatīvi ietekmēt viņa dzīves kvalitātes līmeni.

Pasākumi jauniešu nodarbinātības veicināšanai

Valsts politiku bezdarba samazināšanai profesionālās orientācijas un karjeras konsultēšanas jomā īsteno Profesionālās karjeras izvēles valsts aģentūra, kas jauniešiem sniedz konsultācijas izglītības un profesijas izvēlē, profesionālās piemērotības noteikšanā un karjeras plānošanā. Savukārt Nodarbinātības valsts aģentūra organizē aktīvos nodarbinātības pasākumus, tajos prioritāri iesaistot jauniešus bezdarbniekus. 2004. gadā aktīvajos nodarbinātības pasākumos tika iesaistīti 293 bezdarbnieki vecumā no 15 līdz 18 gadiem, tai skaitā profesionālā apmācībā kvalifikācijas paaugstināšanai (7), algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos (52), pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai (234). Kopš 2004. gada Nodarbinātības valsts aģentūra ir uzsākusi skolēnu iesaistīšanu darbā vasaras brīvlaikā, finansiali atbalstot darba devējus, kas vasarā nodarbina pusaudžus. Pilotprojektā bija iesaistīti 3223 skolēni un 440 darba devēju. Projektā iesaistītie jaunieši pārsvarā bija apmierināti gan ar darbu, gan tā samaksu.

Jauniešu nodarbinātību var analizēt divos aspektos – gan kā pamatnodarbošanos, gan kā blakusnodarbi paralēli mācībām skolā, profesionālajā skolā vai augstskolā.

LU FSI skolēnu pētījums (2004) un intervijas ar jauniešiem rāda, ka daļa skolēnu (16–18 gadu vecumā) regulāri vai neregulāri strādā. Tādu skolēnu skaits, kas strādā mācību gada laikā, nav liels, un darbs viņiem pārsvarā ir dažas stundas nedēļā. Pusaudži no jaunākās vecuma grupas (13–15 gadu) parasti nestrādā, strādā apmēram 30% jauniešu vecumā no 16 līdz 18 gadiem un apmēram puse jauniešu, kas vecāki par 18 gadiem.

Darbs ir svarīgs lielai daļai jauniešu. Vairāki jaunieši uzsver, ka darbs paralēli mācībām ir laba pieredze iemācīties laika plānošanu, atbildības sajūtu, sadarbošanos ar cilvēkiem. Tādējādi tas labvēlīgi ietekmē viņu dzīves kvalitāti. Daļa jauniešu veic darbus, kuros nav vajadzīga profesionāla kvalifikācija, bet daļa – darbu, kurā nepieciešamas profesionālas prasmes. Piemēram, Līva (skolniece, 17, Rīga) strādā vidēji sešas stundas nedēļā, piedaloties dažādu produktu degustācijā dažādos lielveikalos. Līva uzsāka šo darbu tad, kad viņai bija 15 gadu, un savu darbavietu sameklēja pati pēc sludinājuma internetā. Līva ir apmierināta ar to, ka viņai ir darbs: „*Es jūtos neatkarīga, jo nav jāprasa vecākiem kabatas nauda.*” Līvas ģimene ir labi situēta, un Līvai nevajadzētu strādāt, lai „būtu ko ēst”. Savukārt Mārtiņš (skolnieks, 18, Rīga) strādā kopš 16 gadu vecuma. Viņš dzīvo kopā ar māti, un „*darbs nepieciešams, jo nevar visu prasīt mammai. Manas vajadzības ir diezgan lielas, un es gribu būt patstāvīgs.*” Mārtiņš ir labs datorķis, apkopj vairāku firmu datorus, un „*sāņemu pietiekami, lai pietiktu visam nepieciešamajam – “dzelžiem”, kino, koncerta biletēm, brīvdienu “tusiņiem”, vasaras ceļojumam. Strādāju oficiāli, un visi papīri man ir kārtībā, es sāņemu pat atvaļinājumu.*”

Daudzi studenti ne tikai studē pilna laika studiju programmās, bet arī strādā gan semestra laikā, gan brīvlaikā. Algotu darbu strādā 44% pilna laika studentu. ES valstīs mazāks strādājošo studentu skaits ir Portugālē (20%) un Itālijā (30%), bet vislielākais strādājošo studentu skaits ir Nīderlandē (91%), Īrijā (69%) un Austrijā (67%). Latvijas studentu darba slodze ir ļoti liela – vidēji 34 stundas nedēļā (Eurostudent).

Studentu vidējie ienākumi mēnesī ir apmēram 157 lati, ja students dzīvo patstāvīgi, un 95 lati, ja tas dzīvo pie vecākiem. Datu analīze rāda, ka daļu dzīvei nepieciešamo līdzekļu studenti saņem no vecākiem vai partnera – 42% no nepieciešamā, nopelna – 44%, 4% saņem kā valsts atbalstu (stipendiju), bet 10% iegūst citā veidā, arī kā studenta sociālo kredītu (Eurostudent, 2003). 26% studentu ir apmierināti ar savu finansiālo situāciju, vērtējot to kā labu vai ļoti labu, bet 23% to vērtē kā sliktu vai ļoti sliktu.

Studentu, kuri savus apstākļus uzskata par labiem, vidējie ienākumi mēnesī ir 200 latu, ja viņi dzīvo patstāvīgi, un 160 latu ir to studentu vidējie ienākumi mēnesī, kuri savu finansiālo situāciju vērtē kā sliktu. Tiem studentiem, kuri dzīvo pie vecākiem, vidējie ienākumi ir mazāki, bet bieži vien tiem nav jāmaksā par īri, pārtiku un grāmatām. Piemēram, Uldis (20) dzīvo kopā ar vecākiem, nestrādā, saņem stipendiju un kabatas naudu no vecākiem. Viņam vajadzīgi 100 lati mēnesī, lai varētu iztikt. Pagaidām viņš ar savu finansiālo situāciju ir

8. tabula

**Informētība par darba devēja veikto sociālā nodokļa nomaksu,
%, pa vecuma grupām**

Vecums	Zina, ka tiek maksāts	Šķiet, ka tiek maksāts	Īoti šaubās, vai tiek maksāts	Netiek maksāts	Nezina
15–18	17,1	9,8	17,1	34,1	22,0
19–24	55,3	19,1	7,1	10,6	7,8
25–54	61,3	21,4	8,3	7,1	1,9
54 un vairāk	48,5	25,3	10,1	14,1	2,0

A v o t s: SKDS dati.

diezgan apmierināts, bet uzskata, ka sācis domāt par strādāšanu vasarā, lai gan ļoti negribētu strādāt, tikai lai nopelnītu, bet negūtu nekādu gandarijumu par padarīto darbu.

Juris (20), kurš strādā 1–4 stundas dienā un studē vadības zinātnes, uzskata, ka darbs ir ļoti nepieciešams un ka "bez darba laikam nomirtu no garlaicības". Savukārt Dita (20) nestrādā algotu darbu, jo "vasarā biju ārzemēs un nopelnīju ļoti labi, lai tagad tas nebūtu jādara. Gribas mācīties, atpūsties. Visa dzīve priekšā, lai strādātu." Vispārinot šo dzīves kvalitātes aspektu, var teikt, ka gan izglītība, gan darba pieredze ir faktors, kas jauniešu dzīves kvalitāti ietekmē pozitīvi, ja vien darba slodze nepasliktina veselību un sekmes studijās.

Liela daļa intervēto jauniešu, kuri ir pabeiguši mācības, strādā algotu darbu. Tie, kuriem ir laba izglītība vai kvalifikācija, ir atraduši labu darbu ar labu atlagojumu. Piemēram, Gints (24) ir pabeidzis koledžu un strādā par darbu vadi-tāju kādā uzņēmumā. Viņam ir laba alga un darbs patīk. Sākumā gan Gintam esot bijis mazliet neērti komandēt vecākus vīrus, kas ne vienmēr gribējuši viņam paklausīt. Bet tagad gan vīri, gan Gints ir sapratuši, kā izturēties citam pret citu, viņš esot apradis ar savu "priekšnieka statusu". Darbavieta viņam ir piešķirusi mobilo telefonu, automašīnu, un tas Gintam ir ļoti svarīgi: "Es tagad jūtos pavism cits cilvēks, un arī draugi mani vērtē pavism savādāk."

Citi (pārsvarā ar zemāku izglītības līmeni) strādā par zemāku algu, strādā neoficiāli vai nestrādā. Piemēram, Modris (pamatskolas izglītība, 23) oficiāli strādājis mēbelu firmā, saņēmis ap 100 latiem "uz rokas". Darbs bijis smags, un Modrim sākusi sāpēt mugura, tādēļ pēc pusgada viņš darbu pametis. Tagad

deviņus mēnešus nestrādā, jo alga esot bijusi par mazu un "neiešu jau strādāt par velti". Modrim esot pašam savs bizness, kurā viņš nopelnīt pietiekami. Darbs neesot katru dienu, tas esot riskants, bet pagaidām veicoties labi. Uz jautajumu, vai viņam ir darba ligums un apdrošināšana, atbildēja, ka nekāda aprosināšana viņam neesot vajadzīga, jo tā nekad nesegšot viņa darba risku (kaimiņi apgalvoja, ka Modris esot iesaistījies kādā grupējumā, kas tirgojas ar narkotikām).

Anna (20) pēc vidusskolas sākusi studijas augstskolā, bet, tā kā nebijusi apmierināta ar studiju saturu, izstājusies no tās un sākusi strādāt. Viņa uzskata, ka "katrs, kurš grib strādāt, darbu var atrast". Viņa strādāja par picu cepēju. Tā bija viņas pirmā darbavietu un pirmā algota darba pieredze. Ja viņai bija jāstrādā rīta maiņā, tās darbadiena sākās sešos no rīta, bet jāceļas pirms pieciem; savukārt ja vakara maiņa – tad darbadiena līdz pusdiļvadsmiņiem vakarā. Darbs nav bijis viegls, bet sākumā tas viņu apmierinājis. Viņa pirmo reizi mūžā saskārusies ar to, ka "cilvēki darbavietā izturas negodigi pret kolēģiem – atstāj netīru un nesakārtotu darbavietu, krāpjas". Tad sapratusi, ka negrib visu mūžu strādāt par picu cepēju, un aizgājusi no darba, strādājusi piecus mēnešus ārzemēs par brīvprātīgo un pēc atgriešanās nolēmusi, ka grib dzīvot patstāvīgi. Tagad Anna strādā muzejā, mācās franču valodu un plāno nākamajā gadā uzsākt studijas. Anna pieder pie tiem jauniešiem, kas meklē savu ceļu dzīvē, neizmantojot tās iespējas, ko viņai devuši vecāki un labā vidusskolas izglītība labā augsta prestiža skolā. Pagaidām viņas dzives kvalitāte balstās uz pašas aktivitāti, taču tālāk nākotnē šī kvalitāte būs atkarīga no tā, vai Anna iegūs kādu profesionālo kvalifikāciju.

Maksims (22, Ogre) strādā par operatoru galdnieceibā. Viņam bijis ļoti grūti atrast darbu, jo "nekur negribēja oficiāli ņemt, maksāt nodokļus. Iepriekš strādāju, kā sanāca, bet pašlaik esmu īsts darbinieks, kurš saņem algu. Tas ir ļoti, ļoti labi. Pastrādāšu, tad meklēšu vēl otru darbu klāt, jo man ir ļoti svarīgi, lai ir pietiekoši daudz naudas. Agrāk man darbs nebija tik svarīgs, patika vairāk staigāt riņķi, "tusēt" ar draugiem."

Eduards (24, vidējā izglītība) nekur nestrādā, jo neesot varējis atrast darbu. Viņš neesot varējis oficiāli nekur strādāt, jo viņam bijis jāiet dienestā, ko viņš neesot gribējis darīt. Līdz šim strādājis tikai gadījuma darbus. Viņš esot vairākkārt uzsācis studijas – studējis gan ķīmiju (divus gadus), gan filozofiju (vienu gadu), bet studijas pametis, jo bijis garlaicīgi. Līdz pagājušajam gadam Eduardam neesot bijusi nodokļu grāmatīņa, līdz viņa draudzenes tēvs esot piedāvājis darbu noliktavā, kur viņam bijuši jāsadala pasūtījumi un tie jāiznēsā.

Darbadienas garums bijis divas–trīs stundas un alga – ap 100 latiem. Taču pēc četriem mēnešiem priekšniece esot izrādījusi ar viņu neapmierinātību un atlaidusi no darba. Jautāts, vai viņš ir pieteicies par bezdarbnieku Nodarbinātības aģentūrā, viņš atbild, ka nezina, kur jāpiesakās, „*un tikpat jau darbu neatradīšot*“.

Intervijas apliecina, ka labākas darba iespējas, atalgojums un augstāks statuss ir tiem jauniešiem, kam ir profesija, kvalifikācija, kam ir nopietna attieksme pret darbu un vēlēšanās veidot karjeru. Savukārt tie jaunieši, kas nav mērķtiecīgi, strādā gadījuma darbus, tostarp nelegāli, veicot arī krimināli sodamas darbības.

Veselība

Veselība ir būtisks dzīves kvalitātes rādītājs un sastāvdaļa.

2004. gadā skolēnu profilaktiskajās apskatēs konstatēts pusaudžu veselības traucējumu skaita pieaugums (sk. 9. tabulu), it īpaši – stājas traucējumi, skolioze un pavājināta redze.

9. tabula

**Jauniešu profilaktisko apskašu rezultāti Latvijā
(uz 1000 pusaudžu apskatēm)**

	Pusaudži (15–17 gadu)		
	1995	2003	2004
Pavājināta dzirde	2,3	2,9	3,1
Pavājināta redze	110,8	114,7	111,1
Valodas traucējumi	5,6	5,6	6,7
Skolioze	11,2	48,8	49,5
Stājas traucējumi	76,2	110,4	112,8

A v o t s: CSP statistisko datu krājums “Bērni Latvijā 2005”.

Kopš 1995. gada pieaudzis pusaudžu skaits, kuri ārstējušies slimnīcās (+2348). Galvenokārt pieaugusi saslimstība ar audzējiem, psihiskiem un uzvedības traucējumiem, nervu, elpošanas un gremošanas sistēmas slimībām, kā arī saslimstības ievainojumu, saindēšanās un citu ārējas iedarbības sekū dēļ.

Pusaudži ir viena no riska grupām, kurām var veidoties dažāda veida atkarības – gan atkarības no dažādām vielām (tabaka, alkohols, narkotiskās vielas),

gan psiholoģiskās atkarības (datoratkarība un azartspēļu atkarība). 2004. gada beigās Narkoloģijas dienestā reģistrēti 945 nepilngadīgie ar alkohola, narkotisko un psihoaktīvo vielu lietošanas izraisītām problēmām.

10. tabula

Narkoloģijas dienesta uzskaitē esošo jauniešu sadalījums pēc vecuma

Vecums	Skaits	
	2003	2004
12 gadu	19	24
13 gadu	55	44
14 gadu	105	103
15 gadu	198	174
16 gadu	254	274
17 gadu	323	319

A v o t s: Narkoloģijas valsts aģentūras dati.

Narkoloģijas dienesta uzskaitē esošo bērnu un pusaudžu skaita analīze pēc pamatdiagnозes rāda, ka pusaudžiem visbiežāk tiek konstatēta akūta alkohola intoksikācija vai tā pārmērīga lietošana (53%), narkotisko un psihoaktīvo vielu intoksikācija vai to pārmērīga lietošana (38,2%) un narkotisko un psihoaktīvo vielu atkarība (7,4%). Gandrīz 90% pirmreizēji reģistrēto nepilngadīgo jauniešu ir skolēni, un 4,5% ir jaunieši bez noteiktas nodarbošanās.

Pētijuma "Veselības uzvedība skolas vecuma bērniem" (2003) rezultāti rāda, ka Latvija ir to Eiropas Savienības valstu vidū, kurās ir visaugstākais smēķējošo jauniešu skaits. Par jauniešu smēķēšanas galveno iemeslu tiek minēta jauniešu naktsklubu subkultūra.

Veselības nozīmes apzināšanās un rūpes par to

Aptaujātie un intervētie jaunieši visās vecuma grupās atzīst, ka veselība ir ļoti svarīga, un uzskata, ka rūpējas par savu veselību.

Apmēram divas trešdaļas intervēto jauniešu visās trijās vecuma grupās apzināti rūpējas par savu veselību, par to domā ikdienā. Rūpes par veselību katrs izprot citādi: daļai tās ir regulāras sporta nodarbības, citam veselīgs uzturs vai ārsta regulāra apmeklēšana.

1. Sportošana tiek uzskatīta par galveno un labāko veidu, kā uzturēt sevi formā un piekopt veseligu dzīvesveidu. Sportošanu kā galvenās rūpes par savu veselību uzsver samērā daudz puišu, īpaši – jaunāki par 20 gadiem (gandrīz visi intervētie jaunieši, kas atzinuši, ka rūpējas par savu veselību). Analizējot jauniešu atbildes pa vecuma grupām un pēc dzimuma, redzams, ka pastāv vērā nēmamas atšķirības.

Ar sportošanu veselības uzlabošanas nolūkā nodarbojas tikai katra trešā meitene.

Visbiežāk minētās fiziskās aktivitātes ir braukšana ar velosipēdu, trenažieru zāles apmeklēšana, peldēšana, aerobikas nodarbības u. tml. Vairāki jaunieši ir minējuši aktivitātes svaigā gaisā: pārgājiens, pastaigas, iešanu kājām, nevis sabiedriskā transporta lietošanu, uzturēšanos svaigā gaisā. Šīs aktivitātes biežāk nosaukušas jaunietes, kas vecākas par 20 gadiem.

Portāla "Studentnet" diskusija par "studentu sportu" ir bijusi pati populārākā 2005./2006. gada diskusija, kurā vairāki studenti uzsver, ka augstskolu studentiem ir nepieciešamas sporta nodarbības visu vai gandrīz visu studiju laiku, un uzsvērts, ka sporta nodarbībām nevajadzētu būt programmas obligātai sastāvdaļai, par kuru studenti iegūst kreditpunktus. Piemēram, Ilze uzskata, "ka sportam ir jābūt vismaz studiju C daļā. Arī valstij vajadzētu padomāt, vai labāk maksāt pēc tam par finansētajām zālēm vai jau tagad ieguldīt savu iedzīvotāju un esošo, topošo nodokļu maksātāju veselības uzturēšanā" (Studentnet, 2006.01.19.).

2. Veselīgs uzturs un vitamīni. Trešā daļa jauniešu uzsver, ka, rūpējoties par veselību, svarīga ir regulāra vitamīnu lietošana. Šāds viedoklis ir biežāk izplatīts meiteņu vidū (50%), retāk puišu vidū (10%).

Apmēram puse puišu un meiteņu visās vecuma grupās no 15 līdz 25 gadiem uzskata, ka veselīgs uzturs ir ļoti svarīgs. Jauniešu izpratnē veselīgs uzturs ietver dārzenu un augļu ēšanu, regulāras ēdienreizes, piena produktu lietošanu, "tautas līdzekļu" – ķiploku, sīpolu, citronu, medus iekļaušanu ikdienas ēdienkartē. Piemēram, "svarīgi ir uzturā lietot veselīgus produktus, piedomāt pie tā, ko un kad ēd, cenšoties ēst pēc iespējas veselīgāk un tādējādi nebojāt veselību, lietojot neveselīgu pārtiku" (Inta, 21). Visbiežāk veselīgam uzturam uzmanību pievērš 20–25 gadus vecas jaunietes un jaunieši. Retāk par to domā pusaudži: "Man garšo pica, tie neveselīgie makdonalda ēdieni, saldumi, it īpaši šokolāde, kola" (Gundega, 15).

3. Veselība un medicīna. Runājot par veselību, samērā reti tiek runāts par slimībām un medicīnu. Lielākajai daļai jauniešu svarīgāk ir nostiprināt veselību,

nevis ārstēties. Ja jaunieši runā par vizīti pie ārsta, tad visbiežāk tā ir vizite pie zobārsta, zobju higiēnista, ārsta profilaktiskās apskates, potēšanās pret ērču encefalītu, gripu u. tml. Par ārsta apmeklēšanu visbiežāk stāsta jaunietes vēcumā no 20 līdz 25 gadiem.

4. Veselīgs dzīvesveids. Vairāki jaunieši rūpes par savu veselību saista ar veselīgu dzīvesveidu, jo nelieto alkoholu un nesmēķē. Tieks uzsvērts, ka ļoti svarīga ir pietiekama izgulēšanās: "*mēģinu izgulēties – 8 stundas diennaktī, lai nenovārdzinātos organismi*" (Jevgenijs, vidusskolēns, 18).

Tomēr ne visi jaunieši rūpējas par savu veselību. Apmēram ceturtā daļa intervēto jauniešu par savu veselību nerūpējas, jo "*dzīvesveids ir tāds, ka rūpes par veselību nav pirmajā vietā*"; "*nerūpējos, nepietiek tam laika*" (Māris, ārsts režidents, 24). Daži jaunieši apzinās, ka nerūpējas par savu veselību, smēķē, nelieto veselīgu pārtiku, dzer kafiju u. tml.: "*Piemīt jau man daži labi niķi, kā pīpēšana, un arī savai ēdienkartei nesekoju sevišķi līdzī*" (Kārlis, mācās arodskolā un strādā, 20).

Daži uzskata, ka tāpat ir pietiekami veselīgi un tāpēc veselība nav prioritāte: "*esmu veselīga sieviete*" (Antra, kosmētiķe, 23).

Kopumā jaunieši atzīst, ka rūpēties par veselību ir svarīgi un ka to vaja-dzētu darīt, – to atzīst gan tie respondenti, kas par savu veselību rūpējas, gan tie, kas par to nerūpējas. Piemēram, Mārtiņš (students, 22) uzskata, ka "*veselība ir svarīga. Tad labi varu justies un pilnveidot sevi ikdienā, kas man ir ļoti būtiski!*"

Lielākajai daļai jauniešu nopietnu veselības traucējumu nav. Jaunieši savu veselību uzskata par normālu vai labu, ja slimio maz, reti saaukstējas, ir laba vai normāla pašsajūta un ikdienā neizjūt diskomfortu, kas traucē strādāt, mācīties vai atpūsties. Tomēr apmēram trešā daļa intervēto jauniešu savu veselības stāvokli vērtē kā neapmierinošu vai viduvēju (ar vairāk negatīvu nekā pozitīvu pieskaņu) un uzskata, ka sarežģijumi ar veselību nopietni ietekmē viņu dzīves kvalitāti. Izplatītākie iemesli, kāpēc jaunieši nav apmierināti ar veselību, ir regulāra saaukstēšanās, hroniskas iesnas, galvassāpes, muguras sāpes, slīkts zobju stāvoklis, slīkta redze. Daži uzsvēra, ka viņiem ir nopietnas veselības kaites – iegūtas vai iedzimtas slimības, invaliditāte, kad regulāri jālieto kādi specifiski medikamenti, piemēram, diabēta un epilepsijas gadījumā. Hroniskas slimības ietekmē jauniešu ikdienu, darbu un mācības, atpūtu un brīvo laiku, pašsajūtu un skatījumu uz dzīvi, attiecības ar apkārtējiem cilvēkiem, kā arī materiālo stāvokli. Piemēram, šīs rūpes ļoti aktuālas ir Jānim: "*Es esmu ģimene tā lielā problēma. Cēlonis manai problēmai ir cukura diabēts ar komplikācijām. Mana ģimene ļoti cieš no tā, jo es bieži guļu slimīcā un mana ārstēšana prasa daudz*

naudas un sabojātu nervu. To, kā es ārstējos, nevarētu nosaukt par pilnvērtīgu ārstēšanos, jo tā ir pārāk dārga. Nevaru to atļauties, cenošos tikai apārstēties. Mana slimība mani nomoka un nomāc, man bieži viss riebjas, ka vairs negribas dzīvot. Bieži nonāku pie atziņas, vai manai dzīvei kāda jēga. Mani tracina tas, ka brīvo laiku, kad citi atpūšas un izklaidējas, es pavadu slimnīcā. Ja es nedomātu par to, kā būtu būt veselam, sen vairs nebūtu starp dzīvajiem” (students, 20).

Daži jaunieši, kuriem ir bijuši vai ir nopietni veselības traucējumi, uzsver, ka ļoti svarīgs ir ģimenes un draugu atbalsts. Baibai (14, mācās 8. klasē, dzīvo laukos) par veselību, mediķu attieksmi pret pusaudžiem un tuvinieku izpratni ir savs skatijums: “*Veselība ir ļoti svarīga. Pašlaik man nav nekādu problēmu šai ziņā, bet, kad paliku stāvoklī, tad gan bija. Draugs gribēja, lai mums ir bērniņš, arī es pati to vēlējos, bet mana mamma teica, ka tas nav pareizi, jo man esot jāmācās un viņa to bērnu neauklēs, es nevarēšu iet uz disenēm, tusēties ar draugiem, jo man tad vēl nebija pat 14 gadi. Aizveda mani mamma pie ginekologa, sākās asiņošana, un es bērniņu zaudēju. Bija ļoti sāpīgi un nepatīkami. Nomocījos briesmīgi, attieksme no mediķu puses bija ļoti neiejūtīga un nesaprotoša. Vienīgi mans puisis bija mans vienīgais balsts un mierinājums. Mammai mana dzīve ir vienaldzīga, viņa domā tikai, kā viņai labāk, visu laiku saka: ja es nedarišu, kā viņa saka, neļaus dzīvot kopā ar draugu.”*

Kā jaunieši rīkojas slimības gadījumā? Pirmkārt jaunieši izvērtē, cik nopietna ir slimība, un tad izlemj, vai vērsties pie ārsta vai tikt galā pašu spēkiem. Bieži vien jaunieši vispirms cenšas ārstēties paši, lietojot zāles, kurus paši uzskata par nepieciešamām, nekonsultējoties ar ārstu vai medicīnas darbinieku, vai lieto “tautas medicīnas līdzekļus” – upenes, citronus, ķiplokus, tējas u. tml. Savukārt citi dodas pie ārsta, līdzko nejūtas labi. Slimības sākumā pie ārsta biežāk izvēlas doties jaunietes, bet puiši biežāk cenšas ārstēties paši. Viņi biežāk kā galveno ārstēšanās metodi izmanto tautas medicīnu. Daži jaunieši vienkārši paliek mājās un cenšas atveseļoties, nelietojot nekādus īpašus līdzekļus. Dažkārt jaunieši meklē padomu interneta portālos. Piemēram, www.activ.lv <<http://www.activ.lv>> kāds jaunietis lūdza padomu, ko darīt saaukstēšanās gadījumā, un saņēma vairāk par desmit dažādu ieteikumu un komentāru.

Jauniešu viedoklis par veselības aprūpi

Jautājumā par veselības aprūpi jauniešiem ir dažādi, pat pretēji viedokļi. Tie jaunieši, kuri reti apmeklē ārstu, ar veselības aprūpi ir apmierināti, bet citi ir pilnībā neapmierināti. Tieks uzskatīts, ka provincē veselības aprūpe ir sliktāka.

Piemēram, Baiba (skolniece, 15, dzīvo laukos netālu no Ventspils) izteicās: „*Ja vajag kaut ko nopietnu, tad jābrauc uz Rīgu. Rīgā ārsti ir labāki. Ja pavisam nopietni, tad uz Ameriku jābrauc.*” Šī dažādi interpretējamā atbilde skaidri parāda dažu jauniešu viedokli par veselības aprūpes kvalitāti. Analizējot atbildes, skaidri iezīmējas tendence, ka Rīgas jaunieši ar veselības aprūpi ir apmierināti biežāk nekā citu pilsētu un lauku jaunieši, jo Rīgā ir lielākas iespējas izvēlēties ārstu. Ar veselības aprūpi neapmierinātakas ir jaunietes. Viņas biežāk apmeklē ārstu, aprūpē bērnus vai radiniekus, apspriež šos jautājumus ar draudzenēm. Puiši vecuma grupā 20–25 ar pieejamo veselības aprūpi ir apmierināti. Meitenes, kuras ir ļoti neapmierinātas ar veselības aprūpi (vecumā 18–20, 20–25), norāda arī uz galvenajām problēmām veselības aprūpes jomā. Meitenes nav apmierinātas ar medicīnas darbinieku attieksmi, jo tā esot „*neiejūtīga un nesaprostošā.. ārsti vai nu nestrādā profesionāli un viņiem nav pietiekami daudz zināšanu, lai veiktu darbu pienācīgi, vai arī ir ļoti pavirši*” (Anete, 19, vairākas reizes gulējusi slimnīcā gan ar pneimoniju, gan pēc traumām).

Daļa jauniešu cenšas neiet pie ārsta, jo baidās par konfidencialitātes trūkumu. Tas neuztrauc lielo pilsētu pusaudžus, bet ir aktuāls jautājums lauku jauniešiem. Piemēram, kad G. (17 gadu), kurš dzīvo mazā ciematā Ziemeļaustrumvidzemē, vēlējās iet pie ārsta, viņš esot kavējis skolu un braucis uz rajona centru, jo baidījies, ka vietējā ārste noteikti par viņa apmeklējumu izstāstīs tā mātei un kaimiņiem. Tā kā viņam nav bijis ģimenes ārsta norīkojuma, tad brauciens pie ārsta viņam izmaksājis piecus latus, ko viņš sakrājis, neēdot skolā pusdienas.

11. tabula

Neapmeklē ārstu, jo nav drošs par ārsta apmeklējuma konfidencialitāti (% no aptaujāto skaita), pa vecuma grupām

	Vidēji	Līdz 16 gadiem	17 gadu	18 gadu	19–20 gadu
<i>Jā</i>	17	12	22	15	17
<i>Nē</i>	83	88	78	84	82

A v o t s: LKA aptauja.

Ne visi pusaudži var atļauties maksāt par ārsta vai feldšera apmeklējumu, un dažkārt tas ir iemesls, kāpēc jaunieši pie ārsta neiet, lai arī nejūtas veseli. Līdz 18 gadu vecumam ģimenes ārsta apmeklēšana un speciālistu apmeklējums

ar ģimenes ārsta norīkojumu ir bez maksas. Ja jaunietis nevēlas iet pie ģimenes ārsta, lai tiktu norīkots pie speciālista, tad par vizīti pie speciālista ir jāmaksā. Jaunākā vecuma pusaudžu veselības stāvoklim vairāk seko vecāki, savukārt septiņpadsmitgadīgajiem, kuri grib justies patstāvīgi, ja vajadzīga ārsta konsultācija, naudas trūkums ir aktuāls. Šī problēma vēl aktuālāka ir deviņpadsmitgadīgo grupā, uz kuru noteikumi par bezmaksas ārsta pakalpojumiem neattiecas.

Dzimumveselības jautājumi

Latvijā reti tiek runāts par jauniešu reproduktīvās veselības jautājumiem, un jauniešu interese par seksuālās veselības jautājumiem bieži tiek uzskatīta par pārspilētu.

Pusaudžu vecumā svarīga klūst jaunieša seksualitāte, kas ir neatņemama katras cilvēka dzīves kvalitātes sastāvdaļa. Svarīgi, lai jaunieša pirmā seksuālā pieredze un tās brīva izvēle neatstātu negatīvu ietekmi uz viņa dzīves kvalitāti visā turpmākajā mūžā.

Kopš 1995. gada Latvijā samazinās māksligo abortu skaits, taču joprojām aborti tiek izdarīti arī nepilngadīgajām jaunietēm. Salīdzinot 2003. un 2004. gada abortu statistiku vecuma grupā no 15 līdz 17 gadiem, redzams, ka 2004. gadā abortu skaits ir nedaudz pieaudzis (+32). Abortu skaits jaunām meitenēm (līdz 14 gadiem) ir neliels, bet samērā nemainīgs (sk. 12. tabulu).

12. *tabula*

Abortu skaits nepilngadīgām jaunietēm

	Līdz 14 gadiem			15–17 gadu		
	1995	2003	2004	1995	2003	2004
Kopējais abortu skaits	20	15	14	805	491	537
– to skaitā mākslīgie	17	13	12	634	390	422
Pārtraukta 1. grūtniecība	20	12	11	536	342	402

A v o t s: CSP statistisko datu krājums "Bērni Latvijā 2005".

Informāciju un izpratni par veselīgu dzīvesveidu un seksuālo veselību skolēni varētu iegūt veselības mācības stundās. Gandrīz visiem latviešu jauniešiem (vecumā no 16 līdz 22 gadiem) skolā ir bijušas veselības mācības stundas,

kurās „*kaut kas par dzimumveselību ir bijis runāts, taču tas vairāk līdzinājies anatomijas stundai*” (Viktors, 19). Daži jaunieši atceras, ka uz viņu skolu ir nākuši lasīt lekcijas cilvēki no organizācijas “Papardes zieds”, taču “*lekcija bija izgāzusies, jo klassesbiedri vairāk bija smējušies*” (Gunārs, 20). Pusaudžu vecumā “*lekcijas nedarbojas. Noteikti būs replikas, komentāri, jo tēma ir tāda. Daudzi savukārt kautrējas uzdot jautājumus, tāpēc labāk tad iet pie ārsta un noskaidrot neskaidros jautājumus.*” Savukārt nevienam no intervētajiem cittautību jauniešiem veselības mācības stundas nav bijušas. Veselības mācību nav mācījušies arī arodskolu audzēkņi.

Veselības mācība ir mācību priekšmets vispārizglītojošo skolu 5. un 8. klasē. Tomēr jauniešu zināšanas par seksuālās veselības jautājumiem ne vienmēr ir pietiekamas. Savukārt profesionālās izglītības iestāžu mācību programmās veselības mācība nav paredzēta. Latvijas jaunatnes socioloģiskie pētījumi (Koroljeva un citi, 2000) parāda, ka profesionālās izglītības mācību iestāžu audzēkņiem un sociālās korekcijas klašu/skolu audzēkņiem biežāk nekā vispārizglītojošo dienas skolu skolēniem ir problēmsituācijas ģimenē vai audzēkņi dzīvo nepilnā ģimenē, vecāku izglītības līmenis ir relatīvi zemāks un šīs ģimenes biežāk ir trūcīgas. Vecāki ne vienmēr prot un spēj ar saviem bērniem atklāti runāt par seksuālās veselības jautājumiem. To apstiprina arī 2002. gadā veiktais Jauniešu reproduktīvās veselības pētījums (Trapenciere un citi, 2003), kas apstiprina, ka lauku jaunieši pirmo informāciju par seksuāliem jautājumiem iegūst galvenokārt no draugiem, vecākiem, brāļiem/māsām vai uz ielas. Neviens no jaunajiem lauku vīriešiem nenosauca vecāku ģimeni kā autoritāti jautājumos par seksualitāti. Tāpēc būtu nepietiekami paļauties uz ģimeni kā galveno socializācijas aģēntu seksuālās un reproduktīvās veselības jautājumos. Tas nozīmē, ka prioritārs risinājums šai problēmai būtu meklējams valsts politikā.

Uz jautājumu “Ar ko tu esi apspriedis jautājumus par dzimumdzīvi?” pusaudži visbiežāk atbild: apsprieduši ar draugu/draudzeni (53%), ar dzimumpartneri (30%) un ar māti (20%); bet gandrīz katrs ceturtais jaunietis (18%) par dzimumdzīves jautājumiem nav runājis ne ar vienu. Meitenes biežāk nekā puiši dzimumdzīves jautājumus ir pārrunājušas gan ar māti (26% meiteņu un 13% puišu), gan draugu/draudzeni (62% meiteņu un 42% puišu), gan ar medicīnās darbinieku (16% meiteņu un 7% puišu). Savukārt puiši biežāk nekā meitenes ir runājuši ar saviem tēviem – šos jautājumus ar tēviem ir apsprieduši 13% puišu un tikai 1% meiteņu. Salīdzinot latviešu un nelatviešu jauniešu atbildes, noskaidrots, ka nelatvieši biežāk nekā latvieši dzimumdzīves

jautājumus ir pārschieduši ar ģimenes locekļiem – tēvu vai māsu/brāli. Tikai 5% latviešu, bet 10% cittautiešu par seksuālās dzīves jautājumiem ir runājuši ar tēvu. Latvieši ir kautrīgāki nekā cittautieši: 20% latviešu un 12% cittautiešu dzimumdzīves jautājumus nav apsowieduši.

Nemot vērā seksa tēmas aktualitāti jauniešu dzīvē, seksuālā veselība ir būtiska to dzīves kvalitātes sastāvdaļa. Cenšoties sarindot nosauktās problēmas – dzimumdzīve, aborti, seksuāli transmisīvās slimības, atkarīgu vielu lietošana, AIDS/HIV – nozīmības secībā, vairāki jaunieši atzina, ka viņiem “visvairāk interesē jautājumi par seksuāli transmisīvām slimībām un tikai tad – par alkoholu, smēķēšanu”.

Vairāki puiši atzina, ka ir “*nepieciešami jaunatnes veselības centri, kur jāstrādā jauniem, saprotosiem cilvēkiem, kam piemīt arī humora izjūta. Tur varetu saņemt informāciju par pretapaugļošanās jautājumiem, seksuāli transmisīvām slimībām, savstarpējām attiecībām, abortiem, AIDS/HIV un atkarības vielu lietošanu, un konsultācijas būtu jāvada puisim, jo ar meiteni būtu grūti par šīm tēmām runāt.*” Daži intervjētie puiši ar rūgtumu stāstija par urologa apmeklējumu, kas bijis skolas pārbaudes ietvaros un bijis obligāti jāiet. Tā ir bijusi “*nepatīkama procedūra, jo ārsta kabinetā bija jāiet iekšā kopā pieciem puišiem, kurus visus nolika vienā rindā. Turklat aiz durvīm ārā lieliski vareja dzirdēt, kas iekšā notiek*” (F., 20). M. un Z. pie urologa bija gājuši brīvprātīgi. M. stāstīja, ka rindā stāvošs vecāks vīrietis esot skaļi brīnījies, kā tik jaunam puisim kā M. var būt problēmas “šajās lietās”. L. komentēja, ka pie urologa ietu tikai gadījumā, ja zinātu, ka meitene, ar kuru viņš ir pārgulējis, ir slima, lai pats būtu drošs, ka ar veselību viss kārtībā.

Dzīves kvalitātes dimensija “Būt”

Dimensija “Būt” ir attiecināma uz jauniešu izpratni un līdzdalību sabiedriskajās norisēs, vēlmi tajās piedalīties un piederību kādai sociālajai grupai. Līdzdalība ir balstīta uz piederību skolai, konkrētai apdzīvotai vietai, jauniešu grupai u. tml.

Šeit aprobežosimies ar daļēju līdzdalības analīzi, neanalizējot visas līdzdalības formas. Analīze balstīta uz pētījuma “Jauniešu identitātes veidošanās un līdzdalība” datiem (LU FSI, 2004) un dod priekšstatu par jaunatnes līdzdalību un piederības izjūtu.

Līdzdalība: aktivitāte un tās formas

Nav iespējams novilkst stingru robežu starp aktīvajiem un neaktīvajiem jauniešiem. Daļa jauniešu apliecina sevi mācībās, citi sabiedriskajā un organizatoriskajā darbā, citi sportā, mākslā un citās aktivitātēs. 80% skolēnu pēdējo triju gadu laikā ir piedalījies savas skolas sabiedriskajā dzīvē – klases pasākumu (36%) vai skolas izklaides pasākumu organizēšanā (22%).

Piemēram, Irina piedalās „*klases un skolas notikumos, tas padara skolas dzīvi daudz interesantāku, ir iespēja iepazīt jaunus draugus, gūt jaunus iespaidus, pieredzi. Ľoti patīk piedalīties dažādos konkursos, olimpiādēs. Skolā ir labas tradīcijas: fukšu balles un iesvētības, žetonu vakari, sporta dienas, ekskursijas par labiem darbiem, dažādu projektu izstrāde, divus gadus pēc kārtas ieguvām Rotari kluba gada klases nosaukumu*“ (skolniece, 18, Vidzeme).

Apmēram piektā daļa skolēnu piedalījusies mācību priekšmetu olimpiādēs (19%) un skolas sporta komandā (22%). Neliela daļa skolēnu piedalās skolas pašpārvaldē, un latviešu skolēni tajā piedalās aktīvāk (9% latviešu un 4% krievu tautības jauniešu). Savukārt krievu jaunieši ievērojami biežāk iesaistījušies skolas izklaides pasākumu organizēšanā (28% krievu un 19% latviešu) un skolēnu protesta akcijās vai mītiņos (16% un 2%), kas var būt skaidrojams ar 2004. gadā pret izglītības reformu rīkoto akciju un mītiņu skaita pieaugumu krievvalodīgo vidē. Tomēr samērā daudz ir pasīvo jauniešu, kas nepiedalās ne klases, ne skolas dzīvē (21% latviešu un krievu jauniešu). Jaunākie pusaudži ir aktīvāki: 14–16 gadu vecumā skolēni aktīvi skolas dzīvē iesaistās biežāk nekā 17–19 gadu grupa. Būtiskas ir skolēnu aktivitātes līmeņa atšķirības vispārizglītojošās skolās un profesionālās izglītības iestādēs – profesionālo skolu audzēkņi skolas aktivitātēs piedalās retāk.

Daļa studentu labprāt piedalās augstskolas sabiedriskajā dzīvē, darbojoties studentu pašpārvaldē. Piemēram, Dita (20), kas darbojas studentu padomē, savu līdzdalību skaidro ar vajadzību pašapliecināties: „*Man gribējās to sajūtu, kad mani visi zina un apskauž mani. Pašapliecināšanās sajūta. Tas ir tā "feini". Pieņākumi – sabiedriskās attiecības, informēt sabiedrību un studentus, ko dara studentu padome, prezentēt augstskolu. Tas dod daudz kontaktu, ļo-o-oti daudz iespēju – esmu iepazinušies ar daudz cilvēkiem caur semināriem Latvijā un citur –, pārliecību par sevi, jaunus draugus.*“

Līdzdalības un aktivitātes līmeni raksturo jauniešu piedališanās interešu izglītībā. Interesu izglītībā biežāk piedalās meitenes (58%) nekā zēni (50%).

Meitenes biežāk dzied korī, ansamblī, dejo deju kolektīvā, nodarbojas vizuālās mākslas pulciņos, bet zēni divas reizes biežāk trenējas sporta skolās, klubos un nodarbojas tehniskās jaunrades pulciņos. Lai piedalitos pulciņos, mācītos mākslas, mūzikas vai sporta skolā, svarīgs ir ne tikai talants, bet arī vecāku rocība un dzīvesvietas attālums no skolas, sabiedriskā transporta nodrošinājums, kā arī pašvaldības aktivitāte un iespējas līdzfinansēt jauniešu ārpusskolas aktivitātes. Rīga un lielākās pilsētas piedāvā jauniešiem lielas interešu izglītības iespējas, ir lielāka pulciņu un pašdarbības kolektīvu daudzveidība, kā arī lielākas iespējas brīvā laika pavadīšanai. Rīgā pulciņos, kolektīvos, interešu grupās piedalās 57%, rajonu centros – vidēji 55%, mazpilsētās un laukos – 40% skolēnu. Pamatskolas skolēni pulciņos un kolektīvos piedalās nedaudz biežāk kā vidusskolēni, bet atšķirības nav lielas. Atšķirības ir daudz lielākas, salīdzinot vidusskolu skolēnu un profesionālo skolu audzēkņu piedališanos dažādās interešu izglītības aktivitātēs. Profesionālo skolu audzēkņu piedališanās sporta klubos ir ievērojami mazāki, bet piedališanās pulciņos un mākslas kolektīvos – niecīga.

Vispārinot ieguvumus no piedališanās profesionālās ievirzes skolu (mākslas, mūzikas, sporta) programmās, pašdarbības kolektīvu un pulciņu nodarbībās, var teikt, ka tas ir veids, kādā jaunieši veido un pilnveido savu cilvēkkapitālu. Kā galvenos cilvēkkapitāla ieguvumus jaunieši nosauc iespēju 1) piedalīties pasākumos, darboties, ceļot; 2) iegūt jaunus draugus, domubiedrus; 3) spēju un dotību attīstīšanu un pilnveidošanu; 4) prasmju, iemaņu attīstīšanu. Jau šie jauniešu uzskaitītie ieguvumi uzskatāmi par potenciāliem dzīves kvalitāti uzlabošiem faktoriem.

Brīvais laiks

Brīvais laiks ir nozīmīga katras cilvēka dzīves daļa. Cenšoties noskaidrot, kā jaunieši pavada savu brīvo laiku, vispirms precizējam, ko jaunieši saprot ar brīvo laiku. Skolēni un studenti (nestrādājošie) par brīvo laiku uzskata visu laiku, kad nav jāmācās, – laiku pēc stundām vai lekcijām un nedēļas nogales, bet strādājošie jaunieši un jaunieši, kas mācās un strādā, par brīvo laiku uzskata nedēļas nogales un dienas, kad nav jāmācās un jāstrādā, kā arī atvaļinājumu.

Lai noskaidrotu, ko brīvajā laikā dara pusaudži (13–16 gadu), viņiem tika piedāvāts 12 brīvā laika nodarbu grupu saraksts, un pusaudžiem vajadzēja

izvērtēt, vai viņi tajās piedalās un, ja piedalās, tad – cik bieži. Apkopojot atbildes, konstatējām, ka pastāv zēnu un meiteņu iecienītās brīvā laika nodarbības. Zēni biežāk iecienījuši tādas nodarbības, kas saistītas ar fiziskām aktivitātēm un **sportu**. Piemēram, 58% zēnu vismaz reizi nedēļā braukā ar velosipēdu, bet to dara tikai 32% meiteņu. 18% zēnu un 10% meiteņu vismaz reizi nedēļā braukā ar skrituļdeli vai skrituļslidām.

Zēni biežāk spēlē datorspēles (reizi nedēļā un biežāk to dara 65% zēnu un 34% meiteņu), biežāk izmanto internetu (59% zēnu un 40% meiteņu).

Savukārt meitenes vairāk lasa **grāmatas** (biežāk nekā reizi nedēļā daiļliteratūru lasa 26% meiteņu un 20% zēnu), apmeklē interešu pulciņus (59% meiteņu un 32% zēnu), izklaides pasākumus (diskotēkas, kafejnīcas – 47% meiteņu un 42% zēnu).

Pēdējos desmit gados Eiropas jaunatnes pētnieki ir konstatējuši, ka nozīmīgs jauniešu brīvā laika pavadišanas veids ir **staigāšana pa veikalim**. Šī nodarbe ir izplatīta Latvijas lielāko pilsētu pusaudžu vidū. Vienu–divas reizes nedēļā pa veikalim staigā 70% zēnu un 85% meiteņu. Ar šo staigāšanu pa veikalim nav domāta regulāra iepirkšanās (piemēram, pārtikas produktu), bet staigāšana pa veikalim bez konkrētas preces pirkšanas mērķa. Veikals un īpaši lielveikali kļūst par jaunatnes subkultūras centriem, kur var pastaigāties, iepazīties, satikt draugus, dažkārt paklausīties kādu koncertu utt. Protams, dažkārt arī kaut ko nospirk. Iespējams, ka drīz varēs runāt par īpašu “jauniešu lielveiku subkultūru”.

Samērā plaši izplatīts pusaudžu brīvā laika pavadišanas veids lielākajās pilsētās, īpaši Rīgā, ir arī **pastaigāšanās pa ielām** kopā ar draugiem. Tā ir vairāk izplatīta meiteņu nekā zēnu vidū: reizi nedēļā un biežāk kopā ar draugiem pastaigās pa ielām dodas 80% meiteņu un 74% zēnu.

Samērā maz pusaudžu aktīvi piedalās kādas bērnu vai **jauniešu organizācijas** darbā. Kopumā aktīvi jaunatnes organizācijās darbojas apmēram 15% pusaudžu. Tradicionāli jauniešu organizācijās aktīvāk darbojas meitenes.

Regulāra **kino un/vai teātra** apmeklēšana pusaudžu vidū nav pārāk izplatīta. Iespējams, ka tas saistīts ar teātra un kino biļešu cenām. Katru nedēļu uz kino un/vai teātri iet apmēram 7% zēnu un 5% meiteņu. Analizējot regulāro kino apmeklētāju vecumu un mācību iestādes tipu, konstatēts, ka visbiežāk tie ir septītās klases skolēni un arodskolu pirmā kursa audzēkņi.

Azartspēles (automātos ar iespēju laimēt naudu) ir plašāk izplatītas Rīgas pusaudžu vidū, retāk – citās pilsētās. Piemēram, Valmierā azartspēles nekad nav spēlējis 91% meiteņu un 72% zēnu. Lielākā daļa no tiem, kuri ir spēlējuši

azartspēles, ir darījusi to vairākas reizes. Lielākā daļa datorspēļu spēlētāju nedēļā par spēlēm tērē divus–piecus latus, taču statistiski nozīmīgi ir arī dati par summām Ls 10 un Ls 20 robežās. Lielākā daļa azartspēļu spēlētāju ir krievu tautības.

Cilvēki vecumā no **18 līdz 25** gadiem brīvo laiku pavada ļoti dažādi. Tas atkarīgs no jaunieša nodarbošanās (mācās skolā, studē, strādā, ir bezdarbnieks), dzimuma, vecuma utt. Visbiežāk 18–25 gadu vecie jaunieši atbild, ka “*vienkārši atpūšos un izklaidejtos*” kopā ar draugiem: plāpā, apmeklē dažādas izklaides vietas, nodarbojas ar sportu, kopā aizraujas ar kādu valasprieku utt. Tie jaunieši, kam ir nopietnas attiecības vai ir partneris/dzīvesbiedrs, visu brīvo laiku cenšas pavadīt kopā. Maksims (krievs, 20): “*Parasti to [brīvo laiku] pavadu kopā ar draudzeni. Visur ejam kopā – gan ciemos, gan pastaigāties, gan uz diskotēku vai vienkārši atpūšoties, nedarot neko.*”

Puiši visās vecuma grupās ar sportu nodarbojas biežāk nekā meitenes. Nosaukti dažādi sporta veidi – slēpošana, snovbords, peldēšana, teniss, riteņbraukšana, futbols, basketbols, orientēšanās sports, klinšu kāpšana, pārgājieni dabā, arī makšķerēšana un medības, trenažieru zāles apmeklēšana. Pētera (augstākā izglītība, 23) “*hobijs ir futbols – patīk cīnīties ar pretinieku par bumbu – spēka spēle līdz galam. Tāpat patīk izdzīvošanas sporta veidi, kad jāiztur, teiksim, garo distanču skrējieni vai “Vertikāles X” sacensības.*” Daži aptaujātie jaunieši (puiši) minēja, ka interesējas par sportu, lasa ar to saistītus žurnālus un avīzes, kā arī apmeklē, piemēram, sporta spēļu sacensības (basketbola spēles). Runājot par sportu, vajadzētu diferencēt fiziskās aktivitātes un sportu. Pusaudži vecumā no 14 līdz 16 gadiem biežāk nopietni nodarbojas ar sportu, trenējoties trīssešas reizes nedēļā, savukārt vecuma grupā 20–25 gadi ar sportu biežāk saprot sportošanu sava prieka pēc.

Ļoti iecienīts pilsētas jauniešu brīvā laika pavadīšanas veids ir **koncertu, bāru, klubu, krogu** un atpūtas pasākumu apmeklējums. Lauku jaunieši bārus un klubus apmeklē retāk.

Liela daļa respondentu kā brīvā laika pavadīšanas veidu iecienījuši **braucienus pie dabas**, ko minējuši Rīgā un citās pilsētās dzīvojošie jaunieši. Vairāki jaunieši minēja “braukšanu kaut kur, kur acis rāda”. Māris (dzīvo un strādā Rīgā, 23) komentē savus braucienus ārpus pilsētas: “*Mēģinu gūt estētisko baudījumu. Ziemā braucu atpūsties uz kalnu. Vasarā – vairāk pie dabas cenšos būt, izlauzties no betonētās pilsētas.*” Lielākā daļa jauniešu, kas brīvajā laikā brauc pie dabas, minējuši, ka vēlas “*ieelpot svāigu gaisu*”, pabūt prom no pilsētas un stresa.

Vairāki jaunieši minējuši, ka mēdz kopā ar draugiem, vienatnē vai, piemēram, ar suni doties pastaigās, braukt, doties ar velosipēdu uz jūru.

Ir kāds iecienīts brīvā laika pavadīšanas veids, kas īpaši raksturīgs visu vecuma grupu meitenēm, – **lasīšana**. Lasīšanu kā brīvā laika pavadīšanas veidu intervijā ir pieminējis tikai viens puisis. Tieks minēta dažāda veida literatūra – gan profesionālā (piemēram, juridiska satura), gan literatūra par bērniem, gan psiholoģijas grāmatas, gan daiļliteratūra, gan citvalodu literatūra, gan arī mācību literatūra tieks minēta kā labs brīvā laika pavadīšanas veids.

Daži jaunieši aktīvi darbojas skolas vai augstskolas **skolēnu vai studentu pašpārvadē**, kam tieks veltīta daļa brīvā laika. Daļa jauniešu aktīvi darbojas kādā organizācijā vai biedrībā, piepildot vai īstenojot savus **vaļaspriekus**, aizraušanās. Jaunākajā vecuma grupā tā ir mazpulkku organizācija, gaidu un skautu organizācija; vecākajās grupās (16–25) tās ir dažādas jauniešu organizācijas, zaļo kustība un zaļo aktivitātēs.

Liela daļa respondentu kā brīvā laika pavadīšanas veidus min dažādus **vaļaspriekus** – ēst gatavošanu, fotografēšanu, mūziku un nodarbošanos ar jogu, kordziedāšanu, piedalīšanos debatēs, amatieru teātri, zīmēšanu, kāršu spēles un dažādas galda spēles.

Kā brīvā laika nodarbe tieks minēta arī **mācīšanās**, piemēram, Margarita (krieviete, 18, mācās 12. klasē), kas šogad plāno pabeigt vidusskolu, brīvajā laikā: “*mācos papildus, jo man tas ir pēdējais gads, gribu iemācīties ko vairāk, saistītu ar kīmiju*”.

Ļoti nozīmīgs jauniešu brīvā laika struktūrā ir **televizors**. Kopumā divas un vairāk stundu dienā pie TV pavada divas trešdaļas jauniešu. Ir vērojama tendence, ka meitenes pie TV pavada nedaudz mazāk laika kā zēni, taču šī atšķirība nav sevišķi spilgta. Visvairāk laika pie TV pavada 8.–9. klases skolēni (apmēram puse skolēnu pie TV pavada vairāk par trim stundām), bet relatīvi vismazāk – 10. klases skolēni un arodskolu pirmā kursa audzēkņi. Jaunieši pārsvarā skatās filmas. Tie jaunieši, kas mācās un strādā, TV skatās retāk. Krievu pusaudži pie televizora pavada vairāk laika nekā latviešu.

TV skatišanās tieks vērtēta ļoti dažādi: lielākā daļa jauniešu saka, ka nevarot iztikt bez TV nevienu dienu. Tomēr vairāki jaunieši (pārsvarā vecāki par 20 gadiem, ar augstāko izglītību) TV uzskata par tukšu laika kavēšanu un TV un intelektuālos sasniegumus raksturo ironiski: “*Jaunais intelektuālo sasniegumu modelis ir apdullis telepārraižu skatītājs*” (Juris, 25, augstākā izglītība). Dažiem jauniem cilvēkiem ir ļoti kritisks viedoklis par TV lomu sabiedrībā, jo tā piedāvā viegli patērejamu tēlu stereotipus: “*Tas lieliski saskan ar cilvēka*

domāšanas īpatnību – vadīties pēc stereotipiem, atpazīstot lietas pēc vienas vai dažām pazīmēm. Televīzijas skatišanās aizstāj domāšanas procesu, jo uztvērtie impulsi ir spilgti un viegli apslāpē cilvēka garīgo aktivitāti.” Daži uzskata, ka TV “*sagrauj apziņas darbību, padarot patiesību un taisnīgumu par relatīviem jēdzieniem, tādējādi veidojot vadāmu sabiedrību. Ar TV palīdzību tiek kontrolēta jaunieša apziņa, jo tad viņa rīcība ir iepriekšparedzama.*” TV tiek nosaukta par moderno vardarbību, kas ir informatīva un neredzama, retoriski jautājot: “*Ja mēs atzīstam sanitārās normas pārtikai, kontrolējot tirgotājus, tad mums jāatzīst, ka tikpat svarīgi ir kontrolēt mūsu “garīgās barības” tirgoņus. Šī “smadzeņu degviela” nosaka gan mūsu domāšanu, gan rīcību un dzīves kvalitāti kopumā.*”

Daļa jauniešu daudz brīvā laika pavada **pie datora**, spēlējot datorspēles un “sērfojot internetā”. Daži šo nodarbi neuzskata par lietderīgi pavadītu laiku, piemēram, Roberts (latvietis, 20, studē Maskavā): “*Bezmērķīgi sežu pie datora.*”

Datora lietošanai ir svarīga vieta daudzu jauniešu brīvajā laikā: ceturtā daļa skolēnu datoru izmanto vidēji vienu–trīs dienas nedēļā, ceturtā daļa – četrass–piecas dienas nedēļā, piektā daļa – gandrīz katru dienu. Katrs desmitais skolēns pie datora pavada vairāk par četrām stundām dienā. Biežāk datoru lieto zēni nekā meitenes.

Lielākajai daļai jauniešu dators un internets ir pieejams skolā. Datoru un interneta pieejamība skolā būtiski atšķiras latviešu un krievu skolēniem: dators skolā ir pieejams 90% latviešu un 74% krievu skolēnu, internets – attiecīgi 70% un 41%. 67% aptaujāto skolēnu apmeklē interneta kafejnīcas. Skolēni apmeklē vairāk nekā 200 dažādu mājaslapu un interneta portālu.

Trešā daļa jauniešu uzskata, ka darbošanās ar datoru ir “*labākās zāles pret depresiju, sliktu garastāvokli, nemieru*”. Tomēr pastāv risks, ka datora ilgstoša lietošana var ietekmēt jauniešu fizisko un garīgo veselību. Skolēni, kas regulāri lieto datoru, atzīst, ka viņiem ir redzes pasliktināšanās, galvassāpes, reiboni, sāpes mugurā, fizisks nogurums. Dažkārt jaunieši klūst dusmīgi, ja kāds cenšas ierobežot to laiku vai atraut viņus no darbošanās ar datoru (19%), jaunieši mēdz melot, lai slēptu savu aizraušanos ar datoru (11%), sarežģījumi mācībās dēļ aizraušanās ar datoru (datoratkarības riska grupā visbiežāk minētā atzīme ir “5” un “6”, bet pārējo jauniešu grupā “6” un “7”) un konflikti ģimenē (26%) apliecinā, ka datora pārmērīga lietošana būtiski ietekmē jauniešu garīgo pasauli un rīcību (Koroļeva, Rungule, 2004). Saskaņā ar LU FSI pētījuma datiem datoratkarības riska grupā ir apmēram 14% skolas vecuma jauniešu, tai skaitā interneta atkarība, *čata* atkarība un datorspēļu atkarība.

Datoratkariņas risks ir vairāk izplatīts zēnu un jaunākā vecuma pusaudžu vidū. Zēnu vidū gandriz katrs piektais vidējo mācību iestāžu audzēknis Rīgā ir pieskaitāms datoratkariņas riska grupai, meiteņu vidū – katra desmitā. Datoratkariņas riska grupai pieskaitāmi 30% interneta kafejnīcu apmeklētāju vecumā līdz 15 gadiem.

Azartspēles. Saskaņā ar LU FSI pētījumu par atkarībām (2004) 30% aptaujāto nepilngadīgo skolēnu ir pabijuši azartspēļu zāles, lai gan Bērnu tiesību aizsardzības likuma 50. pantā ir noteikts, ka nepilngadīgajiem spēļu zāles nedrīkst būt pieejamas un bērns nedrīkst piedalīties azartspēlēs. Datoratkariņa var būt ļoti cieši saistīta ar azartspēļu atkarību – jaunieši, kuri vairāk vai mazāk regulāri apmeklē spēļu automātu zāles, ir biežāki to jauniešu vidū, kurus nosacīti dēvē par datoratkariņas riska grupu.

Vairāki intervētie pusaudži un jaunie cilvēki spēlē azartspēles, viņu vidū – arī bezdarbnieki. Piemēram, Rihards (arodizglītība, 23) un Eduards (vidējā izglītība, 24) uz spēļu automātiem iet vairākas reizes nedēļā. Viņi gan nevēlējās nosaukt summas, par kādām viņi spēlē, bet atzinās, ka vairākkārt nācies iekilāt lombardā savu mobilu telefonu un citas mantas, kā arī aizņēmušies naudu datorspēlēm.

Samērā izplatīta jauniešu vidū ir **ceļošana**, taču nauda ir apstāklis, kas ierobežo ceļošanas iespējas. Tomēr bija vairāki jaunieši, kas bija "stopojuši" cauri visai Eiropai – uz Grieķiju, Vāciju, Holandi. Citi bija lidojuši ar lēto aviosabiedrību biletēm vienā virzienā, bet "stopojuši" atpakaļ uz Latviju, pat no Pakistānas. Daži bija mēģinājuši vasarā pastrādāt pāris nedēļu, bet pēc tam atgriezušies Latvijā. Ceļojumos gūtā pieredze ir dažādi ietekmējusi jauniešu dzīvi, bet visbiežāk tā ir bijusi laba pieredze un izpratne par citām valstīm, ļavusi labāk izprast savu vietu Latvijā vai ārpus tās.

Apkopojoši atbildes par brīvā laika pavadišanu, var secināt, ka to jaunieši pavada ļoti dažādi. Brīvā laika aktivitātes ir atkarīgas no jauniešu vecuma, dzimuma, dzīvesvietas, nodarbošanās (mācības, darbs). Taču lielākā daļa brīvā laika pavadišanas veidu ir "universāli", kur nav nozīmes kādiem konkrētiem apstākļiem, lai gan vietām parādās kāda nodarbe, ar ko vairāk aizraujas kāda konkrēta jauniešu grupa. Līdzigi ar laiku – daži jaunieši atzīst, ka brīvajam laikam "nav laika" un ka gribētos darīt ko vairāk, taču laika trūkums liedz to darīt. Otrs šķērslis saturīgākai brīvā laika pavadišanai ir naudas trūkums.

Vairāki jaunieši minējuši, ka labi pavadīts brīvais laiks dod spēku un enerģiju, lai veiktu darbus un pienākumus. Varētu teikt, ka laba brīvā laika

pavadišana sniedz motivāciju veicamajiem darbiem, tas ir virzītājspēks. Kā teica Lauma (studente no Ventspils, 21): "Prieks pēc tam ķerties pie darbiem. Ja ir bijusi tāda pilna nedēļas nogale, tad vēl ātrāk viss iet uz priekšu." Tas norāda, ka, lai veiktu kādu darbu un veiksmīgi tiktu galā ar pienākumiem, ir svarīgi labi pavadīt brīvo laiku pēc saviem ieskatiem, vēlmēm un vajadzībām.

Vēl vairāki jaunieši atbildējuši, ka brīvo laiku pavada, kādu mērķu vadīti. Piemēram, pavada laiku, mācoties vai darot kaut ko, kas saistīts ar nākotnes sapniem, kaut ko, kas dod pieredzi, lai būtu vieglāk sasniegt kādu citu mērķi, kas saistīts ar turpmāko dzīvi. Piemēram, Jevgēnijs (mācās 12. klasē, 18) savu brīvo laiku pavada ar apziņu, ka visas šīs nodarbes ir lielākā vai mazākā mērā ieguldījums viņa nākonē, dod zināmas iemaņas un sagatavo viņu nākotnei, kā arī parāda viņa uzskatus, vērtības, kas nozīmīgas, lai sasniegtu savus mērķus un piepildītu sapņus: "Teātri patīk spēlēt – tas interesanti, jautri, var pats izsmieties, protams, tas ir arī nozīmīgi, tāpēc ka trenē publisko mākslu – palīdz uzstāties, attīsta komunicēšanos, sazināšanās spējas. Debates arī uzlabo oratora mākslu un uzstāšanos, palīdz noformulēt savu domu, logiski veidot teikumus, sameklēt informāciju un spēt šo informāciju apstrādāt. Skolēnu pašpārvalžu pārvaldē kopā ar skolēnu parlamentu palīdz mācīties organizēt pasākumus, palīdz iemācīties uzņemties atbildību, paaugstināt atbildības sajūtu. Manuprāt, tas ir labāk pavadīts laiks, nekā sēzot mājās. Tas ir interesanti pavadīts laiks. Savukārt kīmijas kursi ir ieguldījums manā nākotnē."

Dimensija "Mīlēt"

Šajā dimensijā iekļauti tādi dzīves kvalitātes aspekti kā ģimenes un draugu loma, attiecības ar cilvēkiem, piederība un apmierinātība ar dzīvi kopumā.

Ģimene ir svarīga visu vecuma grupu jauniešiem, bet vissvarīgākā tā ir pusaudžiem, kam tā ir pati svarīgākā vērtība: "Mana ģimene man ir pati svarīgākā... nu, lai visiem būtu labi, lai nestrīdētos. Man ir svarīgi, lai visam pietiktu naudas un es vienmēr varētu aizbraukt uz treniņiem metnēm. Trešais – lai man būtu labāki sasniegumi sportā. Un vēl es gribētu, lai nekur nebūtu karš" (Kārlis, skolnieks, trenējas kalnu slēpošanā, 14).

Ģimenei ir mazāka loma 18 gadu vecumā, tomēr tā ir svarīga: "Loti svarīgi. Nu, kā – tie ir mani tuvākie cilvēki." Jauniešiem ir maz laika, ko pavadīt kopā ar ģimeni, jo ir daudz citu svarīgu lietu: "Baigi maz. Lielu laiku pavadu skolā un dažādās aktivitātēs. Pāris stundu katru vakaru, protams. Kopā skatāmies TV, ēdam

vakariņas. Brīvdienās parasti nesanāk, ja vienīgi svētdienās, kad braukājam pa Kurzemi ar vecākiem, kad viņiem "uznāk". Attiecības ar ģimeni, radiniekiem ir: "Normālas. Nestāstām katru dzīves sīkumu, bet nav tā, ka nestāstām neko vispār. Ar citiem radiniekiem tiekamies tikai uz svētkiem. Smukas sarunas, centrētas uz mani, parasti visi grib zināt, kā man klājas. Mans galvenais pienākums, lai vecākiem nebūtu kauns par mani, lai labi mācītos skolā un labi izturētos sabiedrībā" (Jevgēnijs, vidusskolēns, 18). Sliktas attiecības ar vecākiem un nelabvēlīgi materiālie apstākļi mājās negatīvi ietekmē jauniešu labklājību kopumā. Ir jaunieši, kuri uzskata, ka viņi saviem vecākiem nav vajadzīgi: "Ģimene, tas ir svarīgi, bet man tā ir izjukusi. Tētis un mamma ir šķirušies. Dzīvoju pie mātes, bet nevarēju saprasties un aizbēgu no mājām. Mamma izsauca policiju, bet nekā nevarēja izdarīt, es vienalga pa naktīm muku projām. Pēc tam samierinājās, vairs neko nesaka, jo pati nedzīvo mājās, kā jau blondīne. Viņai vienalga, kā es dzīvoju, ko ēdu, ko domāju, kā jūtos. Viņai visa uzmanība jāvelta sev un saviem draugiem. Tas ir sāpīgi, jo tētis dod alimentu naudu, bet mamma to izlieto pēc saviem ieskaņiem. Mani uztur vairāk draugs un viņa vecāki" (Baiba, 14, skolniece, Vidzeme, dzīvo pie drauga). Pusaudžu vecumā konflikti ar vecākiem kļūst biežāki, tomēr ģimenes atbalsts ir ļoti nozīmīgs un nepieciešams. Svarīgi, lai varētu ar vecākiem pārrunāt satraucošus jautājumus. Lielākā daļa pusaudžu tos biežāk pārrunā ar māti nekā tēvu.

Draugi, attiecības ar tiem ir ļoti svarīgs dzīves kvalitātes aspeks. Tā ir galvenā jauniešu vērtība, jo draugi kļūst par uzvedības, dzīvesveida un normu etalonu. Vēlreiz citēju Baibu no Vidzemes (14): "Visu brīvo laiku pavadu kopā ar draugiem. Mācīties īpaši nepatīk, bet mamma spiež to darīt, arī draugs vēlas, lai mācos. Pati gan labprātāk satiktos ar draugiem. Tas ir jaustrāk. Nav jādomā par mājām un mammu, kurai es vispār neinteresēju, tikai tik daudz, cik prasa pienākums." Savukārt otrai Baibai (Kurzeme, 15) draugu nav: "Man nav draugu. Es nepavadu brīvo laiku kopā ar citiem," – taču viņai ir viedoklis, kādam jābūt draugam: "Draugs ir kāds, kam var uzticēties. Nē, patiesībā nevienam jau tagad nevar uzticēties. Bet nu tāds, ar kuru var parunāties. Ar kuru var runāties par to, par ko negribas ar citiem runāties. Kam uzticas un kas ir saprotōšs. Man, piemēram, patīk klasiskā mūzika. Citi saka, ka tas ir "garām". Bet man patīk. Nu, to nesaprot. Daudz ko nesaprot. Sagaidu sapratni."

Gandrīz visi jaunieši jūtas piedeiri savai ģimenei (96%), draugiem (93%), klasei (79%) un skolai (69%), savas dzīvesvietas jauniešiem (53%) un Latvijas jauniešiem kopumā (45%). Skolas vecuma jaunieši labāk apzinās piedeiri sev tuvām reālām sociālajām grupām (ģimene, draugi, klase) nekā socialām kategorijām (Latvijas, Eiropas un pasaules iedzīvotāji; Koroleva, 2005).

Es rulleju, tu rullē. Vai viņš/viņa rullē? Cool... Par jauniešu dzīves kvalitāti 147

13. tabula

Piederība dažādām sociālajām grupām (%)

	Piederīgs	Ne piederīgs, ne nepiederīgs	Nepiederīgs
Savai ģimenei	96	3	1
Saviem draugiem	93	5	2
Klasei, kurā mācās	79	15	6
Skolai	69	23	6
Savas dzīvesvietas jauniešiem	53	28	19
Latvijas jauniešiem	45	34	21
Organizācijai, kurā darbojas	44	30	27
Latvijas latviešiem	44	29	27
Latvijas pilsoņiem	42	34	24
Latvijas iedzīvotājiem	41	35	25
Savas dzīvesvietas iedzīvotājiem	40	38	22
Latvijas krieviem	37	29	34
Visas pasaules iedzīvotājiem	34	33	34
Latvijas nacionālajām minoritātēm	28	37	36
Eiropas Savienības pilsoņiem	28	38	34
Eiropas iedzīvotājiem	27	39	34

Avots: LU FSI aptauja, 2004.

Etniskās un ar Latviju saistītās identitātes atšķirīgi vērtē latviešu un krievu jaunieši (sk. 13. tabulu). Lielākā daļa aptaujāto krievu jauniešu jūtas piederīga savai ģimenei, draugiem, klasei, etniskajai grupai, skolai, dzīvesvietas jauniešiem, bet vairākums krievu jauniešu jūtas nepiederīgi Latvijas jauniešiem, Eiropas iedzīvotājiem, Latvijas iedzīvotājiem un pilsoņiem un Eiropas Savienības pilsoņiem.

Intervijās vairāki jaunieši paši kā svarīgu jauniešu dzīves kvalitātes aspektu vēlējās apspriest dažādu tautību jauniešu attiecības. Visos gadījumos tie bija krievu jaunieši vai jaunieši no etniski jauktajām ģimenēm. Irinai (skolniece, 18) ir *"svarīgas latviešu un krievu attiecības. Mamma ir latviete, bet tētis krievs, tad šo lietu skatu no dažādiem punktiem. Manā draugu lokā vairāk ir latvieši, tādēļ esmu sastapusi tādus, kuri nevēlas runāt ar "krieviem" utt., bet es esmu pamanijusi, ka*

bieži vien krievu tautības cilvēki ir daudz atvērtāki, sirsnīgāki, bez aizspriedumiem. Jāpatur prātā, ka katrā tautā ir gan labi, gan ne tik labi cilvēki un nevajag visus pēc viena mērot.”

Maksims: “*Esmu krievu tautības puisis, un ģimenē mēs ar vecākiem runājam tikai krieviski. Draugi man ir gan latvieši, gan krievi vienādā daudzumā. Pārvaldu abas valodas vienlīdz labi, tādēļ spēju labi iejusties gan krievu, gan latviešu sabiedrībā. Draugi ir vienlīdz vērtīgi gan latvieši, gan krievi. Draudzība nav atkarīga no tautības, tā ir savstarpēja sapratne. Īpaši neesmu arī izjutis to, ka esmu krievs vai nepiederu šai zemei. Retu reizi kāds kādā pasākumā parāda ar pirkstu un pasaka: “Krievs.” Parasti tam nepievēršu nekādu uzmanību. Mani tas nesatrauc – lai katrs izklaidejas, kā patik.*”

Dzīves kvalitāti jauniešu vecumā būtiski ietekmē ņirgāšanās (ar ņirgāšanos šeit saprotu atkārtotu un ilgstošu agresīvu, negatīvu rīcību no cita cilvēka puses. Tā var būt verbāla (apsaukāšanās), fiziska (grūstišana, sišana, spārdīšana), psiholoģiska (ignorešana) sāpju, ciešanu izraisīšana citam cilvēkiem un ietekmē fizisko un psihosociālo veselību kopumā). ņirgāšanās ir plaši izplatīta skolā – 15 gadu vecumā 44% zēnu un 40% meiteņu ir cietuši no ņirgāšanās skolā (Veselības veicināšanas valsts aģentūra, 2004). Visbiežāk tā ir apsaukāšanās, nepatiesa apmelošana, fiziska iespaidošana. Piemēram, Baiba uz jautājumu, vai viņa labi jūtas skolā, atbild: “*Nē. Mums tāda klase. Te ir vairākas tādas. Apsaukājas. Es nezinu, kā ir citās skolās, bet mums apsaukājas. Un aizskar. Man tas ļoti nepatik*” (skolniece, 15).

Apmierinātība ar dzīvi

Tradicionāli pētījumos par apmierinātību ar dzīvi ģimenes attiecības, draudzība, nozīmīgie cilvēki, finansiālais stāvoklis, patīkamās un brīvā laika nodarbes, citu cilvēku laime, garīgais līdzvars, noteikti mērķi un veselība ir tās kategorijas, kas tiek pieminētas visbiežāk. Tādi apmierinātības un laimes avoti kā ģimenes attiecības, draudzība un mīlestība, patīkama nodarbe, veiksme, brīvā laika aktivitātes Latvijas jauniešiem ir ļoti svarīgi.

Vērtējot jauniešu apmierinātību ar dzīvi ar Kantrila (*Cantril*) kāpņu metodi, noskaidrots, ka trim ceturtdaļām jauniešu ir pozitīvs savas dzīves novērtējums. Apkopojot intervijās izteiktos viedokļus, var konstatēt, ka dažādām jauniešu vecuma grupām ir atšķirīgi viedokļi par apmierinātību ar dzīvi. Apmierinātība ar dzīvi galvenokārt tiek saistīta ar sev nozīmīgiem cilvēkiem, attiecībām, brīvo laiku, materiālo stāvokli.

Jaunākajā vecuma grupā (13–15 gadu) apmierinātībā ar dzīvi dominē šādas vērtības: ģimene, attiecības ģimenē, draugi, zēniem biežāk svarīgi ir sasniegumi sportā.

Vidējai grupai (17–19 gadu) apmierinātība ar dzīvi visbiežāk saistīta ar draugiem, romatiskām attiecībām, retāk – ar nozīmīgu mērķu sasniegšanu, tiekšanos pēc mērķa.

Vecākā jauniešu grupā (20–25 gadi) dominē mīlestība, draugi, laba izglītība, darbs, brīvā laika pavadišanas iespējas.

Finansiālais stāvoklis ir svarīgs faktors, lai jaunieši būtu apmierināti ar dzīvi. Tomēr daļai jauniešu tas ir primārais, daļai – tikai līdzekis, lai sasniegtu mērķi.

Mērkis un mērķtiecība ir faktori, kas pozitīvi ietekmē apmierinātību ar dzīvi. Mērķtiecīgie jaunieši biežāk jūtas apmierināti ar savu dzīvi nekā tie, kuriem ir ambiciozi mērķi, bet, tā kā pietrūkst gribasspēka un pacietības ikdienā grūti strādāt, tad mērķi kļūst iluzori, utopiski un nerealizējami, kas savukārt ir pamatā neapmierinātībai ar sevi. Laimes pamatā tiek minēta **veiksme un paša mērķtiecīga aktivitāte**. Piemēram, kādā jauniešu interneta portālā students K. raksta: „*Traka, traka ir šī pasaule, kurā mēs visi dzīvojam, jo traki ir tie noteikumi, kurus mēs paši esam sev uzstādījuši, lai šeit līdzās pastāvētu: laimīgs ir tas, kurš ir veiksmīgs, veiksmīgs ir tas, kurš prot gūt labumus, labumi ir visa mērs. Tādi ir nosacījumi, un mēs tiem sekojam. Mēs ļemam aizņēmumus, lai pirktu mājas un mašīnas, sēžam uz lizinga adatas, lai varētu “pazīmēties” ar jaunāku nokiju vai motorolu. Neesmu dzirdējis vēl nevienu pukstam, ka mašīnas ir pārāk dārgas vai līzinga procenti par augstu. Tie ir upuri, kas jānes, lai kļūtu “laimīgs”. Nevari? Nespēj tikt līdzi? Nav spiesta lieta – sēdi pie ratiem un andelē bumbierus! Studenti daudz augstāk vērtētu to, ko viņi var iegūt, mācoties augstskolā. Un nevis – ko man te kāds var iemācīt, bet gan – ko es pats varu darīt, lai izmantotu tās iespējas, kuras es esmu “nopircis”?*” (K., students, 22).

Daudziem jauniešiem (16–18) apmierinātība ar dzīvi ir cieši saistīta ar autonomiju (brīvību, patstāvību, neatkarību).

Apmierinātība saistāma ar paša neatlaidību un aktīvu rīcību, darbošanos. „*Pasaule pieder drosmīgajiem, un tajā nav nekā neiespējama. Ja kāds saka: “Es to nevaru,” – viņš mirst kā personība. Man patīk tiekties pēc nesasniedzamā un bezgalīgā. Piemēram, es zinu, ka nekad nezināšu ķīniešu vai japāņu valodu tik labi kā tie, kuriem tā ir dzimtā valoda, taču šo valodu apguve man ir iespēja sevi nemitīgi pilnveidot.*” – „*Svarīgi, lai ir daudz draugu, taču tādu draugu, kas nemīl garlaicīgu dzīvi,*

prot priecāties par citu panākumiem, uzklausīt un dot padomu, taču savu viedokli neuzspiež." Svarīga ir arī vaļasprieku izvēle, kas sagādātu gandarijumu un prieku: "Lai gan tiem neatliek daudz laika, tie ir ļoti nepieciešami, un svarīgākie ir saistīti ar sportošanu, atpūtu pie dabas, fotografēšanu un izvēlēto studiju jomu – austrumu kultūru, piemēram, papīra griešana, ikebanu (ziedu kārtošanu)" (Veronika, 25, studente). Viņa uzskata, ka tiem, kas iemīl savu specialitāti un atdod darbam sevi pilnībā, viss izdodas.

Apmierinātību ar dzīvi ietekmē iespēja brīvajā laikā nodarboties ar vaļasprieku, kas tiek uzskatīts par neatņemamu dzīves sastāvdaļu, piemēram, slēpošanu, futbolspēli, dejošanu, dziedāšanu, zīmēšanu.

Jauniešu apmierinātībai ar dzīvi ļoti svarīgas ir **patīkamas nodarbes**. Tas parasti ir kaut kas tāds, kas sniedz atpūtu vai prieku. "Dažreiz man patīk pabūt vienai – palasīt kādu labu grāmatu, paskricelēt kādu zīmējumu un paklausīties mierīgu mūziku. Uzskatu, ka dzīvē pats galvenais ir būt laimigam un realizēt savus mērķus un sapņus, lai cik muļķīgi tie arī būtu. Lēkt ar izpletni vai ar gumiju no tilta – man tas liekas satriecoši... jā, un vēl varētu ar plostu vai laivu nobraukties pa krāčainu upi... cool!" (Gundega, 15, mācās pamatskolā).

Atkarībā no situācijas un konteksta tas var būt izbraukums ar draugu (draugiem), TV skatišanās, tējas dzeršana, silta vanna, grāmatas lasīšana, saules stars, pirmais sniegs, skaista mūzika. Tieši te tiek minēti dažādi nieki, kas dara cilvēku laimīgu, taču šo "nieku" vērtība ir kontekstā un vārdos nepateiktajās izjūtās.

Pētījuma rezultātu analīze parāda, ka nelaimīgāki jūtas jaunieši no ģimenēm, kurās ir tikai viens no vecākiem, kā arī nabadzīgām ģimenēm.

Secinājumi

Dzīves kvalitāti centāmies analizēt, balstoties uz trim plašām dzīves kvalitātes dimensijām – "Piederēt", "Būt" un "Milēt".

Pētot dažādu vecuma grupu jauniešus, var secināt, ka kopumā lielākā daļa jauniešu visās vecuma grupās ir apmierināta ar dažādiem savas dzīves aspektiem. Pusaudži 13–16 gadu vecumā par vissvarīgākajiem savas dzīves aspektiem uzskata labas attiecības ģimenē, labas attiecības ar draugiem, kā arī sasniegumus sportā; daži minējuši Latvijas attīstību kā labas dzīves sastāvdaļu. Vecākās grupās (18–20, 20–25) svarīgi dzīves kvalitātes aspekti saistīti

gan ar stabili draugu loku un brīvā laika pavadīšanu, gan izglītību un labu darbu nākotnē.

Neliela daļa jauniešu bieži jūtas nomākta, viegli ievainojama un sevi uzskata par neinteresantiem, bet savas dzīves kvalitāti – par nožēlojamu.

Piederība un līdzdalība ir svarīgi dzīves kvalitātes aspekti. Piederība dzīvesvietai nozīmē, ka šī vieta jaunietim ir svarīga. Ja viņš jūtas tai piederīgs, tad arī rūpēsies par to. Līdz ar to tā ir dzīves kvalitātes neatņemama sastāvdaļa. Latvijai vairāk vai mazāk piederīgi jūtas deviņi no desmit latviešu jauniešiem, seši no desmit krievu un septiņi no desmit citu tautību jauniešiem.

Gandrīz visus jauniešus Latvijai piesaista ģimene un draugi. Tās ir jauniešiem svarīgākās grupas, un tās veido arī saistību ar savu valsti.

Analizējot skolēnu brīvā laika aktivitātes astoņu gadu laikā, vērojama sakarība: līdz ar informācijas tehnoloģiju attīstību un to skolēnu skaita pieaugumu, kuriem mājās ir dators, pieaudzis arī to skolēnu īpatsvars, kuri spēlē datorspēles, bet samazinās to skaits, kas lasa grāmatas. Samazinājies arī laiks, ko skolēni velta mājasdarbu pildīšanai matemātikā, dabaszinātnēs un citos priekšmetos.

Bērnu un jauniešu dzīves kvalitātes uزلabošanas galvenais priekšnoteikums ir izglītības pieejamības nodrošināšana visiem bērniem un pusaudžiem; nodrošināt, lai visas ģimenes varētu atļauties bērnu pamatizglītību. Jāapzina tie jaunieši, kuri pametuši mācības vai izslēgti no skolas, un jāpalidz šiem bērniem uzsākt vai atsākt mācības, apmeklēt skolu un iegūt izglītību.

Divas trešdaļas jauniešu ir apmierinātas ar dzīvi. Jaunieši, kas jūtas laimīgi un apmierināti ar dzīvi,

- biežāk saka, ka ģimenē ir labas attiecības,
- uzkata, ka ir svarīgi palīdzēt citiem cilvēkiem,
- jūtas droši savā dzīvesvietā,
- ir “normālās” (labās) attiecībās ar skolotājiem,
- par viņiem neņirgājas,
- domā, ka nākotnē dzīve kļūs labāka.

Lai būtu laimīgi, pusaudžiem vissvarīgākais ir:

- būt kopā ar draugiem,
- būt kopā ar ģimeni,
- labas sekmes skolā (ipaši svarīgi meitenēm),
- brīvs laiks (svarīgāk zēniem).

Bēri no nepilnām ģimenēm un no nabadzīgajām ģimenēm retāk jūtas laimīgi.

Ir četri galvenie iemesli, kāpēc jaunieši jūtas nelaimīgi:

- sliktas attiecības ģimenē, regulāri stridi mājās,
- par viņiem regulāri ķirgājas, viņus lamā, vai viņi tiek nepelnīti sodīti,
- nabadzība, nepietiek naudas;
- jūtas vientulī, nevajadzīgi.

Pusaudži, kas jūtas nelaimīgi, divreiz biežāk vēlas emigrēt, kad būs pieauguši.

Kopumā profesionālo skolu audzēkņu dzīves kvalitātes rādītāji ir zemāki nekā attiecīgie vidusskolēnu rādītāji (visās dzīves kvalitātes dimensijās), viņu ģimenes materiālais stāvoklis ir sliktāks, zemāka līdzdalība un vājāka piede-ribas izjūta. Viņu apmierinātība ar dzīvi kopumā ir videjā līmenī.

Literatūra

- Allardt E.* Dimensions of Welfare in a Comparative Scandinavian Study // *Acta Sociologica*. 1976. Vol. 19, No. 3. P. 227–239.
- Allardt E.* Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research // Nussbaum M., Sen A. (eds). *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press, 1993. P. 88–94.
- Eiropas Komisija, Zaļā grāmata “Jauna solidaritāte paaudžu starpā saistībā ar demogrāfiskām izmaiņām”. 2005.
- Freimane L.* Jaunvārdi jauniešu sarunvalodā // Vārds un tā pētišanas aspekti. Rakstu krājums. 6. Liepāja, 2002. 428.–433. lpp.
- Geske A.* TIMSS 2003 pētījuma rezultāti. R.: Latvijas Universitāte, Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, Izglītības pētniecības institūts, 2004.
- Koroleva I., Rungule R., Sebre S., Trapenciere I.* Latvijas jaunatnes socioloģisks portrets. R., 2000.
- Koroleva I., Rungule R., Sniķere S., Trapencieris M.* Jauno tehnoloģiju atkarības izplatība jauniešu vidū Rīgā. R.: FSI, 2004.
- Latvijas skolēnu veselības paradumu pētījums. R.: Veselības veicināšanas valsts aģentūra, 2004.
- Lee D. Y., Park S. H., Uhleman M. R., Patsula P.* What Makes you Happy?: A Comparison of Self-reported Criteria of Happiness between two Cultures // Social Indicators Research. 2000. Vol. 50. P. 351–362.
- Phillips D.* Quality of Life. Concept, Policy and Practice. Routledge, 2006.
- Programma “Bērniem piemērota Latvija 2004.–2007. gadam”. R.: Bērnu un ģimenes lietu ministrija, 2004.
- Rungule R., Koroleva I., Sniķere S., Trapenciere I.* Jauniešu identitātes veidošanās un līdzdalība. R., 2006.
- Schwendter R.* Theorie der Subkultur. Vienna, 1981.
- Sebre S., Lebedeva L., Trapenciere I.* Laulību, dzimstību un pozitīvu bērnu – vecāku attieksmes veicinošo faktoru izpēte. R.: LR Bērnu un ģimenes lietu ministrija, Centrs pret vardarbību “Dardedze”, 2004.
- Trapenciere I., Sniķere S., Trapencieris M.* Jauniešu reproduktīvā veselība. R.: LKA, 2003.

Vladimirs Meņšikovs

Dzīves kvalitāte Daugavpilī

Priekšplānā – dzīves kvalitātes ideja

Pašlaik Latvijas pētnieki un eksperti meklē jaunas pieejas un paradigmas, lai dzīļāk izprastu informācijas sabiedrības veidošanās apstākļos Latvijā notiekos procesus. Arvien vairāk uzmanība tiek veltīta tādiem jēdzieniem kā dzīvesveids, ikdiena, dzīves kvalitāte, cilvēkkapitāls utt. Jēdziens "dzīvesveids" ietver sevī visas cilvēka, sociālās grupas un sabiedrības dzīves aktivitātes, ne tikai ikdienu, bet arī aizraušanos, svētkus, spilgtus politiskus notikumus, garīgos meklējumus.

Pienācis laiks pētniekiem plaši izmantot tādu teorētisko konstrukciju kā cilvēka dzīves kvalitāte, kas iekļauj sevī gan cilvēka attīstības, gan cilvēkdrošības rādītājus. Sakarā ar patlaban realizējamo projektu "Dzīves kvalitāte Latvijā" tā vadītājs LU profesors T. Tisenkopfs piedāvā šādu integrētu dzīves kvalitātes definīciju: "Dzīves kvalitāte ir cilvēku apmierinātība ar dzīvi, drošību par nākotni un spēja rīkoties (rīcībspēja) – veidot, ietekmēt un uzlabot savus dzīves apstākļus, sasniegt mērķus, realizēt ieceres. Dzīves kvalitāti veido nepieciešams un pietiekams objektīvo rādītāju (ienākumi, darbs, izglītība u. c.), subjektīvo rādītāju (pašsajūta, apmierinātība u. c.) un rīcībspējas (aktivitātes, prasmju u. c.) kopums" (Tisenkopfs, 2005).

Īpaša nozīme ir dzīves kvalitātes analizei sakarā ar attīstības stratēģijas izstrādāšanu nacionālajā, reģionālajā un vietējā līmenī. Valsts, reģiona un pilsētas sociālekonomiskās attīstības līmenis, kā arī iedzīvotāju dzīves kvalitāte (lab-klājība) nespēj pilnīgi atspoguļot to rādītāju kopumu, kuri šobrīd tiek izmantoti. Piemēram, iekšzemes kopprodukts (IKP) iekļauj sevī visas produkcijas vērtību kopskaitu, kura tiek saražota konkrētajā teritorijā gada laikā, bet nav iedzīvotāju dzīves līmeņa rādītājs šajā teritorijā. Mūsu skatījumā šis rādītājs novērtē tikai reģiona (pilsētas) ieguldījumu kopējā valsts ekonomikā un maz

ietekmē iedzīvotāju dzīves kvalitātes pieaugumu. Saistībā ar to vēl mazāk vērtīgs ir IKP pieauguma tempu rādītājs. Citiem vārdiem sakot, šobrīd izmantojamie sociālekonomiskās attīstības rādītāji vāji korelē starp ekonomiskajiem un sociālajiem procesiem, kuri bieži attīstās dažādos virzienos.

Daugavpils pilsētas iedzīvotāju dzīves kvalitāti ietekmējošie procesi

Pētijuma "Dzīves kvalitāte Latvijā" gaitā ir paredzēts īstenot konkrētas pilsētas iedzīvotāju **ikdienas dzīves** dinamikas analīzi uz ilglaicīgu izmaiņu procesu – pārejas uz informācijas sabiedrību – fona. Tas nozīmē, ka analīze lieļākoties tiks realizēta makrosocioloģijas robežās, kas ir svarīgi, lai izprastu ikdienas dzīves **institucionālo** fonu. "Tie paņēmieni, ar kuriem cilvēki veido savu ikdienas dzīvi, ir ļoti atkarīgi no tā institucionālā pamata, caur kuru cilvēki eksistē" (Giddens, 1993).

1. attēlā ir atspoguļoti institucionālā faktora galvenie elementi, kuri būtiski ietekmē cilvēka un kopības dzīvesveidu un dzīves kvalitāti, kā arī cilvēka attīstību informācijas sabiedrības veidošanās apstākļos. Mūsu iepriekšējie pētījumi liecina par to, ka šie elementi vispirms iesaistīti privātsektora attīstībā, starptautiskas konkurences saasināšanā, izglītības un kultūras lomas paaugstināšanā un jaunas sociālās stratifikācijas veidošanā (Meņšikovs, 1997).

Izmantojot visa pētijuma kopējo metodoloģiju, ir iespēja apkopot daudzus pēdējo 15 gadu socioloģiskos pētījumus, kuri veltīti Daugavpils pilsētai.

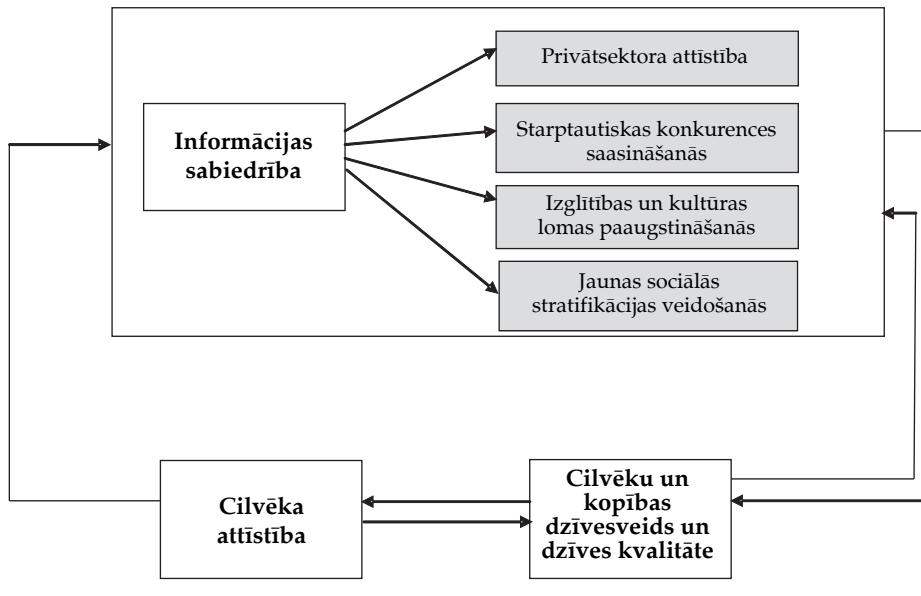
Kā parāda Daugavpils universitātes Sociālo pētījumu institūta pētījumi Latvijā, Latgalē un Daugavpilī, notiek lielas izmaiņas cilvēku ikdienas dzīvē saistībā ar pāreju uz informācijas sabiedrību neatkarīgi no dzīvesvietas lokализācijas, bet dažādos līmeņos rezultāti un dzīves stratēģijas ir atšķirīgas, atšķirīgs ir arī tradicionālisma un inovāciju līdzvars cilvēku ikdienas dzīvē. Mūsu socioloģiskā pētījuma rezultātu analīzes gaitā un atbilstīgi pamatuzdevumam tika izdalīti divi galvenie iedzīvotāju tipi atkarībā no viņu orientācijas uz dzīves stratēģijām:

- cilvēki, kuri ir orientēti uz **izdzīvošanas stratēģiju**, kuri ir ar mieru dzīvot nabadzīgāk, bet ar garantētu ienākumu līmeni, bez riska;
- cilvēki, kuri orientēti uz **panākumu stratēģiju**, kuri vēlas dzīvot bagātāk, bet riskējot, darbojoties ar iniciatīvu.

1. attēls

Ikdienas dzīves institucionālais fons

DARBĪBAS APSTĀKĻU INSTITUCIONĀLAIS FAKTORS

Šajā sakarā varētu izvērtēt **galveno hipotēzi**: pilsēnieku dzīves kvalitātei ir tendenze paaugstināties saistībā ar panākumu stratēģijas apgūšanu, kura vairāk saskaņota ar informācijas sabiedrības institucionāliem raksturojumiem.

No 90. gadu sākuma pilsētas iedzīvotāju dzīves kvalitāti ļoti būtiski ir ietekmējuši pieci procesi.

1. Pāreja no industriālās uz postindustriālo ekonomiku, informācijas sabiedrību

Jau 2002. gadā pakalpojumu sfēra Daugavpilī veidoja 75% no pilsētas ekonomikas kopējās pievienotās vērtības aspekta. Tomēr 2002. gadā Daugavpili lielākais nodarbināto skaits vēl saglabājās rūpniecībā – 24,6% (Latvijā kopumā – 20,4%), savukārt tirdzniecībā – 14,8% (Latvijā – 18%) un izglītībā – 11,3% (Latvijā – 11,3%) (Pašvaldību datu audits, 2004, J-4. tabula).

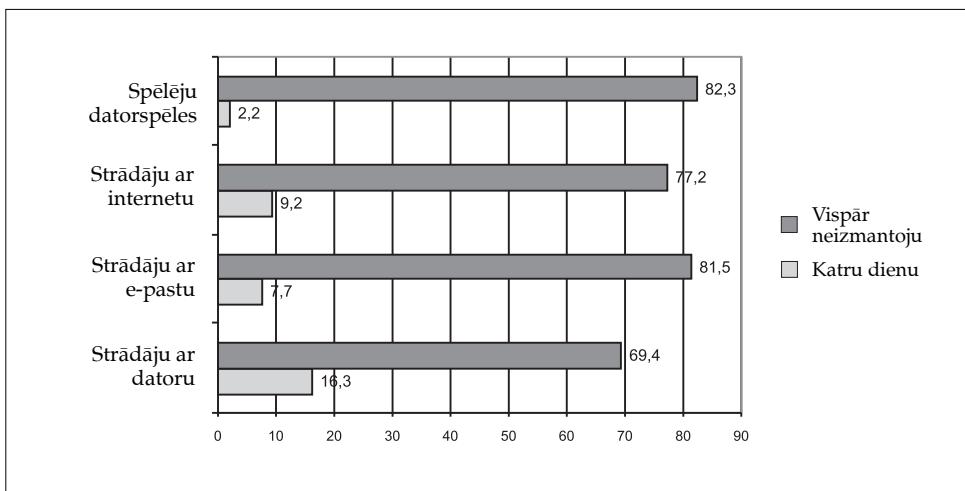
Diemžēl pakalpojumu kvalitāte vēl ir diezgan zemā līmenī, un pirmām kārtām tā tiek realizēta vietējā līmenī. Pagaidām ļoti maz tiek izmantotas informācijas tehnoloģijas (sk. 2. attēlu).

Diemžēl vēl mazāk jaunas tehnoloģijas tiek izmantotas pilsētas rūpniecībā, kur augstas tehnoloģijas nozaru īpatsvars ir 0,06%, Latvijā – 3,4%, bet ES – 19% (Daugavpils attīstības stratēģija, 2004, 1. pielikums).

Jaunās tehnoloģijas būtiski ietekmē pilsētnieku dzīves kvalitati. Piemēram, ražošanā tās samazina smagā fiziskā darba īpatsvaru, palīdz tirgvedībai un tirdzniecībai, nodrošinot ātru mijiedarbību ar dažādu valstu un kontinentu partneriem. Īpaša nozīme jaunajām tehnoloģijām ir medicīnas pakalpojumu sfērā, nodrošinot slimību ātru diagnosticēšanu un jaunās ārstniecības metodes.

2. attēls

Cik bieži Jūs izmantojat datortehniku DARBĀ?

A v o t s: SPI pētījums "Daugavpils konkurētspēja pilsētnieku skatījumā" (2004)

2. Privātsektora rašanās un attīstība

2003. gadā pilsētā privātajā sektorā jau strādāja 49,1%, bet valstī kopumā – 62,8%. Diemžēl šis rādītājs ir viszemākais no visām republikas pilsētām, bet metropolē Rīgā tas jau bija 69,5% (Latvijas reģioni skaitļos, 2004, 42. lpp.).

SPI pētījuma "Cilvēks, pilsētas ekonomika un kultūra" dati rāda, ka daugavpilieši **privāto sektoru pārsvarā vērtē kā nozīmīgu dzīves kvalitātes paaugstināšanas institucionālo faktoru**. Pirmām kārtām to saista ar tādām iespējām kā "būt neatkarīgam" – 52% un "nodrošināt augstu dzīves līmeni,

labi pelnīt" – 49%. Daugavpils jaunā paaudze salīdzinājumā ar pilsētniekiem virs 60 gadiem daudz biežāk atzīmē arī citas privātā sektora pozitīvās pusēs. Piemēram, "pilnīgāk realizēt savas profesionālās īpašības": respondenti līdz 30 gadiem – 34%, bet virs 60 gadiem – tikai 20%.

Attieksme pret privāto sektorū ļoti cieši saistīta ar dzīves vērtībām un stratēģijām. Piemēram, privāto sektorū par līdzekli būt neatkarīgam uztver 48% respondentu, kuriem svarīgāka ir vienlīdzība, bet 58% to, kuriem svarīgāka ir brīvība; 43% respondentu ir tādi, kuriem šobrīd Latvijā svarīgākais ir "stiprās rokas" režīms, bet 63% – tādi, kuri piekrīt demokrātijai; 46% respondentu izvēlas izdzīvošanas stratēģiju, bet 65% – panākumu stratēģiju.

Saskaņā ar mūsu datiem 2004. gada decembrī uz izdzīvošanas stratēģiju orientējās 68% respondentu, uz panākumu stratēģiju – tikai 32%. Tas liecina par to, ka pagaidām pilsētnieku vairākums orientējas uz paternālismu, un šāda nostādne ir nopietns šķērslis pilsētas ātrākai ekonomiskai attīstībai un daugavpiliešu dzīves kvalitātes paaugstināšanai.

3. Pilsētas ekonomikas iekļaušanās starptautiskajā konkurencē un efektīvas nodarbinātības problēmas saasināšanās

1990. gadā mēs konstatējām, ka Daugavpilī ir ļoti zems pilsētas uzņēmumu ārējis potenciāls. Tikai vienā uzņēmumā (pievadķežu rūpnīcā) eksporta produkcija bija 10,4% no saražotās produkcijas daudzuma. Vairākums uzņēmumu vai nu neveica ārējo ekonomisko darbību, vai arī darīja to ļoti niecīgos apjomos (0,5–0,6%). Šobrīd pilsētas ražošanas uzņēmumi strādā gan vietējam, gan Austrumu, gan Rietumu tirgum. Pārsvarā ar eksportu nodarbojas tādi vietējie uzņēmumi kā "Ziglera mašīnbūve", "Axon Cable", "Lokomotīve", "Dauer-D" un daži citi. Daugavpiliešu starptautiskā ekonomiskā sadarbība ļauj ātrāk apgūt darba kvalitātes augstos starptautiskos standartus, krāt nozimigu pieredzi, stažējoties ārzemju uzņēmumos ar augsti attīstītām tehnoloģijām, piedalīties starptautiskajās izstādēs utt., kas ir nopietns priekšnosacījums dzīves kvalitātes uzlabošanai. Tomēr pilsētā vienlaikus jūtams starptautiskās konkurences spiediens ar negatīvām sekām dzīves kvalitātei. Pilsētas ekonomiskajā un sociālajā sfērā visasākā ir bezdarba, efektīvas nodarbinātības problēma. Tieši neatrisinātā efektīvas nodarbinātības problēma provocē nabadzību, alkoholismu, narkomāniju un citas negatīvas parādības, kuras pazemina iedzīvotāju dzīves kvalitāti.

4. Izglītības un kultūras lomas paaugstināšanās cilvēka un pilsētas dzīvē

Esošā tradicionālā izglītības sistēma pilsētā nodrošina izglītības pieejamību visiem iedzīvotāju slāniem. Cilvēkiem ir iespēja attīstīt sevi vispusīgi dažādās izglītības programmās, ieskaitot studijas doktorantūrā. Pēc mūsu socioloģiskajiem datiem, veiksmīgas karjeras sasniegšanas faktoru vidū pirmajā vietā iedzīvotāji izvirza labu izglītību (sk. 1. tabulu).

Ekonomikas doktora J. Eglīša pētījumā "Vidējās izglītības kvalitāte un augstakās izglītības pieejamība Latvijā reģionālajā aspektā" iegūtie rezultāti liecina par to, ka labākās centralizēto abitūrijas eksāmenu atzīmes matemātikā un

1. tabula

Veiksmīgas karjeras sasniegšanas faktoru reitings ballēs*, Daugavpils

Veiksmes faktori	IV, 2002		II, 2004		IX, 2004		XII, 2004	
	Balles	Rangs	Balles	Rangs	Balles	Rangs	Balles	Rangs
Laba izglītība	3,45	1	3,52	1	3,48	1	3,42	1–2
Personīgie sakari	3,39	2	3,38	5	3,35	5	3,42	1–2
Tehnikas pārzināšana, iemaņas darbā ar datoru u. tml.	3,37	3	3,49	2	3,41	2	3,39	3
Spēja sastrādāties ar cilvēkiem	3,34	4	3,42	3	3,38	4	3,33	4
Neatlaidīgs darbs	3,25	5	3,39	4	3,40	3	3,20	5
Gatavība uzņemties atbildību par darba rezultātiem	3,13	6	3,20	6	3,25	6	3,13	7
Kapitāla izmantošanas iespējas, pieeja kapitālam	3,12	7	3,06	7	3,20	7	3,15	6
Gatavība darīt daudz citādāk	2,88	8	3,01	8	2,94	8	2,80	9
Fiziskais spēks, izturība	2,78	9	2,89	9	2,79	11	2,67	11
Gatavība riskēt	2,72	10	2,81	10	2,81	9	2,84	8
Rietumu biznesa pieredzes pārzināšana	2,65	11	2,37	12	2,80	10	2,69	10
Izcelstsme, gīmenes statuss	2,38	12	2,48	11	2,51	12	2,46	12

* Vidējās ballēs, kur 4 – ļoti svarīgs, 3 – diezgan svarīgs, 2 – ne pārāk svarīgs, 1 – nemaz nav svarīgs.

Avots: Lzp projekts "Pilsētas socioloģiskās problēmas".

angļu valodā ir Rīgas reģionā, no kura tikai nedaudz atpaliek Latgale (Eglītis, 2002). Par vienu no iespējamiem Latgales abiturientu panākumu iemesliem J. Eglītis nosauca Latgales pedagoģisko darbinieku augsto kvalifikāciju, proti, pedagogu ar augstāko izglītību īpatsvaru kopējā pedagogu skaitā (2000./2001. mācību gada sākumā Latgalē šis rādītājs ir visaugstākais valstī – 87%, atstājot Rīgu otrajā vietā – 85%).

Kā rāda SPI pētījumi, ar katru gadu pieaug to pilsētnieku skaits, kuri vēlas saņemt augstāko izglītību sev un vēl vairāk – saviem bērniem. Katru gadu palielinās iedzīvotāju skaits, kuri pozitīvi saista izglītību ar materiālo labklājību, kas paaugstina dzīves līmeni un tās kvalitāti.

Tomēr augstie radītāji pilsētnieku apmierinātībai ar savu izglītību liek bažīties, jo iedzīvotāju ar augstāko izglītību skaits 2000. gadā bija tikai 12,1%, bet, piemēram, Somijā (1997) – 22% (Daugavpils attīstības stratēģija, 2004).

5. Jaunas sociālās stratifikācijas veidošanās

Sakarā ar pāreju uz tirgus ekonomiku 90. gadu sākumā sāka veidoties jauna pilsētnieku stratifikācija, kad mēs konstatējām pakāpenisku vidējā slāņa veidošanos (Meņšikovs, 1997, 32. lpp.). Manuprāt, vidējā slāņa sociālās stratifikācijas dominēšana nozīmē ne tikai stiprus pamatus attīstībai pilsoniskai sabiedrībai un demokrātijai, bet arī dzīves kvalitātes paaugstināšanai tiem, kuri pāriet no zemākā slāņa uz vidējo. Būtiski ir tas, ka viens no dzīves kvalitātes rādītājiem – rīcībspēja (aktivitātes, prasmes u. c.) – vidējā slānī ir daudz augstākā līmenī salīdzinājumā ar pagaidām diezgan lielo zemāko slāni. No socioloģiskajām aptaujām Latvijā ir zināms, ka atrašanās vidējā slānī nodrošina arī nosacīto psiholoģisko komfortu, tāpēc nereti daudzi respondenti ar zemiem ienākumiem sevi pieskaita vidējam slānim.

Šobrīd mēs varam runāt par vidusslāņa nostiprināšanos, un tāda slāņa īpatsvars varētu būt aptuveni 20% (sk. 2. tabulu). Interesanta ir parādība, ka cilvēkiem psiholoģiski grūtāk iekļaut sevi zemākajā slānī nekā strādnieku slānī. Aptuveni divi no trim respondentiem, kuri 2002. gada aprīlī iekļāva sevi strādnieku šķirā, 2004. gadā neattiecināja sevi uz zemāko slāni.

Šobrīd kritēriji robežām starp slāniem pilsētnieku skatījumā ir ļoti dažādi, bieži neskaidri. Kā kuriozu varētu atzīmēt to, ka uz augstāko vidējo slāni sevi attiecināja 20% respondentu, kuru personiskie ienākumi bija zemāki par 70 latiem.

Bez šaubām, pilsētnieku materiālais stāvoklis ar katru gadu uzlabojas. Ana-

2. tabula

**Atbilžu sadalījums jautājumam
"Kurā no sociālajiem slāniem Jūs sevi iekļautu?", Daugavpils, procentos**

Sociālais slānis	IV, 2002 n = 527	IX, 2004 n = 534	XII, 2004 n = 601
Augstākais slānis	1	1	1
Augstākais vidējais slānis	12	21	18
Zemākais vidējais slānis	25	42	46
Zemākais slānis*	34	11	15
Grūti pateikt	28	25	20

* 2002. gadā izmantots rādītājs "strādnieku slānis".

A v o t s: LZP projekts "Pilsētas socioloģiskās problēmas".

lizējot daugavpiliešu ipašuma un biznesa struktūru 2003. gada decembrī, mēs noskaidrojām, ka gandrīz 90% respondentu dzīvo privātā mājā vai privatizētā dzīvoklī, trešajai daļai ir vasarnīca, pusei ir vieglā automašīna, kā arī jaunākās informācijas tehnoloģijas. Diemžēl tikai 7% respondentu ir savs bizness, firma, kas ir diezgan zems rādītājs.

Tomēr jāpasvītro, ka pilsētnieku vidū notiek materiālā diferenciācija un polarizācija. Vieniem ir uzkrājumi (32%), citiem ir parādi (38%). Nopietni uzkrājumi (veido "ģimenes vairāku mēnešu vidējo ienākumu lielumu" vai "praktiski ģimenes gada ienākumu lielumu un pat vairāk") ir 39% no tiem, kuri atzīmēja to esamību, toties nopietni parādi ir 33% no tiem, kuri atzīmēja to esamību.

Dzīves kvalitāte: subjektīvā aspekta dinamika

Nozīmīgākais dzīves kvalitātes subjektīvais rādītājs ir apmierinātība ar dzīvi kopumā.

DU SZF Sociālo pētījumu institūta socioloģisko pētījumu dati parāda, ka to pilsētnieku daļa, kuri ir apmierināti ar dzīvi, svārstās 24–34% robežās (sk. 3. tabulu). Viszemākie rādītāji bija 1993. gadā un 1996. gadā. Taču no 1998. gada tiek novērota to iedzīvotāju daļas, kuri ir apmierināti ar savu dzīvi, palielināšanās

3. tabula

**Atbilžu sadalījums jautājumam
"Vai Jūs esat apmierināts ar savu dzīvi?", Daugavpils, procentos**

Atbilžu varianti	XII, 1991 (n = 1241)	I, 1993 (n = 517)	XI, 1994 (n = 515)	IV, 1996 (n = 526)	IX, 1998 (n = 563)	IV, 2002 (n = 527)	XII, 2004 (n = 601)
Pilnīgi apmierināts	9	6	8	5	6	10	10
Apmierināts	22	18	20	19	25	22	24
Grūti pateikt, kā kuru reizi	46	47	43	47	46	41	46
Neapmierināts	15	19	18	21	17	18	14
Pilnīgi neapmierināts	8	10	11	8	6	9	6
Kopā	100	100	100	100	100	100	100

Avots: LZP projekts "Pilsētas socioloģiskās problēmas".

(1998. gadā – 31%, 2002. gadā – 32% un 2004. gadā – 34%). Tādējādi šobrīd apmierinātības ar dzīvi rādītāji pārsniedz 1991. gada datus, kad cilvēkiem bija lielas cerības uz labklājību un dzīves kvalitātes paaugstināšanos sakarā ar Latvijas neatkarības atgūšanu un pāreju uz tirgus ekonomiku.

Tomēr pašreizējie dzīves kvalitātes rādītāji būtiski nepārsniedz 90. gadu sākuma rādītājus, jo uz daugavpiliešu dzīvesveidu pretrunīgi iedarbojas institucionālās vides faktori. No vienas pusēs, nav pārtikas preču un rūpniecības preču deficitā, nav pārvietošanās ierobežojumu, nav nepieciešamības slēpt savu kultūras vai politisko orientāciju, no otras pusēs, tirgus ekonomika prasa, loti lielu atbildību un pūles, iniciatīvu, ko visi nav spējīgi realizēt, un būt drošam darba tirgū par labu ienākumu gūšanu, kā arī savu vajadzību apmierināšanu, kurām pieeja arvien vairāk palielinās, bet bieži – tikai iespēju līmenī. Pat tām pašām augstajām tehnoloģijām ir ne tikai pozitīvā puse, bet arī negatīvā, piemēram, attīstoties internetam, mēs esam saskarušies ar jaunām problēmām (no jauniem negatīviem atkarības veidiem līdz jauniem noziedzības tipiem).

Kā redzams no 4. tabulas, apstiprinājusies pētījuma pamathipotēze – pilsētnieku dzīves kvalitātei ir tendence paaugstināties saistībā ar panākumu stratēģijas apgūšanu. Visaugstākie dzīves apmierinātības rādītāji ir vidusslāņa pārstāvjiem, kam raksturīga panākumu stratēģija, īpaši, ja tā saistīta ar izglītības līmeni, kas augstāks par vidējo.

4. tabula

Atbilžu sadalījums jautājumam "Vai Jūs esat apmierināts ar savu dzīvi?"**atkarībā no izvēlētās dzīves stratēģijas****Daugavpils, 2004. gada decembris, procentos, n = 601 cilvēks**

		Rādītāji	Pilnīgi apmierināts	Apmierināts	Kopā
Viss masīvs		Izdzīvošanas stratēģija	8	22	30
		Panākumu stratēģija	13	29	42
Dzimums	Vīrieši	Izdzīvošanas stratēģija	11	27	38
		Panākumu stratēģija	16	30	36
	Sievietes	Izdzīvošanas stratēģija	6	19	25
		Panākumu stratēģija	10	29	39
Izglītības limenis	Augstāka par videjo	Izdzīvošanas stratēģija	13	25	38
		Panākumu stratēģija	15	41	56
	Vidējā	Izdzīvošanas stratēģija	6	20	26
		Panākumu stratēģija	9	22	31
	Zemāka par videjo	Izdzīvošanas stratēģija	6	23	29
		Panākumu stratēģija	14	22	36
Slānis	Augstākais vidējais slānis	Izdzīvošanas stratēģija	1	22	23
		Panākumu stratēģija	14	28	42
	Zemākais vidējais slānis	Izdzīvošanas stratēģija	11	23	34
		Panākumu stratēģija	14	32	46
	Zemākais slānis	Izdzīvošanas stratēģija	16	18	34
		Panākumu stratēģija	15	22	37

Avots: LZP projekts "Pilsētas socioloģiskās problēmas".

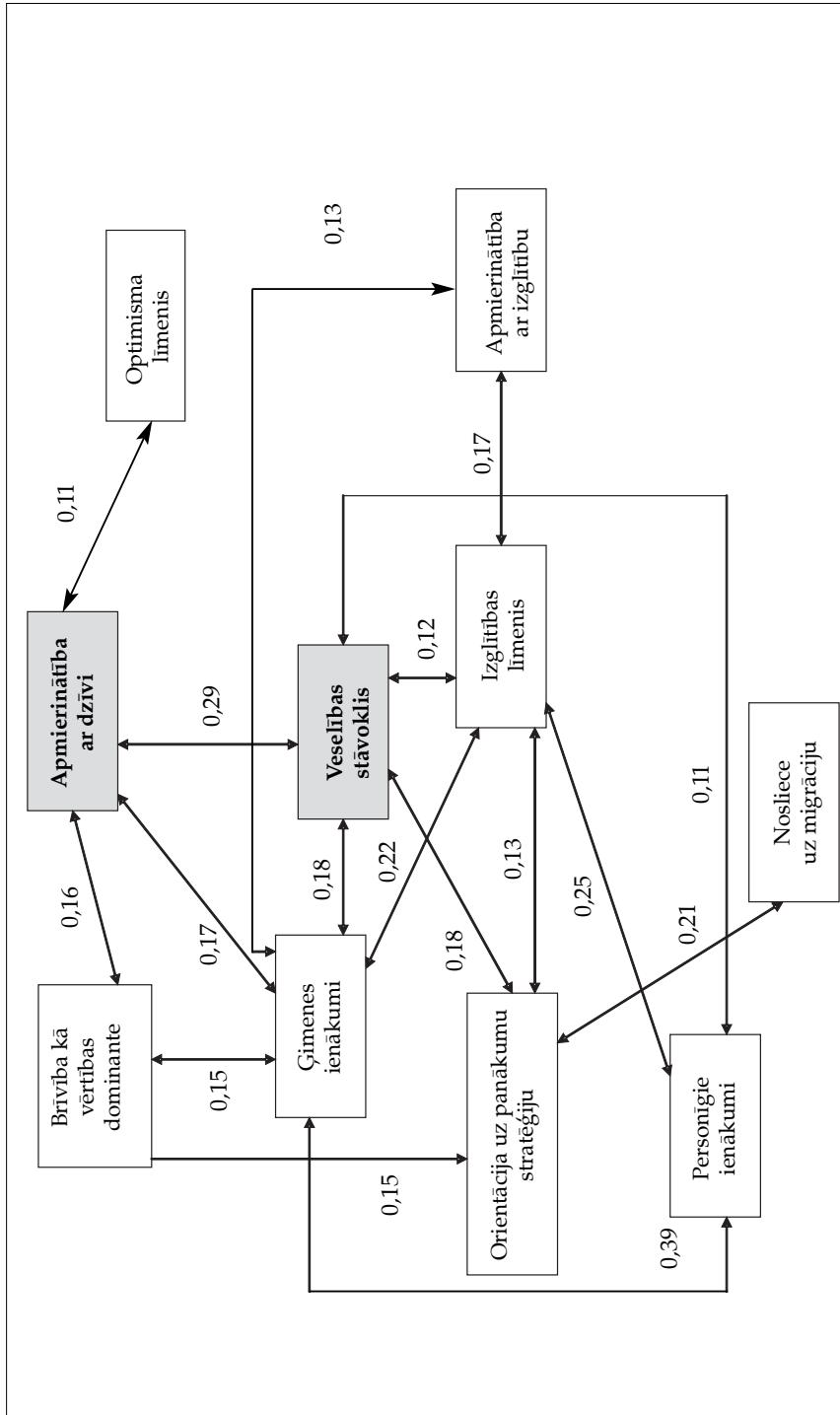
5. tabula

**Apmierinātību ar dzīvi ietekmējošo mainīgo mijiedarbības
interkorelācijas matrica, Daugavpils, 2004. gada decembris, n = 601 cilvēks**

	Apmierinātība ar dzīvi	Veselības stāvoklis	Briņiba ka vertības dominantāre	Apmierinātība ar izglītību	Veselības stāvoklis	Briņiba ka vertības dominantāre	Apmierinātība ar izglītību uz migrāciju	Nosliece uz migrāciju	Optimisma līmenis	Orientācija uz panākumiem	Gimenes ienākumi	Individuālie ienākumi
Apmierinātība ar dzīvi	1	0,29	0,16	0,16	0,09	0,02	0,11	0,12	0,17	0,09		
Veselības stāvoklis	0,29	1	0,22	0,07	0,12	0,09	0,09	0,18	0,18	0,11		
Briņiba ka vertības dominantāre	0,16	0,22	1	0	0,05	0,05	0,01	0,15	0,15	0,05		
Apmierinātība ar izglītību	0,16	0,07	0	1	0,17	0,09	0,06	0,06	0,13	0,07		
Izglītības līmenis	0,09	0,12	0,05	0,17	1	0,02	0,06	0,13	0,22	0,25		
Nosliece uz migrāciju	0,02	0,09	0,05	0,09	0,02	1	0,07	0,21	0,001	0,02		
Optimisma līmenis	0,11	0,09	0,01	0,04	0,06	0,07	1	0,20	0,08	0,05		
Orientācija uz panākumiem	0,12	0,18	0,15	0,06	0,13	0,21	0,20	1	0,06	0,07		
Gimenes ienākumi	0,17	0,18	0,15	0,13	0,22	0,001	0,08	0,06	1	0,39		
Individuālie ienākumi	0,09	0,11	0,05	0,07	0,25	0,02	0,05	0,07	0,39	1		

3.attēls

Apmierinātību ar dzīvi ietekmējošo pamatfaktoru mijiedarbības faktoru grafs,
Daugavpils, 2004. gada decembris, n = 601 cilvēks

Aplūkojot visus specifiskos faktorus, neapšaubāmi apmierinātību ar dzīvi ietekmē četri no tiem (sk. 5. tabulu un 3. attēlu):

1. veselības stāvoklis;
2. ģimenes ienākumi;
3. vērtīborientācijas (priekšrocība brīvībai salīdzinājumā ar vienlīdzību);
4. optimismā līmenis (pārliecība, ka Daugavpils ekonomiskais stāvoklis pēc 12 mēnešiem uzlabosies).

6. tabula

**Daugavpiliešu materiālās labklājības rādītāju
un perspektīvu vērtējumu dinamika,
2003. gada decembris un 2004. gada decembris**

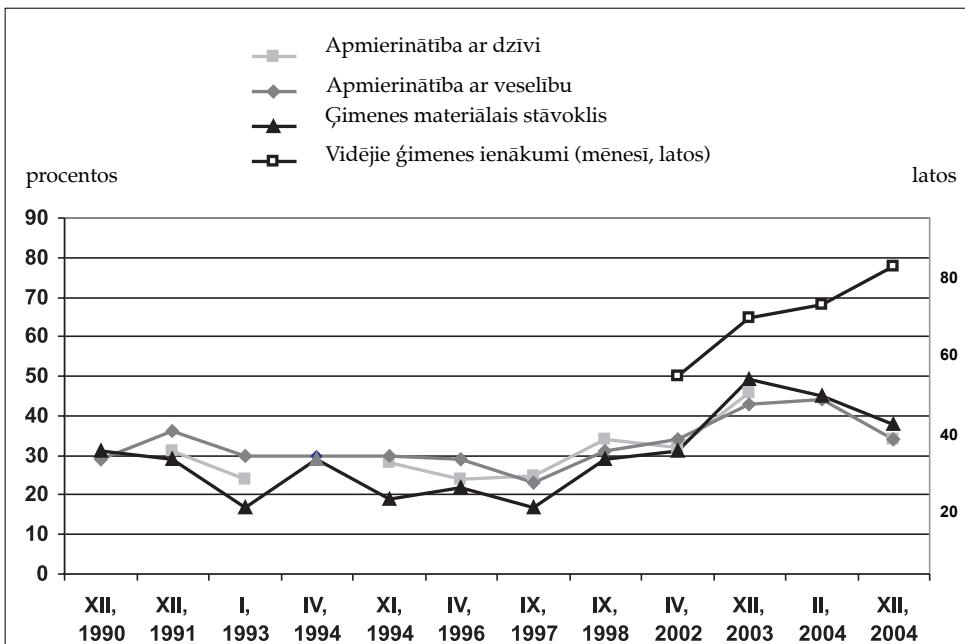
Rādītāji	XII, 2003 n = 551	XII, 2004 n = 601	Tai skaitā	
			Panākumu stratēģijas piekritēji	Izdīvošanas stratēģijas piekritēji
Vidējie ģimenes ienākumi uz vienu cilvēku mēnesī, latos	64,92	77,67	89,87	75,94
Vidējie personiskie ienākumi mēnesī, latos	–	105,75	125,04	96,91
Respondentu daļa, kuriem ģimenē naudas pietiek, procentos	49	38	51	31
Ģimenes materiālais stāvoklis augstāks par vidējo*	30	23	34	19
Daugavpils ekonomiskais stāvoklis augstāks par vidējo*	–	16	23	13
Respondentu daļa, kuri prognozē Daugavpils ekonomiskā stāvokļa uzlabošanos pēc 12 mēnešiem, procentos	23	20	22	19

* Vērtējumi no +1 līdz +5, skalā, kur -5 ir ļoti slikts, 0 – vidējs, +5 – ļoti labs.

A v o t s: LZP projekts "Pilsētas socioloģiskās problēmas".

4. attēls

**Apmierinātības ar dzīvi un veselību rādītāju dinamika,
Daugavpils, procentos**

Rādītāji	XII, 1990	XII, 1991	I, 1993	IV, 1994	XI, 1994	IV, 1996	XI, 1997	IX, 1998	IX, 1998	IV, 2002	XII, 2003	II, 2004	XII, 2004
Apmierinātība ar dzīvi	*	31	24	*	28	24	25	34	32	46	*	34	
Apmierinātība ar veselību	29	36	30	30	30	29	23	31	34	43	44	34	
Ģimenes materiālais stāvoklis	31	29	17	29	19	22	17	29	31	49	45	38	
Vidējie ģimenes ienākumi (mēnesī, latos)	*	*	*	*	*	*	*	*	50,25	64,92	68,10	77,67	

* Rādītājs netika izmantots.

Avots: LZP projekts "Pilsētas socioloģiskās problēmas".

Veselības stāvoklis diezgan stipri ietekmē apmierinātību ar dzīvi ($r = 0,29$). Caur šo faktoru apmierinātība ar dzīvi saistīta ar orientācijas izvēli uz panākumu stratēģiju, ģimenes ienākumiem ($r = 0,18$) un personīgajiem ienākumiem ($r = 0,11$).

Socioloģiskā monitoringa dati liecina, ka starp trim rādītājiem ir ļoti cieša mijiedarbība. ļoti bieži Daugavpils iedzīvotāju apmierinātības ar dzīvi, veselības un ģimenes materiālo stāvokli vērtējumi gandrīz sakrit. No 1990. gada decembra līdz 2004. gada decembrim šie rādītāji svārstījās 30% robežās. Augstākie rādītāju vērtējumi bija 2003. gada decembrī, it īpaši ģimenes materiālais stāvoklis ("naudas pilnīgi pietiek, speciāli netaupām" un "dzīvojam taupīgi, bet naudas parasti pietiek"), kuru novērtēja 49% respondentu. Līdzīgi diezgan augstu tika novērtēta apmierinātība ar dzīvi (46%) un apmierinātība ar veselību (43%). Savukārt 2004. gada decembrī visu triju rādītāju vērtējumi krasī pazeminājās. To respondentu daļa, kuri zemāk novērtēja apmierinātību ar dzīvi, zemāk novērtēja arī savu veselību un ģimenes materiālo stāvokli. Pagaidām grūti spriest, kāpēc visi šie rādītāji tik krasī pazeminājās. Pirmā hipotēze – ka šo lejupslīdošo dinamiku varēja krasī ietekmē pieaugošais respondentu skaits, kuriem ir 60 un vairāk gadu un kuriem apmierinātības rādītāji zemāki salīdzinājumā ar citām vecumgrupām, – neapstiprinājās.

6. tabulā var redzēt, kādi dzīves kvalitātes rādītāji ir tiem daugavpiliešiem, kuri izvēlējās panākumu stratēģiju. Viņu materiālās labklājības un optimisma līmena rādītāji ir daudz augstāki nekā pārējiem. Taču diemžēl arī šai daugavpiliešu grupai vidējie ienākumi uz vienu cilvēku mēnesī ir mazāki par valstī noteikto iztikas minimumu. Tāpēc augošās inflācijas apstākļos ir saprotama daugavpiliešu kopējās apmierinātības ar dzīvi un materiālo labklājības līmeni pazemināšanās. Tāpat daudz atturīgāka ir pilsētnieku attieksme pret tirgus ekonomikas iespējām un demokrātiskajām vērtībām.

Cilvēkdrošība Daugavpilī

Kā jau iepriekš tika atzīmēts, viens no būtiskākajiem dzīves kvalitātes rādītājiem ir cilvēkdrošība.

2003. gada decembrī DU SZF Sociālo pētījumu institūts, balstoties uz ANO socioloģiskā pētījuma "Cilvēkdrošība" programmu, metodoloģiju un metodiku, realizēja analogisku projektu Daugavpilī. Drošības sajūtas mērījumi parādīja,

ka daugavpiliešiem drošības koeficienti ir augstāki nekā valstī kopumā (Meņšikovs, 2004). Pirmām kārtām tas skar attieksmi pret reāliem vai iespējamiem draudiem, raugoties no ārējo draudu novērtējuma pozīcijas. ANO pētijumā drošības koeficients D(a) ir 1,12, bet DU SZF Sociālo pētijumu institūta pētijumā Daugavpili šis koeficients ir 1,36. Diemžel SPI pētijumā netika izmantots rādītājs "organizētā noziedzība valsts mēroga", tā vietā tika lietots rādītājs "biodaudzveidības samazināšanās Latvijā". Pret tādiem 2003. gada rudenī Latvijā ļoti plaši atzīmētiem draudiem kā "narkotisko vielu izplatība" un "HIV / AIDS izplatība Latvijā" daugavpiliešu attieksme ir daudz mierīgāka, kas samazina kopējo sabiedrības dzīves apdraudētības izjūtu. Vēl vairāk drošības sajūtu Daugavpils iedzīvotājos stiprina faktori, kas saistīti ar militāro drošību, politisko stabilitāti valstī un attiecībām starp etnosiem Latvijā.

Daudz būtiskāks daugavpiliešiem šķiet ekonomiskās drošības jautājums, piemēram, viņus uztrauc pieaugošās cenas. Nav izslēgts, ka smagā ekonomiskā situācija iespējamos neekonomiskos draudus novirza perifērijā. 2003. gada decembrī SPI socioloģiskie dati liecina, ka no četrām dzīves sferām – politiskās, sociālās (sabiedrības noslāņošanās), ekoloģiskās un ekonomiskās – viszemāk ir novērtēta pašreizējā ekonomiskā situācija Daugavpilī (10 ballu sistēmā 4,36 salīdzinājumā ar ekoloģisko situāciju – 5,24).

Cilvēka dzīvi pavada desmitiem reālu un potenciālu draudu. Dominantes noteikšanai nepieciešama sarežģītāka statistiskā analize. Šai aspektā produktīva ir faktoranalīze. Faktoranalīze noder, lai, apvienojot lielu daudzumu mainīgo, tiktu radīti jauni faktori (mainīgo kopa). Faktoranalīzes procedūras veikšanas gaitā 25 mainīgie (personīgās bailes) tika sagrupēti sešos faktoros (faktoros tika iekļauti mainīgie, kuru korelācijas koeficients ar noteiktu faktoru pārsnie-dza 0,6, t. i., ciešāk saistītie).

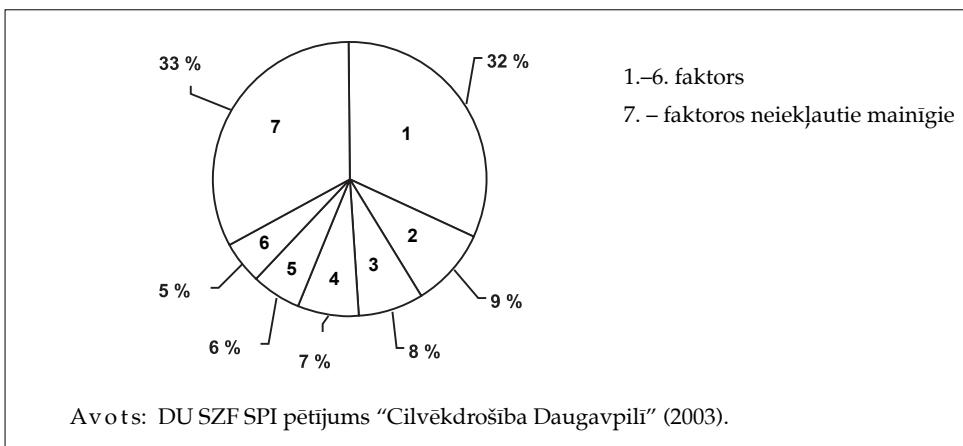
Palikušie astoņi mainīgie netika iekļauti nevienā no augstākminētajiem faktoriem (ar norādīto saiknes blīvuma slieksni 0,6).

Apkopojošie faktori tika apzīmēti šādi:

1. faktors – nabadzība;
2. faktors – valsts ierēdņu patvala;
3. faktors – slimība un nāve;
4. faktors – darba zaudēšana un nespēja samaksāt par izglītību;
5. faktors – apkārtējo atbalsta un sapratnes zaudēšana;
6. faktors – uzkrājumu un īpašuma zaudēšana.

5. attēls

**Daugavpils iedzīvotāju satraukuma līmeņa struktūra
par personīgajiem draudiem**

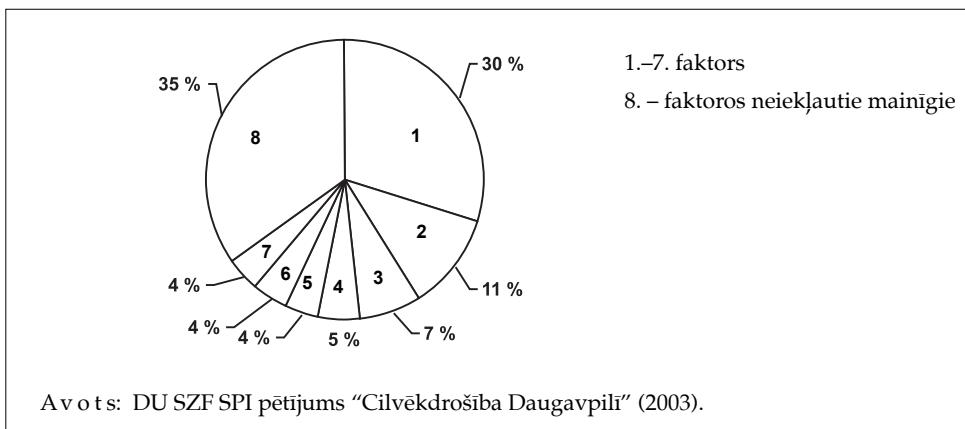
Kad ar faktoranalīzes palīdzību tika noskaidroti Daugavpils iedzīvotāju satraukuma kopējā līmeņa pamatfaktori (baiļu grupas) pret personīgo dzīvi, bija jāanalizē šā satraukuma līmeņa struktūra, ievērojot katras noteiktā faktora nozīmīgumu.

5. attēla dati nenorāda, ka 32% Daugavpils iedzīvotāju baidās no nabadzības. Tie liecina, ka nabadzības baiļu līmenis par 32% (t. i., par trešdaļu) nosaka kopējo pilsētas iedzīvotāju satraukuma līmeni. Citiem vārdiem, piemēram, baiļes pazaudēt uzkrājumus bankā (šis mainīgais attiecas uz 6. faktoru) praktiski neietekmē kopējo satraukuma līmeni, savukārt, baiļu palikt bez iztikas līdzekļiem esamība (vai neesamība), baiļu nesanāempt pietiekamu pensiju izdzīvošanai u. c. (tas viss attiecas uz 1. faktoru) būtiski ietekmē kopējo iedzīvotāju satraukuma līmeni, jo nabadzības baiļu faktora nozīmība Daugavpils iedzīvotāju satraukuma līmeņa struktūrā ir krietiņi augstāka.

1. faktors – Latvijas ekonomikas problēmas;
2. faktors – karš un terorisms Latvijā;
3. faktors – problēmas apkārtējā vidē Latvijā un pasaule;
4. faktors – AIDS Latvijā un pasaule;
5. faktors – demokrātijas apdraudētība Latvijā;
6. faktors – Latvijas brīvības apdraudētība;
7. faktors – bēgļi Latvijā.

6. attēls

Daugavpils iedzīvotāju baiļu struktūra no iespējamām vai reālām nelabvēlīgām sabiedriskām parādībām

Pēc tam tika aplūkota kopējā Daugavpils iedzīvotāju satraukuma līmeņa struktūra par iespējamām vai reālām nelabvēlīgām sabiedriskām parādībām, ievērojot katra faktora nozīmīgumu (t. i., grupu bailes).

6. attēla dati ļauj secināt, ka to baiļu esamība vai neesamība, kas ir saistītas ar Latvijas ekonomikas problēmām, nosaka trešdaļu Daugavpils iedzīvotāju kopējā satraukuma līmeņa par sabiedriskās dzīves draudiem. Nozīmīguma ziņā otrs faktors ir bailes no kara konfliktiem un terorisma – šis faktors nosaka 11% daugavpiliešu kopējā satraukuma līmeņa par sabiedriskās dzīves draudiem.

Kā parādīja Daugavpils iedzīvotāju baiļu faktoranalīze, ekonomiskā drošība – kā personīgā (sava, ģimenes), tā arī sabiedriskā (valsts, reģiona) ir nozīmīgāka, noteicošāka. Visam pārējam – militārajai, politiskajai, ekoloģiskajai, psiholoģiskajai drošībai – Daugavpils iedzīvotāju skatījumā ir daudz mazāka loma.

Daugavpils iedzīvotāju baiļu analīze būtu nepilnīga bez salīdzinājuma, piemēram, ar Rīgas iedzīvotāju bailēm. Baiļu struktūra, kas skar personīgo dzīvi, Daugavpils un Rīgas iedzīvotāju vidū principiāli neatšķiras. Abu pilsētu iedzīvotājiem personīgā ekonomiskā drošība ir vairāk nozīmīga un aptuveni par 30% nosaka cilvēku satraukuma līmeni par draudiem, kas skar personīgo dzīvi. Tomēr dažas atšķirības ir: Rīgā tiek novērots paaugstināts "uzkrājumu un īpašuma" faktora svarīgums, kas parāda ievērojamu iedzīvotāju daļu, kam ir uzkrājumi un īpašums (atšķiribā no Daugavpils, kur šis faktors nozīmīguma

ziņā ieņem pēdējo vietu); Rīgā pietiekami būtisks faktors izrādījās "vardarbība ģimenē" (Daugavpilī tas vispār neiekļuva nozīmīgāko faktoru skaitā).

Izrādījās, ka daugavpiliešiem svarīgāka ir Latvijas ekonomiskā drošība, bet rīdziniekiem – valsts militāra un politiskā drošība. Savukārt daugavpiliešiem Latvijas politiskā drošība šķiet mazāk nozīmīga.

Mentalitāte dzīves kvalitātes faktoru struktūrā

Uzmanība pret reģiona (pilsētas) iedzivotāju dzīves kvalitātes uzlabošanu nozīmē arī viņu garīgo raksturojumu uzskaiti un izmantošanu. Diemžēl tas vēl reti īstenojas valsts reģionālajā politikā, tāpēc cilvēki pretojas, veidojot papildu ekonomiskos un sociālos zaudējumus, dzīves kvalitātes pasliktināšanos.

Un informācijas sabiedrības veidošanās apstākļos aktuāls ir jautājums, tāpat kā tas bija Maksa Vēbera laikos, par nepieciešamo līdzsvaru mentalitātē starp solidaritāti un individuālismu, starp tieksmēm uz tradīcijām un inovācijām.

Kā nesen pareizi atzīmēja profesors E. Karnītis: "Lai ideju novestu līdz pilnīgai īstenošanai (investīcijas, tehnoloģijas, ražošana utt.), protams, ir pilnīgi nepieciešams plaša kolektīva darbs. Taču **dinamiskajā 21. gadsimtā palielinās ekonomisko un politisko individualitāšu loma**, nepieredzēti nozīmīga kļūst individuāla subjektīvā spēja darboties un pieņemt lēmumus ātri un daudzos gadījumos individuāli, spēja saredzēt racionālo situāciju ilgtermiņā aiz īstermiņa iracionālajiem ātrajiem panākumiem vai grūtībām. Individualitāte kļūst par līderi, kas parāda stratēģisko attīstības virzienu, parāda sabiedrībai (kolektīvam), ka tā spēj vairāk, nekā pati iedomājas.." (Karnītis, 2004).

Mentalitāte ir pasaules apzīnāšanās, galvenokārt izmantojot tēlus, kuri ir saistīti ar emocionālajām orientācijām un vērtīborientācijām, ar tradīcijām, garastāvokli un jūtām. Nav īsti pareizi mentalitāti pielīdzināt sabiedriskās apziņas formām, ideoloģijai, tīri psiholoģiskai parādībai. Tās pamatā ir sociāla parādība. Mūsdienu franču un krievu zinātnieki atzīmē, ka "mentalitāte ir tūvāka socioloģijai, nevis psiholoģijai.. Tā "regulē" nevis cilvēka domāšanu, bet viņa uzvedību un attieksmi pret pasauli" (Lesnaja, 2003).

Sociālo pētījumu institūts mēģināja noskaidrot daugavpiliešu mentalitātes mūsdienu raksturojumus. Mūsdienu daugavpiliešu mentalitātes pētīšana salīdzinājumā ar analogiskiem raksturojumiem, ko ieguva pētnieki no citām postkomunistiskajām valstīm (Kirjenko, 2002), ļaus korektāk noskaidrot sabiedriskās

reformēšanas virzienu, meklēt pieejamas formas, ātrumu un dziļumu. Mentālo raksturojumu ievērošana dod iespēju pilsētas attīstības stratēģiju izstrādāt adekvātāk, ņemot vērā ne tikai globālus un nacionālus, bet arī specifiskus vietējos komponentus.

Analīzes procesā tika izmantoti 20 pilsētnieku mentalitātes indikatori, kurus pirmo reizi izmēģināja Gomeļas (Baltkrievijas) sociologi. Respondentiem tika piedāvāts novērtēt pozitīvos, neutrālos un negatīvos raksturojumus. Mentālie raksturojumi veido četras grupas.

Liberālā, personiski centriskā

Individualisms (katrs par sevi) – e;

Tieksme pēc personīgās brīvības, neatkarības – a;

Tieksme pēc ātrām, radikālām sabiedriskām izmaiņām – y;

Sāncensība, konkurence – s.

Racionālā – darbīgā

Uzņēmība, aprēķins – o;

Likumu ievērošana – n;

Atbildība, uzticība solījumiem, pieņemtajam lēmumam – k;

Precizitāte, kārtīgums – g;

Strādigums – b.

Sociāli garīgā

Garīgums (garīgo vērtību pārsvars pār materiālajām) – m;

Vērīgums, sapņainība – t;

Cilvēcisko attiecību siltums un sirsnīgums, godīgums, līdzjūtība – i;

Tolerance (iecietība pret citu uzskatiem, tradīcijām, paražām) – ž;

Viesmīlība – p.

Patriarhāli tradicionālā, kolektīvisma

Tradīciju cienīšana, sekošana tām – v;

Kolektīvisms (viens par visiem, visi par vienu) – d;

Tieksme pēc lēnām, pakāpeniskām sabiedriskām pārmaiņām – f;

Patriotisms – z;

Jaunāko cieņa pret vecākajiem un vecāko rūpes par jaunākajiem – r;

Saliedētība, tieksme palīdzēt savas nācijas pārstāvjiem – l.

Mentālo grupu raksturojumi ir:

- neapšaubāmi pozitīvie – pie tiem pieder mentālie raksturojumi, kuru pozitīvais vērtējums ir ne mazāks par 90%, bet negatīvais – mazāks par 5%;
- mēreni pozitīvie – mentālie raksturojumi, kuru pozitīvais vērtējums ir

mazāks par 90% un ne mazāks par 70% un ne mazāk kā 25% respondentus atzīmēja kā negatīvos;

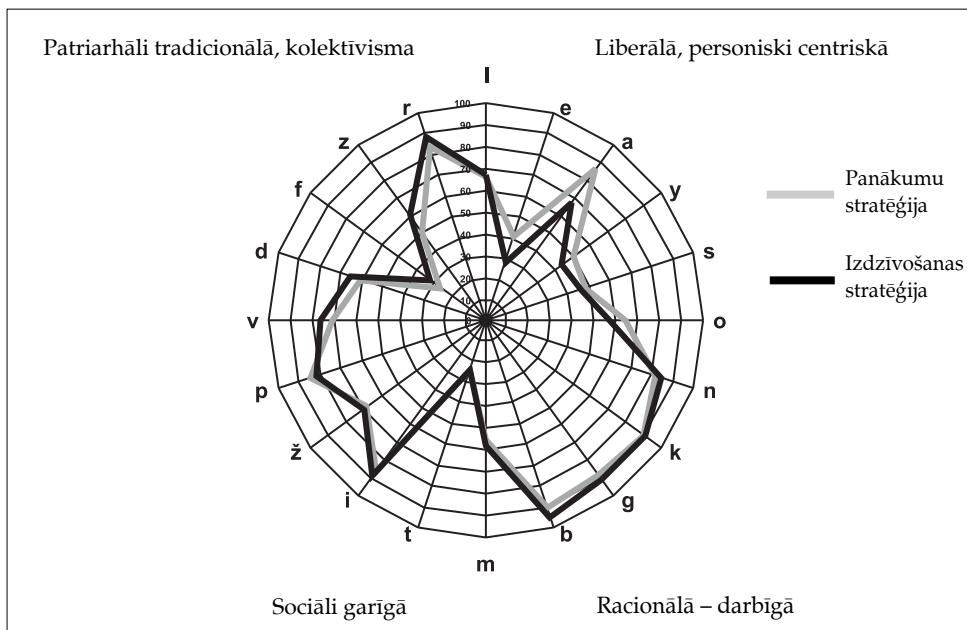
- neitrālie – mentālie raksturojumi, kurus mazāk nekā 70% respondentu atzīmēja kā pozitīvos un kuru negatīvais vērtējums nepārsniedza pozitīvo;
- negatīvie – raksturojumi, kuriem negatīvais vērtējums pārsniedza pozitīvo.

Respondenti atzīmēja piecus galvenos raksturojumus: "strādīgums", "atbilžība, uzticība solījumiem, pieņemtajam lēmumam" un "precizitāte, kārtīgums" (pieder pie racionālās – darbīgās grupas); "cilvēcisko attiecību siltums un sirsnīgums, godīgums un līdzjūtība", kā arī "jaunāko cieņa pret vecākajiem un vecāko rūpes par jaunākajiem" (pieder pie patriarchālī tradicionālās, kolektīvisma grupas).

7. attēlā var redzēt, ka daugavpiliešiem, kuri izvēlas panākumu dzīves stratēģiju, daudz izteiksmīgākas ir liberālās, personiski centriskās vērtības, īpaši – tieksme pēc personīgās brīvības, neatkarības, individuālisma un tieksme pēc ātrām, radikālām sabiedriskajām izmaiņām. Diemžēl šāda tipoloģiska grupa,

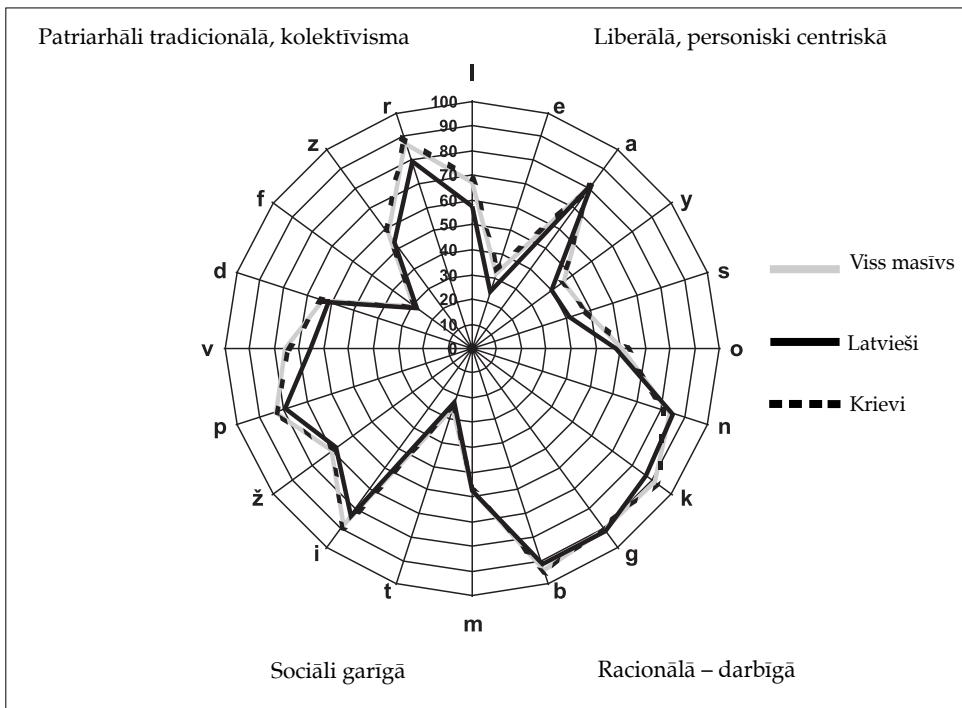
7. attēls

Daugavpiliešu normatīvais ideālais portrets atkarībā no izvēletās dzīves stratēģijas

8. attēls

Daugavpilieša normatīvais ideālais portrets

kura ir ļoti nozīmīga sakarā ar ekonomiskajām un politiskajām pārmaiņām valstī, pilsētā ir mazākumā (apmēram tikai $\frac{1}{3}$).

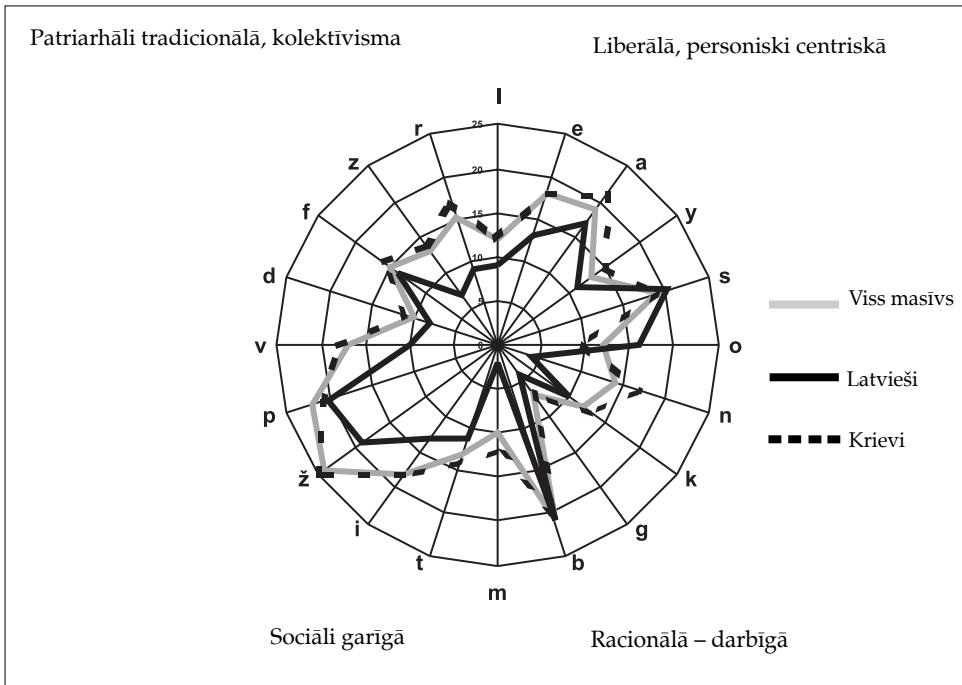
Normatīvo līmeni mentālo raksturojumu salīdzinājums gandrīz pilnīgi apstiprina pētijuma hipotēzi par to, ka, pateicoties atsevišķu etnisku grupu ilgstošai kopīgai sadzīvošanai, atsevišķu šo grupu mentalitātes raksturojumu normatīvais ideālais līmenis praktiski sakrīt. Interesanti, ka visām vadošajām etniskajām grupām (latvieši, krievi, baltkrievi, poli) neapšaubāmi pozitīvi izvirzās rādītājs „**strādīgums**“. Tomēr ļoti augsti tiek vērtēts arī raksturojums „precīzitāte, kārtīgums“, un latviešiem salīdzinājumā ar krieviem tas tiek vērtēts mazliet augstāk (sk. 8. attēlu).

Savukārt pašvērtējumu līmeni tādu sakritību vairs nav.

Piemēram, latviešu un krievu vērtējumi par kopējo daugavpiliešu reālo portretu ir diezgan atšķirīgi. Latvieši parasti daudz mierīgāk izsakās par raksturojumiem (sk. 9. attēlu) „tolerance“, „garīgums“, „likumu ievērošana“, taču

9.attēls

Daugavpilieša pašvērtējuma portrets

vienlaikus tādu raksturojumu kā "uzņēmība, aprēķins" latvieši Daugavpils iedzīvotāju kopējā portretā saredz daudz biežāk.

Iespējams salīdzināt Daugavpils iedzīvotāju kopējo portretu uz baltkrievu un poļu nacionālā portreta fona, izmantojot V. Kirijenko datus (Kirijenko, 2002). Viņš uzsver, ka "baltkrievu un poļu pašnovērtējumā atšķirību ir vairāk nekā sakritību". Baltkrievu pašvērtējumos ir fiksēta acīmredzama sociāli garīgo un patriarchāli tradicionālo, kolektīvisma raksturojumu dominēšana pār liberāli, personiski centriskajiem un racionāli darbīgajiem raksturojumiem. Savukārt poļiem ir principiāli atšķirīga aina: personīgajos dominējošajos raksturojumos viņi uz sociāli garīgo, patriarchāli tradicionālo un kolektīvi centrisko raksturojumu rēķina ir pārspīlējuši liberālo, personiski centrisko raksturojumu daļu. Tipiska daugavpilieša pašportrets ir baltkrievu un poļu integrētais vērtējums, kur dominante tomēr pieder sociali garīgajiem raksturojumiem un pirmām kārtām – **tolerancei**. Diemžēl kopējos daugavpiliešu vērtējumos nav spilgti liberāli personiskie, centriskie raksturojumi. Īpaši zems rādītājs ir tādam

raksturojumam kā **tieksme pēc ātrām, radikālām izmaiņām**. Skaidrs, ka daugavpilieši pārsvarā ir opozīcijā pret ekonomiskās transformācijas liberālo kursu, kas tiek realizēts Latvijā.

Liberali, personiski centriskos raksturojumus kopējā portretā iekļauj Daugavpili dzīvojošie latvieši, kam piekrīt arī šeit dzīvojošie krievi. Piemēram, tādu raksturojumu kā “tieksme pēc personīgās brīvības, neatkarības” attiecībā uz latviešiem atzīmēja 56% vietējo latviešu, bet vietējie krievi – 49%, savukārt “individuālisms” – attiecīgi 43% un 38%.

Savukārt, runājot par krievu dominanti, vietējie latvieši piekrīt tam, ka tie pirmām kārtām ir sociāli garīgie raksturojumi, vispirms – “viesmīliba”. Tomēr daudz retāk viņi piekrīt tam, ka krieviem kopumā ir raksturīga “tolerance” (latvieši – 16%, krievi – 44%) un “cilvēcisko attiecību siltums un sirsnīgums, godigums, lidzjūtība” (latvieši – 31%, krievi – 57%).

Tipiskam daugavpilietim pirmām kārtām dominē tādi sociāli garīgie raksturojumi kā “tolerance” un “viesmīliba”, bet liberāli personiskie, centriskie un racionāli darbīgie nav tik spilgti, kas nav pārāk labi, ja ņem vērā tirgus ekonomikas prasības.

Nav nejaušība, ka veiksmīgas karjeras sasniegšanas faktoru vidū diezgan zemu novērtēti tādi faktori kā “gatavība darīt daudz citādāk”, “gatavība risķēt” un “Rietumu biznesa pieredzes pārzināšana”, savukārt ļoti augstu ir novērtēta “laba izglītība” (labi sader ar sociāli garīgajām vērtībām), “personīgie sakari” (labi sader ar patriarchāli tradicionālajām vērtībām).

Tāpēc tipisks daugavpiliets, ar lielu optimismu iepazinis tirgus ekonomikas augļus 1991. gadā, vēlāk kļūst skeptiskāks, un viņam ir grūti izteikties par tirgus ekonomikas iespējām uzlabot cilvēku dzīves kvalitāti un pozitīvu sabiedrības attīstību.

Kaut gan noteikta pilsētnieku daļa ilgojas pēc sociālisma (“sociālistiskā perioda sabiedriskās iekārtas atjaunošanu” kā līdzekli krīzes pārvarēšanai min 18% respondentu), tomēr vairākums pagātnē atgriezties nevēlas. 31% aptaujāto uzskata, ka nepieciešama “ātrāka noteiktu reformu veikšana, privātipašumu nostiprināšana” (sk. 7. tabulu).

Atsevišķu etnisko grupu vidū ir diezgan būtiska atšķirība viedokļi par iespējamiem līdzekļiem sabiedrības krīzes stāvokļa pārvarēšanai. Latvieši daudz biežāk atzīmēja tādus līdzekļus kā “mūsdienīgas likumdošanas bāzes izveidošana un pilnveidošana” (latvieši – 58%, krievi – 42%, poli – 48%) un “apņēmīgāka virzīšanās uz Rietumiem, pasaules kopībā” (latvieši – 36%, krievi – 26%, poli – 19%). Savukārt poliem un krieviem ir daudz būtiskāka sakaru

7. tabula

Sadalījums atbildēm uz jautājumu
“Kādu izeju Jūs redzat no krīzes stāvokļa, kurā atrodas mūsdienu sabiedrība?”
 (varēja atzīmēt ne vairāk par pieciem variantiem)
Daugavpils, 2004. gada decembris, n = 601 cilvēks (% no respondentu skaita)

Iespējamie lidzekļi sabiedrības krizes stāvokļa pārvarēšanai	Viss masīvs	Tai skaitā		
		Latvieši n = 127	Krievi n = 325	Poļi n = 73
Disciplinas, kārtības un atbildības palielināšana	65	69	62	63
Sakaru atjaunošana ar brālīgajām, arī slāvu tautām	49	31	56	45
Mūsdienīgas likumdošanas bāzes izveidošana				
un pilnveidošana	47	58	42	48
Ātrāka noteiktu reformu veikšana, privātipašumu nostiprināšana	31	34	29	40
Apņēmīgāka virzišanās uz Rietumiem, pasaules kopībā	27	36	26	19
Īpašuma nevienlidzības likvidēšana	25	23	26	21
Balstoties uz saviem nacionālajiem spēkiem	23	19	25	22
Katrs var paļauties tikai pats uz sevi	22	27	21	18
Relīģijas atdzimšana	19	23	17	15
Sociālistiskā perioda sabiedriskās iekārtas atjaunošana	18	10	20	21
Nacionālo principu atdzimšana un nostiprināšana	16	23	15	12
Vienlidzības principu ievērošana materiālo labumu sadalē	14	17	14	18

atjaunošana ar “brālīgajām”, arī slāvu tautām (latvieši – 31%, krievi – 56%, poļi – 45%). Tomēr kopējai ainai raksturīga visu etnisko grupu vienotība par “stipras rokas” režīma nostiprināšanu, neapmierinātība ar liberālās demokrātijas vērtībām un principiem.

Secinājumi

Saistībā ar pāreju uz informācijas sabiedrību pašlaik notiek lielas izmaiņas cilvēku ikdienas dzīvē neatkarīgi no dzīvesvietas lokalizācijas, bet dažādos līmenos rezultāti un dzīves stratēģijas ir atšķirīgas, tāpat atšķirīgs ir arī tradicionālisma un inovāciju līdzsvars cilvēku ikdienas dzīvē.

Ir apstiprinājusies pētījuma **galvenā hipotēze**: pilsētnieku dzīves kvalitātei ir tendenze paaugstināties saistībā ar panākumu stratēģijas apgūšanu, kura vai rāk saskaņota ar informācijas sabiedrības institucionāliem raksturojumiem.

Daugavpiliešiem, kuri izvēlas **panākumu dzīves stratēģiju** (inovāciju dzīvesveidu), daudz izteiksmīgākas ir liberālās, personiski centriskās vērtības,

īpaši – tieksme pēc personīgās brīvības, neatkarības, individuālisma un tieksme pēc ātrām radikālām sabiedriskajām izmaiņām. Ir empīriski pierādīts, ka daugavpiliešiem ar tādu stratēģiju dzīves kvalitātes rādītāji ir daudz augstāki. Diemžēl šāda tipoloģiskā grupa, kura ir ļoti nozīmīga sakarā ar ekonomiskajām un politiskajām izmaiņām valstī, pilsētā ir mazākumā (apmēram tikai $\frac{1}{3}$). Pārsvārā daugavpilieši ir opozīcijā pret ekonomiskās transformācijas liberālo kursu, kas tiek realizēts Latvijā. Tāpēc pilsētas vadībai, realizējot Daugavpils attīstības stratēģiju, vajadzētu spilgtāk ištenot tādu politiku, kurā būtu koriģēta valsts sociālekonomiska politika, nesmot vērā daugavpiliešu mentalitāti, to īpašo orientēšanos uz sociāli garīgajām vērtībām.

Literatūra

- Chen L., Narasimhan V. Human Security and Global Health // Journal of Human Development. 2003. No. 4. P. 180–190.*
- Cilvēka drošība Latvijā: Apvienoto Nāciju Attīstības programmas pētijums. 2002.
- Cilvēkdrošība Daugavpilī: Pētijums. DU SZF Sociālo pētījumu institūts, 2003.
- Daugavpils attīstības stratēģija / Projekta vadītājs – V. Meņšikovs. DU SZF Sociālo pētījumu institūts, 2004.
- Daugavpils pilsētas politiskās vides analize: Pētijums. DU SZF Sociālo pētījumu institūts, 2005.
- Eglītis J. Videjās izglītības kvalitāte un augstākās izglītības pieejamība Latvijā reģionālajā aspektā // LZA Vestis. A daļa: Sociālās un humanitārās zinātnes. 2002. 56. sēj., 1. nr. 19.–24. lpp.*
- Ekonomika un kultūra: Pētijums. DU SZF Sociālo pētījumu institūts, 2004.
- Giddens A. Sociology. Polity Press, 1993.*
- Human Development Report: New Demensions of Human Security. New York; Oxford, 1994.*
- Karnītis E. Informācijas sabiedrība – Latvijas iespējas un uzdrošināšanās. R.: Pētergailis, 2004. 25. lpp.*
- Kirijenko V. Polsha i Belarusj na kulturno civilizacionnoj osi "Vostok-Zapad"// Sociologija. Minsk: Belarusskij gosudarstvennij universitet, 2002. 1. S. 35–46.*
- Latvia. Human Development Report 2002/2003: Human Security. R.: UNDP, 2003.*
- Latvijas reģioni skaitlī. R.: CSP, 2004.*
- Lesnaja L. Interpretacija ponjatija mentaliteta v rosijskikh i zarubezhnih istochnikah // Rosijskoje obshchestvo i sociologija v XXI veke: Socialnije vizovi i alternativi. Moskva: MAKS Press, 2003. S. 227–239.*
- Lewis-Beck M. Factor Analysis and Related Techniques. Sage Publications, 1994.*
- Meņšikovs V. Latgale ceļā uz konkurentspejigu tirgu. Daugavpils: DPU, 1997.*
- Meņšikovs V., Peipiņa O. Atomenerģētika un cilvēka dzīves apstākļi (socioloģiskais aspekts). Daugavpils, 1999.*
- Pašvaldību datu audits. R.: Reģionālo studiju centrs, 2004.*
- Tisenkopfs T. Dzives kvalitāte Latvijā: Projekta programma. R., 2005. Nepublicēti materiāli.*

VESELĪBA UN DZĪVES KVALITĀTE

Vents Sīlis

Rūpes par veselību un dzīves kvalitāte

Šā raksta mērķis ir aplūkot, kādā veidā cilvēku dzīves kvalitāte Latvijā ir saistīta ar viņu rūpēm par savu veselību. Tas nozīmē, ka, pirmkārt, ir jānoskaidro, kā cilvēki saprot pašu jēdzienu "rūpes par veselību" un kā šis jēdziens tiek definēts mūsdienu medicīnā dominējošās zinātniskās paradigmas ietvaros, lai iezīmētu galvenās atšķirības starp šim divām izpratnēm. Otrkārt, ir jānoskaidro, kādi bioloģiskie, psiholoģiskie un sociālie faktori visvairāk ietekmē Latvijas iedzīvotāju veselības uzvedību, proti, galvenos iemeslus, kāpēc valsts iedzīvotāji rūpējas vai nerūpējas par savu veselību. Treškārt, jānoskaidro, kuri no šiem faktoriem ir vairāk atkarīgi no cilvēku individuālās rīcībspējas un kuri – no objektīvajiem apstākļiem, lai saprastu, cik lielā mērā Latvijas iedzīvotāji vispār var rūpēties par savu veselību, un noskaidrotu, kādi veselības dzīves stili raksturīgi dažādām demogrāfiskajām grupām.

Uzstādītais mērķis prasa izmantot daudzveidīgu pētniecības metodoloģiju, tādēļ, lai iegūtu adekvātu priekšstatu par iezīmēto jautājumu loku, tika kombinētas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās pētniecības metodes. Ar dziļo, daļēji strukturēto medicīnas ekspertu interviju palīdzību tika pētīti problēmjautājumi un noskaidroti dzīves kvalitātes novērtējuma objektīvie indikatori. Subjektīvo dzīves kvalitātes aspektu dziļākai izpētei tika izmantoti arī LU Sociālo un politisko pētījumu institūta strukturētajās Latvijas iedzīvotāju intervījās ($n = 79$) iegūtie dati. Tāpat tika izmantoti arī pētījuma "Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005. Rīcībspēja reģionos" ietvaros veiktās aptaujas ($n = 1020$) dati un secinājumi, kuros parādās sabiedrības viedoklis par veselību un tās aprūpi. Papildu tam tika izmantoti arī 2004. gada FINBALT "Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījuma"¹ dati.

Rūpes par veselību

Ikdienā jēdzieni "veselība" un "dzīves kvalitāte" bieži tiek lietoti kā savstarpēji saistīti. Tas notiek tādēļ, ka veselības stāvokļa definīcija iekļauj sevī ļoti daudzus faktorus, kas ietver sevī arī dzīves kvalitātes jēdzienu, proti, fizisko veselību un funkcionalitāti, sociālo funkcionalitāti un sabiedrības veselību, psiholoģisko un emocionālo labklājību, no kā izriet, ka rūpēties par veselību nozīmē rūpēties arī par savas dzīves kvalitāti. Taču realitātē šī sakarība ir krietni vien nenoteiktāka – par spīti tam, ka individuālā uzskatos rūpes par veselību ir cieši saistītas ar dzīves kvalitāti, viņa ikdienas darbībās tas var arī neparādīties. Nereti individuālā ikdienā veiktās darbības var būt pilnīgi pretējas rūpēm par veselību. Par to daiļrunīgi liecina tas, ka atbildē uz Latvijas iedzīvotāju dzīves kvalitātes aptaujas jautājumu: "Kas pašreiz ir galvenie dienas-kārtības jautājumi Jūsu dzīvē: prioritātes, galvenie darbi, pienākumi, rūpes ikdienā?" – tikai seši no septiņdesmit deviņiem respondentiem vispār piemineja veselību un rūpes par to; lielākais vairums par savām prioritātēm atzina darbu, naudas pelnīšanu, mājas darbus, rūpes par ģimeni un radiniekiem, izglītību, kā arī kustamā un nekustamā īpašuma iegādi. Šāds prioritāšu izkārtojums liecina, ka rūpes par veselību tiek izslēgtas no ikdienas aktualitāšu saraksta, tās vairāk saistot ar brīvo laiku, atvajinājumu vai arī, ja brīvā laika ir ļoti maz, par tām vispār nedomājot. Atbildot uz "Pārskata par tautas attīstību 2004/2005" aptaujas jautājumu par ikdienas veselības paradumiem, 19% respondentu atzina, ka savas veselības labā nedara neko. Tātad ievērojamai daļai valsts iedzīvotāju pret veselību ir izveidojusies šāda attieksme: **domāt un rūpēties par savu veselību cilvēks var atlauties tikai tad, kad viņam nav jānodarbojas ar svarīgākām lietām.**

Šādas attieksmes dēļ cilvēki turas pie ierastās ikdienas prioritāšu secības pat tajos gadījumos, kad parādās ievērojami veselības traucējumi un par to patiešām ir jārūpējas. To ilustrē dažas atbildes uz dzīves kvalitātes aptaujas jautājumu: "Kā rīkojaties slimības gadījumos?"

- Eju uz darbu. Slimot nav nekad laika. Iedzeru upēnu tēju, zāles un strādāju. Tā. (S52PL)²
- Sarijos tabletēs un mēģinu ātrāk tikt uz kājām. (S23PL)
- Nekā nerīkojos, ja nav 39 grādi un es vēl varu pakustēties, es to darišu. Teiksim, iesnās, mazu klepiņu es par slimību nesaucu, vismaz pati attiecībā uz sevi. (S26RL)

- Ja tā ir nopietna, tad ķemu slimības lapu un nopietni ārstējos, bet, ja saaukstēšanās, tad sadzeros tabletes un eju darbā. (S48PL)
- Neko, sadzeros zāles un eju uz darbu. Kas – man atļaus varbūt kāds neiet uz darbu?! Kam tu būsi vajadzigs? Ja tu esi slims un grāsies slimot, tad tevi tūlit – no darba ārrā! Darbā slimī nav vajadzigi. Kamēr tu esi vesels, tevi patur. Nu, pašārstēšanās. Kāda nozīme iet pie ārsta? Nu, iedos man slimības lapu, un ko es ar to darišu? **Mulķības!** Tā viņa man mētāsies pa mājām, nevienam viņu nevajag. Vienkārši, ja jau saslims tā, ka 40 grādu temperatūra un nevarēs pait, tad zvanis kolēgei, lai viņa iznāk manā vietā. Un pēc tam nāksies viņai atstrādāt, un viss. To, ka es varētu slimot, atļauties galīgi izārstēties, tas ir “galīgi garām”. (S39PL)

Respondenta S39PL atbilde ir interesanta ar to, ka parāda ne tikai paša respondenta vienaldzīgo vai paviršo attieksmi pret savu veselību, bet arī darba devēja attieksmi pret savu darbinieku kā pret ražošanas līdzekli. Šeit parādās arī tas, kā sociālā vide nosaka cilvēka attieksmi pret veselību (tās vietu indiividuālā vērtību sistēmā) un kāpēc Latvijā ir tik izplatīta pašārstēšanās.

To, cik adekvāta vai neadekvāta ir šāda attieksme pret veselību, nav iespējams novērtēt, ja vispirms nav atbildēts uz veselu virkni citu jautājumu. Cik pamatots no medicīnas viedokļa ir šis subjektīvais veselības problēmu izvērtējums? Kurām kaitēm cilvēki pievērš vairāk uzmanības – akūtām, tādām kā iesnas un klepus, hroniskām, tādām kā astma un aptaukošanās, vai arī psihiskām, tādām kā depresija? Vai par veselību jārūpējas tikai tad, kad cilvēks ir slims un pārējā laikā var nedarīt neko? Un ko nozīmē rūpēties par veselību – vai tas nozīmē izsargāties no slimībām un atturēties no kaitīgiem ieradumiem vai arī cesties uzturēt dabas doto ķermeņa un prāta funkcionalitāti? Bet varbūt tas nozīmē ne tikai uzturēt, bet arī veicināt savu veselību? Lai rastu atbildes uz šiem jautājumiem, rūpes par veselību šīs nodaļas ietvaros tiks aplūkotas no diviem aspektiem: 1) no nespecialistu viedokļa un 2) no speciālistu viedokļa.

Rūpju par veselību raksturojums iedzīvotāju intervijās

Strukturētās intervijas jautājums bija šāds: “Vai ikdienā rūpējaties par savu veselību? Kādā veidā?” Atkarībā no atbildes respondentus var iedalīt tādos, kuri uzskata, ka rūpējas par savu veselību, tādos, kuri uzskata, ka ne īpaši rūpējas, un tādos, kuri atzīst, ka par veselību nerūpējas.

Ko nozīmē "rūpes" par veselību?

Lielākais vairums respondentu uzskata, ka rūpējas par savu veselību. Savu rūpju definēšanai respondenti izmanto šādas kategorijas, kuras tabulā ir sakārtotas atkarībā no to pieminēšanas biežuma.

1. tabula

Rūpju par veselību raksturojums atkarībā no respondentu dzimuma (iekavās – biežums)

Sievietes	Vīrieši
Vitamīnu lietošana (14)	Sports (7)
Ēšanas paradumi (14)	Ēšanas paradumi (6)
Sports (10)	Nav kaitīgu ieradumu (3)
Pietiekamas fiziskās kustības (9)	Profilaktiskas veselības pārbaudes (2)
Medikamentu lietošana (8)	Vitamīnu lietošana (1)
Ārsta apmeklējums (6)	Pietiekams miegs (1)
Nav kaitīgu ieradumu (5)	Medikamentu lietošana (1)
Svaigs gaisīgums (4)	
Ārstniecības augi (3)	
Higiēna (3)	
Profilaktiskās veselības pārbaudes (2)	
Pirts (2)	
Izvairīšanās no slimības (1)	
Izvairīšanās no stresa (1)	
Pietiekams miegs (1)	

Respondentu sniegtie individuālās veselības aprūpes raksturojumi norāda uz vairākām tipiskām iezīmēm un tendencēm. Pirmkārt, pastāv kvalitatīva atšķirība starp to, kā rūpes par veselību saprot vīrieši un sievietes. Jēdzienu "rūpes par veselību" sievietes saprot daudz plašāk – viņas lieto divreiz vairāk kategoriju nekā vīrieši. Sievietes uzskata, ka pie rūpēm par veselību pieder, piemēram, pietiekams fizisko kustību daudzums, atrašanās svaigā gaisā, izvairīšanās no stresa, ārstniecības augu lietošana, iešana pirtī. Vīriešu izpratne par šo jēdzienu galvenajos vilcienos aprobežojas ar sportu, ēšanas paradumiem un atteikšanos no kaitīgiem ieradumiem.

Otrkārt, sievietēm rūpes par veselību saistās ne tik daudz ar sportu, cik ar māksligo un dabisko vitamīnu lietošanu un veselīgiem ēšanas paradumiem, proti, nevis ar veselību veicinošām darbībām, bet gan ar veselību uzturošām un saglabājošām darbībām. Vīriešiem rūpes par veselību lielā mērā saistās tieši ar veselības veicināšanu, proti, aktīvu sportošanu. No tā var secināt, ka vīriešu attieksmi pret veselību lielā mērā ietekmē priekšstats par tradicionālo vīrieša dzimuma lomu, kas paredz, ka vīrietim ir jābūt fiziski attīstītam un spēcīgam.

Treškārt, sievietes uzskata, ka arī medikamentu lietošana pieder pie rūpēm par veselību, savukārt no vīriešiem reti kurš piemin medikamentus. Tas parāda, ka vīriešu priekšstats par veselību ir daudz kategoriskāks – viņi uzskata, ka veseliem cilvēkiem zāles nav jādzēr. Virieši ir skeptiski arī pret vitamīniem, kuri ir visbiežāk pieminētā rūpu par veselību sastāvdaļa sievietēm.

Ceturtkārt, kaut arī vārdos respondenti konfrontē rūpes par veselību ar smēķēšanu, viņu rīcība liecina par to, ka šī pretruna nav tik liela, lai rosinātu viņus atteikties no smēķēšanas. Tas norāda uz to, ka ir vajadzīgi papildu pasākumi sabiedrības izglītošanai veselības jautājumos, kuros jāuzsver kaitīgo ieradumu nesavienojamība ar rūpēm par veselību.

Ko nozīmē "dalējas rūpes" par veselību?

Daži respondenti uzskata, ka par savu veselību rūpējas tikai dalēji. Tipiskākās atbildes izskatās šādi:

- Īpaši nerūpējos. Uz sporta zālēm neju, ja nu vienīgi, kad būs siltāks, paskriešu, jā, es pīpēju, ēdu neveselīgu ēdienu, jo man garšo, dzeru kokakolu. Ēdu labprāt picas. (S26RL)
- Īsti gan nesanāk, bet esmu nobriedis to darīt, sākt sportot un vairāk piedomāt pie sava uztura. (V20RL)
- Ľoti minimāli. Cenšos aiziet regulāri pie zobārsta, iziet visas nepieciešamās apskates, kas ir vajadzīgas, reizi gadā. Nu, arī tas laiks ietekmē to, ka nav, nu, sportu neapmeklēju, un tā vispār mazkustīgs dzīvesveids. (S25RL)
- Cenšos ēst veselīgu pārtiku. (S35PL)
- Dzeru vitamīnus, tad šādas zāles ārsti izrakstījis. (S66LL)
- Veselībai neveltu īpašu uzmanību. Tomēr vasarās cenšos uzturēt sevi labā fiziskā formā. (S23RL)
- Ne pārāk. Es vairāk nedzeru vitamīnus, jo lasiju, ka tas neko nedod. Es spēlēju futbolu, dažreiz eju skriet. (V34RC)

- Nesanāk jau, taču necenšos to arī sabojāt. (V23RL)
- Protams, reizēm uznāk veselīgās ēšanas *tūres*, dažādas maskas, krēmi. (S26PL)

Daļējas rūpes par veselību nozīmē, ka no daudzajām darbībām, kas ietilpst rūpēs par veselību, šie cilvēki veic tikai vienu vai divas, turklāt arī to viņi dara nepietiekami regulāri. Dažos gadījumos rūpes par veselību tiek apvienotas ar kaitīgiem ieradumiem, kā arī ar mazkustīgu vai neveselīgu dzīvesveidu. Atbildes parāda, ka galvenie faktori, kuri traucē pilnā apjomā rūpēties par veselību, ir šādi: laika un materiālo resursu trūkums, nepietiekama izpratne par rūpēm par veselību, kā arī kaitīgie ieradumi. No tā var secināt, gan ka šos respondentus būtiski iespaido ārējie apstākļi, gan arī ka viņiem pietrūkst subjektīvās motivācijas, lai darītu vairāk savas veselības labā.

Ko nozīmē "nerūpēšanās" par veselību?

Samērā neliela daļa respondentu atzīst, ka par savu veselību nerūpējas. Tipiskākās atbildes izskatās šādi:

- Nav jau tās naudas, lai rūpētos par veselību, tie gadi jau ir daudz, un veselība arī *švaka*. (S65LK)
- Laikam ne īpaši – kā ir, tā ir. Jo, kamēr nav briesmīgu problēmu, tikmēr liekas, ka viss kārtībā. (S49PL)
- Piemīt jau man daži labi niķi, kā pīpēšana, un arī savai ēdienkartei nesekoju sevišķi līdzī. (V20PL)
- Nē, nav laika. (S59PL)
- Nē, nav vajadzības, esmu veselīga sieviete. (S23PL)
- Pēdējā laikā esmu par to aizdomājies, bet nekādas īpašās rūpes neveltu. (V18RK)

Nerūpēšanās par veselību nozīmē to, ka cilvēki vai nu 1) nejūt nepieciešamību kaut kā īpaši rūpēties par veselību, vai arī 2) apzinās nepieciešamību rūpēties, taču viņiem pietrūkst rīcībspējas, lai to realizētu.

Pirmā veida nerūpēšanās ir raksturīga jauniem cilvēkiem ar labu veselību, kuriem nav kaitīgu ieradumu un ikdienā ir pietiekams fizisko kustību daudzums. Šai ziņā tipiska ir S23PL atbilde, kur nerūpēšanās par veselību tiek pamatota tieši ar labu veselību. Aplūkojot šīs pašas respondentes atbildes uz citiem jautājumiem, izrādās, ka viņai ir 23 gadi, viņa dzīvo viena, strādā kosmētikas salonā (tātad pastiprināti rūpējas par savu ārējo izskatu), ikdienā

pārvietojas kājām, slimības gadījumos "sarijas tabletēs un mēģina ātrāk tikt uz kājām", bet brīvajā laikā apmeklē naktsklubus. Tas viss uzskatāmi parāda, ka respondente īsti neapzinās, ko nozīmē rūpēties par savu veselību, tādēļ viņai nav nojausmas par to, kuras no viņas ikdienas darbībām var tikt kvalificētas kā rūpes par veselību (pārvietošanās kājām), bet kuras ne (brīvā laika pavadīšana naktsklubos).

Arī S25RL atbilde sākotnēji it kā liecina, ka respondentei nav skaidras izpratnes par to, ko nozīmē rūpēties par veselību, taču viņas atbilde uz jautājumu par to, kādu transporta līdzekli viņa ikdienā izmanto, tomēr norāda uz zināmu izpratni: "Ar kājām pārvietojos gan uz darbu, gan uz mājām – gan tuvu, gan veselīgi" (S25RL). Aplūkojot šīs respondentes atbildes uz citiem jautājumiem, atklājas, ka viņai ir 25 gadi, viņa ir ierēdne (taču darbā nav jāsēž uz vietas), precējusies, ir bērns, slimības gadījumā vēršas pie ārsta, bet brīvajā laikā brauc uz lauku mājām. Salīdzinājumā ar S23PL šī respondente veic vairākas darbības, kas ir kvalificējamas kā rūpes par veselību, taču pati to neapzinās.

Abi minētie gadījumi parāda, ka cilvēkiem ne vienmēr ir skaidrs priekšstats par to, ko viņi dara savas veselības labā, kā arī nav īstas izpratnes par to, kas ir veselība, tāpēc viņi neapzinās savu ikdienas paradumu reālo iespaidu uz to. No tā var secināt, ka viens no nepietiekamu rūpu iemesliem ir kompetences trūkums, kas saistīts gan ar nepietiekamu izglītības līmeni, gan ar nepietiekamu informētību veselības aprūpes jautājumos.

Otrā veida nerūpēšanās ir saistīta ar rīcībspējas objektīvajiem un subjektīvajiem faktoriem. Pie objektīvajiem faktoriem pieder brīvā laika trūkums, kas raksturīgs cilvēkiem vidējos gados, un materiālo resursu trūkums, kas raksturīgs pensijas vecuma cilvēkiem. Pie subjektīvajiem faktoriem pieskaitāmi kaitīgie ieradumi, kā arī nepietiekams motivācijas līmenis (jeb, vienkārši sakot, slinkums). Kopumā jāsecina, ka cilvēki, kuri nerūpējas par savu veselību, savu rīcību pamato ar tiem pašiem faktoriem, kurus minēja tie respondenti, kuri par savu veselību rūpējas daļēji, tikai šo faktoru ietekme ir vēl stipraka.

Ekspertu definīcijas rūpēm par veselību

Gan rūpes, gan bezrūpība pret savu veselību ir psiholoģisku, fizisku un sociālu faktoru mijiedarbības rezultāts. Šo mijiedarbību Anna Boulinga (*Bowling*) sauc par veselības biopsihosociālo modeli jeb "veselības dzīves stilu"³. Detalizētāku šā termina definīciju sniedz V. Kokerhemms (*Cockerham*), T. Abels (*Abel*) un

G. Liešens (*Liieschen*), kuri uzskata, ka veselības dzīves stils ir "apzināta veselības uzvedība, kas balstās uz izvēli starp katrā individuālajā situācijā pieejamajām alternatīvām".⁴ Veselības dzīves stils apvieno sevi dažādus veselības uzvedības veidus, piemēram, medicīniskas konsultācijas par diētu, smēķēšanu, alkohola patēriņu, sportu un fiziskajām aktivitātēm un citām preventīvajām un veselību veicinošajām aktivitātēm, ko paredz pašlaik dominējošā zinātniskajā literatūrā veselības uzvedība tiek definēta vairākos veidos.

1. Staņislavs Kesls un Sidnijs Kobs (*Kasl, Cobb*) veselības uzvedību sauc par "aktivitāti, kuru persona, kas uzskata sevi par veselīgu, veic, lai novērstu saslimšanu vai atklātu to asimptomātiskajā stadijā".⁵
2. A. Boulinga veselības uzvedību definē kā "darbības, kuras neatkarīgi no veselības stāvokļa tiek veiktas, lai izsargātos no slimības; darbības, kuras veicina veselību, kā arī medicīniski atzītu, tāpat kā neatzītu darbību veikšana veselības veicināšanas nolūkos neatkarīgi no to efektivitātes".⁶
3. D. Hariss un S. Gütens (*Harris, Guten*) par "veselību aizsargājošu uzvedību" uzskata "jebkuru uzvedību, kuru persona veic ar nolūku aizsargāt, veicināt vai saglabāt savu veselību neatkarīgi no izpratnes par savu veselības stāvokli un neņemot vērā to, vai šī uzvedība ir efektīva".⁷

Šā pētījuma mērķim vislabāk noder Boulingas piedāvātā definīcija, jo tā satur ne tikai nošķirumu starp uzvedību, kas tiek veikta, lai samazinātu saslimšanas risku, un uzvedību, kuras mērķis ir veicināt veselību, bet arī nodala medicīniski atzītas un neatzītas darbības. Šī definīcija novelk robežu starp to, kas ir informēta un kompetenta cilvēka rūpes par savu veselību, un to, kas ir neinformēta indivīda rūpes par veselību. Lai noskaidrotu, cik lielā mērā šīs divas rūpju izpratnes atšķiras viena no otras Latvijas iedzīvotāju vidū, ir jāaplūko medicīnas nozares ekspertu piedāvātās definīcijas, kuras tika iegūtas intervēšanas procesā. Lūk, kādas tās ir:

- Rūpes par veselību ir ieinteresētība pašam par savu dzīvesveidu, kuru nosaka veselības vieta vērtību sistēmā. Tā ir attieksme, kas ved pie rīcības. (E6)
- Rūpes par veselību ir cīņa pret slimību, kamēr tās vēl nav, un cīņa par veselību, kad ir slims. (E4)
- Rūpes par veselību ir vispārīga apziņa par savu veselību kā vērtību mēru, kas nodrošina pietiekamu dzīves kvalitāti un pietiekami ilgu dzīvi un labu fizisko pašsajūtu. (E1)

- Rūpes par veselību ir uz zināšanām balstīta pieeja, kas vienlaicīgi ir arī dzīvesveids. (E3)
- Rūpes par veselību nozīmē gan izpratni un zināšanas, gan uzvedību. (E2)
- Rūpes par veselību ir ļoti intīms jautājums par to, kā pacients attiecas pats pret sevi, kur veselība parādās saistībā ar citām vērtībām (piemēram, baudu, dzīvesprieku, seksuālo pievilcību). (E4)

Par spīti atšķirīgajām pieejām, eksperti tomēr ir vienisprātis tai ziņā, ka rūpes par veselību apvieno sevī ieinteresētību uzturēt un uzlabot savu veselību, pietiekami plašas zināšanas par veselību, kā arī šai interesei un zināšanām atbilstīgu uzvedību. Apvienojot visas definīcijas, iznāk, ka **rūpes par veselību izpaužas kā holistisks dzīvesveids (veselības paradumu sistēma)**, kuru nosaka veselības iekļaušana pamatvērtībās un dzīves kvalitātes koncepcijā; kā arī zināšanas par sava organisma uzbūvi un funkcijām un informētība par pieejamo veselības aprūpi, kas ļauj adekvāti rīkoties saslimšanas gadījumā (slimības paradumu sistēma). Vienlaikus eksperti uzsver, ka nav nekāda universāla rūpu jeb veselīga dzīvesveida modeļa, kas varētu būt attiecīnams uz visiem Latvijas iedzīvotājiem. Kā norāda viens no ekspertiem, „*ir ļoti grūti pateikt, kas ir rūpes par veselību, jo ir dažādas pacientu grupas, dažādi vecumi, ir dažādas individuālo vērtību sistēmas un līdz ar to dažādas attieksmes*“ (E3). Tas, cik lielas katrā individuālajā gadījumā būs rūpes par veselību, ir atkarīgs no ļoti daudzu savstarpēji saistītu kategoriju tīklojuma: „*ir jāņem vērā arī tradīcijas ģimenē, audzināšana, izglītības sistēma, kultūrvide*“ (E6).

Veselības uzvedību ietekmējošās kategorijas

Veselības uzvedību veido nepieciešams un pietiekams subjektīvo radītāju, objektīvo faktoru un rīcībspējas (materiālie resursi, izvēles brīvība, personas brīvība) kopums. Līdz ar to veselības uzvedību nosaka triju veidu kategorijas:

1. **Individuālās kategorijas** – vērtības, veselības stāvoklis, izglītība.
2. **Sociālās un kultūras kategorijas** – patērētāju kultūra, reklāmas, dzimumu loma, tradīcijas.
3. **Rīcībspējas kategorijas (jauktā grupa, kuru veido gan sociālie, gan individuālie uzvedību regulējošie faktori)** – motivācija, ienākumi, brīvā laika daudzums, attiecības starp pašārstēšanos un pašaprūpi, izvēle

starp veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējiem, kā arī veselības aprūpes sistēmas kvalitāte un pieejamība.

Lai iegūtu adekvātu priekšstatu par to, kāpēc Latvijas iedzīvotāju veselības uzvedība ir tieši tāda, kāda tā ir, ir jāiztirzā katra no šīm kategorijām.

Individuālās kategorijas

Veselība kā vērtība

Pirmā un svarīgākā kategorija, kas nosaka veselības uzvedību, ir individuālā vērtību sistēma, kurā sava vieta ir atvēlēta arī veselībai. Vērtība ir relatīvi stabils priekšstats par to, kādas eksistenciālas konstantes vai uzvedības modeli ir būtiskāki vai vēlamāki un kādi mazāk būtiski vai nevēlamī. Relatīvi stabila šādu priekšstatu struktūra, kas ir organizēta, balstoties uz savstarpēju salīdzinājumu, ir vērtību sistēma. Vērtību relativitāte ir saistīta ar to, ka dzīves gaitā individuālā vērtību sistēma pamazām mainās atbilstīgi uzkrātajai pieredzei un apstākļiem, kuros individuāls atrodas. Vienlaikus šīs izmaiņas ir pietiekami lēnas, lai neapdraudētu vērtību sistēmas galveno funkciju, proti, kalpot par atskaites sistēmu, kas nosaka cilvēka attieksmes, viedokļus un rīcību.

Amerikāņu filosofs Viljams Frankena (*Frankena*) ir sastādījis to vērtību sarakstu, kas veido kvalitatīvu dzīvi. Vērtības ir izkārtotas šādā secībā:

- dzīvība, apziņa un aktivitāte (spēja darboties);
- veselība un spēks;
- zināma veida labsajūta;
- patiesība;
- zināšanas, izpratne, gudrība;
- skaistums, harmonija, proporcionālītātes izjūta;
- estētiskais pārdzīvojums;
- vēlešanās darīt labu, tikumību;
- mīlestība, draudzība un sadarbība;
- taisnība (vienlīdzība starp cilvēkiem);
- harmonija paša cilvēka dzīvē;
- sasniegumi un panākumu apziņa;
- pašizpausme;
- brīvība;
- miers, drošība;
- gods, labs vārds, ciena.⁸

Filosofa piedāvātais dzīves kvalitātes elementu uzskaņojums, protams, iezīmē ideālo vērtību izkārtojumu, kur veselība seko tūlīt pat aiz dzīvības un spējas darboties. Taču praktiskā dzīves situācija ne vienmēr atbilst šādam ideālam priekšstatam par kvalitatīvu dzīvi. Gan ekspertu, gan iedzīvotāju intervijas liecina, ka Latvijas iedzīvotāju rūpes par dzīves kvalitāti nepavisam nav saistītas ar rūpēm par veselību, drīzāk gan otrādi – veselība tiek ziedota dzīves kvalitātes vārdā. Kā izteicies viens no medicīnas ekspertiem, „*prevale, protams, mantiskās vērtības, pēc tam nāk ģimeniskās vērtības, un tad varētu būt veselība*” (E1). Kāpēc tā? Lai atbildētu uz šo jautājumu, ir jāpievēršas vērtību sistēmas struktūrai, kurā parādās vērtību savstarpējā klasifikācija.

Vienu no autoritatīvākajiem klasifikācijas modeļiem ir izstrādājis amerikānu aksiologs Miltons Rokičs (*Rokeach*). Viņš iedala vērtības terminālajās (pie kurām pieder eksistenciālās konstantes – *end-states of existence*) un instrumentālajās (pie kurām pieder uzvedības modeļi – *modes of conduct*).⁹ Ar šo nodalījumu tiek uzsvērts, ka terminālās vērtības ir pašpietiekamas, proti, tās ir mērkis pašas par sevi, savukārt instrumentālās vērtības ir noderīgas tikai kā līdzeklis, lai sasniegstu kādu citu mērķi.

Vai šī klasifikācija norāda uz to, ka veselība vienmēr parādās kā termināla vērtība, kā to paredz Frankenas sastādītais saraksts? Nebūt ne. Kā norāda viens no aptaujātajiem medicīnas nozares ekspertiem, „*Vārdos veselība ir augstā vietā. Ir tik daudz izteicienu par to, un cilvēki saka: "Nu galvenais, lai vesels." Ja mēs ejam uz dzimšanas dienu, mēs sakām: "Nu galvenais, lai veselība, un galvenais – ilgus gadus, pārējais jau būs..." Vārdos es domāju, ka jā. Darbos? Nu – tā... Realitātē, reālā izpildījumā, manuprāt, cilvēki maz rūpējas par savu veselību, ka tur citas prioritātes nēm virsroku, kā darbs, naudas pelnīšana un kaut kas tāds*” (E2). Latvijas iedzīvotāju atbildes uz jautājumu “Ko Jums personiski nozīmē laba dzīve?” parāda, ka tikai 11 no 79 respondentiem savā dzīves kvalitātes koncepcijā iekļauj veselību.

Šie veselības raksturojumi parāda, pirmkārt, cik dažādi veselība var iespaidot dzīves kvalitāti. Ar veselību tiek saprasta slimības neesamība, kas ir visai tradicionāls veids, kā domāt par veselību,¹⁰ un ko minēja jauni cilvēki ar labu veselības stāvokli. Intervijās tiek minēts arī jēdziens “laba veselība”, kas nozīmē labu fizisko pašsajūtu; bieži vien tas tiek saistīts ar vēl vienu izpratni par veselību – psihisko veselību, kas tiek raksturota kā garīgais līdzvars, harmonija ar sevi. Šos abus biežāk pieminēja cilvēki vidējos gados. Vēl veselība parādās kā zaudēts stāvoklis, ko daļēji iespējams atgūt ar zāļu palīdzību, – to minēja gados veci cilvēki ar nopietnām veselības likstām. Un visbeidzot veselība parādās kā

sociāla vērtība, kura piemīt sabiedrībai kopumā un kalpo par kopejā dzīves līmeņa indikatoru.

Otrkārt, šie veselības raksturojumi ļauj secināt, ka **veselība kā termināla vērtība ir būtiska tikai tiem indivīdiem, kuri to iekļauj savā privātajā dzīves kvalitātes koncepcijā, savukārt pārejie veselību biežāk uztver kā instrumentālu vērtību, kas vajadzīga dzīves kvalitātes sasniegšanai un uzturēšanai**. Šādu sakarību apstiprina arī viens no ekspertiem: „*Ja veselība ietilpst pamatvērtībās, tad arī attieksme pret to būs nopietnāka, ieinteresētāka; ja tā ietilpst sekundārajās vērtībās, tad veselība ir vajadzīga tāpēc, ka, balstoties uz veselību, var nodrošināt labu darbavietu, un tad tā attieksme būs drīzāk pragmatska*” (E6).

Bet vai tiešām šis “vai nu/vai nu” nošķirums ir tik strikts un nepieļauj nekādas svārstības uz vienu vai otru pusī? Nē, nav, jo, runājot par veselības vietu vērtību sistēmā, nedrīkst aizmirst to, ka vērtību sistēmām piemītošā stabilitāte ir nevis absolūta, bet gan relatīva, proti, saistīta ar indivīda eksistences subjektīvajiem un objektīvajiem apstākļiem. Līdz ar to **veselības loma vērtību sistēmā var izrādīties diezgan ambivalenta**: pat viena un tā paša cilvēka vērtību sistēmas ietvaros veselība atkarībā no situācijas dažkārt parādās kā viena no terminālajām, bet dažkārt – kā viena no instrumentālajām vērtībām. Šādu attieksmi var izskaidrot ar to, ka cilvēki, kuri nav īpaši daudz domājuši par to, kas ir kvalitatīva dzīve, ir tendēti definēt šo jēdzienu ar materiālu kategoriju palīdzību. Par vērtību viņi uzskata to materiālo resursu, kā pašreiz pietrūkst labai dzīvei: tāpat kā maznodrošinātam cilvēkam trūkst naudas, tā slimam cilvēkam pietrūkst veselības. Tāpēc veselība šādiem cilvēkiem kļūst par prioritāti tikai tad, kad ar to ir problēmas, un pārstāj būt par prioritāti, tikko šīs problēmas ir atrisinātas.

Analizējot kvalitatīvos datus, ir grūti runāt par skaitiskajām attiecībām, tomēr no Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultātiem var secināt, ka cilvēku, kuri pret veselību izturas kā pret instrumentālu vērtību, ir ievērojami vairāk nekā iedzīvotāju, kuri pret to izturas kā pret terminālu vērtību. Kāpēc? Acīmredzamā atbilde varētu būt šāda: tāpēc, ka viņiem ir relatīvi labs veselības stāvoklis, kas ļauj nodarboties ar citām prioritātēm. Veselība tiek uztverta kā “resurss”, kuru var tērēt, kā vien labpatīkas, kamēr vien veselības stāvoklis to atļauj. Kam tad ir vajadzīga veselība?

Pirmkārt, veselība ir nepieciešama optimālai ikdienas funkcionēšanai – strādāšanai, studēšanai, mājas darbu darīšanai –, nevis kvalitatīvākai vai ilgākai dzīvei.

- Cilvēki strādā bez atvaijinājumiem, un visiem lēnām ir izsīkums, visiem trūkst spēka, nav spēka. Viņi nāk prasīt: "Dakter, kādas zāles lai es ēdu, lai es varētu strādāt?" (E4)
- Ir ļoti daudz pacientu, kuri saka: "Man darba nespējas lapu nevajag, jo man vien alga ir jāiet strādāt." Cilvēki atvaijinājumos nav bijuši gadiem. (E5)
- Ir ļoti daudz pacientu, kuri nāk ar problēmām, kas saistītas ar pārslodzi. Kas nāk un saka: "Man ir tā, bet es nevaru nestrādāt." (E2)

Otrkārt, veselība ir nepieciešama, lai baudītu dzīvi, pat ja tas notiek uz veselības rēķina. Par to liecina gan smēķētāju daudzums (pēc FINBALT datiem, 2004. gadā smēķēja 47% Latvijas vīriešu un 18% sieviešu), gan neveselīgie ēšanas paradumi, gan arī pastāvīgi pieaugošais alkohola un narkotiku patēriņš. Šādu hedonistisko nostāju medicīnas eksperts raksturo šādi: "*Pacienti saka: "Es taču dzīvoju tikai vienreiz, tādēļ, ja es nevarēšu ēst to, kas man garšo, tad taču nav vērts dzīvot. Ja es aizeju pie ārsta un viņš man aizliedz alkoholu, cigaretes, sievietes un tad vēl arī ēšanu aizliedz, tad jau nav vērts vairs dzīvot"*" (E1).

Treškārt, mūsdienu Rietumu sabiedrībā kultivētā izpratne par skaistumu un seksualitāti ietver sevī arī veselīgu izskatu, līdz ar to veselība ir saistīta ne tikai ar labu fizisko un garīgo pašsajūtu, bet arī skaistumu un seksuālo pievilcību. Par to netieši liecina tas, ka, aprakstot savas rūpes par veselību, sievietes pieminēja kosmētikas līdzekļu lietošanu, bet vīrieši minēja, ka sports palīdz cīnīties pret aptaukošanos.

Veselības stāvoklis

Pēc ekspertu atzinuma, veselībai pienācīga uzmanība tiek pievērsta tikai tad, kad tā pasliktinās, proti, lielākā daļa pacientu ar rūpēm par veselību saprot akūtu slimības simptomu apkarošanu, nevis izvairīšanos no slimības vai veselības veicināšanu. "*Cilvēki nāk pie ārsta tad, kad viņiem ir problēmas, viņi cīnās ar sekām un mazāk ar cēloņiem. Es domāju, ka jāsāk ir tad, kad cilvēks jūtas labi. Jo tad, kad jau vairs nejūtas labi, tad jau ir rūpes par slimību, tās vairs nav rūpes par veselību*" (E5).

Tā kā veselības stāvoklis ir cieši saistīts ne tikai ar veselības uzvedību, bet arī ar vecumu, tad veselība klūst par terminālu vērtību tikai vecumā, kad tā sāk nopietni iespaidot dzīves kvalitāti: "*Vecumā no 40 gadiem veselība pati par sevi atgādina, ka par to ir jārūpējas – parādās vecuma radītās specifiskās problēmas*" (E6). Turklat vecāka gadagājuma cilvēkiem rūpes par veselību ir strikti aizsargājošs

un saglabājošs raksturs: "Cits cīnās ar sekām, cits mēģina, lai nebūtu tik slikti, kā ir pārējiem" (E4). Ekspertu viedoklis sasaucas arī ar Pārskata par tautas attīstību 2004/2005 aptaujas kvantitatīvajiem datiem, kuri parāda, ka labāku veselības vērtējumu sniedz jaunāka gadagājuma respondenti.¹¹

Izglītība

Cilvēka izglītības līmenis, kas ir cieši saistīts ar augstāku sociālo pozīciju un labāk apmaksātu darbu, iespaido arī veselību un veselības uzvedību. Faktiski ir iespējams runāt par to, ka pastāv cieša sakariba starp izglītību, ienākumiem, veselības stāvokli un rūpēm par veselību, proti, cilvēkiem, kuri atrodas sabiedrības augstākajos slāņos, ir labāka veselība nekā tiem, kas atrodas uz zemākiem sociālajiem pakāpieniem. Kā atzīmē holandiešu pētnieks Kristians Mondens (*Monden*), "Šis fenomens, kuru dēvē par sociālo veselības stāvokļa nevienlīdzību vai par veselības sociālo gradientu, ir pazīstams jau daudzus gadsimtus."¹² Izglītības saistība ar veselības stāvokli ir divējāda. No vienas pusēs, izglītība ir priekšnoteikums cilvēka nodarbinātībai un ienākumiem, tā ir cieši saistīta ar materiālajiem apstākļiem un tātad arī ar rīcībspēju un rūpēm par veselību. No otras pusēs, nodarbinātības sfēra un ienākumi tikai daļēji ir uzskatāmi par veselīgas dzīves indikatoriem, jo veselības dzīves stila izvēle ir daudz lielākā mērā saistīta ar personas kultūras līmeni, zināšanām un kognitīvajām spējām, kas veidojas izglītības procesā. Taču nedrīkstētu aizmirst, ka izglītības un veselības pazīmju saistība nav tik viennozīmīga, jo Latvijā zemāks izglītības līmenis ir vecākiem cilvēkiem (it īpaši vecuma grupā 55–74 gadi) un viņi arī biežāk slimī.

Pārskata par tautas attīstību 2004/2005 kvantitatīvie dati parāda, ka arī Latvijā cilvēki ar augstāku izglītību slimīgo mazāk. Lūgti raksturot savu veselību, tikai 4% respondentu ar sākumskolas izglītību atzinuši, ka *neslimo*. To atzinuši arī 15% respondentu ar pamatzglītību/profesionālo pamatzglītību vai profesionālo vidējo izglītību, 21% ar vispārējo vidējo, 28% ar augstāko profesionālo/koledžas izglītību un 17% respondentu ar akadēmisko izglītību. Tikai *viegla saslimšanas* mēdz būt 14% respondentu ar sākumskolas izglītību, 27% ar pamatzglītību/profesionālo pamatzglītību, 39% ar profesionālo vidējo, 40% ar vispārējo vidējo, 54% ar augstāko profesionālo/koledžas izglītību un 40% ar akadēmisko izglītību. Turpretim *nopietnas slimības un traumas, no kurām jācieš vēl tagad*, ir 46% respondentu ar sākumskolas izglītību, 18% ar

pamatizglītību/profesionālo pamatizglītību, 15% ar profesionālo vidējo, 10% ar vispārējo vidējo, 4% ar augstāko profesionālo/koledžas izglītību un 9% ar akadēmisko izglītību. Runājot par veselības paradumiem, Pārskata par tautas attīstību 2004/2005 kvantitatīvie dati parāda, ka fiziski sevi nodarbina un veselīgāku pārtiku ēst cenšas 14% respondentu ar sākumskolas izglītību, 39% ar pamatizglītību/profesionālo pamatizglītību, 37% ar vispārējo vidējo, 39% ar vispārējo vidējo, 51% ar augstāko profesionālo/koledžas izglītību un 53% ar akadēmisko izglītību. Mazliet citādāka aina atklājas saistībā ar regulārām profilaktiskām apskatēm pie ārsta, kuras veic 50% respondentu ar sākumskolas izglītību, 29% ar pamatizglītību/profesionālo pamatizglītību, 28% ar vispārējo vidējo, 32% ar vispārējo videjo, 40% ar augstāko profesionālo/koledžas izglītību un 37% ar akadēmisko izglītību. Šādu procentuālo sadalījumu var izskaidrot ar atšķirībām veselības stāvokli, proti, to, ka respondenti ar zemāku izglītību saslimst biežāk, līdz ar to viņi arī biežāk pārbauda savu veselību.

Sociālās un kultūras kategorijas

Patēriņtāju kultūra

Pēdējo piecpadsmit gadu laikā Latvijā ir strauji attīstījusies tirgus ekonomika, liekot pamatus Rietumu tipa patēriņtāju sabiedrībai. Viens no spilgtākajiem šā procesa rezultātiem ir skaistuma un veselības industrijas uzplaukums. Par skaistumkopšanu tiek runāts kā par procesu, kura ietvaros ārējā izskata uzlabošanas procedūras vienlaicīgi ir arī ārstēšanās un rūpes par veselību. Turklat klientiem veidojas maldīga pārliecība, ka veselību un skaistumu ir iespējams nopirkst, jo tiek uzsvērts, ka galarezultāts lielā mērā atkarīgs no tā, cik naudas klients gatavs ieguldīt skaistumkopšanas procedūrās. Šīs nozares tirgvedības stratēģija uzsver modernā skaistumkopšanas procesa tehnoloģiskumu un zinātniskumu, tādēļ ķermeņa estētikas centru reklāmeksti ir pilni ar medicīnas terminiem: "Optimāls ķermeņa problēmu risinājums tiek panākts, izvēloties katram klientam individuāli piemērotu **ārstēšanas plānu** [izcēlums mans. – V. S.J.]. Uzsākot terapiju, konsultācijas laikā tiek veikta ķermeņa problēmzonu diagnostika, lietojot antropometrijas, termogrāfijas un audu pretestības metodes."¹³ Turklat pašam klientam nekādas īpašas pūles nav jāpieliek, jo: "Ķermeņa estētikas centrs parūpēsies par Jūsu ķermeņa skaistumu, veselību un emocionālo labsajūtu."¹⁴ Bet, lai panāktu vēl labāku rezultātu, ir iespējams

"iegādāties arī produktus [produkts X, produkts Y, produkts Z] intensīvai ķermeņa kopšanai mājas apstākļos."¹⁵ Kā jebkura cita pakalpojumu nozare, skaistuma industrija tiecas apmierināt klientu vajadzības; šai gadījumā – tikai vienu vajadzību: **izskatīties** skaistam un veselam. Šī šķietami nenozīmīgā nianse – jēdziena "veselība" aizvietošana ar jēdzienu "veselīgs izskats" – jauj skaistumkopšanas industrijai piedāvāt arī tādus pakalpojumus, kuriem ne tikai nav nekāda sakara ar rūpēm par veselību, bet kuri pat apdraud to: mākslīgo iedegumu, kas palielina vēža risku un veicina ādas novecošanos; plastisko ķirurģiju, kas uzlabo ārējo izskatu, taču ir saistīta ar ievērojamu komplikāciju risku; tauku atsūkšanu, pēc kuras var rasties embolisms, iekšējo orgānu traumas, ādas nekroze, u. c. Šādu apšaubāmu priekšstatu par pievilcību un veselību vēl vairāk stimulē daudzi un dažādi žurnāli un TV raidījumi, ar kuru palīdzību tiek veidots auditorijas priekšstats par skaistumu. Šādos apstākļos arvien lielāka kļūst nepieciešamība izvērst dažādas sabiedrības informēšanas kampaņas, kam jāmazina komercinformācijas iespaids uz sabiedrības priekšstatiem par veselību.

Vēl viens patēriņš sabiedrības ietekmes rezultāts ir tas, ka rūpes par veselību sasaistās ar destruktīvās patēriņšanas formu, kurā kādas preces vai pakalpojuma patēriņšana parādās kā savas sociāli ekonomiskās identitātes demonstrēšanas forma.¹⁶ Dārgi veselības uzturēšanas un veicināšanas pakalpojumi tiek uzskatīti par luksusa precēm, kurās patēriņšāji izvēlas nevis tāpēc, ka viņus patiesi interesētu rūpes par savu veselību, bet gan tāpēc, ka to prasa viņu sociāli ekonomiskais statuss. Šai gadījumā rūpes par veselību parādās kā daļa no priekšstata par dzīves kvalitāti, taču šis priekšstats ir nevis autonoms, bet gan heteronoms – tas liecina nevis par individuālu izvēli, bet gan par konformismu, vēlmi atbilst sabiedrībā izplatītajam priekšstatam par labu dzīvi. Kā atzīmēja viens no ekspertiem: "*Tā var būt arī patēriņcības kultūra, kurā pie dzīves kvalitātes ietilpst arī fitnesa klubu apmeklēšana, skaistuma un veselības kopšana. Tad tas ir pavisam cits jautājums, tas vispār nav vairs par vērtību sistēmu, bet par patēriņcības kultūras izpausmes formām, kurās ietilpst arī fiziskās aktivitātes. Tas ir viens no iemesliem, kas izskaidro šo masveida aizraušanos ar jogu šobrid Latvijā. Tā tiešām ir masveidā. Tas ir nevis veselības dēļ vai tāpēc, ka ir vajadzīgs šis veselais ķermenis gan fiziski, gan garīgi, bet tāpēc, ka tas ir modes kliedziens*" (E6).

No otras puses, šādai patēriņa kultūras izpausmei ir arī pozitīvs iespaids – pat ja sākotnējai motivācijai nav sakara ar rūpēm par veselību, vismaz daļa Latvijas iedzīvotāju pievēršas šim jautājumam. Turklat vairumā gadījumu ārejo

pamudinājumu nomaina autonoma iekšēja vēlme, jo nodarbību gaitā, arvien vairāk iedziļinoties, jo īpaši jogas filozofijā, un sajūtot reālus, pozitīvus rezultātus, cilvēkam pamazām mainās pasaules uzskats un līdz ar to arī motivācija – izvēle darboties klūst apzināta, ne vairs modes diktēta.

Reklāma

Līdzās skaistumkopšanai farmācijas industrija ir vēl viena nozare, kuru tirgus likumi iespaido īpaši stipri. Farmācijas produktu reklāma ne tikai informē par dažādām precēm un to īpašībām, bet arī stimulē konkrētu medikamentu patēriņš Latvijas pieaugušo iedzīvotāju vidū ir augsts – 69% respondentu (57% vīriešu un 81% sieviešu) pētījuma nedēļas laikā ir lietojuši kādu no medikamentiem. Visbiežāk lietotie ir pretsāpju medikamenti: pret galvassāpēm tos attiecīgās nedēļas laikā lietojuši 32% respondentu, bet pret cita veida sāpēm – 19%. Vēl kā biežāk lietotie medikamenti ir minēti vitamīni un minerālvielas – 30%, nomierinošie līdzekļi – 16% un preparāti pret paaugstinātu asinsspiedienu – 12%.¹⁷

Saskaņā ar eksperta atzinumu: „*Ir divas lietas, kas sabiedribu ļoti ietekmē: medikamenti, kuri tiek reklamēti plašsaziņas līdzekļos, lielākoties TV, un, kas ir daudz bēdīgāk, farmācijas firmu prezentācijas, invāzijas mazpilsētās. Ja pēc tam var redzēt, ka noteikts medikaments parādās pārdošanas apjomu sarakstā nākamā mēneša beigās ar nospiedošu pārsvaru, tad tas nav normāli. Un to ir atzinuši pat aptieku pārstāvji. Tas nozīmē, ka šajā gadījumā tirgus likumi izkroplo ikdienas dzīvi un ka reklāmas spiediens ir nelabvēlīgs pacientam, jo, pēc loģikas, ārstam nevajadzētu jauties šādam spiedienam*” (E1).

Agresīva vitamīnu reklāma plašsaziņas līdzekļos ir izraisījusi to lietošanas bumu: „*Klasiskais, kā cilvēki nāk rūpēties par veselību pie ārsta, ir: „Kādus jūs man vitamīnus vai pārtikas piedevas ieteikt?”*” (E4). Šo farmācijas industrijas aktivitāšu dēļ tiek radīts nepareizs priekšstats par to, ko nozīmē rūpes par veselību – nepieciešamība apgādāt organismu ar vitamīniem tiek saistīta nevis ar augļu un dārzeņu lietošanu uzturā, bet gan ar mākslīgu vitamīnu kompleksu izmantošanu.

Līdzīgā veidā tiek runāts arī par dažādiem stimulējošiem un vitalizējošiem preparātiem, kuru galvenais uzdevums ir cīnīties ar organisma nogurumu un vājumu, ļaujot cilvēkam strādāt bez apstājas. **Pateicoties tam, daļai Latvijas iedzīvotāju ir izveidojies darbaholikiem raksturīgais uzskats par to, ka prātam un ķermenim ir nepieciešama nevis atpūta, bet dopings, jo atpūta ir**

vajadzīga tikai vārguļiem, nevis normāliem cilvēkiem. Turklat tērēt laiku atpūtai nozīmē zaudēt naudu un palaist garām fantastiskas iespējas, tātad atpūta nevis uzlabo, bet pasliktina dzīves kvalitāti. Kā izteicās viens no aptaujātajiem iedzīvotājiem: „*Man šķiet, ka tas ir atkarīgs no televīzijas, reklāmām, kur katru dienu stāsta, ka tev ir nepieciešams dzert biobilobu vai, es neatceros, visas tās zāles, bez kurām tu faktiski nevari vispār normāli eksistēt. Tu nevari darbā bez stresa strādāt, tu nevari sasniegt tos karjeras kalngalus, ko tu varētu sasniegt, ja dzertu šīs zāles*” (Andris).¹⁸

Vēl viens reklāmas industrijas sasniegums ir “brīnumzāļu” reklāma, kas izkroplo cilvēku priekšstatu par to, kas ir rūpes par veselību – cilvēkiem rodas iespaids, ka mūsdienu farmācija ir tik attīstīta, ka ar zālēm var izārstēt visu. No otras puses, pēdējos gados ir attīstījusies jauna tendence: pacienti ir vairāk gatavi pieņemt to, ka fiziskas kustības, diēta un joga varētu būt alternatīva zālēm. Kā atzīmē viens no ekspertiem: „*Ja kādreiz cilvēki ar rūpēm par veselību saprata, ka vienīgais ir zāles, kas palīdz, tad tagad cilvēki ir ar mieru vairāk akceptēt to, ka es piedāvāju fiziskās aktivitātes, visas diētas un visu pārējo*” (E4). Tas liecina par to, ka dāļa sabiedrības pamazām kļūst kompetentāka veselības aprūpes jautājumos un gatavāka uz aktīvām rūpēm par veselību, kas arī ir pozitīva iezīme.

Ēšanas paradumi

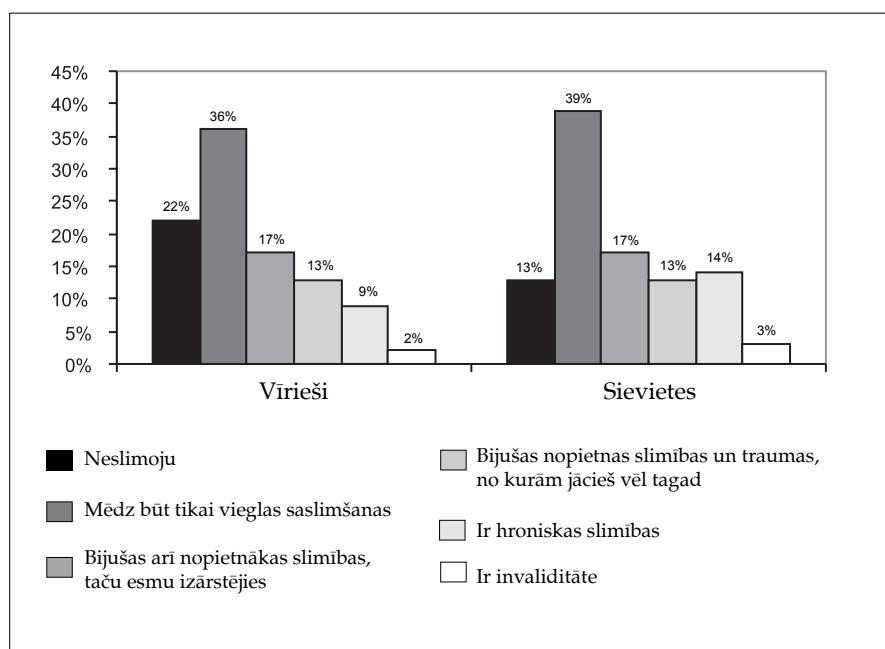
Latvijas iedzīvotāju ēšanas paradumi ir diezgan neveselīgi. Kā liecina 2004. gada FINBALT „Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījuma” dati: „*Kopumā Latvijas iedzīvotāju uztura paradumus vēl arvien jāvērtē kā nepietiekami veselīgus un notiekošās izmaiņas – kā pārāk lēnas. Tas norāda uz veselības izglītības un veselību veicinošo programmu nepieciešamību, īpaši lauku iedzīvotājiem un viriešiem.*”¹⁹ Ekspertu viedokli par šo tēmu ir iespējams apkopot trijos secinājumos. **Pirmkārt**, ēšanas paradumi ir atkarīgi no kultūras tradīcijām, kas Latvijā nav orientētas uz veselīgu pārtiku – Latvijā ir pierasts lietot kalorijām bagātu pārtiku, kas visbiežāk tiek patērēta kopā ar alu vai sintētiskiem bezalkoholiskajiem dzērieniem, turklāt vairums cilvēku to uzskata par daudz kvalitatīvāku pārtiku salīdzinājumā ar Rietumu *fast food*. **Otrkārt**, veselīgi ēšanas paradumi prasa papildu laiku, piepūli un finanšu resursus, tādēļ cilvēki arvien biežāk izvēlas pirkīt pusfabrikātus vai gatavu pārtiku. **Treškārt**, Latvijas iedzīvotāju priekšstats par labu un pārtiku dzīvi ir saistīts ar bagātīgi klātu galdu, tādēļ diētiska pārtika tradicionāli asociējas ar badu un zemu dzīves kvalitāti.

Dzimumlomas

Latvijas iedzīvotāju priekšstatus par veselību būtiski ietekmē priekšstati par savam dzimumam atbilstīgu uzvedību jeb tā sauktie dzimumlomu stereotipi. Latvijas sabiedrībā eksistējošie dzimumstereotipi noteic, ka vīrieši ir fiziski stipri, enerģiski, vieglāk pacieš sāpes, retāk slimio un ātrāk izveselojas, un tāpēc par sīkām veselības kaitēm neuztraucas. Vēl vairāk – pateicoties savam dzimumam, vīrieši var atļauties dažādas pārmērības ešanā un alkohola lietošanā, fiziskajā un intelektuālajā slodzē, un tas viss nekādi neietekmē viņu veselību, bet tikai apliecina to vīrišķību. Savukārt sievietes ir fiziski vājas un trauslas, viņas ātrāk nogurst, vieglāk saslimst, slikti pacieš sāpes, viņām ir jākopj un jāsaudzē sevi, lai nezaudētu pievilcību. Tādēļ saskaņā ar Pārskata par tautas attīstību 2004/2005 datiem (1. attēls) vīrieši savu veselību vērtē labāku nekā sievietes: 22% vīriešu un 13% sieviešu atzīst, ka neslimo. Sievietēm biežāk mēdz būt vieglas saslimšanas (39% pret 36%) kā arī hroniskas slimības (14% pret 9%) un invaliditāte (3% pret 2%).

1. attēls

Dzimums/veselības novērtējums

Arī FINBALT dati parāda, ka vīrieši par savu veselību ir labākās domās nekā sievietes, kuras savu fizisko formu vērtējušas kā diezgan sliktu (13%) vai ļoti sliktu (3%) biežāk nekā vīrieši – attiecīgi 8% un 1%.²⁰ Vēl pētījumā atzīmēts, ka galvenie labsajūtu traucējošie simptomi ir dažādās vietās lokalizētas sāpes, depresija un bezmiegs, turklāt visus minētos vairāk uzrāda sievietes. Piemēram, galvassāpes atzīmē 52% sieviešu un 30% vīriešu, depresiju – 21% sieviešu un 12% vīriešu un bezmiegu – 24% sieviešu un 13% vīriešu.²¹

Dzimums būtiski ietekmē arī veselības aprūpes paradumus – sievietes biežāk nekā vīrieši apmeklē profilaktiskās pārbaudes (39% pret 26%), kā arī izmanto tautas dziedniecības metodes (29% pret 11%), tāpat arī sievietes biežāk nekā vīrieši norādījušas līdzekļu trūkumu, ko var skaidrot gan ar zemāku turības līmeni, gan rūpīgākiem veselības paradumiem (sieviešu rūpes par veselību iekļauj sevī vitamīnu lietošanu, veselīgākas un līdz ar to dārgākas pārtikas lietošanu, arī izvērstāku higiēnu). Vīrieši biežāk nekā sievietes savas veselības labā nedara neko (28% pret 11%). Saslimšanas gadījumā pie ārsta vēršas 46% sieviešu un 39% vīriešu, alternatīvās dziedniecības metodes izmanto 3% sieviešu un 2% vīriešu, mājās paši cenšas ārstēties 43% sieviešu un 42% vīriešu, savukārt neko īpašu nedara 6% sieviešu un 13% vīriešu. Vīriešu tendenci būt nevērīgiem pret savu veselību apstiprina arī veselības ekspertu teiktais: *"Vīrieši retāk vēlas risināt savas problēmas. Tad, ja ģimenē ir medicīniska rakstura problēmas, kuras izraisa vairāki faktori, tad reizēm vīrieši ir tie, kuri neapzinās, ka tā ir problēma.. un tas par kaut ko liecina.." (E2)*.

Arī FINBALT dati apliecinā, ka, tāpat kā atsevišķu simptomu izplatībā, arī daudzu medikamentu lietošanā ir būtiskas atšķirības starp dzimumiem – 57% vīriešu un 81% sieviešu pēdējās nedēļas laikā ir lietojuši kādu no medikamentiem. Vitamīnus regulāri lietojuši 36% aptaujāto sieviešu un tikai 21% vīriešu, līdzīgi arī nomierinošos līdzekļus lietojuši 22% sieviešu un 8% vīriešu.

Satraucošs fakts ir arī tas, ka Latvijā vīriešu paredzamais mūža ilgums ir ievērojami zemāks nekā sievietēm. Eiropas Savienības (ES) valstīs vīriešu un sieviešu paredzamā mūža ilguma starpība ir nedaudz lielāka par sešiem gadiem, turpretim Latvijā tā ir 10 gadu. Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem, Latvijas iedzīvotāju vidējais paredzamais mūža ilgums vīriešiem ir 67,1 gads, sievietēm 77,2 gadi,²² savukārt Eiropas Savienībā paredzamais vidējais mūža ilgums vīriešiem ir 75,1 gadi, sievietēm – 81,2 gadi.²³ Kopumā šobrīd paredzamais mūža ilgums Latvijā ir vidēji par astoņiem gadiem zemāks nekā vidēji ES valstīs, un tas ir viens no zemākajiem mūža ilgumiem Eiropas Savienībā.

Paredzamais mūža ilguma indekss ir komplekss rādītājs, kas sevī ietver gandrīz visus apstākļus, kuri ietekmē cilvēku viņa dzīves laikā, tādēļ, tikai maksimāli novēršot negatīvās ietekmes, ir iespējams palielināt nākotnē paredzamo iedzīvotāju mūža ilgumu. Jo īpaši tas attiecas uz Latvijas vīriešiem – neatbilstības starp veselības pašnovērtējumu un viņu dzīves ilgumu norāda uz to, ka vīriešiem būtu ļoti vēlams atteikties no sabiedrībā izplatītās izpratnes par to, ka “puikas neraud, vīriešiem nesāp un viņi neslimo”, un jāsāk nopietni pievērst uzmanību savai veselībai.

Rīcībspējas kategorijas

Par rīcībspējas jēdzienu dzīves kvalitātes kontekstā pirmais sāk runāt ekonomists un filosofs Amartja Sens (*Sen*).²⁴ No Sena ideju izklāsta izriet, ka **rīcībspēja (capability)** ir individuāla spēja lielākā vai mazākā mērā realizēt praksē paša izvēlētās ikdienas aktivitātes un/vai šo aktivitāšu kombinācijas; jeb, vienkārši izsakoties, rīcībspēja ir cilvēka potenciālā spēja kaut ko izdarīt vai par kaut ko kļūt. Šādi definēta, rīcībspēja ir cieši saistīta ar diviem faktoriem – **materiālo resursu pieejamību un brīvību**. Saskaņā ar sociālo un politisko zinātni profesora Džeralda Koenas (*Cohen*) klasifikāciju²⁵ materiālie resursi ietekmē cilvēkus trījos veidos: 1) apvelti cilvēkus ar potenciālu spēju rīkoties (proti, rūpēties par savu veselību); 2) caur šā potenciāla realizāciju materiālie resursi palīdz cilvēkiem īstenot to, ko viņi vēlas, un nonākt sev vēlamā stāvoklī (proti, būt veselam); 3) materiālie resursi spēj radīt cilvēkiem vēlamu stāvokli tiešā veidā, atbrīvojot labuma guvējus no nepieciešamības izmantot rīcībspēju (proti, Pārtikas un veterinārā dienesta īstenotā sanitārā robežkontrole un pārtikas uzraudzība ļauj Latvijas iedzīvotājiem izvairīties no saslimšanas ar, piemēram, putnu gripu).

Atšķirībā no materiālo resursu pieejamības jēdziens “brīvība” ir diezgan izplūdis. Atbilstīgi Sena uzstādījumam rīcībspēja atspoguļo personas brīvību izvēlēties dažādus dzīvesveidus un dzīvot saskaņā ar šo izvēli.²⁶ Šis uzstādījums faktiski identificē personas brīvību ar izvēles brīvību, tādējādi rīcībspējas potenciāls ir tieši proporcionāls izvēles iespēju daudzumam. Taču šāda “kvantitatīva” pieja brīvības problēmai noved pie diezgan dīvainiem rezultātiem – nākas atzīt, ka tad, kad personai ir jāizvēlas starp trim dažādiem ļaunuviem, tās brīvība ir tikpat liela, kā izvēloties starp trim dažādiem labumiem. Turklat vienmēr ir iespējams mākslīgi palielināt izvēles iespējas, uzskaītot

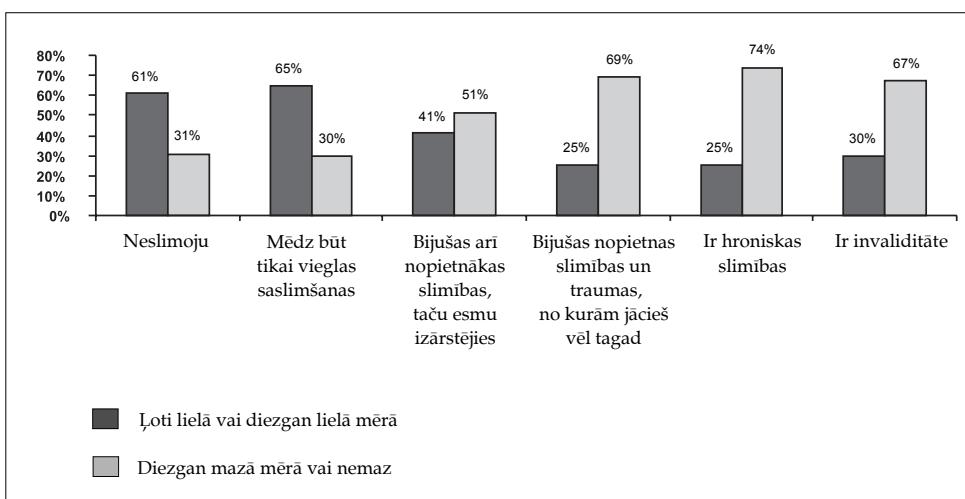
200 VENTS SĪLIS

apšaubāmas kvalitātes alternatīvas. Tādēļ normālā situācijā izvēles brīvības kvantitatīvajam vērtējumam jābūt saistītam ar izvēles iespēju kvalitatīvo izvērtējumu.

Bez tam, runājot par rīcībspēju, tomēr būtu jāpievērš atsevišķa uzmanība individuālajiem faktoriem, kas ietekmē personas brīvību, it īpaši subjektīvajai motivācijai. Ja kādai personai ir pietiekami daudz nepieciešamo materiālo resursu un pietiekami plašas izvēles iespējas kļūt par, piemēram, privātuzņēmēju, bet nav motivācijas un vēlēšanās nodarboties ar uzņēmējdarbību, tad šīs personas potenciālā iespēja kļūt par uzņēmēju paliek nemainīga, proti, personas rīcībspēja saglabājas neatkarīgi no tā, vai tiek realizēta vai ne. Bet vai to pašu var teikt arī par veselību? Domājams, ka nē. Piemērs ar uzņēmējdarbību parāda tikai vienu rīcībspējas aspektu, proti, potenciālu iespēju kaut ko izdarīt vai par kaut ko kļūt. Taču veselības sakarā ir jāpiemin otrs rīcībspējas aspeks – potenciāla iespēja kaut ko nedarīt un par kaut ko nekļūt, proti, iespēju nezaudēt veselību un nesaslimt. Tādējādi jāsecina, ka rūpes par veselību kā viena no rīcībspējas izpausmēm un veselība kā rīcībspējas realizācijas rezultāts visvairāk ir atkarīgs no personas subjektīvās ieinteresētības un motivācijas būt veselam, nevis no kādiem citiem faktoriem. Turklat nevajadzētu aizmirst arī par to, ka

2. attēls

Veselības stāvoklis/spējas ietekmēt veselību

saite starp rūpēm par veselību un rīcībspēju ir atgriezeniska – lai cilvēks būtu rīcībspējīgs, viņam ir jābūt pēc iespējas veselākam, savukārt, lai saglabātu veselību, ir jābūt spējīgam par to rūpēties. Un, jo labāka ir veselība, jo lielākas ir cilvēku spējas to ietekmēt (2. attēls).

Attēlā redzams, ka no respondentiem, kuri neslimo, savu veselību ļoti lielā un diezgan lielā mērā spēj ietekmēt 61%, no tiem, kuriem mēdz būt tikai vieglas saslimšanas, – 65%. Savukārt no respondentiem, kuriem ir bijušas nopietnas slimības, no kurām ir jācieš vēl tagad, savu veselību ļoti lielā vai diezgan lielā mērā spēj ietekmēt tikai 25%.

No kā tad ir atkarīga Latvijas iedzivotāju rīcībspēja veselības aprūpes jomā? Medicīnas eksperti min šādas kategorijas.

2. tabula

Rīcībspēju nosakošās kategorijas

Materiālie resursi:	Izvēles brīvība:	Personas brīvība:
1. Ienākumu līmenis 2. Veselības aprūpes pieejamība 3. Veselības aprūpes kvalitāte (budžets, cilvēkresursi, ārsta un pacienta attiecības)	1. Izvēle starp veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējiem	1. Motivācija 2. Kompetences līmenis veselības aprūpes jautājumos (nošķirums starp pašaprūpi un pašārstēšanos) 3. Brīvā laika daudzums

Ienākumi

Cilvēka rūpes par veselību ir saistītas ar to, cik lieli finanšu resursi viņam ir pieejami. Uz to norāda Pārskata par tautas attīstību 2004/2005 kvantitatīvie dati, kur iedzivotāju ienākumu daudzums tiek salīdzināts ar viņu rīcībspēju veselības aprūpes jomā. Palielinoties ienākumiem, palielinās arī to iedzivotāju skaits, kuri atzīst, ka spēj ietekmēt savu veselību diezgan lielā mērā, tātad ienākumu daudzums nosaka rīcībspējas pašnovērtējumu. Aplūkojot šo jautājumu, Anna Boulinga norāda uz šādu sakarību: cilvēki, kas pieder zemākiem sociāli ekonomiskajiem slāniem, par veselības vai slimības cēloņiem visbiežāk uzskata ārējos faktorus, kurus tie nespēj ietekmēt, piemēram, vidi vai bakterioloģisko

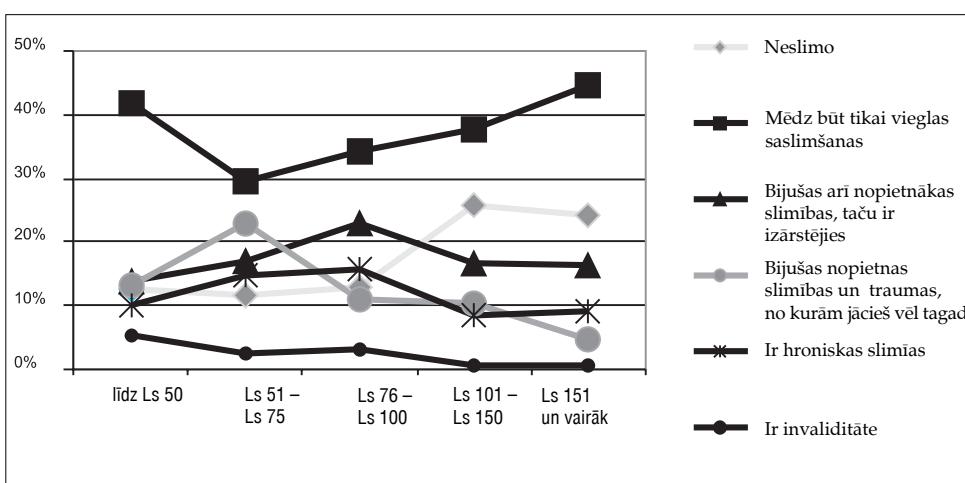
ainu, savukārt cilvēki no augstākiem slāņiem par galvenajiem veselību ietekmējošajiem faktoriem uzskata indivīda uzvedību un dzīves stilu, piemēram, ēšanas paradumus.²⁷

Dati par Latvijas iedzīvotājiem parāda, ka cilvēki ar lielākiem ienākumiem vairāk cenšas veselīgāk ēst un vairāk sevi fiziski nodarbināt. Viņi biežāk izmanto alternatīvās dziedniecības metodes (Reiki, akupunktūru, homeopātiju, ajūrvēdu), taču retāk veic profilaktiskās apskates pie ārsta un mazāk izmanto tautas dziedniecības metodes (zāļu tējas, dziednieciskās pirtis). Ja tiek salīdzināts iedzīvotāju veselības pašnovērtējums ar viņu ienākumiem, tad augstāku veselības vērtējumu sniedz tie aptaujātie, kuru ienākumi pārsniedz 101 latu uz vienu ģimenes locekli.²⁸ Starp iedzīvotājiem ar lielākiem ienākumiem ir vairāk tādu, kas neslimo vai kam mēdz būt tikai vieglas saslimšanas, līdz ar to mazāk ir cilvēku, kam ir bijušas nopietnas traumas, no kurām jācieš vēl tagad, kā arī cilvēku ar invaliditāti (3. attēls).

Ciešā saistība, kas pastāv starp ienākumiem un veselības stāvokli, dalēji ir izskaidrojama arī ar to, ka veselības aprūpes pakalpojumi joprojām ir samērā dārgi, tāpēc ne visi var tos atļauties tādā mērā, kādā vēlētos. Pārskata par tautas attīstību 2004/2005 dati parāda, ka no cilvēkiem, kuri nav apmierināti ar savā dzīvesvietā pieejamo veselības aprūpi, 53% uzskata, ka veselības aprūpes pakalpojumi maksā pārāk dārgi. Savukārt 35% no visiem aptaujātajiem atzina,

3. attēls

Veselības stāvoklis atkarībā no ienākumiem

ka viņiem pietrūcis līdzekļu, lai vērstos pie ārsta. Kā atzīmē Pārskata par tau-tas attīstību 2004/2005 veselības sadaļas autore Aivita Putniņa: "Pārējo Baltijas valstu vidū Latvija joprojām izceļas ar zemākajiem tēriņiem veselības aprūpei no valsts līdzekļiem un vislielāko pašu iedzīvotāju līdzdalību šajos maksājumos. Pēc Pasaules veselības organizācijas datiem 2000. gadā, 40% tiešo veselības aprūpes izmaksu sedz paši pacienti (tas ir augstākais rādītājs Eiropā), un ar to tiek pārkāpti sociāli taisnīgas veselības aprūpes organizācijas principi. Turklat PVO aprēķini neņem vērā neoficiālos maksājumus."²⁹ To, ka veselības aprūpe daudziem šķiet dārga, parāda arī strukturētās Latvijas iedzīvotāju intervijas:

- Ar aprūpi ir tāpat kā ar visu pārējo šajā valstī – jo vairāk maksā, jo labāk ārstē. (V20AL)
- Par naudu visu var nopirk! Kur maksā, tur ir attiecīga aprūpe. (S28LL)
- Veselības aprūpe ir limenī, ja vien par to atsevišķi samaksā. (V20RL)
- Viss ir tik dārgs, naudas nav, viss paliek dārgāks, bet naudu jau klāt nedod. Un slimnīcā gulēt arī nevaru, jo nav naudas. (S65LK)
- Žoti dārgi pakalpojumi. (V29RL)

Arī medicīnas ekspertu viedoklis apstiprina šo saistību. Bieži vien veidojas situācijas, kad tā vietā, lai ārsts "runātu par pacienta slimību, izskaidrotu analīzes un visu pārējo, mēs apspriežam references cenu" (E4). Atbildot uz jautājumu par to, kā novērtēt iedzīvotāju rīcībspēju, viens no medicīnas ekspertiem kā galveno minēja tieši ienākumu līmeni: "*Iespējams sadalīt pacientus ar zemiem, vidējiem, lieliem un ţoti lieliem ienākumiem. Pacients ar zemiem ienākumiem vairās no veselības aprūpes kā tādas. Viņš var meģināt dabūt kaut ko no valsts vai no ārsta, bet viņš apzinās to, ka nav spējīgs piedalīties ar līdzfinansējumu, kas tomēr no viņa prasa ţoti daudz. Vai tās būs zāles vai izmeklējumi, vai slimnīca, vai arī vēl kaut kas cits – tā ir tā kategorija cilvēku, kuri saka: "Man it kā viss kaut kas pienākas, bet es nekam netiekū klāt."*" Otrā kategorija ir tie, kuri ir sabiedrības lielākā daļa. Tie ir gatavi piedalīties ar līdzfinansējumu un dara kaut ko, kad viņiem ir akūtas problēmas, bet viņi nav īsti ieinteresēti ieguldīt lielus līdzekļus profilaktiskajos pasākumos. Trešajai sabiedrības daļai ienākumu ir pietiekami daudz, un es esmu novērojis, ka arī problēmu viņiem ir pietiekami daudz, bet viņi ir gatavi arī tērēt. Pamatoti vai nepamatoti – tas ir cits jautājums" (E1).

No visa iepriekš teiktā ir iespējams secināt, ka, palielinoties iedzīvotāju materiālajai labklājībai, palielināsies arī viņu rūpes par veselību, kā dēļ uzlabo-sies arī vidējie veselības rādītāji.

Veselības aprūpes pieejamība

Veselības aprūpes pieejamība Latvijā ir ģeogrāfiski nevienmērīga, jo tehnoloģijas un ārsti koncentrējas Rīgā un citās lielajās pilsētās, kur sociāli ekonomiskie apstākļi ir labvēlīgāki. Saskaņā ar Pārskata par tautas attīstību 2004/2005 datiem, 43% respondentu nav apmierināti ar veselības pakalpojumiem savā dzīvesvietā, turklāt veselības aprūpes sistēmas reforma šo situāciju uzlabot nepalīdz, bet tieši otrādi – rada vēl lielākas bažas par to, ka 2004. gadā aizsāktā slimnīcu tīkla optimizācija vēl vairāk attālinās medicīnas aprūpes pakalpojumus no lauku iedzīvotājiem, kur izvēle starp ģimenes ārstiem un speciālistu pieejamība jau tā ir mazāka nekā pilsētās.³⁰

Arī strukturētās Latvijas iedzīvotāju intervijas atspoguļo nepieciešamību uzlabot medicīnas aprūpes pakalpojumu pieejamību.

- Tālu braukt līdz dispanseram, bet kopumā esmu apmierināts. (V19RK)
- Jā, ir bijušas, jo nevar atrast, pie kā iet. Ģimenes ārsts man ir Inešos. Grūti ar darba laikiem un pierakstiem, nevar aiziet, kad gribas. (V23LL)
- Nav jau mums te nekāda labā medicīnas aprūpe, bet ko var gribēt – valsts nepiešķir līdzekļus labākai. Nākas braukt uz blakuspilsētu. (S66LL)
- Neesmu apmierināta. Problēmas ir tādas, ka pēc mazākās receptes ir jāiet pie ārsta, jo tikšana ir grūta. Ja nav mašīnas, jāiet kājām. Neapmierina tas, ka uz vietas nevar dabūt analīžu rezultātus. Tikai pēc nedēļas. Tad es visu nedēļu nervozēju. Arī vizītes lielā maksa. (S57LL)

Veselības aprūpes kvalitāte

Veselības aprūpe Latvijā ir pasludināta par attīstības prioritāti, un tā ir vērsta uz veselības aprūpes sistēmas organizācijas kvalitātes uzlabošanu. Veselības aprūpes sistēmas kvalitāti nosaka trīs galvenie kritēriji: 1) veselības aprūpes finansiālais nodrošinājums, kas sastāv no veselības budžeta, apdrošināšanas maksājumiem un pacienta maksājumiem; 2) tehnisko un cilvēcisko resursu pieejamība (pieejamība); 3) ārsta un pacienta attiecības.

Atšķirībā no pirmajām divām sfērām, kur notiek nepārtraukti centieni uzlabot situāciju, ārsta un pacienta attiecības ir tā joma, kurā kvalitāte ir vissliktākā un kur ir grūti runāt par progresu, drīzāk ir jārunā par regresu, jo desmit gadu ilgā reforma ir galīgi izlodzījusi jau tā ne pārāk stingros veselības aprūpes standartus. Kāpēc tā? Kā atzīmē biomedicīnas ētikas speciāliste Vija Sile: "Pirmkārt,

vairums prakses ārstu uzskata, ka 1996. gadā izstrādātie un LR Labklājības ministrijas apstiprinātie diagnosticēšanas un ārstēšanas standarti sakarā ar nepietiekamo valsts finansējumu ir pārvērtušies par formalitāti un tieši šā iemesla dēļ tos nav iespējams īstenot. Otrkārt, Latvijas Ārstu biedrība (LĀB) uzskata, ka valsts noteiktie ārstēšanas standarti ir jāpieņem par rekomendējošiem, nevis obligātiem. Tāds ir arī Pasaules veselības organizācijas ieteikums visām postsociālisma valstīm, ņemot vērā šo valstu neatrisinātās sociālekonomiskās problēmas. Līdz ar to **Latvijā veselības aprūpes standarti nav obligāti [izcēlums mans. – V. S.]**.³¹ Tādēļ veselības aprūpes sistēmai raksturīgs haotisks, ko parāda arī respondentu atzinumi par saskarsmi ar veselības aprūpes sistēmu un tās darbiniekiem. Īsumā iedzīvotāju pretenzijas pret veselības aprūpes kvalitāti ir šādas: nav uzticības medikiem, nav pārliecības par viņu kompetenci, neapmierina mediķu attieksme pret pacientiem, nepietiekams informācijas daudzums, mediķi rīkojas nevis pacienta, bet savās interesēs, valsts piedāvātā veselības aprūpe ir sliktāka par privāto, laba veselības aprūpe prasa papildu maksājumus, veselības aprūpes saņemšanu apgrūtina dažādi praktiski apstākļi un birokrātiski šķēršļi.

Lai mazinātu šīs pretenzijas, radikāli jāuzlabo ārsta un pacienta attiecību kvalitāte, kuru veido četri faktori.

- ***Uzticība*** – Pārskata par tautas attīstību 2004/2005 dati parāda, ka no cilvēkiem, kuri nav apmierināti ar savā dzīvesvietā pieejamo veselības aprūpi, 38% uzskata, ka tuvumā nav uzticama ārsta. Pacienti neuzticas ārstiem, jo viņiem liekas, ka ārsti nav pietiekami kompetenti, nav pretimnākoši un ieinteresēti palīdzēt, nerīkojas viņu interesēs. Kā to raksturo biomedicīnas ētikas specialisti G. Ķilkuts un V. Sile: “Ārsta un pacienta attiecības ir īpašas, jo pacients kā lajs medicīnas un ārstniecības jautājumos ir spiests pakļauties tā cilvēka zināšanām, kurš ir profesionālis šajos jautājumos, t. i., ārsta vai kādas citas ārstniecības personas zināšanām. Pacients ir persona, kas, neskaitoties uz savu autonomiju, ir atkarīga no ārsta profesionālās kompetences un ieinteresētības. Par noteicošo klūst pacienta spēja uzticēties medicīnas profesionālim, savukārt no ārsta puses – izraisīt šo uzticēšanos un attīstīt tālāk.”³²
- ***Sadarbība*** – pacienti atsakās sadarbottes, jo viņi neuzticas ārstiem. Šī problēma ļoti ietekmē pacientu rīcībspēju, jo, pēc ekspertu atzinuma: “Rīcībspēja neapšaubāmi veidojas ārsta un pacienta sadarbībā, tā ir mijiedarbība kvadrātā” (E6).

- *Pietiekams informācijas daudzums* – nepieciešams, lai rastos uzticība, palielinātos pacienta kompetence, kā arī lai veicinātu pacienta autonomiju, kas nepieciešama, lai ar pacientu būtu iespējama sekmīga sadarbība. „Bet, šķiet, realitātē ārstiem ne vienmēr patik kompetenti pacienti, jo viņi prasa vairāk laika, grib zināt, vēlas, lai ārsts ar viņiem runā un izskaidro, jo viņiem ir svarīgi saprast” (E2).
- *Kopīga atbildība par rezultātu* – medicīniskais paternālisms joprojām ir viens no ārsta un pacienta attiecību modeļiem, līdz ar to pacienti bieži vien uzskata, ka par ārstēšanas procesa rezultātiem ir atbildīgs tikai ārsts. Kā norāda viens no ekspertiem: „Atnāk cilvēks pie ārsta un domā, ka viņš ir visu izdarījis, ka ar to viņa rūpes par veselību ir beigušās” (E4). Nereti arī ārsti uzskata tieši tāpat. G. Kilkuts un V. Sile uzsver, ka: „Ārstam ir reāla vara pār pacientu, kas izriet no viņa profesionālās lomas.”³³ Taču paternālisms ir pretrunā ar mūsdienu medicīnas ētiskajiem standartiem, kuros tiek uzsvērtas uz līdzvērtīgu pušu sadarbību balstītas ārsta un pacienta attiecības. Un tieši tādēļ, pēc ekspertu atzinuma: „Ārstam ir jāmāk atdot 50% atbildības pacientam” (E2).

Par veselības aprūpes kvalitāti cilvēki bieži vien ir tendēti spriest tieši pēc ārsta un pacienta attiecību kvalitātes, saskatot ārstniecības personā visas veselības aprūpes sistēmas iemiesojumu un uztverot ārsta attieksmi pret sevi kā sistēmas attieksmi pret pacientiem vispār.

Izvēle starp veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējiem

Viens no objektīvajiem rīcībspējas kritērijiem līdzās ienākumiem, pieejamībai un kvalitātei ir izvēle starp dažādiem veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējiem. Pārskata par tautas attīstību 2004/2005 dati parāda, ka no cilvēkiem, kuri nav apmierināti ar savā dzīvesvietā pieejamo veselības aprūpi, 35% atzīmē, ka tuvumā nav neviens attiecīgās specializācijas ārsta, nemaz nerunājot par izvēli starp tiem. Būtiski ir atzīmēt to, ka no Daugavpils, Liepājas, Ventspils, Jūrmalas un Rēzeknes iedzīvotājiem šādu atbildi ir snieguši 6%, no Rīgas iedzīvotājiem 17%, no rajona centrā dzīvojošajiem 34%, no nelielos ciemos, ciematos un laukos dzīvojošajiem 52%, bet no citās pilsētās dzīvojošajiem 67%. Tas nozīmē, ka iedzīvotāju rīcībspēja veselības aprūpes jomā laukos un nelielās pilsētās ir ievērojami zemāka nekā lielajās pilsētās un rajonu centros.

Tirdzniecības apstākļos veselības aprūpe iegūst vēl vienu būtisku dimensiju – iespēju izvēlēties starp valsts un privātajiem pakalpojumiem. Arī aptaujātie Latvijas iedzīvotājiem šo iespēju atzīst par būtisku dzīves kvalitātes uzlabojumu:

- Ar valsts garantēto veselības aprūpi neesmu apmierināta, tādēļ eju pie privātārsta. Naudu veselības aprūpei nežēloju. (S27PL)
- Principā, kad eju pie privātajiem ārstiem, tad es esmu bijusi apmierināta. Bet, kad valsts aprūpe, tad gan ne. (S22PL)

Tā kā iespēja izvēlēties privātus veselības aprūpes pakalpojumus ir tiešā veidā saistīta ar iedzīvotāju maksātspēju, tad tā vēlreiz apstiprina materiālo resursu iespaidu uz individuālu rīcībspēju.

Motivācija

Viens no svarīgākajiem faktoriem, kas iespaido individuālu veselības uzvedību, ir motivācija rūpēties par savu veselību. Par to, cik liela ir Latvijas iedzīvotāju motivācija rūpēties par veselību, ir iespējams spriest pēc tā, ko viņi ir darījuši pēdējā gada laikā vai tikai plāno darīt, lai uzlabotu savu dzīvi. Respondentu atbildes parāda, ka 19% ir nodarbojušies ar fizisko kultūru un sportu, 13% to plāno izdarīt tuvākajā laikā, 9% plāno to darīt tālākā nākotnē, bet 43% nav darījuši un arī neplāno to darīt. Ja par motivāciju tiek spriests, balstoties uz to, kāda ir Latvijas iedzīvotāju reālā fiziskā aktivitāte, kas ir nozīmīga veselīga dzīvesveida sastāvdaļa, tad tā vairumam valsts iedzīvotāju arī ir nepietiekama. Pēc FINBALT datiem, aptuveni 50% respondentu savu fizisko formu vērtē kā viduvēju. Tikai 36% respondentu (43% vīriešu un 31% sieviešu) nodarbojas ar fiziskiem vingrinājumiem vismaz 30 minūšu 2–3 reizes nedēļā un biežāk, ko var uzskatīt par daudzmaiz pietiekamu. Par fizisku aktivitāti var spriest arī pēc laika, ko cilvēks pavada, ejot kājām vai braucot ar divriteni uz darbu. Tikai nedaudz vairāk kā viena trešdaļa iedzīvotāju (37%) iet uz darbu kājām vai brauc ar divriteni vairāk nekā 30 minūšu dienā.

Šāds atbilžu sadalijums parāda, ka vairāk nekā 60% Latvijas iedzīvotāju nav motivēti veikt aktīvas un regulāras darbības veselības labā. Tam piekrīt arī eksperti: *"Lielākā sabiedrības daļa ne tikai pie mums, bet arī pasaulē ir gatavi uz akcijām, tas ir, viņi ir gatavi uz dažiem mēnešiem mesties kaut kādas problēmas risināšanā, teiksim, sešus mēnešus ēdot salātu lapas un tā dabūjot svaru lejā, bet nākamo sešu mēnešu laikā tas tiek dabūts atpakaļ ar uzviju"* (E1).

Motivācija lielā mērā ir atkarīga arī no individuāla sociālās vides – radiniekam, vienaudžiem, koleģiem, jo saskarsmē ar viņiem veidojas individuāla vērtību sistēma un uzskati. Palielināt motivāciju rūpēties par savu veselību ir iespējams, gan organizējot vidi (ceļot jaunus sporta centrus), gan ar dažādu veselības izglītības un informācijas kampaņu palīdzību, proti, cenšoties palielināt veselībai labvēlīgu ārējo un iekšējo faktoru ietekmi gan uz atsevišķiem individuāliem, gan arī uz sabiedrību kopumā.

Pēc ekspertu atzinuma, pēdējos gados ir novērojamas arī pozitīvas tendences – gados jaunāki pacienti aktīvāk jautā par to, kā varētu rūpēties par veselību. „Aizvien vairāk ir cilvēku, kuri rūpējas par savu veselību. Aizvien vairāk ir tādu, kas grib, jau pirms viņi ir saslimuši.. kas grib izmeklēties un zināt, kas ir noticis un kāpēc. Pirms četriem gadiem, kad es sāku strādāt, bija tā: atnāk slims un saka: “Ārstējet!” Tagad nāk diezgan daudz veselu cilvēku, kuri grib pārbaudīties, kuri grib zināt, kas ar viņiem ir” (E4). Tas nozīmē, ka sabiedrībā mostas interese par veselībai labvēlīgu dzīvesveidu, kā arī par preventīviem un profilaktiskiem pasākumiem, un norāda uz to, ka cilvēku motivācija rūpēties par savu veselību pamazām pieauga, tādēļ būtu ļoti vēlams rosināt šo pozitīvo tendenci valstiskā līmenī.

Kompetence: nošķirums starp pašaprūpi un pašārstēšanos

Runājot par kompetenci, ir jāveic nošķirums starp pašaprūpi un pašārstēšanos. **Pašaprūpe** ir kompetenta, informēta un izglītota cilvēka rūpes par savu veselību, kuras ir akceptējis veselības aprūpes speciālists. **Pašārstēšanās** ir uz pacienta individuālajiem priekšstatiem balstītas (tātad medicīnas speciālista neakceptētas) rūpes par savu veselību. Pašaprūpe ir ārsta un pacienta sadarbības rezultāts – kompetences un elementāru praktisku iemaņu summa.

“Kompetents pacents ir tas, kurš mēģina izprast savas slimības būtību un darbības mehānismus, iemeslus, kuru dēļ viņam šī slimība radās, un kā tā būtu jānovērš, arī tas, ka pacents apzinās, kādas zāles viņam ir jādzēr, nevis tikai vērigi seko līdzi tam, kurš viņam šīs rīpiņas izsniedz, tas ir, ka pacents apzinās, ka viņš kaut ko lieto un ka viņam interesē, ko viņš lieto, un viņš arī izlasa, kas varētu būt šo zāļu blakusparādības.” (E1)

“Klasisks piemērs ir pacienti pārsvarā virs 40, kas nāk pie ārsta ar izgriezumiem rokās vai izprintētiem gabaliem no interneta. “Dakter, ko jūs par to domājat? Kā jūs man ieteiktu – iet vai neiet?” Un es uzskatu, ka tās ir rūpes par veselību. Kad cilvēks nevis akli paņem un izlasa, bet prasa kādam citam.” (E4)

Pašaprūpe ir raksturīga pacientiem ar hroniskām slimībām, ar kuru simptomiem saasinājuma brīžos pacents iemācās tikt galā pats – un tieša veselības speciālista palidzība nav nepieciešama. Eksperti uzsver saistību starp pacienta kompetenci un viņa izglītības līmeni: "*Kompetents pacents ir izglītots pacents*" (E2). "*Lielā mērā izglītība ir ļoti nozīmīga, tad vēl agrākā negatīvā pieredze un tas, ko viņš ir dzirdējis no malas, un tas, kā viņš to visu saliek kopā. Tātad tas lielā mērā ir atkarīgs no pacienta izglītības un domāšanas veida*" (E4).

Apkopojoj iepriekš teikto, indivīda veselības kompetence sastāv no šādiem komponentiem.

- Vispārīgs priekšstats par cilvēka ķermenzi, tā uzbūvi un tajā notiekošajām fizioloģiskajām norisēm, kas tiek iegūts izglītības procesā.
- Vispārīgs priekšstats par to, kas ir veselība un kas ir rūpes par veselību, kas tiek iegūts, interesējoties par veselības jautājumiem.
- Informācija par indivīdam pieejamajiem veselības aizsardzības, veicināšanas un saglabāšanas līdzekļiem.
- Detalizēta un specifiska informācija par konkrētām saslimšanām un to ārstēšanai nepieciešamajiem medikamentiem, kas tiek iegūta ārsta un pacienta sadarbības rezultātā.

Pretej tam pašārstēšanās izpaužas kā pacienta mēģinājums risināt savas veselības problēmas paša spēkiem, bieži vien ar ļoti ierobežotiem līdzekļiem, par spīti medicīnisko zināšanu trūkumam vai izmantojot apšaubāmas kvalitātes informāciju. Atbildot uz jautājumu par to, kā izpaužas pašārstēšanās, eksperta viedoklis bija šāds: "*Tas nozīmē, ka pacients aiziet uz aptiekū un tad izdomā, ka viņš tomēr nepirkš šīs zāles, vai otrs variants: uzzinot medikamenta cenu, kas viņam ir par dārgu, pacents jautā: "Vai jums nav kaut kas vienkāršāks?" – un lielākoties aptiekās arī kaut ko iesaka, jo tas arī viņiem ir bizness. Otra lieta – it īpaši sievietēm – ir parunāt ar otru sievieti, ko tā lieto jeb ko viņa ārstē, un metas darīt tieši to pašu*" (E1). Uz jautājumu, kāpēc pašārstēšanās ir raksturīga tieši sievietēm, eksperts atbildēja: "*Tāpēc, ka vīrieši par to nerunā. Viņi runā par sportu, par biznesu, par naudu, bet sievietes runā vai nu viena par otru, vai arī par veselības problēmām un par vīriešiem tikai pēc tam. Tā ir reālā dzīves situācija.. Parasti sievietes veselības problēmas savā starpā apsariež, bet vīrieši nekad to nedara*" (E1).

Nemot vērā to, ka veselības aprūpes pakalpojumu saņemšana ne vienmēr apmierina iedzīvotāju vajadzības, kļūst skaidrs, ka **pašārstēšanās gadījumu skaits ir visai ievērojams**. Saskaņā ar Pārskata par tautas attīstību 2004/2005 datiem, saslimstot 42–43% iedzīvotāju savlaicīgi vēršas pie ārsta, kamēr 43%

cenšas ārstēties paši. Šāds pašārstēšanās gadījumu skaits uzskatāmi norāda uz to, ka mūsu valsts veselības aprūpes sistēma vēl joprojām atrodas diezgan tālu no ideāla stāvokļa.

Brīvais laiks

Gan kvantitatīvie, gan kvalitatīvie dati parāda, ka rūpēs par veselību brīvā laika trūkums ir viens no svarīgākajiem šķēršļiem. Pat respondenti ar augstu sociāli ekonomisko statusu, kuru finansiālās iespējas padara pieejamu visplašāko veselības aprūpes līdzekļu klāstu, min laika trūkumu kā iemeslu, kāpēc viņi nevar rūpēties par savu veselību. Lūk, kāds ir ekspertu viedoklis par šo jautājumu:

“Cilvēki ir joti pārslogoti un tāpēc nevar rūpēties par savu veselību.” (E2)

“Ja pacientam ir jāauztur ģimene, viņš ir nostrādājies no rīta līdz vakaram, nomocijies, viņam pat laiks nav atnākt pie ārsta. Kur nu vēl sporti kaut kādi un atpūtas veselīgās – tam vienkārši neatliek laika.” (E5)

“Es saku pacientiem: vajag atpūsties, divas nedēļas atpūtieties. Aizbrauciet kaut kur, jo finansiālais stāvoklis to atļauj... “Dakter, es to nevaru, jo man ir darbs!”” (E5)

Pārskata par tautas attīstību 2004/2005 dati norāda uz to, ka tuvākajā laikā nekāds situācijas uzlabojums nav gaidāms. Atbildot uz jautājumu par to, ko cilvēki ir darījuši pēdējā gada laikā vai tikai plāno darīt, lai uzlabotu savu dzīvi, tikai 14% izrādās veltījuši vairāk laika atpūtai un tikai 21% plāno to izdarīt tuvākajā laikā, savukārt 16% – vairāk atpūsties plāno tālākā nākotnē, bet 32% nav nedz vairāk atpūtušies, nedz arī plāno to darīt. Pat tie Latvijas iedzīvotāji, kam ir brīvais laiks, to neizmanto, lai rūpētos par savu veselību. 2004. gadā veiktais FINBALT pētījums parāda, ka gandrīz pusei (49,3%) respondentu galvenais brīvā laika pavadišanas veids ir lasīšana, televizora skatīšanās un cita veida sēdošas nodarbes. Tikai 36% respondentu brīvajā laikā vismaz divas-trīs reizes nedēļā veic vismaz 30 minūšu ilgus fiziskos vingrinājumus līdz vieglam elpas trūkumam vai svīšanai. Tomēr šai jomā sāk iezīmēties pozitīva attīstības tendence, jo pēdējo divu gadu laikā minimāli – tikai par 1,5%, bet tomēr ir pieaudzis to respondentu īpatsvars, kuri brīvajā laikā veic pietiekamus fiziskos vingrinājumus.

Secinājumi

1. Ievērojamai daļai Latvijas iedzīvotāju pret veselību ir izveidojusies šāda attieksme: domāt un rūpēties par savu veselību cilvēks var atļauties tikai tad, kad viņam nav jānodarbojas ar svarīgākām lietām. Šādas attieksmes dēļ daudzi ignorē veselību pat tajos gadījumos, kad parādās ievērojami veselības traucējumi un par to patiešām ir jāsak rūpēties.
2. Pastāv kvalitatīva atšķirība starp to, kā rūpes par veselību saprot vīrieši un sievietes. Jēdzienu "rūpes par veselību" sievietes saprot daudz plašāk – viņas lieto divreiz vairāk kategoriju nekā vīrieši.
3. Galvenie faktori, kuri traucē pilnā apjomā rūpēties par veselību, ir šādi: nepietiekama izpratne par nepieciešamību rūpēties par veselību, laika un materiālo resursu trūkums, kā arī kaitīgie ieradumi.
4. Rūpes par veselību izpaužas kā holistisks dzīvesveids (veselības paradumu sistēma), kuru nosaka veselības iekļaušana pamatvērtībās un dzīves kvalitātes koncepcijā; kā arī zināšanas par sava organisma uzbūvi un funkcijām un informētība par pieejamo veselības aprūpi, kas ļauj adekvāti rīkoties saslimšanas gadījumā (slimību paradumu sistēma).
5. Latvijas iedzīvotāji uzskata veselību par instrumentu dzīves kvalitātes nodrošināšanai, nevis par daļu no dzīves kvalitātes. Gan ekspertu, gan iedzīvotāju intervijas liecina, ka mūsu valsts iedzīvotāju rūpes par savas dzīves kvalitati nepavisam nav saistītas ar rūpēm par veselību, drizāk gan otrādi – veselība tiek ziedota dzīves kvalitātes vārdā. Līdz ar to izveidojas nošķirms starp jēdzienu "dzīves kvalitāte" un jēdzienu "ar veselību saistītā dzīves kvalitāte".
6. Veselība var iespaidot dzīves kvalitāti ļoti dažādi. Jauni cilvēki ar veselību visbiežāk saprot vienkārši slimības neesamību. Cilvēki vidējos gados runā par "labu veselību", kas nozīmē labu fizisko pašsajūtu un parasti saistīta ar vēl vienu izpratni par veselību – psihisko veselību, kas tiek raksturota kā garīgais līdzvars, harmonija ar sevi. Gados veci cilvēki ar nopietniem veselības traucējumiem runā par veselību kā par zaudētu stāvokli, ko daļēji iespējams atgūt ar zāļu palīdzību. Un visbeidzot veselība parādās kā sociāla vērtība, kura piemīt sabiedrībai kopumā un kalpo par kopejā dzīves līmeņa indikatoru.
7. Veselība kā termināla vērtība ir būtiska tikai tiem indivīdiem, kuri to iekļauj savā privātajā dzīves kvalitātes koncepcijā, savukārt pārējie veselību biežāk

uztver kā instrumentālu vērtību, kas vajadzīga dzīves kvalitātes sasniegšanai un uzturēšanai.

8. Attīstoties tirgus ekonomikai, patēriņcība ir ienākusi arī medicīnā, un viens no šā procesa rezultātiem ir skaistuma un veselības industrijas uzplaukums, kas negatīvi iespaido iedzīvotāju priekšstatus par rūpēm par veselību. Šo iespaidu pastiprina arī farmācijas produktu reklāma, kas stimulē konkrētu medikamentu patēriņšanu. Vēl viens patēriņšanu sabiedrības ietekmes rezultāts ir tas, ka dārgi veselības uzturēšanas un veicināšanas pakalpojumi tiek uzskatīti par luksusa precēm, kuras patēriņi izvēlas nevis tāpēc, ka viņus patiesi interesētu rūpes par veselību, bet gan tāpēc, ka to prasa viņu sociāli ekonomiskais statuss. Taču šai pēdējai patēriņa kultūras izpausmei ir arī pozitīvs iespaids: pat ja sākotnējai motivācijai nav sakara ar rūpēm par veselību, vismaz daļa Latvijas iedzīvotāju pievērš lielāku uzmanību veselībai.
9. Kopumā Latvijas iedzīvotāju uztura paradumi vēl arvien jāvērtē kā nepietiekami veselīgi un notiekošās izmaiņas – kā pārak lēnas. Tas norāda uz veselības izglītības un veselību veicinošo programmu nepieciešamību.
10. Lielākā daļa cilvēku ar veselības aprūpi saprot cīņu ar slimību tās akūtajā stadijā, nevis preventīvas vai veselību veicinošas darbības. Tikai jo vien nelielā daļa cilvēku ar rūpēm par veselību saprot arī veselību veicinošus pasākumus.
11. Veselības aprūpes galvenie līdzekļi joprojām ir zāles un vitamīni, nevis veselīgs dzīvesveids. Nozīmīga veselīga dzīvesveida sastāvdaļa ir fiziskā aktivitāte, kas vairumam respondentu ir nepietiekama. Taču pēdējos gados novērojama pozitīva tendence jauniem un vidēja vecuma cilvēkiem, kuri arvien vairāk interesējas par veselīgu dzīvesveidu.
12. Cilvēka rūpes par veselību ir saistītas ar to, cik liela ir viņa rīcībspēja, proti, tas, kādi sociālie un individuālie faktori nosaka viņa uzvedību. Šie faktori ir: motivācija, ienākumi, brīvā laika daudzums, attiecības starp pašārstēšanos un pašaprūpi, izvēle starp veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējiem, kā arī veselības aprūpes sistēmas kvalitāte un pieejamība.
13. Pastāv cieša sakarība starp izglītību, ienākumiem, veselības stāvokli un rūpēm par veselību, proti, cilvēkiem, kur atrodas sabiedrības augstākajos slāņos, ir labāka veselība nekā tiem, kas atrodas uz zemākiem sociālajiem pakāpieniem. Cilvēki, kas pieder zemākiem sociāli ekonomiskajiem slāniem, par veselības vai slimības cēloņiem visbiežāk uzskata ārējos faktorus, kurus tie nespēj iespaidot, piemēram, vidi vai bakterioloģisko ainu, savukārt

- cilvēki no augstākiem slāņiem par galvenajiem veselību ietekmējošajiem faktoriem uzskata individuālu uzvedību un dzīves stilu, piemēram, ēšanas paradumus.
14. Veselības aprūpes pieejamība Latvijā ir ģeogrāfiski nevienmērīga, jo tehnoloģijas un ārsti koncentrējas Rīgā un citās lielajās pilsētās, kur sociāli ekonomiskie apstākļi ir labvēlīgāki.
  15. Veselības aprūpes sistēmas kvalitāti nosaka trīs galvenie kritēriji: 1) veselības aprūpes finansiālais nodrošinājums, kas sastāv no veselības budžeta, apdrošināšanas maksājumiem un pacienta maksājumiem; 2) tehnisko un cilvēcisko resursu pieejamība; 3) ārsta un pacienta attiecības. Pirmajās divās jomās notiek nepārtraukti centieni uzlabot situāciju, taču ārsta un pacienta attiecības ir tā sfēra, kurā kvalitāte ir vissliktākā un kur ir grūti runāt par progresu, vairāk jārunā par regresu, jo desmit gadu ilgā reforma ir minimizējusi jau tā ne pārāk stingros veselības aprūpes standartus.
  16. Iedzīvotāju galvenās pretenzijas pret veselības aprūpes kvalitāti ir šādas: nav uzticības medīkiem, nav pārliecības par viņu kompetenci, neapmierina mediķu attieksme pret pacientiem, nepietiekams informācijas daudzums, mediķi rīkojas nevis pacienta, bet savās interesēs, valsts piedāvātā veselības aprūpe ir sliktāka par privāto, laba veselības aprūpe prasa papildu maksājumus, veselības aprūpes saņemšanu apgrūtina dažādi praktiski apstākļi un birokrātiski šķēršļi.
  17. Viens no objektīvajiem rīcībspējas kritērijiem ir izvēle starp dažādiem veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējiem. No cilvēkiem, kuri nav apmierināti ar savā dzīvesvietā pieejamo veselības aprūpi, 35% atzīmē, ka tuvumā nav neviens attiecīgās specializācijas ārsta, nemaz nerunājot par izvēli starp tiem. No otras puses, tirgus apstākļos veselības aprūpe iegūst vēl vienu būtisku dimensiju – iespēju izvēlēties starp valsts un privātajiem pakalpojumiem.
  18. Viens no svarīgākajiem faktoriem, kas iespaido individuālu veselības uzvedību, ir motivācija rūpēties par savu veselību, kas vairumam Latvijas iedzīvotāju arī ir nepietiekama. Vairāk nekā 60% iedzīvotāju nav motivēti veikt aktīvas un regulāras darbības veselības labā.
  19. Pēc ekspertu atzinuma, pēdējos gados ir novērojamas arī pozitīvas tendences – gados jaunāki pacienti arvien aktivāk jautā par to, kā varētu rūpēties par veselību.
  20. Jāveic nošķīrums starp pašaprūpi un pašārstēšanos. Pašaprūpe ir kompetenta, informēta un izglītota cilvēka rūpes par savu veselību, kuras ir

akceptējis veselības aprūpes speciālists. Pašārstēšanās ir uz pacienta individuālajiem priekšstatiem balstītas (tātad medicīnas speciālista neakceptētas) rūpes par savu veselību. Pašārstēšanās gadījumu skaits ir visai ievērojams: saslimstot 42% iedzīvotāju savlaicīgi vēršas pie ārsta, kamēr 43% cenšas ārstēties paši.

21. Gan kvantitatīvie, gan kvalitatīvie dati parāda, ka brīvā laika trūkums ir viens no svarīgākajiem šķēršļiem rūpēs par veselību. Pat respondenti ar augstu sociālu ekonomisko statusu, kuru finansiālās iespējas padara pieejamu visplašāko veselības aprūpes līdzekļu klāstu, laika trūkumu min kā iemeslu, kāpēc viņi nevar rūpēties par savu veselību.

Ieteikumi

- Pētījumā iegūtie dati un no tiem izrietotie secinājumi norāda uz to, ka ir vajadzīgas sabiedriskas veselības izglītības kampaņas, lai izskaidrotu nepieciešamību rūpēties par veselību.
- Individu veselības uzvedību nosaka ļoti daudz savstarpēji saistītu faktori. Lai saprastu, kā šo faktoru mijiedarbībā veidojas Latvijas iedzīvotāju dzīves stili, ir jāveic papildpētījumi.
- Ir jāpievēršas ārsta un pacienta attiecību kvalitātes uzlabošanai, jo šajā jomā Latvijā joprojām ir ļoti daudz neatrisinātu problēmu.
- Ir jāveido obligātie veselības aprūpes standarti.

Atsauces un piezīmes

¹ Health Behaviour among Adult Latvian Population // Publications of the National Health Institute. 2005. No. B/9. Helsinki: National Health Institute, 2005.

² Iekavās dotā informācija ir respondenta identitātes šifrešs pieraksts, kas nepieciešams, lai saglabātu tā anonimitāti.

³ Bowling A. Research Methods in Health: Investigating Health and Health Services. 2nd ed. Philadelphia: Open University Press, 2002. P. 33.

⁴ Cockerham W. C., Abel T., Liessen G. et al. Max Weber, Formal Rationality and Health Lifestyles // Sociological Quarterly. 1993. No. 34. P. 413–425.

⁵ Kasl S., Cobb S. Health Behaviour, Illness Behavior and Sick Role Behaviour // Archives of Environmental Health. 1996. No. 12. P. 246–266.

⁶ Bowling A. Implications of Preventive Health Behaviour for Cervical and Breast Cancer Screening Programmes: A Review // Family Practice. 1989. No. 6. P. 224–231.

- ⁷ Harris D., Guten S. Health Protective Behaviour: An Explanatory Study // Journal of Health and Social Behavior. 1979. No. 20. P. 17–29.
- ⁸ Frankena W. K. Ethics. 2nd ed. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1973. P. 72.
- ⁹ Rokeach M. The Nature of Human Values. New York: The Free Press, 1973. P. 7.
- ¹⁰ A. Duto un Marka G. Filda veselības jēdziena studijas Francijā atklājušas, ka visbiežāk sniegtā veselības definīcija ir: "Nebūt slimam." Sk.: d'Houtaud A., Field M. G. The Image of Health: Variations in Perception by Social Class in a French Population // Sociology of Health and Illness. 1984. Vol. 6, No. 1. P. 30–60.
- ¹¹ Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005. Rīcībspēja reģionos. R., 2005. 37. lpp.
- ¹² Monden C. Education, Inequality and Health. The Impact of Partners and the Life Course. PhD Thesis. Amsterdam: University of Nivmegen, 2003. P. 1.
- ¹³ Teksts no kādas privātas skaistuma klinikas mājaslapas.
- ¹⁴ Turpat.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Plašāk par šo tēmu ir iespējams lasīt manā rakstā "Patība kā pievienotā vērtība", kas nodevots publicēšanai LU VFF starptautiskās konferences "Patēriņiecība Latvijā: tendences un alternatīvas" rakstu krājumā.
- ¹⁷ Health Behaviour.. P. 5.
- ¹⁸ Vārds mainīts, lai saglabātu respondenta anonimitāti.
- ¹⁹ Health Behaviour.. P. 12.
- ²⁰ Ibid. P. 13.
- ²¹ Ibid. P. 5.
- ²² Latvijas vīrieši demogrāfiskā skatījumā. LR Centrālās statistikas pārvaldes preses izlaidums. 14.10.2005.
- ²³ A Statistical View of the Life of Women and Men in the EU25: Eurostat News Release. 06.03.2006.
- ²⁴ Tas notika 1979. gadā amerikāņu filantropa Oberta Klārka Tannera organizēto ikgadējo lekciju ietvaros. Sk.: Sen A. Equality of what? // S. M. McMurrin (ed.). Tanner Lectures on Human Values. Cambridge: Cambridge University Press, 1980. Vol 1. P. 195–220.
- ²⁵ Cohen G. A. Equality of What? On Welfare, Goods, and Capabilities // The Quality of Life. Oxford: Clarendon Press, 1999. P. 18.
- ²⁶ Sen A. Capability and Well-Being // The Quality of Life. Oxford: Clarendon Press, 1999. P. 33.
- ²⁷ Bowling A. Research Methods in Health. P. 22.
- ²⁸ Latvija. Pārskats.. 37. lpp.
- ²⁹ Turpat. 36. lpp.
- ³⁰ Turpat. 36.–37. lpp.
- ³¹ Sīle V. Nekaitēšanas principa mūsdieni versija // Biomedicīnas ētika. Teorija un prakse. R.: Rīgas Stradiņa universitāte, 2006. 50. lpp.
- ³² Kilkuts G., Sīle V. Ārsta un pacienta attiecību ētiskie aspekti // Biomedicīnas ētika. Teorija un prakse. R.: Rīgas Stradiņa universitāte, 2006. 185.–186. lpp.
- ³³ Turpat. 186. lpp.

Literatūra

- Bowling A.* Implications of Preventive Health Behaviour for Cervical Ans Breast Cancer Screening Programmes: A Review // Family Practice. 1989. No. 6. P. 224–231.
- Bowling A.* Research Methods in Health: Investigating Health and Health Services. 2nd ed. Philadelphia: Open University Press, 2002.
- Cockerham W. C., Abel T., Liieschen G. et al.* Max Weber, Formal Rationality and Health Lifestyles // Sociological Quarterly. 1993. No. 34. P. 413–425.
- Cohen G. A.* Equality of What? On Welfare, Goods, and Capabilities // The Quality of Life. Oxford: Clarendon Press, 1999. P. 9–29.
- Frankena W. K.* Ethics. 2nd ed. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1973.
- Harris D., Guten S.* Health Protective Behaviour: An Explanatory Study // Journal of Health and Social Behavior. 1979. No. 20. P. 17–29.
- Health Behaviour among Adult Latvian Population // Publications of the National Health Institute. 2005. No. B/9. Helsinki: National Health Institute, 2005.
- d'Houtaud A., Field M. G.* The Image of Health: Variations in Perception by Social Class in a French Population // Sociology of Health and Illness. 1984. Vol. 6, No. 1. P. 30–60.
- Kasl S., Cobb S.* Health Behaviour, Illness Behavior and Sick Role Behaviour // Archives of Environmental Health. 1996. No. 12. P. 246–266.
- Ķilkuts G., Sīle V.* Ārsta un pacienta attiecību ētiskie aspekti // Biomedicīnas ētika. Teorija un prakse. R.: Rīgas Stradiņa universitāte, 2006.
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005. Ricībspēja reģionos/ Galv. red. Aija Zobena. R.: ANO attīstības programma, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2005.
- Latvijas vīrieši demogrāfiskā skatījumā: LR Centrālās statistikas pārvaldes preses izlaidums. 14.10.2005. <http://www.csb.lv/lteksts.cfm?tem_kods=dem&datums=%7Bts%20'2005-10-14%3A00%3A00'%7D>.
- Monden C.* Education, Inequality and Health. The Impact of Partners and the Life Course. PhD Thesis. Amsterdam: University of Nivmegen, 2003. P. 1.
- Rokeach M.* The Nature of Human Values. New York: The Free Press, 1973.
- Sen A.* Equality of what? // S. M. McMurrin (ed.). Tanner Lectures on Human Values. Cambridge: Cambridge University Press, 1980. Vol 1. P. 195–220.
- Sīle V.* Nekaitēšanas principa mūsdieni versija // Biomedicīnas ētika. Teorija un prakse. R.: Rīgas Stradiņa universitāte, 2006.
- A Statistical View of the Life of Women and Men in the EU25: Eurostat News Release. 06.03.2006. <http://epp.eurostat.ec.eu.int/pls/portal/docs/PAGE/PGP_PRD_CAT_PREREL/PGE_CAT_PREREL_YEAR_2006/PGE_CAT_PREREL_YEAR_2006_MONTH_03/3-06032006-EN-BP1.PDF>.

Signe Mežinska

Nespeciālistu priekšstati par veselību un to saikne ar dzīves kvalitāti

*"Veselība nav kapitāls, kuru var iztērēt, tā ir pieejama tikai tad,
ja tiek radīta katrā dzīves brīdī."*

(Viktors fon Vaicekers)

Ievads

Latvijas iedzīvotāju pieredze veselības aprūpes jomā pēdējo 10–15 gadu laikā ir būtiski mainījusies. Gan ētisku, gan komerciālu apsvērumu dēļ medicīnā arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta pacientu viedoklim, vērtībām un priekšstatiem. Viens no nozīmīgiem šīs tēmas aspektiem ir nespeciālistu priekšstats par veselības jēdzienu.¹ Pētījuma mērķis ir rekonstruēt un saprast, kā Latvijas iedzīvotāji definē un lieto jēdzienu “veselība” un kādā veidā subjektīvais priekšstats par veselību ietekmē attieksmi pret sevi un veselības aprūpi, līdz ar to veidojot arī individuāla dzīves kvalitāti.

Veselības jēdziena definīcija sabiedrībā veidojas, sastopoties sociālajam kontekstam, veselības aprūpes sistēmai (ekspertu viedoklis) un nespeciālistu priekšstatiem (lauj viedoklis). Pēdējos gadu desmitos socioloģijā arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta tieši nespeciālistu priekšstatiem par veselību, par ko liecina nozīmīgi pētījumi šajā jomā dažādās valstīs.²

Šī raksta pamatā ir kvalitatīvs pētījums, kas tika veikts pētījuma “Dzīves kvalitāte Latvija” ietvaros un balstīts uz piecām dzīlajām daļēji strukturētajām intervijām, sešām ekspertu intervijām un 79 dzīves kvalitātes formu intervijām. Intervijās iekļautie jautājumi aptvēra dažādas tēmas, kuras dzīves kvalitātes kontekstā saistītas ar rūpēm par veselību, slimības pieredzi, priekšstatiem par labu veselību un veselības aprūpes sistēmu. Respondentiem netika uzdots

tiešs jautājums par to, kas ir veselība, bet dzīves kvalitātes formu intervijās tika meklētas satura vienības, kurās tieši vai netieši parādās respondentu priekšstati par to, kas ir veselība. Šīs satura vienības tika sagrupētas atbilstīgi K. Hercilihas aprakstītajiem subjektīvo veselības definīciju tipiem.³

Izmantojot šos datus par subjektīvo veselības definīciju tipiem, dziļajām intervijām tika izraudzīti respondenti, kuri pārstāv tipiskākos subjektīvos priekšstatus par veselību. Dziļās intervijas tika analizētas, izmantojot hermeneitisko metodi – mēģinot rekonstruēt tekstā ietverto subjektīvo jēgu, lai labāk saprastu, kas pamato un kas veido konkrētā cilvēka izpratni par veselību. Tādējādi dziļās intervijas sniedza padziļinātu skaidrojumu tam, kādēļ Latvijas iedzīvotājiem ir raksturīgi tieši šie subjektīvo veselības definīciju tipi.

Veselības un tās jēgas un saiknes ar dzīves kvalitāti uztvere ir individuāli atšķirīga un var mainīties dzīves laikā. Piemēram, cilvēki, kuriem ir diagnostētas nopietnas saslimšanas, ne vienmēr apgalvo, ka viņiem ir zema dzīves kvalitāte. Līdzīgi konkrēta slimības pieredze var strauji mainīt attieksmi pret veselību un izpratni par to. Tādējādi saikne starp veselības stāvokli, slimības pieredzi un dzīves kvalitāti nav ne vienkārša, ne tieša. Viens no veidiem, kā pētīt dzīves kvalitātes vērtējumu, ir aplūkot to kā pretrunu starp indivīda ideāliem, cerībām un viņa reālo pieredzi. Jo lielāka ir atšķirība starp to, ko cilvēks sagaida saistībā ar savu ķermenī un veselību, un viņa reālo pieredzi, jo zemāks būs viņa subjektīvais dzīves kvalitātes vērtējums. Piemēram, ja cilvēks kā ideālu pieņem plašsaziņas līdzekļos popularizēto ķermeņa tēlu un pretstata to reālajam sava ķermeņa izskatam (kas nav ideāls), tad viņa dzīves kvalitātes vērtējums sarūk. Līdzīgi notiek arī pēkšņas saslimšanas gadījumā, kad strauji izmainās attiecības starp to, ko cilvēks uzskata par labu veselību, un viņa reālo stāvokli.

Domājot par veselības jēdzienu, var izvirzīt hipotēzi, ka atkarībā no tā, kāds ir cilvēka priekšstats par labu veselību, kā arī no tā, ko viņš ietver veselības jēdzienā (piemēram, vai ar veselību saista tikai priekšstatus par fizisko veselību, vai tajā tiek ietverti arī psihiskās veselības aspekti), ir atkarīgs arī viņa reālās situācijas vērtējums – dzīves kvalitāte. Jo lielāka ir plaisa starp gaidām un reālo situāciju, jo zemāk tiek vērtēta dzīves kvalitāte. Līdz ar to dzīves kvalitātes vērtējumu varētu paaugstināt, mainot priekšstatus par veselību, kā rezultātā daudzos gadījumos tiktu mainīta arī veselības uzvedība.

Veselības jēdziens izpratnes modeļi medicīnas socioloģijā

Līdz 20. gadsimta vidum medicīnas socioloģijā valdošais veselības un slimības izpratnes modelis bija **biomedicīniskais modelis**, kura pamatā ir uzskats, ka pastāv viens normai atbilstīgs stāvoklis (veselība) un daudzas slimības, kurus ir novirze no normas. Slimība tika uztverta kā stāvoklis, ko var diagnostēt ar dabaszinātniskām metodēm un ārstēt ar medikamentiem vai ķirurģiskām metodēm. Galvenā loma šajā modelī ir ekspertiem jeb veselības aprūpes speciālistiem, turpretim nespecialistu loma ir – ļaut sevi aprūpēt un instruēt, t. i., būt pacientiem. Līdz ar to nespeciālistu priekšstatiem par veselību un slimību šajā modelī netiek pievērsta īpaša uzmanība.

Kopš 20. gs. vidus biomedicīnisko veselības un slimības izpratnes modeli pamazām nomaina **biopsihosociālais modelis**, kurā ar veselību tiek saprasta cilvēka kā sistēmas spēja pārvarēt fiziskajā, psihēs un sociālajā līmenī radušos traucējumus. Veselība nav vienkārša nesastapšanās ar slimības izraisošiem faktoriem (piemēram, vīrusiem vai baktērijām) vai labvēlīga situācija psihosociālajā līmenī, bet gan spēja pārvaldīt dažādus nelabvēlīgus faktorus. Tādējādi veselība šajā modelī nav statisks stāvoklis, bet gan dinamisks process. Viens no šīs pieejas pazīstamākajiem teorētiķiem Ārons Antonovskis⁴ uzskata, ka medicīnai ir galvenokārt jānodarbojas nevis ar "slimības aprūpi", bet gan ar veselības veidošanu – salutoģenēzi. Antonovska teorijas pamatā ir atvērtais veselības jēdziens. Šādu daudzdimensionālu veselības jēdzienu izpratni uzsver arī Pasaules veselības organizācijas veselības definīcija, kura par mērķi neizvirza kāda grūti definējama ideāla veselības stāvokļa sasniegšanu.

Līdz ar biopsihosociālā veselības izpratnes modeļa veidošanos 70. gados parādījās pirmie pētījumi, kuros tika aplūkoti nespeciālistu priekšstati par veselību un to nozīme rūpēs par veselību. Tomēr arī šajos pētījumos sākotnēji nespeciālistu priekšstati tika aplūkoti kā pretstats medicīnas ekspertu zināšanām, un šī hierarhiskā attieksme vēlāk tika nopietni kritizēta. Tika uzskatīts, ka nespeciālistu un ekspertu zināšanu pretstatīšana var negatīvi ietekmēt abu šo zināšanu jomu analīzi.⁵ Tika pausts arī viedoklis, ka, lai gan medicīna pretendē uz objektivitāti, tomēr praksē arī ārsti balstās uz daudziem subjektīviem pieņēmumiem par veselību un slimību,⁶ – tātad gan pacientu, gan ekspertu viedoklis ir saistīts ar sociālo un kultūras kontekstu. Šīs kritikas rezultātā arvien biežāk ekspertu un nespeciālistu viedokli tiek aplūkoti kā līdzvērtīgi, katrs ar savu sociālo nozīmi, izvairoties no to vērtejošas salīdzināšanas.

Viens no šīs perspektīvas un veselības izpratnes maiņas rezultātiem ir ārsta un pacienta attiecību modeļa izmaiņas Rietumu sabiedribā, pārejot no paternālistiska tipa attiecībām uz koleģālām sadarbības attiecībām. Līdz ar to notiek izmaiņas arī tradicionālajā mediķa kā eksperta lomā, īpaši hronisku slimību gadījumos, kad pacienta dzīves kvalitātes nodrošināšanā nozīmīga loma ir viņa izpratnei par savu stāvokli. Šajā kontekstā arvien biežāk medicīnas socioloģijā tiek pausts viedoklis, ka ārsta kā profesionāla dominante ārsta un pacienta attiecībās rada pacienta kā subjekta diskrimināciju.⁷

Ar jauno ārsta un pacienta attiecību modeli, kā arī jauno veselības izpratni ir saistīta arī medicīnisko zināšanu popularizēšana. Plašsaziņas līdzekļi ik dienas apspriež ar veselību saistītās tēmas, cilvēki aktīvi meklē informāciju par veselības aprūpi un slimībām, tiek veidotas pacientu tiesību aizsardzības organizācijas un pašpalīdzības grupas. Tādēļ nespeciālistu priekšstati par slimību un veselību arvien vairāk balstās ne tikai uz ārsta kā eksperta pausto viedokli, bet arī uz citiem informācijas avotiem. Šis ar veselību saistītās informācijas pieaugums ir radījis būtiskas izmaiņas vienkāršajā mediķu dominantes un pacientu pakļaušanās hierarhijā. Pētot cilvēku attieksmi pret veselību, pēdējo gadu pētījumos arvien biežāk tiek izdarīti secinājumi, ka pieaug cilvēku interese par savu veselību.⁸ Arī liela daļa respondentu dzīves kvalitātes formas intervijās apgalvoja, ka attieksme pret veselību pēdējos gados mainās, cilvēki vairāk cenšas rūpēties par savu veselību.

Nespeciālistu veselības definīciju tipi

Viens no pirmajiem pētījumiem, kurā tika analizēti nespeciālistu priekšstati par veselību un slimību bija K. Herclihas (*Claudine Herzlich*) darbs "Veselība un slimība. Sociāli psiholoģiskā analize".⁹ Lai skaidrotu, kā personas ar slimību un veselību saistītā pieredze un vērtības, kā arī sabiedrībā valdošā informācija veido integrētu kopainu, Hercliha izmantoja Dirkheima ieviesto sociālās reprezentācijas jēdzienu. Analizējot 80 intervijas, viņa izdalīja trīs nespeciālistu veselības definīcijas tipus:

- 1) veselība kā slimības neesamība – neutrāls stāvoklis, kas visbiežāk nozīmē to, ka var nedomāt par ķermenī, ja tas nerada raizes;
- 2) veselība kā potenciāls, iespēja būt veselam – veselība kā vērtība un organismā spēja pretoties slimībai;

Nespeciālistu priekšstati par veselību un to saikne ar dzīves kvalitāti 221

- 3) veselība kā holistisks labsajūtas un līdzvara stāvoklis, kas ietver ne vien fizisku labsajūtu, bet arī psihisku līdzsvaru, iekšēju mieru, dzīvesprieku un apmierinātību.¹⁰

Tabulā ir apkopots sīkāks šo subjektīvo veselības definīciju tipu raksturojums.

Tabula

	Veselība kā slimības neesamība	Veselība kā vērtība un potenciāls	Veselība kā holistisks labsajūtas un līdzvara stāvoklis
<i>Saturš</i>	Būt Nav pozitīva veselības raksturojuma, "rūpes par slimību", nevis "rūpes par veselību"	Piederēt Spēja pretoties slimības un ārējo faktoru ietekmei	Darīt Ķermeniska labsajūta, garīgs līdzvars, aktivitāte
<i>Saistība ar personu</i>	Bezpersoniska veselības klātesamība vai neesamības konstatēšana	Veselība kā mērāma, stabila, ietekmējama	Personiska norma – nepastarpināti apzināta
<i>Saistība ar citiem veselības definīciju tipiem</i>		Pamats holistiskai izpratnei par veselību	Balstās uz priekšstatu par veselību kā potenciālu
<i>Attiecības ar slimību</i>	Slimība pilnigi izslēdz veselību	Spēja pretoties slimībai, nav krasas robežas starp slimību un veselību	Traucējumi tiek asimilēti

Veicot dzīves kvalitātes pētījuma ietvaros iegūto dzīves kvalitātes formu interviju analīzi, tika apkopoti respondentu izteikumi par veselību, veselības stāvokli, rūpēm par veselību un dzīvesveidu. Šie izteikumi tika sagrupēti atbilstīgi Herclihas piedāvātajiem subjektīvo veselības definīciju tipiem, lai noskaidrotu, kā Latvijas iedzīvotāji priekšstati par jēdzienu "veselība" saistās ar minētajiem subjektīvo veselības definīciju tipiem.

Kopumā tika analizētas 79 dzīves kvalitātes formu intervijas. Intervijās tika meklētas satura vienības, kurās tieši vai netieši parādās respondentu priekšstati par to, kas ir veselība. 45 no 79 respondentu sniegtajām atbildēm uz jautājumiem par veselību bija saistītas ar pirmo no Herclihas aprakstītajiem veselības definīciju tipiem – veselību kā slimības neesamību. 14 intervijās priekšstati par veselību saistījās ar otro definīciju tipu – veselība kā potenciāls, iespēja būt veselam. Tikai četrās no 79 intervijām veselība tika definēta kā holistisks stāvoklis, kas ietver arī psihiskās veselības aspektus. 16 interviju analīzē neparādījās pietiekams skaits raksturīgu izteikumu par veselību, kas ļautu analizēt subjektīvo veselības jēdzienā izpratni.

Veselība kā slimības neesamība

Lielākajai daļai respondentu raksturīgais pirms Veselības definīciju tips – slimības neesamība – literatūrā bieži tiek raksturots kā veselības negatīvās definīcijas. Veselība šajā gadījumā parādās kā pretstats slimībai un nespējai. Tā netiek raksturota pozitīvā nozīmē – kas ir veselība, bet gan negatīvā skatījumā – kad veselības nav. Šāda veida priekšstati par veselību ataino respondentu saikni ar iepriekš minēto biomedicīnisko veselības un slimības modeli. Respondentu atbildēs parādījās arī priekšstati, ka veselība nav saistīta ar rūpēm – ar rūpēm saistīs vienīgi slimība, tās sākas tikai tad, kad parādās slimība. Veselība tiek uztverta kā kaut kas statisks.

Kā tipiskas atbildes, kas netieši balstītas uz negatīvu veselības definīciju, varētu minēt izteikumus:

“Mana veselība mani īpaši netraucē.” (S26)

“Nekas nesāp pagaidām. [...] Tāpēc esmu apmierināts.” (V19)

“..kamēr nekas nesāp, esmu apmierināts.” (V23)

“Nē, nav vajadzības [rūpēties par veselību], esmu veselīga sieviete.” (S23)

“Pašreiz veselība ir laba, tāpēc papildu rūpes nav vajadzīgas.” (S46)

“Man nekas nesāp, tāpēc es [par veselību] nepiedomāju.” (V25)

Izprotot veselību kā slimības neesamību, veselība netiek uztverta kā dzīves kvalitāti ietekmējošs faktors līdz brīdim, kad rodas nopietni veselības sarežģījumi. Veselības stāvoklis tiek mērīts, izejot no pretejā – slimībām, riska faktoriem utt. Šāda veselības izpratne neveicina cilvēka rūpes par savu veselību ikdienā, jo ļauj konstatēt tikai veselības klātesamību vai pēkšņu tās zudumu. Raksturīgi, ka priekšstati par veselību, kas saistīs ar negatīvām veselības

definīcijām, visbiežāk tika pausti vecuma grupā līdz 25 gadiem, jo šā vecuma cilvēki daudz retāk sastopas ar nopietnām veselības likstām. Tomēr arī citās vecuma grupās bija vērojamas šā tipa veselības definīcijas.

Herclihas subjektīvo veselības definīciju tipus tālāk attīstīja un papildināja Tonijs Faltermaiers (*Toni Faltermaier*),¹¹ kurš piedāvāja četrus nespeciālistu veselības definīciju tipus. Herclihas modeli viņš paplašināja sīkāk, sadalot pirmo – negatīvo veselības definīciju grupu. Līdzās veselībai kā slimības neesamībai viņš izdalīja definīciju tipu, kurā veselība tiek raksturota kā spēja darboties un strādāt, nodrošinot ikdienas uzdevumu (darba) un sociālo lomu pildīšanu.

Arī dzīves kvalitātes formu intervijās parādījās šā tipa atbildes.

"Galvenais, lai veselības problēmas netraucē strādāt." (V32)

Veselība nav vērtība, kas nepieciešama dzīves kvalitātes nodrošināšanai, bet gan stāvoklis, kas nedrīkst traucēt citiem dzīves kvalitāti veidojošiem faktoriem. Biežāk šādu viedokli intervijās pauða gados jauni vīrieši.

Iespējams, ka negatīvās veselības jēdzienu izpratnes dominantī respondēntu vidū sekmē tas, ka arī veselības politika Latvijā lielā mērā finanšu trūkuma dēļ vēl arvien pamatā ir vērsta uz slimību ārstēšanu kā seku novēršanu, nevis profilaksi. Tomēr veselības aprūpes sistēma valstī gan teorētiski, gan praksē pamazām pāriet no biomedicīniskā uz biopsihosociālo veselības izpratnes modeli un no paternālistiskām ārsta un pacienta attiecībām uz līdzvērtīgām partnerattiecībām. Līdz ar to rodas situācija, ka cilvēki, kuri savu attieksmi pret veselību balsta uz negatīvām tās definīcijām, ir spiesti sadarboties ar veselības aprūpes sistēmu, kas balstīta uz atšķirīgu izpratni par veselību. Tas varētu radīt grūtības gadījumos, kad veselības aprūpes speciālisti atbilstīgi medicīnas ētikas normām paļaujas uz pacienta spēju pieņemt autonomus lēmumus, bet šaurs un negatīvs priekšstats par veselību un ar to saistīts rīcībspējas trūkums neļauj pacientam saprātīgi šos lēmumus pieņemt. Raksturīgs piemērs ir situācijas, kurās pacientam ir jāpieņem lēmums vērsties pēc palidzības pie ārsta. Vēl pirms divdesmit gadiem Latvijā pastāvējušais paternālistiskais veselības aprūpes modelis paredzēja dažādus paņēmienus, kā piespiest pacientu laikus profilaktiskos nolūkos vērsties pie ārsta (piemērs varētu būt tolik praktizētā vispārīgā dispanserizācija). Šodienas medicīnas paradigmā valdošais priekšstats noteic, ka katrs pats ir atbildīgs par savu veselību, tādēļ pacientam gan drīz visos gadījumos pašam jāpieņem lēmums par to, kad vērsties pie ārsta. Šādā situācijā priekšstats, ka par veselību nav jādomā līdz brīdim, kad parādās nopietnas veselības problēmas, var radīt un bieži arī rada situāciju, kurā

daudzi pacienti pie ārsta vēršas pārāk vēlu. 2004./2005. gada Tautas attīstības pārskata dati rāda, ka gandrīz ceturtā daļa vēža slimnieku pie ārsta vērsusies novēloti – 2004. gadā 23,6% atklāto ļaundabīgo audzēju bija IV stadijā.¹²

Veselība kā vērtība un potenciāls

Veselība ir jēdziens, kuru grūti aptvert un aprakstīt, jo, kā raksta vācu filozofs Hanss Georgs Gādamers (*Hans-Georg Gadamer*), veselība ir “apslēpta”.¹³ Tieši šī apslēptība ir iemesls tam, ka cilvēki veselību definē, izmantojot negatīvās definīcijas. Parasti tikai tad, kad cilvēks saslimst, viņš ievēro, ka tam trūkst veselibas. Ikdienā veselība lielākoties netiek izjusta kā īpašs stāvoklis un tā ir saistīta ar zināmu “sevis aizmiršanu”. Šī sevis aizmiršana veselības aspektā ir viens no iemesliem, kādēļ tā, īpaši jauniem cilvēkiem, nav aktuāla pārdomu tēma. Jo vecāks kļūst cilvēks, jo spēcīgāka kļūst apziņa par to, ka veselība ir centrālā vērtība, kuru vajadzētu iegūt un sargāt.

Cilvēki, kuriem ir bijušas vai pašlaik ir nopietnas veselības likstas, daudz biežāk runā par veselību kā vērtību, nevis lieto negatīvās veselības definīcijas. Otra subjektīvo veselibas definīciju grupu – veselību kā potenciālu, kā iespēju būt veselam, dzīves kvalitātes formas intervījās respondenti īpaši bieži raksturo saistībā ar iepriekš pārdzīvoto un aktuālo slimības pieredzi. Šajā respondentu grupā veselība bieži tika pieminēta, atbildot uz jautājumu: “Kas Jūsu izpratnē ir laba dzīve?”

“Būt.. laimīgai ar labu veselību.” (S66)

“Es teiktu... nu, ja ir veselība, tad tā ir vislabākā dzīve, tad vairāk nekādu problēmu nav.” (S70)

“Veselība. Tas jau galvenais ikvienam.” (S70)

“Man veselība ir svarīga. Tad labi varu justies un pilnveidot sevi ikdienā, kas man ir joti būtiski!” (V22)

Šī veselības definīciju grupa ir raksturota arī vienā no ekspertu intervījām:

“..apzinās savu veselību kā vērtību mēru, kas nodrošina pietiekamu dzīves kvalitāti un pietiekami ilgu dzīvi un fizisko veselību” (E1)

Veselības definīcijas nav saistītas tikai ar zināšanām, bet ir ciešā kopsakarā arī ar individuālo slimību pieredzi, dzīves pieredzi un aktuālo pašsajūtu. M. Barijs, kurš daudz pētījis individuālo slimības pieredzi, norāda, ka smagas vai hroniskas slimības pieredzes rezultātā notiek cilvēka pašizpratnes, biogrāfijas un arī veselības definīcijas pārvērtēšana.¹⁴ Slimības pieredze pietuvina sāpju un

ciešanu pasaulei, kas citādi tiek skatīta distancēti. Sāpes un diskomforts liek pievērst uzmanību ķermenim. Līdz ar to ilgstoša slimības pieredze veicina detaлизētākas veselības izpratnes veidošanos.

Pirmajā veselības definīciju grupā veselība tika uztverta kā statiska, "šeit un tagad" esoša parādība, toties, runājot par veselību kā vērtību, tā iegūst laika dimensiju – saistību ar nākotni. Un tieši saistībā ar nākotni veidojas izpratne par ilgtspējīgu veselību. Interviju analīze pētījuma laikā diemžēl parādīja, ka nākotnes perspektīvā veselību skata lielākoties cilvēki pēc četrdesmit gadu vecuma, kad jau ir gūta nopietnas slimības pieredze. Arī Tautas attīstības pārskata dati rāda, ka tikai trešā daļa Latvijas iedzīvotāju regulāri profilaktiski pārbauda savu veselību, tādējādi praktiski parādot savu izpratni par veselību kā vērtību.¹⁵ Tas rosina jautājumu, kā būtu iespējams izpratni par veselības perspektīvo, ar nākotni saistīto raksturu veidot jau jauniešu vecumā, jo tikai apzināta veselības jēdzienu veidošana dara iespējamu uz profilaksi orientētu un saprātīgu veselības uzvedību. Viena no iespējām ir mērķtiecīgas un padzīlinātās veselības izglītības veidošana. Šobrīd Latvijas jauniešu veselības jēdziens visbiežāk ir cieši saistīts ar aktuālo labsajūtu un nav īpaši orientēts uz nākotni. Tas norāda, ka veselības izglītība Latvijā nav pietiekami efektīva un pārdomāta, jo lielākajā daļā gadījumu cilvēki līdz izpratnei par veselību kā vērtību un rūpēm par to nākotnes perspektīvā nonāk tikai slimības pieredzes, nevis izglītības gaitā.

Veselības subjektīvajās definīcijās parādās ar respondentu dzimumu saistītas atšķirības. Virieši biežāk veselību raksturo viendimensionāli – kā spēju darboties, fizisku aktivitāti un slimības neesamību. Sievietes biežāk veido pozitīvas definīcijas, kurās ietverta ne vien fiziskās labsajūtas, bet arī sociālā dimensija, kas saistīta, piemēram, ar attiecībām ģimenē. Arī domājot par slimību cēloņiem, sievietes biežāk veido kompleksas teorijas par slimību izcelsmi, kurās noteikta loma ir arī personiskajai atbildibai par savu veselību.

Intervijās parādījās arī zināma saistība starp subjektīvajiem veselības definīciju tipiem un respondentu izpratni par savu rīcībspēju. Analizējot rīcībspējas un veselības jēdzienu saikni, parādās, ka pamatā ir trīs nostājas.

1) veselība ir kaut kas, kas atkarīgs no veiksmes:

"Bet es jau neko arī nevaru mainīt, jo šobrīd ir tā, kā tas ir. Es neko nevaru mainīt." (S52)

2) veselība ir kaut kas, ko ietekmē ārsts:

"Tagad pēdējā laikā es uzreiz eju pie ārsta, pie sava ģimenes ārsta, nu un tad man izraksta zāles, kas man jālieto." (S25)

3) veselība ir kaut kas, ko ietekmē cilvēks pats:

"Neuzticos pilnībā ārstiem. Uzticos tikai savam gribasspēkam." (V33)

Respondenti, kuru subjektīvās veselības definīcijas bija negatīvas, bez noteikta veselības jēdziena saturā, biežāk pauða pirmo un otro nostāju – ka veselība ir atkarīga no veiksmes un ārsta profesionālās darbības slimības gadījumā. Ja veselība tiek definēta kā vērtība vai holistisks līdzsvara stāvoklis, biežāk parādās viedoklis, ka veselības stāvoklis lielā mērā ir atkarīgs no paša cilvēka rīcības un attieksmes. Tie cilvēki, kuri veselību definē kā to, kas ir saistīts ar viņu izvēli, un uzskata, ka viņi var ietekmēt savu veselību, apzinātāk izvēlas veselīgu dzīvesveidu. Tie, kuri jūtas bezspēcīgi ietekmēt savu veselību, atbilstīgi veselīga dzīvesveida ieteikumiem rīkojas retāk.

Veselība kā holistisks labsajūtas un līdzsvara stāvoklis

Trešajai veselības definīciju grupai raksturīgs holistisks skatījums uz savu veselību, kas nepieciešami ietver arī priekšstatu par psihiskās un garīgās veselības nozīmi. Viena no raksturīgākajām veselības definīciju iezīmēm, kas bija novērojama, analizējot pētījuma datus, bija fakts, ka lielākajā daļā gadījumu veselības jēdziens tika saistīts tikai ar fizisko veselību. Dzīves kvalitātes formu intervījās, atbildot uz jautājumiem par veselību un veselības traucējumiem, respondentu sniegtās atbildes ar retiem izņēmumiem (četras intervījas) attiecās tikai uz fizisko veselību. Veselība ir vesels ķermenis. Arī rūpes par veselību respondentu skatījumā aptver tikai rūpes par fizisko veselību. Tipiskākās atbildes uz jautājumu "Kā Jūs rūpējaties par savu veselību?" bija "*lietoju vitamīnus*" vai "*edu vitamīnus*"; "*lietoju veselīgu pārtiku*"; "*kad esmu slims, dzeru zāles*".

Vienlaicīgi eksperti pauða uzskatu, ka lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju neizprot psihiskās veselības būtību un nepievērš pietiekamu uzmanību rūpēm par to.

"Es domāju, cilvēku attieksme pret psihisko veselību, no vienas pusēs, ir nenovērtēta, cilvēki tai pievērš par maz uzmanības un, otrkārt, šī attieksme ir diezgan stigmatizēta un aizspriedumaina." (E2)

"Nav tradīcijas rūpēties par savu garīgumu. Par to, ka tev ir jābūt garīgi sakārtotam, lai tu varetu normāli fiziski funkcionēt." (E3)

Lai gan dzīves kvalitātes formu intervījās veselības definīcijas ļoti reti tiek ietverts psihiskās veselības jēdziens, Tautas attīstības pārskata kvantitatīvie dati rāda, ka lielākā daļa aptaujāto (57%) pēdējā gada laikā saskārušies ar emocionāliem sarežģījumiem.¹⁶ Šie sarežģījumi gan ir cieši saistīti ar materiālo

labklājību, jo, pieaugot ienākumu līmenim, samazinās emocionālo problēmu biežums.

Dzīves kvalitātes formu intervijās, kurās parādījās veselības jēdziena saikne ar psihisko un garīgo veselību, šī holistikā pieeja atklājās, piemēram, atbildot uz jautājumu: "Ko Jums personīgi nozīmē laba dzīve?"

"Nu, līdzvars, saskaņa ar sevi: bez dusmām vai naida un aizkaitinājuma, līdzvars un harmonija." (S54)

"Dzīvot pilnvērtīgi." (S27)

"Tā ir iekšēja harmonija ar sevi." (V22)

Turpretim lielai daļai respondentu, kuru izpratne par veselības jēdzienu ir negatīva, arī prieksstats par labu dzīvi vairāk saistās ar materialām vērtībām. Atbilde uz šo pašu jautājumu tad ir, piemēram:

"Kad es varu nopirkst, ko gribu un kad gribu." (S47)

"Ir pietiekoši naudas, ka nav jādomā, ko rīt ēdīsi, vari uzturēt savu ģimeni, un vēl paliek nauda izklaidēm utt." (V20)

"Laba dzīve man saistās ar labām finansēm." (S19)

Gan no indivīda, gan no sabiedrības viedokļa ļoti svarīgi ir paplašināt subjektīvos priekšstatus par veselību, ietverot tajos arī psihisko veselību, jo bieži rūpes par psihisko veselību ir ciešāk saistītas ar dzīves kvalitāti nekā rūpes par fizisko veselību. Fiziskās kaites, īpaši, ja tās ir hroniskas, daudzos gadījumos cilvēki vairs nevērtē kā faktoru, kas būtiski ietekmē dzīves kvalitāti – cilvēks tām var piemēroties, toties psihiskās veselības sarežģījumi gandrīz vienmēr atstāj negatīvu iespaidu uz dzīves kvalitāti.

Raksturīgi, ka dzīves kvalitātes formu intervijās daudzi respondenti neatbild uz jautājumu: "Kā Jums pietrūkst, lai būtu laimīgs?"

"Kas ir laime? Neizprotu līdz galam, ko nozīmē laime..." (V33)

"Nelaimīgs es nejūtos. Nezinu, kas ir laime īstenībā." (V24)

"Es kaut kā par to nedomāju." (S46)

Daudzi saka, ka nezina, kas ir laime. Iespējams, ka to var saistīt ar neizpratni par savām vajadzībām psihiskās veselības jomā, kā arī veselības jēdziena vienpusīgu definīciju.

Stāsti par veselību un dzīves kvalitāti

Atgriežoties pie ievadā minētās pieejas – aplūkot ar veselību saistīto dzīves kvalitāti kā mijiedarbi starp indivīda ideāliem, cerībām un viņa reālo pieredzi,

šajā nodaļā ir analizēti četru respondentu stāsti par savu veselību. Konkrētie stāsti tika izraudzīti tā, lai tie dzīlāk raksturotu veselības subjektīvās definīcijas, kuras dzives kvalitātes formu intervijās parādījās kā tipiski skatījumi uz veselību. Pirmie no tiem ir Jāņa (25 gadi) un Ilzes (30 gadu) stāsti. Tie raksturo skatījumu uz veselību kā slimības neesamību un stāvokli, kas netraucē citiem dzīves kvalitāti veidojošiem faktoriem. Kā jau minēts, 45 no 79 dzīves kvalitātes formu intervijām parādījās tieši šā veida subjektīvās veselības definīcijas. Raksturīgi, ka abi intervētie ir jauni cilvēki, kuriem nav nopietnas slimības pieredzes, ko varētu raksturot kā lūzumu dzīvē. Divos nākamajos – Andra (43) un Pētera (64) – stātos parādās tāds skatījums uz veselību, kas ir veidojies nopietnas slimības pieredzes ietekmē. Šīs intervijas ilustrē otro subjektīvo veselības definīciju tipu, kurā veselība tiek raksturota kā vērtība, kā potenciāls. Šis priekšstats par veselību bija raksturīgs 14 no 79 dzīves kvalitātes formu intervijām. Abos šajos stātos vismaz fragmentāri iezīmējas arī holistisks skatījums uz veselību. Kopumā šie četri stāsti visai aptveroši raksturo Latvijā dominējošos subjektīvo veselības definīciju tipus un sniedz dzīlāku izpratni par šo subjektīvo priekšstatu veidošanās cēloņiem un to saistību ar dzīves kvalitāti.

Jāņa un Ilzes stāsti – negatīvās veselības definīcijas

Gan Jānis, gan Ilze ir jauni cilvēki ar vidēju ienākumu līmeni un, pēc pašu vērtējuma, nav saskārušies ar īpašām veselības likstām. Abos stāstos attieksmē pret savu veselību dominē nostāja, ka veselība ir svarīga, bet tikai tādā nozīmē, lai tā netraucētu citām dzīves jomām. Veselība netiek saistīta ar dzīves kvalitāti pozitīvā nozīmē. Neparādās izpratne par to, ka aktīva attieksme pret veselību var būtiski uzlabot dzīves kvalitāti. Ar dzīves kvalitāti tiek saistīta tikai slimība un sāpes – kā faktori, kuri to negatīvi ietekmē. Ilze savus priekšstatus par veselību raksturo šādi:

“Manuprāt, vesels cilvēks ir tāds, kuram nekas nekaiš. Vai arī viņš nejūt, ka viņam kaut kas kaiš.”

Ilze veselību definē atbilstīgi saviem priekšstatiem par to, ka veselība ir slimības neesamība. Arī Ilzes intervijā kopumā trūkst veselības pozitīvo raksturojumu – kas ir veselība, kā to var ietekmēt. Veselība un slimība Ilzes izpratnē ir divi atšķirīgi, strikti nodalīti stāvokli, kuri viens otru pilnīgi izslēdz. Negatīvajai veselības izpratnei raksturīga arī Ilzes atbilde uz jautājumu, kādos gadījumos viņa vērstos pie ārsta:

"Pie ārsta es ietu, ja man tiešām kaut kas kaitētu. Piemēram, ja sāpētu zobs, es ietu bez jebkādas mudināšanas, lai gan arī kādu dienu padomātu: varbūt pāries? Jo zobu sāpes man liekas visšausmīgākās sāpes, kādas mani ir piemeklejušas. Ar rētām kaut ko var darīt, bet, ja sāp kaut kur iekšā, tad nevar ne pabakstīt, neko..."

Šādā skatījumā veselība nav saistīta ar rūpēm, ar rūpēm saistās vienīgi slimība – Ilze par rūpu vērtu uzskata tikai tādu situāciju, kad kaut kas ļoti sāp. Veselība tiek uztverta kā kaut kas statisks. Gan Jānis, gan Ilze savu pašreizejō stāvokli pieņem kā veselību, tas viņus apmierina, un uztraukties par savu labsajūtu viņi varētu sākt tad, kad pašsajūta strauji un jūtami mainītos, būtiski ietekmējot dzīves kvalitāti. Pakāpeniskas izmaiņas ir daudz grūtāk uztveramas. To raksturo Jāņa attieksme pret savām hroniskajām veselības kaitēm. Intervijas sākumā viņš savu veselības stāvokli raksturo kā labu:

"Īstenībā – labi. Man liekas, ka ar mani viss ir kārtībā, slimoju reti."

Tomēr tālāk viņš runā par hroniskām veselības kaitēm, kuras viņam ir jau kopš bērnības – ekzēmu un sliktu redzi. Tā kā šīs slimības nav radušās pēkšņi, arī to ietekme uz dzīves kvalitāti neparādās kā strauja dzīves kvalitātes izmaiņa. Tādēļ Jānis neuzskata, ka par veselību saistībā ar šīm likstām būtu īpaši jārūpējas.

"Nu, netiek tu ar viņu galā. Nē, nu es varētu... Tad man būtu jāatturas no visām iespējamām indēm, ar kurām cilvēks sevi indē, kokakolām, saldumiem... nu, negribu es tā... un arī nav pilnas pārliecības, ka tas palīdzēs."

Kā jau iepriekš bija minēts, viens no veidiem, kādā aplūkot dzīves kvalitāti, ir skatīt to kā saikni starp individuāla ideāliem, cerībām un viņa reālo pieredzi. Balstoties uz negatīvo veselības definīciju, veidojas tukšums ideālu jomā – cilvēkam nav īsti skaidrs, kādu veselības stāvokli viņš vēlētos sasniegt. Vienīgais kritērijs ir slimības neesamība, bet tas diemžēl nav reāli sasniedzams stāvoklis. Ja nav ideāla, saturiski piepildīta veselības jēdziena, veselība parādās kā pašsaprotams stāvoklis, kura sasniegšanai nekas īpašs nav jādara. Ricībspēja sāk izpausties tikai līdz ar pēkšņu slimības parādišanos. Veselība ir veiksme, nevis apzināti veidota labsajūta. Tikai tad, kad parādās slimības simptomi, kas būtiski traucē ikdienas aktivitātes, sākas apzinātas rūpes par veselības stāvokli ("rūpes par slimību"). Gan Jānis, gan Ilze apgalvo, ka ārsta palīdzību meklētu tikai tad, ja justos pilnīgi bezspēcīgi slimības priekšā.

"Man nekas nesāp, tāpēc es [par veselību] nepiedomāju. [...] Reizēm liekas, ka vajadzētu aiziet un uztaisīt pilnu apsekošanu, fluorogrammu uztaisīt, asinis, analīzes visas nodot un vēl kaut ko, piemēram, pie onkologa aiziet. Tā vispār pārbaudit savu

veselību... Slinkums... Jāiet pie ārsta, jāsēž rindā. Kāpēc kaut ko darīt, ja var nedarīt. Manā iepriekšējā darbā man tas viss pat bija bez maksas, bet es vienalga neaizgāju, noslinkoju. [...] Tā reāli padomājot – nu, priekš kam iet, ja nekas nesāp?"

Domājot par pašnoteikšanās un rīcībspējas izpausmēm saistībā ar veselību, var secināt, ka autonomija abās šajās intervijās parādās tās minimālajā variantā – kā tiesības uz to, ka ar cilvēku nekas netiks darīts pretēji viņa gribai. Tā ir izpratne par autonomiju kā par apzinātu piekrišanu visām darbibām, kas tiek veiktas ar cilvēku medicīnā. Tomēr veselības aprūpes sistēma mūsdienās no pacienta sagaida plašāku autonomijas izpratni – izpratni, ka cilvēks pats ir atbildīgs par savu veselības stāvokli un par savlaicīgu profilaksi. Šādas paplašinātas autonomijas izpratnes trūkums parādās Jāņa teiktajā par to, ka it kā jau vajadzētu veikt profilaktiskās veselības pārbaudes, tomēr viņš to nedara. Runājot par paziņu attieksmi pret veselību, Jānis min līdzīgu pieejumu veselības problēmām. Viņa vērtējumā arī viņam apkārt esošie pie ārsta dodas tikai ārkārtējā situācijā – tad, kad vairs nevar izturēt.

"Varbūt cilvēkiem liekas: ak, nu ko es tur, nekas jau tur nopietns nav. Ko es tur skriešu, maksāšu naudu... man kaut ko pateiks, iedos man kaut kādas zāles, bet nekas jau tāpat nemainīsies. Cilvēki cenšas tikt galā saviem spēkiem, ar gulēšanu, piemēram... Latvietim ir tāds pietīcīgais temperaments: viņš negrib uzbāzties, neies apgrūtināt, lai gan it kā ar ārstiem nevajadzētu tā būt..."

Atbildot uz jautājumu par veselības vietu vērtību sistēmā, īpaši saistībā ar darbu kā vērtību, Ilze apgalvo, ka teorētiski veselībai vajadzētu būt vienai no prioritātēm, tomēr realitātē viņa daudz vairāk uztraucas par lietām, kas saistītas ar darbu. Viņas ikdienā interese par veselību parādītos tad, ja rastos veselības sarežģījumi:

"Tiri teorētiski [prioritātei] noteikti vajadzētu būt veselībai, taču šobrūd es pilnīgi noteikti vairāk domāju par darbu, nevis par veselību, bet, ja man būtu kaut kādas problēmas, es noteikti vairāk domātu par veselību. Jo tad es nevarētu strādāt."

Šajā izteikumā un abās intervijās kopumā parādās attieksme pret ķermenī kā pret mašīnu, kuras uzdevums ir labi funkcionēt. Saslimšanas gadījumā cēlonis tiek meklēts ķermenē defektos un cilvēks dodas pie ārsta ar cerību, ka šie defekti tiks novērsti. Šai tradīcijai, protams, ir sena vēsture, tā ved līdz Dekarta filozofijai, kurā ķermenis aprakstīts kā bioloģiska mašīna. Tomēr, lai, raugoties uz veselību nākotnes perspektīvā, būtiski paaugstinātu ar to saistīto dzīves kvalitāti, ar šādu attieksmi nepietiek.

Andra un Pētera stāsti – veselība kā vērtība

Andra un Pētera stāstus izvēlējos kā piemērus otrajam veselības subjektīvo definīciju veidam, kur veselība tiek raksturota kā vērtība, kā potenciāls, tomēr šajos stāstos parādās arī tās holistiskās izpratnes iezīmes.

Analizējot subjektīvos priekšstatus par veselību, līdzšinējos pētījumos ir pierādīts, ka nespeciālistu veselības definīciju veidošanos ietekmē izglītība, sociālie, kultūrvēsturiskie, ar dzimumu un vecumu saistītie faktori, tomēr īpaša nozīme ir personiskajai dzīves pieredzei, kas saistīta ar slimībām. Gan Andris, gan Pēteris ir sastapušies ar nopietnu slimības pieredzi, kas likusi pārvērtēt veselības vietu viņu vērtību sistēmā. Andrim ir 43 gadi, un, par spīti veselības traucējumiem (Andris ir trešās grupas invalīds, jo viņam ir nopietna mugurkaula deformācija), viņš strādā dažādus, vairāk gan sezonas rakstura darbus. Atbildot uz jautājumu par to, vai viņš ikdienā piedomā par veselību, Andris uzsver tieši slimības pieredzes nozīmi savā attieksmē pret veselību:

“Jā, pastāvīgi. Nu, tā kā man ir problēmas ar veselību, tad es visu laiku pie tā piedomāju – ko es drikstu, ko es nedrīkstu... Jo teorētiski var būt tā, ka es nezinu, kad var būt pēdējais lēciens, pēdējais kritiens. Teiksim, vesels cilvēks par to tā neaizdomājas, viņam liekas, ka ar viņu nekas nevar notikt. Es zinu, ka ar mani var.”

Pēterim ir 64 gadi, viņš ir profesionāls jūrnieks. Pētera dzīvē ir bijušas divas nopietnas slimības, ko varētu raksturot kā būtisku pavērsiena punktu viņa biogrāfijā. Pirmā no tām ir inficēšanās ar ērču encefalītu, bet otrā – saslimšana ar nieres vēzi. Arī Pēteris atzīst, ka tieši slimības pieredze, nevis vecums ir licis viņam vairāk domāt par veselību.

“Man tāds pagrieziena punkts bija ne tik daudz mani gadi kā ērču encefalīts, kuru es pārslimoju. Tas man lika saausīties, jo sekas bija ārkārtīgi nepatikamas. Pirmkārt, jau tu jūti, ka fiziski esi palicis baigi nespēcīgs, nu pilnīgi. It kā esi izārstējies, bet ir grūti atgriezties vecajās sliedēs, nevar iziet medkomisiju. Un tad tu sāc uzmanīties no visa kā... Un, kad jau esi pilnībā atguvies, tas tomēr liek tā padomāt... Faktiski bieži nākas par to domāt.”

Ja ir bijusi slimības pieredze, kas krasi pasliktina dzīves kvalitāti, cilvēks sāk konceptualizēt veselību – nevis vienkārši pieņemt esošo stāvokli kā veselību vai slimību, bet gan domāt par to, ko veselība un slimība nozīmē. Viņš cenšas skaidrāk atbildēt uz jautājumu, kā gribētu justies, pievērš apzinātu uzmanību savai fiziskajai un psihiķajai labsajūtai. Iespējams, ka šādā situācijā cilvēks apzinās, ka veselību kā stāvokli, kad nav slimības (negativā definīcija),

viņš vairs nevar sasniegt. Tomēr tas neizslēdz nepieciešamību formulēt, kā viņš gribētu justies – kas varētu būt veselība viņa konkrētajā gadījumā. Veselība un slimība šai gadījumā nav divas krasī nodalītas galējibas, bet gan divi poli, starp kuriem atrodas katra cilvēka individuālā labsajūta. Mērķis nav sasniegt maksimālu labsajūtu kā pilnīgu slimības neesamību, jo šis mērķis reāli ir ārkārtīgi reti sasniedzams, bet gan sasniegt katram cilvēkam optimālo labsajūtu. Veselība šajā gadījumā nav konstants stāvoklis, bet gan nepārtraukta kustība veselības pola virzienā, process ar pozitīvu attīstības tendenci.

Abās intervijās skaidri parādās veselības iznākšana no "paslēptības", ko izraisa slimības, īpaši ilgstošas slimības pieredze. Pēteris stāsta:

"Pēdējais bija ārkārtīgi smaga problēma 2003. gadā, kad pēc nostrādātas sezonas atklājās, ka nierē ir vēzis. Tāda problēma jau iedarbojas uz katru cilvēku. Tas pirmais moments ir apdullinošs šoks, kad tev to pavēsti. Tad tu kaut kā saņemies, sakod zobus un mēģini tikt ar to galā. Bet galu galā tas tika atrisināts, un jau divus gadus nekādu sekū nav. Bet es domāju, ka diez vai varētu atrast cilvēku, uz kuru tas neiedarbotos."

Tieši slimības ienākšana dzīvē ir tā, kas liek domāt par stāvokli, kas nebūtu saistīts ar nepatīkamām sajūtām, par stāvokli, kurā var aizmirst ķermenī. Veselība šai izpratnē nozīmē arī brīvību, brīvību realizēt savu eksistenci atbilstīgi saviem priekšstatiem. To var aprakstīt kā spēju dzīvot relatīvi autonomi, par spīti pastāvošajiem ierobežojumiem un grūtībām.

Tieši brīvības un autonomijas jēdzieni veselības kontekstā ir cieši saistīti ar dzīves kvalitāti, jo iespēja būt relatīvi neatkarīgam ir viens no galvenajiem faktoriem, kas nodrošina dzīves kvalitāti. Gan Andris, gan Pēteris intervijās īpaši uzsvēra to, cik liela nozīme ir iespējai realizēt savas vēlmes, par spīti sarežģīumiem ar veselību. Tieši spēja īstenot savus plānus, veidot savu dzīvi nosaka tās kvalitāti. Tam ir daudz lielāka nozīme nekā objektīvajam veselības stāvokļa vērtējumam. Andris attieksmi pret savu veselību raksturo šādi:

"Ja es zinu, ka man ir kaut kādas savas problēmas, tad es tomēr mēģinašu darit visu, ko es gribu. Tikai tad, ja es jutušu, ka tas man tiešām traucē, es to vairs nedarišu. Man ļoti patika galda tenisu kādreiz spēlēt, bet es jutu: jā, tas man traucē. Vai man patika braukt ar vējdēli, bet tagad man ir kaut kāda alergija un es vienkārši nevaru tajā ezerā līst. Pa upi, pa jūru – jā, bet ezerā nē. Tad es no tā atsakos. Varbūt uz kādu laiku, un pienāk tāds brīdis, kad tā gribas, ka vairs nevar, tad es to daru, jo tas man sagādā tādu baudu, ka tas atsver visas tās alergijas un visas problēmas, kas pēc tam ir trīs dienas."

Slimība un veselība šeit neparādās kā vienkārši pretstati. Cilvēkam var būt slimība, un viņš var justies vesels, un otrādi – cilvēks biomedicīniskā skatījumā

Nespeciālistu priekšstati par veselību un to saikne ar dzīves kvalitāti 233

var būt vesels, bet justies slims. Lielākā daļa cilvēku savu veselības stāvokli neapraksta ar tik vienkāršiem jēdzieniem kā "vesels" vai "slims". Gan Andra, gan Pētera skatijumā uz savu veselību parādās, ka netiek novilkta strikta robeža, kas atdala jēdzienus "veselība" un "slimība". Abi šie jēdzieni vairāk tiek aplūkoti kā divas galējības, starp kurām atrodas subjektīvais veselības priekšstats, subjektīvā veselība nav konstants stāvoklis, bet drīzāk process, kurā notiek piemērošanās dažādiem ārējiem apstākļiem un situācijām.

Tieši uz veselību, nevis uz slimību vērstīs skatijums Andra un Pētera veselības izpratnē ienes arī holistiskās veselības iezīmes. Arī vismaz daļēji apzinātas rūpes par savu psihisko un garīgo veselību, vēlme mainīt attieksmi pret savu situāciju un problēmām ir holistiskās veselības definīcijas iezīme. Andris savu attieksmi pret dzīves kvalitāti, kas saistīta ar veselību, raksturo šādi:

"Viss jau atkarīgs no tā paša garastāvokļa. Ja es no rīta pamostos un man ļoti sāp kaut kur, tad, ja es visu laiku domāšu tikai par tām sāpēm, tas neko neizmaina. Tu vienkārši sāc kaut ko darīt, un viss it kā aiziet savās sliedēs, un tās sāpes ir paciešamas vai arī izzūd. [...] Man jau nav tik slikti, lai es nepamēģinātu darīt to vai to."

Arī izpratne par to, ka veselība ir saistīta ar daudzveidīgām ritmiskām izmaiņām, raksturīga pozitīvai, saturiski piepildītai izpratnei. Tuvojoties savam personīgajam veselības ideālam, mijiedarbojas labsajūta un vājums, aktivitāte un miers, sasprindzinājums un atpūta, nomods un miegs utt.

Pozitīvi piepildītai veselības izpratnei, veselibai kā holistiskam labsajūtas stāvoklim raksturīga psihiskās un garīgās veselības dimensiju iesaistīšana priekšstatos par veselību – labs noskaņojums, pozitīva attieksme, vēlme darboties, līdzsvarotība un apmierinātība. Tieši šiem faktoriem bieži vien ir izšķirīga loma dzīves kvalitātes vērtējumā. Andris to raksturo šādi:

"Tu vari gulēt gultā un justies laimīgs ar savu iekšējo pasauli. Var būt tā, ka cilvēks ir ļoti, ļoti slims un laimīgs. Domājot par cilvēkiem, kam tiešām ir neatgriezeniskas problēmas, arī daudzi no viņiem ir patiesi apmierināti ar dzīvi. Viņi pieņem esošo un nenomoka sevi."

Pētera stāstā šo holistiskās veselības izpratnes dimensiju vismaz daļēji ienes viņa stāstījums par pastaigām uz mežu kā garīgā līdzsvara gūšanas vietu:

"Tas ir īpašs stāsts. Es mežu neuztveru kā mežu, man viņš ir... nu, kā baznīca. Ir kaut kāda līdzīga sajūta, tikai mežs ir dzīvs organisms. Mani tas šausmīgi atvieglo no visiem trakumiem, krekļiem, nepatīkšanām. [...] Tu saņem devu pozitīva lādējuma. Ei pa zaļu sūnāju un jūti, kā atlaiž visus striķus..."

Katrā ziņā gan Pētera, gan Andra stāstā parādās izpratne par psihiskās un fiziskās veselības saistību. Psihisko veselību viņi raksturo kā paškontroli, spēju pārvarēt negatīvās emocijas, labvēlīgu attieksmi pret apkārtējiem cilvēkiem, spēju nodalīt dažadas dzīves jomas un to problēmas, piemēram, nodalīt darbu no mājām. Lai arī gan Pēteris, gan Andris atzīst, ka viņiem ne vienmēr izdodas veiksmīgi realizēt šo ideālo psihiskās veselības stāvokli, abiem ir izveidojies personisks skatījums uz psihiisko un garīgo veselību, pozitīvi definēts priekšstats par sev vēlamo veselības stāvokli, kas ļauj viņiem uz to tiekties.

Atbildot uz jautājumu, kāda viņa skatījumā ir dominējošā Latvijas iedzīvotāju attieksme pret veselību un kādi ir šīs attieksmes cēloņi, Andris saka:

"Es domāju, ka cilvēki cīnās par eksistenci, viņiem ne par ko citu vai ļoti minimāli par ko citu iznāk padomāt. Viņi vienkārši ir spiesti visu laiku strādāt, domāt par saviem bērniem, būt stresā par nākotni. Viņiem neatliek laika dzīvot. Viņi nedzīvo sev faktiski. Viņi dzīvo kaut kam – tad, kad es būšu uzbūvējis māju, būšu pabeidzis skolu, tad, kad man būs ģimene, tad es sākšu. Tas nekad nepienāk. Tas viss attālinās. [...] Rādītājs ir konkrētas sāpes. Ja tev parādās sāpes, tas ir pirmsais signāls, ka kaut kas ar tevi nav kārtībā, kaut kas ir jādara. Nu, tad tu arī kaut ko dari. Ja nekas nesāp, var nerūpēties."

Šis skatījums, manuprāt, ietver daudzas būtiskas problēmas, kas nosaka dzīves kvalitātes un veselības saikni Latvijā. Nespeja un nevēlešanās skatīties uz veselību kā ilgtspējīgu vērtību, ko izraisa citu vērtību (darbs, materiālā nodrošinātība, tuvie ikdienas mērķi) izvirzīšana priekšplānā, vienpusīga, statistiska izpratne par veselību, veselības izvirzīšanās uzmanības centrā tikai akūtas slimības gadījumā – tās ir galvenās problēmas, kurām nepieciešams risinājums.

Secinājumi

- Raksturīgākā iezīme, kas parādījās, analizējot nespeciālistu priekšstatus par veselību Latvijā, ir tas, ka valsts iedzīvotāju priekšstati par to un veselības uzvedība lielākajā daļā gadījumu veidojas, balstoties uz negatīvām veselības definīcijām.
- Veselības izglītība Latvijā nav pietiekami efektīva un pārdomāta, jo lielākajā daļā gadījumu cilvēki līdz holistiskai izpratnei par to un rūpēm par veselību nonāk tikai slimības pieredzes, nevis izglītības rezultātā.
- Nespeciālistu veselības definīcijas galvenokārt tiek veidotas, balstoties uz

priekšstatiem par fizisko labsajūtu un neņemot vērā psihiskās veselības aspektus.

- Cilvēki, kuru priekšstati par veselību atbilst holistiskajai veselības definīcijai, biežāk aktīvi rūpējas par savu veselību, nevis uzskata sevi par veselības aprūpes patēriņājiem. Mainot vai paplašinot nespeciālistu izpratni par veselību un tās aprūpi, palielinātos viņu rīcībspēja un uzlabotos dzīves kvalitātei.
- Lai gan veselības aprūpes sistēmas ekspertu viedoklis galvenokārt pauž daudzdimensionālu priekšstatu par veselību, nespeciālistu priekšstati ir vienpusīgi un saistīti ar negatīvām definīcijām. Tādējādi rodas neatbilstība starp to rīcībspēju, ko no pacientiem sagaida medīki, un pacientu reālo rīcībspēju un motivāciju. Tas ir viens no iemesliem, kas veicina pacientu neapmierinātību ar veselības aprūpes sistēmu.
- Ir jācenšas paplašināt iedzīvotāju priekšstatus par veselību, ietverot tajos arī psihisko veselību, jo bieži rūpes par to ir ciešāk saistītas ar dzīves kvalitāti nekā rūpes par fizisko veselību. Fiziskās kaites, īpaši, ja tās ir hroniskas, daudzos gadījumos pārstāj ietekmēt dzīves kvalitāti – cilvēks tām var piemēroties, toties psihiskās veselības sarežģījumi gandrīz vienmēr atstāj negatīvu iespaidu uz dzīves kvalitāti.

Atsauces un piezīmes

¹ Angl. – *lay concept of health*.

² Sk., piem.: *Calnan M., Williams S. J.* (eds). Modern Medicine: Lay Perspectives and Experiences. London: UCL Press, 1996; *Kay Toombs S.* The Meaning of Illness: A Phenomenological Account of the Different Perspectives of Physician and Patient. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1992; *Dohrnke B., Knäuper B.* Subjektive Gesundheit: Ein quantitativer und qualitativer Vergleich von Selbst-, Fremd- und Arzturteilen // Psycho-med. 2002. No. 14. S. 161–166.

³ Sk.: *Herzlich C.* Health and Illness. A Social Psychological Analysis. London: Academic Press, 1973.

⁴ Sk.: *Antonovsky A.* Unraveling the Mystery of Health. San Francisco: Jossey-Bass, 1987.

⁵ Sk.: *Bury M.* Postmodernity and Health // *Scrambler G., Higgs P.* (eds). Modernity, Medicine and Health: Medical Sociology towards 2000. London: Routledge, 1998.

⁶ *Morris D.* Illness and Culture in the Postmodern Age. Berkeley [etc.]: University of California Press, 1998. P. 39.

⁷ Sk., piem.: *Turner B. S.* Medical Power and Social Knowledge. London: Sage, 1987.

⁸ Sk.: Bauman Z. Postmodern Adventures of Life and Death // Scrambler G., Higgs P. (eds). Modernity, Medicine and Health: Medical Sociology towards 2000. London: Routledge, 1998.

⁹ Herzlich C. Health and Illness. London: Academic Press, 1973.

¹⁰ Faltermaier T. Subjektive Theorien von Gesundheit und Krankheit // M. Jerusalem & H. Weber (Hrsg.). Gesundheitsförderung. Diagnostik und Prävention. Göttingen: Hogrefe, 2003. S. 80.

¹¹ Ibid. S. 80.

¹² Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005: Rīcībspēja reģionos. R.: ANO Attīstības programma, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2005. 39. lpp.

¹³ Sk.: Gadamer H.-G. Über die Verborgenheit der Gesundheit. Frankfurt: Suhrkamp, 1994.

¹⁴ Sk.: Bury M. Chronic Illness as Biographical Disruption // Sociology of Health and Illness. 1982. Vol. 4, No. 2. P. 167–182.

¹⁵ Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005. 38. lpp.

¹⁶ Turpat. 37. lpp.

DZĪVES KVALITĀTI IETEKMĒJOŠIE NOZĪMIĜIE MŪSDIENU PROCESI

Mihails Hazans

Apmierinātība ar darbu un tās ietekme uz apmierinātību ar dzīvi

Ievads

Darbs Latvijas iedzīvotāju vērtību sistēmā ieņem īpašu vietu. Pēc 2003. gada Eiropas dzīves kvalitātes apsekojuma datiem, Latvija bija vienīgā no 28 apsekotajām valstīm, kur iedzīvotāji caurmērā bija vairāk apmierināti ar darbu nekā ar citām dzīves jomām (1. attēls). Diemžēl vidējais apmierinātības ar dzīvi līmenis Latvijā bija zemāks nekā citur Eiropā, tomēr uzskatos par darbu atpalicību bija ievērojami mazāka nekā par ģimenes dzīvi, mājokli, veselību, sociālo dzīvi un dzīves limeni.

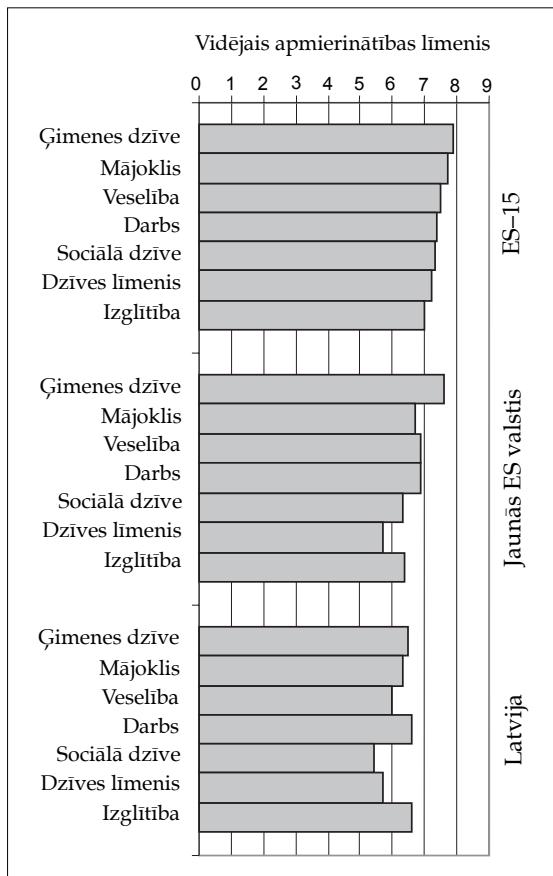
Pēc tā paša apsekojuma rezultātiem, Latvijā apmierinātība ar darbu stiprāk ietekmēja vispārējo apmierinātību ar dzīvi nekā jebkurā citā ES-25 valstī, izņemot Spāniju.¹

Darbs ieņem īpašu vietu arī mūsu laika budžetā. Pēc 2004. gada darba-spēka apsekojuma rezultātiem,² pilna laika algots darbinieks Latvijā parasti pamatdarbā strādāja vidēji 42,6 stundas nedēļā, kas ir 2,3 stundas ilgāk nekā vidēji ES-25 valstīs. Gan pēc šā rādītāja, gan pēc vīriešu darba nedēļas ilguma (43,7 stundas nedēļā) mēs esam otrie starp 25 ES valstīm un trim kandidātvalstīm (Bulgārija, Rumānija un Horvātija). Savukārt mūsu sievietes, kas strādā vidēji 41,5 stundas nedēļā, ir visčaklākās, pārsniedzot ES-25 rādītāju par 2,5 stundām (sk. 2. attēlu).

Turklāt 7% Latvijas nodarbināto iedzīvotāju bija vismaz viens papilddarbs, kur viņi strādāja vidēji 14 stundu nedēļā. Katrs septītais no pilnu laiku nodarbinātājiem 2004. gadā pamatdarbā strādāja vismaz 50 stundu nedēļā; ņemot vērā arī papilddarbus, tik strādīgs bija katrs piektais. Un tas vēl nav viss: katrs ceturtais no pilna laika nodarbinātājiem un vairāk nekā puse no tiem, kas

1. attēls

**Vidējā apmierinātība ar dažādām dzīves jomām vecajās
un jaunajās ES dalībvalstīs 2003. gadā**

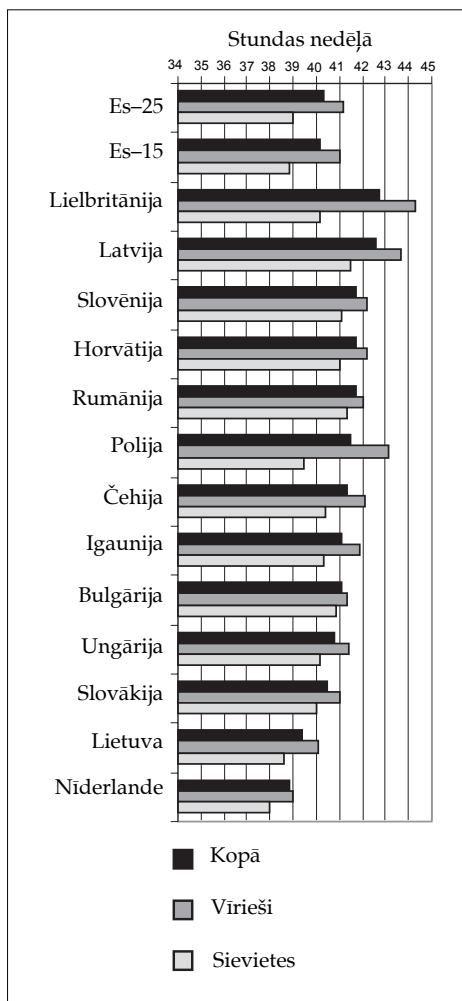
Avots: First European Quality of Life Survey: Life Satisfaction, Happiness and Sense of Belonging. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2005. Table 7, 8.

strādā nepilnu laiku, gribētu strādāt arī vairāk stundu, ja attiecīgi pieaugtu ienākumi!³ 2005. gada vasarā 53% nodarbināto dzīves kvalitātes apsekojuma respondentu apgalvoja, ka pēdējā gada laikā ir sākuši strādāt vairāk vai plāno sākt strādāt vairāk tuvākā nākotnē. Turpretim tikai 10% ir sākuši strādāt mazāk vai plāno to izdarīt tuvākā nākotnē.

Vai esam tik strādīgi tikai tāpēc, ka gan labklājības līmenis, gan darba sa-maksa joprojām krietiņi atpaliek no Eiropas standartiem? Neapšaubāmi tas ir

2. attēls

Vidējais parasti nostrādāto stundu skaits nedēļā dažās Eiropas valstīs.
Pilnu laiku nodarbinātie darbinieki, 2004. gads

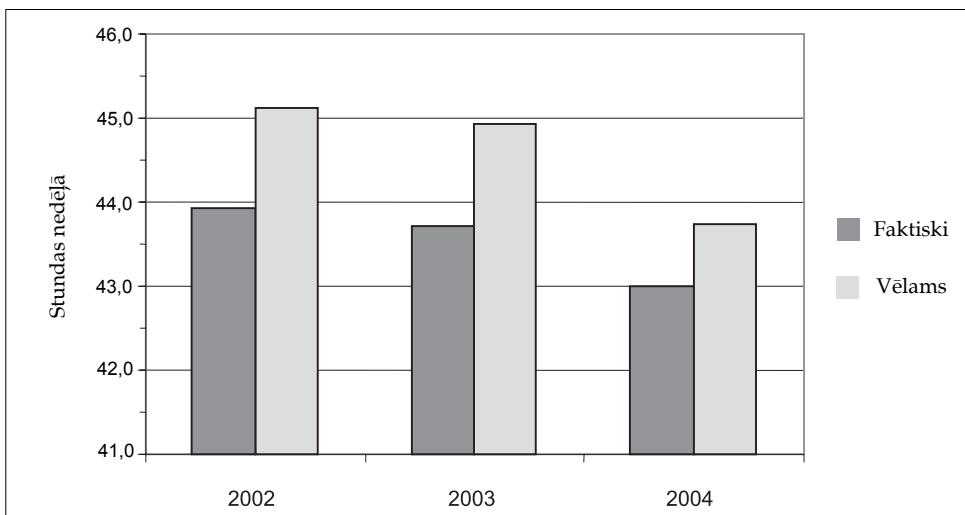

Avots: Jouhette S., Romans F. EU Labour Force Survey Principal Results 2004 // Statistics in Focus, Population and Social Conditions. 9/2005. Table 6.

viens no iemesliem; sākot ar 2003. gadu, pieaugot labklājībai, samazinās gan faktiskais, gan vēlamais darba nedēļas ilgums, kā arī starpība starp vēlamo un faktisko ilgumu (3. attēls). Tomēr diez vai tas ir vienīgais iemesls. Tiešām, vienīgā ES valsts, kur strādā vidēji vēl vairāk, ir Lielbritānija, viena no turīgākajām

3. attēls

**Faktiskais un vēlamais vidējais darba nedēļas ilgums.
Pilnu laiku nodarbinātās personas. Latvija, 2002–2004**

Avots: Latvijas darbaspēka apsekojuma dati un autora aprēķini.

Eiropā. Turpretim Bulgārijā, Rumānijā un Horvātijā, kur dzīves līmenis ir zemāks nekā Latvijā, kā arī Lietuvā, kur tas ir tikai nedaudz augstāks, darba nedēļa nav tik gara.

Izskatās, ka mums, Latvijas iedzīvotājiem, patīk strādāt vairāk nekā citiem! Tam netraucē arī tas, ka progress darba apstākļu uzlabošanā ir lēns; daudzos gadījumos strādnieki, kas ir pakļauti nopietnam riskam veselibai, apgalvo, ka esot "apmierināti ar darba apstākļiem".⁴

Šā raksta galvenais temats ir *apmierinātība ar darbu* Latvijā: kādi faktori to nosaka, un kā tā savukārt ietekmē vispārējo apmierinātību ar dzīvi. Analize balstās uz 2005. gada pētijuma "Dzīves kvalitāte Latvija" datiem, un tās objekts ir nodarbinātie iedzīvotāji.

2003. gadā dzīves kvalitātes apsekojums pēc vienotas metodoloģijas notika 28 Eiropas valstīs, to skaitā arī Latvijā. Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonds savā pētijumā par šo apsekojumu secina,⁵ ka "ES-15 valstīs

[atšķirībā no jaunajām ES dalībvalstīm] nodarbinātība nodrošina ne tikai ar materiālajiem resursiem, bet arī ar sociālās identitātes izjūtu". Citiem vārdiem, minētā pētijuma secinājums ir tāds: "jaunajā Eiropā" darbs cilvēku dzīvē ir tikai iztikas avots. Mūsu rakstā tiks pierādīts, ka šādu vispārinājumu nedrīkst attiecināt uz Latviju: *iespējas īstenot savas ieceres un mērķus darbā Latvijas nodarbināto iedzīvotāju apmierinātību ar darbu ietekmē gandrīz tikpat stipri kā augstā darba samaksa.* Vienlaikus šādu iespēju trūkums samazina apmierinātību ar darbu daudz vājāk nekā zema darba samaksa.

Raksta otrajā sadaļā aplūkosim ar darbu saistītas apmierinātības avotus un šīs izjūtas psiholoģisko, sociālo un ekonomisko nozīmi. Turpat salīdzināsim apmierinātības līmenus šādās jomās: ar darbu kopumā, ar darba apstākļiem, ar pašrealizācijas iespējām darbā, ar darba samaksu, kā arī ar nodarbinātības iespējām respondenta dzīvesvietā.

Trešā sadaļa sniedz dzīlāku ieskatu par to, kā apmierinātība (vai neapmierinātība) ar darba apstākļiem, ar pašrealizācijas iespējām darbā un ar darba samaksu ietekmē apmierinātību ar darbu kopumā individuālu līmenī. Citiem vārdiem sakot, pamatota un izstrādāta "apmierinātības ar darbu formula". Tā raksturo "vidējo" reakciju un neļauj prognozēt konkrētu individuālu atbildes. Noskaidrosim, vai šajā ziņā pastāv sistemātiskas atšķirības starp demogrāfiskām grupām (piemēram, vai nozīmīgi atšķiras vīriešu un sieviešu formulas; vai savu lomu spēlē ģimenes stāvoklis u. tml.).

Varētu sagaidīt, ka cilvēks, kas nav ipaši apmierināts ar savu darbavietu, meklēs citu, savukārt tas, kuram labi klājas darbā, jaunu darbu nemeklēs. Ceturtajā sadaļā izvērtēta strādājošo vēlme mainīt darbavietu un tās saistība ar viņu apmierinātību ar darbu. Tiks apspriests, cik veiksmīgi caurmērā ir jauna darba meklējumi Latvijā. Aplūkotas sakarības starp apmierinātību ar darbu un strādājošo vēlmi meklēt jaunu darbu. Tālāk sadaļā izvērtēta strādājošo vecuma, dzimuma, izglītības, kā arī nodarbinātības nozares un dzīvesvietas reģiona ietekme uz apmierinātību ar darbu un tās atsevišķiem aspektiem, uz vēlmi meklēt citu darbu un uz to, kā strādājošie vērtē savas iespējas kaut ko mainīt savā darba dzīvē.

Piekta sadaļa ir veltīta sakarībai starp apmierinātību ar darbu un citām dzīves jomām, no vienas pušes, un vispārīgo apmierinātību ar dzīvi, no otras. Šeit tiek izvērsta "apmierinātības ar dzīvi formula" (gandrīz vai laimes recepte!). Izrādās, ka laucinieku un pilsētnieku formulas atšķiras. Pastāv atšķirības arī starp dažādu reģionu iedzīvotājiem. Respondenti, kuri mājās parasti runā

latviski, apmierinātību ar dzīvi vērtē citādāk nekā tie, kas runā krieviski. Tomēr vidējais apmierinātības indekss abām grupām ir praktiski vienāds. Pēdējā sadalā ir apkopoti svarīgākie secinājumi.

Apmierinātība ar darbu un tā aspektiem: konцепcijas un fakti

Individuālā apmierinātību ar darbu nosaka daudzi faktori:

- no darba gūtie ienākumi (algoto darbinieku gadījumā – darba samaksa);
- darba drošība (stabilitāte);
- darba apstākļi un vide;
- darbarīku kvalitāte;
- darba intensitāte;
- attiecības ar kolēģiem, komandas izjūta;
- administrācijas attieksme, sociālā dialoga līmenis;
- panākumi darbā, to novērtējums, karjeras izaugsme un perspektīvas;
- profesija un darba saturs (tas, ko cilvēks dara);
- atbildības līmenis;
- iespējas un nepieciešamība pieņemt patstāvīgus lēmumus;
- nepieciešamība koordinēt savu darbu ar citiem;
- iespējas īstenot savas ieceres un mērķus darbā;
- darba sociālā nozīme (cik svarīgs ir tavs darbs citiem cilvēkiem);
- darba prestižs;
- nodarbinātības uzņēmums un nozare;
- darba organizācija;
- darba atbilstība strādājošā kvalifikācijai un izglītības līmenim;
- regulāras apmācības (kvalifikācijas celšanas) nepieciešamība un iespējas;
- darba laika savienojamība ar personīgo dzīvi.

Kā redzams, šo faktoru iedarbības mehānismi ir pēc savas būtības daudzveidīgi: materiālie (mantiskie), juridiskie un psiholoģiskie. Daži no šiem faktoriem iedarbojas pašapziņas līmenī, citi – ar noteiktas cilvēku grupas (kolēģi, klienti u. c.) vai visas sabiedrības starpniecību. Daudzu psihologu, sociologu, personāla vadības speciālistu un ekonomistu pētījumi ir veltīti gan tam, kādi faktori un cik lielā mērā nosaka strādājošo apmierinātību,⁶ gan tam, kā apmierinātība ar darbu ietekmē individu uzvedību un uzņēmumu darbību.

Psihologu interese izskaidrojama ar to, ka nodarbināto individu pašnovērtējumu un psiholoģisko labsajūtu lielā mērā nosaka apmierinātība ar darbu, kā arī tas, ka apmierinātību ietekmē personības psiholoģiskais tips (piemēram, ekstraverti ar tādu pašu darbu caurmērā ir vairāk apmierināti nekā introverti). Sociologu un vadības zinātnu speciālistu interese ir saistīta ar sakariņbām starp grupu dinamiku darba kolektīvā, organizācijas struktūru un strādājošo apmierinātību, kā arī strādājošo un klientu savstarpejo apmierinātību. "Darba ķēmēju un klientu apmierinātības mērišana tagad ieņem centrālo vietu uz kvalitāti orientēto firmu stratēģijās. Tā ir īpaši piemērota tur, kur darbiniekiem ir tiešie kontakti ar klientiem, jo organizācijām ar apmierinātīiem darbiniekiem arī klienti ir apmierināti."⁷

Ekonomisti ir pētījuši apmierinātību ar darbu kā vienu no svarīgākajiem faktoriem, kas nosaka darba ķēmēju mobilitāti.⁸ ES-15 valstīs veiktie pētījumi pierāda arī, ka apmierinātība ar darbu pozitīvi korelē ar piedalīšanos darba-spēkā (it sevišķi sievietēm): pieaugot "labu" darbu īpatsvaram, pieaug sieviešu aktivitātes līmenis.⁹ Subjektīvā apmierinātība cieši korelē ar objektīvo darba kvalitāti: nozarēs, kur strādājošo apmierinātības līmenis pārsniedz vidējo, arī darba ražīgums ir 10–20% virs vidējā līmeņa, bet nozarēs, kur strādājošo apmierinātības līmenis atpaliek no vidējā, tas ir par 10–20% (Dānijā, Francijā, Nīderlandē) un pat 30–40% (Itālijā, Vācijā) zem vidējā līmeņa.¹⁰

Atkarībā no pētījuma mērķiem, pieejamajiem datiem un izvirzītajām hipotezēm pētnieki parasti vai nu aprobežojas tikai ar dažiem darba atribūtiem, vai arī apvieno tos vairākās grupās un analizē nevis katras faktora, bet veselu faktoru grupu ietekmi uz apmierinātību ar darbu. Strādājošo individu ietekme uz šo rādītāju arī tiek pētīta dažādās plaknēs: caur demogrāfisko pazīmju tiešām sekām; caur vērtību sistēmu un/vai personības tipu; caur apmierinātību ar dažādiem darba aspektiem.

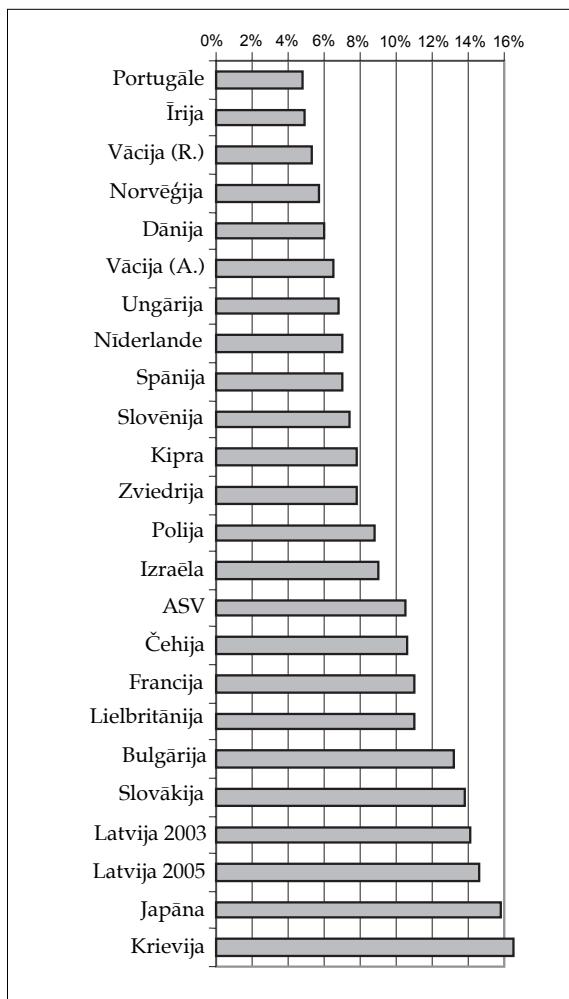
Pētījumi par apmierinātību ar darbu izmanto nacionālo un starptautisko socioloģisko apsekojumu datus. Kā svarīgākos var minēt:

- International Social Survey Programme (1989, 1997, 2002, 2005);
- European Community Household Panel (1994–2001);
- Working Life Barometer in the Baltic Countries (1998, 2002);
- First European Quality of Life Survey (2003).

Kādi ir galvenie literatūrā atrodamie atzinumi par apmierinātību ar darbu? Relatīvi maz nodarbināto ir neapmierināti ar savu darbu: piemēram, 2002. gadā Portugālē, Īrijā, Vācijā, Norvēģijā, Dānijā un Ungārijā tādu bija no 4,8% līdz

4. attēls

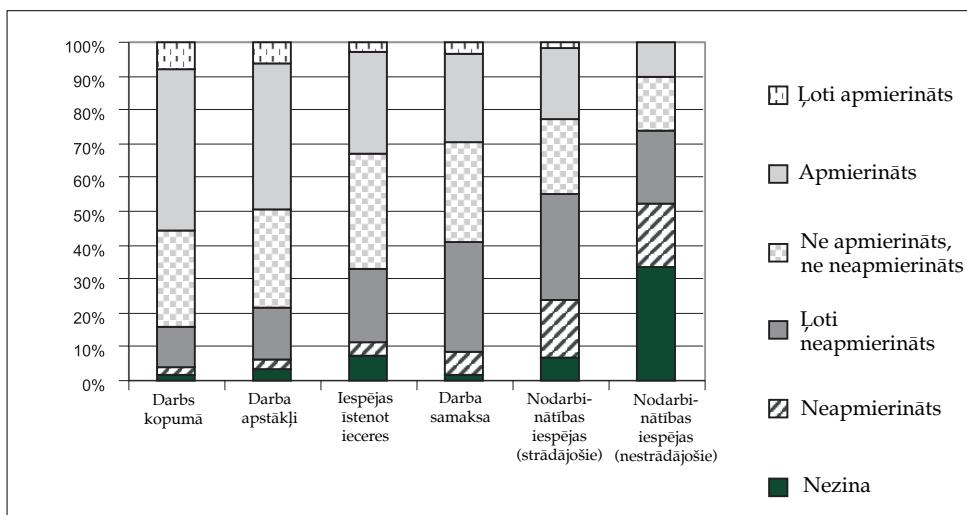
**Neapmierinātība ar darbu kopumā (% nodarbināto) Latvijā (2003, 2005)
un citās valstīs (2002)**

Avoti un piezīmes: Latvija 2003 un citu valstu dati – autora aprēķini, izmantojot Starptautiskās sociālo apsekojumu programmas (ISSP) datus (<http://www.za.uni-koeln.de/data/en/issp/codebooks/s3880cdb.pdf>). Iespējamās atbildes ir “pilnīgi apmierināts”, “joti apmierināts”, “diezgan apmierināts”, “ne apmierināts, ne neapmierināts”, “diezgan neapmierināts”, “joti neapmierināts”, “pilnīgi neapmierināts”. Parādīta pēdējo triju atbilžu īpatsvaru summa (pēc atbilžu “nezinu”, “grūti pateikt” izslēgšanas). Latvija 2005 – Dzives kvalitātes apsekojuma dati un autora aprēķini. Iespējamās atbildes ir “joti apmierināts”, “apmierināts”, “ne apmierināts, ne neapmierināts”, “neapmierināts”, “joti neapmierināts”. Parādīta pēdējo divu atbilžu īpatsvaru summa (pēc atbilžu “nezinu”, “grūti pateikt” izslēgšanas).

5. attēls

**Apmierinātība ar darbu, dažādiem darba aspektiem
un nodarbinātības iespējām. Latvija, 2005**

A v o t s: Dzīves kvalitātes apsekojuma dati un autora aprēķini.

6,8%; Nīderlandē, Spānijā, Slovēnijā, Kiprā un Zviedrijā – no 7% līdz 8%; Polijā un Izraēlā – ap 9%; ASV, Čehijā, Lielbritānijā un Francijā – ap 11%, Bulgārijā, Slovākijā un Latvijā – no 13% līdz 14%, Japānā un Krievijā ap 16% (sk. 4. attēlu). Fakts, ka daudzās Austrumeiropas valstis, neskaitoties uz relatīvi zemo darba samaksu, neapmierināto strādnieku ir ne vairāk kā ASV un Lielbritānijā, norāda uz to, ka apmierinātība ir drīzāk relatīvs, nevis absolūts indikators. Par atsevišķo darba aspektu (vai to grupu) relatīvo svarīgumu strādājošo skatījumā pastāv atšķirības starp valstīm, kā arī starp sociāli demogrāfiskajām grupām.¹¹

Šā raksta uzmanības centrā ir apmierinātība ar darbu kopumā, kā arī apmierinātība ar darba apstākļiem, darba samaksu un iespējām iestenot savas ieceres un mērķus darbā.

Vērtējot katru no šiem aspektiem, dzīves kvalitātes pētījuma respondenti varēja izvēlēties starp atbildēm "ļoti apmierināts", "apmierināts", "ne apmierināts, ne neapmierināts", "neapmierināts", "ļoti neapmierināts"¹² un "nezinu,

grūti pateikt". Atbilžu sadalijums, kas parādīts 5. attēlā, atļauj izdarīt virkni interesantu secinājumu.

Pirmkārt, 56% nodarbināto Latvijā ir apmierināti (vai ļoti apmierināti) ar savu darbu kopumā. Vienlaikus tikai 30% ir apmierināti ar darba samaksu. Tātad nav nekāda pamata uzskatīt, ka Latvijas iedzīvotāju skatījumā darbs ir svarīgs tikai kā iztikas avots. Daudzi ir apmierināti ar darbu tā saturu vai darba apstākļu dēļ, neņemot vērā neadekvāto darba samaksu.

Salīdzinot apmierinātību ar dažādiem darba aspektiem, puse respondentu ir apmierināta ar darba apstākļiem; tikai trešā daļa ir apmierināta ar iespējām īstenot savas ieceres un mērķus; apmierinātība ar darba samaksu ir vēl mazāk izplatīta. Neapmierināto proporcijas apstiprina šo tendenci: 39% respondentu ir neapmierināti ar darba samaksu, 25% – ar iespējām īstenot savas ieceres un mērķus darbā, 18% – ar darba apstākļiem. Atzīmēsim, ka neapmierināto ar darba apstākļiem skaits ir samazinājies salīdzinājumā ar 2001. gadu (29% pēc Eiropas darba apstākļu apsekojuma datiem) un 2002. gadu (22% pēc Baltijas valstu darba dzīves barometra datiem).¹³

Nodarbinātie Latvijā nav pārāk prasīgi: apmierināto ar darbu kopumā ir vairāk nekā to, kas ir apmierināti ar katru no minētajiem darba aspektiem. 1. tabulā parādītie dati liecina, ka apmierinātība ar vismaz diviem no trim aspektiem (darba samaksa, darba apstākļi, iespējas īstenot mērķus) praktiski garantē apmierinātību ar darbu kopumā. Savukārt pat neapmierinātība ar diviem vai pat visiem trim aspektiem neizslēdz apmierinātību ar darbu kopumā. Tikai 62% to respondentu, kas ir neapmierināti ar visiem trim aspektiem, izteica neapmierinātību arī ar darbu kopumā. Zems mūsu valsts darba ņēmēju prasību līmenis bija atzīmēts arī autora pētījumā par darba apstākļiem Latvijā.¹⁴ Viens no iemesliem ir tas, ka lielākā strādājošo daļa neredz reālas iespējas atrast labāku darbu: mazāk nekā 25% strādājošo ir apmierināti ar nodarbinātības iespējām savā dzīvesvietā (5. attēls).

Neapmierinātība ar darbu kopumā Latvijā ir vairāk izplatīta nekā citās Eiropas valstīs, izņemot Krieviju (sk. 4. attēlu). Šajā ziņā Latvija līdzinās Bulgārijai un Slovākijai; savukārt Ungārijā, Slovēnijā, Polijā un Čehijā neapmierināto darbinieku ir krietni mazāk. Formāli ar darbu neapmierināto strādnieku īpatsvars mūsu valstī gandrīz nav mainījies kopš 2002. gada. Tomēr ir jāņem vērā, ka dzīves kvalitātes apsekojuma laikā (2005. gada vasarā) līdz 5% Latvijas darbaspēka strādāja ārzemēs un aptaujai nebija pieejami. Var droši apgalvot, ka liela daļa no viņiem bija neapmierināta ar savu darbu Latvijā. Tātad faktiski

1. tabula

Apmierinātība ar darbu kopumā un tā aspektiem. Latvija, 2005

Apmierinātība ar trim darba aspektiem (darba samaksu, darba apstākļiem, iespējam istenot savus mērķus)	Apmierinātība ar darbu kopumā, %			
	Zema	Vidēja	Augsta	Kopā
Augsta visos trijos gadījumos	0,0	3,7	96,3	100
Augsta divos gadījumos	1,7	4,5	93,8	100
Augsta vienā, vidēja divos gadījumos	1,8	33,5	64,7	100
Vidēja visos trijos gadījumos	1,6	56,7	41,7	100
Augsta vienā gadījumā, vidēja vienā gadījumā, zema vienā gadījumā	9,8	43,6	46,6	100
Vidēja divos gadījumos, zema vienā gadījumā	20,4	53,1	26,5	100
Augsta vienā gadījumā, zema divos gadījumos	35,0	29,1	35,9	100
Vidēja vienā gadījumā, zema divos gadījumos	37,0	45,0	18,0	100
Zema visos trijos gadījumos	61,7	23,8	14,5	100

P i e z ī m e: Tabulā tiek izmantoti šādi saīsināti apzīmējumi: augsta apmierinātība: respondents ir ļoti apmierināts vai apmierināts; zema apmierinātība: respondents ir ļoti neapmierināts vai neapmierināts; vidēja apmierinātība: respondents nav ne apmierināts, ne neapmierināts.

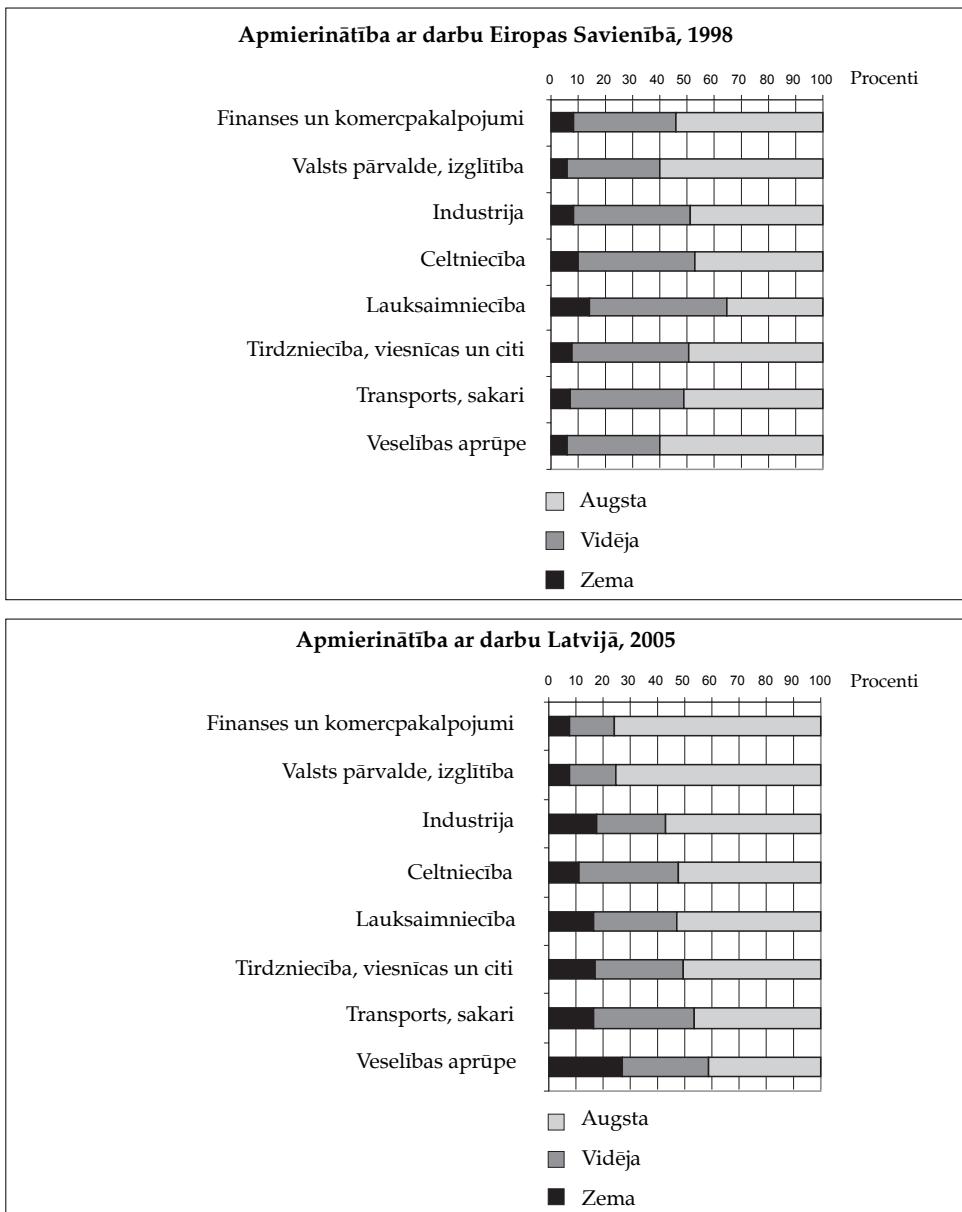
ar darbu neapmierināto strādājošo īpatsvars ir pieaudzis. Tas visticamāk ir izskaidrojams ar to, ka plašākas nodarbinātības iespējas, kas parādījās pēc valsts pievienošanās ES, paaugstināja "atskaites punktu" darba kvalitātes skalā.

Spriežot pēc Starptautiskās sociālo apsekojumu programmas (ISSP) datiem, 2003. gada decembrī Latvijā 23% nodarbināto bija pilnīgi vai ļoti apmierināti ar savu darbu. Tas ir tikpat daudz, cik Polijā, nedaudz mazāk kā Čehijā un Krievijā (26%), krietni mazāk nekā Ungārijā, Slovēnijā, Francijā, Spānijā, Austrumvācijā un Lielbritānijā (33–35%) un daudz mazāk nekā Slovākijā, Rietumvācijā, Zviedrijā, Norvēģijā un Somijā (40–41%), nerunājot nemaz par Īriju, ASV, Dāniju un Austriju (48–53%).¹⁵

6. attēls ļauj salīdzināt apmierinātību ar darbu dažādos tautsaimniecības sektoros vecajās ES dalibvalstis (tika izmantoti 1998. gada dati, jo jaunāko apsekojumu detalizēti rezultāti nebija pieejami) un Latvijā (2005. gada dati). Latvijā var izdalīt četrus sektorus, kuros nodarbinātie ir caurmērā daudz

6. attēls

**Relatīvā apmierinātība ar darbu dažādās nozarēs ES-15 valstīs (1998)
un Latvijā (2005)**

Anoti: ES-15 – Employment in Europe 2002. P. 84; Latvija – Dzives kvalitātes apsekojuma dati un autora aprēķini.

Piezīme: ES-15 apmierinātība tika mērīta 6 punktu skalā, Latvijā – 5 punktu skalā.

vairāk apmierināti nekā vidēji: finanses, komercpakalpojumi, valsts pārvalde, izglītība. Savukārt veselības aprūpē nodarbinātie ir caurmērā daudz mazāk apmierināti nekā citu nozaru darbinieki. Rietumeiropā apmierinātība ir virs vidējā līmeņa tajos pašos četros sektoros, kuros Latvijā, bet tiem pievienojas arī veselības aprūpe; turklāt atšķirība starp "labākajiem" sektoriem un pārējiem Rietumeiropā ir mazāk spilgta nekā pie mums. Vismazāk apmierināti Rietumeiropā ir lauksaimniecības darbinieki.

Interesants darbs ir tikpat vērtīgs kā augsta alga, taču neinteresants darbs nav tikpat sliks kā zema alga

Lai noteiktu, kā apmierinātība ar atsevišķiem darba aspektiem ietekmē individu apmierinātību ar darbu kopumā, tika veikta ekonometriskā datu analīze, kurās rezultāti ir parādīti 2. tabulā. Augšējā tabulas daļa ir atvēlēta apmierinātībai ar darba aspektiem (šeit "atsauces grupa" ir respondenti, kas ir neapmierināti, ne neapmierināti). Apakšējā tabulas daļā ir strādājošo individuālo pazīmju aspekti. Koeficientu zīme norāda ietekmes virzienu, bet koeficientu absolūtās vērtības atbilst ietekmes stiprumam (pieņemot, ka citi faktori nemainās). Jo vairāk zvaigznīšu, jo mazākas vērtējumu statistiskās klūdas.

Ir redzams, ka apmierinātība vai neapmierinātība ar darba atalgojumu ietekmē apmierinātību ar darbu pretējos virzienos, bet "ar vienādu spēku". Turpretim pārējo divu darba aspektu ietekme ir asimetriska: ja respondents ir ļoti apmierināts ar darba apstākļiem (vai ar iespējām īstenot savus mērķus darbā), tad viņa "apmierinātības ar darbu indekss" ir par 2,5–2,6 vienībām lielāks nekā pēc citiem parametriem līdzīgam respondentam, kurš ir ne apmierināts, ne neapmierināts ar šo darba aspektu. Šis faktors ir gandrīz tikpat stiprs kā attiecīgs darba samaksas faktors. Taču, ja respondents ir ļoti neapmierināts vai neapmierināts ar darba apstākļiem (vai ar iespējām īstenot savus mērķus darbā), tad negatīvais iespaids uz kopējo apmierinātību ar darbu ir divreiz mazāks nekā darba samaksas gadījumā.

Tātad var secināt, ka Latvijā strādājošie augstu vērtē labus darba apstākļus un interesantu darbu ar labām pašrealizācijas iespējām; tomēr caurmērā Latvijas darba ķēmēju prasību līmenis pret darba saturu un it īpaši darba apstākļiem ir zems – viņi it gatavi samierināties ar sliktiem darba apstākļiem un mazāk interesantu darbu.

2. tabula

Apmierinātību ar darbu noteicošie faktori. Latvija, 2005

	Darba aspekti		
	Darba samaksa	Darba apstākļi	Iespējas īstenot ieceres un mērķus darbā
Apmierinātība ar darba aspektiem			
Ļoti apmierināts	2,9***	2,6***	2,5***
Apmierināts	1,1***	1,4***	0,7***
Ne apmierināts, ne neapmierināts	0,0	0,0	0,0
Neapmierināts	-1,0***	-0,5	-0,5**
Ļoti neapmierināts	-2,6***	-1,2**	-1,2**
Citi faktori			
Dzīvo kopā ar bērniem	0,5***		
Augstākā izglītība	0,7**		
Vidējā izglītība	0,5*		
Vadītājs, speciālists vai kalpotājs (salīdzinājumā ar fiziskā darba strādniekiem)	0,5**		
Ir mainījis darbu pēdējā gada laikā	-0,4*		
Dzīvo laukos	0,3*		
Dzimums	Ietekme nav statistiski nozīmīga		
Ģimenē lietotā valoda	Ietekme nav statistiski nozīmīga		
Vecums	Ietekme nav statistiski nozīmīga		
Reģions	Ietekme nav statistiski nozīmīga		

N = 607; pseido R² = 0,307; Log L = -527,0

P i e z i m e: Sakārtotās loģistikās regresijas rezultāti; * (**, ***) – novērtētie koeficienti statistiski nozīmīgi atšķiras no nulles 10% (respektīvi, 5%, 1%) limenī.

A v o t s: Dzīves kvalitātes apsekojuma dati un autora aprēķini.

Ja diviem strādājošajiem ir vienāds izglītības limenis un ģimenes stāvoklis, abi dzīvo pilsētā (vai laukos), abi strādā garīgo (vai fizisko) darbu un ir vienādi apmierināti ar darbu ienākumiem, darba apstākļiem un darba saturu, tad

var prognozēt, ka viņi būs vienādi apmierināti ar darbu kopumā neatkarīgi no viņu dzimuma, vecuma, dzīvesvietas reģiona un no tā, vai mājās runā latviski vai krieviski.

Pieaugot izglītības limenim (un pārejiem 2. tabulā minētajiem faktoriem nemanīnoties), apmierinātība ar darbu pieaug. Līdzīgi rezultāti ir atrodami pētījumos, kas izmanto 1997. gada un 2002. gada Starptautiskās sociālo apsekojumu programmas (ISSP) ietvaros vāktos datus, respektīvi, no 21 un 35 valstīm.¹⁶ Tas var būt izskaidrojams ar izglītības iespaidu uz darba samaksu, jo darba samaksa šajos pētījumos netiek kontrolēta (tomēr vienā no tiem, tāpat kā mūsu pētījumā, ir kontrolēts darba samaksas subjektīvais vērtējums). Savukārt ir virkne pētījumu, kuri parāda, ka ekonomiski attīstītās valstīs izglītības ietekme uz apmierinātību ar darbu lielākoties ir vai nu negatīva, vai nav statistiski nozīmīga, ja darba samaksas ietekme ir izslēgta.¹⁷ Daži no šiem pētījumiem izmanto 70. gadu ASV datus, citi – ISSP (1997. gada) datus par 15 OECD valstīm un 1994.–2001. gada datus no ES mājsaimniecību pētījuma (ECHP).

Apmierinātību ar darbu pozitīvi ietekmē arī dzīvošana kopā ar bērniem (līdzīgs faktors bija atrasts ES-15 valstīs¹⁸). Pārsteidzoši, bet darbinieki, kas nesen mainījuši darbavietu, ir nedaudz mazāk apmierināti kā citi (pārejiem apstākļiem nemanīnoties).

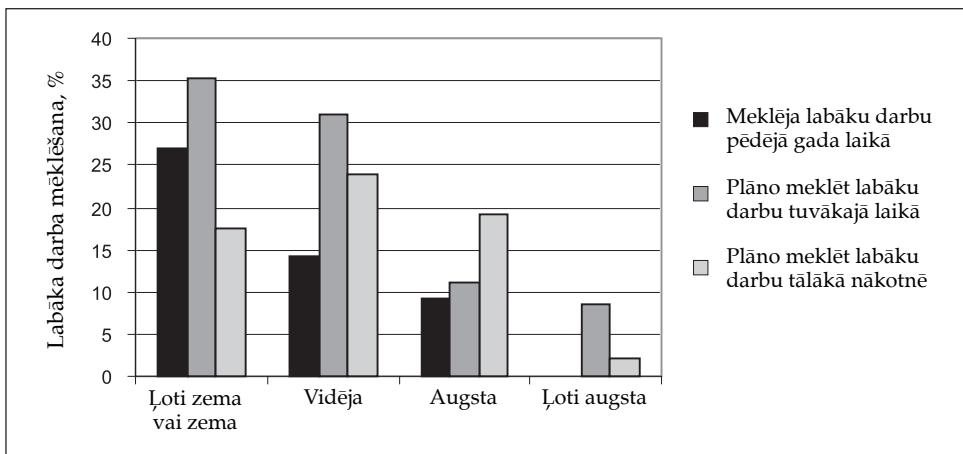
Jauna darba meklēšana un apmierinātība ar darbu

Iepriekšējā nodalā tika noskaidrots, kādā veidā apmierinātība ar darbu ir atkarīga no apmierinātības ar darba ienākumiem, apstākļiem un saturu. Tagad pievērsīsimies citam jautājumam: kā strādājošo pazīmes un objektīvie darba raksturojumi ietekmē apmierinātību ar darbu un tā aspektiem, kā arī vēlmi meklēt jaunu darbavietu.

Cita darba meklēšana ir cieši saistīta ar apmierinātību ar esošo darbu. 7. atēlā redzams, ka pēdējā gada laikā labāku darbu ir meklējis katrs ceturtais no tiem strādājošajiem, kas nav apmierināti ar pašreizējo darbu, katrs desmitais no tiem, kas ir apmierināti, un neviens no tiem, kas ir ļoti apmierināti.

Vēlme meklēt citu darbu tuvākajā nākotnē arī samazinās, pieaugot apmierinātībai ar esošo darbu, tomēr arī no tiem, kas ir ļoti apmierināti, katrs desmitais plāno drīzumā sameklēt kaut ko vēl labāku. Caurmērā 24% nodarbināto

7. attēls

Apmierinātība ar darbu un jauna darba meklēšana. Latvija, 2005

A v o t s: Dzīves kvalitātes apsekojuma dati un autora aprēķini.

P i e z ī m e: Ir izslēgti respondenti, kas mainījuši darbu pēdējā gada laikā.

pēdējā gada laikā ir meklējuši jaunu darbu un vēl 17% plāno to darīt tuvākajā nākotnē. Jaunā darba meklēšana bijusi diezgan sekmīga: vairāk nekā puse (56%) no meklētājiem tiešām mainījuši darbavietu, un vēl 12% tikuši paaugstināti amatā savā vecajā darbā. Pavisam kopā 12 mēnešu laikā darbavietu ir mainījuši 15% nodarbināto dzīves kvalitātes apsekojuma respondentu. Salīdzinājumam var atzīmēt, ka, pēc 2004. gada darbaspēka apsekojuma (DSA) datiem, šis rādītājs ir ap 10 procentiem. Atšķirība daļēji izskaidrojama ar to, ka dzīves kvalitātes apsekojums nav tik reprezentatīvs kā DSA (respondentu skaits ir daudz mazāks), bet daļēji ar to, ka 2005. gadā ir pieaugusi strādājošo mobilitāte.

3. tabulā ir sniegti apmierinātības ar darbu un darba tirgus rīcībspēju noteicošo faktoru analize. Faktori ir sadalīti divās grupās:

(I) darbinieka demogrāfiskās pazīmes: vecums, dzimums, ģimenes stāvoklis, izglītība, ģimenē biežāk lietotā valoda, dzīvesvieta;

(II) darba pazīmes (profesiju grupa, uzņēmuma ekonomiskās darbības sektors).

Koeficientu zīme norāda ietekmes virzienu (mainoties tikai attiecīgajam faktoram). Ja koeficients ir atzīmēts ar vienu (respektīvi divām, trim) zvaigznīti, tad var ar 90% (respektīvi 95%, 99%) varbūtību apgalvot, ka faktoram ir sistemātiska ietekmē uz iznākumu (piemēram, uz apmierinātību ar darbu). Pārējos gadījumos dati neļauj secināt, ka faktoram ir sistemātiska ietekme uz iznākumu. Katrā kolonnā koeficienti ir salīdzināmi arī pēc absolūtās vērtības – lielākai vērtībai atbilst stiprāka ietekme uz iznākumu.

Pirmajās četrās kolonnās ir redzama faktoru ietekme uz apmierinātību ar darbu kopumā un tā aspektiem: darba samaksu, darba apstākļiem un iespējām īstenot savus mērķus darbā. Trīs pēdējās kolonas raksturo faktoru ietekmi uz:

- tieksmi meklēt labāku darbu (visaugsākā tieksme ir tiem respondentiem, kuri ir meklējuši labāku darbu pēdējā gada laikā; viņiem seko tie, kuri plāno to darīt tuvākajā laikā; vēl mazāka tieksme ir tiem, kas plāno to darīt tālākā nākotnē, un vismazākā – tiem, kas nemeklēja citu darbu un neplāno to darīt);
- varbūtību, ka darbavieta ir mainīta pēdējā gada laikā (respondenti tika sadalīti divās kategorijas – tie, kas ir mainījuši darbu pēdējā gada laikā, un pārējie);
- respondentu rīcībspējas darba tirgū pašnovērtejumu (tieki izveidots indekss, kas apkopo atbildes uz trim jautājumiem: "Cik lielā vai mazā mērā Jūs personiski varat ietekmēt: (a) savu situāciju darba tirgū; (b) algu pamatdarbā; (c) darba vidi un apstākļus pamatdarbā?")

Apmierinātības atkarībai no vecuma piemīt U veida forma: visvairāk apmierināti (vienādos pārējos apstākļos) ir jaunieši un gados vecāki darbinieki, savukārt vismazāk apmierināti ir 40–45 gadus vecie. Par lidzīgiem rezultātiem ziņo daudzi pētījumi, kas izmanto datus par ES-15 valstīm vai par OECD un dažām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm.¹⁹ Citi pētījumi apstiprina lielāko apmierinātību tikai starp gados vecākiem darbiniekiem.²⁰

Visi rīcībspējas indikatori samazinās līdz ar vecumu: visvairāk noskaņoti meklēt citu darbu ir jaunieši, viņi faktiski biežāk maina darbavietu, ir vairāk pārliecināti, ka var ietekmēt savu situāciju darba tirgū. Dzimumam un dzimtajai valodai uz strādājošo rīcībspēju nav nozīmīgas ietekmes.

Sievetes Latvijā ir mazāk apmierinātas ar darbu (it īpaši ar darba samaksu un iespējām īstenot savus mērķus darbā) nekā vīrieši (vienādos pārējos apstākļos). Jāatzīmē, ka starptautiskajā kontekstā tā ir diezgan neparasta situācija: pētījumos, kas izmanto veco ES dalībvalstu datus vai OECD valstu datus,

3. tabula

Apmierinātību ar darbu un rīcībspēju noteicošie faktori

Faktori	Apmierinātība				Rīcībspēja darba tirgū		
	Ar darbu kopumā	Ar darba samaksu	Ar darba apstākļiem	Ar iespejām īstenot mērķus darbā	Tieksmes meklēt citu darba-vietu	Ir mainījis darbu pēdējā gada laika	Tic, ka var ietekmēt savu algu, darba vidi u. tml.
Vecums (gados)	maksimāla jauniešiem un gados vecākiem, minimāla 40–45 gadu vecumā				-0,04***	-0,03***	-0,03***
Sieviete	-0,34*	-0,38**	-0,28	-0,33**	0,25	0,30	-0,17
Mājas runā krieviski	-0,25	-0,07	-0,32**	0,23	0,00	0,17	0,14
Precēts	0,17	0,14	-0,02	0,20	0,11	0,00	-0,06
Dzīvo ar bērniem	0,46**	0,26	-0,06	0,11	-0,41**	-0,43*	-0,14
Izglītība							
Augstākā	0,54*	0,65**	0,22	0,15	0,25	0,14	0,49
Vidējā	0,31	0,06	0,02	-0,15	0,23	0,01	-0,10
Darba veids (salīdzinājumā ar algoto fiziskā darba strādnieku)							
Algots speciālists vai kalpotājs	0,68***	0,44**	0,47**	0,12	-0,42**	0,02	0,55***
Pašnodarbinātais	1,25***	1,11***	1,10**	0,55**	-0,52*	0,23	1,66***
Nodarbinātības sektors (salīdzinājumā ar lauksaimniecību)							
Rūpniecība un būvniecība	-0,07	-0,27	0,17	-0,16	0,01	-0,14	-0,36
Izglītība	0,69*	-0,81**	0,68	0,31	-0,68*	-0,54	-0,03
Finances							
un komercpakalpojumi	0,35	-0,34	0,59*	0,26	-0,41	-0,29	0,31
Citi pakalpojumi	-0,44	-0,62**	0,17	-0,15	0,21	-0,14	0,18
Dzīvo laukos	-0,11	-0,20	-0,45**	-0,09	-0,27	-0,10	0,21
Reģions (salīdzinājumā ar Rīgas reģionu)							
Vidzeme	-0,08	0,14	0,23	0,44*	0,99***	0,54	0,14
Zemgale	-0,23	-0,30	0,29	0,01	0,69***	0,23	-0,21
Kurzeme	0,16	-0,39	0,49**	-0,3	0,14	-0,22	-0,13
Latgale	-0,44*	-0,19	-0,52**	-0,47**	0,15	-0,28	-1,03***
Mainījis darbavietu pēdējā gada laikā	-0,48**	-0,25	-0,48**				
Hroniska slimība	-0,44*	-0,78***	-0,47*	-0,45	0,50*	0,07	-0,45*
N	666	665	654	626	652	677	661

Piezīme: Tabulā parādīti sakārtoto loģistisko regresiju koeficienti; * (**, ***) – novērtētie koeficienti statistiski nozīmīgi atšķiras no nulles 10% (respektīvi 5%, 1%) līmenī.

Avots: Dzīves kvalitātes apsekojuma dati un autora aprēķini.

kā arī OECD un atsevišķu Austrumeiropas valstu datus, lielākoties tiek konstatēta pretēja situācija. Atsevišķos gadījumos dzimumam nav statistiski nozīmīgas ietekmes uz apmierinātību ar darbu; tikai Niderlandē augsti apmaksāto darbinieku vidū sievietes ir mazāk apmierinātas.²¹

Strādājošie, kas mājās runā krieviski (vienādos pārējos apstākļos), ir tikpat apmierināti kā latviski runājošie ar darba samaksu un saturu, bet mazāk apmierināti ar darba apstākļiem; apmierinātība ar darbu kopumā krieviski runājošajiem ir nedaudz zemāka, bet atšķirība nesasniedz statistiska nozīmīguma robežu.

Vadītāji, algotie speciālisti un kalpotāji, un it īpaši pašnodarbinātie pauž nozīmīgi augstāko apmierinātības limeni, mazāko vēlmi meklēt citu darbavietu un lielāku ticību savām spējām ietekmēt savu situāciju darba tirgū nekā algotie fiziskā darba strādnieki ar līdzīgām demogrāfiskām pazīmēm. Augstāku apmierinātību pašnodarbināto vidū konstatējuši arī Blanšflavers un Osvalds,²² kā arī Freijs un Bencs;²³ pēdējie izvirza hipotēzi, ka tas izskaidrojams galvenokārt ar neatkarības izjūtu.

Izglītības darbinieki Latvijā (vienādos pārējos apstākļos) ir nozīmīgi vairāk apmierināti ar savu darbu kopumā un izrāda mazāku vēlmi meklēt labāku darbu nekā citu nozaru darbinieki, kaut arī izglītībā nodarbinātie ir nozīmīgi mazāk apmierināti ar darba samaksu.

Latgalē dzīvojošie nodarbinātie salīdzinājumā ar citiem pauž nozīmīgi zemāku apmierinātību ar darbu kopumā, kā arī ar darba apstākļiem un saturu. Varētu sagaidīt, ka viņi ir vairāk motivēti meklēt labāku darbu. Tomēr latgalieši šajā ziņā ir ne vairāk aktīvi kā Rīgas reģiona un Kurzemes iedzīvotajai. Vislielākā aktivitāte jauna darba meklējumos tika novērota Vidzemē un Zemgalē. Latgalieši caurmērā ļoti pesimistiski skatās uz iespējām ietekmēt savu situāciju darba tirgū.

Kā varēja sagaidīt, faktori, kas pozitīvi (negatīvi) ietekmē apmierinātību ar darbu kopumā, lielākoties samazina (palielina) tieksmi meklēt citu darbavietu. Tomēr ir izņēmumi: gados jaunākie strādājošie ir daudz vairāk tendēti mainīt darbu nekā vidējā vecuma darbinieki, kaut arī jaunieši vienādos pārējos apstākļos ir vairāk apmierināti. Cits izņēmums ir iepriekš aplūkotais Latgales gadījums.

Līdzīgi citu pētījumu rezultātiem, tika atrasta arī tiešā cēloņsakarība starp neapmierinātību ar darbu un strādājošo mobilitāti. Attiecīgais modelis (kas šeit nav parādīts vietas trūkuma dēļ) tiek iegūts, papildinot 3. tabulas piekto (no kreisās) modeli ar apmierinātības līmeņa indikatoriem. Šā modeļa rezultāti vēlreiz apstiprina, ka Latvijas darba ņēmēju prasību līmenis nav pārāk augsts:

salidzinājumā ar vidējo apmierinātības līmeni neapmierinātības ietekme uz tieksmi meklēt citu darbavietu ir divreiz vājāka nekā apmierinātības ietekme (protams, šīs divas ietekmes darbojas pretējos virzienos).

Labs darbs – laba dzīve?

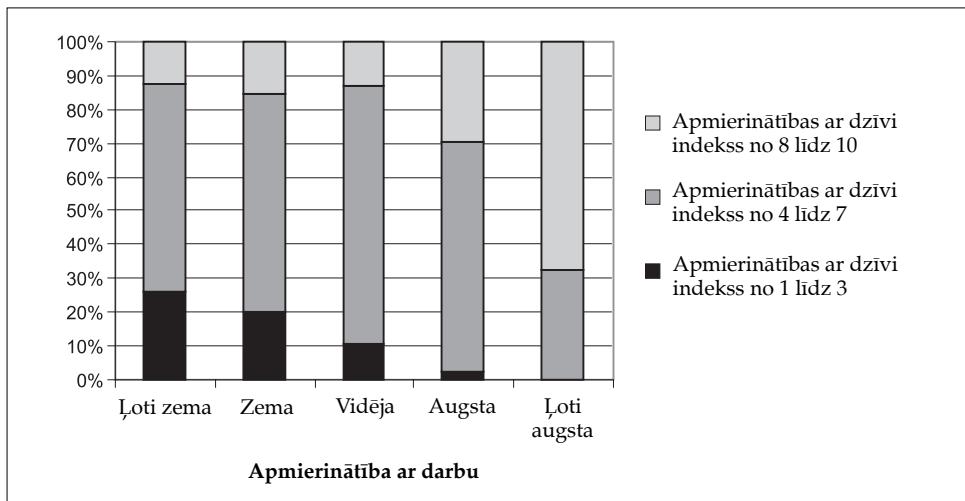
Dzīves kvalitātes apsekojuma respondenti vērtēja apmierinātību ar dzīvi 10 punktu skalā. Kā redzams 8. attēlā, pieaugot respondentu apmierinātībai ar savu darbu, samazinās ļoti zemu (no 1 līdz 3) dzīves vērtējumu īpatsvars un pieaug ļoti augstu (no 8 līdz 10) dzīves vērtējumu īpatsvars. Starp tiem respondentiem, kas ir apmierināti vai ļoti apmierināti ar savu darbu, ļoti zemi dzīves vērtējumi praktiski nav sastopami.

Lai salidzinātu dažādu dzīves jomu relatīvo svarīgumu no apmierinātības ar dzīvi viedokļa, tika veikta ekonometriskā analīze, kuras rezultāti ir parādīti 4. tabulā. Kā redzams (2.) specifikācijā, apmierinātība ar materiālo labklājību, ģimenes dzīvi, darbu un veselību sniedz izskaidrojumu par 34% no apmierinātības ar dzīvi variācijas nodarbināto iedzīvotāju vidū.²⁴ Pievienojot apmierinātību ar iespēju pavadīt brīvo laiku atbilstīgi savām vēlmēm ((3.) specifikācija), determinācijas koeficients pieaug tikai nedaudz – līdz 35%; ņemot vērā apmierinātību ar mājokli, kā arī galvenās demogrāfiskās pazīmes, šo rādītāju izdozas pacelt līdz 38,5% ((4.) specifikācija). Atlikusī (lielākā!) variācijas daļa ir saistīta ar smalkākām individuālām atšķirībām.

Regresiju koeficienti norāda uz to, ka apmierinātība ar dzīvi ir visstiprāk atkarīga no apmierinātības ar materiālo labklājību; izslēdzot šā faktora ietekmi, apmierinātība ar ģimenes dzīvi un apmierinātība ar darbu ietekmē dzīves kvalitātes pašnovērtējumu apmēram vienādā mērā, ar nelielu ģimenes pārsvaru. Apmierinātībai ar mājokli un ar veselību ir samērā vāja (veselībai – pat statistiski nenozīmīga) ietekme.

Interesanti, ka apmierinātības ar darbu koeficients praktiski sakrīt ar to, kāds bija iegūts no 2003. gada dzīves kvalitātes apsekojuma datiem ((1.) specifikācija). Arī kopumā rezultāti no diviem avotiem ((1.) un (2.) specifikācija) kvalitatīvi gandrīz neatšķiras; tas fakts, ka dzīves līmena un veselības faktori pēc 2003. gada rezultātiem ir stiprāki, visticamāk, izskaidrojams ar to, ka 10 punktu skala, kas tika lietota 2003. gada apsekojumā, respondentiem deva iespēju precīzāk novērtēt šos aspektus.

8. attēls

Apmierinātība ar darbu un apmierinātība ar dzīvi. Latvija, 2005

Avots: Dzīves kvalitātes apsekojuma dati un autora aprēķini.

Rezumējot var secināt, ka apmierinātība ar materiālo labklājību, ģimenes dzīvi un darbu ir trīs svarīgākie faktori, kas nosaka nodarbināto indivīdu dzīves kvalitātes pašnovērtējumu. Tas vēlreiz apstiprina darba nozīmīgumu Latvijas iedzīvotāju vērtību sistēmā.

Kad apmierinātība ar svarīgākajām dzīves jomām ir apzināta, demogrāfisko pazīmju ietekme uz dzīves kvalitātes pašnovērtējumu ir diezgan maza. Pie mēram, dzimumam vispār šajā gadījumā nav nozīmes. Tomēr pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp dažādu reģionu iedzīvotājiem, starp lauciniekiem un pilsētniekiem, kā arī starp latviski un krieviski runājošajiem. Pieņemot vienādu apmierinātību ar galvenajām dzīves jomām, Latgales, Kurzemes un it īpaši Zemgales iedzīvotājiem ir tendence vērtēt savu dzīves kvalitāti zemāk nekā Rīgas reģiona vai Vidzemes iedzīvotājiem; laucinieki optimistiskāk nekā pilsētnieki raugās uz dzīvi kopumā; krieviski runājošo darbinieku dzīves pašvērtējums ir par 0,25 punktiem augstāks nekā viņu latviski runājošajiem kaimiņiem. Reģionālās atšķirības ir daudz stiprākas nekā valodas iespāids.

4. *tabula***Apmierinātību ar dzīvi noteicošie faktori. Latvija, 2003 un 2005**

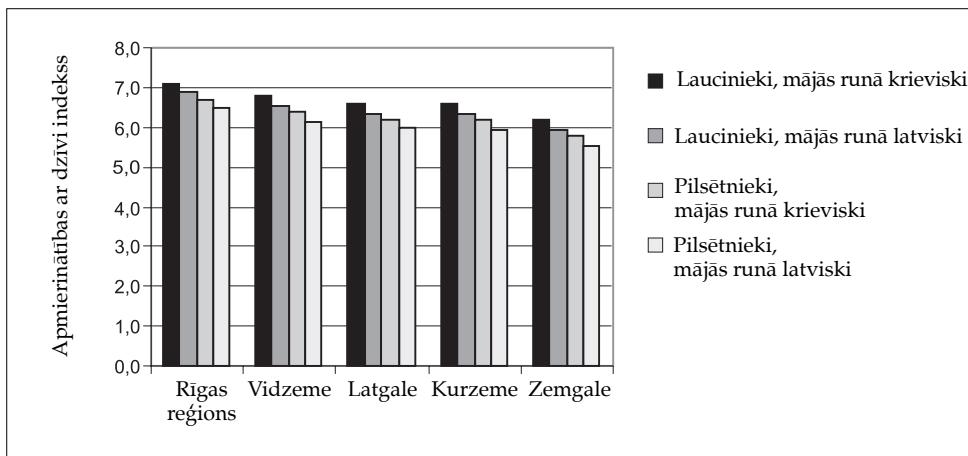
	(1.) 2003	(2.) 2005	(3.) 2005	(4.) 2005
Apmierinātība ar dzīves aspektiem				
Materiālā labklājība	0,50***	0,33***	0,31***	0,28***
Ģimenes dzīve	0,15**	0,21***	0,20***	0,20***
Darbs	0,20***	0,18***	0,17***	0,18***
Veselība	0,15**	0,07*	0,06	0,05
Iespējas pavadīt brīvo laiku atbilstīgi savām vēlmēm			0,09**	0,08**
Mājoklis				0,07*
Demogrāfiskās pazīmes				
Sieviete			0,00	
Vecums (koefic. 10)			-0,09*	
Majās runā krieviski			0,25*	
Dzīvesvieta (salīdzinājumā ar Rīgas reģionu un pilsētām)				
Vidzeme			-0,32	
Latgale			-0,50**	
Kurzeme			-0,53***	
Zemgale			-0,91***	
Lauki			0,40***	
N	600	600	597	
R ²	0,342	0,350	0,385	

Piezīmes: Tabulā parādīti lineāro regresijas modeļu koeficienti. Atkarīgais mainīgais ir apmierinātības ar dzīvi vērtējums 10 punktu skalā. Apmierinātība ar dzīves aspektiem (1.) modelī ir mērīta tādā pašā skalā, bet modeļos (2.)–(4.) – piecu punktu skalā, tāpēc šo modeļu koeficienti ir izdalīti ar 2. Regresiju brīvie locekļi nav parādīti. *, **, *** – novērtētie koeficienti statistiski nozīmīgi atšķiras no nulles (respektīvi 10%, 5%, 1% limenī).

Avoti: 2003 – First European Quality of Life Survey: Life Satisfaction, Happiness and Sense of Belonging. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2005. Table 7, 8. 2005 – Dzīves kvalitātes apsekojuma dati un autora aprēķini.

9.attēls

**Prognozētais apmierinātības ar dzīvi indekss atkarībā no dzīvesvietas
un galvenās ģimenē lietotās valodas**

P i e n ē m u m i: respondents ir 40 gadu vecs, nodarbināts, nav apmierināts ar savu un ģimenes materiālo labklājību, ir apmierināts ar savu ģimenes dzīvi, ar savu darbu kopumā, ar savu veselību, ar iespējām pavadit brīvo laiku atbilstīgi savām vēlmēm un ar savu mājokli.

Vidējais nodarbināto iedzīvotāju dzīves kvalitātes indekss ir 6,16 (standartķlūda – 0,09) latviski runājošajiem un 6,34 (standartķlūda – 0,12) krieviski runājošajiem; starpība nav statistiski nozīmīga.

9.attēlā ir parādīts, kā mainās prognozētais apmierinātības ar dzīvi indekss atkarībā no dzīvesvietas un ģimenē lietotās valodas, pieņemot, ka indivīds ir 40 gadu vecs, nodarbināts, nav apmierināts ar savu un ģimenes materiālo labklājību, ir apmierināts ar savu ģimenes dzīvi, ar darbu kopumā, ar savu veselību, ar iespējām pavadit brīvo laiku atbilstīgi savām vēlmēm un ar savu mājokli. Tā, piemēram, salīdzinot divus latviski runājošos individus – Andri, kas dzīvo laukos Rīgas reģionā, un Uldi, kas dzīvo kādā Zemgales pilsētā, Andrim sagaidāmais dzīves kvalitātes pašvērtējums būs 6,9 punkti (no 10 iespējamiem), bet Uldim – tikai 5,6 punkti.

Secinājumi

Analizējot 2005. gada dzīves kvalitātes apsekojuma datus, tika konstatēts, ka darbs Latvijas iedzīvotāju vērtību sistēmā ieņem ļoti svarīgu vietu. Turklāt nav pamata uzskatīt, ka mūsu valsts iedzīvotāju skatījumā darbs ir svarīgs tikai kā iztikas avots. Daudzi ir apmierināti ar darbu, pat neņemot vērā neadekvāto atalgojumu, jo darbs dod strādniekam iespēju īstenot savas ieceres. Šāda situācija raksturīga, piemēram, izglītības darbiniekiem.

Neapmierinātība ar darbu kopumā Latvijā ir vairāk izplatīta nekā citās Eiropas valstīs, izņemot Krieviju. Vienlaikus salidzinājumā ar citām dzīves jomām atpalikšana apmierinātības ziņā ir mazāka. Nodarbinātie Latvijā nav pārāk prasīgi: apmierināto ar darbu kopumā ir vairāk nekā to, kas ir apmierināti ar katru no atsevišķiem darba aspektiem. Gandrīz 40% strādājošo ir neapmierināti ar darba samaksu, 25% – ar iespējām īstenot savas ieceres un mērķus darbā, 18% – ar darba apstākļiem, 14% – ar savu darbu kopumā.

Tāpat kā citur pasaulei, Latvijā pastāv cieša saikne starp neapmierinātību ar darbu un strādājošo vēlmi meklēt citu darbavietu. Strādnieku mobilitātes līmenis caurmērā ir pietiekami augsts, tomēr tie, kas nesen mainījuši darbavietu, ir vēl mazāk apmierināti ar darbu nekā pārējie. Vēl viena problēma ir saistīta ar to, ka Latgalē, kur apmierinātības ar darbu līmenis ir zemāks nekā citur, mobilitātes līmenis nav pietiekams; latgalieši ļoti pesimistiski vērtē savu rīcibspēju darba tirgū.

Sievietes Latvijā ar darbu (it īpaši ar darba samaksu un iespējām īstenot savus mērķus darbā) ir apmierinātas mazāk nekā vīrieši (vienādos pārējos apstākļos). Starptautiskajā kontekstā tā ir diezgan neparasta situācija.

Latvijas strādājošo iedzīvotāju dzīves kvalitātes pašnovērtējumu visstiprāk ietekmē apmierinātība ar materiālo labklājību, kam seko apmierinātība ar ģimenes dzīvi un ar darbu. To respondentu vidū, kas ir apmierināti vai ļoti apmierināti ar savu darbu, ļoti zems dzīves pašnovērtējums praktiski nav sastopams.

Visi šā pētījuma rezultāti norāda uz to, ka jauno, mūsdienīgo darbavietu veidošana Latvijā ir viens no efektīvākajiem dzīves kvalitātes uzlabošanas instrumentiem. Savukārt darbinieku mobilitātes efektivitāti varētu palielināt informācijas par brīvajām darba vakancēm visos valsts reģionos plašāka pieejamība.

Atsauses un piezīmes

¹ First European Quality of Life Survey: Life Satisfaction, Happiness and Sense of Belonging. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2005. Table 7, 8.

² Jouhette S., Romans F. EU Labour Force Survey Principal Results 2004 // Statistics in Focus, Population and Social Conditions. 9/2005. Table 6.

³ Latvijas darbaspēka apsekojuma dati un autora aprēķini 2004. g.

⁴ Hazans M. Latvia: Working Too Hard? // Daniel Vaughan-Whitehead (ed.). Working and Employment Conditions in New EU Member States – Convergence or Diversity? ILO-EC, Geneva: ILO, 2005. P. 161–212; <http://ssrn.com/abstract=742124>.

⁵ First European Quality of Life Survey. P. 28.

⁶ Sk., piemēram: Kalleberg A. L. Work Values and Job Rewards: A Theory of Job Satisfaction // American Sociological Review. 1977. Vol. 42, No 1. P. 124–143; Freeman R. B. Job Satisfaction as an Economic Variable // American Economic Review. 1978. No. 68. P. 135–141; Glenn N. D., Weaver Ch. N. Further Evidence on Education and Job Satisfaction // Social Forces. 1982. Vol. 61, No. 1. P. 46–55; Agho A. O., Mueller Ch. W., Price J. L. Determinants of Employee Job Satisfaction: An Empirical Test of a Causal Model // Human Relations. 1993. Vol. 46, No. 8. P. 1007–1027; Fosam E. B., Grimsley M. F. J., Wisher S. J. Exploring Models for Employee Satisfaction – with Particular Reference to a Police Force // Total Quality Management. 1998. Vol. 9. P. 235–247; Warr P. B. Well-Being and the Workplace // Kahneman D., Diener E., Schwarz N. (eds). Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology. New York: Russell Sage Foundation, 1999; Judge T. A., Bono J. E., Locke E. A. Personality and Job Satisfaction: The Mediating Role of Job Characteristics // Journal of Applied Psychology. 2000. Vol. 85 (2). P. 237–249; Clark A. E. What Really Matters in a Job?: Hedonic Measurement Using Quit Data // Labour Economics. 2001. Vol. 8, No. 2. P. 223–242; Hamermesh D. S. The Changing Distribution of Job Satisfaction // Journal of Human Resources. 2001. Vol. 36, No. 1. P. 1–30; Diaz-Serrano L., Cabral Vieira J. A. Low Pay, Higher Pay and Job Satisfaction within the European Union: Empirical Evidence from Fourteen Countries // IZA Discussion Paper. April 2005. No. 1558.

⁷ Fosam E. B., Grimsley M. F. J., Wisher S. J. Op. cit. P. 236.

⁸ Sk., piemēram: Akerlof G. A., Rose A. K., Yellen J. L. Job Switching and Job Satisfaction in the U.S. Labor Market // Brookings Papers on Economic Activity. 1988. No. 2. P. 495–582; Clark A. E., Georgellis Y., Sanfey P. Job Satisfaction, Wage Changes and Quits: Evidence from Germany // Research in Labor Economics. 1998. No. 17. P. 95–121; Kristensen N., Westergaard-Nielsen N. Does Low Job Satisfaction Lead to Job Mobility? // IZA Discussion Paper. 2004. No. 1026.

⁹ Employment in Europe 2002: Recent Trends and Prospects. European Commission, 2002. P. 10.

¹⁰ Turpat. 121. un 122. attēls.

¹¹ Sousa-Poza A., Sousa-Poza A. A. Well-being at Work: A Cross-national Analysis of the

Levels and Determinants of Job Satisfaction // *Journal of Socio-Economics*. 2000. Vol. 29. P. 517–538; *Clark A. E. What Really Matters in a Job?..; Diaz-Serrano L., Cabral Vieira J. A. Op. cit.* P. 11–12, 19–25.

¹² Attēlos šīm atbildēm atbilst „joti augsta”, „augsta”, videja”, „zema” un „joti zema” apmierinātība. Turpmāk pēc noklusēšanas termins „(ne)apmierināti” tiek izmantots nozīmē „(ne)apmierināti vai joti (ne)apmierināti”.

¹³ *Hazans M. Op. cit. Table 8.*

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Salīdzinājuma valstu dati iegūti no identiskā jautājuma (sk. 4. attēla piezīmes), bet attiecas uz 2002. gadu. Avots: <http://www.za.uni-koeln.de/data/en/issp/codebooks/s3880cdb.pdf> un autora aprēķini. Šis indikators ir joti jutīgs pret kategoriju skaita izmaiņām, tāpēc 2005. gada dzīves kvalitātes apsekojuma rezultāti šajā ziņā nav tieši salīdzināmi ar minētajiem.

¹⁶ *Sousa-Poza A., Sousa-Poza A. A. Op. cit. Table 7; Blanchflower D. G., Oswald A. J. Happiness and the Human Development Index: The Paradox of Australia // IZA Discussion Paper. 2005. No. 1601. Table 2.*

¹⁷ *Glenn N. D., Weaver Ch. N. Op. cit.; Employment in Europe 2002. P. 109; Clark A. E. What Makes a Good Job?: Evidence from OECD Countries // DELTA Working Papers <http://ideas.repec.org/s/del/abcdef.html>. 2004. No. 28; <http://www.delta.ens.fr/abstracts/wp200428.pdf>; Diaz-Serrano L., Cabral Vieira J. A. Op. cit. P. 13.*

¹⁸ *Employment in Europe 2002. P. 109.*

¹⁹ *Clark A. E., Oswald A. J., and Warr P. B. Is Job Satisfaction U-shaped in Age? // Journal of Occupational and Organizational Psychology. 1996. No. 69. P. 57–81. Table 5; Employment in Europe 2002. Table 31; Diaz-Serrano L., Cabral Vieira J. A. Op. cit. P. 13; Blanchflower D. G., Oswald A. J. Op. cit.*

²⁰ *Kalleberg A. L. Op. cit. Table 5; Glenn N. D., Weaver Ch. N. Op. cit. Table 2; Clark A. E. What Makes a Good Job?..*

²¹ *Clark A. Job Satisfaction and Gender: Why Are Women so Happy at Work? // Labour Economics. 1997. Vol. 4, No. 4. P. 341–372; Employment in Europe 2002. Table 31; Clark A. E. What Makes a Good Job?..; Sousa-Poza A., Sousa-Poza A. A. Op. cit. Table 7; Diaz-Serrano L., Cabral Vieira J. A. Op. cit. P. 13–14.*

²² *Blanchflower D. G., Oswald A. J. Op. cit.*

²³ *Frey B. S., Benz M. Being Independent is a Great Thing: Subjective Evaluations of Self-Employment and Hierarchy // CESifo Working Paper Series. 2003. No. 959; Zurich IEER Working Paper. No. 135. <http://ssrn.com/abstract=359822>.*

²⁴ Šis rezultāts gandrīz nemainās, ja tiek izslegta apmierinātība ar veselibu.

Literatūra

- Agho A. O., Mueller Ch. W., Price J. L.* Determinants of Employee Job Satisfaction: An Empirical Test of a Causal Model // *Human Relations*. 1993. Vol. 46, No. 8. P. 1007–1027.
- Akerlof G. A., Rose A. K., Yellen J. L.* Job Switching and Job Satisfaction in the U.S. Labor Market // *Brookings Papers on Economic Activity*. 1988. No. 2. P. 495–582.
- Blanchflower D. G., Oswald A. J.* Happiness and the Human Development Index: The Paradox of Australia // *IZA Discussion Paper*. 2005. No. 1601.
- Clark A.* Job Satisfaction and Gender: Why Are Women so Happy at Work // *Labour Economics*. 1997. Vol. 4, No. 4. P. 341–372.
- Clark A. E.* What Makes a Good Job?: Evidence from OECD Countries // *DELTA Working Papers*. 2004. No. 28; <http://www.delta.ens.fr/abstracts/wp200428.pdf>.
- Clark A. E.* What Really Matters in a Job?: Hedonic Measurement Using Quit Data // *Labour Economics*. 2001. Vol. 8, No. 2. P. 223–242.
- Clark A. E., Georgellis Y., Sanfey P.* Job Satisfaction, Wage Changes and Quits: Evidence from Germany // *Research in Labor Economics*. 1998. No. 17. P. 95–121.
- Clark A. E., Oswald A. J., Warr P. B.* Is Job Satisfaction U-shaped in Age? // *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. 1996. No. 69. P. 57–81.
- Díaz-Serrano L., Cabral Vieira J. A.* Low Pay, Higher Pay and Job Satisfaction within the European Union: Empirical Evidence from Fourteen Countries // *IZA Discussion Paper*. 2005. No. 1558.
- Employment in Europe 2002: Recent Trends and Prospects. Luxembourg: European Commission, Office for Official Publications of the European Communities, 2002.
- First European Quality of Life Survey: Life Satisfaction, Happiness and Sense of Belonging. Luxembourg: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Office for Official Publications of the European Communities, 2005.
- Fosam E. B., Grimsley M. F. J., Wisher S. J.* Exploring Models for Employee Satisfaction – with particular reference to a police force // *Total Quality Management*. 1998. Vol. 9. P. 235–247.
- Freeman R. B.* Job Satisfaction as an Economic Variable // *American Economic Review*. 1978. No. 68. P. 135–141.
- Frey B. S., Benz M.* Being Independent is a Great Thing: Subjective Evaluations of Self-Employment and Hierarchy // *CESifo Working Paper Series*. 2003. No. 959.
- Glenn N. D., Weaver Ch. N.* Further Evidence on Education and Job Satisfaction // *Social Forces*. 1982. Vol. 61, No. 1. P. 46–55.
- Hamermesh D. S.* The Changing Distribution of Job Satisfaction // *Journal of Human Resources*. 2001. Vol. 36, No. 1. P. 1–30.
- Hazans M.* Latvia: Working too Hard? // Daniel Vaughan-Whitehead (ed.). *Working and Employment Conditions in New EU Member States – Convergence or Diversity?* ILO–EC, Geneva: ILO, 2005. P. 161–212; <http://ssrn.com/abstract=742124>.
- Jouhette S., Romans F.* EU Labour Force Survey Principal Results 2004 // *Statistics in Focus, Population and Social Conditions*. 2005. No. 9.

---

264 MIHAIRS HAZANS

- Judge T. A., Bono J. E., Locke E. A. Personality and Job Satisfaction: The Mediating Role of Job Characteristics // *Journal of Applied Psychology*. 2000. Vol. 85, No. 2. P. 237–249.
- Kalleberg A. L. Work Values and Job Rewards: A Theory of Job Satisfaction // *American Sociological Review*. 1977. Vol. 42, No. 1. P. 124–143.
- Quality of Life in Europe: First European Quality of Life Survey 2003. Luxembourg: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Office for Official Publications of the European Communities, 2004.
- Sousa-Poza A., Sousa-Poza A. A. Well-Being at Work: A Cross-national Analysis of the Levels and Determinants of Job Satisfaction // *Journal of Socio-Economics*. 2000. Vol. 29. P. 517–538.
- Warr P. B. Well-Being and the Workplace // Kahneman D., Diener E., Schwarz N. (eds). *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation, 1999.

Līga Rasnača

Pēdējo 15 gadu laikā Latvijā notikušas ievērojamas politiskās, sociālās un ekonomiskās pārmaiņas. Tās būtiski ietekmējušas arī mājokļa jomu. Ekonomiskā izaugsme skaidri un pārliecinoši vērojama Latvijas pēdējo piecu gadu makroekonomikas rādītājos. Arī izmaiņas mājokļa nodrošinājumā, mājokļu celtniecība un maiņa pēc 2000. gada kļuvusi acīmredzama. Straujākās izmaiņas mājokļa jomā vērojamas Rīgā, Rīgas reģionā un citu lielo pilsētu tuvumā. Kā notiekošās izmaiņas izpaužas statistikas datos, socioloģisko aptauju rezultātos, un kā tās raksturo un uztver Latvijas cilvēki, īpaši tie, kas paši piedalās pārmaiņu realizācijā?

Mājoklis ir viens no tiem pamatelementiem, kas raksturīgs gan individuālajai pozīcijai, gan dzīves kvalitātei. Individuālais vajadzībām atbilstīgais mājoklis, tā iekārtojums ietekmē un veido cilvēka "labas dzīves" izjūtu. Pieņemrots mājoklis, tā iekārtojums un pieejamās ērtības nodrošina vietu, kur atpūtīties, veidot ģimenes attiecības, audzināt bērnus un pilnveidot savu personību. Ko mājokļa esamība un tā labiekārtojuma pakāpe liecina par Latvijas iedzīvotājiem citu Eiropas Savienības valstu vidū? Kādi standarti tiek izmantoti dzīvojamās telpas, tās izvietojuma un labiekārtojuma raksturošanai? Izmaiņas mājokļa nodrošinājumā var paplašināt individuālā dzīves telpas robežas tiešā, fiziskā nozīmē, bet šo izmaiņu rezultāts var arī ietekmēt individuālo sociālo pozīciju un personības attīstības iespējas. Kā cilvēki, kuri nesen pirkusi, cēluši, sākuši īrēt – mainījuši mājokli, izprot tā nozīmi dzīves kvalitātes veidošanā, ko nozīmē "labs mājoklis"? Atbildes uz šiem jautājumiem mēģinātas rast ar statistikas un aptaujas datu analīzes, kā arī intervijās gūtā materiāla palīdzību.

Mājokļa, tā atrašanās vietas izvēles iespējas pēc padomju perioda beigām strauji paplašinājušās privatizācijas, mājokļa pirkšanas, maiņas un administratīvās teritoriju uzraudzības samazināšanās dēļ.

Mājokļa apstākļi, tā vērtējums saistīts arī ar tā atrašanos noteiktā apkārtnē, dabas un sociālajā vidē. Tāpēc interesanti noskaidrot, kuri vides aspekti cilvēkiem šķiet svarīgāki, mainot vai izvēloties iegūt jaunu mājokli. 2005. gada Tau-tas attīstības pētijuma rezultāti liecina, ka Rīgas reģiona respondenti saskata vairāk iespēju atrast atbilstīgu mājokli nekā respondenti no citiem reģioniem, bet viņu apmierinātība ar mājokli ir zemāka. To var skaidrot gan ar objektīvu mājokļa apstākļu atšķirību, gan uzskatīt par subjektīvu vēlmju izpausmju rezul-tātu, kas saistāms ar jaunām iespējām mājokļa jautājumu risināšanā.

Jēdziens "mājoklis" ietver sevī vairāku pazīmju kopumu, kuras nepiecieša-mas indivīda un ģimenes labklājībai. Prasības vēlamajam mājoklim ir atšķiri-gas atkarībā no mājsaimniecības lieluma un ģimenes tipa.

Pirmkārt, mājoklim **jābūt** fiziskā nozīmē. Individam, bet ģimenei jo īpaši ir svarīgi, kādā veidā mājoklis pieejams un piederīgs tā iemītniekiem. Pat tad, ja attiecīgais mājoklis nepieder tā iemītniekiem, ir svarīgi, kam tas pieder un kādas attiecības veidojas starp iemītniekiem un īpašniekiem. Mājokļa piederība citām juridiskām vai fiziskām personām var būt gan pieņemama, gan nopietnas ba-žas izraisoša – atkarībā no izmaksu adekvātuma un attiecīgas kvalitātes.

Otrkārt, tam **jābūt drošam, pastāvīgam un prasībām atbilstīgam**. Majokļu privatizācija Latvijā veicinājusi to iemītnieku iespējas veikt juridiskus darīju-mus ar mājokli, to pārdot, mainīt, ieķilāt, ņemt kreditus mājokļa iegādei un re-montam. Tas viss kopā sekmē iedzīvotāju mobilitāti, iespējas pārcelties uz citu dzīvesvietu, kur tagad iespējams celt, pirkst, īrēt mājokli atbilstīgi savām vēl-mēm. Gan mediju informācija, gan daudzu jaunceļamo namu silueti Rīgas tuvumā liecina, ka, iespējams, mājokļa problēmu risinājums nav vienādi straujš un dinamisks visā Latvijas teritorijā un ka arī šajā jomā (līdzīgi kā ienākumu līmeņa ziņā¹⁾) Rīgas tuvumā attīstība ir straujāka. Intervijās pievērsta uzma-nība tam, vai mājokļa pārmaiņas realizējušie indivīdi to skaidro ar labvēligu apstākļu esamību vai personisko ieguldījumu, aktīvi izmantojot jaunās iespē-jas (kreditus, īpašuma iegūšanas, pārbūves iespējas, pateicoties jaunu tehnolo-giju un materiālu pieejamībai).

Pētijuma mērķis ir noskaidrot sociālo un ekonomisko pārmaiņu ietekmes virzienus mājokļa jomā, to izpausmi "dzīves kvalitātes" veidošanā un respon-dentu subjektīvajā vērtējumā.

Tāpēc rakstā meklētas atbildes uz četriem būtiskiem jautājumiem, kas pa-redz gan kvantitatīvo, gan kvalitatīvo analīzi.

- Kā pēdējo 15 gadu laikā (pēc neatkarības atjaunošanas) Latvijā notikušās sociālās un ekonomiskās pārmaiņas ietekmējušas mājokļa jomu?
- Kā pārmaiņu subjekti tās uztver un izmanto to radītās iespējas (privatizācija, māju un dzīvokļu īpašumtiesību atjaunošana un iegūšana, kredītu pieejamība un jaunas būvniecības iespējas)?
- Kā respondenti saprot "labu mājokli", un kā tas saistās ar "vēlamo mājokli" un "pieejamo mājokli"?
- Kā respondenti saprot mājokļa nozīmi "labas dzīves" veidošanā?

Pētijuma hipotēzes.

- Pieaugušas iespējas izvēlēties mājokļa tipu, veidu, atrašanās vietu un tā izmaksu līmeni.
- Iespēju izmantošanas aktivitāti ietekmē individuāla uzdrīkstēšanās, rīcībaspēja.
- Vienlaikus mājokļa sasniedzamība un finansiāla pieejamība saistīta ar stresu un bažām par tā paturēšanu un finanšu saistību nokārtošanu.

Lai meklētu atbildes uz šiem jautājumiem, tika izvēlētas atbilstīgas **pētījuma metodes**, kombinējot kvantitatīvo un kvalitatīvo pieeju.

- Statistikas datu analīze.
- Iepriekš veikto pētījumu sekundārā analīze.
- Sadarbībā ar Pārskata par tautas attīstību autorkolektīvu veikta Latvijas iedzīvotāju aptauja par dzīves kvalitāti.
- 20 padzīlinātu daļēji strukturētu interviju analīze.

Respondenti intervijām tika atlasīti pēc mērķtiecīgās izlases principiem, izvēloties tādus Latvijas lielo pilsētu areālu iedzīvotājus, kas pēdējo piecu gadu laikā pārcēlušies uz citu mājokli.

Latvijā notiekošās pārmaiņas var raksturot kā sociāli ekonomiskas, sociāli demogrāfiskas un politiskas,² kuru intensitāte dažados pēdējo 15 gadu posmos izvirzījusi priekšplānā vienas, otras vai trešās, vienlaikus neatceļot pārējās pārmaiņu dimensijas.

Sociāli ekonomiskās pārmaiņas saistītas ar polarizētas postindustriālās sabiedrības veidošanos, polarizāciju starp reģioniem, vidēju ienākumu mājsaimniecību skaita pieaugumu un zemu ienākumu mājsaimniecību skaita ievērojamu pieaugumu. **Demogrāfiskās pārmaiņas** saistītas ar individuālu reproduktīvās uzvedības izmaiņām, ģimenes struktūras maiņu un vieninieku mājsaimniecību skaita pieaugumu. **Politiskās pārmaiņas izpaužas** privatizācijas

un denacionalizācijas procesu rezultātā un mazākā sociālajā atbalstā mājokļa iegūšanai un uzturēšanai, īres kontroles, pašvaldību ierobežotajā atbalstā jauniem mājokļa projektiem un kreditu pieejamības nodrošināšanā.

Mājokļa nozīme dzīves kvalitātes nodrošināšanā saistīta ar to, kā mājokļa īpatnības, tā esamība ietekmē individuālā dzīvi, sekmējot, ierobežojot vai citādi iespaidojot materiālo un sociālo labklājību, nodrošinot vai nenodrošinot individuālu kā personības attīstības iespējas, radot vietu atpūtai un sevis "atražošanai", kā arī nodrošinot vietu ģimenes dzīvei un bērnu audzināšanai. Mājoklis var ietekmēt individuālu "labas dzīves izjūtu" gan tiešā veidā kā materiālo vajadzību realizācijas apliecinājums, gan netiešā sociālo vajadzību realizācijas iespēju izpausmē (tas, vai ir vieta, kur milēt citus cilvēkus, vai tuvākā vide ļauj satikt tos, ko vēlies), gan arī ietekmēt iespējas personiskai izaugsmei. Šādu mājokļa nozīmes analīzi ļauj veidot somu sociologa Ērika Allarta dzīves kvalitātes koncepcija.³

Cilvēka **rīcībspēja** izpaužas, iegūstot, uzturot un veidojot, kā arī labiekārtojot mājokli un tā apkārtni. Rīcībspēja – tā ir spēja radīt, ietekmēt un pārvaldīt savu apkārtējo vidi.

Subjektīvā izpratne ir tas, kā cilvēki novērtē dzīves kvalitāti ar mājokļa nodrošinājumu savā dzīvē, personiskajā uztverē: cik drošs ir mājoklis, kā tas patīk, kā atbilst sociālajam statusam, profesionālajām vajadzībām, ambīcijām, kādas emocijas izraisa. Subjektivitātes jēdziens nozīmē, ka spriedumi un to pamatojuma kritēriji dažādām personām atšķiras. Šajā gadījumā nav vienotu standartu un ārejs vērtējums nav iespējams. (Kas vienam ir sapņu piepildījums, mājīguma izjūtas izraisītājs, tas otram var radīt neapmierinātību un negatīvas emocijas.) Subjektīvā uztvere nozīmē noskaidrot, kā, cik labi dažādos mājokļos dzīvošajiem patik viņu mājokli. Analīzes kontekstā svarīgi, kā iedzīvotāji pamato savu apmierinātību vai neapmierinātību ar dzīvesvietu – platību, dabas vai sociālo apkārtni, ērtībām, pakalpojumu pieejamību vai trūkumu mājokļi un tā apkārtnē. Analizējot sociālo pārmaiņu ietekmi uz individuālu un ģimenes labklājību mājokļa jomā, var izdalīt vismaz četrus ietekmes virzienus.

Pirmkārt, mājokļa fiziskās īpatnības un pieejamība, tā fiziskā kvalitāte.

Otrkārt, ko tas sniedz iemītniekiem: vai tas nodrošina viņiem nepieciešamo telpu, vai nešķiet pārapdzīvots, vai tas nodrošina iespējas radīt pozitīvas sajūtas, celt pašapziņu, vai cilvēki šajā mājoklī jūtas droši un stabili.

Treškārt, nozīmīgs ir mājokļa piederības statuss – vai un kā mājoklis pieder tā iemītniekiem vai tiek īrēts.

Ceturtais mājokļa nozīmes raksturojums saistīts ar tā apkārtni – kaimiņu un vides raksturojumiem, ieskaitot drošību fiziskā, sociālā un ekoloģiskā nozīmē, vai tā atrašanās nodrošina nodarbinātības, izglītības iestāžu un citu pakalpojumu pieejamību.

Pirmais ietekmes virziens saistīts ar materiālo vajadzību apmierināšanu, kamēr trešais un ceturtais – ar sociālo vajadzību apmierināšanu, bet otrs – ar personības izaugsmes iespējām.

Pārmaiņas mājokļa nodrošinājumā un objektīvie tā kvalitātes rādītāji

Pārmaiņas mājokļa nodrošinājumā Latvijā pēdējo 15 gadu laikā saistītas gan ar politisko lēmumu realizāciju – denacionalizāciju, privatizāciju, gan iedzīvotāju mobilitāti un dabisko kustību – pārcelšanos uz dzīvi laukos, lielajās pilsētās, piepilsētu zonā, uz citām valstīm un negatīvo dabisko pieaugumu, gan iedzīvotāju rīcībspējas rezultātiem, ceļot, uzlabojot, pērkot, iekārtojot jaunu un esošos mājokļus. Lai raksturotu cilvēku dzīves kvalitātes veidošanā notiekošos pārmaiņu procesus, var izmantot Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes datus, kas rodami regulārajos izdevumos “Dzīvokļu tirgus Latvija”, “Būvniecība Latvijā” un “Dzīvojamais fonds Latvijā”. Analīzi ilgākā laika periodā gan mazliet apgrūtina atšķirīgais datu pasniegšanas veids dažādu gadu izdevumos un vairāku rādītāju trūkums tieši jaunākajos izdevumos (īpaši informācijas trūkums par dzīvojamo ēku celtniecību un nodošanu ekspluatācijā).

Dzīvojamo fondu Latvijā veido 967 tūkstoši vienību, kurās ietilpst gan dzīvokļi, gan ģimenes mājas, gan dienesta un sociālie dzīvokļi un mājas. Lielākā daļa dzīvojamā fonda atrodas pilsētās – 68% (657,2 tūkstoši vienību), bet laukos 32% (309,8 tūkstoši vienību). Valstī ģimenes mājas veido tikai 29% no kopējā dzīvojamā fonda, kura lielāko daļu – 71% veido daudzdzīvokļu mājas, ar savu esamību atgādinot 60.–80. gadu sociālisma celtniecības periodu, kurā visstraujāk notika tipveida dzīvojamo ēku celtniecība, kurās visizplatītākie ir standarta divistabu dzīvokļi (2003. gadā – 47%).⁴ Lielākā daļa ģimenes māju atrodas laukos, tikai neliela daļa – Rīgā un nedaudz vairāk – citās Latvijas pilsētās (sk. 1. tabulu). Mūsu valsts apstākļos pamatoti tiek atsevišķi izdalīta Rīga un citas pilsētas kā statistiskās analīzes vienības, jo makroekonomiskos un sociālos procesus raksturojošie dati norāda uz Rīgas kā Baltijas mēroga lielpilsētas

(vairāk nekā 700 tūkst. iedzīvotāju) īpašo stāvokli un attīstību, kas prasa to nepielidzināt citu, daudz mazāko Latvijas pilsētu mērogam.

1. tabula

Mājokļu izvietojuma proporcijas Latvijas pilsētās, laukos* un Rīgā

Rīga	Citas pilsētas	Lauki
31%	37%	32%
t. sk. ģimenes mājas		
4,7%	10,3%	85%

* Lauku jēdziens ietver arī mazpilsētas, kuras CSP datos par mājokļu izvietojumu netiek izdalītas atsevišķi.

A v o t s: Latvijas dzīvojamais fonds 2003. R.: CSP, 2004.

Latvijas Statistikas pārvalde uzrāda arī dzīvojamās platības izmaiņas vienai personai, kuras notikušas 1990.–2004. gadā. Šīs izmaiņas liecina par labklājības vidējo rādītāju pieaugumu mājokļa nodrošinājuma jomā, jo dzīvojamās platības vidējais nodrošinājums 1990. gadā, rēķinot uz vienu personu, bija 19,2 m², bet 2004. gadā tas jau sasniedza 24,3 m², turklāt straujāk šīs izmaiņas notikušas tieši pilsētās (sk. 2. tabulu). Eiropas Savienībā 2003. gadā veiktajā pētījumā “Dzīves kvalitāte Eiropā” kā dzīvojamās telpas platības rādītājs tiek izmantoti nevis vidējie kvadrātmetri vienam iedzīvotājam, bet gan vidējais istabu skaits vienam iedzīvotājam, un Latvija ar 1,1 istabu vidēji vienam iemītniekam atpaliek no visām 15 “vecajām” ES valstīm (vidēji 1,9 istabas vienam iemītniekam), kā arī no gandrīz visām “jaunajām” dalībvalstīm, pārspējot tikai Poliju (0,9) un ierindojoties līdzās Ungārijai.⁵

Laukos laikā no 1990. gada līdz 2004. gadam dzīvojamās platības nodrošinājums vienai personai pieaudzis par 3,7 m², sasniedzot 26,0 m² vienai personai, bet pilsētās par 4,9 m², sasniedzot 23,3 m² vienai personai. Labāks dzīvojamās platības nodrošinājums pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas veidojies vismaz divu faktoru iedarbības rezultātā.

Pirmkārt, iedzīvotāju migrācijas rezultātā⁶ no lielajām pilsētām uz laukiem, jo kopš 90. gadu sākuma lielākajā daļā Latvijas “lielo” pilsētu (vairāk par 40 000 iedzīvotāju) iedzīvotāju skaits nepārtraukti samazinās – un visstraujākais

samazinājums raksturīgs Rīgai, kuras iedzīvotāju skaits samazinājies par apmēram 18% (150 000).

Otrkārt, individuālo un daudzdzīvokļu māju būvniecības rezultātā, kas gan aktivizējās tikai 21. gadsimta sākumā. Lauku mājokļu izmaiņas lielā mērā ir Rīgas un citu pilsētu izaugsmes rezultāts, piepilsētu veidošanās un lauku apdzīvoto teritoriju sociālā statusa un funkciju maiņas sekas, jo iedzīvotāji no lielajām pilsētām pārceļas uz laukiem, nevis laukumos ar lauksaimniecību, bet gan lai dzīvotu lielo pilsētu tuvumā (visbiežāk – ne vairāk kā 40–50 km attālumā), kurās viņi turpina strādāt un izglītoties, veidojot atšķirīgu sociālo kopu un mainot savas lauku dzīvesvietas sociālo un ekonomisko nozīmi (tā kļūst par dzīvesvietu pilsētniekiem, zemes vērtība mainās un bieži vairs nav pieejama lauciniekiem).

Būtiskas izmaiņas kopš 90. gadu sākuma skārušas mājokļa īpašumu formu proporcijas. Attiecība starp publisko un privāto mājokļa īpašumu mainījusies apgrieztā veidā. Proti, 1990. gadā sabiedriskajā īpašumā bija četras reizes vairāk mājokļu nekā privātajā īpašumā, turpretī 2004. gadā sasniegta pretēja proporcija. Tas noticis dzīvojammo namu denacionalizācijas un dzīvokļu un namu privatizācijas rezultātā.

Liela daļa dzīvojamā fonda, kas iepriekš bija pašvaldību īpašumā, pēc Latvijas neatkarības atgūšanas ir privatizēta, tāpēc samazinājusies pašvaldību īpašumā esošā apdzīvojamās platības daļa. Kopējā dzīvojamā fonda platība laikā no 1990. līdz 2004. gadam pieaugusi par 3,1 miljonu m² (no 52,9 miljoniem m² 1990. gadā līdz 56,0 miljoniem m² 2004. gadā), taču publiskajā sektorā (pašvaldību un valsts īpašuma) dzīvojamā fonda īpatsvars ne tikai nav palielinājies, bet pat dramatiski samazinājies (no 36,6 miljoniem m² 1990. gadā līdz 8,5 miljoniem m² 2004. gadā – sk. 2. tabulu). Tas nozīmē, ka pašvaldību iespējas “piešķirt dzīvokli”, par ko cīnījās, uz ko cerēja un pie kā bija pieraduši daudzi Latvijas iedzīvotāji padomju periodā, tagad, 21. gadsimta sākumā, ir stipri ierobežotas.

Pretēja aina raksturīga izmaiņām privātajā sektorā, kurā dzīvojamā platība pieaugusi no 7,6 miljoniem m² 1990. gadā līdz 29,9 miljoniem m² 2004. gadā. Tātad pavērušās privātās iniciatīvas realizācijas iespējas un dzīves kvalitātes nodrošināšana mājokļa jomā saistīta ar indivīda spēju darboties privātās iniciatīvas sfērā vai izmantot tās nodrošinātās iespējas; pieaudzis to mājokļu īpatsvars, kurus apdzīvo to īpašnieki, nevis īrnieki. Tas atbilst kopējām mājokļa piederības maiņas tendencēm Eiropas Savienībā kopš 20. gadsimta 70. gadiem.

Dzīvojamās platības piederība, tās veids var dažādi ietekmēt cilvēku labas dzīves izjūtu un apmierinātību ar mājokli kā dzīves kvalitātes elementu. Sīkāk šī ietekme tiks analizēta kvalitatīvajā pētījuma daļā, bet apliecinājums tās nozīmei ir arī iedzīvotāju atbalsts mājokļu privatizācijai, par ko liecina tās rezultāti. Ar privatizācijas un denacionalizācijas, kā arī privātās būvniecības procesiem var izskaidrot izmaiņas sabiedriskā un privātā mājokļa īpašuma proporcijās, taču sarežģītāk izskaidrot "citu" īpašumu formu mājokļu apjoma pieaugumu.

2. tabula

**Dzīvojamā platība sabiedriskā un privātā sektora mājokļos
1990. un 2003. gadā**

	Kopējā dzīvojamā platība (milj. m ²)	Sabiedriskajā sektorā (milj. m ²)	Privātajā īpašumā (milj. m ²)	Citā īpašuma formā (milj. m ²)
1990	52,9	36,6	7,6	8,7
2003	56,0	8,5	29,9	17,6
Pieaugums/ samazinājums	+3,1	-28,1	+22,3	+8,9

Avots: Dzīvojamais fonds Latvijā 2004. R.: CSB, 2005.

Daļēji tas saistīts arī ar privatizācijas procesiem, kuru gaitā gan dažādas sabiedriskās organizācijas (piemēram, Latvijas Neredzīgo biedrība), gan valsts uzņēmumi (piemēram, "Latvijas dzelzceļš") privatizēja vēl no sociālisma laika savā pārziņā esošos mājokļus. "Citas" īpašuma formas visbiežāk attiecas uz daudzdzīvokļu namiem, jo, analizējot dažādā īpašumā esošo namu piederību, atklājas cita veida proporcijas, nekā rēķinot dzīvojamās platības kvadrātmēros (sk. 3. tabulu). Nav veikti nozīmīgi pētījumi par to, kā šī "cita" īpašuma forma ietekmē cilvēku dzīves kvalitāti, bet no fragmentāras saskarsmes ar problēmu vairākos gadījumos var vērot iemītnieku neapmierinātību ar savu tiesību, proti, privatizācijas iespēju realizācijas ierobežojumiem.

Statistikas datu analīze liecina, ka Latvijā pēc neatkarības atgūšanas deviņdesmito gadu sākumā strauji samazinājās jaunceļamo daudzdzīvokļu namu skaits, pēc tam jaunceļamo dzīvokļu skaits pieauga līdzīgi ģimenes māju skaitam, kaut abi skaiti kopā līdz pat gadu tūkstošu mijai nepārsniedza 2500 vienību gadā.

3. tabula

Namu īpašuma formu sadalījums Latvijā 2004. gadā

Privātais īpašums īpašums	Valsts un pašvaldību īpašums	Kooperatīvu	Cits
82%	14%	2%	2%

Avots: Dati no Latvijas Mājokļu aģentūras: <http://www.1ma.gov.lv...64.233.183.104/> 05.10.14.

Jaunceļamo ģimenes māju un dzīvokļu skaits sāka pieaugt jaunajā tūkstošgadē, līdz 2004. gadā jau izsniegtas 3022 būvatļaujas jaunu ģimenes māju celtniecībai un uzņemts 2821 dzīvoklis, bet 2005. gadā mājokļu būvniecības apjomī turpina pieaugt.⁷ Kā liecina statistikas dati, ģimenes māju īpatsvars Latvijas pilsētās, īpaši Rīgā, neatkarīgas valsts atjaunošanas sākumā bija ļoti neliels, jo sociālisma periodā tika forsēta daudzdzīvokļu namu būvniecība un ierobežota individuālo māju celtniecība gan tiešā veidā (neizsniedzot būvatļaujas), gan netiešā – būvmateriālu pieejamības trūkuma dēļ.

Toties pēc neatkarības atgūšanas Latvijas iedzīvotāji mēģina izmantot iepriekš neizmantotās iespējas. Sevišķi strauji tas notiek pēdējo piecu gadu laikā, jaunajā tūkstošgadē.

Kur notiek jauno dzīvojamo ģimenes māju būvniecība, vai tā atbilst reģionu līdzsvarotas attīstības perspektīvām?

Kopš 2000. gada Latvijā ik gadu pieaug jaunu ģimenes māju celtniecība. Pēdējo piecu gadu laikā visstraujāk jaunu ģimenes māju būvniecību iedzīvotāji tiecas veikt Rīgā un Rīgas rajonā jeb Pierīgā, turklāt šai tendencē kopumā raksturīgs pieaugums (no 50,3% 2001. gadā līdz 60% 2005. gada 1. pusgadā). Vidējā ģimenes mājas viena kvadrātmetra cena laikā no 2003. līdz 2005. gadam divkāršojusies (no Ls 400/m² līdz 800 m²).⁸ Liela daļa māju tiek pārdota bez iekšējās apdares vai ar daļēji veiktiem iekšdarbiem, jo daudziem klientiem to apmaksa būtu par dārgu. Populārākās jaunu ģimenes māju celtniecības vietas Rīgā ir Zolitūde, Beberbeķi, Mežaparks, bet Rīgas apkārtnē – Mārupe, Ķekava, Babīte, Katlakalns, Stopiņi. Tātad dzīves kvalitāti mājokļa nodrošinājuma ziņā visaktīvāk paaugstina Rīgas tuvumā, uzsākot ģimenes māju būvniecību Rīgā un Rīgas rajonā, ko var skaidrot ar straujāku sociālo un ekonomisko attīstību,

4. tabula

Jaunu ģimenes māju celtniecībai izsniegtu būvatļauju skaits

	2000*	2001	2002	2003	2004	2005. gada 1. pusgads
Latvijā	1507 (100%)	1025 (100%)	1489 (100%)	2032 (100%)	3022 (100%)	1576 (100%)
Rīgā un Rīgas rajonā	-	516 (50,3%)	865 (60,0%)	1122 (58,1%)	1808 (55,2%)	944 (59,8%)
Rajonos, kas robežojas ar Rīgas rajonu**	-	216 (21,1%)	252 (16,9%)	443 (21,8%)	573 (19,0%)	299*** (19,0%)
Pārējos rajonos	-	293 (28,6%)	372 (25,0%)	467 (23%)	641 (21,2%)	511 (32,4%)

* Trūkst detalizētas informācijas.

** Ogres, Tukuma un Jelgavas rajons, Jelgavas un Jūrmalas pilsēta.

*** Trūkst ziņu par Tukuma rajonu.

Avots: Būvniecība Latvijā 2002, 2003, 2004, CSP. Rīga, 2005. CSP dati. <http://www.csb.lv/05.10.14>.

par ko liecina iekšējās mobilitātes virzība (izglītības un darba iespēju meklēšanā) un IKP un nodarbinātības dati par Rīgas un Rīgas rajona iedzīvotājiem. Straujāka ģimenes māju būvniecība notiek arī vietās, kas robežojas ar Rīgas rajonu, atrodas līdz 100 km attālumā no Rīgas un tuvāk, jo tas ir attālums, kur var dzīvot, vienlaikus strādājot vai mācoties galvaspilsētā.

Lielo pilsētu tuvums pozitīvi ietekmē būvniecības aktivitāti arī citur valstī, par ko liecina izsniegtu būvatļauju skaita pieaugums ģimenes māju celtniecībai, bet trūkst statistikas datu, kas ļautu spriest par to, vai tas saistīts tikai ar lielo un vidējo Latvijas pilsētu attīstību vai ar vienmērīgu ceļamo ģimenes māju izkliedi arī lauku teritorijā.

Tomēr ne vienmēr apbūves tempu atšķirības liecina par individuālās dzīves kvalitātes uzlabošanas mājokļa jomā, jo bieži apbūvi organizē būvfirmas cerībā mājas pārdot, kas ne vienmēr izdodas, tāpēc jaunu namu skaits varētu

pārsniegt to mājsaimniecību un ģimeņu skaitu, kuras jau uzlabojušas savu dzīves kvalitāti, iegūstot jaunu mājokli.

Mājokli cilvēki iegūst, uzceļot sev māju vai arī pērkot māju vai dzīvokli no būvnieku, attīstītāju organizācijām vai iepriekšējiem īpašniekiem. Centrālās statistikas pārvaldes dati par Valsts zemes dienestā reģistrētajiem darījumiem ar nekustamo īpašumu liecina, ka to skaits pēdējo gadu laikā ir pieaudzis vairāk nekā 20 reižu (2001. gadā 2252 darījumi, 2002. gadā – 14 115 darījumu, 2003. gadā – 21 900 darījumu, bet 2004. gadā jau 63 600 darījumu, kas saistīti ar dzīvojamu būvju un telpu pārdošanu).⁹ Dati liecina par cilvēku aktīvu rīcību mājokļa kvalitātes nodrošināšanā, sava mājokļa iegūšanā, vēlmi dzīvot "savā", nevis īrētā mājoklī un arī par to, ka iedzīvotāju resursi ļauj iegūt mājokli. Tiesa, pret šo datu straujo pieaugumu jāizturas arī ar nelielu skepsi, jo faktiski šie darījumi var būt notikuši jau agrāk, bet reģistrēti Zemesgrāmatu reģistrā tikai pēdējo gadu laikā. Straujais mājokļu iegūšanas darījumu skaita pieaugums liecina arī par mājokļa kā preces akceptu cilvēku ekonomiskajā uzvedībā, to, ka liela daļa iedzīvotāju negaida palīdzību no valsts vai pašvaldības, bet rīkojas paši. Tomēr pret darījumu skaita pieauguma skaitļiem jāizturas piesardzīgi arī tādēļ, ka daļa šo darījumu var būt ar spekulatīvu raksturu, veikti, nevis lai dzīvotu iegādātajā mājoklī, bet lai pēc zināma perioda pārdotu šo īpašumu tālāk peļņas gūšanai. Tādā gadījumā nekustamā īpašuma darījumu skaits ir lielāks nekā tā iedzīvotāju daļa, kura uzlabojusi dzīves kvalitāti mājokļa jomā, tomēr arī pārējie – spekulatīvie darījumi liecina par dzīves kvalitātes uzlabošanos, jo nauda tiek ieguldīta jomā, par kuru ir pārliecība, ka tā turpinās attīstīties, jo cilvēki tieksies uzlabot savus dzīves apstākļus.

Tādējādi var uzskatīt, ka statistikas datu analīze norāda uz jaunām, iepriekš nebijušām mājokļa iegūšanas **iespējām**, jo pieaudzis privātā īpašumā esošo mājokļu skaits un to īpatsvars kopējā mājokļu daudzumā, kā arī jaunu mājokļu būvniecība un darījumu skaits ar nekustamo īpašumu.

Vienlaikus pieaugušas arī mājokļu cenas gan dzīvokļiem, gan ģimenes mājām un mājokļu uzturēšanas izmaksas. Tāpēc daļai sabiedrības mājokļa nodrošinājums var izsaukt arī negatīvu stresu.

Sevišķi neizdevīgā situācijā atrodas tā iedzīvotāju daļa, kurai nebija iespēju privatizēt savu dzīvokli, jo tas atradās denacionalizētā ēkā. 2004. gadā Latvijā privatizācijas process bija aptvēris vairāk nekā 80% dzīvojamā fonda, bet 8% no šā fonda denacionalizēti. Par denacionalizācijas procesu pavadošajām kolizijām liecina tas, ka 28% denacionalizēto namu iemītnieku jau mainījuši savu dzīvesvietu.¹⁰

Straujas mājokļu privatizācijas un denacionalizācijas rezultāts ir arī sociālo mājokļu trūkums Latvijā, īpaši Rīgā un arī citās pilsētās, kur atrodas lielākā daļa privatizēto un denacionalizēto daudzdzīvokļu namu. Statistikas dati liecina, ka 2005. gada 1. janvārī Latvijā bija 5700 personu, kas dzīvoja sociālajās mājās vai dzīvokļos, bet tikai Rīgā vien dzīvokļa gaidīšanas rindā bija 6991 ģimene. Mājokļa uzturēšanas un īres izdevumu pieaugums 1990.–2004. gadā novērojams visās mājokļa īpašumu kategorijās, bet īpaši straujš tas bijis privātajā īres sektorā.¹¹ Tā rezultātā ievērojama daļa mājokļu iemītnieku kļuva parādnieki un daļa tādēļ zaudēja savus mājokļus. Valsts mājokļa aģentūras informācija dod iespēju analizēt mājokļa finansiālā nodrošinājuma problēmas, ar kādām saskaras mājsaimniecības Latvijas laukos un pilsētās (sk. 5. tabulu).

5. tabula

**Par mājokli parādā esošo mājsaimniecību procentuālais īpatsvars
Latvijā (2000)¹²**

Latvija		Lauki		Pilsētas	
Apkures maksājumi	Īre	Apkures maksājumi	Īre	Apkures maksājumi	Īre
21,5	19,7	13,3	14,8	22,9	20,9

A v o t s: Latvijas Statistikas gadagrāmata 2002. R.: CSP, 2003.

Dažādos reģionos dzīvokļa parādnieku īpatsvars atšķiras un ne vienmēr ir proporcionāls vidējam ienākumu līmenim katrā reģionā. Visā Latvijā kā dzīvokļa parādnieces uzrādītas 20% mājsaimniecību, no kurām Rīgā – 12%, Vidzemē – 19%, Kurzemē – 32%, Zemgalē – 29%, Latgalē – 27%.¹³ 20 procentu parādā esošo mājsaimniecību nozīmē katru piekto mājsaimniecību, bet ārpus Rīgas – pat katru trešo. Kā to vērtēt saistībā ar straujo mājokļu iegūšanas procesu?

Daļēji vēlme iegūt savu, neatkarīgu mājokli var būt izskaidrojama ar baiļiem no parādnieka statusa – tieši tāpēc iedzīvotāji dažkārt pārceļas uz lauku īpašumiem, par kuriem netiek prasīts veikt regulārus komunālos maksājumus. Taču objektīvie cēloņi šīm parādībām visbiežāk meklējami sociālās polarizācijas procesos, kas turpinās Latvijā un kam raksturīgs arī reģionālais

aspekts (augstāks maksātspējīgo mājsaimniecību īpatsvars Rīgā). Par sociālās un ekonomiskās plāsas paplašināšanos dažādu iedzīvotāju ienākumu līmeņa ziņā atšķirīgu grupu vidū liecina arī Latvijas 2004./2005. gada Pārskata par tautas attīstību dati, kas norāda, ka iedzīvotaju ienākumu līmeņa atšķirības valstī turpina pieaugt. Salīdzinot Latvijas situāciju ar Eiropas Savienības datiem, jāmin to mājsaimniecību proporcija, kuras nespēj "savilk galus".¹⁴ ES Dzīves kvalitātes pētījuma rezultāti 2003. gadā atklāj, ka Latvijā tādu bija 44%, kamēr ES vidēji 15%, bet starp jaunajām dalībvalstīm par Latviju sliktāka situācija bija tikai Polijā (54%), arī kaimiņvalstīs šādu mājsaimniecību īpatsvars ir zemāks (Igaunijā 30%, Lietuvā 34%). Jāpiebilst, ka kaimiņvalstīs arī mājokļa parādnieku izlikšanas prakse no iepriekšējā mājokļa uzreiz vēl nenozīmē nonākšanu pātversmē, kā tas bieži notiek Latvijā, bet paredz vairākus starposmos, kuros neveiksmīgās mājsaimniecības var "aizķerties" ar mājokļa politikas piedāvāto pakalpojumu palīdzību.

Nemot vērā lielo skaitu par mājokli parādā esošo mājsaimniecību un ar mājokļu denacionalizāciju saistīto problēmu kopumu, kā arī sociālo mājokļu trūkumu, var apgalvot, ka daļai Latvijas iedzīvotāju tieši mājokļa pieejamība, tā finansiālā sasniedzamība ir pamats sociālai **spriedzei, nedrošībai par mājokļa nodrošinājumu**. Tiesa, šīs problēmas sekas diez vai skar tos, kam izdodas pozitīvi, ar savu aktīvu rīcību veidot sev vēlamu mājokli, bet, iespējams, tas ir stimuls cestīties pēc neatkarības mājoklī, kurš pieder pašam.

Protams, ekonomiskās izaugsmes apstākļos, pieaugot kopējam ienākumu līmenim, lielākajai daļai iedzīvotāju samazinās tā ienākumu daļa, kas jāmaksā par dzīvokli. Tas nozīmē, ka lielāka ienākumu daļa var tikt izdota par mājokļa labiekārtojumu un aprīkojumu.

6. tabula

Mājsaimniecību izdevumu daļa par mājokļa uzturēšanu un iekārtošanu, %

	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Mājokļa uzturēšanas izdevumi	17,3	16,3	14,3	13,0	12,7	12,6
Mājokļa iekārtošanas izdevumi	4,9	4,8	4,3	4,4	5,4	5,1

A v o t s: CSB dati. <http://data.csb.lv/pxweb2004/Dialog/Saveshow.asp...251020025>.

Samazinoties mājokļa uzturēšanas izdevumu proporcionālajai daļai, Latvijas iedzīvotāji sāk vairāk līdzekļu tērēt dzīvokļu un māju remontam, mēbeļiem, labiekārtojumam un daļa var pat atlauties kredītus.

Vidējie mājokļa uzturēšanas izdevumi mūsu valstī mājsaimniecību ienākumu struktūrā veido 12–13%, un tas citu ES valstu iedzīvotāju mājokļa izdevumu kontekstā var šķist ne pārāk augsts rādītājs, tomēr jāņem vērā, ka Latvijā 22–23% mājokļu nav labiekārtotas ūdens tualetes (WC) un 25% – siltā ūdens un dušas, turklāt dzīvojamā platība vienam mājokļa iemītniekam ir tikai 24 m².¹⁵ Vidēji jaunajās ES dalībvalstīs tikai katrai desmitajai mājsaimniecībai (10%) trūkst WC, kamēr Latvijā katrai piektajai, bet starp vecajām ES valstīm tādu mājsaimniecību ir tikai 1%. ES pētījumā par dzīves kvalitāti Latvijas respondenti visbiežāk min dzīvojamās telpas šaurību, mitrumu telpās un tualetes trūkumu kā problēmas, kas pasliktina dzīves apstākļus pašreizējā mājoklī. Līdzīgas sūdzības ir arī Polijas, Lietuvas un Igaunijas iedzīvotājiem, daudz retāk uz šim problēmām norāda veco ES valstu iedzīvotāji. Zinot, ka Latvijā dzīvojamo fondu veido galvenokārt daudzdzīvokļu mājas (71%), kuru lielākā daļa būvēta 20. gs. 70.–80. gados un kurās minētās ērtības ir pieejamas, var pieņemt, ka tieši viendzīvokļa ģimenes mājas ir tās, kurās trūkst tualetes un siltā ūdens.

Tas nozīmē, ka izdevumi par mājokli var būt ļoti atšķirīgi arī līdzīgu ienākumu grupās un atšķirties lauku un pilsētu iedzīvotājiem. Izdevumi par mājokli parasti ir augstāki tiem, kas dzīvo mājokļos, kuri pieslēgti centrālajai apkurei, un īpaši tiem, kuri maksā par īri, dzīvojot citiem piederošajās mājās un dzīvokļos.

Mājokļa izvēles iespējas un to subjektīvais vērtējums

Mājoklis ir būtiski saistīts ar individuālo materiālo pozīciju un nozīmīgi ietekmē dzīves kvalitātes subjektīvo izjūtu, ļaujot izjust drošību, veidot ģimenes attiecības un pilnveidot savu personību. Tāpēc mājoklis ir gan dzīves kvalitātes objektīvais rādītājs, gan arī ietekmē šīs kvalitātes subjektīvo izjūtu, veidojot ietvaru sociālajām attiecībām un vidi sevis pilnveidošanai. Laba vai ne tik laba mājokļa esamība ietekmē arī citas individuālās un ģimenes darbības jomas, paplašinot vai sašaurinot objektīvās un subjektīvās iespējas, atvieglojot vai

apgrūtinot to realizāciju. ES Gēteborgas tikšanās laikā pēc kopējas valstu vienošanās 2001. gadā trešā – vides dimensija tika iekļauta Lisabonas stratēģijā. ES sabiedrības integrētā stratēģija paredz ilgtspējīgu sociālu, ekonomisku un vides attīstību.

Materiālā nozīmē atbilstīga mājvieta ne tikai ietekmē indivīda un ģimenes labklājību, bet tā arī ir nosacījums indivīda izdzīvošanai (katru gadu Latvijā nosalst vairāki desmiti bezpajumtnieku¹⁶). Arī straujas ekonomiskās izaugsmes situācijā notiekošās izmaiņas ne vienmēr sasniedz visus un neizplatās dažādās sabiedrības daļās vienmērīgi. Tas attiecas arī uz ienākumu pieaugumu, kas nenotiek tik strauji kā cenu pieaugums zemei, mājām, dzīvokļiem un īrei.¹⁷ Apstākļos, kad strauji mainās mājokļa nodrošināšanas izmaksas, lielu daļu sabiedrības tas uztrauc, radot stresu un nemieru par mājokļa iegūšanas un uzturēšanas iespējām. Daļai sabiedrības tas traucē materiālo, sociālo un personības vajadzību apmierināšanu un var neļaut sasniegt "labas dzīves" izjūtu.

2005. gadā publicitāti ieguvušie ES veiktā pētījuma "Dzīves kvalitāte Eiropā" rezultāti raksturo Latvijas iedzīvotājus kā samērā vāji nodrošinātus ar dzīvojamo platību un ērtībām atbilstīgi vidējiem Eiropas valstu standartiem. Taču, iespējams, tieši mājokļa nodrošinājumā pastāvošās atšķirības veicina cilvēku vēlmi šīs atšķirības pārvarēt un aktīvi rikoties cita, labāka mājokļa iegūšanas virzienā.

Lielāks privātā mājokļu īpašuma īpatsvars salīdzinājumā ar vecajām ES dalībvalstīm vērtējams neviennozīmīgi, jo, no vienas pusēs, tas norāda uz cilvēku vēlmju īstenošanu, no otras, ikdienā liela daļa iedzīvotāju saskaras ar kopējas apsaimniekošanas taktikas un stratēģijas realizācijas problēmām daudzdzīvokļu namos, kuros visi dzīvokļi privatizēti.

Jāņem vērā, ka pētījums raksturo situāciju 2003. gada vasarā un pēdējo gadu laikā tā strauji mainās. Tāpēc šajā rakstā meklēta aktuālāka informācija un tās subjektīvais redzējums. Izskaidrojumu prasa arī Eiropas pētījumā konstatētā relatīvi lielākā apmierinātība ar dzīvesvietas apkārtnes ekoloģisko situāciju nekā ar mājokļa situāciju.

Pēdējo divu-triju gadu laikā Latvijas Mājokļu aģentūra veicinājusi vairākus pētījumus par mājokļa pieejamību, nodrošinājumu, mājsaimniecību izdevumiem par mājokli un pašvaldību palīdzību mājokļa jautājumu risināšanā, kā arī iedzīvotāju gatavību iesaistīties namu apsaimniekošanā. Jautājumi, kuri pagaidām palikuši ārpus Mājokļu aģentūras interešu loka, saistās ar mājokļa apkārtnes ekoloģisko, sociālo drošību un tā iemītnieku iespējām šo drošību

ietekmēt. Iespējams, ka nespēja vai neprasme ietekmēt savu tuvāko apkārtni ir viens no iemesliem, kāpēc cilvēku tiecas mainīt savu mājokli.

Interesanti rezultāti iegūti valsts Mājokļu aģentūras Mājokļa departamenta pētijumā **“Kādu mājokli vēlas un var atļauties Latvijas iedzīvotāji?”** Pētijuma aktualitāti noteicis straujas mājokļa kreditēšanas pieaugums, tāpēc šīs problēmas izpētē ir ieinteresētas ne tikai mājokļa būvniecības, nekustamā īpašuma attīstības organizācijas, uzņēmumi, bet arī valsts politikas veidotāji un bankas. Mājokļa kredītu apjoms vairāk nekā divkāršojies 2004. gadā un turpina pieaugt 2005./2006. gadā.

Pētijums tika veikts divās kārtās, pirmajā aptaujas kārtā ietverot Rīgas daudzdzīvokļu māju iemītniekus ($N = 794$) un otrajā kārtā aptaujājot visas Latvijas iedzīvotājus ($N = 1065$), no kuriem lielākā daļa bija daudzdzīvokļu māju iedzīvotāji ($N = 842$).

Pētijuma rezultāti parāda, ka vairāk nekā puse visu respondentu vēlas mainīt savu mājokli. Populārākie iedzīvotāju izvēles varianti:

- 1) pirkt ģimenes māju (29%),
  - 2) celt savu ģimenes māju (16%),
  - 3) pirkst jaunu dzīvokli jaunuzceltā daudzdzīvokļu mājā (11%).
- Tikai 30% aptaujāto nevēlējās mainīt savu mājokli.¹⁸

Dzīvojamās platības lielums, kādu sev vēlas respondenti, lielākajā daļā atbilstoši tiek norādīts līdz 150 m^2 , un tikai 14% vēlas lielāku mājokli. Protams, tie, kas vēlas dzīvot ģimenes mājā, vēlas lielāku platību nekā tie, kuri vēlas jaunu dzīvokli.

Pētijuma rezultātu analīze liecina, ka tie respondenti, kuri vēlas pirkst vai celt ģimenes māju, visbiežāk ir relativi jauni (<44 gadiem), ar augstāko izglītību, latvieši, dzīvo ģimenēs, kurās ir vismaz trīs personas. Šai grupai raksturīgākie nodarbošanās veidi: uzņēmumu menedžeri, speciālisti, valsts ierēdnji, kuri dzīvo Latvijas lielajās pilsētās, izņemot Rigu.

Savukārt jauns dzīvoklis kā prioritāte raksturīgs jauniem cilvēkiem (15–24 gadi) ar zemāku izglītības līmeni, kuri dzīvo vieni, visbiežāk – Rīgā vai Vidzemēs reģionā. Tas nozīmē, ka šī vēlme var būt pagaidu mājokļa jautājuma risinājums, jo, kļūstot vecākiem, iegūstot augstāku izglītības līmeni un pieaugot ienākumiem, jaunie cilvēki var izvēlēties citādu dzīvesvietu.

Aktīvāk savu vēlmi mainīt dzīves apstākļus pauž iedzīvotāji, kuru ienākumi pārsniedz vidējo ienākumu līmeni Latvijā, kas apliecina materiālās pozīcijas lomu aktīvas rīcības pamatojumam mājokļa iegūšanā. Tas gan neliecina, ka šī vēlme vienmēr tiks īstenota.

Kādus respondenti saskata savus nākotnes nodomus laika dimensijā, cik drīz viņi cer īstenot savus nodomus? Izrādās, ka lielākajai daļai respondentu nav konkrētu plānu, kā uzlabot savus dzīves apstākļus tuvākajā nākotnē (piecu–deviņu gadu laikā).

Kāpēc tā? Atbilde uz šo jautājumu visbiežāk meklējama iedzīvotāju maksāt-spējas raksturojumā. Kuri var atļauties ņemt kredītus, kuru ienākumi ir pietiekami? Tikai 1% procents aptaujāto var atļauties kredīta maksājumus, kuri pārsniedz 200 latu mēnesī, 7% – no 100 līdz 200 latu mēnesī un 14% – 50–100 latu mēnesī.

Taču šīs respondentu atbildes jāanalizē uzmanīgi, jo:

- 1) Latvijas iedzīvotāju ienākumi aug ļoti strauji;
- 2) ienākumu līmenis dažādos reģionos ir atšķirīgs, un Rīgas iedzīvotāju vidū kredītu 50–200 latu mēnesī var atļauties vismaz 24%;
- 3) tā kā arī nekustamā īpašuma cenas aug strauji, tad var notikt iedzīvotāju potenciālo nodomu maiņa par labu citam, lētākam mājokļa veidam.

Potenciālo kredīta ņēmēju iespēju aprēķinā grūtības rada nelegālo ienākumu plašā izplatība un ārvalstu iedzīvotāju, kā arī no Latvijas peļņā aizbraukušo līdzekļu piesaiste mājokļa tirgum.

Tā kā mājokļi kredīti Latvijā plaši pieejami tikai pēdējo piecu gadu laikā, tad nav un nevar būt veikti atkārtoti pētījumi vienam iedzīvotāju kopumam, līdz ar to pieņēmums par materiālo faktoru dominējošo lomu mājokļa kvalitātes risinājumos ir gan ar lielu varbūtību, bet nav droši pamatots. Pētījumā nav pievērsta uzmanība nemateriāliem, bet ne mazāk nozīmīgiem faktoriem, kā indivīdu iniciatīvai, gatavībai mainīt dzīvi savu vēlmju sasniegšanas dēļ. Netiek ņemta vērā iespēja līdzekļus mājokļa kvalitātes uzlabošanai iegūt, uzsākot uzņēmējdarbību vai strādājot ārpus Latvijas.

To, ka objektīvi dzīves standartu raksturojumi ne vienmēr sakrīt ar subjektīvo "labas dzīves" izjūtu, apstiprina 2005. gada vasarā veiktā **Tautas attīstības un dzīves kvalitātes pētījuma** rezultāti, kas norāda, ka lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju ir apmierināta ar savu mājokli, neapmierināti ir tikai 16,6% (kaut arī 20–25% dzīvo mājokļos, kur trūkst WC un karstā ūdens). Tas ir ievērojami mazāk nekā ar darba iespējām un ienākumiem neapmierināto (45,6% un 50,7%). Iespējams, tā ir tāpēc, ka mājokļa nodrošinājumu cilvēki uzskata par savu, nevis sabiedrības vai valsts rūpi.

Savu apmierinātību ar mājokli kopumā visu Latvijas reģionu respondenti vērtējuši līdzīgi – 54,3% respondentu visā valstī atzinuši, ka ir "apmierināti" vai "īoti apmierināti" ar savu pašreizējo mājokli, 29,1% nav pauphis skaidru

nostāju. Līdzīgi sadalās atbildes par apmierinātību ar dzīves vidi (apmierināti – 54,2%, nevar paust skaidru nostāju – 34,4%), tiesa, šajā jautājumā mazāk (11,4%) tādu, kuri atzīst, ka ir “neapmierināti” ar dzīves vidi pilsētā pagastā, ciemā.

Lielākā daļa respondentu atzīst, ka mājoklis ir tā dzīves daļa, kuru var ietekmēt pats cilvēks (56,8%). Ievērojama daļa iedzīvotāju mainījuši savus dzīves apstāklus pēdējā gada laikā vai plāno to darīt tuvākajā laikā (12,6%), un liela daļa tos uzlabojuši, veicot remontu vai labiekārtojot dzīvokli, māju, vai plāno to darīt tuvākajā laikā (27,1% un 24,5%). Tātad katrs ceturtais Latvijas iedzīvotājs aktīvi līdzdarbojies savas dzīves vides, pirmām kārtām mājokļa veidošanā, demonstrējis savu rīcībspēju sociāli ekonomisko pārmaiņu realizācijā, ar praktisku rīcību apliecinot mājokļa lielo nozīmi savā dzīvē.

Vairāk iespēju atrast savām vajadzībām atbilstīgu mājokli saskata Rīgas reģiona iedzīvotāji (39,7%) salidzinājumā ar citu reģionu respondentiem (Vidzemē – 20,1%, Kurzemē – 25%). Vienlaikus tieši Rīgas reģiona respondenti biežāk pauduši arī neapmierinātību ar savu pašreizējo mājokli (18,0% Rīgas reģionā, citos 14,1–16,6%). Iespējams, ka materiālo apstākļu uzlabošanās veicina arī to iniciatīvas aktivizēšanos, un otrādi – redzot, sajūtot apkārtejo aktivitāti, cilvēki atrod risinājumu savām materiālajām problēmām.

Tikai 32,6% visu 2005. gada vasarā aptaujāto iedzīvotāju piekrīt, ka viņu dzīvesvietā ir “lielas iespējas” atrast piemērotu mājokli. Lielākā daļa (56,1%) respondentu izvēlējusies atbildi “maz iespēju”, raksturojot piemērota mājokļa atrašanas iespējas savā dzīvesvietā. Loģiski grūti pamatot, kāpēc priekšstats par iespēju atrast piemērotu mājokli savā reģionā ir proporcionāls apdzīvotības blīvumam attiecīgajā reģionā: mazāks blīvums – mazāk iespēju un otrādi, jo Vidzemē (visretāk apdzīvotais reģions ar vismazāko pilsētu iedzīvotāju īpat-svaru) dzīvojošie visbiežāk norādījuši uz iespēju ierobežotību (72%), kamēr retāk mazās iespējas mājokļa atrašanā minētas Rīgas reģionā (46,9%), kur iedzī-votāju blīvums visaugstākais. Iespējams, ka šeit būtu vietā runāt par sociālās vides un sociālo “labas prakses” piemēru lomu iespēju saskatišanā un izman-tošanā, ko veicina arī sociālo kontaktu daudzums, kā arī par neapmierinātības veidošanos ar savām iespējām un to realizāciju tur, kur kontaktu trūkst.

Būtiski pētījuma gaitā šķita noskaidrot, kā respondenti vērtē savu rīcībspēju mājokļa jomā. Atbildot uz jautājumu “Cik lielā vai mazā mērā Jūs personiski varat ietekmēt šādas savas dzīves jomas: savu dzīvokli, mājokli?”, lielākā daļa respondentu visā Latvijā (56,8%) atzinusi, ka var to ietekmēt “lielā mērā”. Vienlaikus savas iespējas ietekmēt dzīves vidi, piesārņojumu un

trokšņainību savā pilsētā un pagastā, kas arī ietekmē mājokļa kvalitāti, "lielā mērā" atzīst tikai 10% respondentu. Vai to varētu saistīt ar pilsoniskās sabiedrības vājajiem asniem vai ar varas iestāžu gauso reakciju uz iedzīvotāju sūdzībām par pagalmu apbūvi un trokšņainu restorānu atvēršanu dzīvojamāmu pirmajos stāvos, kā arī nelikumīgo dabas aizsargājama jās zonās uzslieto būvju legalizāciju? Tiesa, šādi motīvi diez vai noteikuši lauku iedzīvotāju viedokli par iespējām ietekmēt dzīves vidi, trokšņainumu un piesārņojumu, bet tie arī var būt saistīti ar savas rīcībspējas neapzināšanos, skaidras, mērķtiecīgas rīcības iespēju nesaskatīšanu. Varbūt to veidot palīdz arī laukos pieejamo masu mediju sižeti par vides problēmām un iedzīvotāju spēju to ietekmēt?

Tikai 11,4% respondentu norādījuši, ka nav apmierināti ar ekoloģisko situāciju un drošību dzīvesvietā, un tas nozīmē, ka ekoloģiskās problēmas netiek apzinātas kā tik grūti risināmas un iespaidojamas kā trokšņa līmenis un apbūves atļauju izsniegšana atbilstīgi apkārtējo iedzīvotāju vēlmēm. Svarīga nav tikai šābriža apmierinātība, bet arī pārliecība, ka ar savu rīcību to varēs nodrošināt nākotnē, pārliecība par savu rīcībspēju, kas ietver ne tikai ticību savas rīcības iespējai, bet arī tās rezultativitātei. Lai noskaidrotu cilvēku rīcības motīvus mājokļa maiņai, rezultātu vērtējumu un perspektīvas, tika veikta pētījuma kvalitatīvā daļa.

Mājokļa maiņas subjektīvais pamatojums

To, kā jaunās iespējas un problēmas mājokļa nodrošinājuma veidošanā izpaužas iedzīvotāju subjektīvajā izpratnē, mēģināts noskaidrot, analizējot Latvijas pilsētu un to apkārtnes 20 respondentu kvalitatīvās intervijas. Respondenti tika mērķtiecīgi atlasīti atbilstīgi galvenajam kritērijam – dzīvesvietas maiņai pēdējo piecu gadu laikā. Intervētie – 11 sieviešu, 9 vīrieši, no tiem 11 respondentu vecumā līdz 30 gadiem un deviņi 30 un vairāk gadu veci. Papildu informācijas iegūšanai izmantota dzīves formu analize, kuru ietvaros intervētie respondenti atbildēja uz jautājumiem par savu mājokli, īpašuma formu, vidi ap mājokli, apmierinātību ar to un tā maiņas nodomiem, bet netika atlasīti pēc tā, vai ir realizējuši mājokļa maiņu pēdējos piecos gados.

Respondentu atlase tika sākta Rīgā un Jelgavā, pilsētās, kuras ietilpst teritorijā, kurā acīmredzami vērojamas izmaiņas mājokļa nodrošinājumā, par ko liecina arī statistikas dati, tālāk veicot izlasi pēc "sniega bumbas" metodes.

Dzīvesvietas maiņa ir viens no mobilitātes veidiem, kurš parasti nozīmē īsākas distances mobilitāti nekā darba meklējumu gadījumā.

Izpētes mērķis bija noskaidrot, kāpēc un kā jauns mājoklis tiek meklēts un atrasts. Kādi ir kritēriji un kāpēc tie svarīgi jauna mājokļa izvēlē, kāds mājoklis un tā apkārtne respondentu priekšstatos saistās ar "labas dzīves" izpratni?

Lēmumu izvēlēties citu mājokli visbiežāk ietekmējuši gan objektīvi apstākļi, gan subjektīvās vēlmes. Arī materiālās vajadzības, nepieciešamība pēc mājvietas piederības var būt saistītas ar emociju izpausmēm un savas personības pilnvērtības apziņu.

Kā **objektīvie apstākļi**, kas liek respondentiem meklēt citu mājokli, intervijās tika skaidrota nepieciešamība pārcelties no kopmītnēm, kur pēc mācību pabeigšanas vairs nav iespēju dzīvot, kā arī īres līguma uzteikšana iepriekšējā dzīvesvietā.

"Īstenībā savā ziņā tas bija piespiedu solis, jo, beidzot studijas, dzīve dienesta viesnīcā vairs nebija iespējama" (Agnese, 23).

Otrs biežāk minētais pamatojums mājokļa maiņai ir nepieciešamība dzīvot vietā, kur rodamas darba vai izglītības iespējas.

"Darbavietas maiņa bija iemesls, kādēļ radās nepieciešamība pēc cita mājokļa" (Valentīna, 47).

Analizētajās intervijās respondenti vairākkārt norādīja uz darba un izglītības iespēju trūkumu iepriekšējās dzīvesvietas tuvumā, minot to kā iemeslu dzīvesvietas maiņai.

"Pirms tam mēs dzīvojām Madonas rajona Sarkaņu pagastā. Taču Madonas pilsēta nav tik liela un rajonā dzīvo pietiekami daudz cilvēku, un viņiem visiem nepietiek darba pilsētā, tāpēc..." (Viktors, 46).

Protams, migrācija darba meklējumu dēļ postindustriālās sabiedrības apstākļos nav nekas jauns, Latvijas īpatnības varētu būt Eiropas kontekstā retā apdzīvotība reģionos un kontrasts starp darba vietu esamību Rīgā un tālākos lauku rajonos.

Mājokļa maiņas pamatojums var būt arī **neapmierinātība ar iepriekšējo vai pieejamo mājokli**.

"Iepriekš dzīvojām Ozolniekos, bet abiem ar vīru darbs bija Jelgavā" (Evita, 36).

"Kad sāku domāt par studijām Rīgā, [...] kopmītnes manai skolai ir drausmīgā stāvokli" (Inita, 23).

Respondenti var būt neapmierināti ar iepriekšējā mājokļa platību, atrašanās vietu, ekoloģisko un kriminālo drošību, trokšņu līmeni, kaimiņos dzīvojošajiem,

transporta un infrastruktūras pieejamību, kas savukārt bieži saistīts ar ģimenes sastāva maiņu, taču pētījuma gaitā neviens no šiem iemesliem netika minēts kā iemesls dzīvesvietas maiņai.

Mājokļa maiņu var veicināt ne tikai neapmierinātība ar esošo dzīvesvietu, bet arī 20. gadsimta beigu pētījumos minētā "dzīves cikla" pieeja Klāras Mulderes (*Clara Mulder*) un citu pētnieku darbos.¹⁹

Atbilstīgi **dzīves cikla** pieejai mājokļa jeb dzīvesvietas karjera ir viens no cilvēka dzīves uzdevumiem, kas mijiedarbojas ar nodarbinātības, ģimenes un izglītības jomu sasniegumiem. Tādi notikumi dzīvē kā bērnu piedzimšana, laulības būtiski ietekmē dzīvesvietas mobilitāti, prasības mājokļa kvalitātei un apmierinātību ar mājokli. Ģimenes paplašināšanās dzīves cikla gaitā rada vēlmi pārcelties uz plašāku mājvietu.

"Galvenais iemesls, kāpēc izlēmām pirkt lielāku dzīvokli, parādījās līdz ar mūsu meitas piedzimšanu. Kad viņu gaidījām, sapratām, ka vīra tantes uzdāvinātais vienīstaba dzīvoklis būs par šauru" (Natālija, 25).

"Tā jau nav dzīve – ar diviem bērniem kopmiņnēs, kur nav pašam savas vannasīstabas un virtuves... tāda dzīve nav piemērota ģimenei ar maziem bērniem" (Mairis, 25).

Arī cilvēka vecums, mājsaimniecības struktūra noteiktā dzīves posmā iespaido mājokļa izvēli un vērtējumu. Jauna pieaugušā vecums visbiežāk ir pārmaiņu gadi, kuru laikā cilvēks tiecas pēc pārmaiņām un ir elastīgāks.²⁰ Sasniedzot noteiktu vecumu, kurš subjektīvi var būt dažāds, vēlme dzīvot atsevišķi tiek pamatota ar vēlmi veidot kopdzīvi ar partneri, kā arī savas personiskās neatkarības nostiprināšanu.

"Jo ir puisis! Un puism Nebija, kur dzīvot. Un mūsu vecuma cilvēkiem grūti dzīvot kopmiņnēs. Tur nav savas telpas" (Sintija, 21).

"Agrāk dzīvoju Saldū kopā ar vecākiem. Dzīvojot kopā ar vecākiem, nespēju būt pilnīgi neatkarīga, nevaru brīvi justies savās mājās, jo vienmēr kaut neliela kontrole vai iztaujāšana, vai paskaidrojumi" (Vidaga, 22).

Ģimenes māja kā mājokļa veids, kas piemērots ģimenei, visbiežāk tiek pamatots ar daudzveidīgākām atpūtas iespējām bērnu vajadzībām, kuras labāk var tikt apmierinātas gan pašā ģimenes mājā, gan tās apkārtnē – pagalmā un dārzā. Mājoklis, tā apkārtne ir vieta, kur veidot attiecības ar sev mīļiem cilvēkiem, ko respondentiem grūti iedomāties bez pienācīga dzīvojamās vietas nodrošinājuma, kas ģimenes attiecību, bērnu audzināšanas dēļ labāk realizējams ģimenes mājā.

"Ir pagalms, kur atpūsties, dārziņš un siltumnīca, kur padarboties. Puikam ir kur dzīvoties pa āru" (Jolanta, 31).

Par vecuma ietekmi uz gatavību mainīt dzīvesvietu, īpaši uz vēlmi iegūt jaunu mājokli, liecina kvantitatīvo pētījumu rezultāti, kuri analizēti iepriekš. Apmierinātība ar iegūto mājokli parasti raksturīga visiem tiem, kas to ieguvuši personiskajā īpašumā, kaut jaunākiem cilvēkiem optimisms izpaužas emocionālāk, lietojot izsaukuma vārdus un pamazināmās formas. Tieki lietoti atkārtojumi "Joti, Joti patīk mans dzīvoklis", izmantotas pamazināmās formas "ligzdiņa", "stūrītis", "sapņu mājoklis".

"Ir forši dzīvot savā mājā. Tu vari atslēgties" (Sintija, 21).

Motivāciju jauna mājokļa ieguvei ne vienmēr paši respondenti pamato ar objektīviem vai subjektīviem racionāli pamatotiem apsvērumiem. Vairākās intervijās tika pieminēti **nejausi faktori**, kas noteikuši vai būtiski ietekmējuši jauna mājokļa veidošanu. Tā Māris (39) lēmumu sākt ģimenes mājas būvi skaidro ar vētras laikā uz dārza mājas nokritušu ābeli, kuras dēļ nolemts celt māju, jo dārza māja sagruvusi, un, ja jau celt, tad īstu māju. Aleksandrs (27) savu izvēli iegūt dzīvokli vēsturiski nozīmīgajā Daugavpils cietokšņa rajonā raksturo ar diviem vārdiem: "*Neprāts ietekmeja!*"

Taču abos gadījumos sarunas konteksts vedina domāt, ka respondenti jūt dziļu emocionālu apmierinātību ar lēmumiem, kas ļāvuši iegūt tādu mājokli, par kādu sapņots.

"Izvēlējāmies iegādāties dzīvokli tāpēc, ka tas ir vēsturisks rajons... gribējās, lai mūsu dzīvesvieta atšķirtos no vairuma dzīvokļu" (Aleksandrs, 27).

"Vieta paņēma. Kalns, upe..." (Māris, 39).

Dzīvoklis nav tikai fizisks patvērums un fizioloģisko vajadzību apmierināšanas vieta, bet arī savas personības realizācijas iespēja, turklāt ne tikai iekšējā iekārtojuma ziņā, bet arī atrašanās vietas dēļ, jo var raisīt lepnumu par mājokļa izcilību, dzīvokli, kuru, kā uzsver Aleksandrs, "*nebjā viegli atrast*".

Vairākos gadījumos respondenti norāda uz **empcionālām problēmām**, šķiroties no iepriekšējā mājokļa, kad nodarbinātības iespēju dēļ nācies to mainīt.

Dzīves cikla pieeja nosaka ievērot gan ģimenes dzīves posmus, gan atsevišķu cilvēka vecuma posmu īpatnības. Vecuma kā emocionālo elastību ietekmējoša faktora darbība izpaužas emocionālajā attieksmē pret iepriekšējo un jauniegūto mājokli. Respondenti, kuri vecāki par 40 gadiem, biežāk min nostalgiju pēc iepriekšējās dzīvesvietas, grūtības mainīt to uz jauno.

"Protams, vienmēr ir grūti aiziet no iemīlotās vietas. No vietas, kur tika daudz gadu nodzīvots. Tas ir tūri pieradums, bet es esmu pietiekami elastīga, lai iejustos citā vidē un citā sabiedrībā" (Valentīna, 47).

“Uzmācās šausmīga nostalgija, un vairs negribējās pārvākties, jo īrētais dzīvoklis bija ļoti mājīgs un negribējās to pamest. Biju gatavs jauno dzīvokli pats izīrēt un turpināt īrēt sev savu veco dzīvokli” (Aldis, 54).

“..tas prasīja arī atteikšanos no ierastās, pierastās dzīves vides, atmosfēras” (Vita, 48).

Respondentu attieksmē skaidri jaušama emocionāla pieķeršanās iepriekšējai dzīvesvietai un apņemšanās to pārvarēt šīsdienas vajadzību dēļ.

Jaunākie respondenti labprāt stāsta par to, ka kaut kad vēlākajā dzīvē nesen iegūtais mājoklis varbūt būs jāatstāj, pielaujot perspektīvu nepieciešamības gadījumā to mainīt.

“Protams, neesmu jau es tā vēl pieķerusies šai vietai, man ir labi tur, kur es jūtos kā mājās.. Tad [ja nodibinās ģimeni] būs svarīgi nodrošināt pēc iespējas labākas mājas bērniem..” (Inita, 23).

Gan jauniem, gan vecākiem cilvēkiem vairākos gadījumos vēlme iegūt jaunu mājokli saistīta ar nevēlēšanos atstāt pierasto apkārtni un kā necerēta veiksme tiek skaidrota iespēja iegādāties jauno dzīvokli netālu no iepriekšējās mājvietas.

“Kad ar vīru nolēmām pirkst mājokli, pirmais arguments bija, lai jaunais dzīvoklis atrastos tuvu centram, .. tāpēc, kad uzzinājām, ka tepat, šajā pašā mājā, kur atradās mūsu vecais dzīvoklis, tiek pārdots lielāks dzīvoklis, mēs daudz nedomājām” (Natalija, 25).

Objektīvu apstākļu nosacīta motivācija neizslēdz citu, subjektīvu faktoru nozīmi – bieži tie cieši savijušies un savstarpēji saistīti. Dažkārt, tieši emocionālu apsvērumu vadīti, cilvēki apzināti izvēlējušies jauno mājokli netālu no iepriekšējās dzīvesvietas.

“Man patīk šī vieta, jo šeit skaista apkārtne.. ļoti tuvu darbavietai” (Valentīna, 47).

“Šī vieta tika izvēlēta savā ziņā pat neapzināti, jo jau iepriekšveidotā dzīve, esot studentam, norādīja, ka te arī jāturpina” (Agnese, 23).

Cilvēku motivācijai iegūt jaunu mājokli raksturīgs tas, ka viņi gatavi no kaut kā atteikties jaunā mājokļa dēļ.

“Katrs jauns pirkums prasa atteikšanos.. no kaut kā cita kārota.. atlikām automašīnas iegādi” (Mairis, 25).

Mājokļa dēļ var gan no kaut kā atteikties, gan uzņemties atbildību un pārvarēt grūtības, iegūstot augstāku profesionālo kvalifikāciju un nopelnot nepieciešamos līdzekļus, ko gatava darīt Agnese (23), lai varētu uzturēt savu “sapņu mājokli”.

Vēlmi atstāt iepriekšējo un meklēt jaunu mājvietu var radīt arī iemītnieku neapmierinātība ar **mājokļa piederību** citai juridiskai vai fiziskai personai un

ar to saistītā nedrošība. Mājokļa veids un piederība parasti ietekmē tā iemītnieku mobilitāti, par ko liecina pētījumi Ziemeļamerikā un Eiropā, sākot ar 20. gadsimta vidu.²¹

Intervijās gan jaunāki, gan vecāki respondenti uzsvēra mājokļa **īpašuma, piederības** nozīmi, jaunākie – saistot to ar patstāvīgas dzīves iespejām, un gan vieni, gan otri – ar drošības izjūtu un stabilitāti.

“Tas savā ziņā dod sirdsmieru, jo, ja tev ir sava māja, tad tu esi neatkarīgs, nav jāraizējas, ka kāds, piemēram, var pateikt, ka nākamajā mēnesī tev jāizvācas” (Aleksandrs, 27).

Vecāki respondenti norāda uz vēlmi mainīt dzīves ritmu, mazināt pārmaiņu intensitāti, iegūt stabilitāti, kas sasniedzama, iegūstot mājokli īpašumā.

“..bija apnicis pārcelties no vienas vietas uz citu, ..tā nonācu pie domas, ka beidzot vajag kaut ko pašai savu” (Vita, 48).

Par subjektivitāti mājokļa priekšrocību vai trūkumu vērtējumā liecina respondentu atšķirīgais raksturojums vienai pilsētai kā mājokļa atrašanās vietai. Viens no tās pārcēlies darba meklējumu dēļ, turpretim citam tā šķiet vieta ar dažādiem darba piedāvājumiem. Viktors ar ģimeni pārcēlies dzīvot uz Ogrī no Madonas, jo tikai Rīgā un Ogrē viņam un viņa sievai izdevies atrast darbu, tāpēc Madonu viņš vērtē kā pilsētu, kur grūti atrast darbu, kura visiem nepie tiek. Toties Olgai, kura pārcēlusies uz Madonu no laukiem, šī pilsēta šķiet vieta, kur daudz darbavietu.

“..daudz darbavietu. Mums pašiem Madonā ir darbs” (Olga, 39).

Mājokļa problēmu analītiķi izsaka pieņēmumu, ka daudzām mājsaimniecībām mājokļa piederība citai fiziskai vai juridiskai personai nerada grūtības, bet interviju analīzes rezultāti liecina par pretejo, jo Latvijā respondenti mājokļa piederību citiem parasti min kā trūkumu, kas saistīts ar augstām izmaksām un neatbilstīgu kvalitāti. Respondentu vidū bija divas sievietes, kuru vecums un ienākumu līmenis līdzīgs, taču vienai izdevies tikt pie sava dzīvokļa, to nopērkot Tukumā, kamēr otra mitinās īrētā platībā privātipašnieka namā Rīgā. Intervijas gaitā dzīvokļa īpašniece pauða optimismu, pārliecību par nākotnes perspektīvām, bet īrniece bija noskaņota ļoti pesimistiski, pat drūmi. Vienā gadījumā tiek uzsvērts, ka “esmu apmierināta” (Vita, 48), otrā – “nākotnē ne uz ko neceru” (Maija, 48).

Protams, **finanšu resursi**, to pieejamība ir nepieciešama jebkura mājokļa iegūšanā un uzturēšanā, tātad ietekmē tā maiņas, ieguves potencialitāti (arī par nakts pavadišanu patversmē jāmaksā). Finanšu resursi mājokļa iegūšanai

un uzturēšanai cieši saistīti ar mājsaimniecības ienākumu līmeni un iedzīvo-tāju izglītības līmeni, tāpēc augstāki ienākumi un augstāka izglītība nozīmē lielāku mājokļa maiņas iespēju.

Visbiežāk finansiālās mājokļa iegādes problēmas tiek risinātas ar banku kredītu palīdzību, kaut vairākkārt respondenti minēja grūtības sagādāt to maksājamās summas daļu, kuru nesedz bankas kredīts. Tad tiek izmantoti atšķirīgi veidi papildu līdzekļu sagādei. Viens no tiem ir vēl kāda sava vai tuvinieku īpašuma ieķīlāšana un apakšīnieku pieņemšana.

“Dzīvokli iegādājos, nesmot kredītu bankā, ieķīlājot savu un arī mammai piederošo dzīvokli Saldū. Tā kā pilnu summu nevaru nosegt, daļa dzīvokļa tiek izīrēta. Īres maksas lielākā daļa arī nosedz gandrīz visu kreditu” (Vidaga, 22).

Vēl viens veids trūkstošo līdzekļu sagādē ir radu un draugu atbalsta izman-tošana, iegūtā mantojuma ieguldīšana mājokļa veidošanā.

Divos gadījumos respondenti atzina nepieciešamību piekukuļot banku spe-ciālistus vai īpašuma vērtētājus, lai varētu iegūt visu vajadzīgo summu, tādē-jādi apliecinot, ka ne jau visiem iegūt kredītu mājoklim ir viegli un vienkārši.

“Neatlika nekas cits kā samaksāt .. 300 latu, lai mēs no bankas varētu saņemt ne-pieciešamo summu” (Vita, 48).

Vēl viens veids, kādā tiek nodrošināti līdzekļi mājoklim, īpaši tiem, kam ienākumi nav augsti, bet darba iespējas laukos zudušas un tāpēc viņi ieradu-šies Rīgā, kur strādā un īrē dzīvokli, ir iespēja dalīt izdevumus ar citiem līdzīgā situācijā nonākušajiem.

“Īre dārga, tāpēc arī dzīvokli īrējam trijatā. Alga nav tik liela, lai atlāautos īrēt viena pati. Trijatā sanāk lētāk” (Maija, 48).

Noraidošu attieksmi pret kredīta izmantošanu mājokļa iegādei pauda tikai viens respondents (Aldis, 54), kurš bija iegādājies dzīvokli Rīgas centrā un veicis kvalitatīvu remontu par mantotiem finanšu līdzekļiem, aizņemšanos no bankām raksturojot kā “iekrišanu kredītu cilpās”. Pārējie respondenti kredītu izmantošanas iespējas raksturo pozitīvi. Ietaupījumi kā segums dzīvokļa cenai tika izmantoti tikai vienā gadījumā, bet dzīvoklis šajā gadījumā bija iegādāts jau pirms četriem gadiem – pirms cenu “lēciena”.

Visi respondenti atzina, ka **mājoklis ir labas dzīves priekšnoteikums**. Atbilstīgi Ē. Allarta koncepcijai mājokļa un labas dzīves savstarpējās saistības izpratne nozīmē gan mājokli kā materiālo vajadzību apmierināšanas, gan kā sociālo un personības izaugsmes iespēju realizācijas priekšnoteikumu un vidi, kurā veidot personiskās attiecības ar sev tuviem cilvēkiem, organizēt savu

garīgo attīstību. Tāpēc mājokļa esamība respondentiem šķiet ļoti nozīmīga, viņi to vērtē kā personisko panākumu indikatoru.

Mārcis (23), kurš strādā informatīvo tehnoloģiju jomā Rīgā un kopā ar sievu iegādājies dzīvokli Jelgavā, vērtē to kā optimistisku notikumu gaitu, kas iezīmē **labas dzīves** perspektīvu.

„..kad cilvēks iegādājas jaunu mājokli, tad liekas, ka tas ir solis pretī labākai dzīvei. Un iepriecina doma, ka dzīvoklis ir mūsu, nevis kāda cita.”

Intervēto izpratne par **mājokli kā “labas dzīves”** priekšnoteikumu un sastāvdaļu ietver gan tā piederību, gan ērtību līmeni. Respondenti, kuri pēdējo piecu gadu laikā mainījuši dzīvesvietu, uzsver standarta ērtību līmeni (WC, siltais ūdens) kā pašsaprotamu priekšnosacījumu apmierinātībai ar mājokli un labai dzīvei. Priekšstats par labu mājokli bieži saistīts ar cilvēku izpratni par to, kā mājas atšķiras no patvēruma. Raksturojot mājokļa saistību ar labas dzīves nodrošināšanu, tiek minēts gan tā ērtību līmenis, gan emocionālā piederības sajūta, māju izjūta. Atkārtoti dažādi respondenti kā kritēriju mājoklim, kas kļuvis par mājām, min to, ka šai vietā “vienmēr gribas atgriezties”.

“Labas dzīves priekšnoteikums noteikti ir mājoklis ar visām ērtībām, tomēr ne mazāk svarīga ir piederības sajūta, kas saistīs ar mājokli.. ja ģimenē valda problēmas, tad diez vai cilvēkam mājas būs arī garigais patvērums” (Inga, 21).

„..atgriežoties mājās, cilvēkam jājūtas kā savās mājās, nevis tikai kā apmešanās vieta. Cilvēkam mājas ir jāuzskräj pozitīvā enerģija nākamajai darba dienai” (Viktors, 46).

Jauns mājoklis respondentus interesē arī kā sociālās vides elements, tiek uzsvērta tā funkcionālā nozīme, kā arī apkārtejās, mājokļa ārējās vides drošība, infrastruktūras nodrošinājums un dabas un apkārtnes estētiskie raksturojumi.

„..tagad dzīvojam Madonā, kas ir rajona centrs, skaista, attīstīta pilsēta, trīs bērnudārzi, divas vidusskolas, ģimnāzija.. daudz darbavietu” (Olga, 39).

“Forši, dzīvoju ezera malā, svaigs gaiss, klusa vide, droša apkārtne.. ļoti apmierināts” (Aleksandrs, 27).

“Vispār jau tā vieta patika. Sakārtots .. Pavisam nejauši atradu. Pa ziemu gājām vēžus ķert” (Māris, 39).

Ja cilvēks ieguldījis savas personīgās pūles, iniciatīvu jauna mājokļa tapšanā, tad pat tādi vides kvalitāti pazeminoši raksturojumi kā trokšņi, automašīnu radīts piesārņojums respondentam var būtiski neietekmēt pozitīvo mājokļa vērtējumu.

“Supermāja! Jauna, skaista. Pats uzcēlu, pats rūpējos, pats remontēju. Supermāja! Viss dzirdams, kaimiņi ir apnikuši, mūzika skan no rītiem, bet patīk. Nav bērnu lau-

kuma, trotuāra, mašīnas braukā zem logiem... Supermāja! Pats uzcelu – pats "kaifoju" no tās. Esmu apmierināts." (Vladimirs, 45).

"..tomēr paši saviem spēkiem esam sasnieguši to, kas mums ir un pieder.. Mēs nestrādājam tik daudz, lai dzīvoklis būtu tikai guļvieta.. [dzīvoklis ir] kopābūšana, ēdienu gatavošana un ģimenes pasākumu norise" (Mairis, 25).

Mājoklis – vieta, kur mīlēt, rūpēties, kur attīstīt savu personību. Vai pats mājoklis raisa emocionālu attieksmi? Izrādās, jā. Par to liecina mīlvārdiņu un pamazināmo formu attiecināšana uz mājokli.

Tikai daži respondenti norāda uz mājokļa kā sociālās hierarhijas pakāpi raksturojoša atribūta nozīmi, izsakoties, ka tā ir nepieciešama laba mājokļa iezīme.

"Nepieciešams tāds mājoklis, ar kuru tā īpašnieks būtu apmierināts, no kura nekauņētos, ar kuru lepotos" (Mairis, 25).

Diezgan līdzīgi respondenti raksturo savus priekšstatus par ideālu mājokli, visbiežāk minot ģimenes māju kā sapņu piepildījumu, pamatojot mājas nepieciešamību ar tās raditu drošības izjūtu, kas netieši raksturo bailes par pastāvīgu nodrošinājumu ar mājokli, kuru vieglāk zaudēt, ja tas nav personiskajā īpašumā.

"Mājoklis ir kā miera osta, kur atgriezties pēc saspringtas darba dienas, kur paslēpties un atpūsties no ikdienas burzmas" (Vita, 48).

Tomēr ģimenes māju kā dzīvesvietu, kā īpašumu respondenti uzskata par drošāku, stabilāku dzīvesvietas risinājumu. Mairis (25) jauno, nesen iegādāto dzīvokli raksturo kā pagaidu variantu, jo tuvāko piecu gadu laikā ģimene plāno iegādāties privāto māju. Vairāku respondentu par nākotnes nodomiem mājokļa nodrošinājumā teiktajā tiek saistīts noteikts mājokļa tips ar ģimenes izveides perspektīvām, kad būtu vēlama atsevišķa māja.

"Tagad man pietiek ar to, kas ir. Kad būs jādibina ģimene, noteikti kaut ko maiņišu" (Inita, 23).

Atšķiras priekšstati par to, kur jāatrodas "sapņu mājai". Taču interesanti, ka dažādu dzimumu un vecumu respondenti pauž līdzīgus priekšstatus, saistot tādus jēdzienus kā "māja", "ģimene", "siltums".

"Kas ir ģimene bez mājām? Mums nav vajadzīgs ugunskura siltums mežā malā, bet gan kamīna siltums, kur sapulcēties visai ģimenei, radiem un draugiem" (Jolanta, 31).

Respondenti diezgan piesardzīgi aprakstīja savas vīzijas par ideālu mājokli, norādot uz problēmām, kas var rasties, cenšoties īstenot savus sapņus. Kā iespējamais šķērslis tika minēts gan izmaksu kāpums, gan transporta problēmas un nevēlēšanās pārcelties uz pastāvīgu dzīvi tālu no pašreizējās dzīvesvietas.

Tāpēc var izteikt pieņēmumu, ka tie cilvēki, kas pēdējo gadu laikā realizējuši savas vēlmes, mainot mājokli, tā vīzijas saista ar realizācijas iespējām, paļaujoties uz saviem spēkiem un neatļaujoties brīvu fantāzijas lidojumu ideāla mājokļa apcerēšanā.

Secinājumi

- Par jaunu, iepriekš nebijušu vai reti sastopamu iespēju pieaugumu mājokļa nodrošināšanas jomā liecina gan statistikas dati, gan aptauju un interviju rezultāti. Iespējas tiek izmantotas, gan dažādojot mājokļa iegūšanas veidu, gan mainot tā piederību un izvēloties sev vēlamo atrašanās vietu.
- Privātā īpašumā esošu mājokļu daļas pieaugums veicinājis dzīves kvalitātes pauagstināšanas iespējas, sekmējot mājokļu īpašnieku subjektīvo "labas dzīves" izjūtu, par ko liecina gan aptauju, gan interviju dati.
- Latvijas lielo pilsētu tuvumā izmaiņas kvalitatīva mājokļa nodrošināšana notiek straujāk. Rīgas apkārtnes iedzīvotāji ir prasīgāki, vērtējot mājokļa kvalitāti, un aktivāk realizē pārmaiņas mājokļa jomā.
- Iedzīvotāju pārcelšanos uz Latvijas lielo pilsētu apkārtni, iegūstot jaunu mājokli, sekmē darba iespējas to tuvumā.
- Mājoklis ir tas dzives kvalitātes elements, kura nodrošinājumu Latvijas iedzīvotāji uzskata par savu, nevis valsts pienākumu, par ko liecina gan aptauju, gan interviju analīze.
- Respondenti ar mājokļa (mājas vai dzīvokļa) iegādi, īri un celtniecību realizēja pārmaiņas savā dzīvē, pauda savu rīcībspēju.
- Ne visi intervētie respondenti, kuri pēdējo piecu gadu laikā mainījuši mājokli, bija apmierināti ar pārcelšanās rezultātā iegūtajiem mājokļa apstākļiem, bet visi bija apmierināti ar to, ka realizējuši šīs pārmaiņas.
- Respondentu viedokļi par ideālu mājokli lielākoties bija līdzīgi. Visi respondenti bija vienprātīgi atzinumā, ka mājoklis ir "labas dzīves priekšnoteikums".
- Subjektīvās vēlmes mājokļa nodrošinājumā lielā mērā saistītas ar cilvēka vecumu un ģimenes situāciju, ko var pamatot ar dzīves cikla perspektīvu.
- Intervijās respondenti biežāk uzsver mājokļa kā materiālo vajadzību apmierināšanas elementa un ģimenes saišu (sociālo vajadzību) realizācijas

iespēju priekšnoteikuma un vides nozīmi, mazāk pieminot personības realizācijas nepieciešamību, gan uzsverot mājokļa nozīmi subjektīvajā drošības un komforta izjūtā un akcentējot tā piederības nozīmi.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Latvijas Statistikas gadagrāmata 2004. R.: CSP, 2005.
- ² Mee K. Prosperity and Suburban Dream: Quality of Life and Affordability in Western Sydney // Australian Geographer. 2002. Vol. 33, No. 3. P. 337–351.
- ³ Allardt E. Having, Loving, Being: An Alternative To Swedish Model of Welfare Research // Nussbaum M., Sen A. The Quality of Life. Oxford: Clarendon Press, 1993. P. 88–94.
- ⁴ Mājokļu aģentūras mājas lapa: <http://www.ma.gov.lv/Portals...> Skatīts 05.11.2005.
- ⁵ Quality of Life in Europe 2003. <http://www.eurofound.eu.int/15.08.2005>.
- ⁶ Bauls A., Krišjāne Z., Vilciņš A. Changing Patterns of Population Mobility in Latvia // Ģeogrāfiski raksti. R.: Latvijas Ģeogrāfu biedrība, 2004. 12. sēj. 66.–74. lpp.
- ⁷ Dzīvojamais fonds Latvijā 2004. R.: CSB, 2005.
- ⁸ Kādu mājokli vēlas un var atļauties Latvijas iedzīvotāji? Mājokļu aģentūra. <http://www.ma.gov.lv.12.10.2005>.
- ⁹ Dzīvokļu tirgus Latvijā 2004. R.: CSP, 2005.
- ¹⁰ Mājokļu aģentūras dati: <http://www.1ma.gov.lv>. Skatīts 05.10.2005.
- ¹¹ Mājoklis Latvijā. Mājokļa aģentūra. <http://www.1ma.gov.lv>. Skatīts 05.10.2005.
- ¹² Mājsaimniecības un to izdevumu daļa maksājumiem par dzīvokli. <http://www.1ma.gov.lv>. Skatīts 05.10.2005.
- ¹³ Mājsaimniecības un to izdevumi par mājokli. Mājokļu aģentūra, 2005. <http://www.1ma.gov.lv.10.10.2005>.
- ¹⁴ Quality of Life in Europe. 2003. <http://www.eurofound.eu.int/15.08.2005>.
- ¹⁵ <http://data.csb.lv/pxweb2004/Dialog/Saveshow.asp>. Skatīts 01.11.2005.
- ¹⁶ LETA. 06.11.2005., 22.02.2005. <http://www.apollo.lv>. Skatīts 10.11.2005.
- ¹⁷ Nekustamā ipašuma tirgus Latvijā 2004. R.: CSP, 2005.
- ¹⁸ Kādu mājokli vēlas un var atļauties Latvijas iedzīvotāji? <http://www.1ma.gov.lv>. Skatīts 05.10.2005.
- ¹⁹ Helderma A., Mulder C., Van Ham. The Changing Effect of Home Ownership on Residential Mobility in the Netherlands, 1980–98 // Housing Studies. July 2004. Vol. 19, No. 4. P. 601–616.
- ²⁰ Ibid. P. 606.
- ²¹ Rossi P. Why Families Move: A Study in the Social Psychology of Urban Residential Mobility. Glencoe, IL: Free Press, 1955.

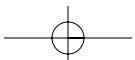
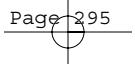
Literatūra

- Allardt E. Having, Loving, Being: An Alternative to Swedish Model of Welfare Research // Nussbaum M., Sen A. The Quality of Life. Oxford: Clarendon Press, 1993. P. 88–94.

---

294 LĪGA RASNAČA

- Bauls A., Krišjāne Z., Vilciņš A. Changing Patterns of Population Mobility in Latvia // Geogrāfiski raksti. R.: Latvijas Ģeogrāfu biedrība, 2004. 12. sēj. 66.-74. lpp.
- Būvniecība Latvijā 2002, 2003, 2004. R.: CSP, 2005. CSP dati <http://www.csb.lv/05.10.14>.
- CSB dati. <http://data.csb.lv/pxweb2004/Dialog/Saveshow.asp.251020025>.
- Dzīvojamais fonds Latvijā 2004. R.: CSB, 2005.
- Dzīvokļu tirgus Latvijā 2004. R.: CSP, 2005.
- Helderma A., Mulder C., Van Ham. The Changing Effect of Home Ownership on Residential Mobility in the Netherlands, 1980–98 // Housing Studies. July 2004. Vol. 19, No. 4. P. 601–616.
- Kādu mājokli vēlas un var atļauties Latvijas iedzīvotāji? Mājokļu aģentūras mājaslapa: <http://www.ma.gov.lv.12.10.2005>.
- Latvijas Statistikas gadagrāmata 2004. R.: CSP, 2005.
- LETA. 06.11.2005., 22.02.2005. <http://www.apollo.lv>. Skatīts 10.11.2005.
- Mājoklis Latvijā. Mājokļu aģentūras mājaslapa: <http://www.1ma.gov.lv.64.233.183.104/05.10.14>.
- Mājokļu aģentūras mājaslapa: <http://www.1ma.gov.lv.64.233.183.104/05.10.14>. Skatīts 05.11.2005.
- Mājsaimniecības un to izdevumu daļa maksājumiem par dzīvokli. <http://www.1ma.gov.lv>. Skatīts 05.10.2005.
- Mee K. Prosperity and Suburban Dream: Quality of Life and Affordability in Western Sydney // Australian Geographer. 2002. Vol. 33, No. 3. P. 337–351.
- Nekustamā īpašuma tirgus Latvijā 2004. R.: CSP, 2005.
- Quality of Life in Europe 2003. <http://www.eurofound.eu.int/15.08.2005>.
- Rossi P. Why Families Move: A Study in the Social Psychology of Urban Residential Mobility. Glencoe, IL: Free Press, 1955.

Anda Rožukalne

"Labas dzīves" konstruēšana Latvijas presē (2005)

Ievads

Dzīves kvalitātes diskusijas kontekstā būtisks ir ne vien attiecīgu valsts attīstības statistikas rādītāju dinamikas salīdzinājums un Latvijas iedzīvotāju pašvērtējuma izpēte, bet arī mediju izteiktā attieksme pret dzīves kvalitāti. Dzīves kvalitātei ir ļoti daudz pazīmju, un lielākā daļa tēmu, kas tiek saistīta ar dzīves kvalitāti, – veselība, drošība, mājoklis, veiksmīga ģimenes dzīve vai attiecības, pozitīva karjeras attīstība, materiālā labklājība un citas – pastāvīgi ir mediju uzmanības lokā. Varētu teikt, ka informācijas laikmeta radītajā situācijā, kad uzskatu un vērtību veidošanas procesā atsevišķas sociālās grupas pamazām zaudē savu ietekmi, attieksmi pret realitāti un vērtējumus par to, ko nozīmē *laba dzīve*, lielākoties nosaka mediji. Šajā mijiedarbībā mediji cenšas uztvert auditorijas interešu izmaiņas, vienlaikus veidojot tām atbilstīgu saturu, un atstāj ļoti stipru ietekmi uz katra atsevišķa cilvēka priekšstatiem un uzskaņiem, izmainot gan katra cilvēka, gan sabiedrības kopumā izpratni par dzīves kvalitāti un *labu dzīvi*. Mediji pārstāv dominējošos viedokļus, ar kuru palīdzību indivīdi veido savu dzīves izpratni, pārliecības, paradumus un vērtības attiecībās ar citiem individiem, gūstot priekšstatu par to, kā sociālā realitāte turas kopā. Ar mediju sniegtās informācijas daudzveidību auditorija rada savu realitātes attēlu. Mediji nosaka to, kas ir svarīgi, nozīmīgi sabiedrībai kopumā un arī katram indivīdam, veido viedokļus un sabiedrisko domu, ietekmē auditorijas vērtības. Tas arī ir galvenais iemesls, kāpēc mediju tekstu izpēte var dod ieguldījumu kopejā izpratnē par dzīves kvalitātes aspektiem un šīs izpratnes izmaiņām Latvijā 21. gadsimta sākumā.

Šā pētījuma ietvaros dzīves kvalitāte tiek skatīta *labas dzīves* aspektā, izvērtejot tās mediju satura daļas, kas auditorijai stāsta par *labu dzīvi* – ģimeni, cilvēku attiecībām, veselību, skaistumu, modi, stilu, mājokļa veidošanu un iekārtošanu,

bērnu audzināšanu, ceļojumiem, brīvā laika pavadīšanu. Pētījuma galvenais mērķis ir izanalizēt mediju saturu, identificējot, cik liela tā daļa ir atvēlēta *labas dzīves* atspoguļojumam, kā arī izpētīt, kāda ir šā piedāvātā satura iekšējā struktūra (galvenās tēmas un apakštēmas), neatstajot bez ievērības arī medijos izteikto attieksmi un vērtējumu pret atsevišķiem *labas dzīves* aspektiem. Vienlaikus pētījumā teorētiski aplūkoti vairāki ar mediju ietekmi un *labas dzīves* konstruēšanu saistīti aspekti – patēriņcība un patēriņtās sabiedrības ideoloģijas izplatība sabiedrībā, *labas dzīves* un dzīves stila sasaiste, dzīves stila un modes kā mediju ietekmēta procesa atspoguļojums.

Pētījumam izvēlēti Latvijas lielāko nacionālo dienas laikrakstu teksti un tās laikrakstu struktūras daļas (pielikumi, lappuses, rubrikas), kas izveidotas, lai runātu ar lasītājiem par *labu dzīvi*. Laikraksti "Diena", "Latvijas Avīze", "Neatkarīgā Rita Avīze Latvijai", krievu valodā iznākošās avīzes "Čas" un "Telegraf"¹ ir šāda pētījuma mērķiem visatbilstīgākās, jo tām pieder lielākās auditorijas drukāto mediju vidē, tās bauga lasītāju cieņu, uzticēšanos un stipri ietekmē sabiedrisko domu valstī. Savukārt latviešu un krievu laikrakstu satura salīdzinājums dod iespēju izdarīt secinājumus par to, vai *laba dzīve* nozīmē vienu un to pašu abām būtiskajām Latvijas iedzīvotāju daļām – latviešiem un krieviem vai krievu valodā runājošajiem.

Svarīgi piebilst, ka pēdējos gados, attīstot savu saturu, visi pētījumā aplūkoti laikraksti ir palielinājuši to materiālu īpatsvaru, kas attiecas uz *labas dzīves* konstruēšanu. Šo pārmaiņu iemesls ir lasītāju intereses izmaiņas: vēlme sekot sabiedriski politiskajiem procesiem ir samazinājusies, jo auditorija sāk lielākā mērā koncentrēt savu uzmanību uz personiskās dzīves jautājumiem. Protī, lasītāji un mediju auditorija kopumā vēlas vairāk uzzināt par sevi, savu dzīvi, runāt par katram indivīdam svarīgo, nevis sekot notikumiem, kas nozīmīgi valstiskā mērogā. Pēc desmitgades, kad katram Latvijas iedzīvotājam nācās atrast savu vietu jaunajā valsts sociāli ekonomiskajā sistēmā, iestājoties nosacīti stabilam tās attīstības posmam, cilvēki vairāk pievēršas savām individuālajām problēmām. Otrs ļoti svarīgs laikrakstu satura izmaiņu virzītājspēks ir reklāmdevēju spiediens. Laikraksti, tāpat kā citi mediji, ir ļoti atkarīgi no reklāmdevēju līdzekļiem, kas veido avižu ienākumu lielāko daļu. No vienas pusēs, reklāmdevēju līdzekļi palīdz saglabāt mediju neatkarību no politiskām ietekmēm, bet, no otras, – reklāmdevēju intereses atstāj ietekmi uz mediju saturu. Savukārt attīstoties ekonomikai un pieaugot gan sabiedrības dzīves līmenim, gan cilvēku pirkspējai, palielinās kopējā tirgū piedāvāto preču un pakalpojumu

klāsts. Lai uzņēmumi varētu veiksmīgi konkurēt, savu preču virzīšanai tirgū tie izmanto reklāmu, kas tiek izvietota masu medijos, jo tie joprojām ir pats efektīvākais kanāls, lai reklāmdevēji varētu sasniegt attiecīgo preču patēriņus. Reklāmdevēji ir ieinteresēti, lai arī redakciju tekstos lasītāji saņemtu informāciju un viedokļus par dažādām precēm, lai viņi vairāk lasītu par ceļojumiem, veselību, iepirkšanos, skaistumkopšanu un citām iespējām, kuru piepildīšanai nepieciešamas reklāmdevēju piedāvātās preces un pakalpojumi. Reklāma veicina patēriņu, tās aicinājumam seko arī redakcijas teksti, tāpēc mediju izplatītā satura kontekstā tiek runāts par patēriņiecību.

Pētījumā izmantoti 2005. gadā laikrakstos publicētie teksti, lai fiksētu pašas aktuālākās, mediju uzrādītās tendences sabiedrībā. Pētījuma galvenā metode ir kontentanalīze, kas dod iespēju, aptverot lielas teksta daļas, izdarīt apkopojošus secinājumus. Kontentanalīze ir komunikācijas satura pētišana un analīze sistemātiskā, objektīvā un kvantitatīvā veidā. Kontentanalīzes spēks ir tās objektivitātē, kad, aprakstot kādus teksta elementus (piemēram, tādas kategorijas kā lokalitāte, autora tips, materiāla žanrs, autora paustā attieksme), pēc šīm pazīmēm var salīdzināt lielu daudzumu tekstu, konstatējot attīstības tendences kādā atsevišķā preses izdevumā vai salīdzinot pētāmo parādību biežumu vai vairāku kategoriju saistību dažādos izdevumos. Analizējot skaidrās, acīmredzamās nozīmes, kontentanalīze palīdz pētīt nenoliedzami esošo, universālo nozīmi, kas saistīta ar vārdu vai izteicienu neatkarīgi no izteikuma avota nolūka vai gaidām, kā to varētu uztvert informācijas saņēmējs.

Laba dzīve un mediju auditorijas vajadzības

Palielinoties reklāmu skaitam medijos un pieaugot tam laikrakstu saturam, kas runā par *labu dzīvi* – ērtiem mājokļiem, jaunām automašīnām, ceļojumiem un brīvā laika pavadīšanu, var analizēt tos aspektus, kas liek auditorijai patērēt šāda veida saturu. Savukārt mediju konkurence liek mainīt saturu atbilstīgi auditorijas vēlmēm. Vispiemērotākais teorētiskais pamatojums šajā kontekstā, manuprāt, ir dažādu pētnieku analizētās mediju lietojuma un auditorijas vajadzību teorijas. Tāpēc šā pētījuma mērķu ietvaros jāpiemin galvenie auditorijas argumenti mediju izvēlē, jo mediju saturs cenšas apmierināt auditorijas vajadzības un vēlmes.

Jautājums par to, kādi faktori nosaka individuāla rīcību, izvēloties un lietojot medijus, ir plaši aplūkots masu komunikācijas teorijās. Viena no plašāk izmantotajām un diskutētajām ir izmantojuma un apmierinājuma (*uses and gratification*)² teorija.

Izmantojuma un apmierinājuma teorija noteic, ka aktīva auditorija lieto mediju, lai apmierinātu savas vajadzības pēc izklaides, informācijas un identifikācijas. Šajā modelī katrs individuāls meklē medijos to, kas viņa vajadzības apmierina vislabāk, tāpat arī cilvēks pats saprot, vai, lai apmierinātu savas vajadzības, pieņemt tekstu vai ne. Viens no būtiskākajiem izmantojuma un apmierinājuma teorijas devumiem mūs interesējošā jautājuma kontekstā ir individuāla medijuorientēto vajadzību klasifikācija. Teorijas piekritēji mediju lietošanas kontekstā iesaka izdalīt četras individuālo un psiholoģisko vajadzību kategorijas.

1) Uzraudzība pār sabiedrībā notiekošiem procesiem.

Lietojot mediju, iespējams iegūt informāciju par faktoriem, kas palīdz izzināt un izprast sabiedrībā notiekošos procesus.

2) Personiskā identitāte.

Mediji ļauj gūt apstiprinājumu savām vērtībām, izzināt un izprast pašam sevi, kā arī gūt piederības izjūtu sev līdzīgajiem.

3) Sociālais lietderīgums.

Mediju sniegtā informācija var būt individuāli noderīga, jo cilvēks to var izmantot sarunās, kā arī lietot mediju kā kompensētāju – sabiedrotā, draudzības vai kompānijas aizstājēju.

4) Izklaidēšanās, relaksācija vai uzmanības novēršana.³

Mediji tiek lietoti, lai izvairītos no ikdienas rutīnas un nedomātu par problēmām, kā arī lai emocionāli atbrīvotos. Izmantojuma un apmierinājuma teorija norāda, ka mediji vajadzību apmierināšanā konkurē ar citiem – *ne mediju avotiem*. Individuālam ir plašas iespējas izvēlēties veidus, kā apmierināt savas vajadzības. Viens no nopietnākajiem mediju “konkurentiem” vajadzību apmierināšanā ir personiskā komunikācija.

Analizējot laikrakstos parādīto *labo dzīvi* izmantojuma un apmierinātības teorijas kontekstā, var teikt, ka dzīves kvalitātei veltītie materiāli visvairāk attiecas uz personiskās identitātes veidošanu, sociālā lietderīguma funkciju un mediju spēju izklaidēt. Šos aspektus var tieši saistīt arī ar patēriņiecību.

Laba dzīve un patēriņiecība

Pievēršoties patēriņiecības jautājumiem medijos un aplūkojot dažādus viedokļus, ko par tiem izteikuši pētnieki, vispirms gribētu izcelt to, kas visvairāk attiecas uz šā raksta galveno tēmu, – kā mediji orientē sabiedrību, kā tie ar savas izplatītās informācijas dažādajām sadaļām iedarbojas uz auditoriju. Šeit vēlos pieminēt patēriņiecību, kas tiek uzskatīta arī par mediju kultūras sastāvdaļu.

Kultūra ir subjektu mijiedarbē radīts, sabiedriski uzturēts fenomens. Tā palīdz noskaidrot identitāti, sociālo pārmaiņu nozīmes un kopības izjūtu.⁴ Diskusijas par mediju saturu un to iedarbības sekām kontekstā arvien biežāk tiek runāts par mediju piesātinātību ar reklāmu, satura pārveidošanos reklāmdevēju ietekmē un par mediju lomu patēriņtāju kultūras izplatīšanā. Atsvešinoties no auditorijas reālajām interesēm, saturu pielāgojot reklāmdevēju precēm, cenšoties ar informatīvajiem materiāliem uzturēt interesi par tām, mediji izplata līdzīgus dzīves stila un vērtību standartus. Tas savukārt pakāpeniski novienādo izdevumu saturu un ved pie patēriņtāju sabiedrības ideoloģijas izplatīšanās. Kā rakstījis viens no patēriņiecības teoriju pamatlīcējiem Stjuarts Īvens, tās pamatā ir jauna, "uz baudīšanu un patēriņšanu vērsta dzīves izpratne".⁵

Tas nozīmē arī to, ka masu reklāmu attīstība ir ne tikai veicinājusi produktu pārdošanu, bet arī **radījusi patēriņtājus**, un medijiem šajā procesā ir visai zīmīga loma. Vēl vairāk, mediji, parādot patēriņtāju dzīvesveidu, demonstrējot skaistuma, modes, seksualitātes, karjeras panākumu un citus dzīves jomu pieņērus, parāda, ka sociālo statusu **var pirkst** kopējā patēriņa tirgū.

Sociālās problēmas no patēriņtāju ideoloģijas viedokļa tiek definētas **kā personiskās problēmas**, kuras var risināt, **nopērkot** noteiktus produktus. Lie-lākā daļa mediju tādējādi redz savus lasītājus kā specifiskas sociālas grupas, **identificējot tās kā patēriņtājus** ar vajadzībām pēc specifiskiem produktiem. Plašākā kontekstā patēriņtāju kultūra atspoguļo to, "par ko vajadzētu sapņot".

Savukārt šie sapņi ir iespējami, tikai **iegādājoties** noteiktas **preces**. Preces tiek pārdotas globālajā tirgū, un šo preču reklāmas vai redakciju gatavotā informācija par precēm cirkulē globālajā mediju vidē, ietekmējot mediju kultūru.⁶

Pēc Artura Bergera, patēriņtājsabiedrībā "spēle", ko ļaudis spēlē, ir – "iegūt, cik vien daudz iespējams". Panākumi tiek definēti kā nepieciešamība kļūt par personu, kurai "pieder maksimāli daudz rotālietū". Tas nozīmē, ka mēs gūstam prieku, patēriņot produktus, sevišķi tad, kad mēs to parādām uzkrītošā veidā, tas nozīmē, ka mums ir vēlme tos demonstrēt un rādīt kā savus panākumus,

kas savukārt automātiski nozīmē arī to vērtību. Tādā veidā parastākais patērēšanas process kļūst estetizēts un seksualizēts un uztverts kā tāds, kas dod lielu baudu.⁷ Un, protams, reklāma mums “iemāca” visu par patēriņa preču pasauli – tā norāda, kas ir moderns un aktuāls vai “karsts” un “topā”, vai varbūt pat – “stilīgs”. Semiotiķi uzsver, ka ar savu ārieni un precēm, kas mūs raksturo, mēs sūtām “ziņas” citiem, tāpat kā tie sūta savas ziņas mums. Šīs ziņas tiek sūtītas ar dzīves stila palīdzību, jo mūs raksturo apģērbs, matu sakārtojums, automašīnas, mājas iekārtojums un citas materiālas lietas, tāpat kā par mums liecina mūsu ķermenis, sejas izteiksme un ķermeņa valoda.

Vērojot procesu, ka mums apkārt palielinās patēriņa preču daudzums, vienlaikus pieaug arī brīva laika apjoms – tas ir jāpiepilda ar attiecīgām aktivitātēm, kuras savukārt nosaka personas sociālais slānis un statuss. Tāpēc augstākās sabiedrības pārstāvji (tie, kam ir augstāki ienākumi) parasti patērē augstākās klases kultūras produktus – operas, teātra izrādes, glezniecību, kamēr cilvēki ar zemākiem ienākumiem patērē daudz ikdienišķakus produktus – ne pārāk dārgus apģērbus, ēdienu pusfabrikātus, gatavus ceļojumu maršrutus.

Patētājsabiedrības ipatnība ir tā, ka cilvēki pārāk aktīvi sevi izsaka ar preču palīdzību, piešķirot tām papildu vērtību. Visu šo procesu pavadoti ir masu mediji, jo to redakciju veidotais saturs un publicētā reklāma ir galvenā vērtību un dzīves stilu popularizētāja, bet mediji ir tas kanāls un instruments, ar kura palīdzību tiek uzrunāta sabiedrība.

Par patēriņiecību sociologu, antropologu, ekonomikas un mediju pētnieku darbos tiek runāts visplašākajā amplitūdā, uzskatot, ka patēriņiecība ir sociāla, ekonomiska un kultūras parādība, ko ietekmē arī globalizācija. Masu mediji atspoguļo procesus sabiedrībā. Tie gan veido realitātes attēlu, gan ietekmē auditorijas spriedumus par to.

Sociālo parādību un kultūras pētnieki jau no 20. gadsimta deviņdesmitajiem gadiem pievērsušies patēriņiecības izpētei, atzīstot, ka patēriņiecība ir kļuvusi par neatņemamu modernās dzīves daļu. Patērēšanas aspekti modernajā sabiedrībā pārņēmuši pat tās jomas, kas agrāk būtu uzskatāmas par brīvām no to skatīšanas vajadzību un vēlmju aspektā.

Saistot patēriņiecību ar mūsdienu kultūru, Elena Makrakena uzsver, ka “bez patēriņa precēm mūsdienu attīstītā sabiedrība zaudētu savas reprodukcijas, reprezentācijas un kultūras manipulācijas instrumentu... [...] Bez patēriņa precēm mūsdienu cilvēka pašdefinēšana un kolektīvā definēšana būtu niespējama.”⁸

Cilvēka esība, viņa būtība ir atkarīga no tā, kādas preces tiek radītas, pirktais un patērētas. Vienlaikus vairāki autori uzsver, ka patēriņiecība ir jāskata plašākā aspektā – ne tikai kā vienkāršs preču un to patēriņšanas process, ka jāvēro procesi, kas slēpjelas aiz patēriņšanas akta, kad patēriņiecība kļūst par dzīves stilu.⁹ Tāpēc vairāki ievērojami pētnieki patēriņiecības attīstību saista ar mediju kultūras jautājumiem, jo mediji, pievēršot uzmanību noteiktām realitātes parādībām, ietekmē sabiedrības dzīves stilu.

Laba dzīve, dzīves stils un mode

Patēriņiecība tiek saistīta ne tikai ar nemītīgiem aicinājumiem patērēt, bet arī ar dzīves stila izpratni. Arī mediji iedala savu auditoriju atkarībā no tās dzīves stila, bet pētījumā aplūkotie laikraksti *labu dzīvi* saista ar dzīves stilu un modi.

Termins "dzīves stils" pašlaik ir ļoti populārs, tas arvien biežāk tiek izmantots, raksturojot masu medijus. Tomēr terminam "dzīves stils" ir arī diezgan konkrēta socioloģiska nozīme, kas tiek skaidrota kā "specifisks to grupu dzīves stils, kam piemīt noteikts statuss", taču šis termins mūsdienu patēriņtājkultūras kontekstā nozīmē arī individualitāti, pašizteiksmi, stilistisku pašapziņu. Tas ietver ķermenī, apģērbu, runas veidu, brīvā laika pavadišanas veidu, ēšanas un dzeršanas paradumus, māju, automašīnu, ceļojumus un atvalinājuma pavadišanu, kā arī daudz ko citu, kas var kļūt par patēriņtāja/īpašnieka individuālās gaumes un stila izjūtas indikatoru. Maiks Fezerstons uzskata, ka patēriņšana mūsdienu sabiedrībā definē cilvēka identitāti, taču tā nepieder tikai tiem, kas ir jauni un bagāti, – tā skar ikvienu, jo iedveš pārliecību, ka iespējams ir jebkas. Ar patēriņiecības palīdzību mēs varam kļūt par to, ko vien vēlamies, par jebko un būt tik ilgi, kamēr mēs kaut ko patēriņjam. Šis autors uzskata, ka patēriņiecība ir atbildīga par ikdienas dzīves estetizāciju: tas ir process, kas nosaka, ko mēs uzskatām par "labu stilu", "labu gaumi", "labu dizainu". Šī attiekums un vērtējums ietekmē visus ikdienas dzīves aspektus. Tāpēc viņš runā par patēriņiecību kā dzīvesveidu. Vienlaikus patēriņšana katram dod pārvaldišanas sajūtu. Tas nozīmē, ka patēriņiecības būtība ir cieši saistīta ar sajūtu, ka mēs visi, ar patēriņšanas palīdzību konstruējot savu ikdienas dzīvi, iegūstam sava veida autoritātes šķietamību.¹⁰

Mode laikrakstu informācijā tikai pēdējos gados ieguvusi īpašu vietu, jo to saturā lielāko daļu tradicionāli veidojuši sabiedriski politiski notikumi,

komentāri un viedokļi par sociāli ekonomiskiem tematiem. Kā jau iepriekš minēts, situācija ir mainījusies, jo mainās laikrakstu saturiskā struktūra, arvien lielāku vietu atvēlot tēmām, kas saistītas ar dzives kvalitāti un *labu dzīvi*. Tādējādi pieaug rakstu skaits, kas runā par modes procesiem, turklāt ne vien apģērba izvēles kontekstā, bet arī par modi daudz plašākā skaitījumā – automašīnu mode, interjera un stila mode, ceļojumu mode utt.

Patēriņiecības aspektā modei un tās izpausmēm ir iedalīta sevišķi būtiska loma, jo mode ietekmē patēriņu paradumus un veicina patēriņu.

Mode ir tā arēna, kurā patēriņiecība izpaužas visredzamāk un parādās kā dzīvesveids. Mode palīdz definēt identitāti, un, pēc Fezerstona (Featherstone, 1991) uzskata, tā ir ilgtermiņa sociālo kodu nesēja un sociālo atšķirību noteicēja. Mode kā termins vairs netiek attiecināta tikai uz apģērbu vai ārējo izskatu, bet arī uz visām patēriņtāja dzīves sastāvdalām.

Jau Georgs Šimmels (Shimmel, 1957) rakstīja par to, ka mode palīdz pielāgoties un adaptēties modernās dzīves kompleksajā realitātē. "Kā sociālās šķiras produkts mode ne tikai palīdz identificēties katram indivīdam kā noteiktas grupas loceklim, bet arī ir signāls un norāde tam, ka viņš vai viņa nepieder pie kādas alternatīvas grupas."¹¹ Mode atspoguļo cilvēka reakciju uz modernās dzīves spiedienu. Individuālā līmenī tā iemeslo sociālo pakļaušanu iepretī individuālajai atšķirībai. Šajā aspektā sociālais un individuālais ir savstarpēji saistīts. Individuāls ar modes palīdzību var iegūt to, ko vēlas, – individualitātes sajūtu līdzās piederības sajūtai.

Gregs Makkraakens savā grāmatā "*Culture and Consumption*" raksta, ka mode palīdz indivīdam signalizēt par savu identitāti, kā arī konstruēt sociālo interakciju – saskarsmi, mijiedarbību.

Modernajai sabiedrībai ir nepieciešamība popularizēt patēriņiecību kā dzīves stilu, lai nodrošinātu savu dzīvotspēju ilgākā laika periodā. Modei pieder galvenā loma šajā procesā tāpēc, ka tā nodrošina nepārtrauktu vēlmju apgrozījumu.

Laikrakstu aicinājums: veido karjeru, ceļo un baudi dzīvi!

Dzīves kvalitāte nozīmē drošību, materiālo labklājību, ģimeni, iespējas pēc sirds patikas izmantot brīvo laiku. Latvijā iznākošo nacionālo dienas laikrakstu saturā šie un citi ar dzīves kvalitāti vai *labu dzīvi* saistītie jautājumi tiek ietverti

konkrētās tēmās un rakstos, kam ir noteikta tipa varoņi, kuri savukārt izsaka savu attieksmi pret dažādiem *labas dzīves* aspektiem. Tāpēc pētījuma rezultātu apskata sākumā apkopošu dažas kopējās tēmas un attieksmes, kas raksturīgas visu dienas laikrakstu saturam *labas dzīves* tematikas kontekstā, pēc tam sīkāk aplūkojot katru laikraksta prioritātes, bet secinājumu sadalā iezīmēšu galvenās tendences un likumsakarības, kas raksturīgas *labas dzīves* atspoguļojumam dienas laikrakstos 2005. gadā.

Laba dzīve un tās attēlojums dienas presē aizņem 20–45% no kopējā satura (sk. 1. pielikumu).

Kopumā visos piecos pētījumā aplūkotajos laikrakstos vērojama visai līdzīga *labas dzīves* tematiskā struktūra: to veido karjera un izglītība, veselība, laba ģimene, labs ēdiens, ceļojumi... Tomēr ļoti atšķirīga ir pret šiem tematiem izteiktā attieksme un rakstu varoņi, kas iezīmē šo attieksmi. Laikraksts "Diena" pārsvārā vēlas sarunāties ar materiāli ļoti labi nodrošinātiem, gados jauniem, veiksmīgiem lasītājiem, kas var atļauties dažādas skaistumkopšanas procedūras un ceļojumus, "Diena" saviem rakstiem izvēlas turīgus un sabiedrībā pazīstamus cilvēkus, bet citas avīzes šīs tēmas skata izglītojoša aspektā, uzrunājot lasītājus, kas pārstāv dažādus sabiedrības slāņus.

Jāatzīmē, ka krievu valodā iznākošie laikraksti sava satura struktūrā vairāk saglabājuši tradicionālo pieeju – avīzes pārsvārā raksta par sabiedriski politiskiem un ekonomiskiem vai sociāliem jautājumiem, nevis par ceļojumiem, apģērbu, iepirkšanos, modi un dzīves stilu. Krievu avīžu saturā *labas dzīves* temati atspoguļoti vairāk izzinoši, tie neveido noteiktus dzīves stila standartus. Savukārt latviešu valodā iznākošajā dienas presē tieši laikrakstā "Diena" ir visizvērstāk attīstītas ar *labi dzīvi*, dzīves stilu un modi saistītās tēmas.

Labas dzīves konstrukcijai presē raksturīgs augsta prestiža darbs un laba izglītība, skaists mājoklis un labs auto, veselība un veselīgs dzīvesveids, veiksmīgas attiecības, iespēja ceļot (sk. 2. pielikumu).

Visi laikraksti savās lappusēs atvēlejuši vietu regulārām **izglītības un karjeras lappusēm**. "Diena" un "Latvijas Avīze" pārsvārā publicē veiksmes stāstus, kuru varoņi ir jauni cilvēki, bet krievu laikraksti un NRA šo tēmu skata no problēmu un sociālā taisnīguma viedokļa. Visas avīzes atbalsta domu, ka *labas dzīves* un labklājības pamats ir labs darbs un laba izglītība.

Analizējot tieši šīs tematikas rakstus, bija vērojams, ka laikraksti cenšas atbalstīt jaunības kultu, jo par rakstu pozitīvajiem varoņiem lielākoties izvēlas cilvēkus vecumā no 20 līdz 35 gadiem (prevale vecuma grupa no 20 līdz 30 gadiem)

un galvenokārt vīriešus. Tas rada iespaidu, ka veiksmīga karjera iespējama gandrīz tikai jauniem cilvēkiem, lielākoties tikai vīriešiem. Visos laikrakstos nemainīgi pozitīva attieksme tiek izteikta pret izglītību, kaut gan krievu presē šajā jautājumā sastopami arī neutrāli vai negatīvi viedokļi, kas gan vairāk attiecas nevis uz izglītības būtību, bet uz valodas situāciju izglītības jomā.

Māja, mājoklis, automašīnas, interjers un dārzs ir ļoti būtiskas tēmas Latvijā iznākošajos dienas laikrakstos. Ar to palīdzību tiek piedāvātas dažādas preces, publicēta informācija par modes tendencēm interjera un dizaina jomā, rakstu varoņi dalās pieredzē, kāpēc izvēlējušies un noteiktā veidā iekārtojuši savu dzīvesvietu. Gandrīz visi laikraksti, veidojot šos materiālus, izmanto ekspertru palīdzību, bet "Diena" censās parādīt sabiedrībā zināmu, turīgu, respektētu cilvēku mājokļus.

Veselība, veselīgs dzīvesveids, veselības kopšana, diētas – tie ir temati, ko visi laikraksti uzskata par ļoti svarīgiem, jo tiem atvēlēta būtiska vieta to saturā. Raksti par šiem jautājumiem dalāmi divās lielās grupās. Pirmajā ietilpst izglītojoši materiāli par slimībām, fitnessu un veselīgu dzīvesveidu, otrajā – preces un pakalpojumi, kas palīdz saglabāt vai atgūt veselību. Tikai "Diena" šajā sadalā regulāri publicē arī šīs diētas, vingrojumu paraugus un seksualitātes problēmām veltītus materiālus. Avīzēs regulāri tiek publicētas ziņas par dažādas kvalitātes pētījumiem veselības jomā vai jaunām diētām, tāpēc dienas laikraksti sāk kopēt atsevišķu žurnālu "vieglī" stilu, ik pa laikam paziņojot, ka "kafija tomēr ir veselīga" vai "banānā ir laimes hormons".

Labs ēdiens, izsmalcināti dzērieni, emocijas, ko rada skaisti uzklāts galds, un ar laba ēdienu gatavošanu, pasniegšanu un baudīšanu saistītie pārdzīvojumi ir tik svarīgi, ka avīzes nekautrējas kopēt pavārgrāmatas funkcijas un regulāri publicē ēdienu receptes. Labam, neparastam ēdienam ir tieša saistība ar veselību, ar skaistumu un dzīves stilu. Šie materiāli aicina lasītājus izmēģināt jaujas receptes, iepazīt neparastus ēdienus, baudīt dzīvi un iepazīt sevi.

Attiecības ģimenē, ar partneri, mājas dzīve, mājdzīvnieki ir tēmas, kas atrodamas gandrīz katrā laikrakstā. Piemēram, "Diena" par to raksta katru dienu, bet pārējās avīzes atvēl lielu saturu daļu, publicējot arī diskusijas par attiecību jautājumiem. Lielākoties tie ir pieredzes apraksti, kas palīdz lasītājiem identificēt un saprast arī savas attiecību vai dzīvesveida problēmas.

Tūrisma informācija un ceļojumu apraksti ir gandrīz vai galvenais veids, kādā laikraksti runā par brīvā laika pavadīšanas iespējām. Lappuse "Tūrisms" atrodama visos šajā pētījumā aplūkotajos laikrakstos. Ceļojumu apraksti ir arī

aizraujoša lasāmviela, kas bagātina laikraksta saturu pat tad, ja nesatur tiešu aicinājumu kaut kur doties. Lielākā daļa ceļojumu aprakstu veltīta tālākiem ceļojumiem, eksotikai. Ceļošana kā naudas tērēšanas un laika pavadišanas veids rakstos tiek vērtēta ļoti atzinīgi.

Skaistums, skaistumkopšana un mode ir tēma, kas arvien pārliecinošāk ienāk laikrakstu lappusēs. Informācija un apraksti par modes jaunumiem, skaistumkopšanas iespējām, pētījumiem šajā jomā ir sastopami visos laikrakstos. Skaistums tiek saistīts ar dzīves stilu un veselību, kas ir ļoti svarīga vērtība. Skaistumkopšana tiek pasniegta kā ikdienas pienākums un nenovērtējama iespēja.

Labas dzīves konstrukcija Latvijas dienas presē liek lasītājam baudīt dzīvi un ielūkoties sevī, kopt savu veselību, pievēršot lielāku uzmanību precēm un pakalpojumiem, kas nodrošina skaistu mājokli, modernu apģērbu, iespēju baudīt labu ēdienu. Tādējādi šie raksti ne vien runā par dzīves stilu, bet arī atbalsta reklāmdevēju vēlmes, lai tiktu patērietas noteiktas preču grupas, tādējādi veicinot patēriecību. Veselība un skaistums tiek parādīti kā galvenie argumenti, lai gūtu panākumus citās jomās, proti, iegūtu labu darbu un veiksmīgas attiecības. Lai arī daļai rakstu par labu dzīvi ir reāli varoņi, tie tomēr lielākoties stāsta par to, par ko (ja zinām statistikas datus par valsts iedzīvotāju materiālo stāvokli un dzīves limeni) lielākā avīžu lasītāju daļa varētu tikai sapnot, – par tāliem ceļojumiem uz eksotiskām valstīm, skaistiem mājokļiem un automašīnām, skaistu augumu un izskatu, nevainojamu karjeru...

Labu dzīvi veido (pēc kvantitatīvās analīzes datiem): laba veselība, laba izglītība un labs darbs, dzīve modernā dzīvoklī vai personiskajā mājā, veiksmīgas attiecības, pietiekami daudz naudas un brīvā laika, lai varētu atļauties ceļot, izsmalcināts un veselīgs ēdiens, labs izskats, jo šim tēmām laikrakstos atvēlēts samērā daudz vietas.

Savukārt kvalitatīvā satura analīze, ar kuras palīdzību iespējams noskaidrot, kāda ir medija izteiktā attieksme – pozitīva, negatīva vai neitrāla, rāda, ka visatzinīgāk no laikrakstu veidotāju viedokļa tiek vērtēta: laba izglītība, labs darbs, laba veselība, pašpārliecinātība, cilvēka spēja risināt problēmas, uzņēmība, aktivitāte, labi pavadīts brīvais laiks, harmoniskas attiecības ģimenē, ceļošana, labs ēdiens.

Nākamajā nodaļā sīkāk aplūkots katras atsevišķa laikraksta saturs, analizējot to no *labas dzīves* atspoguļojuma viedokļa.

Laba dzīve Latvijas nacionālajos dienas laikrakstos

“Diena”¹² ir nacionāls laikraksts latviešu valodā, tā vidējā tirāža ir 55 000 eksemplāru dienā, laikrakstam ir 41 235¹³ abonenti. “Diena” sevi identificē kā modernu nacionālo rīta laikrakstu, kas ietekmē sabiedrības attīstību, pārstāvot un aizsargājot demokrātiskas vērtības.

“Diena” ir viens no lielākajiem nacionālajiem laikrakstiem Latvijā un pavisam noteikti – pats ietekmīgākais. Tā aizstāvētās vērtības un paustā attieksme padarījusi “Dienu” par sabiedriskās domas veidošanas procesa līderi valstī. Tāpēc ir ļoti svarīga ne tikai “Dienas” veidotā politiskā un biznesa vides darba kārtība, bet arī tas, kā laikraksts attēlo *labu dzīvi*. Tāpēc ka viena no jebkura laikraksta funkcijām ir arī sabiedrības tendenču noteikšana un “Diena” gan ar ikdienā publicētajiem rakstiem, gan veidojot papildproduktus – regulāros pieļikumus un celvežus ““Dienas” Stils”, tiešām cenšas gan fiksēt, gan veidot labas, jaukas, mūsdienīgas, stilīgas dzīves paraugus.

Pēdējos gados “Diena” vairākkārt mainījusi struktūru un rubriku izkārtojumu, kā arī avīzes grafisko dizainu, tādējādi atjauninot laikrakstu kā produktu. Šo izmaiņu laikā ikreiz kopumā, vērtējot visu laikraksta apjomu, ir samazinājies politikai, ekonomikai, biznesam, sabiedriski politiskiem notikumiem veltītās informācijas apjoms, pakāpeniski pieaugot tai informācijai, kas šajā pētijumā apzīmē *labu dzīvi* – karjera, izglītība, tūrisms un ceļojumi, dzīves stils, attiecības, bērni, veselība. Jāatzīmē, ka šīm pārmaiņām ir vairāki iemesli. Sākot ar to, ka pēdējos gados samazinājusies lasītāju interese par politiskiem notikumiem, vairāk koncentrējoties uz personiskās dzīves problēmām, proti, tiem jautājumiem, kas saistāmi ar *labu dzīvi*. Svarīgs aspekts, lai pienemtu lēnumu par laikraksta struktūras izmaiņām, ir reklāmdevēju interese – lai saglabātu un paplašinātu reklāmdevēju apjomu, svarīgi arī redakcijas tekstā iekļaut reklāmdevējus interesējošas tēmas. Īpaši būtiski tas ir laikā, kad mediju tirgū kopumā pieaug konkurence, savukārt preses auditorija sāk priekšroku dot žurnāliem, tāpēc laikrakstu auditorija sarūk. Visi šie aspekti arī ietekmē laikraksta struktūras izmaiņas par labu tēmām, kas svarīgas *labas dzīves* kontekstā. No visiem šajā pētijumā aplūkotajiem laikrakstiem tieši “Dienai” ir visizvērstākais ar *labu dzīvi* saistītais saturs.

Pētijuma periodā, kurā tika analizētas tās laikraksta rubrikas un pielikumi (izņemot žurnāla tipa pielikumus), kas attiecas uz šā pētijuma dizainu, “Dienā” *labai dzīvei* veltīto materiālu apjoms veido līdz pat 45% no kopējā satura.

Ja no kvantitatīvā viedokļa analizē *labas dzīves* materiālu iekšējo tematisko struktūru laikrakstā "Diena", tad var secināt, ka lielāko daļu veido materiāli **rubrikā "Mājai un ģimenei"**, kas aizņem vienu vai divas lappuses katrā laikrakstā (izņemot pirmdienas), tādējādi nedēļā veidojot 9,2% no kopējā laikraksta saturā. Savukārt šajā rubrikā 75% rakstu veido vecāku un bērnu attiecībām vai veselībai veltīti materiāli, bet 25% apraksta dažādus savstarpējo attiecību aspektus, izmantojot cilvēku pieredzi, un tie ievietoti rubrikā "Privātā dzīve".

Lappusē "Mājai un ģimenei" raksti veidotī lielākoties apraksta žanrā, dažreiz ievietotas arī ījas ziņas, kas stāsta par jaunumiem veselībā vai pētijumiem par veselīgu dzīvesveidu. Apraksts ļauj iekļaut tekstā daudz vairāk emociju, tādējādi veidojot daudz ciešākas un personiskākas attiecības ar lasītāju. Rakstu avoti pārsvarā ir ārsti vai citi veselīga dzīvesveida eksperti.

Interesanti ir analizēt šīs lappuses rubrikas "Privātā dzīve" avotus. Gandrīz 100% gadījumu tās ir sievietes. Lai arī ne visām ir norādīts vecums, to nereti var noteikt pēc konteksta, piemēram, frāzēm "viņai vēl pāris gadi līdz četrdesmit gadu robežai" vai "viņa pirms septiņiem gadiem beidza vidusskolu". Šīs rubrikas avotu vecuma struktūra rāda, ka 60% sieviešu, kas dalās savā pieredzē un attieksmē pret dažādiem attiecību jautājumiem, ir vecumā no 30 līdz 40 gadiem, 37% – vecumā no 20 līdz 29 gadiem, 3% – vecākas par 41 gadu. Šis apstāklis rāda, ka laikrakstā "Diena" attiecību jautājumus un problēmas apspriež, kā arī savā pieredzē dalās un savas domas izsaka pārsvarā sievietes no 20 līdz 40 gadiem. Tas atbilst "Dienas" lasītāju struktūrai, vienīgi izpaliek vīriešu viedokļi.

Viens no svarīgākajiem pēdējo gadu jauninājumiem "Dienas" saturā ir piekt-dienas sadaļa "Dzīvesstils", kas aizņem 5 lappuses jeb 23% no laikraksta saturā. Šajā sadaļā ir atsevišķas lappuses "Ēdiens", "Veselība", "Labsajūta", "Attiecības".

Lappusē "Ēdiens" tēmu sadalījums ir šāds: 70% ēdienu receptes un ēdiena pagatavošanas procesu apraksts, kuru avoti ir speciālisti (šajā gadījumā 100% rakstu – pavāri); 20% teksta aizņem izglītojošs materiāls par vīniem un to kultūru (avoti – vīnu eksperti), bet 10% teksta veltīts rubrikai "Gardēdis", kurā tiek aprakstītas emocijas un pārdomas, kas saistās ar ēdiena gatavošanu un ēšanas tradīcijām un kultūras aspektiem.

Lappusē "Dzīvesstils. Veselība" lielākā daļa saturā jeb 85% veltīti dažādu slimību aprakstiem (to avoti ir ārsti), 10% – ziņām par dažādiem pētijumiem veselības jomā, 5% – ārstu atbildēm uz lasītāju jautājumiem.

Lappuses "Dzivesstils. Attiecības" saturs veidots šādi: 70% saturā aizņem dažādi problēmraksti, 30% – jau minētā rubrika "Privātā dzīve", kura veltīta attiecību pieredzes stāstiem.

Lappuse "Dzivestils. Labsajūta" pilnībā veltīta veselīgam dzīvesveidam un skaistumam, tās saturā 75% atvēlēti fitnesam, 25% – diētām. Visi raksti veidotī praktiskā apraksta žanrā. Interesanti, ka fitnesam un kustību priekam veltītie materiāli nav aprakstoši, bet laikrakstā treneri un fitnesa speciālisti demonstrē reālus vingrojumu kompleksus, kurus lasītāji varētu izmantot un, skatoties avīzē, vingrot mājās. Arī diētu aprakstā ir sniegti praktiski padomi, kā veidot ēdienkartī noteiktā laika periodā. Visi šīs sadaļas raksti ir bagātīgi ilustrēti.

Lappusē "Dzivesstils. Mājdzīvnieki" lielākā daļa – 45% – atvēlēta problēmrakstam par dzīvnieku uzturēšanas ētiskajiem jautājumiem vai ģimeniskam aprakstam par mājdzīvnieku lomu attiecībās. 40% apjoma aizņem fotokonkurss "Mans mīlulis", 10% – sludinājumi, kas piedāvā pirkst vai pārdot mājdzīvniekus, 5% – dzīvnieku ziņas.

Būtiska laikraksta sastāvdaļa ir "Karjeras "Diena""", kurā apkopoti stāsti par veiksmīgu karjeru, raksti par attiecībām darbā, ārvalstu pieredze un pētījumi personāla vadībzinības jomā. "Karjeras "Diena"" iznāk otrdienās (33% no laikraksta saturā kopā ar darba sludinājumiem) un sestdienās. Pēdējos gados darbam, karjerai un izglītibai veltīto materiālu īpatsvars ir pieaudzis, jo "Diena" vēlas gan uzrunāt ekonomiski aktīvus un materiāli nodrošinātus cilvēkus, gan piesaistīt darba devēju reklāmu.

Analizējot šajā sadaļā izmantotos rakstu avotus, izrādās, ka 65% no veiksmīgo karjeras stāstu varoņiem rubrikās "Veiksminieks" un "Pirmais darbs" ir vīrieši, 35% – sievietes. Viņu vecums sadalās šādi: 84% ir vecumā no 20 līdz 30 gadiem, 15% – vecumā no 30 līdz 40 gadiem, 1% – vecāki par 41 gadu. Personības aprakstos, kuru galvenā tēma ir karjera, lielākoties minēts arī darba samaksas apjoms. "Karjeras "Dienas"" varoņi pelna no 300 līdz 500 latiem mēnesī (24%), 46% – no 800 līdz 1000 latiem mēnesī, 10% – vairāk par 1000 latiem mēnesī, 30% darba alga nav norādīta.

"Dienai" ir pielikums "Mājoklis. Auto", kura saturs veltīts aprakstiem par dzīvokli vai māju (12,5% no teksta), nekustamā īpašuma procesu aprakstiem (6,2% teksta), iepirkšanās jaunumiem (6,2%), dārzam (6,2%) un automašīnām (28%). Ar saviem mājokļiem pārsvarā iepazīstina mākslinieki, sabiedrībā pazīstamas personas vai uzņēmēji, kas visbiežāk dzīvo Rīgā vai Rīgas rajonā.

Vēl jāpiemin "Dienas" lappuse "Tūrisms", kas ik nedēļu iepazīstina lasītājus ar ceļojumu aprakstiem un jaunumiem, kas saistīti ar tūrismu. 93% no šīs lappuses saturā aizņem ceļojumu apraksti, kas 87% gadījumu stāsta par nepārastiem un eksotiskiem ceļojumiem.

Apkopojojot laikraksta "Diena" rakstus, kas veltīti *labas dzīves* atspoguļojumam, jāatzīmē, ka ļoti pozitīvi tiek vērtēta izglītība un mērķtiecīga karjeras veidošana. Rakstu varoņi jau ar to vien ir vērtīgi, ka sevi apliecinājuši darbā. *Laba dzīve* nozīmē arī veselīgu dzīvesveidu un pareizu ēšanu, kā arī vēlmi veidot sakārtotas attiecības. Labs ēdiens ir saistīts ar baudu, daudzām pozitīvām emocijām. Viss, kas saistīts ar ēdienu un dzērieniem, laikrakstā tiek vērtēts ļoti pozitīvi. Ēdiens tiek asociēts arī ar veselību un veselīgu dzīvesveidu, atsevišķi izdalot ēdienu modi un tendencies tā pagatavošanā.

Kā neatņemamu cilvēka dzīves daļu laikraksts izceļ iespēju iepazīt pasauli un ceļot. Ceļojums, lai kāds tas būtu, parasti tiek atspoguļots ļoti pozitīvi. Tomēr ir atsevišķi raksti (ap 12% visu materiālu), kas ceļojumus apraksta neitrāli vai negatīvi, it īpaši gadījumos, kad brauciena laikā atgadījusies kāda klūme vai nepatīkams pārdzīvojums.

Neitrālāka ir laikrakstā izteiktā attieksme pret mājokli, jo sastopami arī raksti, kas runā par problēmām, iegādājoties dzīvokli vai māju. Taču pozitīvi ir koht un iekārtot savu mājokli atbilstīgi dzīves uztverei, kā arī būt informētam par interjera un arhitektūras jaunumiem. Neitrāli "Diena" runā par iepirkšanos, vienlaikus neaizmirstot atgādināt, ka iepērkoties jācenšas ievērot labu gaumi, ko savukārt pārstāv laikraksta izvēlētie avoti vai iepirkšanās eksperti.

"**Latvijas Avīze**"¹⁴ ir nacionāls laikraksts latviešu valodā, kura videjā tirāža ir 59 000 eksemplāru dienā, to abonē 44 364 lasītāji. "**Latvijas Avīze**" sevi uzskata par nacionāli konservatīvu, saturā bagātu *dienas* laikrakstu, kas nedzēnas pēc lētām sensācijām, bet sniedz drošas ziņas no saviem korespondentiem un autoriem Briselē un Maskavā, Vašingtonā, Luksemburgā un Vīnē, Rīgā un Latvijā.

Tā kā "**Latvijas Avīzes**" priekštece ir "**Lauku Avīze**", tad šis laikraksts ieguvīs lielu daļu no Latvijas laukos, ciematos un mazpilsētās dzīvojošo auditorijas, kura aizstāv tradicionālās vērtības un nacionālo ideju. Arī šim laikrakstam ir liela ietekme uz valsts sabiedrību.

"**Latvijas Avīzē**" to tekstu apjoms, kas saistīts ar *labas dzīves* konstruēšanu, aizņem vidēji 25%.

Vislielākā daļa no "Latvijas Avīzē" labai dzīvei veltītajiem materiāliem attiecas uz izglītību un ģimeni.

Pirmsdienās laikrakstā ir ielikums "Izglītība. Karjera", ko veido 8 lappuses jeb 25% no laikraksta satura. Šā ielikuma satura lielāko daļu veido veiksmīgas karjeras apraksts rubrikā "Jauns. Veiksmīgs", izglītības jautājumi un darba pieredzes apraksti. Būtiska nozīme ir arī darba tirgus notikumu un problēmu aprakstam. Tāpat kā "Dienā", arī "Latvijas Avīzē" izglītība tiek vērtēta ļoti pozitīvi, arī veiksmīga karjera ir vēlama. Analizējot veiksmīgai karjerai veltīto rakstu saturu, jāatzīmē, ka, kā jau liecina rubrika "Jauns. Veiksmīgs", 79% materiālu varoņu ir vecumā līdz 30 gadiem. Tādējādi laikraksts, kura auditorijā jauni cilvēki neveido lielāko daļu, parāda, ka veiksmīgu karjeru var veidot galvenokārt jauni cilvēki, jo citu vecuma grupu profesionāliem līdzīgas rubriķas nav veltītas. Varētu teikt, ka arī šādā veidā avīze veicina sabiedrībā jaunības kultu, kas noliedz vecāku cilvēku vērtību un iespējas attīstīties un liek domāt, ka laikraksts cenšas kultivēt formulas jauns = veiksmīgs universālumu. Jāatzīmē, ka "Latvijas Avīzes" auditorijas lielākā daļa ir vecāka par 35 gadiem, tātad tās intereses karjeras un profesionālās izaugsmes aspektā laikraksts zināmā mērā ignorē. Salīdzinājumā ar "Dienu" "Latvijas Avīze" lielāku uzmanību pievērš problēmām darba tirgū, tās reizēm (22% gadījumu) tiek vērtētas negatīvi.

Otrdienās laikraksts 6 lappuses jeb 25% no redakcijas veidotā satura velta tēmai "Auto. Tehnika". Šajā sadaļā 77% veido automašīnu modeļu apskats, jaunumi, bet 23% – citu tehnisko instrumentu apraksts. Šajā sadaļā lielākā daļa rakstu ir informatīvi un izglītojoši, to izteiktā attieksme ir neutrāla.

Trešdienās "Latvijas Avīzes" lasītājiem tiek piedāvāts tematiskais ielikums "Māja. Vide", kas veido 17% no laikraksta satura. Šajā sadaļā liela uzmanība veltīta iepirkšanās jaunumiem un interjera aprakstiem (50%), mājas iekārtojumam (25%), īpašuma jautājumiem (25%). Vispozitīvāk šajos rakstos, kuru avoti ir dažādi ar interjeru saistīti speciālisti, tiek vērtēta vēlme skaisti un gauīgi iekārtot savu dzīves vidi, neutralāki un negatīvāki ir materiali, kas pieskaras īpašuma jautājumiem un problēmām.

Ceturtdienās "Latvijas Avīze" par labu dzīvi runā ielikumā "Atpūta. Vaļasprieks"; tā saturu veido veselīga dzīvesveida apraksti (33%), veikalu jaunumu apskats (15%), ceļojumi (33%), vaļasprieka lappuse (7%) un makšķerēšanai veltīti raksti (6%). Izvērtējot izteikto attieksmi, vispozitīvāk tiek vērtēti veselīga dzīvesveida paradumi un prieks, ko dod makšķerēšana, interesants vaļasprieks vai ceļojums.

Sestdienās "Latvijas Avīze" publicē astoņu lappušu lielu ielikumu "Gimene. Veselība", kas veido 25% no visa laikraksta satura. Šajā ielikumā lielākā daļa rakstu (44%) stāsta par veseligu dzīvesveidu un veselību, 16% veltīti ēdienu gatavošanai un receptēm, 15% atvēlēti ģimenes aprakstam un problēmrakstam par sociāliem jautājumiem, kas skar ģimeni, piemēram, bērnu pabalstiem vai pensiju sistēmas likumdošanas jaunumiem.

Būtiski atzīmēt, ka "Latvijas Avīze" vispozitīvāko attieksmi savās publikācijas par *labu dzīvi* izsaka par mājas un dārza kopšanu, lasītāju valaspriekiem un veseligu dzīvesveidu. Analizējot *labas dzīves* rakstu varoņus, nav vērojama tendence (kā tas ir avīzē "Diena"), ka tiek izcelti statusu ieguvuši, materiāli labi nodrošināti un sabiedrībā pazīstami cilvēki. Rakstu varoņi ir dažāda vecuma, un tiem ir ļoti atšķirīgs sociālais stāvoklis, taču interesi par viņiem un viņu pieredzi nenosaka materiālais stāvoklis, bet gan personība. Vienīgais izņēmums ir izglītībai un karjerai veltītie materiāli, kuros tiek radīts iespāids, ka šī joma ir vairāk saistīta ar jaunu cilvēku iespējām.

"Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai" (NRA)¹⁵ ir nacionāls laikraksts latviešu valodā, kurš neuzrāda savu tirāžu, bet kuru abonē 5501 lasītājs. Avīze sevi uzkata par saturigu laikrakstu cilvēkiem, kuru nodarbošanās un dzīvesveids var būt pats atšķirīgākais, tajā ir plaša tematisko pielikumu izvēle – "Hedwigas kundzes avīze", "Biznesa Laiks", TV, "Forums", "Literatūra un Māksla Latvijā", "Mēs", svaigākās ziņas un autoritatīvi viedokli. NRA pēc auditorijas un ietekmes ir trešais dienas laikraksts, kas pirms diviem gadiem izmainīja savu satura struktūru, palielinot *labas dzīves* materiālu īpatsvaru. Daļa no agrākā laikraksta satura tika pārveidota par žurnāliem un iznāk kā iknedēļas pielekumi – tie šā pētījuma kontekstā netiek analizēti. Taču arī laikrakstā katru dienu ir lappuses, kas analizējamas no *labas dzīves* konstruēšanas viedokļa. Kopumā avīzē ir vidēji 20% *labai dzīvei* veltītu rakstu.

Pirmdienās laikrakstā *labas dzīves* tēmai veltītie materiāli veido 12–25% no kopējā satura. NRA raksta par nekustamā īpašuma jautājumiem, tos skatot no lasītāja, nevis no biznesa vides viedokļa (50%), par attiecībām ģimenē (25%) un par atpūtas vai izklaides jautājumiem (25%). Vērtējot rakstos izteikto attieksmi, vispozitīvākā tā ir pret atpūtas iespējām un attiecību veidošanu, neitrāla pret jautājumiem, kas saistīti ar mājokli.

Otrdienās viena NRA lappuse (6,25% no laikraksta satura) veltīta modei vai iepirkšanās jaunumiem. Tajā tiek sniegtā informācija par jaunumiem modē,

padomi, kā ģērbties moderni, un ziņas, kas saistītas ar modes jaunumiem vai modes un stila precēm.

Trešdienās NRA *labas dzīves* atspoguļošanai velta divas lappuses (12%), ko piepilda rubrika "Vēderprieks", kas stāsta par ēšanas kultūru un kura publicētas ēdienu pagatavošanas receptes, kā arī atpūtas un izklaides lappuses.

Ceturtdienās NRA saturā ir materiāli, kas veltīti karjerai (19%) un izklaidei (6,25%). Karjeras jomā galvenās ir attiecības darbā un darba tirgus jaunumi. Šie materiāli ir lielākoties neitrāli, tie cenšas palīdzēt lasītājam iegūt atbildes uz dažādiem jautājumiem un atrisināt darba problēmas. Atsevišķos gadījumos šajā sadalā publicēti raksti ar sociālu ievirzi.

Savukārt viena lappuse izklaides rubrikā veltīta mājdzīvniekiem un to kopšanai. Šie materiāli ļoti pozitīvi vērtē pieredzi ar mājdzīvniekiem.

Piektdienās NRA stāsta par tūrismu (19% no satura) un aicina izklaidēties. Vienu lappusi šajā sadalā aizņem ceļojuma apraksts, pārējā vieta atvēlēta tūrisma jaunumiem un tūrisma firmu piedāvājumam.

Apkopojoj NRA satura apskatu no *labas dzīves* konstruēšanas viedokļa, jāatzīmē, ka laikrakstā tomēr pārsvarā ir sabiedriski politiskā informācija, bet *labas dzīves* materiāli veido nelielu satura daļu. Taču vienlaikus katrā numurā ietilpst vairākas lappuses, kas veltītas modei, ēdienam, mājoklim, karjerai. Svarīgi, ka, stāstot par šiem jautājumiem, laikraksts vairāk informē un skaidro nekā pārliecina vai izceļ kādu sociālo grupu, aizstāvot noteiktas dzīves stila tendences.

"Čas"¹⁶ ir nacionāls laikraksts krievu valodā, kas ik dienas iznāk 20 000 eksemplāru tirāžā, laikrakstam ir 12 989 abonenti. Tas iznāk kopš 1997. gada, un tam pieder lielākā tirgus daļa krievu laikrakstu segmentā.

Katrā laikraksta numurā ir rubrika "Tik-tak", kas veltīta izklaidei un atpūtai, piedāvājot informāciju, kas stāsta par *labu dzīvi*.

Trešdienās "Čas" publicē ielikumu "Dzīve" (12,5% no satura), kurā stāsta par veseligu dzīvesveidu, ēdienu, dzērieniem, fitnesu, makšķerēšanu.

Laikraksta ceturtdienas numurā ir pielikums "Mājas stunda", kas tiek identificēts kā "veselīgs pielikums ģimenei", kas veido 41% no visa laikraksta satura. Šim pielikumam ir ļoti daudzveidīgs saturs: ēdiens, veselība, skaistums, dzīves stils, mājoklis, dārzs, mājdzīvnieki, brīvais laiks. Tekstu veido galvenokārt praktiski apraksti, kas sniedz lasītājiem nepieciešamu informāciju par minētajām tēmām.

Savukārt pirmdienas rubrikā "Darbs & karjera" (16% no kopējā satura) lieлākā daļa rakstu ir veltīta problēmsituāciju analīzei darbā, pozitīvai pieredzei

un atbildēm uz lasītāju jautājumiem. Šī ir avīze, kas nepublicē veiksmes stāstus, bet cenšas palīdzēt lasītājiem atrisināt sasāpējušus jautājumus darbā. Tā publicē situāciju aprakstus, kas attiecas uz cilvēkiem, kuri nestrādā respektabļas darbavietas un kam nav lieli ienākumi vai ļoti laba izglitība.

Analizējot "Čas" saturu kopumā, jāteic, ka laikraksts saglabā tradicionālo saturu pamatu un lielākoties publicē sabiedriski politiskiem jautājumiem veltītus rakstus, taču divas reizes nedēļā tas apmierina lasītāju interesi par attiecībām, modi, ēdienu, dzīves stilu.

"Telegraf"¹⁷ ir nacionāls laikraksts krievu valodā, kas neuzrāda savu tirāžu un kam ir 2997 abonenti. Tā ir daudzveidīga avīze, ko respektē Latvijas audītorija. "Telegraf" saturā ļoti liela uzmanība pievērsta *labas dzīves* tematiem. Katrā laikraksta numurā ir rubrika "Personiskais laiks", kurā parādās visai daudzveidīga informācija.

Pirmdienas laikrakstā 25% jeb četras lappuses aizņem ielikums "Bez recepētes", kas veltīts veselībai (55%) un veselīgam dzīvesveidam (25%), kā arī vaļaspriekiem (20%) un rubrikai "Personiskais laiks". Šeit publicēti izglītojoši raksti, kuros ir daudz padomu, pozitīva attieksme pret vēlmi saglabāt un kopt savu veselību, kā arī aizrauties ar kādu vaļasprieku.

Otrdienās laikraksts *labai dzīvei* velta 19% no saturā un raksta par karjeru un sadzīviskiem jautājumiem – ēšanu, iepirkšanos, komunāliem jautājumiem. Karjeras tēmu laikraksts atklāj, publicējot karjeras veiksmes stāstu, kura varoni ir lielākoties jauni cilvēki (79%) vecumā no 20 līdz 25 gadiem, turklāt 86% no viņiem – vīrieši. Tātad arī "Telegraf" veido citos laikrakstos novēroto tendenci, ka karjeras jautājumos par rakstu varoniem tiek izvēlēti jauni cilvēki un vīrieši.

Trešdienās viena "Telegraf" lappuse (6% no kopējā saturā) ir veltīta tādam vaļaspriekam kā makšķerēšana, to pārstāv rubrika "Makšķernieka laime". Šajā lappusē pārsvarā publicēta izglītojoša informācija un makšķernieku piedzīvojumi. Rakstos izteiktā attieksme – ļoti pozitīva.

Ceturtdienās "Telegraf" saturā ir daudzveidīga informācija par *labu dzīvi* (31%): lappuse "Izglītība un Dzīves kvalitāte", "Autosalons", "Mode", "Fitness". Pirmā no tām veltīta izzinošai informācijai un aprakstiem par profesijām, bet "Dzīves kvalitāte" ir vieta, kurā tiešām tiek rakstīts par iepirkšanos, modi, skaistumu, fitnesu un diētām. Rakstu avoti pārsvarā ir speciālisti, informācija apkopota padomu un ieteikumu veidā.

Arī piektienas numurs "Telegraf" saturā ir svarīgs no *labas dzīves* viedokļa – 25% satura veltīts lasītāju personiskajai dzīvei, tūrismam, ģimenei un ģimenes tradīcijām. Raksti ir izklaidējoši un izglītojoši, bet vispozitīvākā attieksme ir izteikta bēniem un ģimenei veltītajos materiālos.

Apkopojot "Telegraf" saturu, jāteic, ka šajā laikrakstā ir ļoti daudzveidīga *labai dzīvei* veltīta informācija, taču tā nevis izceļ noteiktas personības, bet stāsta par procesiem un problēmām.

Secinājumi

Apkopojot empīriskos datus par *labai dzīvei*, dzīves stilam, modei, ceļojumiem un citām tēmām veltītajiem materiāliem nacionālajā dienas presē, kas iznāk latviešu un krievu valodā, svarīgi atzīmēt galvenās tendences, kas vērojamas šāda tipa satura veidošanas stratēģijā. Tās norāda, ka laikraksti, cenšoties nezaudēt savu auditoriju mediju konkurences pieauguma apstākļos, ļoti uzmanīgi seko tās interesēm un ar satura palīdzību cenšas šīs auditorijas intereses apmierināt. Vienlaikus avīzēm, kuru viedokli lasītāji tradicionāli ievēro, kuru teiktajam ir ietekme uz sabiedrisko domu un kas izpelnījušās autoritāti, ir ļoti liela ietekme uz lasītāju izvēli. Tādējādi var teikt, ka ar satura palīdzību laikraksti (protams, arī citi mediji) gan seko savu lasītāju interesēm, gan tās veido un rada, ar tēmu izvēli un cilvēkiem, kas tēmas ilustrē, parādot, kāds ir *labas dzīves* saturs Latvijā. Tie gan fiksē norises sabiedrībā, gan, izvēloties pievērst lielāku uzmanību noteiktiem tematiem, veido *labas dzīves* izpratni.

Tā kā šā pētījuma mērķis bija definēt laikrakstu materiālu tēmas, kas veltītas *labas dzīves* atspoguļošanai, kā arī fiksēt to īpatsvaru, tad viens no galvenajiem secinājumiem ir šāds: pēdējos gados dienas presē pieaudzis *labai dzīvei* veltītu rakstu skaits. Materiāli, kas raksturo "labu dzīvi", veido 20–45% no visa redakcijas veidotā satura. Tā ir būtiska laikrakstu satura daļa, tāpēc svarīgi analizēt šīs tendences cēloņus.

Jāatzīmē, ka *labas dzīves* izvirzīšanās auditorijas un mediju uzmanības priekšplānā ir saistīta ar sociāli ekonomiskajām izmaiņām Latvijā. Proti, mūsu valsts ir pārvarējusi pārejas laika ekonomikas grūtības, pēdējos piecos gados strauji pieaugusi ekonomiskā attīstība, palielinājies valsts iekšzemes kopprodukts (sasniedzot 7–9% gadā). Vienlaikus Latvijā savu uzņēmējdarbību aktivizējuši

daudzi ārvalstu uzņēmumi (galvenokārt pakalpojumu un mazumtirdzniecības jomā), ekonomiskās aktivitātes pieauguma apstākļos pieaudzis reklāmas īpatsvars medijos, jo reklāma palīdz piesaistīt patēriņāju uzmanību, virzīt preces pateriņa tirgū un palielināt apgrozijumu.

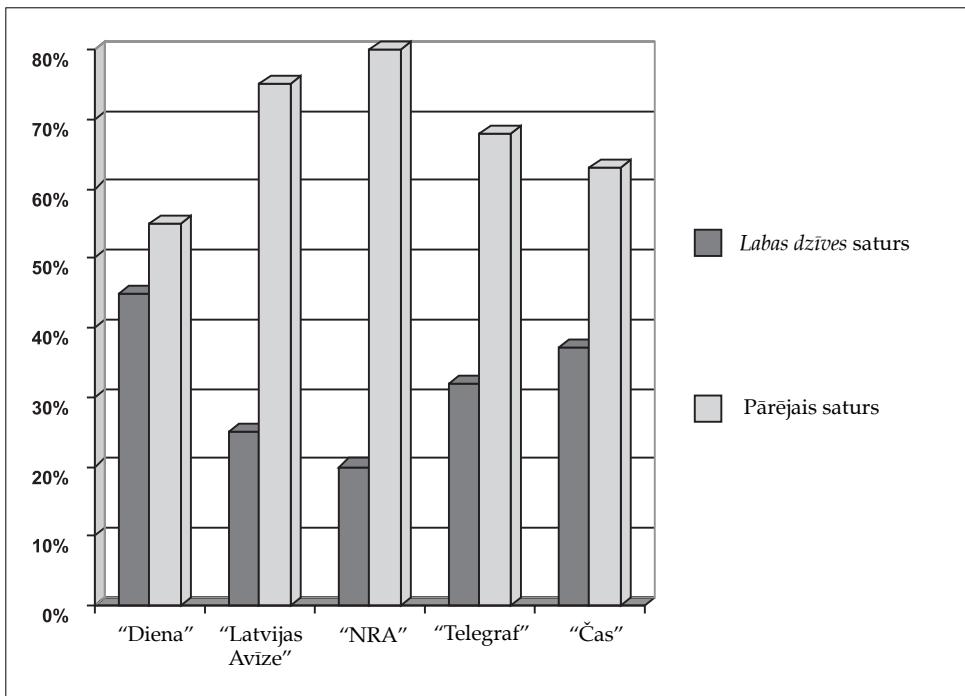
Savukārt reklāmas piesātinājums, kas satur ļoti intensīvus aicinājumus, ietekmē sabiedrības kultūru, izmaina vērtības, galveno uzmanību fokusējot uz materiālās pasaules parādībām, tādējādi tiek veicināts patēriņš – un uz tā fona attīstās patēriņiecība.

Medijiem reklāma ir ļoti svarīga, jo ar tās ienākumu palīdzību tiek nosegota liela daļa preses izdevumu ražošanas izmaksu, tāpēc ne vien pieaug reklāmas apjoms medijos, bet arī daļa redakciju veidotā satura tiek pakārtota reklāmdevēju vajadzībām. No vienas puses, tas ir saprotams process, jo mediji palīdz saviem lasītājiem orientēties preču un pakalpojumu piedāvājuma klāstā, pārbauda reklāmu solījumus un tādējādi apmierina lasītāju intereses. No otras puses, pieaudzis iedzīvotāju dzīves līmenis, pieaudzis arī patēriņš, un auditorijas uzmanība vairāk pievērsta savam dzīves stilam, modei un precēm, kas to spēj nodrošināt. Tomēr *labas dzīves* konstrukcija medijos ir saistīta ar patēriņiecību un sabiedrības izpratni par dominējošajiem dzīves stiliem, tas nozīmē, ka, pieaugot *labu dzīvi* ilustrējošu rakstu daudzumam, mediji mazāk uzmanības var veltīt sociāliem jautājumiem un atsevišķas sabiedrības grupas neredz presē savu interešu atspoguļojumu. Analizējot laikrakstu saturu, var secināt, ka tieši *labas dzīves* tematikā iekļauto rakstu varonji, viņu materiālais stāvoklis un iespējas tikai daļēji sakrīt ar lielas laikrakstu auditorijas daļas materiālo stāvokli un demogrāfiskajiem rādītājiem.

Salidzinot latviski un krieviski rakstošās preses attieksmi pret *labas dzīves* atspoguļošanu, var secināt, ka *labas dzīves* konstrukcija latviešu un krievu presē ir līdzīga, taču latviešu avīzēs *laba dzīve* pārsvarā tiek saistīta ar dzīves stilu, savukārt krievu presē – ar auditorijas izglītošanu, centieniem to iepazīstināt ar pakalpojumiem un precēm, kopumā tās vērtējot neitrāli. Līdz ar to var teikt, ka krievu laikraksti mazākā mērā cenšas konstruēt *labu dzīvi* kā savas auditorijas vērtību, tie cenšas realizēt tradicionālo avīžu misiju – būt par sabiedriski politisko notikumu avotu.

Kvantitatīvajiem datiem, kas raksturo laikrakstu saturu, ir liela nozīme, jo mediju izvēlētās tēmas auditorijas uzskata par svarīgām un vērā ņemamām. Taču tikpat būtisks ir atsevišķu parādību un tēmu vērtējums, jo tas palīdz veidot auditorijas vērtīborientāciju.

1. pielikums

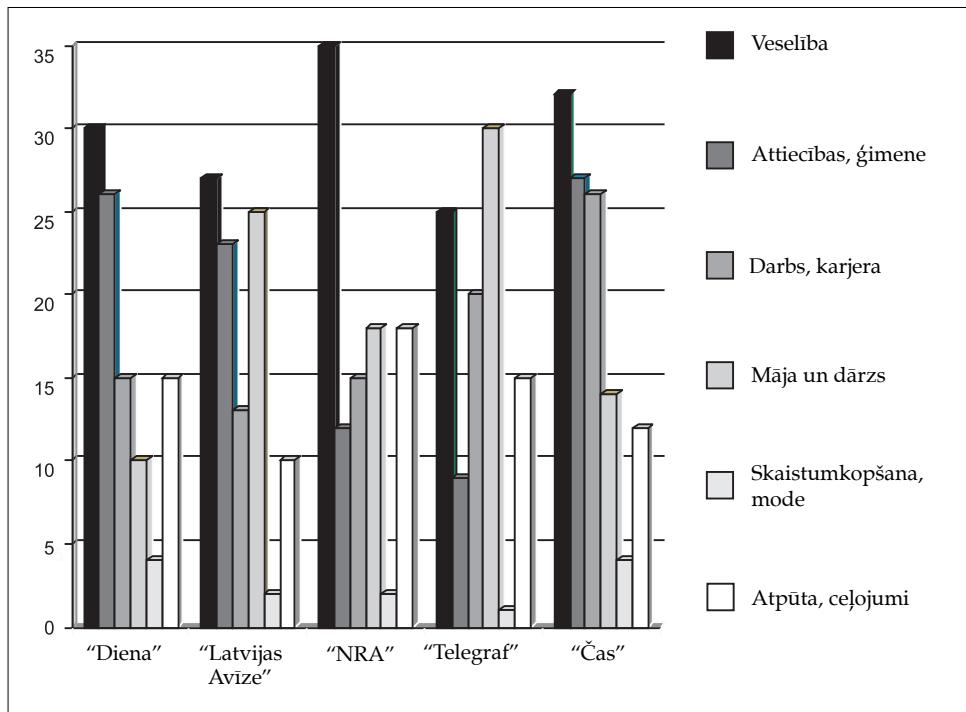
Labas dzīves tēmu īpatsvars kopējā laikrakstu saturā (%)

Ja analizē, kādas dzīves jomas laikrakstos tiek izvirzītas kā *labas dzīves* ilustrētājas, tad jāuzsver, ka pēc apjoma un pozitīvā vērtējuma dominē labs darbs un izglītība. Tas tiek pasniegts kā veiksmīga cilvēka dzīves pamats, kas dod iespēju izmantot arī pārējos *labas dzīves* aspektus. Vēl ļoti nozīmīga dzīves joma ir atpūtas vai izklaides iespējas un ceļojumi, kas visos analizētajos laikrakstos saņēmuši lielākoties pozitīvu vērtējumu, tāpat kā pēc rakstu saturu var spriest, ka ceļojumi saistāmi ar mūsdienīga cilvēka dzīves stilu. Pie tā pieder arī ēdiena izvēle un pagatavošana un ar ēdiena baudīšanu saistītās aktivitātes. Veselība un skaistums lielākoties tiek pasniegts kā veiksmes un *labas dzīves* sastāvdaļa.

Gandrīz tikpat nozīmīga kā ceļošana no laikrakstu viedokļa ir dzīves vides iekārtošana, interjera un dizaina jautājumi, dārza kopšana, ko laikraksti lielākoties pasniedz praktisku padomu veidā vai ar sabiedrībā pazīstamu un veiksmīgu cilvēku pieredzes palīdzību.

2. pielikums

Labas dzīves tēmas laikrakstos
(%; kvantitatīvi fiksēts noteikto tematu īpatsvars
visos vienas nedēļas laikrakstos)

Nozīmīga *labas dzīves* tēma ir interese par veselību, veselīgs dzīvesveids un skaistumkopšana, kura viennozīmīgi tiek vērtēta pozitīvi un raksturo mūsdienīgu cilvēku. Līdzīga attieksme laikrakstos izteikta pret attiecību kopšanu un veidošanu. Šī joma vismazāk pakļauta patēriņiecības tendencēm.

Jāuzsver, ka, arī konstruējot *labu dzīvi*, laikraksti kultivē tās stereotipizācijas un unifikācijas tendences, kas nereti dažādos pētījumos norādītas kā mediju saturs radīts nevēlams blakusprodukts. Galvenie laikrakstu radītie stereotipi par *labu dzīvi* ir lielākoties saistīti ar tradicionālajām dzimumu lomām vai eidžismu, kas vērtē cilvēkus pēc vecuma, un vecāki cilvēki tiek skatīti kā mazvērtīgāki. Laikrakstu izvēlētie varoņi un sarunas tēmas norāda, ka *labu dzīvi* ir pelnījuši jauni un turīgi cilvēki, bet, kļūstot vecākiem, cilvēkiem samazinās vajadzības, un vecāki cilvēki ir mazāk vērtīgi un nozīmīgi. To pastiprina šajā

pētījumā novērotais, ka rakstos, kas stāsta par veiksmi un *labu dzīvi*, kā avoti izvēlēti lielākoties jauni cilvēki.

Taču galvenais *labas dzīves* raksturojums saistās ar patēriņiecību, ar laikrakstu aicinājumiem patērēt dažādas preces un pakalpojumus, jo tās gan sniedz pašapziņu, gan ļauj identificēties un iekļauties sabiedrībā, gan palīdz demonstrēt statusu; ar iegādāto preču palīdzību rakstu varoņi ilustrē savu dzīvi un principus, arī svētkus, prieku, laimi, izklaidi, atpūtu.

Atsauces un piezīmes

¹ Šeit un citur šajā rakstā krievu laikrakstu nosaukumi atveidoti ar latviešu burtiem.

² Connor G. Uses and Gratifications. Sk. internetā (2005.25.01.): http://www.mediaed.org.uk/posted_documents/Audience.html.

³ Ruggiero Th. E. Uses and Gratifications Theory in the 21st Century. London: SAGE Publications, 1997. P. 142–144.

⁴ Stevenson N. Understanding Media Cultures. SAGE Publications Inc., 1995. P. 47.

⁵ Croteau D. Media/Society: Industries, Images, and Audiences. SAGE Publications Inc., 2003. P. 188.

⁶ Ibid. P. 189.

⁷ Berger A. A. Ads, Fads, and Consumer Culture: Advertising Impact on American Character and Society. New York: McGraw-Hill, 2004. P. 89.

⁸ Featherstone M. Consumer Culture and Postmodernism. London: SAGE, 1998. P. 42.

⁹ Miles S. Consumerism: as a way of life. London: SAGE Publications, 2000. P. 64.

¹⁰ Featherstone M. Op. cit. P. 148.

¹¹ Miles S. Consumerism: as a way of life. P. 152.

¹² <http://www.lpia.lv/?id=191&izd=2&izdid=10>.

¹³ Šeit un turpmāk – 2005. gada decembra dati.

¹⁴ <http://www.lpia.lv/?id=191&izd=2&izdid=21>.

¹⁵ <http://www.lpia.lv/?id=191&izd=2&izdid=22>.

¹⁶ <http://www.lpia.lv/?id=191&izd=2&izdid=5>.

¹⁷ <http://www.lpia.lv/?id=191&izd=2&izdid=145>.

Sandra Šūmane

Ikdienas pārvietošanās un dzīves kvalitāte: mobilitāte kā ikdienas dzīves prakse

Ievads

Viena no mūsdienu ikdienas dzīvi un sociālo dzīvi kopumā raksturojošām parādībām ir pārvietošanās. Ikrīta brauciens autobusā uz darbu vai skolu, došanās uz lielveikalu, vecāku apciemošana kaimiņu pilsētā, kino vai ārsta apmeklējums ir tikai dažas ikdienas prakses izpausmes, kurās parādās mūsdienu dzīves dinamisms un kustība. Pārvietošanās kļuvusi par ikdienas neatņemamu sastāvdaļu, un bez tās nav iedomājams īstenot virkni mūsu paradumu, pienākumu un vajadzību. Tādēļ, lai arī iedzīvotāju kustība neietilpst tradicionālo dzīves kvalitātes pētījumu intereses laukā, domājams, tai ir būtiska saistība ar indivīda labklājību un dzīves kvalitāti.

Mobilitātes jēdziens

Kustības ideja ir ietverta mobilitātes jēdzienā, kas nozīmē spēju un vēlmi pārvietoties. Sociālajās zinātnēs tiek nošķirtas sociālā mobilitāte un fiziskā mobilitāte (pēdējai kā sinonīmi tiek lietoti arī jēdzieni "ģeogrāfiskā mobilitāte" un "telpiskā mobilitāte"). Ar tām attiecigi tiek izprasta pārvietošanās sociālajā sistēmā starp dažādiem sociālajiem slāniem un grupām un fiziska pārvietošanās ģeogrāfiskajā telpā. Abi mobilitātes veidi ir savstarpēji saistīti: augstāka pozīcija sociālajā hierarhijā paver plašākas fiziskās mobilitātes iespējas, savukārt augstāka fiziskā mobilitāte veicina indivīda sociālo mobilitāti, tomēr šeit pievērsimies galvenokārt fiziskajai mobilitātei. Tātad mobilitātes jēdziens turpmāk lietots fiziskās jeb ģeogrāfiskās pārvietošanās nozīmē.

Fiziskā mobilitāte nav vienveidīga. Tā aptver dažādas telpas un laika amplitūdas (Nutley and Thomas, 1995): 1) samērā īsu attālumu veikšana un biežas

pārvietošanās no dzīvesvietas uz tuvējām vietām, piemēram, ikdienas braucieni uz darbu, skolu vai veikalu; 2) mazāk regulāri iknedējas braucieni un vidēju attālumu veikšana, piemēram, došanās uz iepirkšanās centru, veselības un izklaides iestādēm; 3) sezonāla pārvietošanās uz attālākām vietām, piemēram, tūrisma braucieni vai darba vizītes ārvalstīs, un 4) iedzīvotāju pārvietošanās reģionālā un starptautiskā mērogā ilgākā laika periodā, kas tiek izprasta kā migrācija.

Lai arī katrs no šiem mobilitātes veidiem savā ziņā ir saistīts ar dzīves kvalitāti, šeit pievērsīsimies personu fiziskai mobilitātei, kas ietver zināmu regularitāti un kas iezīmējas kā vairāk vai mazāk pierasta ikdienas prakse. Ar mobilitāti telpiskajā jeb ģeogrāfiskajā ziņā tiks izprasta attalumu veikšana kājām vai transporta līdzeklī, lai pieklūtu pakalpojumiem un precēm vai piedalītos aktīvitātēs, kas pieder ikdienas dzīves vajadzībām (Nutley and Thomas, 1995). Šādā aspektā – pārvietošanās kā ikdienas dzīves prakse – tā lielā mērā saprotama kā individuāla rīcībspējas raksturojums, no kā atkarīga arī viņa dzīves kvalitāte (Gleditsch).

Mobilitātes analīzē izmantoti dati no 96 daļēji strukturētām intervijām, kas veiktas 2005. gadā Stratēģiskās analīzes komisijas pētījuma par dzīves kvalitāti ietvaros.

Mūsdienu sabiedrība kā augstas mobilitātes kultūra

Vēsturiski atskatoties, ikdienas mobilitātes pamatā ir mājsaimniecības un darbavietas nošķiršanās – algota darba veidošanās ārpus mājas sabiedrības industrializācijas periodā. To vēl vairāk nostiprināja urbanizācija un pilsētnieciskā dzīvesveida izplatīšanās – individuālu dzīvesveida autonomizācija, ko vairs tik lielā mērā nenoteica ģimene un tradicionālā kopiena, un dažādu pakalpojumu un preču attīstība un pieejamība, kas nodrošināja šāda individuālu dzīvesveida iespējamību (Haumont, 2000). Bez sociāli ekonomiskajām pārmaiņām mobilitātes pieaugumu veicinājusi tehnoloģiju attīstība, jo īpaši komunikāciju un transporta jomā, kas joprojām paplašina individuālo iespējamo pārvietošanās teritoriju un palielina tās biežumu. Transporta līdzekļu attīstība ļauj arvien lieлākam daudzumam cilvēku apmeklēt arvien tālākas vietas, un pieaugošais pārvietošanās ātrums dod iespēju veikt lielāku trajektoriju. Mūsdienās joprojām pieaugošās mobilitātes galvenie iemesli ir lielās pārvietošanās iespējas, kam

pamatā ir pieaugošais transporta līdzekļu ātrums un kopumā sarūkošās pārvietošanās izmaksas, kā arī daudzās vajadzības pēc pārvietošanās līdz ar pilsetnieciskā dzīvesveida izplatīšanos un dzīves un darba vietu ģeogrāfisko nošķiršanos (Gleditsch).

Uz mobilitātes nozīmi mūsdienu sabiedrībā norāda gan sabiedrības sociāli tehniskā uzbūve, kurā vērojama dažādu pārvietošanās piederumu un pakalpojumu pārpilnība (transporta līdzekļi, telefons, dators, autoceļi, tehniskās apkopes stacijas, ceļojumu biroji u. c.), gan tās dinamiskais, fragmentētais, elastīgais raksturs un pārrobežu un pārnacionālās saiknes, kas kopumā tiek izprastas kā globalizācija. Mobilitātes visaptverošais raksturs mūsdienu sabiedrībā izpaužas kā: 1) fiziskā cilvēku pārvietošanās darba, izklaides, ģimenes saikņu uzturēšanas, migrācijas vai bēgšanas nolūkos; 2) lietu kustība, tās nogādājot ražotājiem, patēriņtājiem vai izplatītājiem; 3) iztēles ceļojums citurienē ar attēlu palīdzību, kas redzēti tekstā, televīzijā, datora ekrānā vai filmās; 4) virtuālais ceļojums internetā un 5) komunikatīvā mobilitāte starp personām ar vēstulēs, pastkartēs, dzimšanas dienas un Ziemassvētku kartītēs, telegrammās, faksos, elektroniskajās vēstulēs ietvertu ziņu starpniecību (Larsen, Urry and Axhausen, 2005).

Nereti mūsdienu sabiedrība tiek raksturota kā nomadu kultūra tās klejotāju tautām piemītošo īpašību dēļ – tā atrodas pastāvīgā kustībā starp dažādām vietām, kultūrām un identitātēm. "Dzīve nav vairs piesaistīta konkrētai vietai; tā nav noteikta un stabila dzīve. Tā ir dzīve "ceļā" (tiešā un pārnestā nozīmē), nomadu dzīve, dzīve automašīnā, lidmašīnā un vilcienā, telefona sarunās un internetā, mediju uzturēta un mediju apzīmogota starptautiska dzīve" (Beck, 2000). Tādējādi pārvietošanās un pārvietošana tajā iezīmējas kā esamības pri-mārā aktivitāte (Prato and Trivero, 1985). Tādēļ sabiedriskās un personīgās dzīves uzturēšanā pieaug dažādu transporta līdzekļu loma, kas nodrošina un uzlabo pārvietošanos. Autotransporta līdzekļu, jo īpašo personisko automašīnu skaits strauji pieaug, un ar automobiļu lietošanu saistītie paradumi un vērtības kļuvuši par ikdienas dzīves organizēšanas praktiskiem līdzekļiem (Divall and Revill, 2005). Savukārt pats automobilis ar lielajām ātruma, manevrēšanas un brīvības iespējām kļuvis par moderna dzīvesveida ikonu (Kemp, Schot and Hoogma, 1998).

Mobilitāte ir ne tikai mūsdienu dzīves visaptverošs raksturojums un organizējošs ietvars. Tā kalpo arī kā individu un grupu sociālā pazīme: tā liecina par sociālo statusu, sociālajām lomām, dažādu individu un grupu iespējām un ierobežojumiem sociālajā sistēmā. Fiziskā pārvietošanās, tās veidi un līdzekļi, apmeklētās vietas u. tml. kļūst par individu sociālo un ekonomisko stāvokli,

dzīvesveidu un identitāti veidojošu faktoru un sastāvdaļu. Ar to starpniecību notiek komunikācija ar pārējiem sabiedrības locekļiem. Mobilitātes piederumos un teritorijās ir iekodētas ziņas par to lietotājiem un apmeklētājiem, un tās kļūst par atsaucēm gan pašiem indivīdiem, gan apkārtējiem. Piemēram, daudziem automobiļu lietotājiem gan pats auto piederēšanas fakts, gan braukšana tajā ir veids, kā paust savu individuālo un sociālo identitāti: automašīna ir viņu statusa izpausme un apliecinājums (Kemp, Schot and Hoogma, 1998).

Mobilitātei ir arī plašāka identitāti veidojoša ietekme, kas ietver tālejošākas sociālas un kultūras pārmaiņas: paplašinot sociālās un ģeogrāfiskās telpas robežas, transports un komunikācija ir samazinājuši tradicionālās vietas lomu indivīda un kopienas identitātē. Daudzās mobilitātes iespejas piedāvā indivīdam jaunas piederības vietas un, ja ne iznīcina šo vienas vietas identitāti, tad lielā mērā izšķīdina to dažādajā mobilitātes pieredzē un starp vairākām piederības vietām. Turklat “klejotāju” kultūrā, mainoties telpas izpratnei, mainās identitāti veidojošais ietvars. Tā vairs nav tikai vieta un teritorija, kam indivīdi jūtas piederīgi un kas veido viņu identitāti, bet arī tīkli – cilvēku un organizāciju kopumi, ko saista kopējas intereses, taču kas nav obligāti piesaistīti kādai konkrētai vietai. Lielā mērā mūsdienu pasaule sastāv no tīkliem, pārvietošanas un pārvietošanās, komunikācijas, materiālām un nemateriālām lietām, un šādas paplašinātās telpas tīklos veidojas jaunas identitātes kā dažādu teritoriju un tīklu kombinācijas (Lévy, 2000). Tāpat mūsdienu aktīvās pārvietošanās kontekstā veidojas jaunu starptautisku vietu identitātes – vietas, kas līdzīgās izpausmēs atrodamas dažādās pasaules vietās: lielveikali, lidostas, metro, “McDonald” ēstuves u. tml. – un kas caur dažādu rutinizētu, lai arī nereti vietējām kultūrām piemērotu praksi veicina t. s. pasaules pilsoņa veidošanos.

Tātad mobilitāte kā sociālos procesus un ikdienas praksi organizējošs faktors un sabiedrības uzbūvi un identitātes veidojošs elements ir viena no mūsdienu sabiedrības centrālajām pazīmēm un pat nepieciešamībām. Līdz ar to tā iezīmējas arī kā dzīves kvalitātei būtisks aspekts.

Mobilitāte un dzīves kvalitāte

Dzīves kvalitāte nereti tiek saistīta ar iespēju jēdzienu – iespēju izprotot kā izvēli, nevis nejaušību vai veiksmi, kā pieeju resursiem, pakalpojumiem un precēm pietiekama dzīves līmeņa nodrošināšanai (Seed and Lloyd, 1997). Tā

kā mūsdienās lielākā daļa pakalpojumu, preču un resursu visbiežāk atrodas ārpus dzīvesvietas, pieņemama dzīves līmeņa sasniegšanai ir vajadzīgs zināms mobilitātes līmeņa minimums (Nutley and Thomas, 1995). Individu pārvietošanās spēja ir viens no līdzekļiem, kas nodrošina pieeju iespējām dzīves kvalitātei svarīgās jomās – izglītībai, veselības aprūpei, nodarbinātībai, mājoklim, kultūrai u. c. – un palīdz tās īstenot, pārvēršot kvalitatīvā dzīvē.

Pēdējā laikā pārvietošanās iespējas, ietverot personas brīvas kustības ideju un pārvietošanās nepieciešamību, tiek pieteiktas kā individu tiesības un brīvība. (To izezīmē, piemēram, transporta politikas un brīvas iedzīvotāju kustības veicināšanas izvirzišanās par vienu no būtiskām politikas jomām.) Tomēr mobilitāte pati nav primārā vajadzība, un tās vērtība biežāk balstās citās vērtībās, ko tā nodrošina (Gleditsch):

- 1) vajadzību apmierināšana – iespējas iegūt pārtiku, mitekli, izvairīties no briesmām u. c.;
- 2) sociālā mijiedarbība – saskarsmes nodrošināšana ar citiem cilvēkiem;
- 3) pieredzes dažādība – plašāka teritorija piedāvā dažādāku pieredzi;
- 4) izvēles brīvība – iespēja izvēlēties starp alternatīvām;
- 5) sociālā organizācija – nodrošina iespējas sabiedrības locekļiem pulcēties un organizēties savu mērķu īstenošanai.

Īstenojot šīs funkcijas, mobilitāte kalpo kā integrācijas līdzeklis sociālās labklājības sistēmā, kopienā, kultūrā u. tml. "Pagātnē pārvietošanos dēvēja par izklaidi un līdz ar to tā bija individu izvēles jautājums, turpretim šodien tā, šķiet, bieži kļuvusi par ģimenes, draugu, profesionālo grupu un uzņēmumu sociālās saliedētības centrālo elementu. Pārvietošanās tiek uzskatīta par "būtisku" darbam, draudzibai un ģimenes dzīvei" (Larsen, Urry and Axhausen, 2005).

Tomēr mobilitātes un dzīves kvalitātes attiecības nav viennozīmīgas un vienmēr pozitīvas. Mobilitāte ietver arī diskriminācijas aspektu. Ar visu aizvien pieaugošo pārvietošanās līdzekļu un maršrutu skaitu ne visiem ir vienādas pārvietošanās iespējas. Kamēr vieniem fiziskā telpa zaudē savas robežas un ir viegli šķērsojama, citiem tā aizveras, līdz ar to liedzot pieeju arī citiem būtiskiem resursiem. Tādējādi atšķirīgās pārvietošanās iespējas kļūst par nevienlīdzības un sabiedrības noslānošanās cēloni. Inertums ģeogrāfiskajā telpā nereti izraisa inertumu arī sociālajā telpā, un nepietiekama mobilitāte kļūst par atstumtību un nevienlīdzību veidojošu faktoru (Le Breton, 2005). Nevienlīdzība mobilitātes iespējās un praksē korelē ar nevienlīdzīgu varas sadali: jebkurā transporta sistēmā individuim, kas sociālajā hierarhijā atrodas augstākā

pozīcijā, ir nepieciešamie resursi (izglītība, ienākumi u.c.), lai labāk spētu izmantot un baudīt arvien pieaugošās mobilitātes iespējas un priekšrocības un izvairītos no iespējamiem zaudējumiem (Gleditsch). Tādējādi pastāv iespēja, ka mobilitāte var vēl vairāk nostiprināt jau pastāvošās varas attiecības un līdz ar to nevienlīdzība – vēl vairāk palielināties (Haumont, 2000).

Nodrošinot pieeju dažādiem dzīves kvalitātes resursiem, mobilitāte vienlaikus kalpo par indikatoru individu dzīves kvalitātei: mobilitātes modelji raksturo viņu dzīves līmeni, līdzdalību ekonomiskajās un sociālajās aktivitātēs, integrāciju sabiedrībā un sociālajā kopienā.

Ikdienas mobilitāte Latvijā

Iedzīvotāju ikdienas kustība arī Latvijā arvien pieaug. To apliecinā dažādi statistikas rādītāji: vieglo transporta līdzekļu skaits valstī laikā no 1990. līdz 2004. gadam palielinājies no 282 688 līdz 686 128; pieaug laiks, kas tiek pavadīts celā, sasniedzot vidēji deviņarpus stundu nedēļā; satiksmes ceļu un dzelzceļa līnijas 2004. gadā stiepās attiecīgi 51 000 un 2270 kilometru garumā, pēdējos gados pieaug transporta maršrutu skaits (CSP, 2005). Kopumā 2002. gadā, izmantojot dažādus transporta līdzekļus, Latvijas iedzīvotāji veikuši vidēji 7501 kilometru katrs (EUROSTAT, 2005).

Mobilitātes klātbūtni ikdienā, kas bieži vien paliek nepamanāma tās pašsaprotamības dēļ, visai precīzi raksturo citāts:

"Tikko pabeidzu šofera kursus, dabūju tiesības. Braucam ar ģimeni pie radiem, ekskursijās pa Latviju, tāpat arī uz pilsētu pa veikaliem aizbraucam, uz kino vai teātri arī – bet to tā retāk. Kā kuro reizi. Šad tad ar riteni braucu." (S28LL)

Šeit iezīmējas vairāki mobilitātes aspekti un komponenti: mobilitātes līdzekļi (automašīna un velosipēds), mobilitātes funkcijas (sociālo kontaktu un ģimenes saikņu uzturēšana, sadzīves un mājsaimniecības pienākumu īstenošana, pieeja atpūtai un izklaidei), mobilitātes kompetence un tās paaugstināšanas stratēģija (autovadišanas kursi un autovadītāja tiesību iegūšana), mobilitātes zonas (pilsēta, kurā ir augstāka mobilitāte un kas ir mobilitāšu trajektoriju centrs, un lauki).

Kā ikdienas prakse individuālā mobilitāte ietekmē viņa dzīves stilu, paradumus un rutīnu. Mobilitāte tiek saistīta ar pārvietošanās brīvību un brīvību vispār, taču, atbrīvojot individu no telpas uzliktajām robežām, tā ieliek viņu citā

strukturētā dzīves režīmā (Divall and Revill, 2005). Rutīna veidojas tiešā saistībā ar pašu pārvietošanos. Piemēram, automašīnu vadītāju ikdienas dzīves neatņemama sastāvdaļa ir degvielas uzpildes un tehniskās apkopes staciju apmeklēšana, savukārt sabiedriskā transporta lietotāji dienu plāno, pieskaņojoties autobusa vai tramvaja sarakstam. Mobilitāte ietekmē arī ar pārvietošanos šķietami tieši nesaistītus paradumus, piemēram, iepirkšanos vai ēšanas paradumus.

[Iepērkamies] "Spicē". Šis lielveikals ir vistuvāk mājām. Braucam ar draugu no darba, iebraucam veikalā, saliekam visu mašīnā un – uz mājām. Loti vienkārši un ērti." (S19RL)

"Par cik dzīvesveids man ir tāds mobilis un es mājās esmu reti, ēšana parasti ir pa ceļam un mājās gatavoju maz..." (S26RL)

Mobilitātes spēja un pārvietošanās specifika nosaka individuālu pieejamo teritoriju, kurā vispār veidojas viņa ikdienas dzīve. Lielākoties iedzīvotāju ikdienas gaitu teritorijas ir lokālas, nepārsniedzot pārdesmit kilometru. Vietējās mobilitātes rādiuss ietilpst, piemēram, lauku saimniecība, pagasts, pilsētas kvartāls, pilsēta vai rajons. Tomēr arvien vairāk cilvēkiem ikdienas pārvietošanās iegūst nacionālu un pat starptautisku mērogu, ietverot pārbraucienus reģiona, valsts un Eiropas vai pat pasaules mērogā. Mobilitātes pētījumi citās valstīs uzrāda, ka pārvietošanās attālumi mūsdienās arvien pieaug (piemēram, Francijā ikdienā veiktā vidējā distance pēdējo 30 gadu laikā pieaugusi no 20 līdz 40 kilometriem (Le Breton, 2005)). Latvijā šādi dati līdz šim nav apkopoti, taču, tā kā pieaug citi mobilitāti raksturojoši statistikas rādītāji, domājams, ka līdzīgas tendences raksturīgas arī Latvijā.

Lielai daļai cilvēku to iezīmē trajektorijas starp pāris galapunktiem – mājām un skolu vai darbavietu. Taču arī starp tiem pastāv visai liela pārvietošanās dažādība veikto attālumu, aptvertās teritorijas un pārvietošanās biežuma ziņā (sk. 1. attēlu). Tā var būt vienreizēja vai vairākkārtēja ikdienā veicamo attālumu šķērsošana, un arī katrs no galapunktiem var būt caurvīts ar iekšējām mobilitātes trajektorijām. (Piemēram, pastnieka darba īpatnība ir ikdienas pārvietošanās starp adresātu un abonentu dzīvesvietām, lauku sētu īpašniekiem varbūt jāveic samērā lieli attālumi arī savas saimniecības ietvaros.)

Līdz ar veicamo attālumu pieaugumu palielinās transporta līdzekļu nozīme ikdienas kustībā. Attālumu pārvarēšanai iedzīvotāji izmanto dažādus pārvietošanās līdzekļus – sākot no iešanas kājām un beidzot ar lidmašīnu. To izvēli un lietošanu nosaka transporta līdzekļu pieejamība, vietas sasniedzamība

transporta nodrošinājuma ziņā, veicamais attālums, kā arī pārvietošanās mērķis un dažādi individuāli apsvērumi. Izplatītākie motīvi par labu viena vai otru transporta līdzekļa izvēlei ir to ātrums un lētums.

Kādus transporta līdzekļus parasti izmantojat ikdienā? Kādēļ šādus?

“Vilcienu, jo tas ir lētāks. Autobusu, jo tas biežāk staigā. Ja ir iespējams, tad, protams, arī automašīnu, bet tas ir tādā gadījumā, ja tā nav mana automašīna. Ja kāds cits brauc, piebiedrojos, ja uzaicina, jo tad man tas neko nemaksā vai es samaksāju tikai kādu daļu. Vēl es lietoju velosipēdu, jo tas vispār neko nemaksā.” (S22PL)

“Autostopi, jo ātri un lēti. Autobuss, jo tas ir pieejamākais transporta līdzeklis. Lidmašīna, jo ātri un lēti.” (S21RL)

Iezīmējas arī citi apstākli – ērtums, drošība, neatkarība, kas ietekmē transporta līdzekļa izvēli. Jo īpaši šos transporta līdzekļa aspektus novērtējuši personisko automašīnu īpašnieki.

“Visu laiku izmantoju personīgo auto. Ar mašīnu var ātrāk noklūt galamērķī. Turklat nav jāstāv pieturās un jāgaida sabiedriskais transports.” (V60RL)

“Mašīna. Ērtāk, ātrāk, komfortablāk, neatkarība.” (S35PL)

Lai arī katram transporta līdzeklim ir savas priekšrocības, liela daļa respondenti, it sevišķi gados jaunākie, priekšroku dod personiskajai automašīnai vai sapņo par pārvietošanos tajā, kas ievērojami uzlabotu ne tikai pārvietošanās spēju, bet kam ir arī augsts prestižs.

Tomēr, lai gan pieaug ikdienas pārvietošanās intensitāte, atsevišķām iedzīvotāju grupām, jo īpaši lauku iedzīvotājiem, transporta izvēles iespējas joprojām ir ļoti ierobežotas vai to vispār nav:

“[Braucu] ar autobusu, jo cita nekā nav.” (S66LL)

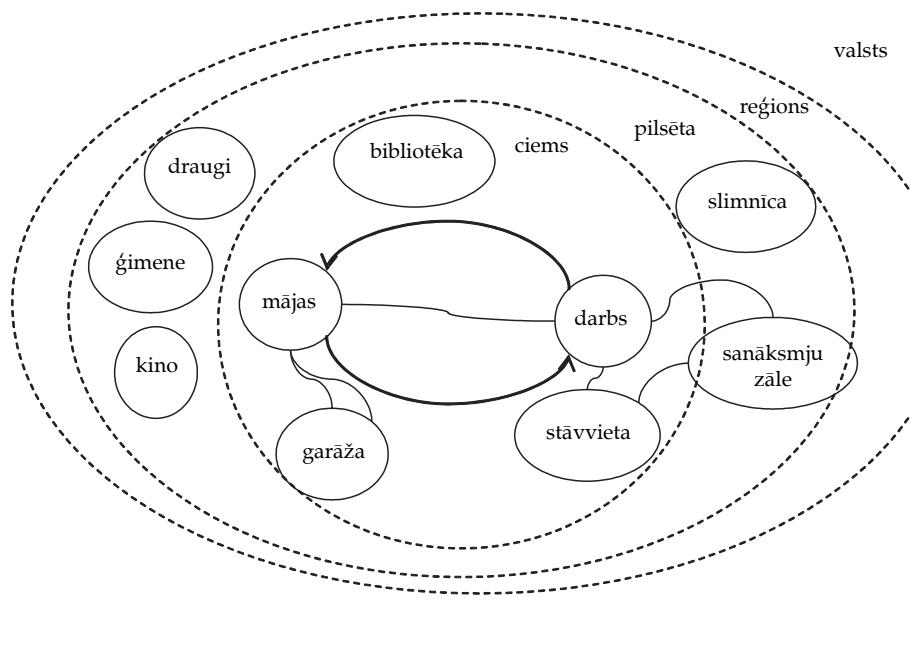
“[Braucu] ar mašīnu, jo ne ar ko citu nevaru aizbraukt līdz darbam.” (V57LL)

Ierobežotās pārvietošanās iespējas savukārt aktualizē jautājumu par šo iedzīvotāju pieķļuves iespējām dažādiem pakalpojumiem un precēm, sociālajiem kontaktiem u. tml.

Pētījums nebija kvantitatīvs, tomēr tas uzrāda zināmas tendences transporta līdzekļu lietošanā dažādās iedzīvotāju grupās. Piemēram, ekonomiski nodrošinātākie iedzīvotāji kopumā izvēlas pārvietoties savā automašīnā. Arī ģimenes ar bērniem, kurām ir arī vairāk vajadzību ikdienā pārvietoties, bieži izmanto personiskās automašīnas. Gados jaunāki cilvēki, kuriem vēl nav pietiekami līdzekļu sava personiskā auto iegādei, un pilsētnieki, dažādu motīvu vadīti (nav personiskā auto, satiksmes sastrēgumi, izdevīgs sabiedriskā transporta

1. attēls

Ikdienas pārvietošanās teritorijas

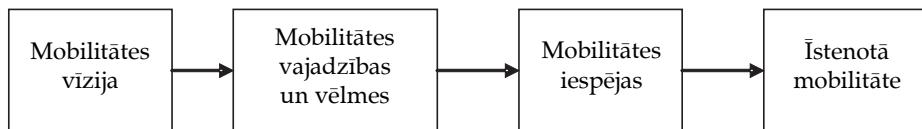
maršruts), bieži ir sabiedriskā transporta pasažieri. Iezīmējas atšķirības transporta izmantošanā arī dzimumu starpā: lai arī gados jaunākās sievietes vada automašinas un ir to īpašnieces, tomēr biežāk mājsaimniecībās tie ir galvenokārt vīrieši, kuri ikdienā izmanto kopējo automašīnu un ir arī galvenie šoferi ģimenē.

"[Braucu ar] mašīnu, ja vīrs ir mājās. Ja ne, tad ar autobusu: tie te kursē regulāri, un nav problēmas tikt uz pilsētu." (S28LL)

Kā jau atzīmēts, transporta līdzekļu lietošana dažādās iedzīvotāju grupās raksturo viņu mobilitātes spēju un līdz ar to liecina arī par viņu iespējām pieklūt dzīves kvalitātei svarīgajiem resursiem, taču tās būtu jāpēta dzīlāk. Kopumā iezīmējas ekonomiski nodrošinātāko iedzīvotāju priekšrocības, kuri var atļauties iegādāties un regulāri lietot personisko automašīnu – tā padara viņus mobilākus un paplašina iespējas. Tādējādi iezīmējas sabiedriskās transporta politikas nozīmīgums vienlīdzīgas dzīves kvalitātes veidošanā, jo no tā vairāk atkarīgas tieši maznodrošinātākās iedzīvotāju grupas.

2. attēls

Mobilitātes veidošanās

Dažādā pārvietošanās prakse rosina jautājumu, kā veidojas konkrētā individuālu mobilitāte. Mobilitātes pētnieki atzīmē vairākus faktorus, kas ietekmē indivīda pārvietošanos. Pirmkārt, tie saistīti ar cilvēka individuālām īpašībām un resursiem: cilvēka fiziskā pārvietošanās spēja, laiks un finanses. Pārvietošanās atkarīga arī no fiziskās infrastruktūras – ceļiem, sabiedriskā transporta maršrutiem u. tml. To ietekmē arī t. s. sociālie pienākumi (Cass, Shove and Urry, 2003) – piemēram, darbs, mācības, nepieciešamība saņemt veselības vai sociālos pakalpojumus, satikt draugus –, kas veido pārvietošanās motīvus. Kopsavilkot: ikdienas kustība veidojas no mobilitātes vīzijā balstītām individuālu vai ārēju apstākļu radītām pārvietošanās nepieciešamībām, vajadzībām vai vēlmēm, kuru īstenošanu nosaka gan strukturālās, gan individuālās pārvietošanās iespējas (sk. 2. attēlu).

Mobilitātes vispārējo ietvaru veido mobilitātes vīzija – individuāla iztēlota iespējamā mobilitāte, kurā iekļaujas viņa priekšstatī, vēlmes, ieceres un fantāzijas par pārvietošanās iespējām un veidiem. Liela loma mobilitātes vīzijas veidošanā ir masu medijiem, kuros atspoguļotas dažādas ar pārvietošanos saistītas ziņas – automašīnu modeļi, ceļojumu apraksti, bīlešu un degvielas cenas u. c.

Ikdienas mobilitātes pamatā ir reālās nepieciešamības un vajadzības – iemesli, kas liek cilvēkam pārvietoties. Lielā mērā tie ir saistīti ar dažādām dzīves kvalitātes jomām – nepieciešamība pēc sociālajiem kontaktiem, izglītības, mājokļa utt. Kā tika minēts, dzīvesvieta un darbavietu veido ikdienas kustības pamatnogriezni, un nepieciešamība gūt iztikas līdzekļus ir būtiskākais iemesls iedzīvotāju ikdienas kustībai. Tādēļ nodarbinātības iespējas kopā ar algu līmeni konkrētajā vietā nosaka iedzīvotāju ikdienas pārvietošanās virzienus un galamērķus: bezdarbs un algu atšķirības reģionos ir viens no galvenajiem iemesliem starpēriekšķīgās mobilitātes pieaugumam Latvijā (Hazans, "Determinants.."). Vairāk nekā 40% nodarbināto laucinieku ikdienā dodas uz darbavietu citā pašvaldībā,

savukārt pilsētas ar lielākām un dažādākām nodarbinātības iespējām veicina un piesaista nodarbināto ikdienas kustību (Hazans, "Does Commuting..").

Ar nodarbinātību saistīto pārvietošanos ietekmē arī nodarbinātības formas un konkrētu profesiju specifika. Augsta mobilitāte ir raksturīga tādām postindustriālajā sabiedrībā izplatītām darba formām kā līgumdarbi, projektu darbi, īslaicīgi un daļēja laika darbi, starptautiski projekti u. c., kas arvien populārākas kļūst arī Latvijā. Arī dažādas profesijas ietver atšķirīgus mobilitātes modeļus. Piemēram, tramvaja vadītāja, pastnieka un ātrās palīdzības ārsta darbs saistīts ar ļoti augstu mobilitāti, kur fiziska pārvietošanās ir darba uzdevuma īstenošanas tieša sastāvdaļa. Savukārt biroja administrators vai kino bilesu pārdevējs darbalaiku pavada lielākoties vienā telpā.

Ikdienas pārvietošanos veicina arī dažādas brīvā laika nodarbes – draugu un ģimenes apciemojumi, kultūras, izklaides, atpūtas, sporta vietu apmeklējumi u. tml. Mūsdienu sabiedrībā arvien pieaugašais kultūras, izklaides, atpūtas un sporta notikumu skaits palielina pieprasījumu pēc tiem, un tādēļ pieaug arī t. s. izklaides mobilitāte (Orfeuil, 2000). Intervijās tika atzīmētas dažādas brīvā laika nodarbes, kas saistītas ar pārvietošanos: treniņu apmeklējums, pastaiga ar suni, ciemošanās pie radiniekim, došanās uz teātri u. c. Līdzīgi mobilitāti veido arī vajadzības pēc dažādiem pakalpojumiem veselības, sociālās aprūpes, izglītības u. c. jomās.

Bez t. s. sociālajiem pārvietošanās iemesliem indivīdiem ir dažādas iekšējās vajadzības pēc mobilitātes. Ir cilvēki, kas tiecas pēc aktīvas sociālās dzīves, savukārt citi, īpaši gados vecāki cilvēki, dod priekšroku vienatnībai un nosacīti noslēgtai videi.

"Negribas jau prom nekur braukt no mājām. Liekas jau tā, ka mājās ir labāk." (S74PL)

Lai arī no vajadzību apmierināšanas ir atkarīga individu apmierinātība ar savas dzīves kvalitāti, tomēr mobilitāti veidojošas vajadzības ir relatīvas, un ir diskutabli, vai tās ir primārās nepieciešamības vai tikai uzkonstruētas vajadzības mūsdienu patēriņa kultūras, mediju un tirgvedības pasākumu iespaidā. Pieprasījums – vajadzība pēc daudzām precēm un pakalpojumiem veidojas, vadoties ne tikai pēc to izmantojamības un lietderības, bet arī pēc to simboliskās vērtības, tajos ietvertām atšķirības un piederiņas zīmēm (Haumont, 2000). Piemēram, automašīna kļuvusi par vispārēju dzīves standartu, un reti kurš apsver, vai tā ir nepieciešamība vai luksuss.

Kas Jums būtu nepieciešams, bet nevarat atļauties?

“Nepieciešams? Zini, ka nepieciešams... Nu, baigi gribētos mašīnu, bet es nezinu, tā nav nepieciešamība, tā jau kā luksuslieta varētu būt. Bet, ja nu tā, tad tikai mašīna.” (V26RL)

Ne visas ar pārvietošanos saistītās vajadzības īstenojas. Tas atkarīgs arī no pārvietošanās iespējām. Pastāv savstarpēji saistīti individuāli un vides apstākļi, kas veicina vienu un ierobežo citu pārvietošanos. Individuālā līmenī pārvietošanās un tātad vajadzību apmierināšana ir atkarīga no indivīda mobilitātes spējas jeb “mobilitātes kompetences” (Lévy, 2000). Tā aptver indivīda raksturojumus un resursus: fizisko pārvietošanās spēju (mazi bērni, invalīdi ar fiziskās kustības traucējumiem un gados vecāki cilvēki ir mazāk mobili), pieredzi un zināšanas (piemēram, pilsētas sabiedriskā transporta maršrutu pārzināšana), iemaņas (autotransporta vadīšanas prasme), kā arī viņa rīcībā esošos resursus – finanses, transporta līdzekļus u. c. Piemēram, kādas ģimenes pārvietošanos ierobežo tās lielums un finansiālā situācija:

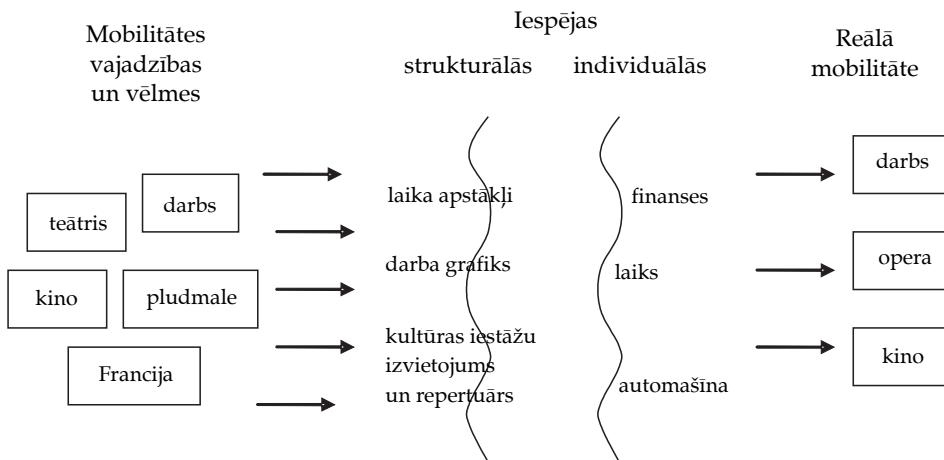
“[Gribētu] aizbraukt ceļojumā, taču, ja viens vēl kaut kur varētu aizbraukt, tad, kad jau tev ir ģimene un bērni, ir grūti visiem kaut kur izkustēties ārpus Latvijas robežām. Tas nav izdarāms nedz finansiāli, nedz arī praktiski. Jāgaida, kamēr bērni paaugsies.” (V33RL)

Tomēr mobilitātes spēju ir iespējams uzlabot. Intervijās iezīmējās vairāki veidi, kā iedzīvotāji uzlabo savas pārvietošanās iespējas – autovadītāja aplieci-bas iegūšana, automašīnas iegāde, kredīts ceļojumam u. c.

Savukārt vides faktori iezīmē mobilitātes strukturālās iespējas. Tās lielā mērā ir saistītas ar transporta infrastruktūru – ceļu, transporta līdzekļu un sabiedriskā transporta maršrutu nodrošinājumu. Statistikas dati liecina, ka 96% Latvijas iedzīvotāju atrodas 20 minūšu gājiena attālumā no sabiedriskā transporta pieturas (Candidate Countries Eurobarometer 2002.1, 2002), kas kopumā liecina par labu un iedzīvotājiem pieejamu sabiedriskā transporta maršrutu tīklu. Tomēr reisu nodrošinājums daudzviet ir ierobežots. Katrā vietā ir savas specifiska mobilitātes infrastruktūra, un tajā veidojas atšķirīgi mobilitātes modeļi, kas lielā mērā ir atkarīgi no dažādu pakalpojumu un preču pieejamības. Kā tradicionāli pretmeti pārvietošanās praksē iezīmējas pilsēta un lauki. Pilsētas ir samērā augstas mobilitātes centri ar attīstītu mobilitātes infrastruktūru un plašākām pārvietošanās iespējām. Ikdienas mobilitāte arī Latvijā kopumā intensīvāka ir ap astoņām lielākajām pilsētām, ko nosaka to sasniedzamība transporta ziņā, darbavietu un arī pakalpojumu piedāvājums (Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005). Savukārt laukos mobilitātes iespējas

3. attēls

Mobilitātes veidošanās piemērs

un līdz ar to arī intensitāte ir daudz pieticīgāka. Arī iedzīvotāju laika patēriņa pētījums liecina, ka pārvietošanās jeb ceļā pavadītais laiks pēc apjoma vislieklakais ir Rīgā, t. i., vidēji 10 stundu 39 minūtes nedēļā. Pārējo pilsētu iedzīvotāji ceļā patērē par apmēram stundu, bet laukos – pat par divarpus stundām mazāk laika (CSP, 2005). Tomēr tieši lauku reģionos, kur ir mazāk attīstīta pakalpojumu infrastruktūra, iedzīvotājiem pašiem jābūt pietiekami mobiliem, lai tiem piekļūtu. Kāda lauku iedzīvotāja atzīst, ka laukos dzīve ir vienmuļa un mainīt to iespējams, tikai pašam kaut kur aizbraucot:

“Mums jau te nekas īpašs nenotiek. Ja pats kaut kur neaizbrauc, tad neko neredzi...” (S28LL)

Vajadzības un pārvietošanās ir savstarpēji veidojušās. Vajadzības ir mobilitātes pamatā, savukārt mobilitātes rezultātā paveras jaunas iespējas, kas rada jaunas vajadzības. Turklat pati pieaugošā mobilitāte prasa arvien jaunus ieguldījumus (kas arī interpretējami kā sava veida vajadzības), lai to uzturētu esošajā līmenī vai uzlabotu. Piemēram, mobilitātes paaugstināšana, iegādājoties personisko automašīnu, nozīmē papildu izdevumus tās uzturēšanai. Kā liecina intervijas, ar transportu saistītie izdevumi veido būtisku daļu mājsaimniecību tēriņos.

Kādi ir bijuši lielie pirkumi un tēriņi pēdējā pusgada laikā?

“Mašīnai riepas un dažādas auto daļas.” (S22PL)

“Auto remonts, tehniskā apskate, sodu nomaksāšana.” (V25RL)

Šajā nodaļā aprakstīto mobilitātes veidošanos ilustrē Salaspils iedzīvotājas stāstītais, kurā atspoguļojas, kā no mobilitātes iecerēm un vēlmēm īstenojas tikai dažas (sk. 3. attēlu).

“..vēlētos kopā kaut kur iet, kultūras pasākumus apmeklēt. Šogad bija tāds plāns – meitu dēļ tieši – uz teātri pabraukt. Cik mēs reizes bijām? Vienu – un to pašu no manas darbavietas, kad saimniece par labu darbu piedāvāja divas biletēs uz operu. Nu, uz kino mēs tā biežāk aizbraucam. Bet plāni par teātri pajūk, jo man ir tāds darba grafiks, ka nevaru reķināties ar noteiktu datumu, ar saviem plāniem. Jāpakaļauj visa sava dzīve zem darba, primārais – ir jābūt darbā. Ja vajadzēs – mani izsauks un mani pašas plāni tiks atlkti. Vasarā uz jūru gribētos braukt, bet atkal... pirmkārt, darbs, otrkārt, vai būs laika apstākli, treškārt, nauņķera – jādomā, vai vari to, vai to vajag kaut kur citur. Vēl man ir baigie plāni – gribētos aizbraukt kaut kur kopā ar vīru. Viņš brauc ar mašīnu uz Vāciju, uz Franciju – mēs visas iekšā un prom. Bet es atkal nevaru, atvainīnājumu nevaru paņemt kā tādu. Kas mani palaidīs? Nu meitenēm būs brīvdienas, viņas varēs vienas braukt ceļot.” (S39PL)

Mobilitāte un dzīves kvalitāte Latvijā

Dzīves kvalitātes jēdzienā ietilpst jomas, kas atzītas kā vērtīgas un nozīmīgas cilvēka labklājībai. Kā jau minēts, mobilitātes vērtība apliecinās, nodrošinot pieeju iespējām dzīves kvalitātei būtiskās jomās – veselības aprūpei, kultūrai, izglītibai, sociālām saiknēm u. c. Šo pakalpojumu pieejamība un līdz ar to indivīda iekļaušanās sabiedrības sociālajā, kultūras, veselības aprūpes, nodarbinātības u. tml. sistēmā lielā mērā atkarīga no indivīda pārvietošanās spējas.

Mobilitātes vērtība, kas ikdienā nereti netiek apzināta, visuzskatāmāk apliecinās ārkārtas situācijās. Negatīvā izpausmē tie ir ierobežotas kustības draudi, kas ievērojami samazina cilvēka rīcībspēju un vajadzību apmierinājumu:

“Es jūtos laimīga, jo vienmēr atceros, kā man gandrīz kāju noņēma, tad gan es būtu nelaimīga uz visu mūžu, tad gan būtu. Bet tagad es varu iet un darboties.” (S57LL)

Savukārt neparastā jeb neikdienišķā mobilitāte – ceļošana, izklaides un atpūtas braucieni – kļūst par sapni un pierder pie lietām, kas sagādā visvairāk prieka un tiek priekšstatītas kā labas dzīves sastāvdaļa.

Kādos brīžos Jums ir sajūta, ka Jums ir laba dzīve?

“Kad esmu lidmašīnā, kādā ceļojumā un kad apzinies, ka tu vienkārši vari aizbraukt, ka nav jāskaita santīmi, ka var atpūsties jebkurā vietā.” (S35PL)

Ko Jūs vēlētos, bet nevarat atlauties ikdienā?

“Ko es vēlētos? Mašīnu gribu, bet pirmkārt es negribu kaut kādu, bet labu mašīnu. Nopirkt pagaidām es nevaru, un grūtības sagādātu arī mašīnas uzturēšana. Jā, bet tas būtu ļoti ērti – braukt no rīta uz darbu 15 minūtes, nevis 30 minūtes, vakarā braukt mājās un iebraukt veikalā, kurš man patīk, iepirkties. Tas dod tādu kā brīvības sajūtu.” (S26RL)

Pārvietošanās iezīmējas kā dzīves kvalitātes uzlabošanas stratēģija. Tas apliecinās gan iedzīvotāju ikdienas gaitās, piemēram, izvēloties doties uz darbu vai izmantot kvalitatīvākus medicīnas pakalpojumus kaimiņu pilsētā, gan kā pārcelšanās uz labāku dzīves vidi vispār. Aizbraukšana no vietas, kurā ir sarežģīti nodrošināti individu apmierinošu dzīves kvalitāti vai vispār nav iespējams to izdarīt, ir kā alternatīva ikdienas mobilitātei.

Kas Jūsu dzīvē ir visvairāk mainījies pēdējos piecos gados?

“Esmu mainījusi vidi ap sevi. Pārbraukusi no mazpilsētas uz dzīvi Rīgā. Tas nav mazsvārīgi savu dzīves mērķu sasniegšanai. Jo, kā zināms, Rīga ir Latvijas iespēju pilsēta.” (S18RL)

Latvijas iedzīvotāju kustība notiek galvenokārt valsts ietvaros, taču pēdējos gados aktuāla kļuvusi arī došanās uz ārvalstīm. Pēc aptuveniem aprēķiniem apmēram 50 000 jeb 5% valsts ekonomiski aktīvo iedzīvotāju atrodas vairāk vai mazāk pastāvīgā prombūtnē ārpus tās. Ekonomiskie iemesli, īpaši zemā darba samaksa valstī, ir noteicošie, pieņemot lēmumu doties uz ārzemēm. Tomēr visbiežāk to ietekmē vairāku faktoru kopums, kuros atspoguļojas neapmierinātība ar pašreizejo personisko un profesionālo dzīvi un pārliecības trūkums par iespējām nodrošināt pietiekamu dzīves kvalitāti nākotnē (Indāns u.c., 2005). Arī vairāki šā pētījuma respondenti, lielākoties gados jauni, apliecināja savu vēlmi doties uz ārzemēm, kas saistās ar labākas dzīves un peļņas iespējām.

Kādi ir Jūsu plāni tuvākajā nākotnē?

“Nokāpt vecākiem no kakla, aizbraukt uz Angliju – nopelnīt tur naudu.” (S20RK)

“Pabeigt skolu, braukt dzīvot uz Vāciju.” (S21RL)

“Iespējams, aizceļot no Latvijas vai nu uz Grieķiju, vai nu uz Angliju, pēc tam paceļot un pēc gadiem pieciem atgriezties. Varbūt. Pieļauju iespēju, ka varētu arī neatgriezties.” (S21RL)

Lai arī individuālā līmenī ikdienas pārbraucieni vai aizbraukšana nodrošina vēlamo dzīves kvalitāti, reģionu un valsts mērogā mobilitātes koncentrācija ap lielākajām pilsētām un ārējā migrācija liecina par nevienlīdzīgu attīstību un pat veicina to. Piemēram, lai arī ikdienas braucieni uz darbavietu pilsētās izlīdzina ienākumu atšķirības starp pilsētu un lauku iedzīvotājiem (Hazans, "Determinants.."), tomēr tie vairāk veicina pilsētu uzņēmumu un arī pakalpojumu attīstību – un līdz ar to atšķirības iespēju un dzīves kvalitātes ziņā saglabājas.

Tādējādi izzīmējas mobilitātes neviennozīmīgā ietekme uz dzīves kvalitāti. No vienas puses, pārvietošanās nodrošina pieeju pakalpojumiem, precēm un jaunām iespējām, taču tās kontekstā veidojas arī konflikti starp dažādiem dzīves kvalitātes aspektiem. Piemēram, transporta līdzekļu skaita pieaugums nozīmē, ka uzlabojas iedzīvotāju pārvietošanās iespējas, taču satiksmes pieaugums saistīts arī ar tādām negatīvām parādībām kā dzīves telpas piesārņošana ar trokšņiem un izmešiem, transporta infrastruktūras izplešanās un ainavas degradācija, satiksmes negadījumu skaita pieaugums un apdraudējumi cilvēka veselibai. Kā apraksta Sarkandaugavas un Balvu iedzīvotājas, intensīvā satiksmē mājokļa tuvumā degradē dzīves vidi:

Kā Jūs raksturotu vidi ap mājokli?

"Nav zaļumu. Sarkandaugava. No visām pusēm transports, arī vilciens brauc gar logiem. ļoti sliks gaiss, vienkārši ļoti piesārņots ar transporta izplūdes gāzēm. Nedrošs rajons." (S21RL)

"Tā kā es dzīvoju tieši pie centrālās, galvenās ielas, tur ir salīdzinoši, vismaz agrāk bija salīdzinoši trokšņains. Taču šobrīd tur veic ceļa remontus un pārsvarā ir ļoti kluss, jo nebrauc mašīnas. Agrāk tā bija diezgan liela problēma, jo ceļš ved uz Viļakas pusi, kur ir robežpunktts ar Krieviju, tādēļ agrāk tajā virzienā nemitigi braukāja lielās kravas mašīnas ar dažāda veida precēm, kuru rūkoja sākumā naktis neļāva gulēt. Taču ar laiku pie tā pieradu." (S20PL)

Turklāt lielākajās pilsētās transporta līdzekļu skaits un satiksmes intensitāte pieaugusi tik ļoti, ka nereti veidojas sastrēgumi un ātra pārvietošanās ir iero-bežota. Lai arī satiksmes sekas uzskatāmākas ir pilsētvīdē, tās skar arī lauku iedzīvotājus, kur transporta kustība ir zemāka. Iespējams, samērā mierīgajā satiksmes ainavā vēl krasāk izceļas ekstrēmi satiksmes dalībnieki, kas raisa bažas par satiksmes drošību.

"Māja mums ceļa malā, dažreiz te braukā jaunieši lielā ātrumā, un tad ir mazliet bail.." (S28LL)

Mobilitātei ir divējāda ietekme arī uz sociālajām saiknēm un personiskajām attiecībām, kas ir viens no centrālajiem individuālās apmierinātības ar dzīvi komponentiem. Atrodoties attālās vietās, lielas mobilitātes iespējas atvieglo sociālo saikņu uzturēšanu. Dzivojot pilsētās, starp kurām pastāv laba transporta satiksme, ir samērā vienkārsi regulāri satikties un uzturēt arī klātienes attiecības. Taču lielas mobilitātes iespējas vienā kopienā dzīvojošajiem un to izmantošana var mazināt primāro sociālo kontaktu intensitāti un negatīvi ietekmēt personiskās attiecības. Došanās uz darbu citā pilsētā vai valstī apmierina profesionālās ambīcijas un nodrošina iztikas līdzekļu ieguvi, taču tas nozīmē arī ilgstošu prombūtni no ģimenes un samazina laiku, ko iespējams veltīt personiskajām attiecībām. Tas varraisīt spriedzi un mazināt individuāla labsajūtu. Pieņemam, kāda jauniete, kas strādā galvaspilsētā, bet kuras ģimene dzīvo mazpilsētā, atzīst:

"Patesi laimīga es jūtos tad, kad aizbraucu uz mājām, man to tik ļoti trūkst..." (S20PL)

Līdzīgi kāda māte ar divējādām izjūtām stāsta par meitas došanos strādāt uz ārzemēm:

"Mana meita ir aizbraukusi projām no Latvijas. Tas man ir ļoti liels trieciens, ļoti liels pārdzīvojums un vienlaikus arī atvieglojums, jo varbūt viņa spēs labi iekārtoties, labi nopelnīt, lai varētu materiāli palīdzēt savai mātei, kas nav spējīga uzturēt ģimeni par nopelnīto naudas summu." (S52PL)

Jauns izaicinājums mobilitātei un dzīves kvalitātei ir fiziskā nemobilitāte, kad pietiekamu dzīves kvalitāti iespējams nodrošināt bez fiziskās pārvietošanās, neizejot no mājas. Savā ziņā tā būtu atgriešanās pie darba un dzīves vides vienotības, kas bija raksturīga sabiedrības pirmsindustriālajā periodā, taču jaunā kvalitātē, ko nodrošina mūsdienu tehnoloģijas un attīstītā pakalpojumu sistēma. Atsevišķās dzīves jomās jau šobrīd fizisko mobilitāti bieži aizstāj vai papildina virtuālā un komunikatīvā mobilitāte, it īpaši gadījumos, kad laika un attāluma uzliktie ierobežojumi mazina fiziskās pārvietošanās un līdz ar to arī tikšanās iespējas, piemēram, atrodoties ārzemēs. Tomēr, arī atrodoties savā kopienā, līdzās klātienes attiecībām veidojas virtuālās, un saiknes ar draugiem un ģimenes locekļiem tiek uzturētas ar moderno sakaru līdzekļu palīdzību:

"Aizņemtības dēļ bieži nesanāk satikt draugus, bet kontaktus uzturam pa telefonu un internetā." (S27PL)

Lai arī virtuālās attiecības nespēj aizstāt klātienes kontaktus, tām tomēr ir būtiska loma sociālo saikņu uzturēšanā.

Kopumā ikdienas pārvietošanos un dzīves kvalitāti saista cēloņseku attiecības, tās ir savstarpēji veidojošas un atkarīgas attiecības. No vienas puses, nepietiekama dzīves kvalitāte konkrētajā dzīves vidē rosina mobilitāti, lai varētu apmierināt ikdienas vajadzības, ko tajā nav iespējams nodrošināt. Mobilitāte kalpo kā līdzeklis dzīves kvalitātes uzlabošanai. Taču, kā jau tika minēts, pieaugot dzīves kvalitātei, rodas jaunas pārvietošanās iespējas un vajadzības.

Nobeigums

Mobilitātei kā vienai no mūsdienu sabiedrības raksturīgākajām parādībām ir būtiska indivīda un kopienas dzīvi organizējoša loma. To iezīmē dažādās ikdienā klātesošās mobilitātes formas un izpausmes: sākot no mobilitātes kā indivīda pārvietošanās spējas vispār līdz mobilitātei kā mūsdienu dzīvesveidam ar pastāvīgu dažādu robežu šķērsošanu, izklaidei ceļojumu un hobiju formā un virtuālai, moderno tehnoloģiju nodrošinātai mobilitātei.

Tādējādi mobilitāte kļūst par vienu no dzīves kvalitātes priekšnoteikumiem. Mobilitātes funkcijās ietilpst piejas nodrošināšana labklājībai būtiskiem resursiem – izglītībai, darbam, sociālajiem kontaktiem, veselības aprūpei, kultūrai u. tml., un nepieciešamība pēc tiem ir ikdienas pārvietošanās pamatā. Nodarbinātība iezīmējas kā ikdienas kustības centrālais iemesls, un atšķirīgas nodarbinātības iespējas dažādos Latvijas reģionos veicina samērā augsto starpreģionālo mobilitāti.

Vienlaikus jāuzsver, ka, lai arī mobilitāte iezīmējās kā labākas dzīves meklēšanas un atrašanas līdzeklis, tās ietekme uz dzīves kvalitāti nav viennozīmīgi pozitīva – vienlaikus ar jaunām iespējām tā ietver arī jaunu konfliktu iespējas, turklāt starp dažādām dzīves kvalitātes jomām. Kā tika aprakstīts, uzlabojoties iedzīvotāju pārvietošanās iespējām, vienlaikus veidojas jauni apdraudējumi viņu veselībai un videi, ko izraisa transporta līdzekļu skaita pieaugums un to radītais piesārņojums; tā var vājināt sociālās saiknes.

Lai arī ikdienas kustība Latvijā kopumā pieaug, tomēr ne visi iedzīvotāji ir vienlīdz mobili. Atšķirības pārvietošanās praksē veidojas gan no dažādām mobilitātes vajadzībām, gan iespējām, kas savukārt atkarīgas no dažādiem savstarpēji saistītiem individuāliem un vides faktoriem: tās veidojas uz dažādu sociālu un profesionālu pazīmju – vecuma, dzimumu, pilsētu un lauku, mājsaimniecību tipa – pamata. Kā viens no nozīmīgākajiem mobilitāti veidojošajiem

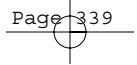
faktoriem iezīmējas indivīda sociāli ekonomiskā pozīcija – ekonomiski nodrošinātāki un augstākā sociālā pozīcijā esošie ir arī mobilāki. Iezīmējas tendence, ka mobilākajiem iedzīvotājiem ar lielākām pārvietošanās iespējām ir labāka piekļuve arī citiem dzives kvalitātes resursiem. Arī dažādos reģionos raksturīgas atšķirīgas pārvietošanās iespējas. Laukos, kur tās ir ierobežotākas, iedzīvotājiem jāiegulda lielāki pūliņi, lai spētu sev nodrošināt apmierinošu dzives līmeni.

Dzives kvalitātes pētījumos tiek apzināta indivīdu subjektīvā apmierinātība ar savu dzīvi un objektīvā dzīves kvalitātes situāciju. Līdzīgi, analizējot mobilitāti, iespējams nošķirt subjektīvās pārvietošanās vajadzības un apmierinātību ar pārvietošanās iespējām un objektīvo jeb indivīda īstenoto reālo mobilitāti. Ir cilvēki, kuri ir apmierināti ar iespējām izbraukt no mājām, ko nodrošina pāris sabiedriskā transporta maršrutu dienā, citi savukārt jūtas ierobežoti, dzīvojot pilsētas centrā un ikdienā lietojot personisko automašīnu. Dzīves kvalitātes kontekstā būtu svarīgi, lai dažādās ikdienas dzīves vajadzībās balstītās nepieciešamības pēc mobilitātes un atšķirīgās pārvietošanās iespējas neizvērastos arī nevienlīdzīgās dzīves kvalitātēs. Lai arī daudz kas ir atkarīgs no indivīdu rīcībspējas un uzņēmības, tomēr ir vairākas ar pārvietošanos saistītas jomas, kuras ir pārvaldes iestāžu kompetencē: sabiedriskā transporta maršuti un grafiks, sabiedriskā transporta līdzekļu piemērotība cilvēkiem ar speciālām vajadzībām, sociālo pakalpojumu un kultūras pasākumu pieejamība lauku reģionos u. c. Mobilitātei būtu jābūt iekļaušanas un integrācijas, nevis atstumtības līdzeklim.

Literatūra

- Beck U.* What is Globalization? Cambridge: Polity Press, 2000. P. 180.
- Cass N., Shove E., Urry J.* Changing Infrastructures, Measuring Socio-spatial Inclusion/Exclusion. 2003. <http://www.lancs.ac.uk/fss/sociology/>.
- Consumers in Europe: Facts and Figures. EUROSTAT, 2005. P. 309.
- Divall C., Revill G.* Cultures of Transport. Representation, Practice and Technology // The Journal of Transport History. 2005. Vol. 26, No. 1.
- Gleditsch N. P.* Slow is Beautiful: The Stratification of Personal Mobility, with Special Reference to International Aviation // International Peace Research Institute (PRIO) Publication. No. 21–31.
- Haumont A.* Mobilité quotidienne dans la société salariale // Bonnet M. et Dominique D. (eds). Les Territoires de la Mobilité. Presses Universitaires de France, 2000. P. 141–154.

- Hazans M.* Determinants of Inter-regional Migration in the Baltic Countries. http://www.erge-ei.cz/pdf/gdn/RRCIII_13_paper_02.pdf.
- Hazans M.* Does Commuting Reduce Wage Disparities? <http://econpapers.repec.org/paper/wpawuwpla/0509012.htm>.
- Indāns I., Lulle A., Laizāne-Jurkāne M., Znotiņa L.* Latvija un brīva darbaspēka kustība: Īrijas piemērs. Stratēģiskās analīzes komisijas pētījums, 2005. http://www.politika.lv/polit_real/files/lv/ZINOJUMS_Irija_final1.pdf.
- Kemp R., Schot J., Hoogma R.* Regime Shifts to Sustainability Through Process of Niche Formation: The Approach of Strategic Niche Management // Technology Analysis and Strategic Management. 1998. Vol. 10, No. 2.
- Larsen J., Urry J., Axhausen K. W.* Social Networks and Future Mobilities. Report to the Horizons Programme of the Department for Transport, Department of Sociology, University of Lancaster and IVT, ETH Zürich, Lancaster and Zürich, 2005.
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005: Rīcībspēja reģionos. Rīga: ANO Attīstības programma, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2005. 148 lpp.
- Le Breton E.* Bouger pour s'en sortir. Mobilité quotidienne et intégration sociale. Armand Colin, 2005.
- Lévy J.* Les nouveaux espaces de la mobilité // Bonnet M. et Desjeux D. (eds). Les Territoires de la Mobilité. Presses Universitaires de France, 2000. P. 155–170.
- Nutley S., Thomas C.* Spatial Mobility and Social Change: The Mobile and the Immobile // Sociologia Ruralis. 1995. Vol. 35, No. 1.
- Orfeuil J.-P.* La mobilité locale: toujours plus loin et plus vite // Bonnet M. et Desjeux D. (eds). Les Territoires de la Mobilité. Presses Universitaires de France, 2000. P. 53–68.
- Par Latvijas iedzīvotāju laika izlietojumu 2003. gadā. Centrālā Statistikas pārvalde, 2005. Preses izlaidums 23.02.2005. www.csb.lv <http://www.csb.lv>.
- Prato P., Trivero G.* The Spectacle of Travel // Australian Journal of Cultural Studies. 1985. Vol. 3, No. 2.
- Seed Ph., Lloyd G.* Quality of Life. London: Jessica Kingsley Publishers, 1997. P. 200.

Ilze Lāce

Laika izlietojums un dzīves kvalitāte Latvijā

Dzīves kvalitāte ir cieši saistīta ar ikdienas norisēm cilvēka dzīvē. Dzīves kvalitāte ir dzīvošanas kvalitāte laikā un telpā, pieejamajos apstākļos un situācijā, kā arī apmierinātība ar šim iespējām. Laika izlietojums dažādām darbībām, dzīves ritms un apmierinātība ar to ir veids, kā raksturot ikdienas dzīves norišu kvalitāti.

Dzīves kvalitātes jēdziena teorētiskā izpētē būtisks ir priekšstats par dzīves procesu, kura kvalitāte tiek novērtēta. Dzīves kvalitāte ir komplekss sociāls, ekonomisks un politisks koncepts. To raksturo gan objektīvie cilvēka dzīves apstākļi, gan arī paša cilvēka subjektīvās attieksmes, kas izpaužas ikdienas dzīvē un raksturo cilvēka spējas un iespējas kaut ko dzīvē mainīt, uzlabot, sasniegt mērķus.

Ikdienas dzīve ir centrālā joma, kurā izpaužas dzīves kvalitāte – objektīvie dzīves apstākļi, to subjektīvais vērtejums, kā arī to radītās iespējas un ierobežojumi pilnvērtīgai dzīvei un mērķu sasniegšanai.

Būtiska cilvēka ikdienas dimensija ir laiks. Ikdienas dzīves norišu savstarpējā saistība laikā, to secība ir cieši saistīta ar pieejamajiem laika resursiem, kā arī raksturīga dažādiem dzīves apstākļiem, piemēram, dažādiem sabiedriskajiem pakalpojumiem, infrastruktūras pieejamībai.

Tādējādi laika izlietojums dažādām darbībām un darbību grupām ir uzskaņāms par labu indikatoru objektīvajiem dzīves apstākļiem, ikdienas dzīves norišu organizācijai, cilvēka dzīves individuālās izvēles iespējām un līdz ar to arī dzīves kvalitātei. Cilvēka iespējas organizēt sava laika izlietojumu, sabalansējot vēlmes un iespējas, ir būtisks dzīves kvalitātes rādītājs.

Šā raksta ietvaros, izmantojot dažādus pieejamos informācijas avotus, plānots

- 1) izpētīt un identificēt laika dimensijas novērojamās izpausmes ikdienas dzīvē un saistībā ar dzīves kvalitātes konceptu;

- 2) raksturot laika izlietojuma nozīmi un ietekmi uz dzīves kvalitāti dažādās ikdienas dzīves jomās;
- 3) aprakstīt laika uztveres un izjūtas nozīmi dzīves kvalitātes kontekstā un laika izlietojuma sadalījumu un vērtējumu šobrīd Latvijā.

Raksta mērķis ir veidot aprakstošu ieskatu par to, kāda ir laika dimensijas, laika izjūtas nozīme ikdienā, kāds ir cilvēku laika izlietojums, cik lielā mērā tie ir apmierināti ar pieejamajām iespējām un laika resursiem.

Raksta veidošanā izmantoti Centrālās statistikas pārvaldes Latvijas iedzīvotāju laika izlietojuma 2003. gada apsekojuma rezultāti,¹ Eiropas Savienības Statistikas biroja EUROSTAT datu krājums "Working Paper on Comparative Time Use Statistics",² kurā starptautiski salīdzinošā formā apkopoti dati par laika izlietojumu dažādās Eiropas valstīs, 2005. gada Tautas attīstības pārskata izveides ietvaros veiktās aptaujas dati, autores maģistra darbā paustās idejas un iestrādes,³ kā arī citi pētījumi.

Ikdienas dzīve, laika dimensija un dzīves kvalitāte

Cilvēka ikdienas dzīve ir organizēta laikā un telpā. Laiks ir būtisks šo dzīvi organizējošs un ierobežojošs faktors – laikā izkārtotas ikdienas dzīves norises, dienas ritms, un ar laika trūkumu un nepieciešamību plānot ikdienā sastopamies ik uz soļa.

Ikdienas laika plānošana un izlietojums, kā arī dzīves organizācija, plānošana kopumā ne tikai atspoguļo cilvēka faktiskās vajadzības un vēlmes, bet plašākā skatījumā arī norāda uz sabiedrības organizāciju, sociālās politikas nostādnēm, dažādu pakalpojumu pieejamību un attīstības līmeni.

Laiks un nauda ir ļoti būtiski resursi, kuru izlietojums atspoguļo tās vērtības un izvēles kritérijus, kas būtiski ietekmē un lielā mērā vada cilvēka rīcību. Tā dzīves apstākli, to ietekme uz viņa darbības iespējām, rīcībspēju ir cieši saistīti ar cilvēka ikdienas dzīves organizāciju. Šo organizāciju laikā un telpā iespējams tvert gan kā refleksiju, cilvēka stāstījumu, gan arī pēc noteiktas atskaites sistēmas reģistrējot laika izlietojumu dažādām darbībām dažādās vietās. Tāpat būtiski ir novērtēt cilvēka subjektīvo apmierinātības līmeni ar laika izlietojuma iespējām, to atbilstību dažādām vēlmēm un vajadzībām.

Ikdienas dzīves organizāciju laikā izvērsti raksturojis Dž. Geršūnijs,⁴ izmantojot ģeogrāfisko pieejumu un attēlojot cilvēka ikdienu kā pārvietošanos telpā un

laikā starp dažadiem ģeogrāfiskiem punktiem. Šo ikdienišķo pārvietošanos nosaka nepieciešamās ikdienas darbības – darbs, mācības, veikala un bērnu-dārza apmeklējums u. c. Tomēr nozīmīgi ir arī pieejamie resursi, piemēram, mājokļa kvalitāte un tuvumā pieejamā infrastruktūra, ģimenes materiālā situācija, dažāda veida transporta un sakaru pieejamība un citi aspekti.⁵

Personiskā transportlīdzekļa un/vai efektīvas un izvērstas sabiedriskā transporta sistēmas funkcionēšana ievērojami samazina problēmas, kas saistītas ar sarežģītu un laiketilpīgu pārvietošanos, jo īpaši lauku apvidū, tādējādi paplašinot iespējas veltīt brīvo laiku citām nodarbēm. Samērā augsts materiālais nodrošinajums samazina nepieciešamību strādāt vairāk nekā pamata pilno slodzi nedēļā, līdz ar to atstājot vairāk laika atpūtai, ģimenei un brīvā laika nodarbēm.

Laika izlietojums diennaktī visiem ir ierobežots. Situācijā, kad cilvēkam jāizvēlas par labu ierastajam ritmam vai iespējamai jaunai darbibai (darba, mācību, izklaides vietai) un līdz ar to arī papildu laika patēriņam noteiktā telpā, viņa izvēli ierobežo dažādi faktori.

Šie faktori ir saistīti ar ļoti daudzveidīgu sociālo un demogrāfisko pazīmju kopumu, tomēr šajos apstākļos pieejamais laika daudzums ir viens no resursiem, kam ir ietekme uz dažādām ikdienas dzīves iespējām un izvēlēm.

Dzīves kvalitāte ir visaptverošs iespēju vērtējums, kas ietver gan objektīvos dzīves apstākļus, gan to subjektīvo vērtējumu, gan arī to radītos potenciālus cilvēkam realizēt dažādas vēlmes un iespējas. Dzīves kvalitāte ir individuāla spēja un iespējas veidot, ietekmēt un uzlabot savus dzīves apstākļus, sasniegt mērķus, realizēt ieceres.

Dzīves kvalitātes idejas centrā atrodas indivīds, cilvēka dzīves norišu kvalitātes vērtējums, turklāt būtisks ir tieši ikdienas norišu kopumus. Ikdienas dzīve pretstatā notikumiem ir tā, kas veido būtiskāko dzīves norišu daļu. Laika dimensija ikdienā ir klātesoša gan kā darbibu, norišu un procesu ilgstamības izjūta, gan arī kā pulksteņa laiks, darba laika sākums un beigas, nākotnes norišu plānošana, dzīves ritma un laika pietiekamības izjūta.

“Laika kultūrai”⁶ sabiedrībā raksturīgs ļoti plašs parādību loks. Laika izjūta, priekšstati par laika plānošanu ikdienā un tālākā perspektīvā, priekšstati par vēlamo dienas ritmu un faktisko situāciju veido laika trūkuma vai pietiekamības un līdz ar to arī dzīves ritma izjūtu, kas piemīt attiecīgajai dzīves kvalitātei.

Laika kultūra izpaužas gan priekšstatos par dažādu iedzīvotāju grupu laika izlietojumu, kam atbilstīgi organizēta valsts sociālā politika (piemēram,

pabalstu sistēma mazu bērnu vecākiem), gan nodarbinātības politikā (piemēram, nodarbinātības politika iedzīvotājiem pēc pensijas vecuma). Tāpat arī sabiedrisko pakalpojumu pieejamība – izglītības, veselības aprūpes iestāžu izvietojums, sabiedriskā transporta sistēma liecina ne tikai par politikas kvalitāti, bet arī par iedzīvotāju iespējām izmantot laiku atbilstīgi vēlmēm, raksturojot rīcībspēju laika dimensiju.

Dažādu pastāvošu ierobežojumu situācijā laika izlietojums, dažādu darbību izvēle, kam patērēt laiku, ir viens no būtiskiem ikdienas dzives iespēju daudzveidības un tātad arī tās kvalitātes rādītājiem. Laika pavadišanas iespēju vērtējums, tā pietiekamības vai trūkuma izjūta ikdienā, laika kultūra arī ir būtiska dzives kvalitātes kontekstā.

Laika izlietojuma un dzīves kvalitātes izpētes iespējas

Ikdienas laika izlietojuma dati spēj sniegt būtisku informāciju par sociālo realitāti – par cilvēka dzīves apstākļiem, ikdienas darbību organizāciju, izvēles iespējām un prioritātēm dzīvē.

Laika izlietojums raksturo dzīves kvalitāti gan netieši – kā apmierinātība ar dzīves apstākļiem un resursiem, tostarp laika izlietojumu, kā faktiskais, ikdienā objektīvi patērētais laiks dažādām darbībām, – gan arī kā laika dimensijas uztvere ikdienas dzīves subjektīvajā raksturojumā, plānošanā, pagātnes notikumu atskatā.

Apmierinātība ar laika daudzumu dažādām ikdienas darbībām

Laika daudzums ir ierobežots, tādēļ ikdienas dzīves norises jāsaskaņo ar pieejamajiem resursiem un iespējām. Būtiska dzīves kvalitātei ir iespēja realizēt dažādas darbības vēlamajā apjomā – laika izjūta, kā arī apmierinātība ar laika daudzumu, laika plānošana, izmaiņu vērtējums laikā.

Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda 2003. gada pētījumā "Dzīves kvalitāte Eiropā"⁷ iekļauta sadaļa par dzīves un darba laika veiksmīgu savietošanu, pievēršot uzmanību cilvēku apmierinātībai ar laiku, kas jāvelta darbam, mājas pienākumiem, un laiku, kas atliek un ko iespējams veltīt atpūtai atbilstīgi cilvēka vēlmēm.

2005. gada Tautas attīstības pārskata izveides ietvaros veiktajā aptaujā arī pievērsta uzmanība šim jautājumam, vērtējot Latvijas iedzīvotāju apmierinātību ar laika sadalījumu un iespējām to ietekmēt.

Laika izlietojuma pētījumu pieeja sociālās realitātes izpētē

Laika izlietojuma pētījumi kopumā ir vērsti uz mērķi no noteikta skatpunkta analizēt cilvēka laika izlietojumu dienā, nedēļā un ar to saistīto sociālo un ekonomisko kontekstu.

Laika izlietojuma datu ieguves pamats šādā pētījumā ir respondenta laika izlietojuma pieraksts paša respondenta vārdiem – laika izlietojuma dienasgrāmata. Tajā respondents sniedz informāciju par dienas gaitām – ieraksta, ja dienasgrāmata respondentam tiek atstāta, vai arī detalizēti pastāsta par iepriekšējās dienas aktivitatēm, ja interviju par laika izlietojumu veic telefoniski, ieraksta strukturētā formā, norādot pamatdarbību un vienu papilddarbību katram 10 minūšu laika posmam visā dienā.

Laika izlietojuma dienasgrāmatas forma un tajā ietvertās papildu informācijas apjoms laika gaitā ir mainījies, ir pieaudzis aptvertās sociālā konteksta informācijas apjoms.

Praksē pastāv vairākas nedaudz atšķirīgas laika izlietojuma pieraksta formas, un katra aptver noteiktu papildinformācijas apjomu par laika izlietojumu. Visas laika pieraksta formas tiecas vienkārši, bet detalizēti un pilnīgi iegūt informāciju par respondenta ikdienas norisēm. Parasti līdztekus galvenās darbības pierakstam fiksē arī sekundārās darbības (ja tādas bijušas), citu cilvēku klātbūtni, kā arī atrašanās vietu darbības laikā. Lielākajā daļā laika izlietojuma pētījumu dienasgrāmatās tiek lūgts norādīt, vai darbība ir notikusi, cilvēkam esot vienatnē vai citu cilvēku klātbūtnē un kādā vidē – kādā sociālajā vidē, telpā, pārvietošanās līdzeklī – darbība ir notikusi. Laika izlietojuma informāciju papildina anketa, kurā uzdoti jautājumi par respondenta mājsaimniecību, un anketa, kurā uzdoti jautājumi individuāli par respondentu.

Lai arī ir iespējams diskutēt par šadas piejas rezultātā iegūtas informācijas atbilstību faktiskajai ikdienas darbību norisei, to norises motivācijai, saprotot, ka cilvēks ne vienmēr spēj precīzi norādīt darbības mērķi, saturu un veikšanas pamatojumu, šādā veidā iegūtā informācija ir visai daudzveidīga.

Dienasgrāmatā iekļautā laika izlietojuma pieraksta informācija datu apstrādes procesā tiek kodēta atbilstīgi iepriekš akceptētai nodarbību klasifikācijas

shēmai. Laika izlietojuma darbību klasifikācijas pamatā ir priekšstats par cilvēka laika sadalījumu pēc darbības mērķa (pēc aktivitātes vērstības uz kādu objektu/subjektu; pēc kāda mērķa sasniegšanas). Nodarbību klasifikācijas shēmu būtiski ietekmē priekšstati par cilvēka ikdienas darbību raksturu, to mērķi, un šie priekšstati savukārt ir cieši saistīti ar datu izmantošanas iespējām.

Šajā darbā izmantotajā Latvijas 2003. gada laika izlietojuma pētījumā izmantota aktivitāšu klasifikācijas sistēma, kas balstīta uz funkcionālo priekšstatu, ka visas cilvēka darbības vairāk vai mazāk kalpo kādu vajadzību apmierināšanai. Tādējādi laika izlietojuma nodarbību jomas var iedalīt fizioloģiskajām vajadzībām veltītajā laikā, ienākumu un iztikas pelnīšanas laikā, nepieciešami patēriņamajā (piemēram, mājas darbiem, ģimenes aprūpei paredzētajā) laikā, kā arī brīvajā jeb izvēles laikā, kuru cilvēks neatkarīgi no citiem laika ierobežojumiem var patērēt atbilstīgi savām interesēm un pieejamajiem cita veida resursiem.

Kopumā individuāla ikdienas laika izlietojuma darbību grupu raksturojums ir šāds.⁸

1. Personiska pašaprūpe ir psihofizioloģiskajām vajadzībām veltītais laiks, kas saistās ar fizisko un garīgo atpūtu, personisko higiēnu.
2. Ienākumus nesošs, peļņas darbs attiecas uz visām nodarbībām, kas veiktas sevis un/vai ģimenes nodrošināšanai ar dzīvošanai nepieciešamajiem lidzekļiem un ietver gan apmaksāto darbu, gan arī neapmaksāto darbu, ja tas ir galvenais iztikas līdzeklis. Arī dažāda veida mācības, kas notiek darba laikā, lai uzlabotu kvalifikāciju, ietilpst šajā laika patēriņa jomā.
3. Mājsaimniecības un ģimenes aprūpei veltītais laiks ir nepieciešamajām darbībām veltītais laiks no peļņas darba brīvajā laikā un kad šo darbību rezultāts ir nepieciešamības apmierināšana, ja šīs darbības teorētiski varētu deleģēt citām personām un institūcijām.
4. Mācībām veltītais laiks aptver skološanos, kā arī mācības brīvajā laikā un sava prieka pēc. Arī mācības brīvajā laikā ir process, kas būtiski atšķiras no citiem brīvā laika pavadīšanas veidiem, tāpēc neatkarīgi no mācību priekšmeta arī tās tiek iekļautas šajā darbību grupā.
5. Brīvais jeb izvēles laiks ietver tās darbības, kuras veiktas tikai tāpēc, ka tās izvēlējies veikt pats respondents. Šajā laikā iekļauts arī brīvprātīgs darbs, neatalgota palīdzība citiem, kā arī visas tās darbības, kuras nav saistītas ar psihofizioloģiskām, ienākumu vai sadzīves vajadzībām.

6. Pārvietošanās laiks jeb ceļā pavadītais laiks iekļauts atsevišķi, jo līdztekus informācijai pēc pārvietošanās mērķa, kas saistīts ar ceļojuma mērķi, ceļā pavadītais laiks raksturo dažādu pakalpojumu fiziskās pieejamības attālumu.

Pārsvarā pamatojoties uz šādu pamatdalījumu, veidoti visi laika izlietojuma aktivitāšu klasifikatori. Protams, šis aktivitāšu dalijums nav pilnīgs un neizsmēl visus ar cilvēka dzīves daudzveidību saistītos aspektus, kā arī ne vienmēr aptver to nozīmi, kuru viņš šai darbībai piešķir. Piemēram, mājas darbus un ar ģimeni saistītos pienākumus atkarībā no interpretācijas bieži vien varētu aplūkot gan kā mājsaimniecības darbus, gan arī kā brīvā laika pavadīšanu vai varbūt arī darbu, kas saistīs ar ienākumu gūšanu. Šajā ziņā dienasgrāmatas informācijas kvantificēšana ierobežo un sašaurina informācijas izmantošanas iespējas.

Parasti laika izlietojuma pētījuma rezultātus atspoguļo kā vidēju aktivitātei vai aktivitāšu grupai patērieto laiku vidēji vienam respondentam vienā aptaujas gada dienā, vai nu ņemot vērā visus aptaujātos iedzīvotājus, kas aizpildījuši dienasgrāmatas, vai tīkai tos, kas tiešām attiecīgo darbību dienasgrāmatas aizpildīšanas dienā ir veikuši. Tāpat iespējams aprēķināt iedzīvotāju proporciju, kas veikuši attiecīgās darbības, kā arī noteikt dažādu iedzīvotāju grupu dienas ritmu.

Dzīves kvalitātes aspektā būtisks ir brīvā laika daudzums, jo tas ir laiks, kura daudzumu nosaka cilvēka iespējas un pieejamie resursi un kura izlietojums principā ir pakļauts, no vienas puses, cilvēka izvēlei (tam, ko vēlas darīt) un, no otras puses, pieejamajām iespējām (materiālajiem resursiem, pieejamai infrastruktūrai u. c.). Brīvā laika apjoms ir laiks, kurā atliek pietiekami brīvības izvēlei, laiks, ar kuru ir iespējams rīkoties pēc saviem ieskatiem.

Dažādām darbībām un darbību grupām veltītais laiks, ikdienas darbību izkārtojums laikā un telpā sniedz priekšstatu par cilvēka dzīves apstākļiem visplašākajā izpratnē, izvēles iespējām un vajadzībām šajos apstākļos un laika izlietojuma prioritātēm noteiktos apstākļos.

Dalēji strukturētās intervijas par ikdienas dzīvi

Tomēr būtiski ir arī laika patēriņa kvalitatīvie aspekti, tā novērtējums, saistot faktisko situāciju un iespējas ar vēlmēm. Brīvā laika ziņā būtisks ir laika pavadīšanas saturs un sociālais konteksts, arī dzīves ikdienas ritms kopumā.

Laika un dzīves kvalitātes tvērums dažādas sociālās un demogrāfiskās grupas pārstāvošu cilvēku atbildēs sniedz būtisku papildu informāciju gan par

laika izjūtu kopumā (par plānošanu, par pagātnes un nākotnes redzējumu, par dzīves ritmu u. tml.), gan arī laika dimensijas nozīmīgumu dzīves kvalitātes vērtējumā, raksturojot apmierinātību ar dzīvi, dažādas vēlmes un iespējas.

Laika izlietojums Latvijā un tā liecinājums par dzīves kvalitāti

2003. gadā Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda publicētā pētijuma pārskatā "Dzīves kvalitāte Eiropā"⁹ aplūkoti iedzīvotāju viedokļi par dzīves un darba laika apvienošanu 25 Eiropas Savienības dalībvalstīs un trijās kandidātvalstīs – Rumānijā, Turcijā un Bulgārijā.

Raksturojot trīs situācijas saistībā ar darbu un mājsaimniecības un ģimenes aprūpi, respondentus lūdza novērtēt vairākus apgalvojumus, kas raksturo laika izlietojuma iespējas saistībā ar dzīves kvalitāti.

Pētijuma rezultāti liecina, ka gandrīz puse (47%) aptaujāto Latvijas iedzīvotāju norādījusi, ka iepriekšējā gada laikā bieži vai pat ļoti bieži bijuši pārāk noguruši, lai pēc darba veiktu mājas darbus; nedaudz vairāk kā ceturtā daļa aptaujāto (27%) iepriekšējā gada laikā izjutusi grūtības, sarežģījumus, veicot pienākumus ģimenē darba dēļ, bet vēl gandrīz desmitā daļa aptaujāto (8%) norādījusi, ka pēdējā gada laikā noguruma dēļ izjutuši grūtības koncentrēties darbam.

1. tabula

Darba un mājas dzīves apvienošana

Pēdējā gada laikā bieži vai ļoti bieži bija...

...pārāk noguruši, lai pēc darba veiktu mājas darbus	47%
...grūtības, sarežģījumi, veicot pienākumus ģimenē darba dēļ	27%
...noguruma dēļ izjutuši grūtības koncentrēties darbam.	8%

A v o t s: 2003. gada Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda publicētā pētijuma pārskats "Dzīves kvalitāte Eiropā".

Jāteic, ka Latvijas iedzīvotāju daļa, kas izjūt grūtības, salidzinājumā ar citām ES dalībvalstīm un kandidātvalstīm ir ļoti liela.

Pievēršot uzmanību statistikas datiem, kas raksturo nodarbinātību Eiropas Savienībā, redzams, ka Latvijā ir samērā garas nostrādātās darba stundas un relatīvi vismazākā minimālā darba alga, kas varētu daļēji sniegt izskaidrojumu par spriedzi ar darba un mājsaimniecības un ģimenes dzīves savienošanu saistītos aspektos.

Sievietes strādā relatīvi īsākas darba stundas nekā vīrieši, grūtības darba un ģimenes vides apvienošanā tās izjūt vairāk. Iespējams, ka to daļēji var skaidrot ar augsto sieviešu līdzdalības līmeni darba tirgū Latvijā, tādējādi neizbēgami pieaug sarežģījumu un neapmierinātības iespēja. Tomēr neatkarīgi no tā šāds priekšstats liecina par zināmu diskomfortu, kas pazemina subjektīvo dzīves kvalitātes izjūtu.

2005. gada Tautas attīstības pārskata izveidei veiktās aptaujas ietvaros Latvijas iedzīvotājiem tika uzdoti jautājumi, lūdzot novērtēt, cik lielā mērā viņi ir apmierināti ar laiku, ko iespējams veltīt sev, laiku, ko iespējams veltīt ģimenei, un kā viņi vērtē iespējas ietekmēt sava laika sadalījumu. Šie jautājumi ir būtiski, jo netieši raksturo gan objektīvās laika izlietojuma izvēles iespējas, gan arī subjektīvo laika izjūtu, kas tieši saistīta ar dzīves kvalitāti.

Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda pētījumā Latvijas iedzīvotāji laika sadalījumu dažādām jomām raksturoja kā neapmierinošu, turpretim laika apjomu, ko iespējams veltīt sev un ģimenei, cilvēki daudz biežāk vērtē kā pietiekamu.

Tomēr 2005. gadā piektā daļa (19%) aptaujāto Latvijas iedzīvotāju norāda, ka ir neapmierināti vai pilnībā neapmierināti ar laiku, ko var veltīt ģimenei, nedaudz vairāk – 23% norāda, ka nav apmierināti ar to laika daudzumu, kuru var veltīt sev.

2. tabula

Apmierinātība ar laika apjomu ģimenei un savām vajadzībām

	Ar laika daudzumu, ko varat veltīt ģimenei...	Ar laika daudzumu, ko varat veltīt personiski sev...
...loti apmierināts	6%	6%
...apmierināts	51%	47%
...ne apmierināts, ne neapmierināts	23%	24%
...neapmierināts	18%	21%
...loti neapmierināts	1%	2%

Avots: 2005. gada Tautas attīstības pārskata izveides ietvaros veiktā aptauja.

Neapmierinātība ar iespējām veltīt laiku sev un ģimenei visvairāk izplatīta ekonomiski aktīvākajā iedzīvotāju daļā – 25–54 gadus vecu iedzīvotāju grupā, sasniedzot trešo daļu aptaujāto 35–44 gadus veco iedzīvotāju grupā. Ar laika apjomu visvairāk apmierināti ir nenodarbinātie iedzīvotāji dažādās vecuma grupās – visbiežāk tie ir jaunieši, kā arī cilvēki pēc pensijas vecuma.

Šāda situācija savā ziņā apstiprina iepriekš aplūkotā laika sadalījuma vērtējumu, jo šajā iedzīvotāju grupā parasti jau ir darba un ģimenes pienākumi, ar kuru apvienošanu varētu rasties sarežģījumi, kā arī ierobežojumi ar brīvā laika iespējām savām personiskajām vēlmēm.

Tāpat šajos jautājumos akcentēts nevis laika sadalījums dažādās dzīves jomās (nav pētīta dažādu ikdienas dzīves jomu saskaņa), bet gan apmierinātība ar pieejamo laika apjomu noteiktām dzīves jomām bez salīdzinājuma. Tas liek domāt, ka ar laika trūkumu tiešā formā iedzīvotāji, iespējams, tik bieži nesaikaras, bet sarežģījumus un diskomfortu izjūt netieši – kā nogurumu, uztraukumus un stresu, ja neizdodas paveikt visus pienākumus.

Laika izlietojuma apsekojuma¹⁰ dati ir būtisks, lai arī ierobežoti izmantojams informācijas avots par faktisko laika izlietojumu un faktiskajām ikdienas izvēles iespējām. Lai arī faktiskais laika patēriņš nesniedz izvērstu informāciju par to, kā cilvēks vērtē šādu laika apjoma sadalījumu un kāda ir izvēles motivācija (tas ir jau iepriekš minēts laika izlietojuma informācijas trūkums), ar laika izlietojuma pētījuma rezultātu palidzību ir iespējams raksturot objektīvo tā sadalījumu, salīdzinot to dažādās iedzīvotāju grupās un ar situāciju citās valstīs.

Nozīmīgu informāciju par Latvijas iedzīvotāju laika izlietojumu varētu sniegt laika apjoms, kas veltīts ienākumus nesošam darbam, laika apjoms, kas veltīts miegam, cita veida personiskai aprūpei, apjoms, kas veltīts ģimenes un mājsaimniecības aprūpei, un apjoms, kas veltīts brīvā laika nodarbībām. Līdz ar to šajā sadalījā tabulu un grafiku formā attēlota informācija par dzīves kvalitātes novērtējumam būtiskiem laika izlietojuma aspektiem: darbam, mājas darbiem un fizioloģiskām norisēm veltīto laiku, kā arī brīvā laika nodarbību sadalījumu. Laika izlietojuma darbības apvienotas lielākās grupās, kas paskaidrotas iepriekš. Lai raksturotu laika izlietojumu, pārsvarā tiks izmantots tā izlietojums vidēji vienā gada dienā. Tiks izmantoti arī videjtie nedēļas laika izlietojuma rādītāji un iedzīvotāju līdzdalība dažādās aktivitatēs.

Iepriekš veikto pētījumu rezultāti liecina, ka laika izlietojuma atšķirības visvairāk ietekmē respondenta dzimums, vecums, nodarbinātība, kā arī dzīves

3. tabula

**20–74 gadus vecu Eiropas valstu iedzīvotāju laika izlietojums
1998.–2003. gadā, minūtēs vidēji viena gada dienā¹¹**

	Latvija	Slovenija	Ungārija	Francija	Igaunija	Lielbritānija	Norvēģija	Vācija	Somija	Belgija	Zviedrija
Miegs	520	501	516	531	514	503	483	495	507	502	486
Cita veida personiska aprūpe	130	130	144	181	131	130	125	158	123	161	140
Ienākumus nesošs darbs	251	197	186	181	178	196	201	155	189	154	212
Mācības	10	15	14	15	6	9	14	14	15	15	17
Mājas darbi	178	233	231	208	241	198	184	197	188	216	186
Brīvais laiks, brīvprātīgais darbs un palidzība citiem	267	301	293	266	299	317	357	338	347	306	313
Pārvietošanās	84	66	57	58	71	87	76	83	69	87	86

Avoti: How Europeans Spend Their Time? Pocketbook. Luxembourg: European Commission, 2003. 120 p.

Working Paper on Comparable Time Use Statistics. Luxembourg: European Commission, 2005. www.cec.eu.int.

Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums. R.: Centrālā statistikas pārvalde, 2005.

cikls – un jo īpaši brīvā laika ziņā. Lai raksturotu iedzīvotāju laika izlietojuma rādītajus un to piedāvātās dzīves kvalitātes analizes iespējas, Latvijas vidējie laika izlietojuma rādītāji atspoguļoti dalījumā pēc dzimuma un vecuma, kā arī sniegs vispārējs starptautiski salīdzināmas iedzīvotāju vecuma grupas laika izlietojuma struktūras salīdzinājums ar citām Eiropas valstīm.¹²

Salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm Latvijā samērā liels laika daudzums tiek patērtēts ienākumus nesošam darbam un miegam, attiecīgi vidēji 8 stundas 40 minūšu miegam un 4 stundas 11 minūšu dienā – ienākumus nesošam darbam uz vienu Latvijas iedzīvotāju (nemti vērā visi valsts iedzīvotāji neatkarīgi no nodarbinātības statusa). Vidēji iedzīvotāji Latvijā ir strādājuši gandrīz par stundu dienā (50 minūšu) vairāk nekā citu valstu iedzīvotāji, kuru vidējais laika izlietojums attēlots 3. tabulā.

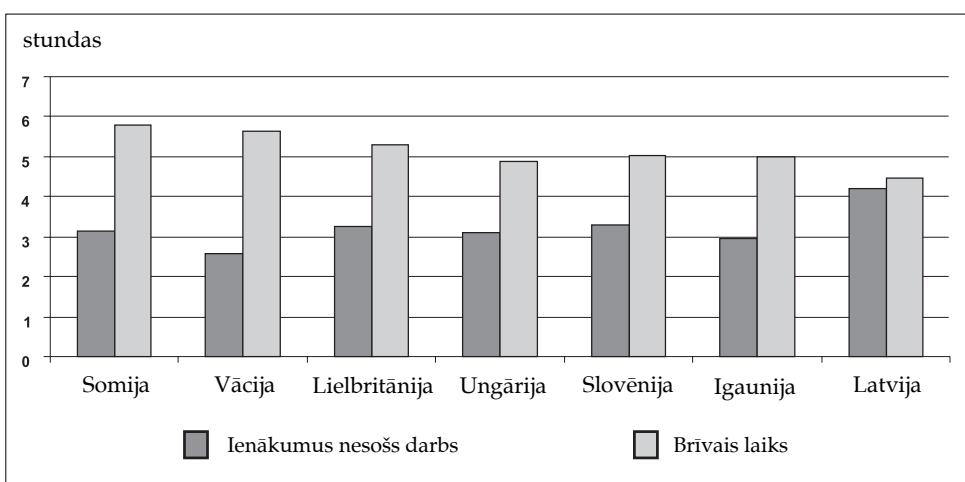
Salīdzinājumā ar citu valstu iedzīvotāju vidējo laika izlietojumu Latvijas iedzīvotāji vidēji mazāk laika velta mājas darbiem un brīvā laika aktivitātēm – attiecīgi vidēji 2 stundas 58 minūtes dienā tiek veltītas dažādiem mājas darbiem un vidēji 4 stundas 27 minūtes tiek patērētas dažādām brīvā laika aktivitātēm.

Mazāk laika nekā citu valstu iedzīvotāji Latvijas respondenti veltījuši dažādām brīvā laika aktivitātēm un mājsaimniecības un ģimenes aprūpei. Jāpiebilst, ka visās iepriekšējā tabulā minētajās valstīs (izņemot Somiju, kur šīs attiecības ir gandrīz vienādas) sievietes mājsaimniecības un ģimenes aprūpei velta vairāk laika nekā vīrieši un vīriešiem ir vairāk brīva laika dažādām aktivitātēm.

Redzams, ka iedzīvotāju brīvā laika apjoms attiecībā pret ienākumus ne-sošā darbā pavadītu laiku ir aptuveni līdzīgs, turklāt brīvā laika apjoms pat nedaudz pārsniedz peļņas darbā pavadīto laiku. Tomēr brīvā laika apjoma kā tāda saistība ar dzīves kvalitāti nav pietiekami pārliecinoša, būtiska ir brīvā laika pavadīšanas struktūra.

1. attēls

Darbam un brīvā laika nodarbībām veltītais laiks Eiropas valstīs videji dienā iedzīvotājiem 20–74 gadu vecumā

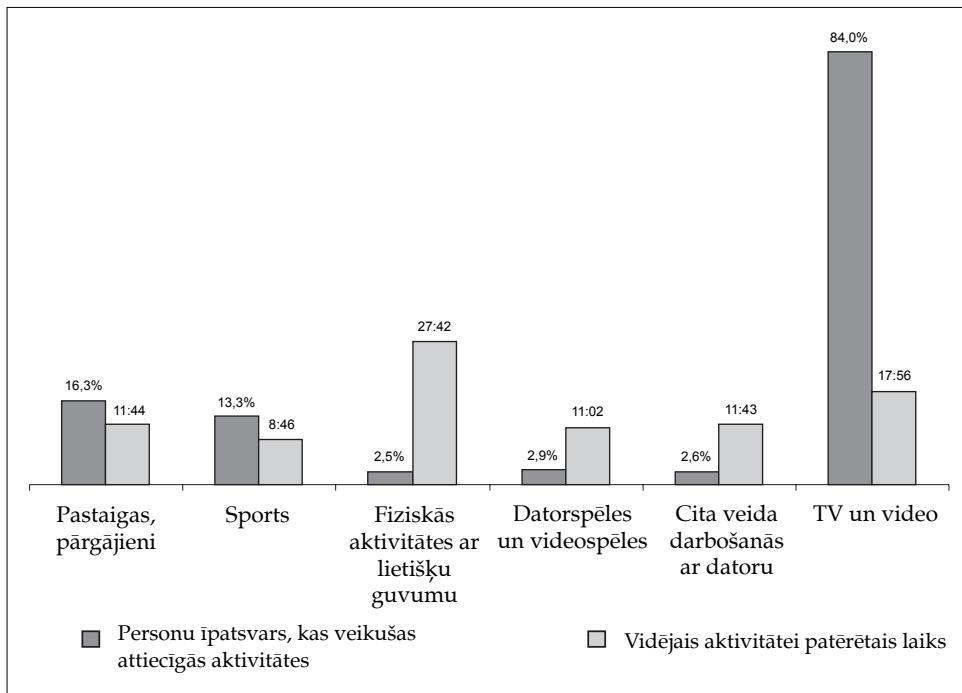

Avoti: How Europeans Spend Their Time? Pocketbook. Luxembourg: European Commission, 2003. 120 p.

Working Paper on Comparable Time Use Statistics. Luxembourg: European Commission, 2005. www.cec.eu.int.

Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums. R.: Centrālā statistikas pārvalde, 2005.

Latvijas iedzīvotāju vecumā no 10 gadiem līdzdalība atsevišķās brīvā laika aktivitātēs (procentos), kā arī šim nodarbībām patērētais laiks vidēji nedēļā 2003. gadā (stundās un minūtēs)

A v o t s: Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums. R.: Centrālā statistikas pārvalde, 2005.

Laika izlietojuma vidējos apmērus viena gada dienā ietekmē gan iedzīvotāju vecumstruktūra, gan dzimumstruktūra, gan arī nodarbinātības statuss un ģimenes stāvoklis, tāpēc, iespējams, atšķirības laika izlietojuma apjomos ir ietekmējušas demogrāfiskās struktūras un nodarbinātības līmeņa atšķirības. Nodarbinātās sievietes mājsaimniecības darbiem un ģimenes aprūpei velta vairāk laika nekā vīrieši, savukārt vīrieši vairāk laika patērijuši ienākumus nesošam darbam. Tomēr arī šādā salīdzinājumā ir skaidri redzamas atšķirības, kas liecina, ka Latvijas iedzīvotāju neapmierinātībai ar laika izlietojumu un tā sadalījumu dažādām aktivitātēm ir redzams pamatojums arī kvantitatīvā izteiksmē.

Raksturojot brīvā laika izlietojumu, redzams, ka Latvijas iedzīvotāji (vecumā no 10 gadiem un vecāki) vidēji visvairāk sava brīvā laika nedēļā tērējuši TV un video (vidēji 2 stundas dienā); TV skatīšanai veltītais laiks ievērojami pārsniedz jebkurai citai brīvā laika nodarbei atvēlēto laiku. Vidēji vienā gada dienā apmēram pusstundu Latvijas iedzīvotāji veltījuši saskarsmei, tomēr, nemot vērā pētījuma kodēšanas metodoloģijas īpatnības, kur saskarsmes aktivitātes bieži vien kodētas kā sekundāra darbība, šie vispārīgie rezultāti reālo saskarsmes īpatsvaru dienas laika kopumā precīzi neatspoguļo. Arī sportam, fiziskajām nodarbībām Latvijas iedzīvotāji vidēji velta pusstundu dienā.

Iedzīvotāju nodarbinātība strauji pieaug līdz ar vecumu, un visaktīvākais dzīves posms nodarbinātības ziņā ir no 25 līdz 45 gadu vecumam, kad iedzīvotāju aktivitātes nodarbinātības ziņā ir visaugstākās.

Šajā grupā augsts aktivitātes līmenis ir arī mājsaimniecības un ģimenes aprūpes darbos, savukārt mazāks ir brīvā laika apjoms. Tomēr ir grūti spriest, vai laika izlietojuma iespējas teorētiski peļņas darba un mājsaimniecības darba slodzes dēļ ir mazākas, vai arī laika patēriņš ir intensīvāks un raksturīgs lielākam resursu patēriņam brīvā laika pavadišanā.

Projekta "Dzīves kvalitāte Latvijā" ietvaros veiktās dalēji strukturētās intervijas nodrošināja vērtīgu informāciju par laika un ikdienas dzīves norišu tvērumu dažadas sociālās un demogrāfiskās grupas pārstāvošu cilvēku vidū un sniedza būtisku papildinformāciju par laika izjūtu kopumā.

Laiks cilvēku vērtejumā dzīves kvalitātes kontekstā tiek dalīts darba laikā – laikā, kas veltīts ienākumu gūšanai, atrodoties ārpus mājas, un laikā, kas ir nosacīti brīvs, – laiks ārpus darba, laiks ar ģimeni, laiks sev. Interesanti, ka mājsaimniecības darbi un ģimenes aprūpe visbiežāk (un jo īpaši sieviešu izteikumos) parādās kā aktivitātes ārpus darba laika, bet ne noteikti saistībā ar brīvo, atpūtas laiku, kamēr vīrieši nereti mājsaimniecības darbus nepiemin vispār vai arī piemin ļoti nedaudz.

Laika dimensija ikdienas raksturojumā klūst aktuāla, runājot par mērķiem, plāniem, to, ko cilvēki vēlētos uzlabot dzīvē un kādi ir galvenie trūkumi, – šajā gadījumā visbiežāk minētais jēdziens ir laika trūkums, kā arī drudžainais diejas ritms, kas savā ziņā tiek vērtēts pozitīvi, tomēr visbiežāk aptaujātie vēlētos to novērst, dzīvot mierigi, dzīvi izbaudot, pavadot vairāk laika kopā ar ģimeni.

Laika trūkums reizēm parādās kā pamatojums izvēlei, piemēram, turpināt vai neturpināt mācības, uzlabot vai neuzlabot kaut ko dzīvē, tomēr parasti laiks ir minēts kā ierobežojošs faktors – laika trūkst, tāpēc nav iespējams vairāk laika

pavadīt kopā ar ģimeni; trūkst laika, ko veltīt mācībām, u. tml. Tomēr iespējams, ka laika trūkums atbildēs skaidrojams ne vien ar faktiskiem laika ierobežojumiem, bet arī ar zināmu motivācijas trūkumu, laiku minot kā ieganstu.

Apmierinātība ar laika izlietojumu ir cieši saistīta ar cilvēka vecumu, ģimenes stāvokli, nodarbinātību. Nodarbinātie un mācību procesā iesaistītie aptaujātie biežāk norādījuši ne vien uz laika trūkumu, bet arī uz interesantu un daudzveidīgu laika pavadīšanu. Gados vecāki respondenti savukārt brīžiem laika dimensiju min kā ierobežojošu faktoru, runājot par nākotnes plāniem un mērķiem.

Laika dimensija ir būtiska dzīves kvalitātes raksturojumā, un metodoloģiski ir pieejami dažādi savstarpēji papildinoši veidi, kādos izpētīt subjektīvo laika uztveri, laika dimensijas klātesamību ikdienā, dažādām aktivitātēm patērieto laika apjomu, kā arī laika sadalījumu un tā vērtējumu dažādās būtiskās ikdienas dzīves jomās.

Darbam veltītais laiks nenoliedzami ieņem ļoti būtisku vietu gan objektīvajā laika patēriņā, gan arī respondentu priekšstatos par laiku kā ikdienas dzīvi organizējošu un ierobežojošu faktoru, savukārt brīvā laika jēdziens ir ļoti ietilpīgs, un tajā iekļaujas daudzas un dažādas ar darbu nesaistītas aktivitātes. Gan objektīvais laika izlietojuma vērtējums, gan laika sadalījuma vērtējums, gan laika interpretācija ikdienas dzīves aprakstos rada priekšstatu, ka darbam veltītais laiks proporcionāli un subjektīvās laika izjūtas ziņā ir pārāk apjomīgs salīdzinājumā ar citām dzīves jomām, tādējādi netieši liecinot par noteiktiem ikdienas dzīves kvalitātes aspektiem.

Atsauses un piezīmes

¹ Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums. R.: Centrālā statistikas pārvalde, 2005. 161 lpp.

² Working Paper on Comparative Time Use Statistics. www.cec.eu.int.

³ Laika izlietojuma pētījuma izmantošanas iespējas dzīves kvalitātes izpētē Latvijā. R., 2005. 61 lpp.

⁴ Gershuny J. Changing Times: Work and Leisure in Postindustrial Society. 2000. 267 p.

⁵ Ibid.

⁶ Levine R. Geography of Time. Basic Books; Perseus, 1997.

⁷ Quality of Life in Europe. Dublin: European Foundation for Improving Working and Living Conditions, 2003. 112 p.

⁸ Pilnu aktivitāšu sarakstu un metodoloģisku informāciju iespējams iegūt statistikas biļetenā: Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums. R.: Centrālā statistikas pārvalde, 2005. 161 lpp.

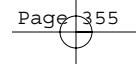
354 ILZE LĀCE

⁹ Quality of Life in Europe. European Foundation for Improving Living and Working Conditions, 2003. P. 45–46.

¹⁰ Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums. R.: Centrālā statistikas pārvalde, 2005.

¹¹ Atkarīgs no gada, kurā veikts pētījums.

¹² How Europeans Spend their Time? Pocketbook. Luxembourg: European Commission, 2003. 120 p. Working Paper on Comparable Time Use Statistics. Luxembourg: European Commission, 2005. www.cec.eu.int.

*Inese Šūpule
Brigita Zepa*

Etniskā apdraudētība kā dzīves kvalitātes aspeks

Ievads

Pētnieciskā projekta "Dzīves kvalitāte Latvijā" konceptuālais pamatojums paredz aplūkot gan sabiedrības vispārējās labklājības rādītajus un vērtējumu, gan individuāla rīcībspēju, viņa līdzdalību sabiedrībā, gan arī tā drošības izjūtu. Drošības izjūta vai tās pretmets – apdraudētības izjūta – ir viens no centrālajiem šā raksta konceptiem, un šeit tas tiks aplūkots etnisko attieksmu kontekstā.

Raksta mērķis ir sniegt analizi par dzīves kvalitātes nozīmīgu aspektu – cilvēkdrošību, uzmanību fokusējot uz drošības vai apdraudējuma sajūtu, kas izriet no attiecībām starp lielākajām socioligvistiskajām grupām – latviešiem un krievvalodīgajiem.¹

Saskaņā ar ANO attīstības programmas 1994. gada izdevumu "Pārskats par tautas attīstību pasaulē" cilvēkdrošība ir definēta kā "brīvība no bailēm un brīvība no trūkuma". 2002./2003. gada izdevumā "Pārskats par tautas attīstību Latvijā", kas tieši veltīts cilvēkdrošības tēmai, norādīts, ka drošības izjūtu ietekmē gan individuāla objektīvā situācija, gan tas, kā individuāls izjūt un saprot savu apkārtējo vidi.

Jautājums par etnisko drošību vai apdraudētības izjūtu parasti rodas valstīs, kurās skāruši migrācijas procesi un kurās to dēļ mainījusies gan etniskā struktūra, gan attiecību struktūra etnisko grupu vidū. Jautājumiem, kādas sekas izraisa šie procesi, parasti pievēršas gan sociālo identitāšu, gan konfliktu pētnieki.

Sociālo identitāšu pētnieki uzsver piederības izjūtas nozīmību cilvēka sociālajai pašsajūtai sabiedrībā. Intervijā par nacionālismu J. Berlins norāda, ka līdzīgi tam, kā cilvēkiem vajag ēst un dzert, viņiem vajadzīga drošība un pārvietošanās brīvība, un tāpat viņiem ir nepieciešama arī grupas piederības izjūta. Ja tās nav, cilvēks jūtas nošķirts, vientuļš un nelaimīgs. J. Berlins uzsver, ka etniskā grupa ir kultūras kopiena, kas, pateicoties kopīgiem simboliem un nozīmēm,

ļauj cilvēkiem saprast citam citu, mazināt bažas justies vientuļam. "Vientulība nenozīmē būt vienam, bet gan būt starp cilvēkiem, kas nesaprot jūsu teikto" (Gardels, 1991). D. M. Teilors (Taylor, 1996) uzsver, ka etnisko stereotipu, pamatvērtību, simbolisko ticejumu, nacionālās identitātes apdraudējumi var izrādīties ietekmīgāki nekā tādas virspusējas atšķirības kā rase vai kultūra.

Viena no sociālo identitāšu teorijas aizsācēja H. Taifela pamatidejām ir, ka cilvēki tiecas pēc pozitīvas sociālās identitātes (Tajfel, 1978; Tajfel & Turner, 1986). To nodrošina piederības izjūta grupai, kas tiek uzlūkota kā pievilcīgāka sociālā salīdzinājumā ar "citām" grupām. Grupas pozitīvajam statusam mainnoties, individuālām rodas spriedze, ko viņš var mazināt, mainot piederību grupai (*sociālā mobilitāte*) vai arī censoties ietekmēt pašu grupu, mainīt tās struktūru (*sociālās pārmaiņas*) vai rast jaunu veidu, kā salīdzināt grupas (*sociālā kreativitāte* – Tajfel, 1978).

Kanādas pētnieki (Bourhis, Sachedev and Gagnon, 1994) vērš uzmanību uz vēl kādu citu grupas piederības aspektu, viņi norāda, ka pietiek ar minimāliem apstākļiem, kas var stimulēt diskriminējošu rīcību pret citu grupu, patiesībā pietiek ar vienkāršu pārliecību, ka pastāv divas grupas – "mēs un viņi", neraugoties uz to, kādas ir atšķirības starp grupām. Nemot vērā to, ka šādi apstākļi pastāv katrā sabiedrībā, diskriminācijas, izslēgšanas vai rasisma iespējamība ir realitāte.

Divas atziņas, kas izriet no sociālās identitātes teorijām, ir svarīgas drošības izjūtas aspektā. Pirmkārt, cilvēkiem ir psiholoģiska vajadzība pēc grupas piederības izjūtas, un šai grupai pozitīvi jāatšķiras no citām grupām. Otrkārt, ir relatīvi vienkārši stimuleti vienu grupu diskriminējošai rīcībai pret citu grupu.

Pēdējos piecpadsmit gados Latvijā ir notikušas milzīgas sociāli ekonomiskas pārmaiņas, kas izraisījušas ne tikai labklājības un sociālās drošības satricinājumus, tās ir būtiski ietekmējušas un arī radījušas jaunas dažādu grupu attiecību struktūras: bagātie-trūcīgie, moderno tehnoloģiju lietotāji-funkcionālie analfabēti. Līdzās tam sociāli politiskās pārmaiņas ietekmējušas arī etnisko grupu attiecību struktūru: mainījusies Latvijas lielāko sociolingvistisko grupu hierarhija: latvieši kļuvuši par majoritāti, bet krieviski runājošie – par minoritāti. Nozīmīgākie etnopolitikas soli, piemēram, pilsonības institūcijas ieviešana, Valodas likums, izglītības reforma, ir radījuši krasī atšķirīgu rezonansu abās lielākajās sociolingvistiskajās grupās. Balstoties uz to, varam pieņemt, ka tas var ietekmēt/apdraudēt etniskās/sociolingvistiskās grupas pozitīvo identitāti un, otrkārt, stimulēt starp dažādām etniskajām grupām potenciāli pastāvošo diskriminējošo rīcību/apdraudējumu.

Pie līdzīgām atzinām nonāk arī Teilors un Mohadams (Taylor & Moghadam, 1994), attīstot savu Reālistisko grupu konfliktu teoriju (RCT). Viņi secina, ka negatīvas attieksmes pret iebraucējiem nosaka attiecību struktūra starp grupām: tas, cik lielā mērā imigrantai izvirzās kā konkurenti par noteiktiem resursiem, veido negatīvu attieksmi pret tiem. Autori uzsver, ka negatīva attieksme pret imigrantiem veidojas nevis tāpēc, ka kanādieši būtu aizspriedumaini kā individuji, bet grupu savstarpejō attiecību struktūras dēļ.

Arī citos darbos tiek uzsvērta konteksta nozīme attieksmu maiņā pret imigrantiem, piemēram, ja apdraudējums parādās kādā noteiktā jomā (bezdarbs, noziedzība), tas gūst lielāku nozīmi cilvēku skatījumā – un attieksme pret etnisko grupu kļūst negatīvāka (Taylor, 1996).

Dž. Berijs (Berry, 1987), balstoties uz imigrantu un vietējo attiecībām Kanādā, izveido konceptu "akulturācijas stress", ko var attiecināt gan uz imigrantiem jaunajā zemē, gan arī uz pamatiedzīvotājiem. Tas, piemēram, var būt **ekonomisks stress** (darbs, mājoklis, ienākumi), **sociāls stress** (negatīvas attieksmes un uzvedība attiecībās ar ienācējiem, minoritātēm), **psiholoģisks stress** (vientulība, depresija, šodienas un pagātnes traumas) un arī **fizisks stress** (isks kļūt par uzbrukuma upuri). Arī Dž. Berija minētais sociālais stress norāda uz migrācijas radītām negatīvām izmaiņām grupu savstarpejās attiecībās.

Sociālās identitātes koncepts apvieno sevī pāreju no individuālā uz kolektīvo, jo individuālā pozitīvu pašsajūtu nosaka piederība grupai, kas individuālā skatījumā izceļas ar kaut ko pievilcīgu. Apdraudējums "pozitīvajam grupas tēlam" vienlaikus ir arī apdraudējums individuālā pašsajūtai.

Arī Latvijā veiktajos pētījumos atklājas problēmas, kas norāda uz individuālā drošības izjūtas apdraudējumu sociolingvistisko grupu attiecību kontekstā. Rakstā aplūkosim dažus apdraudējuma aspektus:

- apdraudētības sajūtas izpausmes latviešu un cittautiešu vidū;
- konkurenci elites vidū kā motivējošu faktoru ekspluatēt etniskās apdraudētības izjūtu sabiedrībā;
- "etnisko apdraudētību" kā politiku uzspiesto darba kārtību.

Raksta uzdevums ir parādīt, ka, ņemot vērā ļoti mainīgo un nestabilo sociālu ekonomisko situāciju, apdraudējuma izjūta grupu attieksmēs ir neizbēgama, tomēr tās ekspluatēšana un māksliga uzkurināšana gan negatīvi ietekmē iedzīvotāju dzīves kvalitāti (mazinot viņu drošības sajūtu), gan mazina politisko darbību efektivitāti, novirzot sabiedrības uzmanību no jautājumiem, kas tieši skar tās primārās vajadzības: darbs, veselība, izglītība u. tml.

Izmantoto datu raksturojums

Rakstā izmantoti gan pētījuma dati, kas iegūti, lietojot kvantitatīvās aptaujas metodes – Latvijas iedzīvotājus reprezentējoša aptauja, gan arī kvalitatīvās metodes – fokusa grupu diskusijas un mediju analize.²

Nemot vērā fokusa grupu tēmu politisko jūtīgumu, diskusijās tika izmantotas vairākas t. s. projektīvās metodes, kuru mērķis bija iegūt pēc iespējas padzīlinātākus un daudzveidīgākus respondentu viedokļus par pētāmajiem jautājumiem. Viena no izmantotajām projektīvajām metodēm bija kolāža par Latvijas sabiedrību šodien un nākotnē (pēc 10 gadiem). Diskusijas dalībnieki tika sadalīti divās apakšgrupās – viena grupa veidoja attēlu kolāžu, kas raksturo Latvijas pašreizējo sabiedrību (kāda tā ir, kādas ir galvenās problēmas, kādi cilvēki to veido utt.); otra grupa veidoja kolāžu, kas atspoguļo Latvijas sabiedrību pēc 10 gadiem (kāda tā būs, kādas būs dominējošās problēmas, aktualitātes u. tml.). Respondentiem kolāžu veidošanai visās grupās tika piedāvāti vienādi žurnālu komplekti – trīs izdevumi latviešu valodā, trīs izdevumi krievu valodā. Metodes galvenais mērķis bija noteikt iedzīvotāju darba kārtības jautājumus un izprast, kāda vieta tajā ir etniskajām attiecībām un etnopolitiskajiem jautājumiem salīdzinājumā ar citiem dzīves kvalitātes aspektiem. Projektīvā metode ļauj diskusijas dalībniekiem brīvi un nepiespiesti paust spontānu reakciju pret pētāmo objektu. Tā vienlaikus ietver sevī kā kognitīvu, tā emocionālu attieksmi, kas ir daudz tuvāka ikdienas reakcijai uz situācijām un individuāliem salīdzinājumā ar parastu grupas diskusiju.

Mediju analize tika izmantota, lai izpētītu masu mediju, konkrēti – latviešu un krievu valodā izdoto lielāko laikrakstu konstruētās realitātes atšķirības, laikrakstu veidoto priekšstatu atšķirības etnopolitikas jautājumos. Analizētie laikraksti: "Diena", "Neatkarīgā Rita Avīze", "Latvijas Avīze", "Čas", "Telegraf" un "Vesti Segodnja". Analīzes vienību kopums ir ierobežots, par analīzes periodu nosakot laiku no 2004. gada 1. februāra līdz 29. februārim un no 2004. gada 15. augusta līdz 15. septembrim. Analīzes procesā ir izmantotas kritiskās diskursa analīzes metodes: tika atklātas un salīdzinātas nozīmīgākās tēmas (propozīcijas), to pasniegšanas veids (Van Dijk, 1993, 1997, 2000), attēlotie procesi un to dalībnieki (Fairclough, 2003).

Atšķirīgais un kopīgais divu Latvijas lingvistisko grupu raksturojumā: objektīvie rādītāji un subjektīvās nostādnes

Analizējot klasiskus sabiedrības vispārējās labklājības rādītājus, kā arī materiālās situācijas pašvērtējumu, redzams, ka latviešu un cittautiešu vidū nav vērojamas būtiskas atšķirības (Zepa et al., 2005). Gan latvieši, gan cittautieši ir pārstāvēti daudzās un dažādās nodarbēs, un nav vērojamas ienākumu atšķirības pēc etniskās vai lingvistiskās piederības. Jāatzīmē gan, ka latvieši vairāk ir nodarbināti valsts pārvaldē, izglītībā un lauksaimniecībā, savukārt cittautieši – transporta nozarē, rūpniecībā un būvniecībā, un saskaņā ar Rotšilda (Rothschild, 1982) koncepciju tas liecina, ka Latvijā iedzīvotāju etniskās stratifikācijas struktūrai ir raksturīgs tīkveida jauktais modelis. Kā norāda Rotšilda, tīkveida jauktais modelis ir vislabākais priekšnosacījums labām etniskām attiecībām multikultūralā sabiedrībā, un kopumā var secināt, ka dzīves kvalitāte sabiedrības vispārējās labklājības rādītāju ziņā latviešu un cittautiešu vidū neatšķiras.

Ja salīdzinām latviešu un cittautiešu konfesionālo piederību, redzam, ka tā ir atšķirīga, taču, ja aplūkojam reliģisko uzvedību (baznīcas ceremoniju, dievkalpojumu apmeklēšana, lūgšanu biežums), tad redzam, ka būtisku atšķirību nav. Nozīmīgas atšķirības nav vērojamas arī sadzīvē un dzīvesveidā.

Turpinot skatīt kopīgo un atšķirīgo latviešu un cittautiešu raksturojumā, jāatzīmē, ka latviešiem un cittautiešiem atšķiras valodu zināšanas un lietošana. Piemēram, no krieviski runājošajiem labas latviešu valodas zināšanas ir aptuveni pusei, bet no latviešiem krievu valodu³ labi pārvalda vairāk nekā 70%. Valoda ir viens no galvenajiem resursiem, pret kuru sociolingvistiskās grupas izjūt stipru konkurenci. Kā zināms, valoda var pastāvēt, ja tā sabiedrībā funkcionē visdažādākajās sfērās, sākot ar saziņu draugu lokā, darbā, masu mediju lietošanu un beidzot ar valsts pārvaldi. Kā liecina pētījuma rezultāti, trešajai daļai krieviski runājošo krievu valoda ir pašpietiekama, jo ikdienā (ģimenē, darbā, publiskajā telpā) viņi lieto tikai krievu valodu.⁴ Latviešu valodas funkcionēšanu publiskajā telpā nodrošina Valodas likums, nosakot to kā vienīgo valsts valodu Latvijā. Tāpēc fakts, ka cittautieši atbalsta otras valsts valodas – krievu valodas ieviešanu, bet latvieši ir strikti pret to (pozitīva attieksme pret krievu valodu kā otro valsts valodu ir 19% latviešu un 84% cittautiešu, negatīva – 77% latviešu un 10% cittautiešu – Zepa et al., 2005, 12.–14. lpp.), liecina

par sīvu konkurenci starp sociolingvistiskajām grupām valsts valodas sakarā, kas latviešu skatījumā ir viņu nacionālās identitātes nozīmīgākais kultūras resurss. Cittautiešu nostāju valsts valodas jautājumā latvieši uztver kā apdraudējumu savai identitātei, bet, no otras puses, cittautieši saskata apdraudējumu savai identitātei izglītības reformā. Saskaņā ar pētījuma rezultātiem 76% latviešu atbalsta mazākumtautību vidusskolās uzsākto izglītības reformu, bet cittautiešu vidū 68% to neatbalsta. Redzam, ka sociolingvistisko grupu nostādnes krasī atšķiras jautājumos, kas attiecas uz Latvijā īstenoto etnopolitiku. Etnopolitika ir līdzeklis resursu iegūšanai divējādā nozīmē. Pirmkārt, tas ir līdzeklis cīņā par resursiem, galvenokārt par valodu kā resursu, kas abās sociolingvistiskajās grupās rada konkurences un apdraudētības izjūtu. Otrkārt, šo apdraudētības izjūtu ekspluatē politiķi, lai, gūstot lielāku iedzīvotāju atbalstu, vairotu savu politisko kapitālu.

Norobežošanās tendences un kolektīvās etniskās bailes

Pētījuma "Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija" rezultāti parāda, ka apdraudētības izjūta un kolektīvās etniskās bailes ir sastopamas gan latviešu, gan cittautiešu vidū. Tomēr latviešu vidū šī apdraudētības izjūta ir spilgtāka un tā izpaužas arī kā norobežošanās no citām etniskajām grupām.

Latviešiem raksturīga apdraudētības izjūta, jo viņi savā valstī joprojām nejūtas kā vairākums jeb majoritāte. Izmantojot igauņu sociologu izstrādāto konцепciju un līdzības Latvijas un Igaunijas sabiedrības attīstībā un etniskajā sastāvā, var teikt, ka latvieši jūtas kā apdraudētā majoritāte.⁵

Latviešu vidū apdraudētības izjūtu vēl pastiprina psiholoģiskā nedrošība, zems pašvērtējums un pašapziņas trūkums, kas saglabājies no Padomju Savienības laikiem (fokusa grupu rezultāti). Analizējot latviešu attieksmes un socialās identitātes īpatnības, redzams, ka latviešu attieksme salīdzinājumā ar krieviski runājošo Latvijas iedzīvotāju daļu daudzos gadījumos ir līdzīgāka minoritāšu nostādnēm. Piemēram, salīdzinājumā ar krieviem latviešiem ir spilgtāka identitāte ar savu etnisko grupu, latvieši ir noslēgtāki un mazāk kontaktējas ar citu tautību pārstāvjiem, latvieši arī jūtas vairāk apdraudēti. Savukārt krieviski runājošajai Latvijas iedzīvotāju daļai raksturīgas majoritātes īpašības: atvērtība pret ciem un kontaktēšanās ar citu tautību pārstāvjiem.⁶

Fokusa grupu diskusiju rezultāti parāda, ka norobežošanās no otras etniskās vai lingvistiskās grupas ir viena no tipiskākajām etniskās spriedzes mazināšanas stratēģijām Latvijā, īpaši raksturīga tā ir latviešiem. Tā ir viena no stratēģijām, kas tiek lietota, lai novērstu tiešā konflikta attīstības draudus.

"To man krievu cilvēki pateica: vai tad tu neredzi? Vai tad tu neredzi, ka dzīvokļi ir atsevišķi, latvieši dzīvo atsevišķi. Mēs it kā saskaramies, ejam garām, ejam uz darbu kopā, vēl kaut kur, augstskolā mācāmies, bet īstenībā mūsu īstenā dzīve norit joti bieži atsevišķi vienam no otra. Atsevišķi atpūšas, atsevišķi viss kaut kas" (citāts no fokusa grupas: Rīga, latvieši, jaunieši).

"Viņiem ir savas kompānijas – tur gan bērni, gan vecāki; viņiem ir savi klubi un savas izklaides vietas" (Rīga, latvieši, jaunieši).

Savukārt krievi un krieviski runājošā Latvijas iedzīvotāju daļa nav uzskaņotāma par tipisku minoritāti, jo, pirmkārt, tā veido lielu sabiedrības daļu (38% Latvijas iedzīvotāju dzimtā valoda ir krievu valoda⁷).

Otrkārt, krievu valoda lielā daļā dzīves jomu ir pašpietiekama. Cittautiešu vidū publiskajā telpā – darbā, ar draugiem, uz ielas, veikalā – tikai krievu valodu lieto 36%.⁸ (Latviešu vidū tikai latviešu valodu publiskajā telpā lieto 54%).) Strādājošo cittautiešu vidū publiskajā telpā tikai krieviski runā 31%, bet no strādājošajiem latviešiem publiskajā telpā tikai latviešu valodu lieto 49%. Tātad, lai sazinātos publiskajā telpā, dzimtā valoda ir pašpietiekama apmēram pusei latviešu, bet cittautiešu vidū krievu valoda ir pašpietiekama trešajai daļai.

Treškārt, krieviski runājošā Latvijas iedzīvotāju daļa ir pieradusi pie krievu valodas privileģētā statusa, kāds tai bija PSRS pastāvēšanas laikā.

Straujā sociolingvistisko grupu hierarhijas maiņa ir viens no galvenajiem cēloniņiem cittautiešu apdraudētības izjūtai. Tā kā šobrīd Latvijas valsts valodas politika ierobežo krievu valodas, kas kādreiz bija dominejošā, privileģijas un nozīmi sabiedrības dzīvē, krieviski runājošā iedzīvotāju daļa saskaņā ar grupu pozīcijas modeļa koncepciju⁹ jūtas apdraudēta tās "dabiskajās" tiesībās.

Grupu pozīcijas modeļa koncepcijas autors psihologs H. Blumers (Blumer, 1958) savā analīzē parāda, ka nereti dominējošā grupa jūtas apdraudēta, jo citas grupas tiecas samazināt tās privilēģijas. Dominējošās grupas locekļi izjūt pārākumu un uzskata, ka citas grupas ir pilnīgi atšķirīgas un svešas un ka tām noteiktas tiesības, statusi un resursi nepienākas. Aizspriedumus un negatīvu attieksmi lielākoties veido dominējošās grupas izjūta par tai piederīgajām privileģijām uz dažādiem ierobežotiem vai sociāli augstu vērtētiem resursiem (piemēram, zeme, īpašums, darbs, uzņēmējdarbība, politiskā lēmumu pieņemšana,

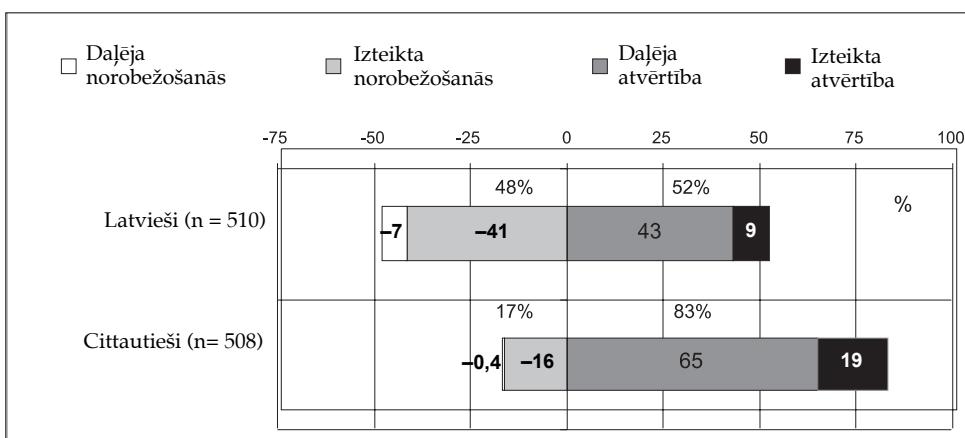
izglītības iestādes, atpūtas un izklaides resursi, kā arī dažādas augsta prestiža pozīcijas un privātā sfera). Ja dominējošā grupa jūtas apdraudēta savās "dabiskajās" tiesībās, tā uzskata, ka tās statuss, vara un izdzīvošana ir briesmās. Savukārt no bailēm un aizvainojuma veidojas vispāreji aizspriedumi pret citu tautību cilvēkiem. Jāatzīmē, ka Latvijas gadījumā saistībā ar straujo etnolingvistisko grupu hierarhijas maiņu izjūtas ziņā apdraudēti savās "dabiskajās tiesībās" ir gan latvieši, gan cittautieši (par to liecina gan fokusa grupu rezultāti, gan kvantitatīvās aptaujas).

Sociālo grupu konkurēšana savā starpā un apdraudētības izjūta nosaka latviešu un cittautiešu attieksmes un vēlmi norobežoties. Kā liecina kvantitatīvās aptaujas dati, latvieši ir mazāk atvērti etniskiem kontaktiem nekā cittautieši: atbilstīgi izveidotajam norobežošanās un atvērtības indeksam kopumā 48% latviešu un 17% citu tautību pārstāvjiem raksturīgas norobežošanās iezīmes (1. attēls).

Galvenās atšķirības latviešu un cittautiešu norobežošanās un atvērtības indeksa rādītājos rada atšķirīgās attieksmes pret šādiem izteikumiem: "Es negribētu, lai Latvijā sāk dzīvot daudz cilvēku no citām valstīm"; "Citu tautību cilvēki ar atšķirīgām tradīcijām nevar būt īsti Latvijas iedzīvotāji, pat tad, ja viņi šeit dzīvo daudzus gadus"; "Būtu labāk, ja katras tautības cilvēki dzīvotu savā valstī". Latviešu

1. attēls

Etniskās norobežošanās indekss¹⁰

A v o t s: Zepa B., Šūpule I., Krastiņa L., Peņķe I., Krišāne J. Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija. Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 2004. 52. lpp.

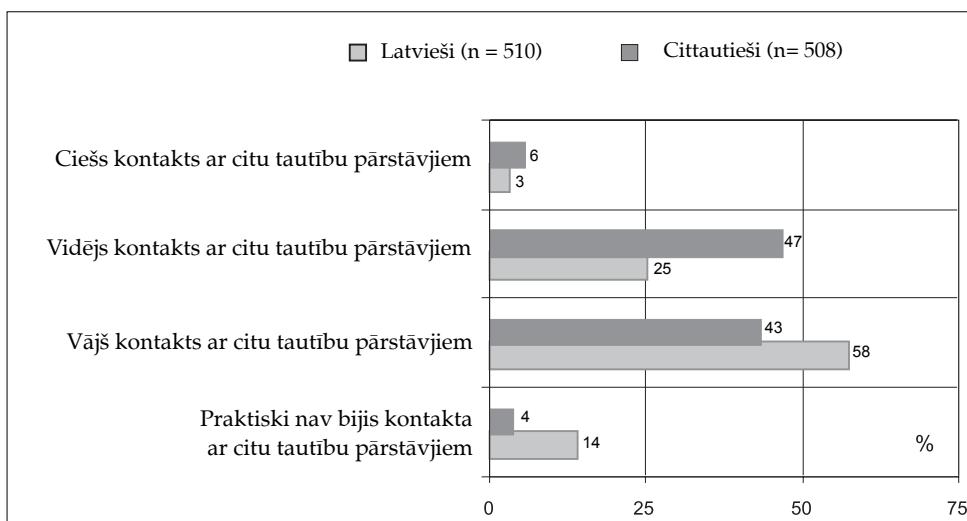
piesardzīgo attieksmi pret ieceļotājiem un vēlmi, lai katras tautības cilvēki dzīvotu tieši savā valstī, lielā mērā var skaidrot ar viņu apdraudētības izjūtu un PSRS migrācijas politikas radītajām sekām mūsu valsts iedzīvotāju etniskajā sastāvā un latviešu attieksmē.

Atbilstīgi V. M. Esesa (1998) konfliktu teorijai latviešu norobežošanos var skaidrot kā vēlmi izsargāties no konflikta: potenciāli konkurējošas ārējās grupas, kas varētu pastiprināt grupu konkurenci, tiek uzlūkotas ļoti piesardzīgi, pat noraidoši. Tā ir vēsturiska nacionālās identitātes saglabāšanas stratēģija – veidot vairāk vai mazāk slēgtu iekšējo grupu ar tās locekļiem raksturīgu un saprotamu vienotu kultūras kodu sistēmu.

Otrkārt, norobežošanās tendenze latviešu vidū var tikt skaidrota ar G. Olporta saskarsmes hipotēzi: latvieši retāk nekā cittauteši ir kontaktējušies ar citu tautību cilvēkiem, tādēļ viņu vidū ir piesardzīgāka attieksme. Jāpiebilst, ka tieši tiem latviešiem, kuriem jau ir ciešs kontakts ar citu tautību pārstāvjiem (kontaktu indekss), saskarsme ar dažādu tautību cilvēkiem šķiet patīkama. Cittautešu vidū šāda sakarība nav novērojama – neatkarīgi no tā, cik biežs vai

2. attēls

Kontaktu indekss¹¹

A v o t s: Zepa B., Šūpule I., Krastiņa L., Peņķe I., Krišāne J. Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija. Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 2004. 55. lpp.

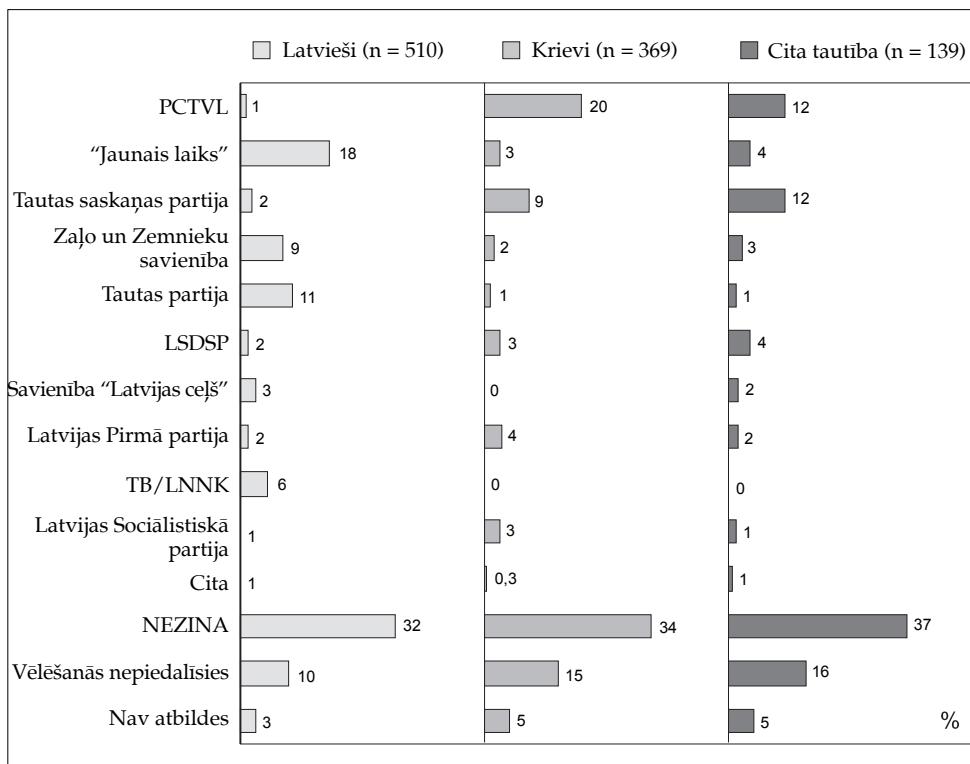
rets ir cittautiešu kontakts ar citu tautību pārstāvjiem, viņiem saskarsme ar dažādu tautību cilvēkiem šķiet patikama. Var secināt, ka tieši latviešu tautības cilvēkiem saskarsmes biežums ar citu tautību pārstāvjiem ir būtisks nosacījums, lai veidotos simpātijas un pozitīva saskarsme ar tiem.

Konkurence elites grupu starpā

Pētijums "Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi" (2005) spilgti parāda, ka joprojām turpinās Latvijas partiju šķelšanās pēc etniskā principa: latvieši pārsvarā atbalsta tādas partijas kā "Jaunais laiks", Tautas

3. attēls

Partiju atbalstīšana vēlēšanās

Avots: Zepa B., Šūpule I., Krastiņa L., Peņķe I., Krišāne J. Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija. Baltijas Sociālo zinātnu institūts, 2004. 52. lpp.

partiju, Zaļo un Zemnieku savienību, TB/LNNK, savukārt krievi un citu tau-tību pārstāvji – PCTVL un Tautas saskaņas partiju (3. attēls). Tādējādi politikā etniskie jautājumi ir publiskās politikas centrā, katrai etnisko lideru grupai cenšoties mobilizēt veletajus pēc etniskās piederības un papildus saasinot etniskos jautājumos.

Mediju analīze parāda, ka partijas joprojām turpina politisko konfrontāciju etnopolitikas jautājumos un nevis veicina, bet gan tieši kavē sabiedrības integrāciju, palielinot etnisko spriedzi sabiedrībā. Jāsecina, ka Latvijas gadījumā politiskās elites pārstāvji joprojām turpina ekspluatēt etnisko piederību, lai mobilizētu atbalstu savai grupai vēlešanās.

Savukārt fokusa grupu diskusijās paustais liecina, ka politisko spēku atbalsts atbilstīgi politiku etniskajai piederībai ir viena no etnisko attiecību veidošanas stratēģijām, īpaši tas attiecināms uz latviešu vidējo un vecāko paaudzi. Šīs stratēģijas mērķis ir krievvalodīgās kopienas izolēšana no valsts pārvaldes tel-pas, tādējādi sekmējot savai etniskajai grupai labvēligu etnopolitisko lēmumu pieņemšanu. Tas savukārt jāvērtē kā krievu valodā runājošās kopienas politisko līdzdalību bremzējošs faktors, kas veicina etniskās segregācijas un spriedzes attīstību:

“Mums, latviešiem, būtu jāņem piemērs no tiem pašiem krievvalodīgajiem un jābūt tikpat aktīviem. Vienkārši vēlešanās šeit vairs nebūtu tik svarīgi, vai novēlēt par Tautas partiju, par “Jauno laiku” vai par “Tērvzemei un Brīvībai”, bet vienkārši iet un novēlēt, lai procentuāli tas skaits būtu lielāks un likumdevēju institūcijās paliktu arvien mazāk un mazāk šo kreiso” (latvieši, vidējā un vecākā paaudze vecumā no 31 līdz 74 gadiem).

Dzīves kvalitātes kontekstā tas būtu uzskatāms par negatīvu rādītāju, jo partiju atbalsta polarizēšanās pēc etniskā principa, pirmkārt, aizvien pastiprina etniskās apdraudētības izjūtu un norobežošanos, otrkārt, rada situāciju, kad politisko diskusiju darba kārtībā dominē tikai etnopolitikas jautājumi, bet citiem jautājumiem tiek atvēlēts mazāk resursu – gan laika, gan finanšu izteiksmē; treškārt, strikti polarizētu vēlešanu gadījumā rodas grūtības izveidot un uzturēt izpildvaras un pārvaldes struktūras, ko apliecinā, piemēram, Rīgas domes vēlešanas. Minētais piemērs vērtējams arī kā resursu izšķiešana un neracionāla izmantošana, jo, tā kā politiskās partijas ir ļoti aizņemtas ar savas ietekmes saglabāšanu un nostiprināšanu kādā etniskā grupā, tām samazinās rīcībspēja saimniecisku jautājumu risināšanā.

Etniskās attiecības kā uzspiestā darba kārtība

Kā liecina fokusa grupu diskusiju rezultāti, abu sociolingvistisko grupu pārstāvji, raksturojot pašreizējo Latvijas sabiedrību un tajā valdošās problēmas, izvirza vienus un tos pašus centrālos tematus – sociālā noslāņošanās, sociāli ekonomiskās labklājības līmenis, ienākumi, iestāšanās Eiropas Savienībā, vides un pārtikas kvalitātes problēmas: „*Sabiedrība ir sadalījusies nabagajos un bagātajos, nevis latviešos un krievos, bet bagātajos un nabagajos. Šis sadalījums ir mūsu sabiedrībā visam pamatā*” (cittautieši, vidējā un vecākā paaudze).

Izmantojot kritiskā diskursa analīzes pieeju (KDA) tematu noteikšanā, fokusa grupu diskusiju analīze parāda, kuriem pētāmās problēmas aspektiem respondenti pievēršas un kurus ignorē, tādējādi ļaujot tos klasificēt pēc to nozīmīguma. Šeit jānorāda, ka etniskās attiecības un ar valsts etnopolitiku saistītie jautājumi netiek minēti starp lielākajām mūsdienu Latvijas sabiedrības problēmām un aktualitātēm. Cittautieši, raksturojot šodienas Latvijas sabiedrību, šādus tematus neattīsta vispār, un tikai vienā no latviešu fokusa grupām – latviešu vidējās un vecākās paaudzes grupā, raksturojot šodienas Latvijas sabiedrību, parādījās ar etnopolitiku un etniskajām attiecībām saistīti temati. Respondenti šajā kontekstā runāja par Latvijas politiķiem, pirmkārt, negatīvi un kritiski vērtējot visu politiku darbibu, otrkārt, negatīvi un kritiski runājot par opozīcijas jeb krieviski runājošās Latvijas iedzīvotāju daļas atbalstītajām partijām. Runājot par šo tematu, iezīmējās kritiskas attieksmes pret krievvalodīgo kopienu Latvijā.

Nevienā no jauniešu grupām respondenti, raksturojot pašreizējo sabiedrību, neminēja nekādas etnopolitiskās problēmas, tādēļ var secināt, ka etnopolitikas un etnisko attiecību jautājumi nav uzskatāmi par jauniešiem aktuāliem.

Gan fokusa grupu diskusiju rezultāti, gan mediju analīze rāda, ka etnopolitisko jautājumu atrašanās politiskajā interešu loka ir politiku un plašsaziņas līdzekļu nopelns, kuriem ir izdevīgi uzturēt Latvijas sabiedrībā etnisko pretendostātumu. Savā ziņā etniskā spriedze un diskusijas par etnopolitikas jautājumiem ir politiska un sociāla konstrukcija, tās ir uzspiestā darba kārtība, kuras divi galvenie veidotāji ir politiskā elite un plašsaziņas līdzekļi, jo etniskie aizspriedumi un bailes ir izdevīgs veids gan vēlētāju, gan pircēju piesaistīšanā.

Igaunijas sociologi, analizējot mediju diskursu pēc šīs valsts neatkarības atgūšanas, izdala trīs attīstības posmus (Kalmus, 2003). Pirmajam attīstības posmam raksturīga krasa polarizācija, kad mediji kultivēja etnisko neuzticēšanos,

Tabula

**Latvijas šodienas sabiedrību raksturojošie procesi un problēmas:
kvalitatīvo datu apkopojums**

Grupa	Galvenie jēdzieni (parādības, problēmas)	Retāk minētie jēdzieni (parādības, problēmas)
1. grupa – latvieši, jaunieši	Nauda (darbs, bezdarbs, vairākas darbavietas, inflācija, eiro), kredīti, veselība, uztura kvalitāte, Eiropas Savienība, politika, negācijas.	Dievs, mīlestība, divkopieu sabiedrība, sports kā sabiedrību vienojošs spēks, drošība uz ceļiem, straujš dzīves temps, jaunās tehnoloģijas, vides problēmas.
2. grupa – latvieši, vidējā un vecākā paaudze	Nauda, sabiedrības noslānošanās (trūcīgie un pārtīcīgie), Eiropas Savienība, eiro, politika, inflācija (cenu pieaugums), negatīvisms.	Jaunās tehnoloģijas, ģimeniskums, laiks (pārāk lēna virzība sociālā, ekonomiskā un politiskā progresā virzienā), bērni (valsts attieksme pret ģimenēm ar bērniem – zemi pabalsti u. tml.).
3. grupa – cittautieši, jaunieši	Eiropas Savienība, struktūrfondi, eiro, amerikanizācija, nabadzība, kapitālisms (nauda), uztura kvalitāte, bezdarbs, zems labklājības līmenis, sabiedrības noslānošanās.	Azartspēles, alkoholisms, ekoloģijas un vides problēmas, zema dzimstība.
4. grupa – cittautieši, vidējā un vecākā paaudze	Ģimene, reklāma, kredīti, sabiedrības noslānošanās, nauda, negācijas sabiedrībā, neticība valdībai (valstij).	Pārtikas kvalitāte, jaunatne (visatļautība), politika.

polarizētus priekšstatus un polarizētas identitātes. 90. gadu vidū Igaunijā pamazām izveidojās "klusējošās norobežošanās" jeb distances posms – savstarpēja vienaldzība un norobežošanās. Šajā laikā krievu attēlojums igaunu medijos kļuva aizvien neitrālāks, bet šobrīd tur vērojama pieaugoša tolerance un krievu minoritātes pieņemšana valstī. Latvijā analogu pētījumu līdz šim nav bijis, tomēr projekta "Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma

meklējumi” ietvaros veiktā mediju analīze (analizēti galvenie latviešu un krievu laikrakstu izdevumi 2004. gadā) liecina, ka, izmantojot Igaunijas mediju diskursa attīstības tipoloģizāciju, Latvijā pagaidām vēl ir vērojams etniskās polarizācijas un neuzticēšanās diskurss.

Nobeigums

Svarīgs dzīves kvalitātes aspekts ir cilvēka drošības izjūta, ko sniedz piede-ribas izjūta grupai, kas pozitīvi izceļas citu grupu vidū. Nereti šo pozitīvo pie-derību nodrošina etniskā identitāte. Taču plašie migrācijas procesi padomju laikā un sociāli ekonomiskās pārmaiņas pēdējo piecpadsmit gadu laikā ir krasī ietekmējušas arī sociolingvistisko grupu – latviešu un krievvalodīgo attiecību struktūru, kas vienlaikus var stimulēt arī diskriminējošu rīcību un apdraudē-juma izjūtas rašanos starp grupām.

Raksta uzdevums bija parādīt, ka valstī līdz šim īstenotā etnopolitika, kā arī plašsaziņas līdzekļos izplatītie diskursi turpina uzturēt apdraudētības izjūtu gan latviešu, gan citta tiešu vidū, kā dēļ pazeminās dzīves kvalitāte. Pirm-kārt, sabiedrības locekļos tiek uzturēta apdraudējuma izjūta, otrkārt, resursi politiskajā laukā tiek tērēti mazefektīvi, no vienas puses, novirzot tos no sa-biedrībai vitāli svarīgajām vajadzībām, tādējādi mazinot sabiedrisko labumu, bet, no otras puses, vairojot politiķiem varas saglabāšanai nepieciešamo poli-tisko kapitālu.

Galvenais iemesls tam, ka sabiedrībā tiek uzturēta apdraudētības izjūta, ir politisko partiju un plašsaziņas līdzekļu ieinteresētība mobilizēt atbalstu savai partijai vai medijam. Vienlaikus fokusa grupu diskusijas parāda, ka etnopoliti-skās aktualitātes un no tām izrietošais attieksmu konflikts latviešu un citta tiešu starpā ir māksligi uzspiests. Tā kā katrās nākamajās vēlēšanās aizvien palielinās etniskā balsojuma iezīmes, tas ir uzskatāms par draudu vai vismaz negatīvu faktoru dzīves kvalitātei, jo pastiprina etniskās apdraudētības izjūtu un norobežošanos, kā arī samazina indivīdu rīcībspēju ietekmēt politiskās partijas un iesaistīties politiskajā diskursā, jo liela daļa jautājumu tiek pakār-tota etniskajiem apsvērumiem. Kopumā mazinās resursi un tiek ierobežota publiskā telpa citām aktualitātēm, tiek mazināta partiju rīcībspēja pārvaldes un izpildinstīciju izveidē un darbības nodrošināšanā, kā arī saimniecisku jautājumu risināšanā.

Atsauces un piezīmes

¹ Ērtības labad turpmāk tekstā šī grupa tiks apzīmēta kā "cittautieši", bet šā raksta kontekstā ar to tiks saprasti tikai un vienīgi Latvijas iedzīvotāji, kuriem dzimtā ir krievu valoda.

² Šajā gadījumā vairāku metožu izmantojums ir ļoti nozīmīgs, jo paver triangulācijas iespējas un paaugstina pētijuma rezultātu ticamību un atbilstību. Izmantotie aptaujas dati nodrošina reprezentatīvu pārstāvniecību gan Latvijā dzīvojošo latviešu, gan cittautiešu vidū. Kopējais izlases lielums – 1000 respondentu, no kuriem 500 – latvieši un 500 – cittautieši. Aptaujas laiks: 2004. gada marts–aprīlis.

Fokusa grupu diskusiju dati izmantoti, lai raksturotu latviešu un cittautiešu skatījumu uz Latvijas sabiedrību šodien un nākotnē, raugoties no starpetnisko attiecību, to veidošanas un turpmākās attīstības perspektīvas. Kopumā tika veiktas četras fokusa grupu diskusijas (respondentu atlasē tika ievērotas vecuma, dzimuma un pilsonības kvotas – cittautiešu grupās):

1. grupa – latvieši, jaunieši vecumā no 18 līdz 30 gadiem;
2. grupa – latvieši, vidējā un vecākā paaudze vecumā no 31 līdz 74 gadiem;
3. grupa – cittautieši, kuriem dzimtā valoda ir krievu, jaunieši vecumā no 18 līdz 30 gadiem;
4. grupa – cittautieši, kuru dzimtā valoda ir krievu, vecumā no 31 līdz 74 gadiem.

Diskusiju norises laiks: 2004. gada septembris–oktobris.

³ Valoda. Pētijuma rezultāti. BISS, 2004.

⁴ Turpat.

⁵ Kalmus V. Is Interethnic Integration Possible in Estonia?: Ethno-political Discourse of Two Ethnic Groups // Discourse & Society. London: Sage Publications, 2003. Vol. 14, No. 6. P. 667–697.

⁶ Hewstone M. Intergroup Bias (Social Prejudice) // Annual Review of Psychology. 2002.

⁷ Salīdzinošs pētijums par Latvijas iedzīvotāju valodu lietošanas, zināšanu un valodu vides īpatnībām (1996–2004). Baltijas Sociālo zinātņu institūts. 2004. gada dati.

⁸ Turpat.

⁹ Blumer H. Race Prejudice as a Sense of Group Position // Pacific Sociological Review. 1958. No. 1.

¹⁰ Etniskās norobežošanās indekss norāda uz respondenta attieksmi pret citu tautību vai reliģisko grupu cilvēkiem. Tāja apkopotas atbildes uz sešiem jautājumiem, kuros respondenti pauða savu attieksmi atbilstīgi Laiķera skalai (pilnīgi piekrīt, drīzāk piekrīt, drīzāk nepiekrit, pilnīgi nepiekrit) pret šādiem izteikumiem:

1. Citu tautību cilvēkiem pilnībā nevar uzticēties.
2. Musulmaņu uzskati un paražas Latvijas iedzīvotājiem var būt bīstami.
3. Nav iespējams īsti izprast citu tautību cilvēkus.
4. Es negribētu, lai Latvija sāk dzīvot daudz cilvēku no citām valstīm.
5. Citu tautību cilvēki ar atšķirīgām tradīcijām un paražām nevar būt īsti Latvijas iedzīvotāji pat tad, ja viņi šeit dzīvo daudzus gadus.

6. Būtu labāk, ja katras tautības cilvēki dzīvotu savā valstī.

Izvēloties jautājumus, ko ietvert indeksā, tika ņemta vērā katras pazīmes dispersija, pazīmju savstarpejā korelācija, kā arī katras pazīmes korelācija ar summēto indeksa vērtību.

Kronbaha alfa – 0,65 (atbilstības rādītājs, kas mēra ietverto izteikumu savstarpejo saistību pakāpi robežas no 0 līdz 1; jo rādītājs lielaks – jo ciešāka saistība).

¹¹ Etniskās saskarsmes indekss dod priekšstatu par to, cik liela ir respondentu pieredze, kontaktējoties ar citu tautību cilvēkiem. Indeksā apvienotas atbildes uz sešiem jautājumiem (pēdējo divu jautājumu atbildes tika pārkodētas kā dihotomiskas pazīmes atbilstīgi respondentu tautibai – ir vai nav citu tautību cilvēki ģimenē un draugu lokā):

1. Vai Jūs personiski pazīstat kādu muslimani?
2. Vai Jūs personiski pazīstat kādu afrikāni?
3. Vai Jūs personiski pazīstat kādu čigānu?
4. Vai Jūs kādreiz esat uzturējies ārpus Latvijas ilgāku laiku (vismaz mēnesi)?
5. Kādas tautības cilvēki ir Jūsu ģimenē (to cilvēku vidū, ar kuriem Jūs dzīvojat kopā)?
(Latvieši, krievi, citi.)
6. Kādas tautības cilvēki ir Jūsu draugu vidū? (Latvieši, krievi, citi.)

Kronbaha alfa – 0,43.

Literatūra

- Aklaev A. R. Democratization and Ethnic Peace. Patterns of Ethnopolitical Crisis Management in Post-Soviet Settings. England: Ashgate Publishing Ltd., 1999.
- Allport G. The Nature of Prejudice. Cambridge: Addison-Wesley, 1954/1979.
- Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso Books, 1983.
- Apine I., Dribins L., Jansons A., Vēbers E., Volkovs V., Zankovska S. Etnopolitika Latvijā. R.: Elpa, 2001.
- Berry J. W. Finding Identity: Separation, Integration, Assimilation, or Marginality? // Driedger L. (ed.). Ethnic Canada. Toronto: Copp, Clark & Pittman, 1987. P. 223–239.
- Blumer H. Race Prejudice as a Sense of Group Position // Pacific Sociological Review. 1958. No. 1.
- Bolger C. Conflict Resolution Strategies. 2003. <http://www.cathybolger.com/conflict.html>. Date of visit: 10.12.2004.
- Bourhis R. Y., Sachdev I., Gagnon A. Intergroup Research with the Tajfel Matrices: Methodological Notes // Zanna M. P. and Olson J. M. (eds). The Psychology of Prejudice: The Ontario Symposium. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1994. P. 209–232.
- Brass P. R. (ed.). Ethnic Groups and the State. Totowa, NJ: Barnes and Noble Books, 1985.
- Brown M. Causes and Implications of Ethnic Conflict // M. Brown (ed.). Ethnic Conflict and International Security. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993. P. 3–27.

- Deutsch M.* Theoretical Perspectives on Conflict and Conflict Resolution // Sandole D. J., Sandole-Staroste I. (eds). Conflict Management and Power Sharing: Interpersonal to International. New York: New York University Press, 1987.
- Van Dijk T. A.* Ideology and Discourse. A multidisciplinary introduction. <http://www.discourse-in-society.org/ideo-dis2.htm>, English version of an internet course for the Universitat Oberta de Catalunya (UOC). 2000. July // <http://www.discourse-in-society.org/teun.html>.
- Van Dijk T. A.* The Principles of Critical Discourse Analysis // Discourse and Society. London: Sage, 1993. Vol. 4, No. 2. P. 249–283.
- Van Dijk T. A., Ting-Toomey S., Smitherman G., Troutman D.* Discourse, Ethnicity, Culture and Racism // Van Dijk T. A. (ed.). Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. London: Sage, 1997. Vol. 2. P. 144–180.
- Esman M. J.* Ethnic Politics. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994.
- Esses V. M.* Intergroup Competition and Attitudes Toward Immigrants and Immigration: An Instrumental Model of Group Conflict // Journal of Social Issues. 1998. Winter.
- Fairclough N.* Analyzing Discourse. Textual Analysis for Social Research. New York: Routledge, 2003.
- Gardels N.* Two Concepts of Nationalism: An Interview with Isaiah Berlin // New York Review of Books. 1991. 21 November. P. 19.
- Geertz C.* The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States // Geertz C. (ed.). Old Societies and New States. Glencoe, IL: The Free Press, 1963.
- Hofstede G.* Cultural Predictions of National Negotiations Styles // Mautner-Markhof F. (ed.). Processes of International Negotiations. Westview: Boulder, 1989. P. 193–201.
- Horowitz D.* Ethnic Groups in Conflict. Berkeley, CA: University of California Press, 1985.
- Human Development Report 1994. New Dimensions of Human Security: United Nations Development Programme 1994.* New York: Oxford University Press, 1994.
- Kalmus V.* Is Interethnic Integration Possible in Estonia?: Ethno-political Discourse of Two Ethnic Groups // Discourse and Society. London: Sage Publications, 2003. Vol. 14. No. 6. P. 667–697.
- Karklins R.* Theories of National Integration and Developments in Latvia // Integrācija un etnopolitika / Vēbers E. (red.). R.: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2000.
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību. Cilvēkdrošība. 2002/2003. R.: UNDP Latvija, 2003.
- Nelde P. H.* Language Conflict // Handbook of Sociolinguistics/ Ed. Coulmas F. Blackwell Publishers, 1998.
- Nelde P. H.* Language Contact Means Language Conflict // Journal of Multilingual and Multicultural Development. 1986. Vol. 8. P. 33–42.
- Posen B. R.* The Security Dilemma and Ethnic Conflict // Brown M. (ed.). Ethnic Conflict and International Security. Princeton: Princeton University, 1993.
- Rothschild J.* Ethnopolitics: A Conceptual Framework. New York: Columbia University Press, 1982.
- Smits E. D.* Nacionālā identitāte. R.: AGB, 2002.

---

372 INESE ŠŪPULE, BRIGITA ZEPA

- Tajfel H. Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations. London: Academic Press, 1978.
- Tajfel H., Turner J. C. The Social Identity Theory of Intergroup Behaviour // Worchel S., Austin W. G. (eds.). Psychology of Intergroup Relations. Chicago: Nelson-Hall, 1986.
- Taylor D. M. Emerging Themes // Diversity with Justice and Harmony: A Social Psychological Analysis. Ed. Donald M. Taylor. 1996. http://canada.metropolis.net/research-policy/litreviews/tylr_rev/tylr_rev-01.html. (24.01.06.)
- Taylor D. M., Moghaddam F. M. Theories of Intergroup Relations – International Social Psychological Perspectives (second edition). Westport, Connecticut: Praeger, 1994.
- Valoda. Pētijums. 1996–2004. Baltic Institute of Social Sciences, 2004.
- Winn N. European Crises Management in the 1980s. Dartmouth: Aldershot, 1996.
- Wodak R., Meyer M. (ed.). Methods of Critical Discourse Analysis. London: Sage Publications, 2001.
- Zepa B., Kļave E., Jeruma L., Krišāne J. Cittautiešu jauniešu integrācija Latvijas sabiedrībā izglītības reformas kontekstā. R.: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 2004.
- Zepa B., Šūpule I., Kļave E., Krastiņa L., Krišāne J. Etniskā spriedze Latvijā un konflikta risinājuma meklējumi. R.: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 2005.
- Zepa B., Šūpule I., Krastiņa L., Peņķe I., Krišāne J. Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija. R.: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 2004.

Ivars Austers

Risks dzīves kvalitātes vārdā

Dzīves kvalitāte ir koncepts, ar kura palīdzību pētnieki cenšas saprast, kā cilvēks vērtē, cik labu vai sliktu dzīvi viņš dzīvo. Līdzās objektīvajiem valsts makroekonomiskajiem, politiskajiem un kultūras rādītājiem pētījumos ne mazāka uzmanība tiek pievērsta cilvēku vērtējumiem par to, cik laba un kā vērta ir dzīve. Objektīvie valsts, pilsētu, novadu un ciemu rādītāji šādā izpratnē kalpo par kontekstu cilvēku savas dzīves kvalitātes vērtējumam (pētījums Quality of Life in Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2003).

Risks ir ikdienas valodā un domāšanā bieži lietots jēdziens, kas ietekmē lēmumu pieņemšanu. Cilvēkiem patīk teikt, ka sagaidāmais vai iecerētais pasažums ir pārāk riskants, lai to uzsāktu vai tajā iesaistītos (uzņēmējdarbības sākšana, došanās mācīties uz ārzemēm, inovatīvu risinājumu ieviešana uzņēmējdarbībā, darba mainīšana vai nemainīšana un Latvijas mūsdienu situācijā īpaši svarīgs jautājums: kur meklēt jauno darbu – tepat, mūsu valstī, vai ārzemēs). Vai otrādi – ir lietas, kas šķiet pārāk riskantas un draudīgas, un tāpēc cilvēki gluži pretēji pieņem lēmumus rīkoties (apdrošina savu veselību un īpašumus, protestē pret industriālas attīstības projektiem, jaunu tehnoloģiju izmantošanu dažādās dzīves jomās).

Tradicionāli riska uztveres un apzināšanas pētījumi ir tikuši veikti dažādos analīzes līmenos.

1. Kā dažādas sociālās grupas definē un saprot riska jēdzienu – šos jautājumus aplūko pētījumi sociālo priekšstatu paradigmā (Joffe, 2003).
2. Kā dažādi sociālpolitiskie un individuālo atšķirību faktori ietekmē riska uztveri (piemēram, Finucane, Slovic et al., 2000). Tā, piemēram, minētajā pētījumā tika konstatēts, ka vīrieši vienu to pašu riska veidu uztver kā mazāk draudošu nekā sievietes.

3. Kā kognitīvās funkcionēšanas līmenī cilvēks var būt neobjektīvs riska vērtējumos (piemēram, tā sauktā optimistiskā neobjektivitāte – cilvēks tic, ka sliktais ar viņu var notikt mazākā mērā nekā ar citiem (Weinstein, 1982), vai arī pārvērtē reti sastopamu parādību iespējamības pakāpi; Plous, 1993).

Šajā rakstā Latvijas situācija mazāk tiks analizēta otrās un trešās pētījumu tradīcijas ietvaros. Tā uzdevums ir saprast riska jēdzienu vietu, nozīmi un **netiešu (nezinātnisku) riska definīciju** cilvēku ikdienas sapratnē un lietojumā. Raksta tapšanā tika izmantoti dzīves kvalitātes aptaujas (2005) ietvaros savāktie dati, kuri ļāva noskaidrot, kādā veidā Latvijas iedzīvotāji saprot risku (tas ir, ar kādām sociālās un ekonomiskās darbības formām viņi saista par riskantu dēvējamu uzvedību). Otrs raksta uzdevums ir parādīt, kā gatavība uzņemties risku ir saistīta ar dažādiem cilvēku dzīves kvalitātes indikatoriem – uzzīmēt sociālo un psiholoģisko portretu mūsdienu Latvijas iedzīvotājam, kas gatavs uzņemties risku.

Risks *per se* dabā nav atrodams – tas ir jēdziens, ko konkrētām vajadzībām atšķirīgos veidos lieto gan nozaru eksperti, gan nespeciālisti. Kopīgais, ko šādās dažādu sociālo grupu definīcijās varam atrast, ir – “briesmas, ar ko draud nākotne” (Joffe, 2003, 56). Tātad šis nav gadījums, kurā būtu iespējama atsaukšanās uz zinātniekiem vai ekspertiem, viņu vidū pastāvošo domstarpību un nevienprātības dēļ. Tas ir, jau atbildes uz jautājumu “kas ir zinātnē?” un “kas ir zinātnisks?” var būt visai atšķirīgas. Ja šajā jautājumā nav vērojama vienprātība pašu zinātnieku vidū, tad vēl lielāka viedokļu daudzveidība sagaidāma sabiedrībā kopumā. Cilvēki savās ikdienas sarunās bieži izmanto zinātnē radītus jēdzienus vai pētītās parādības (piemēram, globālā sasilšana, klonēšana, depresija). Tas, kā cilvēki ikdienā izprot un izmanto šos un citus jēdzienus un parādības, var būtiski atšķirties no ekspertu izpratnes. Bet tieši cilvēku ikdienas domāšana un izpratne, nevis nozares zinātāju viedoklis bieži var noteikt sabiedrībai svarīgu jautājumu risināšanu.

Franču psihologa Serža Moskoviči sociālo priekšstatu teorija sniedz iespējas veselā saprāta “teoriju” (tostarp – par risku) pētījumiem. Sociālie priekšstati tiek saprasti kā vērtību, ideju un kolektīvi praktizēto domāšanas un spriešanas formu kopums, kurš ļauj cilvēkiem saprast, strukturēt un komunicēt pasaule notiekošo, vajadzības gadījumā pieņemt lēmumus (Moscovici, 1984, sk. arī Reņģe, Austers, 2003). Sociālie priekšstati ir kognitīvas sistēmas ar savu loģiku un dažkārt arī valodu. Tie nav vienkārši “uzskati par”, “tēli” vai “attieksmes

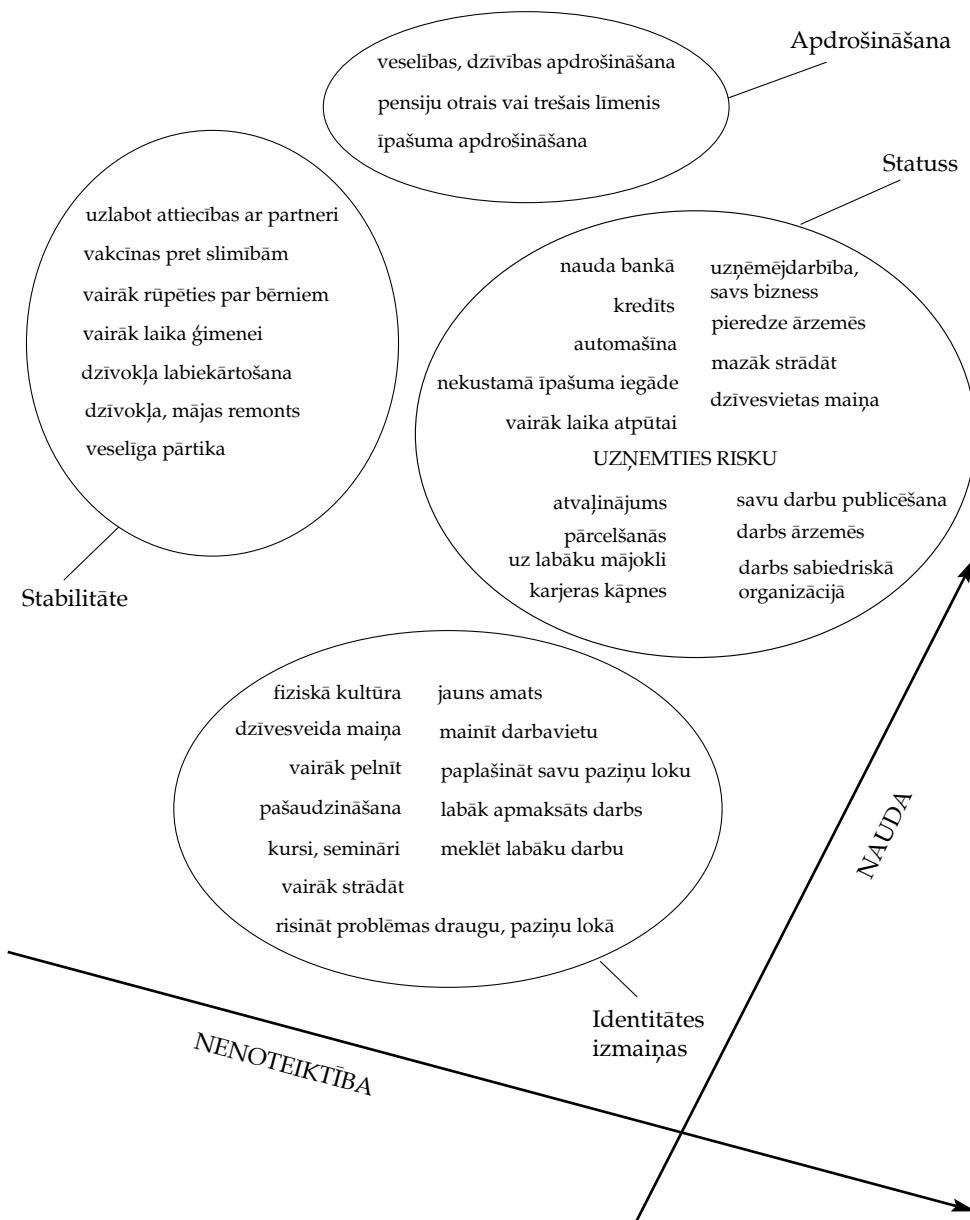
pret”, bet gan “teorijas” un zināšanu “nozares”, kas ļauj saprast, prognozēt un organizēt realitāti. Sociālie priekšstati var būt gan kopēji kādai tautībai vai nācijai, gan arī atšķirīgas zināšanu struktūras, kuras ir kopējas kādām mazākam grupām. Šie priekšstati ir preskriptīvi, tie nosaka cilvēku uzvedību un kognitīvās darbības. Cilvēki bieži vien dēvē šos priekšstatus par “veselo saprātu”, jo neapzinās šo determinētību, tas ir, pieņem tos par pašsaprotamiem un uztver nekritiski.

Lai saprastu, kādi ir Latvijas iedzīvotāju sociālie priekšstati par risku, ar novietošanas daudzdimensiju analīzes (*multidimensional scaling*) metodes palīdzību tika analizētas respondentu atbildes uz jautājumu “Ko Jūs esat darījis pēdējā gada laikā vai plānojat darīt no zemāk minētā, lai uzlabotu savu dzīvi?” (sk. 1. attēlu). Respondentiem bija jāatbild par 39 iespējamām darbībām (“Ir vakcinējies/plāno vakcinēties pret slimībām”, “Ir meklējis/plāno meklēt labāku darbu” vai “Ir uzņēmies/plāno uzņemties risku”). Novietošanas daudzdimensiju matemātiskās analīzes metode ļauj novietot katru atsevišķo elementu (šajā gadījumā – katru aptaujas respondentiem piedāvāto darbību) daudzdimensiju (šajā gadījumā – divu dimensiju) telpā. Attālumi starp punktiem norāda, cik liela ir iespēja, ka respondents ir veicis vairākas darbības. Jo biežāk cilvēki vienlaikus teikuši, ka ir darījuši/gatavojas veikt kādas no uzskaitītajām darbībām, jo tuvāk šīs darbības attēlotas divdimensiju attēlā.

Interpretējot 1. attēlā redzamo “darbību karti”, iespējams izdarīt secinājumus, kādas darbības “iet roku rokā”, tas ir, pētījuma vajadzībām atbildēt uz jautājumu par to, kādas darbības cilvēki uzskata par riskantām. Visas darbības sagrupējās četrās grupās – katrai no tām raksturīgs kas īpašs: vai nu darbības, kas saistītas ar statusu (tajās ietilpst arī riska uzņemšanās), vai apdrošināšanas darbības, vai darbības, kas vērstas uz dzīves stabilitātes stiprināšanu, vai arī darbības, kuru sekas ir identitātes izmaiņas. Grupā “Statuss”, kurā atrodama riska uzņemšanās, ietilpst arī darbības, kas raksturīgas augstai ekonomiskajai aktivitātei (nauda bankā, kredīts, uzņēmejdarbība un savs bizness), dzīves apstākļu un sociālā statusa uzlabošanai (jauna mājokļa iegāde, automašīnas iegāde), atpūta, kāpšana pa karjeras kāpnēm un jaunas pieredzes gūšana. Darbs ārzemēs, kas arī ietilpst statusa grupā, dažādiem cilvēkiem var būt ar dažādu nozīmi, bet visiem tas nozīmē sava sociālā un ekonomiskā statusa uzlabošanu. Attēlu interpretējot, svarīgi atcerēties, ka aptaujas respondentiem bija iespēja ne tikai atbildēt, ka katra no uzskaitītajām darbībām jau veikta, bet arī, ka cilvēki par tām domā, gatavojas tās veikt tuvākā vai tālākā nākotnē. Tas

1. attēls

**Atbilžu uz jautājumu "Ko Jūs esat darījis pēdējā gada laikā
vai plānojat darīt no zemāk minētā, lai uzlabotu savu dzīvi?"
novietošanas daudzdimensiju telpā analīzes rezultāti**

nozīmē, ka, ja cilvēks ir ņēmis kredītu vai iegādājies jaunu dzīvokli (kas parasti nozīmē abas lietas vienlaikus), tad viņš (-a) uzskata, ka ir riskējis, ja viņš (-a) domā par kredīta ņemšanu (dzīvokļa iegādi), tad visticamāk viņš (-a) uzskata, ka šī rīcība būs riskanta. Grupā "Apdrošināšana" ietilpst nākotnes nodrošināšana, iespējamā riska¹ mazināšanai jau šodien veicot attiecīgas darbības. Grupā "Stabilitāte" ietilpst darbības, kas saistītas ar veselības, attiecību un dzīves telpas (mājas, dzīvokļa) uzlabošanu. Savukārt grupā "Identitātes izmaiņas" ietilpst labākas nodarbošanās un darbavietas meklēšana, sevis izglītošana un draugu loka maiņa. Lai labāk raksturotu šīs darbību grupas, iespējams izmantot divas dimensijas (kas attēlā iezīmētas kā bultas). Viena dimensija ir "Nenoteiktība" – ja attēlā analizējam visas darbības, tad tām, kas atrodas vairāk šīs dimensijas (bultas) norādītajā virzienā (tas ir, "Statuss" un "Identitātes izmaiņas"), raksturīga lielāka nenoteiktība, neskaidrība un šaubas par nākotni, ja tiek pieņemts lēmums rīkoties, lai sasniegtu šo grupu mērķus (piemēram, doties darbā uz ārzemēm vai meklēt labāku darbu). Otra dimensija, ar kuras palīdzību iespējams labāk saprast 1. attēlu, ir "Nauda" – jo tuvāk darbība atrodas šīs dimensijas (bultas) norādītajam virzienam, jo lielākā mērā darbības ir saistītas ar naudu (kredīts, alga vai ikmēneša maksājumi pensiju fondā). Riska uzņemšanās (kā sociālais priekšstats) nozīmē, ka darbība ir ar naudu saistīta un ka tā ir asociēta ar nenoteiktību un nākotnes neskaidrību.

Respondentiem, atbildot uz jautājumu bloku "Ko Jūs esat darijis pēdējā gada laikā vai plānojat darīt no zemāk minētā, lai uzlabotu savu dzīvi?", viena no atbildēm (sk. arī iepriekš) bija "Ir uzņēmies (plāno uzņemties) risku" ("Esmu darijis pēdējā gada laikā", "Plānoju darīt tuvākajā laikā", "Plānoju darīt tālākā nākotnē" un "Neesmu darijis un neplānoju"). Balstoties uz šīm atbildēm, respondenti tika sadalīti divās grupās: tie, kam piemīt tendence uzņemties risku (tas ir, tie cilvēki, kas vai nu ir uzņēmušies, vai plāno uzņemties risku tuvākā vai tālākā nākotnē – kopā 239 cilvēki no 1020 aptaujātajiem, kas ir 30,4%), un tie, kam nepiemiņt tendence uzņemties risku (nav uzņēmušies un arī neplāno ne tuvākā, ne tālākā nākotnē – kopā 548 cilvēki, kas ir 69,6%). Analīzē netika iekļauti tie respondenti, kuriem vai nu bija grūti atbildēt uz šo jautājumu, vai kuri uzskatīja, ka uz viņiem šis jautājums neatiecas.

Pirmkārt, rezultāti rāda, ka vīriešu vidū salīdzinājumā ar sievietēm gatavība uzņemties risku ir biežāk sastopama (sk. 1. tabulu, atšķirības starp dzimumiem – statistiski nozīmīgas²).

1. tabula

Tendences uzņemties risku un dzimumu krostabulācija

		Dzimums	
		Vīrietis	Sieviete
Tendence uzņemties risku	Nav	43,4%	56,6%
	Ir	56,1%	43,9%
Kopā		47,3%	52,7%

Otrkārt, atšķirās gatavība riskēt Latvijas reģionos. Kā redzams 2. tabulā, vislielākais to cilvēku īpatsvars, kuriem piemīt tendence uzņemties risku, rodams Zemgalē (42,1%), kamēr Latgalē tas ir viszemākais starp reģioniem (24,4%). Riga un Vidzeme šajā ziņā ir līdzīgas, attiecīgi 29,4 un 31,7 procenti.

2. tabula

Tendences uzņemties risku un reģionu krostabulācija

		Reģions				
		Rīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
Tendence uzņemties risku	Nav	70,6%	68,3%	74,4%	57,9%	75,6%
	Ir	29,4%	31,7%	25,6%	42,1%	24,4%

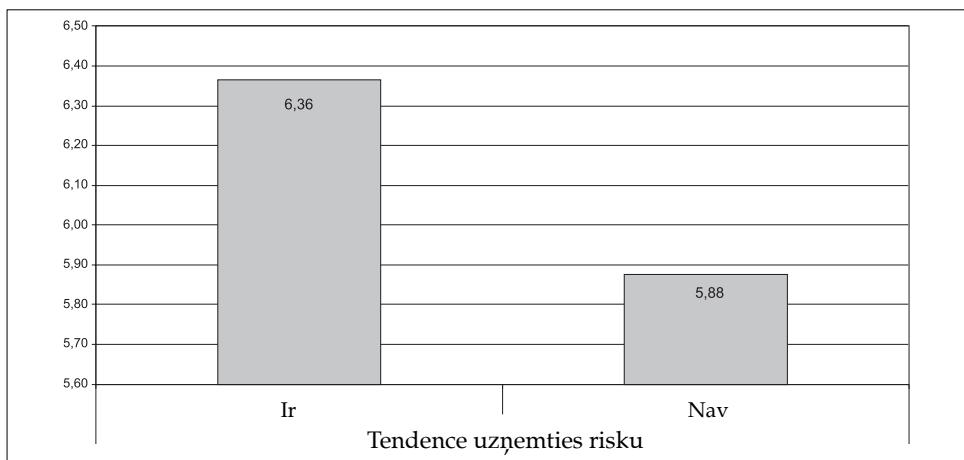
Kā cilvēki, kuri ir gatavi uzņemties risku, domā par sevi un savu dzīvi

Pirmkārt, un tas ir ļoti svarīgi dzīves kvalitātes aspektā, tie cilvēki, kuriem piemīt tendence uzņemties risku, savas dzīves apmierinātības pašvērtējumā ir pozitīvāki par tiem, kam tendence uzņemties risku nepiemīt (sk. 2. attēlu).

Otrkārt, tie cilvēki, kuriem piemīt tendence uzņemties risku (un kopumā būt apmierinātākiem ar dzīvi), ir lielākā mērā apmierināti arī ar algu pamatdarbā, saviem ienākumiem, savu un ģimenes materiālo labklājību, savu veselību un uzņēmējdarbības iespējām dzīvesvietā. Daļa šo vērtējumu varētu tikt uzskatīta par objektīvu savas dzīves vērtējumu – piemēram, cilvēki, kuri ir

2. attēls

Atbildes uz jautājumu par apmierinātību ar savu pašreizējo dzīvi aritmētiskie vidējie atkarībā no respondentu tendences uzņemties risku

gatavi riskēt, ne tikai subjektīvi ir apmierināti ar savu veselību, bet arī, atbildot uz konkrētiem jautājumiem par veselības stāvokli, apgalvo, ka retāk nopietni slimos. Rezultāti parāda arī atšķirības ģimenes vidējos ienākumos mēnesī: cilvēkiem, kam piemīt tendence uzņemties risku, atbilstoši aritmētiskais vidējais ir 122,68 lati, kamēr cilvēkiem, kam šī tendence nepiemīt, atbilstoši aritmētiskais vidējais ir 102,01 lats. (Protams, iespējams arī, ka gatavība uzņemties risku atspoguļo šo cilvēku optimismu vai vēlmi izskatīties labāk citu acīs, iespējams, pārvērtēt citu ģimenes locekļu devumu kopīgajā ienākumu summā – respondentu deklarētās summas automātiski nenozīmē lielāku algu vai ienākumus. Šādā aspektā anketā jautājumi netika uzdoti.) Taču, ja runā par uzņēmējdarbības iespējām dzīvesvietā (kam vajadzētu objektīvi korelēt ar ienākumu līmeni), ko arī kā labākas vērtē cilvēki, kam piemīt tendence uzņemties risku, tad parveras cita aina. Kā jau iepriekš tika minēts, vislielākā proporcija cilvēkiem, kas gatavi riskēt, atrodama Zemgalē, bet Zemgale pašreizejā Latvijā nav uzskatāma par reģionu ar objektīvi labākajām uzņēmējdarbības iespējām (Zobena, 2005). Zemgalē ir novērojams otrs zemākais kopprodukts uz vienu iedzīvotāju, arī ES struktūrfondu finansējuma ziņā uz 1000 cilvēkiem Zemgale atpaliek no Kurzemes un Vidzemes reģioniem, kur riskētgatavo cilvēku proporcija ir mazāka.

Kopā ņemot, šādi rezultāti mudina domāt, ka gatavībai uzņemties risku ir vairāk subjektīva daba, nav nepieciešama "labāka" dzīves telpa, lai cilvēki

būtu gatavi iesaistīties pasākumos ar zināmu neskaidrības daļu izredžu ziņā. Kā jau “Pārskatā par tautas attīstību” konstatēts, Zemgale, kur lielākās iespējas atrast cilvēkus, kas gatavi riskēt, ir arī pēc vairuma kritēriju objektīvi siltākā sociāli ekonomiskā situācijā (gan ne vienmēr pēdējā vietā Latvijā). Šim apgalvojumam par labu runā arī aptaujas respondentu atbildes uz jautājumiem par iespējām pārvaldīt dažādas savas dzīves jomas. Tas ir, cilvēki, kuriem piemīt tendence uzņemties risku, uzskata, ka labāk spēj ietekmēt dažādas savas dzīves jomas (sk. 3. tabulu). Vienīgā joma, kur šo cilvēku vērtējums neatšķirās no grupas, kam nepiemiņt tendence uzņemties risku, bija spēja ietekmēt laika daudzumu, ko veltīt savai ģimenei.

3. tabula

**Atbilžu uz jautājumiem par iespēju ietekmēt dažādas savas dzīves jomas
aritmētiskie vidējie un standartnovirzes atkarībā no respondentu
tendences uzņemties risku**

Cik lielā vai mazā mērā Jūs personiski varat ietekmēt šādas savas dzīves jomas? (mazāka skaitliskā vērtība norāda uz lielāku iespēju)	Tendence uzņemties risku (respondentu grupa)	Aritmētiskais vidējais	Standartnovirze
Savu situāciju darba tirgū*	Ir	2,32	0,92
	Nav	1,72	0,81
Algu pamatdarbā*	Ir	2,04	0,86
	Nav	1,54	0,72
Darba vidi un apstākļus pamatdarbā*	Ir	2,15	0,85
	Nav	1,72	0,80
Savus ienākumus*	Ir	2,36	0,83
	Nav	1,86	0,77
Savu, ģimenes materiālo labklājību*	Ir	2,50	0,77
	Nav	2,06	0,77
Savu profesionālās kvalifikācijas līmeni*	Ir	2,87	0,71
	Nav	2,36	0,92
Savu izglītības līmeni*	Ir	2,92	0,81
	Nav	2,35	0,95
Savu veselību*	Ir	2,72	0,79
	Nav	2,43	0,78
Savu dzīvokli, mājokli*	Ir	2,80	0,73
	Nav	2,58	0,76
Dzīves vidi Jūsu pilsētā, pagastā, ciemā*	Ir	1,87	0,70
	Nav	1,65	0,67

Darba iespējas Jūsu dzīvesvietā*	Ir	1,63	0,68
Uzņēmēdarbības iespējas Jūsu dzīvesvietā*	Nav	1,38	0,64
	Ir	1,67	0,73
	Nav	1,32	0,59
Drošību Jūsu dzīvesvietā*	Ir	1,79	0,75
	Nav	1,48	0,66
Sabiedrības integrāciju, vienlīdzīgas iespējas Jūsu dzīvesvietā*	Ir	1,79	0,70
	Nav	1,46	0,63
Ekoloģisko situāciju Jūsu dzīvesvietā*	Ir	1,93	0,79
Savu ģimenes dzīvi*	Nav	1,68	0,75
	Ir	3,03	0,75
	Nav	2,77	0,78
Atbalstu un drošību, ko Jūs saņem at radiem, draugiem, kolēgiem*	Ir	2,67	0,78
	Nav	2,48	0,86
Atbalstu un drošību, ko Jūs pats sniedz at radiem, draugiem, kolēgiem*	Ir	2,98	0,70
	Nav	2,79	0,77
Laika daudzumu, ko varat veltīt ģimenei	Ir	2,89	0,71
Laika daudzumu, ko varat veltīt personiski sev*	Nav	2,78	0,69
	Ir	2,92	0,74
	Nav	2,79	0,73

* Atšķirības starp grupām statistiski nozīmīgas, $p<0,05$.

Secinājumi

1. Rakstā, izmantojot pieejamos datus, nav pierādīts, ka, tikai sākot riskēt (vai tikai esot gataviem to darīt), uzlabosies cilvēku subjektīvā dzīves kvalitāte. Jāpatur prātā iespēja, ka cēloņsakarība var būt arī pretēja – cilvēki, kas ir veikuši ar dzīves uzlabošanu saistītas un par riskantām uzskatītām darbībām, pēc šīm pārmaiņām izdara secinājumu par riska uzņemšanos ("Jā, es paņēmu kredītu, laikam taču esmu riskējis"). Divu lielumu korelācija nenorāda uz cēloņsakarību virzienu – iespējams, ka laimīgāki cilvēki ir gatavāki uzņemties risku. Par labu hipotēzei, ka dzīves kvalitātes uzlabojumiem seko gatavība uzņemties risku, runā psiholoģijā jau sen aprakstītā pozitīva iznākuma neobjektivitāte (*positivity outcome bias*, Rosehan, Messick, 1966). Cilvēki labākā noskaņojumā iespējamos draudus vērtē kā mazāk iespējamus. Taču ar visām šīm metodoloģiskajām un interpretatīvajām matu

skaldišanām tomēr ir skaidrs: cilvēki, kuri ir gatavi riskēt, ir apmierinātāki ar savu dzīvi. Un tas ir ļoti nozīmīgs secinājums.

2. Lai kura hipotēze arī izrādītos patiesāka, šā pētījuma rezultāti liecina, ka gatavība uzņemties risku pati par sevi var kalpot par indikatoru dzīves kvalitātei – tie cilvēki, kuriem piemīt tendence uzņemties risku, savas dzīves apmierinātības pašvērtējumā ir pozitīvāki par tiem, kam šāda tendence nepiemīt. Cilvēki, kuriem piemīt tendence uzņemties risku, savas dzīves apmierinātības pašvērtējumā ir ne tikai pozitīvāki par tiem, kam tendence uzņemties risku nepiemīt, bet arī uzskata, ka labāk spēj ietekmēt dažādas savas dzīves jomas.

Piezīmes

- ¹ Vārds "risks" anketas jautājumos dzīves uzlabošanas kontekstā parādījās tikai vienu reizi, šajā teikumā tas apzīmē pētnieka interpretāciju par darbibu grupu.
- ² Šeit un turpmāk par statistiski nozīmīgām atšķirībām tiek runāts, ja attiecīgā secinošās statistikas parametra $p < 0,05$. Turpmāk tekstā vārds "atšķirības" tiek lietots kā sinonīms terminam "statistiski nozīmīgas atšķirības".

Literatūra

- Finucane M. L., Slovic P., Mertz C. K., Flynn J., Satterfield T. A. Gender, Race, and Perceived Risk: The 'White Male' Effect // Health, Risk & Society. 2000. Vol. 2. P. 159–172.*
- Joffe H. Risk: From Perception to Social Representation // British Journal of Social Psychology. 2003. No. 42. P. 55–73.*
- Moscovici S. The Phenomenon of Representations // R. Farr and S. Moscovici (eds). Social Representations. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. P. 1–35.*
- Plous S. The Psychology of Judgment and Decision Making. New York: McGraw-Hill, 1993.*
- Quality of Life in Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. 2003. Retrieved from <http://www.eurofound.eu.int/publications/files/EF04105EN.pdf>.*
- Reņģe V., Austers I. Sociālie priekšstati par zinātni // LU Raksti. 664. sēj. Psiholoģija. R.: Zinātne, 2003. 7.–20. lpp.*
- Roseman D. L., Messick S. Affect and Expectation // Journal of Personality and Social Psychology. 1966. No. 3. P. 38–44.*
- Weinstein N. D. Unrealistic Optimism about Susceptibility to Health Problems // Journal of Behavioural Medicine. 1982. No. 5. P. 441–460.*
- Zobena A. (red.) Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005: Ricībspēja reģionos. R.: ANO Attīstības programma, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2005.*

STUDENTU SKATĪJUMS UZ DZĪVES KVALITĀTI LATVIJĀ

Elgars Felcis

Vecākās paaudzes cilvēku situācija, attieksmes un iespējas baudīt labu dzīvi Latvijā

Domājams, ka 20. gadsimta astoņdesmito un deviņdesmito gadu mijā Latvijā daudzi latvieši uzskatīja, ka viņiem ir "laba dzīve", jo notikumi risinājās ļoti strauji un daudziem negaidīti un senlolotais sapnis par neatkarības atgūšanu piepildījās. Iespējams, ka tajā brīdī materiālajām vērtībām bija pavisam nenozīmīga loma, lai cilvēki justos laimīgi un uzskatītu, ka viņiem ir "laba dzīve". Tomēr daudzās pārmaiņas, restrukturizācijas – gan valsts pārvaldē, gan lauksaimniecībā, gan visā ekonomikas sfērā – pārejā uz brīvā tirgus ekonomiku radīja daudzas un dažādas ekonomiskas un sociālas problēmas. Šeit varētu nonākt pie atziņas, ka vērtības, kas liecina par "labu dzīvi", iespējams teorētiski nodalīt divās lielākās grupās – materiālajās un garīgajās (emocionālajās). Pirmās varētu ietvert labu darbu, stabili (un pietiekami lielu) finansiālo nodrošinājumu, savu dzīvesvietu, bet garīgās saistās ar dažādām netveramākām vērtībām – ģimenes dzīvi, draugiem, dažādām sociālajām saitēm, kultūras, mākslas vērtībām, un, kā jau minēju, Latvijas gadījumā neatkarības atgūšana bija tā, kas varēja radīt emocionālo un garīgo piepildītības izjūtu un attiecīgi izjūtu, ka ir "laba dzīve".

Taču par šo jēdzienu var spriest, gan cenšoties raudzīties objektīvi un novērtējot cilvēku dzīves kvalitāti, gan jautājot pašiem cilvēkiem, un viņu atbildes varētu būt ļoti dažādas arī atkarībā no izjūtas, garastāvokļa tieši konkrētajā intervijas dienā. Tātad šī individu izjūta var būt arī mainīga un pārejoša un neapšaubāmi atkarīga no katra konkrētā cilvēka skatījuma uz dzīvi, optimisma, pesimisma, reālisma un pat no ikdienā mainīgā garastāvokļa. Runājot par dzīves kvalitāti, Austrālijas gerontologs Robs Renzins (*Rob Ranzijn*) ir apgalvojis, ka to ietekmējošie faktori ietver kā subjektīvos, tā arī objektīvos elementus un

dzīves kvalitāte parādās kā funkcija no dinamiskas subjektīvo un objektīvo elementu mijiedarbības (Ranzijn, 2002, 31).

Šajā rakstā centīšos analizēt vecākās paaudzes cilvēku situāciju Latvijā, izvērtejot viņu iespējas baudīt labu dzīvi. Analīzes veikšanai izvēlēto respondentu – 60 un vairāk gadu veco cilvēku attieksmes jautājumos, kas ir saistīti ar dzīves kvalitāti, kā arī dzīves apstākļi un pieredze ir visnotaļ dažāda, tomēr ir iespējams izdalīt centrālās tēmas, kuras parādās viņu apgalvojumos, kā, piemēram, veselība, mazbērni un rūpēšanās par tiem, finanšu (ne)pietiekamība u. tml. Analīzē ir izmantotas vairākas gerontoloģijas pētnieku publikācijas un to rezultāti salīdzināti ar mūsu valsts iespējām un apstākļiem, balstoties uz Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūta (SPPI) projekta "Dzīves kvalitāte Latvijā" ietvaros iegūto empīrisko informāciju un personiskajiem novērojumiem.

Amsterdamas universitātes sociālo zinātņu metodoloģijas profesors Villemis Sariss (*Willem Saris*) ar matemātisko metožu palidzību ir atkārtoti pārbaudījis un pierādījis saikni starp dzīves apstākļiem un apmierinātību ar dzīvi, jo, kā uzsver autors, līdzšinējo pētījumu rezultāti liecināja par to, ka dzīves apstākļiem ir maza ietekme uz iedzīvotāju subjektīvajām izjūtām (Saris, 2001). Būtisks šā pētījuma secinājums ir, ka apmierinātību ar dzīvi vairāk ietekmē tieši izmaiņas ienākumos, nevis pats ienākumu apjoms (turpat, 30), un domāju, ka to varētu tieši attiecināt arī uz Latvijas gadījumu. Piemērs tam varētu būt pensionāru situācija, jo viņi lielākoties izjūt diezgan skaudru atšķirību starp ienākumiem, kad viņi vēl strādāja, un pensiju, ko saņem tagad.

"Citi uzskata, ka padomju laikā bija grūti, es uzskatu, ka padomju laikā nebija grūti. Bija darbs, varēja labi nopelnīt, bija nauda. Man bija nauda, es varēju bērniem iedot, palīdzēt, bet tagad tas viss vairs nav. Tad bija pensija laba, 132 rubļi. Ja man tagad iedotu 132 latus, jā, es būtu apmierināta. Un, ja nav naudiņas, tad tā dzīve liekas tāda drūma un tu neesi apmierināts ar viņu" (Dzidra).

Šķiet, ka Dzidrai vēl joprojām ir grūti pieņemt šīs mainītās lomas un viņa nejūtas komfortabli, ka tagad palīdz viņai, nevis viņa ir pilnīgi patstāvīga un jebkurā brīdī spējīga atbalstīt savus bērnus vai radiniekus, labi pelnot, strādājot mēbeļu fabrikā.

Vērtējot savus ienākumus, ir vērojamas atšķirības respondentu uztverē un attieksmē pret tiem. Visbiežāk ienākumi ir apzīmēti kā nepietiekami, un to apgalvo gan pensionāri, kas saņem tikai pensiju, gan tie, kas saņem pensiju un paraleli strādā. Protams, arī šeit ir plašas iespējas subjektīvā vērtējuma izpausmēm,

jo, piemēram, Ārija vidēji mēnesī pensijā un darbā saņem ap Ls 230–260 un apgalvo, ka viņas ienākumi ir viduvēji, nepietiekami, bet Ruta, kas pensijā un darbā saņem ap Ls 200 mēnesī, uzsver, ka viņai ar tiem pilnīgi pietiek:

"Par cik es dzīvoju ar vīru, tad mani ienākumi, varētu teikt, ir pietiekoši.

Protams, ceļojumos jau neaizbrauksi, bet dzīvošanai pilnīgi pietiek un vēl pāri paliek."

Kā tas ir redzams šajā piemērā, abas sievietes, kas jau ir pensijas vecumā (61 un 66 gadus vecas), vēl joprojām turpina strādāt. Līdzigu izvēli ir izdarījusi arī apmēram puse intervēto šis vecuma grupas pārstāvju. Zīmīgi, ka par pie tiekamiem vai apmierinošiem savus ienākumus uzskatīja tikai tie, kuri paraleli pensijas saņemšanai strādāja. Darba tirgū pensionāri iesaistīs ilgi, līdz pat vairāk nekā 70 gadu vecumam. Piemēram, 72 gadus vecais Ivars, runājot par darba vidi un tās nozīmi, atzīst:

"Darba kolektīvs draudzīgs. Pildot pienākumus pēc labākās sirdsapziņas, pretenzijas neesmu saņēmis. Atrašanās darba kolektīvā ļauj dzīvot šīs dienas ritmā un neiegriņt pensionāru pasēdešanā uz soliņiem."

Šis komentārs liecina, ka pensionāru strādāšanu varētu skatīt kā visnotaļ pozitīvu tendenci, jo līdz ar strādāšanu viņi saglabā ciešākas saites ar sabiedrību un tas neliek viņiem justies kā pensionāriem, viņuprāt, klasiskajā (sabiedrībā valdošajā un/vai stereotipiskajā) izpratnē par pensionāru dzīves stilu. Vienlaikus lielākoties šie pensionāri strādā vai cenšas atrast algotu darbu nelielo pensiju dēļ, un tādēļ rodas situācija, ka cilvēki, kas visu savu mūžu ir pavadījuši intensīva darba ritmā (nereti tiek runāts un statistiski apstiprināts, ka Latvijas iedzīvotāji darbam velta ļoti daudz stundu), no šā ritma neiziet arī pēc nonākšanas pensijas vecumā. Varētu pieņemt, ka tie, kam ļoti patīk darītais darbs, turpina gūt no tā baudījumu, bet iespējams, ka ir citi, kam nākas pārvērēt iekšējus konfliktus un turpināt strādāt, lai varētu justies labāk finansiālajā ziņā, bet samierināties ar nepatiku pret darbu un nelielā brīvā laika esamību. Šķiet, tādēļ pensijas vecums kā iespējamā brīvā laika baudīšanas un ceļošanas laiks Latvijas kontekstam atbilst tikai daļēji.

Jāpiemin, ka neviens no intervētajiem vecākās paaudzes cilvēkiem nekad nebija ķēdējis kredītu, un tam galvenokārt varētu būt triju veidu iemesli. Pirmkārt, nav tādu ienākumu, lai varētu saņemt kreditus (lai kāds tos viņiem piešķirtu). Otrkārt, kredīta ķēdēšana bankās tiek atteikta tieši vecuma dēļ, uzskatot vecākās paaudzes cilvēkus par riska grupu. Un, treškārt, tie, kam ir attiecīgi ienākumi, tik un tā nejēm kreditus un lūkojas uz tiem nedaudz aizdomīgi un

neuzticīgi, neuzskatot tos un aizņemšanos vispār par "goda lietu". Iespējams arī, ka šie cilvēki nevēlas ļemt kreditus, jo neredz tiem racionālu nepieciešamību un izmantojumu – kredīts sevī ietver kaut kāda veida "dzīvošanu nākotnei", orientēšanos uz nākotni, kas faktiski vecāko cilvēku atbildēs nav vērojama.

"Nē. Tas vairāk ir psiholoģisks moments, lai nevajadzētu uztraukties par atdošanu. Es labāk iegādājos to, ko varu atlauties uzreiz" (Juris).

"Nē, man tās banku lietas nepatīk. Ja vajadzētu, aizņemtos no dēla" (Ruta).

"Nē. Es viņiem neuzticos, jo viņi prasa daudz vairāk atpakaļ, nekā paņem" (Mārīte).

"Nē, nekad, un aizņēmies arī neesmu vairāk par piecām dienām" (Ivars).

Ar gerontoloģijas un dzīves kvalitātes problēmjautājumiem saistīts ir Lielbritānijas zinātnieces Šeronas Rejas (Sharon Wray) pētījums par to, kā gerontoloģijas teorijas, kas uzsver problēmas, kuras saistītas ar novecošanos, ataino atšķirīgu etnisko un kultūras grupu vecākās paaudzes sieviešu situāciju, ikdienu un pieredzēto, ko pētniece raksturo ar jēdzieniem "dzīves kvalitāte" un "veiksmīga novecošanās" (Wray, 2003). Saistībā ar to attiecīgi ir vilktas paralēles starp šo pētījumu un Latvijas pensionāru situāciju.

Analizējot līdzšinējās gerontoloģiskās teorijas, Reja secina, ka lielas daļas pētnieku uzmanība novecošanās procesā tiek pievērsta negatīvajiem faktoriem un vajadzībām, kas saistās ar novecošanos. Taču autore uzsver arī teorijas, kas ir koncentrētas uz pozitīvajiem novecošanās aspektiem, un tālākajā analīzē veiksmīgi apstiprina šīs pieejas nostādnes un to, ka ar novecošanos saistītās problēmas obligāti nenoved pie zemas dzīves kvalitātes, sniedzot pozitīvus piemērus no Lielbritānijā dzīvojošo dažādas kultūras pārstāvošo sieviešu dzīves situācijām un apstākļiem (Wray, 2003). Tomēr, salīdzinot ar Latvijas situāciju, var novērot būtiskas atšķirības. Latvijā nenoliedzami ir aktīvi un enerģiski pensionāri, kas lielā mērā atbilstu "veiksmīgas novecošanās" koncepciju paustajām nostādnēm, ko labi raksturo psihologa Viestura Reņģes teiktais: "Daudziem gados veciem cilvēkiem saglabājas dzīvesprieks, komunikabilitāte, seksuālās vajadzības, radošās spējas, palēninoties domāšanas tempiem, saglabājas domāšanas kvalitāte, spēja uztvert jauno" (Reņģe, 2002, 57–58).

Tomēr nereti ir tādi vecākās paaudzes cilvēki, kas drīzāk apstiprina Šeronas Rejas aprakstīto tendenci uzsvērt negatīvos aspektus, kas saistīti ar novecošanos. Piemēram, 74 un 75 gadus vecās Dzidra un Jeļena, kā arī daļa citu respondentu interviju gaitā regulāri lietoja frāzes un apgalvojumus, ar kuriem

akcentēja vecumu kā kaut ko vienaldzību veicinošu vai pat negatīvu un pessimistisku saistībā ar vispārējo apmierinātību ar dzīvi:

“Nopirkst sev kādu apgērbu, teiksim... nu, kaut gan jau vecumā vairs neko jau nevajag, ko tad tur vairs sevišķu vēlēties” (Dzidra).

“Priekš jums varbūt, priekš jauniem, ka tā ir dzīve, bet priekš veciem cilvēkiem... es viņu par dzīvi neuzskatu” (Dzidra).

“Kādā jēga vairs sūdzēties, neko jau vairs tāpat nemainīšu. Ko man, vecam cilvēkam, daudz vajag. Lai tie jaunie sūdzas, tie vēl var ko mainīt” (Natalija).

“Tagad jau pietiek, viss, vairs nebūsim laimīgi. [...] Nekas jau nav, ko mainīt” (Jeļena).

Toties visspilgtākā līdzība ir tā, ka Lielbritānijā veiktajā pētījumā visu etnisko grupu vecākās paaudzes sievietes kā galveno dzīves kvalitāti nosakošo aspektu atzīst labu veselību (Wray, 2003, 518), kas ir centrālais jautājums citiem vecākās paaudzes cilvēkiem citur pasaulē un arī Latvijā, jo dzīves nogalē bieži saasinās tās laikā iegūtās slimības un kaites. Runājot par dzīves kvalitāti un jēdzienu “laba dzīve” nozīmi, nereti tiek pieminēta veselība un tā tiek atzīmēta gan kā priekšnosacījums labai dzīvei, gan kā iemesls labas dzīves vai laimīguma neesamībai:

“Nav apmierināta [ar savu veselību]... [Trūkst, lai būtu laimīga.] Veselība. Veselība. Lai es varētu paitet. Es vairāk neko negribētu, ka tik es varētu paitet [bez sāpēm, jo paitet viņa var]” (Dzidra).

“Es teiktu... nu, ja ir veselība, tad tā ir vislabākā dzīve, tad vairāk nekādu problēmu nav” (Anna).

“Laba dzīve būtu bez zālēm” (Mārīte).

Tomēr jāatzīmē, ka arī veselības uztverē un vērtējumā ir iespējamās gana plašas variācijas. Ja arī lielākoties respondenti atzina, ka viņi nejūtas apmierināti ar savu veselību, tad viņu pozīcijas varēja būt diezgan atšķirīgas. Kamēr vieni, runājot par veselību, kļūst ļoti nopietni un atļaujas runāt par to ļoti īsi, citi veselības problēmas piemin tāpat īsumā, bet, šķiet, tādēļ, ka tas ir jautājums, kas tiem sagādā rūpes, taču viņi censās par to nedomāt, ir samierinājušies ar to un plašāk piemin lietas un apstākļus, kas ir pozitīvi un prieku sagādājoši. Vēl citi respondenti interviju gaitā regulāri piemin veselību saistībā ar dažādiem jautājumiem, kas varētu liecināt, ka tieši veselība ir tā, kas ir pamatā un nosaka viņu kopējo skatījumu un savas dzīves vērtējumu. Tāpat nevar noliegt, ka ar kategorijām “apmierināts”, “vidēji apmierināts” vai “neapmierināts” katra cilvēka skatījumā var tikt apzīmēti dažādi objektīvi vērtējami veselības stāvokļi.

Vēl viena neliela kritiska iebilde saistībā ar Šeronas Rejas pētījumu ir par to, ka, lai arī tika pētītas un salīdzinātas dažādas kultūras un etniskās grupas pārstāvošas sievietes, viņas visas tomēr dzīvoja Lielbritānijā – un tad jau būtu jāveic atsevišķs pētījums par to, cik ļoti viņas ir “angliskojušās”, integrējušās šajā vidē. Un pat neesot pārāk cieši integrētām, viņām ir iespējas baudīt tos pašus (vai vismaz līdzīgus) labumus un augstās sociālās garantijas, kuras nodrošina valsts. Latvijas gadījumā tomēr sociālie jautājumi, kā jau tika minēts, ir diezgan problemātiski jau kopš neatkarības atgūšanas, un tieši pieejamo finanšu līdzekļu trūkums – nelielās pensijas, grūtības atrast darbu pensijas vecumā esošajiem, zemā darba apmaksas strādājošajiem un dažādo iespēju (mobilitātes, medicīniskās aprūpes, kolektīvo aktivitāšu utt.) bieži vien sliktā pieejamība (it īpaši lauku reģionos) var noteikt pensionāru skeptisko attieksmi pret dzīves kvalitāti un iespējām baudīt labu dzīvi. Šo faktu papildina tas, ka dažādu kolektīvo aktivitāšu un citu iespēju pieejamība uzreiz vēl nenozīmē aktuālo darbību un līdzdarbību tajās.

Reja savā pētījumā ir īpaši uzsvērusi dažādu kolektīvo aktivitāšu – brīvprātīgā un/vai apmaksātā darba, brīvā laika aktivitāšu, kā dejošana vai vingrošanas zāles apmeklēšana, un reliģisko aktivitāšu izšķirīgo nozīmi vecāko sieviešu pašizaugsmē un laimes izjūtas radišanā viņu dzīvē (Wray, 2003, 524). Kā jau minēts iepriekš, arī pensijas vecumā cilvēki cenšas atrast darbu vai saglabāt savu iepriekšējo darbavietu, kas šādā ziņā var kalpot kā pozitīvs aspekts, taču relatīvi retāk vecākās paaudzes cilvēki Latvijā iesaistās citāda veida kolektīvajās aktivitātēs, ko nosaka gan šo aktivitāšu ierobežotās pieejamības iespējas, gan vecāko cilvēku vēlme vai nevēlēšanās iesaistīties tajās.

Saistībā ar reliģiskām aktivitatēm jāatzīmē tas, ka pētījumos par reliģiozitāti ir pierādīts, ka vecākās paaudzes cilvēki ir reliģiozāki nekā citu vecuma grupu pārstāvji, bet no šajā pētījumā intervētajiem pensionāriem neviens nepiemin reliģiju, tās nozīmi viņu dzīvē un runājot neatsaucas vai nepiemin Dievu kā būtisku savā dzīvē. Tas varētu būt vērojams kopsakarā ar vispārējiem pētījumos fiksētajiem zemajiem reliģiozitātes rādītājiem Latvijā. Taču no dzīves kvalitātes un labas dzīves izjūtas aspekta tas varētu būt nozīmīgs faktors, jo reliģija ir tā, kas atrisina vai palīdz risināt nāves (pēcnāves dzīves) jautājumu, kas vecākās paaudzes cilvēku prātus neizbēgami nodarbina vairāk. Ja iztrūkst šis elements, tad zināmai daļai cilvēku varētu rasties problēmas ar dzīves jēgas saskatīšanu un apmierinātību ar dzīvi. Reliģijas pētnieki ir atzinuši, ka reliģija kalpo arīdzan kā kompensatoru sistēma, un attiecīgi ir grūtāk sadzīvot ar dzī-

ves sagādātajām grūtībām, ja trūkst iespējas (arī reliģijas), kas var tās kompen-sēt. Tāpēc būtu ļoti interesanti padziļināti izpētīt tieši šo jautājumu – dzīves kvalitātes un labas dzīves izjūtas saistību ar reliģiozitāti un to savstarpējo ietekmi – gan vecākās, gan citu paaudžu vidū.

Robs Renzins savā pētījumā (Ranzijn, 2002) uzsver, ka par vecākās paaudzes iedzīvotājiem un viņu iespējām baudīt labu dzīvi pasaule ir vērojama arvien lielāka apzināšanās, ka, pirmkārt, dzīves kvalitāti ir iespējams uzlabot, radot labus apstākļus starp personu un vidi, un, otrkārt, tas, ka vecāki cilvēki nav nekāda vientuļa sala, bet ir sociālas būtnes, kas dzīvo dinamiskā mijiedarbībā ar sociālo vidi, un individu dzīves kvalitāte ir neizbēgami saistīta ar viņu socialā tiklojuma dzīves kvalitāti. Kā vienkaršu piemēru tam Renzins piemin to, ka vecākās paaudzes cilvēku dzīves kvalitāte mazinās, ja viņiem nākas uztraukties par savu bērnu un mazbērnu labklājību (Ranzijn, 2002, 47).

Domājams, ka sociālās vides un tuvinieku ietekmei ir liela loma arī Latvijas gadījumā. Tas cieši sasaucas ar vēl vienu centrālu tēmu, kas parādās intervijās ar vecākās paaudzes cilvēkiem, – bērni, mazbērni un rūpēšanās par tiem. Aizpildītajās dzīves kvalitātes formās tieši uz jautājumu par to, kas sagādā visvairāk prieku, ļoti bieži tika minēti mazbērni (dažkārt – bērni) vai tikšanās ar viņiem. Mazbērni nereti tiek pieminēti vēl citos jautājumos, arī par izmaiņām dzīvē, jēdziena “laba dzīve” izpratnē un citur:

“Kad bērni ir laimīgi un ir laba veselība, ja kaimiņiem arī viss ir labi, bet galvenais, lai jau bērniem viss labi, lai nokārto savas dzīves, tad jau arī es būšu laimīga” (Tatjana).

“Manā tieši nekas [nav izmaiņījies dzīvē pēdējā laikā], bet es skatos, kā mainās mani bērni un mazbērni, un paldies Dievam, viss lēnām, bet mainās uz labo pusi, un tas mani dara laimīgu” (Natalija).

“Visvairāk prieka sagādā tikšanās ar bērniem, sevišķi – ar mazbērniem. Basketbola spēlēšana arī sagādā prieku” (Juris).

Kā var redzēt šajos piemēros, ir cilvēki, kas savu apmierinātību ar dzīvi, laimīgumu un pozitīvos aspektus dzīvē identificē galvenokārt (vai pat tikai) ar saviem mazbērniem (kas galējākās formās rada šaubas par iespēju to vērtēt kā tikai pozitīvu iezīmi), bet arī arī arī citas aktivitātes, kas sagādā prieku un veicina laimīguma sajūtu pastāvēšanu, – vai nu basketbola spēlēšana kā Jura gadījumā, vai satikšanās ar draugiem, kolēģiem vai cita veida kolektīvās aktivitātes.

No vienas puses, šādas cilvēku attieksmes ir skatāmas kā nesavtīga mīlestība un pieķeršanās, bet, ja aplūkotu šos jautājumus no psihoanalītiskā viedokļa, varētu izvirzīt arī citus skaidrojumus mazbērnu būtiskajai pozīcijai vecāko cilvēku intervijās. Loģiski šķiet tas, ka nesavtība un vēlme palīdzēt attīstās tad, kad pašam cilvēkam ir labi un viņš jūtas stabili un droši, kas Latvijas vecāko cilvēku gadījumā nereti varētu būt apšaubāmi. Ja vēl ļem vērā, ka jautājums par nāvi šīs grupas cilvēkiem, iespējams, ir tuvāks (gan fiziski, gan visticamāk, pārdomās), tad mazbērnu nozīme individuālajā labas sajūtas veidošanās procesā varētu būt skatāma arī kā vecāko cilvēku patmīlibas (egoisma) izpausme – patmīliba tādā ziņā, ka mazbērni ir tie, kas paliek pēc viņiem, tie, kas piešķir nozīmi (it sevišķi, ja mazbēriem klājas labi un veiksmīgi) viņu dzīvei un var būt pat ļauj uztvert mazbērnu sasniegumus kā pašiem savus panākumus. Šajā gadījumā patiesām ir visnotaļ sarežģīti izvērtēt, kas vecāko cilvēku rīcībā ir dominējošais – altruisms vai aiz tā paslēptais egoisms, kura slēpšanas nepieciešamība varbūt savā ziņā ir sabiedrībā pastāvošie sociālie priekšstati, kas liedz viņiem runāt par savu patmīlibu, ja arī viņi to vēlētos.

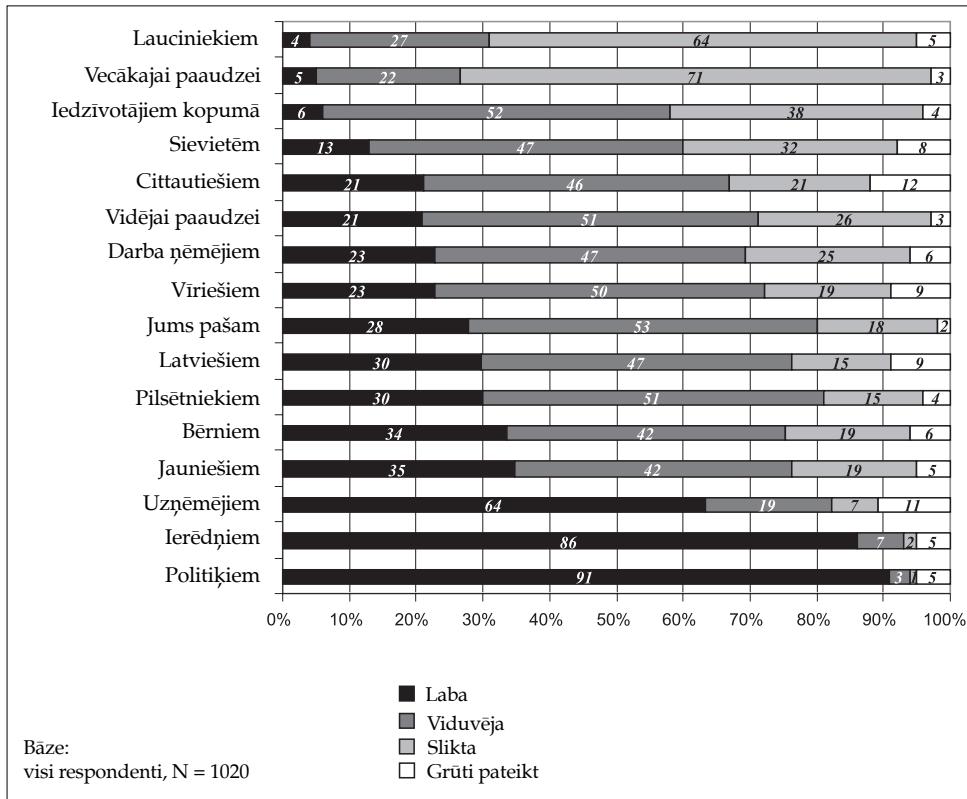
Interesanti, bet visnotaļ sarežģīti būtu izvērtēt to, cik liela nozīme vecāko cilvēku izvēlē uzvesties un rīkoties tā, kā viņi to dara, ir sabiedrībā pastāvošajiem sociālajiem priekšstatiem par to, kas un kā vecākās paaudzes cilvēkiem būtu jādara un kādas sociālās lomas jāpilda. Saistībā ar to attiecigi būtu jāidentificē un jāraksturo, kādi un kāpēc šie sociālie priekšstati ir izveidojušies Latvijā. Vēl viens turpmākās izpētes virziens varētu būt rakstā pieminētais reliģiozitātes jautājums – izvērtejot dzīves kvalitātes un labas dzīves izjūtas saistību ar reliģiozitāti un to savstarpējās ietekmes – gan vecākās, gan citu paaudžu vidū.

Sabiedrības viedokli par labas dzīves baudīšanas iespējām ataino arī pētījuma ietvaros veiktās kvantitatīvās aptaujas (Dzīves kvalitātes apsekojums, 2005) rezultāti, no kuriem jāpiemin šā raksta kontekstā uzskatāmāko. Atbildes uz jautājumu "Cik laba vai slikta dzīve, Jūsuprāt, ir šim grupām Latvijā?" skaidri norāda uz to, ka sabiedrībā kopumā valda uzskats, ka Latvijā vissliktākā dzīve ir tiesī vecākās paaudzes cilvēkiem un lauciniekiem, bet vislabākā – politiķiem, ierēdņiem un uzņēmējiem (attēls).

Kā var redzēt šajā rakstā, ir virkne iemeslu, kas gan apstiprina, gan ļauj apšaubīt šo sabiedrības novērtējumu vecākās paaudzes dzīvei – viņu vispārējais sliktais finansiālais nodrošinājums pretstatā pensionāriem, kas atalgojumā un pensijā saņem naudas summu, kuru uzskata par sev pietiekamu. Finansiāli radītā nepieciešamība ilgi palikt darba tirgū atrodas pretstatā darbam, kas

Attēls

Dažādu sociālo grupu dzīves subjektīvais novērtējums

sagādā prieku un nodrošina ciešu sociālo kontaktu nepārtrauktību. Arī dzan veselība lielākajai daļai vecākās paaudzes cilvēku sagādā lielākus vai mazākus sarežģījumus, un tā tiek uzlūkota gan kā priekšnosacījums labai dzīvei, gan kā iemesls tās neesamībai. Un, lai gan ir cilvēki, kas, runājot par savu dzīvi un vecumu, saskata tajā lielākoties negatīvo un pesimistisko, Latvijā ir arī aktīvi un enerģiski vecākās paaudzes cilvēki, kas atbilst "veiksmīgas novecošanās" koncepcijas (piemēram, Kahana et al., 2003) paustajām nostādnēm.

Katrā gadījumā vecākās paaudzes cilvēku dzīves kvalitātes un labas dzīves vērtējumus papildus objektīvajiem apstākļiem un to atstātajam iespaidam neizbēgami nosaka gan tuvākā, gan tālākā sociālā vide. Šeit varētu atkal vilkt paralēles ar raksta ievadā diskutētājiem jautājumiem par to, ka dzīves kvalitāti

var mēģināt noteikt gan pēc kādiem objektīvākiem, gan pēc subjektīvākiem rādītājiem – cilvēku kopējā "skatījuma uz dzīvi", spējas vai nespējas saskatīt pozitīvo un baudīt iespējas, ko sniedz apkārtējā sabiedrība un visa pasaule.

Literatūra

Dzīves kvalitātes apsekojums. 2005.

Reņģe V. Sociālā psiholoģija. R.: Zvaigzne ABC, 2002.

Kahana E., Kahana B., Kercher K. Emerging Lifestyles and Proactive Options for Successful Ageing // Ageing International. 2003. Vol. 28, No. 2. P. 155–180. Pieejams EBSCO Publishing datu bāzē: <http://search.epnet.com>. [Iegūts 21.10.05.]

Ranzijn R. The Potential of Older Adults to Enhance Community Quality of Life: Links between Positive Psychology and Productive Aging // Ageing International. 2002. Vol. 27, No. 2. P. 30–55. Pieejams EBSCO Publishing datu bāzē: <http://search.epnet.com>. [Iegūts 20.10.05.]

Saris W. E. The Strength of the Causal Relationship between Living Conditions and Satisfaction // Sociological Methods & Research. 2001. Vol. 30, No. 1. P. 11–34. SAGE Publications: London. Pieejams (par maksu): <http://smr.sagepub.com/cgi/reprint/30/1/11>. [Iegūts 06.10.05.]

Wray Sh. Women Growing Older: Agency, Ethnicity and Culture // Sociology. 2003. Vol. 37, No. 3. P. 511–527. SAGE Publications: London. Pieejams (par maksu): <http://soc.sagepub.com/cgi/reprint/37/3/511>. [Iegūts 06.10.05.]

Juris Tipa

Dzīves kvalitātes laika un telpas robežas

Dzīves kvalitāte ir samērā moderns termins, kuru izmanto, lai raksturotu indivīda apmierinātību ar dzīvi, laimes sajūtas intensitāti ikdienā, dzīves prieku u. tml. Tādējādi dzīves kvalitāte sevī ietver lielu daudzumu jēdzienu un konceptu, kuri savā būtībā saknējas un ir izjūtami ikdienas dzīvē. Tieši šis fenomens padara dzīves kvalitāti vienlaicīgi par aktuālu un pētāmu objektu. Jautājuma aktualitāti var pamatot ar klasisku argumentu: tas skar visus, visur un katru dienu. Savukārt iespēja pētīt dzīves kvalitāti slēpjas tās visuresamībā ikdienas dzīvē, taču grūtības var rasties ar iegūto datu sistematizēšanu, strukturēšanu un analīzi. Savā darbā miniatūrā veidā grasos veikt visas trīs iepriekš minētās darbības: noteikta koncepta sistematizēšanu (ar to saprotot objekta vietas identificēšanu kopējā sistēmā), strukturēšanu (ar to saprotot objekta paša struktūras izveidošanu vai noskaidrošanu) un analizēšanu (ar to saprotot objekta mijiedarbes un likumsakarības noskaidrošanu, izvirzot no tām izrietos secinājumus). Tagad tikai atliek noskaidrot, kas tad būs manis pētītais objekts dzīves kvalitātes kontekstā.

Šā darba empiriskajā daļā tika izmantotas intervijas par dzīves kvalitāti, kas tika veiktas kursa projekta ietvaros priekšmetā "Mikrosocioloģijas teorijas". Konkrēti – intervijas ar respondentiem vecumgrupā no 20 līdz 40 gadiem, kas ir darbaspējas brieduma periods.

Laiks ir fundamentāla dzīves dimensija un cilvēka eksistences pamatpiede.¹ Bieži vien no cilvēkiem var dzirdēt sūdzības par laika trūkumu, steigu, neizdarītiem un kavētiem darbiem vai arī par "zaudētu" jeb izšķiestu laiku, kas par tādu ir kļuvis, nodarbojoties ar kaut ko nepatīkamu vai garlaicīgu, u. tml. Otrs "bēdu stāsta" motīvs ir saistīts ar to, ka cilvēks atrodas vai tam ir jāatrodas tur, kur viņš negrib atrasties, – visbiežāk darbā, skolā, mēdz būt arī mājās.

Bieži vien arī sevi varam pieķert pie domas, ka mēdz nomākt līdzīgas situācijas un problēmas, kas pilnīgi noteikti nevairo mūsu apmierinātību ar dzīvi. Arī veiktajās intervijās par dzīves kvalitāti respondentu teiktajā saklausīju līdzīgas lietas – "laika un telpas" pretrunas un konfliktus ikdienā. Sapratu, ka tieši par šiem konceptiem – "laiks" un "telpa" un to vietu dzīves kvalitātes veidošanā vēlos runāt arī tālāk.

Vispirms – kas ar "laiku" un "telpu" tiks saprasts šajā darbā? Pēc būtības gan "laiks", gan "telpa" ir neitrāli jēdzieni, t. i., tie nav polarizēti, tie nevarētu saistīties ar kaut ko pozitīvu vai negatīvu, patīkamu vai nepatīkamu paši par sevi. Pavisam citādi ir ar darbību. Katra darbība notiek laika plūsmā vai periodā un noteiktā vietā. Un, ja pieņemam, ka cilvēka dzīve sastāv no dažādu darbību veikšanas, tad jau esam veiksmīgi savienojuši visus šos jēdzienus līdz tādai pakāpei, ka kopīgi (cilvēks, darbība, laiks, telpa) tie veido dzīvi kā ikdienas realitāti – indivīda darbību kā laika un vietas savienotāju ikdienas dzīvē. No respondentu teiktā izriet, ka laiks ir kaut kas svarīgs, bet ierobežots un to var piepildīt ar sev vēlamām vai nevēlamām darbībām. Savukārt telpa būtu jāsaprot kā fiziskā dimensija cilvēka teritoriālajai mobilitātei – ģeogrāfiskās pārvietošanās spejām.

Kā dzīves kvalitāti var saistīt ar "laika un telpas" jēdzienu? Dzīves kvalitātes noteikšanai izmanto vairākus indikatorus, kas aptver dažādus cilvēka dzīves sektorus, par kuriem būtu jāievāc informācija: izglītība, nodarbinātība, vide, veselība, cilvēktiesības, ienākumi, infrastruktūra, nacionālā drošība, publiskā drošība, mājoklis un atpūta.² Interviju laikā respondenti visbiežāk akcentēja ienākumus, atpūtu, vidi, infrastruktūru. Tātad darbs (ienākumu ieguves ceļš) un atpūta – abi "laikietilpīgi" jēdzieni, bet vide un infrastruktūra – "vietietilpīgi" jēdzieni. Ne tikai šā pētijuma respondenti, bet arī vairums citu cilvēku laiku mēdz dalīt dihotomi un identificēt spēj tikai vienu daļu no tā – "brīvo laiku", ar to saprotot laiku, kuru cilvēks var organizēt un aizpildīt pats pēc savas vēlmes, iespējām un prioritātēm. Ar otru pusi rodas problēmas – cilvēki izvairās no vārda "darba laiks" vai "aizņemtais laiks", bet vienkārši nostāda to kā pretējo jēdzienu, antonīmu "brīvajam laikam", neapzīmējot to ar konkrētu īpašības vārdu (brīvs, nebrīvs, patīkams, nepatīkams), bet gan ar darbības vārdu – "jāstrādā" vai arī "tad ir darbs". Respektīvi, darbalaiks tiek apzīmēts ar darbības vārdu, bet brīvais laiks ar īpašības vārdu. To, kādēļ nepastāv "tad ir atpūta", bet gan "brīvais laiks", varu skaidrot šādi: cilvēkam strādājot, viņa laiks tiek organizēts, pakļauts noteiktam mērķim un ir ar konkrētu mērķracionālu

vērsumu, savukārt, ja "laiks atpūtai" netiek ārēji organizēts, tad bieži vien tas tiek aizpildīts ar citiem sadzīviskiem darbiem vai rūpēm un tādējādi arī nav savienojams ar jēdzienu "atpūta" tā tradicionālajā izpratnē, kas ir ja ne gluži "nekarīšana", tad vismaz tādu darbu veikšana, kas "neprasā lieku piepūli".

"Man jau nav tas brīvais laiks, tāpēc jau sanāk gulēt un neko nedarīt" (sieviete, 25 gadi).

Šis citāts no vienas intervijas norāda, ka, ja laiks netiek organizēts (iespējams, pat no ārpuses), tad individuālām var rasties sarežģījumi ar tā apzināšanos.

"Galvenais, man liekas, ir saprast, ka mājās nav vieta, kur var atpūsties. Jāstrādā ir gan mājās, gan darbā, lai atrastu kādu laiku. Ja es atnākšu mājās un neko nedarišu, tad būs pilnīgs bardaks" (vīrietis, 34 gadi).

"Patiessiā, lai būtu vairāk brīvā laika, ir jāstrādā vairāk, lai atrastu to brīvo laiku" (vīrietis, 34 gadi).

Šajā vietā iezīmējas laika daudzuma un tā izmantošanas konflikts – problēmsituācija ikdienas dzīvē, kas atstāj iespaidu uz dzīves kvalitāti. Interesanti, ka šajā ziņā nepastāv atšķirības arī dzimumu starpā. Vairāk vai mazāk, bet gan sievietes, gan vīrieši sevi uzskata par "nodarbinātiem brīvajā laikā". Kvantitatīvi lielāks daudzums laika ir jāpavada, veidojot ienākumus ģimenei – institūcijai, kurai gribas veltīt arī kvalitatīvi vairāk laika.

"...ja es pavadītu vairāk laika ar ģimeni. Iet pastaigās, spēlēties... [Pauze.] ...tad mūsu dzīve būtu vieglāka, varētu atrisināt problēmas, runāt par lietām, kas mums kaiš. Ar bērniem tas ir īpaši svarīgi, jo, kad es pavadu laiku ar bērniem, mūsu attiecības ir labākas, ja nepavadu, tad esam kā svešinieki. Bet man pašlaik nav laika, lai to darītu" (vīrietis, 34 gadi).

Turklāt pastāv konflikts arī brīvā laika izmantošanā – individuāls norobežo sevi no ģimenes kā institūcijas un apzinās sevis esamību kā individuāla būtnē ar savām personīgajām interesēm un kvalitatēm.

"Sarūgtina tas, ka nevaru vairs nodarboties ar hobijiem. Īoti grūti ir atrast laiku. Kaut kam tādam, kas ir tikai priekš manis, nevis ģimenei, darba, naudas pelnīšanai, bet priekš manis" (vīrietis, 34 gadi).

Iepriekšminēto teica respondents, kurš ir oficiāli precējies un kuram ir bērni. Nākamais piemērs ir no intervijas ar respondentu, kas atrodas "konsensuālā laulībā" bez bērniem un komentē savu ģimenes stāvokli šādi:

"Ārzemēs tas ir tāds jauno profesionāļu ģimenes modelis, kur cilvēki diezgan šiko ar apģērbu un savu stilu, jo viņiem ir lieli ienākumi, bet nav izdevumi, kas būtu saistīti ar bērniem. Bērnu radišana tiek atlīta vairāk uz vecumdienām,

un izdzīvot jaunības un brieduma gadus ar labiem ienākumiem, bet minimāliem izdevumiem, kas saistās ar ģimenes izdevumiem utt., manā uztverē – diezgan laba pieeja" (vīrietis, 31 gads).

Pēc būtības tas tikai apstiprina izteikto minējumu par konfliktu izmantojamā laikā: "ģimenei un sev", "ģimenei" vai "sev". "Jauno profesionālu ģimenes" patiešām ir raksturīgas industriālajām sabiedrībām.³ Un tieši industriālajās, individualizētajās sabiedrībās dzīves kvalitātes rādītāji ir visaugstākie, taču tādi paši ir arī pašnāvību rādītāji, kā arī bieži vien negatīvs demogrāfiskais pieaugums.⁴

Minētajos piemēros apstiprinājās divas tēzes, kuras apraksta Maikls Bonds (*Michael Bond*) savā darbā "*The Pursuit of Happiness*" un Luīze Nīstrēma (*Louise Nyström*) darbā "*Quality of Urban Life in Europe in the 21st Century*". Respektīvi, vēlme un dzīšanās pēc materiāliem ieguvumiem, kas palielina vidējos ienākumus, darbojas kā "dzīves apmierinātības apspiedējs", turklāt apmierinātība ar dzīvi ir saistīta ar personīgajiem, individuālajiem panākumiem, pašizpausmes un pašizteiksmes iespējām un skaidru pašapziņu.⁵ Pirmām kārtām ienākumu palielināšana (kas parasti nozīmē garākas darba stundas un/vai smagāku slodzi) saistās ar laika patēriņšanu un tādējādi tām darbībām atvēlētā laika samazināšanos, kuras indivīdam ir tikamākas. Savukārt pašizpausme kā dzīves kvalitāti uzlabojošs faktors saistās ar to indivīda brīvā laika pavadīšanu, ko viņš velta savam valaspriekam, – tātad skaidra pašapziņa par savām vēlmēm, kas savukārt rada prieku un apmierinātību. Diviem respondentiem, kurus personiski intervēju, lūdzu parādīt lietas, kas viņiem saistās ar labu dzīvi. Abi divi parādīja priekšmetus, kas simbolizē viņu brīvā laika pavadīšanu (hobiju): nošu klade (dziedāšanai korī), futbolista figūriņa (sports, futbols), respondenta kādreizējā ansambļa audioieraksts (mūzikas spēlēšana). Tas ilustrē zināmu tendenci: pašapliecināšanās ārpus darba un pašizteiksmes un sevis kvalitatīvas realizācijas identificēšana ar "brīvo laiku". Ekonomisko ieguvumu palielināšanās nav apmierinātības ar dzīvi celšanās garants. Tas, protams, rada bāzi, uz kuras var veidot citu dzīves sektoru piepildījumu, taču tam ir cena – laika ierobežojums, ko var pavadīt šajos citos, tikpat nepieciešamos dzīves laukos.⁶

Kā vēl viens svarīgs dzīves kvalitātes aspekts parādās teritoriālā mobilitāte. Un intervijās neapstiprinās tēze par indivīda "sociālā statusa celšanu kā ceļošanas mērķi". To labi ilustrē šāds piemērs:

"Kaut kur vairāk gribētos aizbraukt. Gribētos pilnvērtīgāku dzīvi" (sievieite, 28 gadi).

Respondenti piešķir lielu nozīmi tam, vai ir spējīgi doties braucienos uz ārzemēm, savus atvaiņojumus mēdz pavadīt izbraukumos un uzskata to par lieliski pavadītu atvaiņojumu. Otra mobilitātes izpausme ir vēlme dzīvot nevis esošajā dzīvesvietā, bet gan mājoklī "kaut kur citur" (viens no respondentiem vēlējās palikt esošajā dzīvesvietā, ja vien viņš to varētu iegūt kā savu īpašumu, jo vieta, kur viņš dzīvo, atrodas respondentam ļoti ērtā dislokācijā – Vecrīgā). Šeit atkal var saistīt laika un telpas jēdzienus. Var secināt, ka telpas mainīšana respondentiem ir kvalitatīvai laika pavadīšanai asistējošs apstāklis. Savukārt "ērtā dislokācija" nozīmē arī laika ekonomiju – nokļūšana līdz stratēģiski svarīgajiem punktiem ikdienā, kas ir darbs, veikals, transports u. tml.

"Būtu labi, ja mēs nedzīvotu šeit, bet varētu atļauties atrast kaut ko... [pauze] ...māju kaut kur" (vīrietis, 34 gadi).

"Šobrīd man naudas pietiek, lai apmierinātu pamatvajadzības un vēl daļēji arī lai paceļotu, kas manā uztverē ir pilnīgi pietiekami" (vīrietis, 31 gads).

"Šobrīd pie manas darbavietas izvietojuma, kas ir 10 minūšu gājiena attālumā no mājām, un nemanīto vērā to, ka šis ir pats centrs un dzīvoklis ir nestandarta, un nav bloka mājas trūkumu, tad varētu teikt, ka esmu ļoti apmierināts" (vīrietis, 31 gads).

Tāpat arī citās intervijās parādās laika ekonomēšanas nepieciešamība, pat savā ziņā – nelielā apmātība ar to.

"Man vajadzētu vieglo automašīnu, jo tā ir neatņemama ikdienas sastāvdaļa" (sieviete, 28 gadi).

"Ko es vēlētos? Mašīnu gribu... Tas būtu ļoti ērti – braukt no rīta uz darbu 15 minūtes, nevis 30 minūtes, vakarā braukt mājās un iebraukt veikalā, kurš man patīk, iepirkties. Tas dod tādu kā brīvības sajūtu" (sieviete, 26 gadi).

Eriks Darjers (Eric Darier) savā darbā *"Time to be Lazy: Work, the Environment and Modern Subjectives"* pievēršas tieši pulksteņiem un pulksteņa laikam. Pēc šā autora domām, laika un telpas kompresija var tikt konceptualizēta kā laiku un telpu iztukšojošs objekts pulksteņa laika linearitātes, neitralitātes un tā kulturālā, ģeogrāfiskā un vēsturiskā konteksta trūkuma dēļ. Savukārt šis tukšums tiek aizpildīts ar ikdienas darbiem un ikdienas ritējuma ātrumu. Turklat pastāv cirkulāra saistība starp pulksteņa laiku un tehnoloģiskajām inovācijām. Pulksteņa laika disciplinējošā ritma ietekmē notiek biznesa aktivitāšu un darbu ātruma palielināšanās, kas ir iespējama, tikai izmantojot tehnoloģijas inovācijas (gan saziņas, gan pārvietošanās). Šā ikdienas ritējuma paātrināšanās palielina cilvēku vajadzību pēc laika pārvaldības, lai tie paspētu izdarīt vēl

vairāk, kas savukārt atkal paaugstina vajadzību pēc uzlabojumiem tehnoloģijās. Taču, par spīti tehnoloģiskajiem uzlabojumiem, darba ražīguma un patēriņšanas iespēju pieaugumam, mūsdienu cilvēks savā ikdienā ir vairāk nekā jebkad iesprostots laika un telpas spriedzes virpuli – steidzoties uz darbu, pēc tam uz veikalu un atkal uz darbu, lai varētu nopelnīt pietiekami naudas saviem kārtējiem pirkumiem.⁷ Labs vizuāls piemērs tam būtu pele, kas skrien riteņa iekšpusē. Un arī šeit riteņa kustība atgādinās ātru pulksteņa rādītāju kustību.

Tas sasaucas ar Kondrāta Lorensa (*Condrate Lorence*) apspēlēto mūsdienu "Time is money"⁸ interpretāciju: katra ietaupītā sekunde mūsdienās ir vērtība pati par sevi. Ja būtu iespējams uzbūvēt lidmašīnu, kas par nedaudz minūtem ātrāk spētu šķērsot okeānu nekā citas, tad nevienu neinteresētu izmaksas, kas ar to saistītos, piemēram, skrejceļu pagarināšana, paaugstinātais troksnis un risks paceļoties un nolaižoties u. tml. Ieekonomētā pusstunda visā pasaule tiktu uztverta kā vērtība, kuras dēļ neviens upuris nav par lielu. Cilvēce mūsdienās atrodas starp diviem dzirnakmeņiem – alkatību un steigu, taču pamatā visam ir bailes atpalikt šajā skrējienā.⁹ Bieži vien laika ekonomēšanai jau pazūd mērķis "kaut ko izdarīt ātrāk, lai pēc tam varētu uzspēt citus darbus", un tā vietā par mērķi kļūst "laika ekonomēšana" pati par sevi, kas līdz ar auto izplūdes gāzēm un sakarsušo motoru dod savu artavu vides pasliktināšanā, kurai, kā jau noskaidrojām, arī ir tiešs sakars ar indivīda dzīves kvalitātes vērtējumu.

Visās šajās minētajās tēzēs un piemēros tiek pausta laika un telpas attiecību problemātika, kas arī uzrādās respondentu teiktajā. Viņi gan pastāvīgi nelieto apzīmējumus "skrējiens", "aplis", "iesprostots" vai arī "virpulis", taču gan steiga, gan laika trūkums tiek pozicionēti kā daudzu darbību vadmotīvi un iemesli neapmierinātībai.

Kopsavelkot var secināt, ka vairums dzīves kvalitātes indikatoru (varētu pat teikt, ka lielākā daļa no tiem, ko izjūtam ikdienā) atrodas noteikta laika un telpas robežas un šo robežu paplašināšana vai sašaurināšana ietekmē arī apmierinātību ar dzīvi – vienu no svarīgākajiem dzīves kvalitātes rādītājiem.

Laiks dzīves kvalitātes kontekstā ir cilvēka darbības realizācijas lauks, iespēja. Konkrēti šādi definētā laikā pastāv dalījums brīvajā laikā un darba laikā. Tas nozīmē, ka laiks mūsdienu sabiedrības kontekstā darbojas gan kā iespēju sniedzējs, gan kā to ierobežotājs ikdienas dzīvē. "Laiks ir nauda", "laiks negaida" un tamlīdzīgas ideoloģiskas nostājas ir ieguvušas dominējošu lomu cilvēku domāšanā. Protams, ka tas rezultātā var dot materiālus ieguvumus vai arī pašapmierinātību, ka: "Re, kā man sanāca visu uzspēt!" Bet vienlaikus

pastāv risks sastapties ar vienu no populārtraģiskākajiem mūsu sabiedrības jautājumiem: "Vai atliek laiks dzīvošanai?" Manuprāt, modelis "Lai vairāk būtu brīvā laika, ir vairāk jāstrādā" ir daudz bīstamāks, nekā tas varētu šķist pirmajā acu uzmetienā, jo tas noved pie ieejas tanīs pašās durvis, no kurām tikko iznācām, – laika pārvaldišana. Būtībā tas nozīmē paspēt izdarīt vairāk un uzsākt nākamo darbu, lai pēc tam atlīku vairāk laika kam citam. Šāds modelis var novest pie vēl vienas bīstamas tendences: "Man nav brīvā laika, jo ir daudz jāstrādā." Tādējādi brīvais laiks nav pietiekami "ietilpīgs" un persona to pavadīja "guļot un neko nedarot". Jā, iespējams, ka tas ir veids, kā uzkrāt spēkus kārtējai darba dienai, bet tādā gadījumā jautājums par augstu apmierinātību ar dzīvi, manuprāt, varētu būt lieks. Protams, šie modeļi atspoguļo tikai noteiktu cilvēku grupu un to nevar attiecināt uz visiem. Tomēr domāju, ka šādā vai citādā formā ar laika problemātiku ir sastapies un mēģinājis to risināt ikviens, iespējams pat, ka regulāri. Citiem vārdiem sakot, nepārtraukti pārbīdām mūsu pieņemtās iluzorās laika robežas.

Ari saistībā ar telpu var novērot noteiktu tendenci – augsta teritoriālā mobilitāte tiek uzskatīta par vienu no labas dzīves kvalitātes aspektiem, uz ko indivīds tiecas. Cilvēki rikojas mērķracionāli pret savas teritoriālās mobilitātes paaugstināšanu, kā arī mēģina pavadīt brīvo laiku, palielinot un pierādot šīs mobilitātes iespējas – dodoties izbraukumos, ceļojumos u. tml.

No visa iepriekšminētā var secināt, ka dzīves kvalitātes paaugstināšanā ir jāņem vērā veidi, kā palielināt cilvēku teritoriālās mobilitātes iespējas, kā arī "kvalitatīvā laika" daudzumu (šajā darbā tas nozīmēja laiku, ko indivīds pavada ar ģimeni vai arī velta sev). Cilvēka dzīves kvalitātes paaugstināšana ir iespējama, operējot ar šiem diviem faktoriem – "laiks" un "telpa". Taču, kā jau minēju, šie faktori ir jāsaskata lielākās kopsakarībās (vide, tehnoloģiskais progress u. c.), jo šajā gadījumā situācija ir lidzīga aritmētikas piemēram ar atņemšanu: mainot vietām mazināmo ar mazinātāju, mainīsies arī rezultāts.

Atsauces un piezīmes

¹ Adam B., Geissler K., Held M., Kummerer K., Schneider M. Time for the Environment: The Tutzing Time Ecology Project // Time and Society. 1997. February. Vol. 6 (1). P. 73–84.

² Quality of Life Indicators // Futurist. 2000. May/June. Vol. 34, Issue 3. P. 67.

³ Zvidriņš P. Demogrāfija. Rīga: LU, 2003. 126.–127. lpp.

⁴ Bond M. The Pursuit of Happiness // New Scientist. 2003. April 10th. Vol. 180. P. 40.

⁵ Turpat; Nyström L. Quality of Urban Life in Europe in the 21st Century. 2003.

- ⁶ Aslaksen J., Flaatten A., Koren C. Explorations on Economics and Quality of Life // Feminist Economics. 1999. No. 5 (2). P. 79–82.
- ⁷ Darier E. Time to be Lazy: Work, the Environment and Modern Subjectives // Time and Society. 1998. Vol. 7 (2). P. 193–208.
- ⁸ Laiks ir nauda. (*Angļu val.*)
- ⁹ Лоренц К. Оборотная сторона зеркала. Москва: Республика, 1998. С. 16–26.

Literatūra

- Adam B., Geissler K., Held M., Kummerer K., Schneider M. Time for the Environment: The Tutzing Time Ecology Project // Time and Society. 1997. February. Vol. 6 (1). P. 73–84.
- Aslaksen J., Flaatten A., Koren C. Explorations on Economics and Quality of Life // Feminist Economics. 1999. No. 5 (2). P. 79–82.
- Bond M. The Pursuit of Happiness // New Scientist. 2003. April 10th. Vol. 180. P. 40.
- Darier E. Time to be Lazy: Work, the Environment and Modern Subjectives // Time and Society. 1998. Vol. 7 (2). P. 193–208.
- Nyström L. Quality of Urban Life in Europe in the 21st Century. 2003.
- Quality of Life Indicators // Futurist. 2000. May/June. Vol. 34, Issue 3. P. 67.
- Zvidriņš P. Demogrāfija. Riga: LU, 2003. 126.–127. lpp.
- Лоренц К. Оборотная сторона зеркала. Москва: Республика, 1998. С. 16–26.

Anna Some

Ienākumu un patēriņa ietekme uz dzīves novērtējumu: liecības no dzīves kvalitātes pētījumiem

Jēdziens "dzīves kvalitāte" ietver visas jomas, kurām ir nozīme cilvēka ikdienas dzīvē. Apmierinātība ar tām nosaka apmierinātību ar dzīvi kopumā. Pasaulē ļoti aktuāls ir jautājums par ilgtspējīgu patēriņu, taču tā sasniegšanai nepieciešama katras individu rīcība, patērējot mazāk. Šajā ziņā pastāv atšķirīgi uzskati, vai mazāks patēriņš apmierinātību ar dzīvi ietekmē pozitīvi vai negatīvi. Tādēļ svarīgs ir jautājums par patēriņa un ienākumu saistību ar dzīves novērtējumu. Savā rakstā pievērsos tam, kā šī sakarība parādījās Eiropas dzīves kvalitātes pētījumā un Latvijas iedzīvotāju dzīves kvalitātes formās. Iegūtie rezultāti bija diezgan pretrunīgi. Gan pētījums par Eiropas valstīm, gan par Latviju parādīja saistību starp ienākumiem un apmierinātību ar dzīvi, līdz ar to patēriņu un apmierinātību ar dzīvi. Tomēr pretrunīga ir atbilde, vai tas nozīmē, ka ilgtspējīga patēriņš ir saistīma ar dzīves subjektīvās kvalitātes mazināšanos.

Ilgtspējīgs patēriņš

Sabiedrības attīstība piedāvājusi nozīmīgu dzīves kvalitātes un dzīves standarta pieaugumu. Tomēr vienlīdz skaidrs, ka ar pašreizējiem resursiem nav iespējams vienlīdz augsts dzīves un patēriņa līmenis visām pasaules valstīm, tādēļ populāra ir ideja par ilgtspējīgu patēriņu. Taču pastāv atšķirīgi uzskati, kā ilgtspējīgs patēriņš ietekmētu iedzīvotāju apmierinātību ar dzīvi. Varētu runāt par diviem populāriem uzskatiem. No vienas pusēs, apmierinātības pieaugums ar mazāku patēriņu, jo indivīds neizjustu frustrāciju par ienākumu pelnīšanu. No otras pusēs, apmierinātības pieaugums ar lielāku patēriņu (Veenhoven, 2004, 4–5). Lai tā nebūtu tikai viena ideja pret otru, ilgtspējīgas

attīstības argumentēšanai svarīgs ir jautājums par to, kā dzīves novērtējumu ietekmē patēriņš un ienākumi.

Apmierinātība ar dzīvi un ienākumiem Eiropas valstīs

Kopējā apmierinātība ar dzīvi dažādās Eiropas valstīs ir atšķirīga. Vislielākais ar dzīvi apmierināto iedzīvotāju īpatsvars 2004. gadā bija Dānijā (97%), gandrīz tikpat augsts – Nīderlandē, Luksemburgā, Zviedrijā (95%). Mediānā apmierinātība pētījumā aplūkotajās valstīs bija 85%, bet, kas mūs interesē visvairāk, Latvijai bija viens no zemākajiem rādītājiem – 49%, vēl zemāks tas bija tikai Rumānijai un Bulgārijai (Delhey, 2004, 32).

Tomēr kopējā apmierinātība ar dzīvi par tās kvalitāti īpaši daudz nevēsta. Ja pievēršamies konkrētākiem ikdienas dzīves jautājumiem, tad neapšaubāmi ienākumi ir tas, kas izraisa lielāko neapmierinātību. Jomas, kurās Eiropas iedzīvotāji ir visapmierinātie, ir mājoklis (12 no 28 valstīm vislielākais apmierināto skaits) un ģimene (9 no 28 valstīm), bet vislielāko neapmierinātību izraisa veselības aprūpe un ienākumi (Delhey, 2004, 23). Lai gan šajā ziņā visas valstis ir līdzīgas, tomēr tas, cik liela ir neapmierinātība ar ienākumiem, parādās atšķirīgi. Piemēram, lai gan ienākumi ir otra zemāk novērtētā dzīves joma Dānija, tomēr ar tiem apmierināti ir 86% iedzīvotāju. Kopumā 25 Eiropas valstīs ar ienākumiem apmierināti 67%, tajā pašā laikā Latvijā – tikai 27% iedzīvotāju (Delhey, 2004, 24). Arī atbildot uz jautājumu “Kurš faktors visvairāk uzlabotu Jūsu dzīves kvalitāti?” – visās valstīs (izņemot Kipru, Maltu un Turciju, kur minēta veselība) kā galvenais tika minēti ienākumi (Delhey, 2004, 41). Tomēr tas gan neliecina par zemu ienākumu līmeni, jo arī jautājumā par faktoriem, kas šobrīd veicina dzīves kvalitāti, kā otrs svarīgākais visbiežāk tiek minēti ienākumi (kā svarīgākais – veselība; Delhey, 2004, 39).

Patēriņa ietekme uz laimi

Nīderlandiešu dzīves kvalitātes pētnieks un daudzu publikāciju par apmierinātību ar dzīvi autors Vēnhofens (*Veenhoven*) rakstā “Ilgtspējīgs patēriņš un laime” (“*Sustainable Consumption and Happiness*”) uzsver, ka pastāv saistība starp ienākumiem un apmierinātību ar dzīvi – bagāti cilvēki esot laimīgāki (Veenhoven, 2004, 7). Taču turpat autors min arī būtiskus pretargumentus.

Pirmkārt, iespējams, ka ne jau lielāki ienākumi palielina patēriņu un līdz ar to – apmierinātību ar dzīvi. Vienkārši turīgākie cilvēki ir veselīgāki un aktīvāki, tādēļ jūtas laimīgāki. Otrkārt, iespējams, ka sakariba ir pretēja. Nevis ilgtermiņa preču pirkšana dara cilvēkus laimīgākus, bet gan laimīgākie (piemēram, cilvēki ar ģimeni) investē ilgtermiņa precēs (Veenhoven, 2004, 7).

Vērtējot makrolīmeni, redzams, ka turīgākās nācijas ir laimīgākās. Tomēr autors min arī pretargumentus tiešai saistībai ar ienākumiem. Pirmkārt, ne jau tikai ienākumu līmenis nodrošina apmierinātību ar dzīvi. Turīgākās nācijas ir arī demokrātiskākas un labāk pārvaldītas (Veenhoven, 2004, 7).

Autors salīdzina apmierinātību ar dzīvi un pirkstspēju. Pārsvarā, jo lielāka pirkstspēja, jo lielāka apmierinātība ar dzīvi (bet, kā jau minēju, tas var būt saistīts arī ar citiem pozitīviem aspektiem turīgā valstī). Tomēr pastāv arī izņēmumi. Piemēram, Japāna, kur apmierinātība ar dzīvi ir tikpat zema kā valstis ar daudz zemāku pirkstspēju, vai, piemēram, tādas valstis kā Gana, Kolumbija vai Ķīna, kur apmierinātība ar dzīvi ir neizskaidrojami augsta (Veenhoven, 2004, 8, 14).

Situācija nav viennozīmīga, tomēr ir skaidrs, ka ienākumiem un patēriņam ir nozīmīga ietekme uz iedzīvotāju apmierinātību ar dzīvi. Palūkosimies, cik lielā mērā patēriņš un ienākumi ietekmē Latvijas iedzīvotāju dzīves kvalitāti, šoreiz gan mikrolīmenī.

Dzīves kvalitātes formu analīze

Pētījumā izmantoju 2005. gada Latvijas iedzīvotāju dzīves kvalitātes pētījumā iegūtās iedzīvotāju aptaujas formas. Kopā aplūkoju 90 dzīves kvalitātes formu. Respondenti bija 56 sievietes un 34 vīrieši vecumā no 16 līdz 75 gadiem. 42 respondenti bija no Rīgas, 28 – no citām Latvijas pilsētām, 20 – no lauku rajoniem. Astoņas formas dažiem analīzes gadījumiem nebija derīgas, jo respondenti nevēlējās atklāt savu ienākumu līmeni, piecas dzīves kvalitātes formas neizmantoju, jo ienākumu līmenis bija līdz Ls 25, un, tā kā šie respondenti bija vecumā līdz 20 gadiem, uzskatīju, ka tiem pastāvēja vēl kādi ienākumi (piemēram, vecāku dotā nauda).

Analīzei izmantoju jautājumus:

“Vai Jūs varētu aptuveni norādīt savus vidējos mēneša ienākumus?”

“Kā Jūs vērtējat savu ienākumu līmeni (piemēram, pietiekams vai nepietiekams, lai apmierinātu galvenās vajadzības)?”

“Ko Jūs vēlētos, bet nevarat atļauties ikdienā?”

“Kādi ir bijuši lielie pirkumi un tēriņi pēdējā pusgada laikā?”

“Kas Jums būtu nepieciešams, bet nevarat atļauties?”

“Vai kopumā esat apmierināts ar dzīvi? Kāpēc?”

“Kā Jums šobrīd trūkst, lai būtu laimīgs?”

Analīzei iedaliju respondentus četrās grupās pēc to norādītajiem ienāku-miem tā, lai katrā grupā būtu līdzīgs cilvēku skaits. Rezultātā ieguvu cilvēku grupas ar Ls 60–100, Ls 110–180, Ls 200–285, Ls 300–600 ienākumiem, katrā grupā bija no 18 līdz 20 cilvēkiem. Pievēršot uzmanību jautājumam par ienā-kumu novērtējumu, atbildes kodēju kā 1 – jā, pietiekams; 2 – pietiekams galve-najām vajadzībām, pieticīgs utt., 3 – nepietiekams. Iedzīvotāju apmierinātību ar dzīvi pieņēmu kā no ienākumiem atkarīgu. Kodējot atbildes ar 1–6, kur 1 – ļoti apmierināts, 2 – apmierināts, 3 – samērā apmierināts (respondents apgalvo, ka apmierināts, ja salīdzina savu dzīvi ar apkārtējo cilvēku dzīvi), 4 – daļēji apmierināts vai ne apmierināts, ne neapmierināts, 5 – neapmierināts, 6 – ļoti neapmierināts.

Ienākumu un patēriņa ietekme uz dzīves novērtējumu: Latvijas situācija

Iesākumā pievērsīsim uzmanību Latvijas iedzīvotāju patēriņam. Kopumā visbiežāk minētās atbildes uz jautājumu, ko respondents nevar atļauties ikdienā, bija kvalitatīva pārtika (17 respondentiem), vairāk naudas izklaidēm un sa-viem valaspriekiem (16), automašīnas uzturēšanai (12). Visbiežāk minētie lielie pirkumi bija sadzīves tehnika un elektrotehnika (33), dzīvoklis, tā remonts (14), apģērbs (13), ceļojumi un citas izklaides (10), auto, tā rezerves daļas (9), tam seko mēbeles, mācību maksa un ārstēšanās izdevumi. Līdzīgas kategorijas, tikai citā secībā parādījās arī jautajumā par to, ko vajadzētu, bet nevar atļau-ties: dzīvoklis, tā remonts (33), auto (25), tehnika (15), mēbeles (9) u. c.

Mēģinot atrast saistību starp patēriņu un apmierinātību ar dzīvi, saskāros ar grūtībām. Daudz pirkumu bija izdarījuši gan daļēji apmierinātie, gan neap-mierinātie, relatīvi apmierināto grupā bija arī daudz tādu, kas nebija veikuši nevienu lielu pirkumu. Šādā veidā patēriņa un apmierinātības ar dzīvi saistība bija grūti nosakāma. Turpmākai analīzei izmantoju tikai ienākumu līmeni un to novērtējumu, pieņemot, ka ienākumu līmenis arī atspoguļo patēriņa iespējas.

Tomēr, aplūkojot šos rādītājus, jāsaprot, ka tie ne vienmēr precīzi atspoguļo situāciju. Pirmkārt, ienākumu līmenis šķiet objektīvs rādītājs, tomēr jāņem vērā, ka netiek uzrādīts, cik liels cilvēku skaits (mājsaimniecības locekļu skaits) pārtiek no šiem ienākumiem, tādējādi sarežģīti tos novērtēt kā augstus vai zemus. Otrkārt, varētu šķist, ka ienākuma līmeņa novērtējums varētu būt noderīgāks nekā ienākumu apjoms. Tomēr cilvēkam ir tieksme ienākumus vairāk vai mazāk novērtēt kā zemus, kas parādījas jau Eiropas dzīves kvalitātes pētījumā – ienākumi un veselības aizsardzība ir jomas, par ko sūdzas vienmēr. Tā dzīves kvalitātes formās ienākumus kā pietiekamus novērtēja 13 cilvēku, kā pietiekamus galvenajām vajadzībām – 31 cilvēks, kā nepietiekamus – 46 cilvēki. Piemēram, respondente (sieviete, 43 gadi) apgalvo, ka viņas ienākumu līmenis ir pietiekams, taču „*par daudz naudas jau nekad never būt, bet, cik ir, tik ir, ar to jāpietiek*“. Šoreiz viņa savus ienākumus novērtējusi kā pietiekamus, tomēr kādā neveiksmīgākā dienā tie varētu tikt uzskatīti par nepietiekamiem.

Taču, vērtējot apmierinātību ar dzīvi, situācija ir pilnīgi pretēja. Joti apmierināti bija četri respondenti, apmierināti – 46, samērā apmierināti – 11, daļēji apmierināti – 8, neapmierināti – 4, joti neapmierināts – 1, nevarēja atbildēt – 1. Vērojama cilvēku tieksme savu dzīvi novērtēt vairāk pozitīvi. Pirmām kārtām dominējošo pozitīvo dzīves novērtējumu var skaidrot ar intervijas situāciju, kad indivīds, iespējams, nevēlas atklāti atzīt savas problēmas. Tomēr skaidrojumam var izmantot arī vairākas teorijas par to, kādā veidā indivīdi vērtē savu dzīvi.

Pirmā iespēja – viņi salīdzina to ar aptuveno vidējo vērtējumu iepriekšējai dzīves situācijai, otrā – viņi salīdzina savu dzīvi ar standartiem, kādai tai *būtu* jābūt, trešā – viņi vērtē savu dzīvi atkarībā no tā, cik lielā mērā īstenojas viņu ieceres jeb dzīves plāns (Veenhoven, 1999, 15). Lai gan iespējams atrast piemērus, kad dzīves novērtējums tīcīs izdarīts kādā no šiem veidiem, tomēr aktuālāks ir salīdzinājums par apkārtējo cilvēku dzīvi: „*Citiem iet grūtāk, tāpēc esmu apmierināts ar savu dzīvi.*“

Treškārt, pozitīvo novērtējumu var skaidrot arī ar adaptāciju, pielāgošanos nepietiekamai objektīvajai dzīves kvalitātei, zemam ienākumu līmenim, kurās dēļ apmierinātība ar dzīvi tomēr ir pozitīva.

Tā, piemēram, viena respondente apgalvo: „*Ja dzīvi, kuru šobrīd dzīvoju, uzņem kā humoru, tad es esmu apmierināta. Ja viņu uzņem pēc traģiskā – man jau sen vajadzēja pakārties. Nu, redzi, es esmu pesimiste, kas cenšas dzīvē saskatīt kaut ko optimistisku [smejas]*“ (sieviete, 52 gadi).

Mēģināsim noskaidrot, vai dzives kvalitātes formās parādās saistība starp ienākumiem un subjektīvo dzīves kvalitāti (sk. 1. tabulu). Absolūtie skaitļi situāciju īpaši skaidri nepārādīja – visās ienākumu grupās bija gan ar dzīvi apmierinātie, gan neapmierinātie. Risinājumu atradu vidējā rādītāja atrašanā katrai ienākumu grupai. Tādejādi grupai Ls 60–100 vidējā apmierinātība bija 2,95, Ls 110–180 – 2,72, Ls 200–285 – 2,50, Ls 300–600 – 2,21. Tā kā “ļoti apmierināts” kodējām ar 1 un “ļoti neapmierināts” ar 6, tad redzam, ka parādās sakarība: lielāki ienākumi, lielāka subjektīvā dzīves kvalitāte.

Otrkārt, aplūkoju subjektīvo ienākumu novērtējumu saistībā ar dzīves vērtējumu (sk. 2. tabulu). Tāpat kā vērtējot objektīvos ienākumus, parādās adaptācija, indivīds novērtē savu dzīvi pozitīvi pat nepietiekamā ienākumu līmenī. Tomēr pētītā sakarība parādās vēl skaidrāk, nekā vērtējot ienākumus vispār. Pietiekamu ienākumu grupā bija tikai tie, kas dzīvi novērtē ar “apmierināts” vai arī “samērā apmierināts”. Grupā ar galvenajām vajadzībām pietiekamiem ienākumiem parādās arī pa vienam respondentam, kas ar dzīvi “dalēji apmierināts”, “neapmierināts” un “ļoti neapmierināts”. Grupā “nepietiekami ienākumi” respondentu šajās kategorijas ir jau daudz vairāk – 7 “dalēji apmierināts” gadījumā, 6 – “neapmierināts” gadījumā. Tomēr saglabājas jautājums, cik daudz to nosaka kāda sakarība un cik tas, ka trešajā grupā ir visvairāk respondentu, tādēļ dati – precīzāki. Tomēr, arī atrodot vidējo apmierinātību,

1. tabula

Ikmēneša ienākumi un apmierinātība ar dzīvi

	Ls 300–600	Ls 200–285	Ls 110–180	Ls 60–100
Ļoti apmierināts	2 10,5%	1 5,0%	0 0,0%	1 5,3%
Apmierināts	14 73,7%	11 55,0%	10 55,6%	11 57,9%
Samērā apmierināts	1 5,3%	5 25,0%	5 27,8%	0 0,0%
Dalēji apmierināts	1 5,3%	3 15,0%	1 5,6%	3 15,8%
Neapmierināts	1 5,3%	0 0,0%	2 11,1%	3 15,8%
Ļoti neapmierināts	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 5,3%
Vidējā apmierinātība	2,21	2,50	2,72	2,95

Avots: 2005. gada Latvijas iedzīvotāju dzīves kvalitātes pētījums.

Ienākumu un patēriņa ietekme uz dzīves novērtējumu 407

2. tabula

Ienākumu novērtējums un apmierinātība ar dzīvi

	Pietiekami		Pietiekami galvenajām vajadzībām		Nepietiekami	
Ļoti apmierināts	0	0,0%	3	10,0%	1	2,2%
Apmierināts	11	84,6%	19	63,3%	25	54,3%
Samērā apmierināts	2	15,4%	5	16,7%	7	15,2%
Daļēji apmierināts	0	0,0%	1	3,3%	7	15,2%
Neapmierināts	0	0,0%	1	3,3%	6	13,0%
Ļoti neapmierināts	0	0,0%	1	3,3%	0	0,0%
Vidējā apmierinātība	2,15		2,37		2,85	

Avots: 2005. gada Latvijas iedzīvotāju dzīves kvalitātes pētijums.

sakarība apstiprinās – 2,85 grupā “nepietiekami ienākumi”, 2,37 – “galvenajām vajadzībām pietiekami ienākumi”, 2,15 – “pietiekami ienākumi”.

To, ka pastāv sakarība starp viņu ienākumiem un apmierinātību ar dzīvi, apgalvo arī paši respondenti, atbildot uz jautājumu: “Kā Jums šobrīd trūkst, lai būtu laimīgs?” Kopā 22 aptaujātie min ienākumus. Ja mēs pievēršam uzmanību šo cilvēku sadalījumam grupās, tad izvirzītais pieņēmums apstiprinās vēlreiz. Grupā ar vislielākajiem ienākumiem to apgalvo tikai 10%, bet grupā Ls 200–285 – jau 25%, Ls 110–180 – 33%, Ls 60–100 – 42% aptaujāto.

Nobeigums

Esam pierādījuši saistību starp individu ienākumiem, to subjektīvo novērtējumu un apmierinātību ar dzīvi. Uztverot ienākumus kā patēriņa iespēju rādītāju un saprotot, ka ienākumi nav nepieciešami *kā paši par sevi*, bet gan lai tos tērētu, varētu uzskatīt, ka lielāks patēriņš rada augstāku apmierinātību ar dzīvi. Tas, šķiet, pilnībā iznīcinātu ideju par ilgtspējīgu patēriņu, ja vien mēs negribam neapmierinātu sabiedrību. Tomēr jāņem vērā būtiski apstākļi.

Pirmkārt, respondenti parāda adaptācijas spēju, līdz ar to varam no viņiem sagaidīt arī spēju pielāgoties, patērējot mazāk. Otrkārt, vismaz Latvijas gadijumā šo apmierinātību rada ne jau *alkatīgais* patēriņš, bet gan patēriņš, kā mēdz teikt, *cilvēka cienīgas* dzīves kvalitātes nodrošināšanai. Ja pievēršam uzmanību tam, ko iedzīvotāji vēlētos, bet nevar atļauties, tad saskatāmas preces, kuras valstīs ar augstāku dzīves līmeni uzskatāmas par ikdienas nepieciešamību. Negatīvs dzīves novērtējums ir patēriņa līmeņa salidzināšanas rezultāts. Tomēr, vēloties sasniegt tādu pašu patēriņa līmeni kā augsti attīstītajās valstīs, jau ir jāuzdod jautājums: kāda dzīves kvalitāte ir pietiekama, bet kāda vairs neatbilst mērķim – ilgtspējīgs patēriņš? Un, lai gan šķiet, ka kopumā patēriņš Latvijā ir vērts uz dzīves kvalitātes uzlabošanu, tomēr skaidrs, ka parādās arī alkatīgā patēriņa iezīmes – seši respondenti, atbildot uz jautājumu, ko vēlētos, bet nevar atļauties tieši ikdienā, nosauc ekskluzīvu pārtiku un vairāk iespējas apmeklēt restorānus, septiņi respondenti min skaistumkopšanas salonus u. tml. Paliek jautājums, cik lielu alkatību esam gatavi pielaut dzīves kvalitātes vārdā.

Literatūra

- Delhey J. Quality of Life in Europe: Life Satisfaction in an Enlarged Europe. Social Science Research Centre, Berlin. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004.* Iegūts <http://www.eurofound.eu.int/publications/files/EF03108EN.pdf>. [Aplūkots 19.10.2005.]
- Veenhoven R. The Four Qualities of Life: Ordering Concepts and Measures of the Good Life // Journal of Happiness Studies. 2000. No. 1. P. 1–39.* Iegūts http://www.wcfia.harvard.edu/conferences/socialcapital/Happiness%20Readings/Veenhoven_1999.pdf. [Aplūkots 11.05.2005.]
- Veenhoven R. Sustainable Consumption and Happiness. Paper presented at the international workshop “Driving forces and barriers to sustainable consumption”. University of Leeds, United Kingdom, 2004. March 5–6.* Iegūts <http://www2.eur.nl/fsw/research/veenhoven/Pub2000s/Sustainablehappiness8.doc>. [Aplūkots 07.10.2005.]

Renārs Felcis

Fiziskās aktivitātes un dzīves kvalitāte

Dzīves kvalitāte kā komplekss nosacījumu kopums, kas vai nu raksturo "labu (vai pretēji – sliktu) dzīvi", vai arī pati ir tās daudzdimensionāls raksturojums, ietver arī fiziskās aktivitātes.

Rakstā fizisko aktivitāšu izpaušmes tiks analizētas divos veidos: fiziskās aktivitātes kā **citas dzīves sfēras** (piemēram, veselību, mājokli, nodarbinātību utt.) **krustojošs aspekts** un fiziskās aktivitātes kā **brīvā laika pavadīšanas veids**.

Fiziskās aktivitātes jeb, kā šajā darbā analogiski lietots, "sporta visiem" aktivitātes, kas dzīves kvalitātes pētījumā netiek analizētas un skatītas kā noteikta dzīves kvalitāti raksturojoša sfēra, tomēr izpaužas kā aspekti, kas tās caurvij. Tāpēc tiks noskaidrotas dzīves kvalitāti raksturojošās sfēras, kurās individu kā rīcības līdzekli izvēlas fiziskās aktivitātes.

Fiziskās aktivitātes un sports izpaužas arī kā viens no brīvā laika pavadīšanas veidiem. Tādā saistībā tiks analizēta sporta un fizisko aktivitāšu vieta un nozīme brīvā laika pavadīšanas ietvaros, kur individuālām tās ir kā mērķis. Tas, protams, ir pieņemot, ka brīvā laika pavadīšana definējama kā darbības sfēra pati par sevi.

Konteksta iezīmēšana: jēdzienu definēšana

Pastāvot dažādām termina "fiziskās aktivitātes" interpretācijas iespējām, jādefinē šā jēdziena izpratne kontekstā ar "dzīves kvalitātes" jēdzienu. Jau minēts, ka šajā darbā ar terminu "fiziskās aktivitātes" tiks saprasts nedaudz sašaurinātāks jēdziens – "sports visiem"¹, citiem vārdiem sakot – arī tautas,

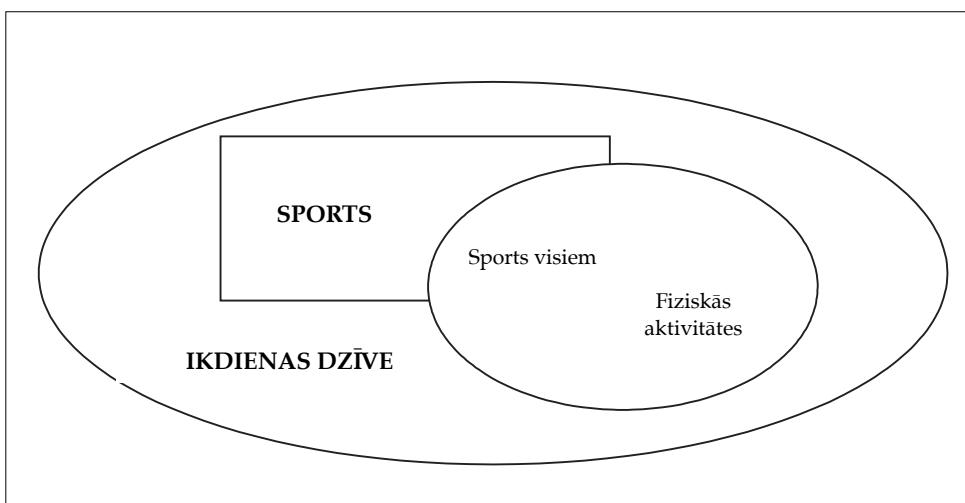
masu sports, ko var definēt kā "dažādas fiziskās aktivitātes garīgās labsajūtas un fiziskās veselības nostiprināšanai, sociālās saskarsmes un integrācijas nodrošināšanai, kā arī atpūtai ar mērķi iesaistīt sportā visu sociālo grupu cilvēkus, nodrošināt tiem iespējami labākus apstākļus un pieejamību sporta nodarbiņbām" (Sporta politikas pamatnostādnes, 2004).

Savukārt Eiropas Sporta hartas izpratnē sports apzīmē ne vien "dažādas fiziskās aktivitātes", bet arī "visu veidu fiziskās aktivitātes", kas vienlaicīgi "ar nejaušu vai organizētu piedalīšanos vērstas uz fiziskās un garīgās labsajūtas izteikšanu vai uzlabošanu, sociālo attiecību veidošanu vai rezultātu sasniegšanu jebkura līmeņa sacensībās" (Eiropas Sporta harta, 2001). Būtiski atzīmēt, ka gan "sporta visiem", gan "sporta" definīcijā minēti līdzīgi aspekti, kas tiem raksturīgi, bet svarīgākās atšķirības ir tādas, ka "sporta visiem" definīcijā tos saista saiklis "un", bet "sporta" definīcijā – "vai".

Tādā saistībā "sports visiem" ir "sporta" virziens, taču fiziskās aktivitātes, kas cieši saistītas ar "sportu visiem", toties ne gluži iekļaujamas sporta definīcijā (1. attēls). Tāpēc šajā darbā uzsvars tiks likts uz jēdzienu "sports visiem" un "fiziskās aktivitātes" integrētu izpratni, kas vienlaicīgi ir arī sportu un ikdienas dzīvi saistošā sfēra ikdienas dzīves ietvaros.

1. attēls

Sporta jēdzienu konceptualizācijas shēma

Fiziskās aktivitātes un sports, kas caurvij citas sfēras

Veselība

Fiziskās aktivitātes un sportošana izpaužas kā nozīmīgs rūpēšanās par savu veselību aspeks. "Sportošana" bieži ir viens no līdzekļiem veselības preventīvo procesu ietvaros, kas nebūt nav galvenais un nozīmīgākais līdzeklis, toties pastāvīgi ietilpst "standarta veselīguma komplektā", ko pauž un lieto individu. Tādējādi sportošana un fiziskās aktivitātes šajā gadījumā ir sociāli akceptēts labs līdzeklis veselības un ķermenja uzturēšanā, un kā minētā procesa sekas tiek sagaidītas kā apmierinātība ar savu ķermenī gan sev pašam(-ai), gan kā akceptēts tēls sabiedrībā, kas kopumā nodrošina "labu dzīvi":

"Daļēji – sportoju, dzeru vitamīnus, ēdu dārzenus un augļus" (sieviete, 20 gadu, ārzemes, latviete).²

"Esmu veģetāriete palikusi. Neēdu gaļu vairs. Arī skatos produktu kvalitāti.

Sportoju, braucu ar velosipēdu" (sieviete, 22 gadi, pilsēta, latviete).

Sportošana izskan arī kā citu cilvēku cerību ievērošana saistībā ar rūpēšanos par veselību. Rūpēšanās par veselību dzīves kvalitātes aptaujā tiek pozicionēta divos veidos: paša ievērotie preventīvie pasākumi un vēršanās pie ārsta. Savukārt sportošana un pārbaudes pie ārsta varētu būt kā vispārpieņemti šo divu rūpēšanās par veselību veidu piemēri. Tādējādi šī vispārpieņemtā rīcība tulkojama kā gaidu ievērošana rūpēs par veselību:

"Protams, ka rūpējos! Eju uz pārbaudēm pie ārstiem, sportoju utt." (sieviete, 18 gadu, Rīga, latviete).

"Jā, sportoju, apmeklēju ārstus utt." (vīrietis, 29 gadi, Rīga, latvietis).

Veselības diskursā izpaužas arī sportošanas kā nozīmīgākā veselības preventīvā pasākuma pozicionēšana neatkarīgi no tā, vai tas tiek pausts apzināti (kā vilšanās citās metodēs) vai neapzināti (kā vienīgā piemēra pieminēšana dažādu pasākumu starpā, kas liecina par neapzinātu sportošanas pozicionēšanu kā svarīgāko preventīvo līdzekli):

"Ne pārāk. Es vairs nedzeru vitamīnus, jo lasīju, ka tas neko nedod. Es spēleju futbolu, dažreiz eju skriet" (vīrietis, 34 gadi, Rīga, cittaautietis).

"Cenšos. Viens no veidiem ir nodarboties ar sportu, lai būtu kustība un organizisms darbotos, kā nepieciešams" (vīrietis, 20 gadu, pilsēta, latvietis).

Jēdzienu konceptualizācija ļauj "fizisko aktivitāšu" un "sportošanas"

saliēdētībā iekļaut arī dejošanu kā fizisko aktivitāšu veidu, kas moderno deju ietvaros var būt arī kā nodarbošanās:

“Nodarbojos ar modernām dejām. ļoti interesanta un neparasta lieta. Priekš manis” (sieviete, 20 gadu, Riga, krieviete).

“Nodarbojos ar sportu, un arī dejošana taču ir sports, vai ne?” (vīrietis, 16 gadu, lauki, latvietis).

Taču vienlaicīgi tiek pausta paradoksāla saistība starp fiziskajām aktivitātēm kā preventīvu veselības uzturēšanas pasākumu un arī kā traumu, kopumā – veselības apdraudējuma cēloni:

“Nodarbojos ar sportu, kurš tikai kropļo [smīn]” (vīrietis, 19 gadu, Riga, krievs).

“Varēja būt labāka [veselība]. Bieži saaukstējos, kājas traumas” (vīrietis, 29 gadi, Rīga, latvietis).

Paradoksu var skaidrot ar sporta un fizkultūras nošķirumu (Новиков, 2003), kur būtiskākās atšķirības “starp nodarbošanos ar jebkurām fiziskajām nodarbībām ir nevis tajā, kurās nodarbībās iesaistīties (piebilde: sports un fizkultūra), bet kāpēc un kā (nodarboties)”. Var teikt, ka sportā galvenais ir “sacensību un rezultāta” aspekts, kas “veselību” izmanto kā līdzekli pirmā sasniegšanai, savukārt fizkultūrā (darba konceptuālajā ietvarā – fiziskās aktivitātes un “sports visiem”) galvenā ir pati veselība kā minētās nodarbes mērķis.

Lai gan dzīves kvalitātes formu intervijās indivīdi dažādā veidā, bet tomēr samērā reti atsaucas uz sportošanu vai fiziskajām aktivitātēm kā rūpēšanos par veselību, tomēr dzīves kvalitātes aptaujā “cenšanās ēst veselīgi un fiziska sevis nodarbināšana” ir biežāk minētais ikdienas veselības aprūpes paradums. To izmantojuši 42% respondentu. Nākamie prakses veidi ir regulāras profilaktiskās apskates pie ārsta (33%), kā arī tautas dziedniecības metodes (29%). Tomēr jāņem vērā, ka šajā gadījumā veselīga ēšana un sportošana tiek operacionalizēta kā kopīgs paradums. Šajā darbā tas tika apzīmēts kā “standarta veselīguma komplekts”.

Izglītība

Sporta saistībā ar izglītību jāņem vērā, ka tiks iztirzāta apmierinātība ar sporta skolām citu izglītības iestāžu kontekstā. No vienas pusēs, sporta skolas funkcionē kā potenciālas “augstu sasniegumu sporta” dalībnieku veidotājas, no otras pusēs, “augstu sasniegumu sporta” dalībnieki sporta virzienu dalībnieku

skaita ziņā ieņem relatīvi mazu daļu, un sporta izglītība tiek definēta kā "professionālās ievirzes izglītība"³ (Sporta likums, 2004), kas paredzēta kā papildu prasmju apguves iespējas interešu jomā. Tādējādi tomēr sporta izglītība vēl definējama kā dominējoši "sporta visiem" producēšanas vieta.

Apmierinātībā ar izglītības iestādēm (kurās mācījušies respondenti vai viņu ģimenes locekļi vai tuvinieki) šā darba kontekstā izdalītas sporta skolas un citas skolas un salīdzinātās atšķirības starp tām. Lai gan 71% respondentu un viņu radinieku pēdējo triju gadu laikā nav mācījies nevienā mācību iestādē, tomēr sporta skolā nav gājuši 76% respondentu. Taču kopumā apmierinātība ar sporta skolām un citām skolām ir līdzīga – vienīgi ar sporta skolām ir nedaudz mazāk neapmierināto, kā arī ļoti apmierināto nekā ar pārejām skolām.⁴ Tādējādi apmierinātība ar sporta skolām vērtējama vairāk kā neitrāla. Taču, tā kā apmierinātība ar izglītības iestādēm kopumā minimāli atšķiras no apmierinātības ar sporta skolām, tad var teikt, ka izglītības ietvaros sportošana ar dzīves kvalitāti tās subjektīvā, indivīda paša vērtējumā saistāma minimāli, jo indivīdi fiziskās aktivitātes nesaista ar minētajām kategorijām.

Fiziskās aktivitātes un sports kā brīvā laika pavadīšanas veids

Indivīdu izpratne par brīvo laiku būtiski raksturo viņu dzīves kvalitāti. Kopumā tai raksturīgs "nepieciešams un pietiekams **objektīvo rādītāju** (ienākumi, darbs, izglītība u. c.), **subjektīvo rādītāju** (pašsajūta, apmierinātība u. c.) un **rīcībspējas** (aktivitātes, prasmju u. c.) kopums" (Dzīves kvalitāte Latvijā, 2005). Objektīvie rādītāji – ienākumi, darbs, izglītība u. tml. – iezīmē ietvaru, kurā indivīdi subjektīvi, paužot (ne)apmierinātību, formulējot pašsajūtu, raksturo brīvā laika izmantošanu (ja vispār tiek atzīta "brīvā laika" pastāvēšana). Tātad, tālāk attīstot saistību starp subjektīvajiem rādītājiem un rīcībspēju, identificejama brīvā laika pastāvēšanas subjektīva izjušana un attiecīga rīcības stratēģija šā laika izvēlē.

Turklāt brīvā laika pastāvēšanas izjušana, citiem vārdiem sakot, tas, vai indivīds vispār uzskata, ka viņam ir brīvais laiks vai nav, nosaka dažādas dzīves kvalitātes formas, attiecīgi – apmierinātība ar dzīvi, dzīvojot daudzveidigu dzīvi, pretēji neapmierinātībai ar dzīvi, dzīvojot rutinizētu dzīvi, veicot tās darbības, kurās nodrošina indivīda eksistenci, – darbs un ienākumu gūšana u. tml. Tātad

tieši pati nodarbošanās ar fiziskajām aktivitātēm vai sportu kā brīvā laika pavadīšanas veids tieši saistāms ar "labas dzives izjušanu", ar pastāvīgu "dzīves kvalitātes" augstu pozitīvu novērtējumu.

Taču, analizejot brīvā laika izlietojumu, jāsecina, ka sporta aktivitātes biežāk tiek minētas kā viens no brīvā laika pavadīšanas veidiem, īpaši neizceļot to nozīmību citu nodarbju vidū. To var secināt no dzīves kvalitātes formu intervijām, kurās "sportošana" citu brīvā laika nodarbju vidū nav uzsvērta īpaši:

"Braucu uz lauku mājām, satiekos ar draugiem. Cenšos maksimāli atpūsties no darba nedēļas. Nedaudz pasportoju" (sieviete, 22 gadi, Rīga, latviete).

"Pāsežu ar draugiem, tas ir labākais variants. Tad, kad galīgi neko negribas, tad sēžu mājās un skatos TV, palasu kādu labu grāmatu, pabraukāju ar riteni pa mežu, it sevišķi vasarā un rudenī. Ja sanāk laiks, tad nodarbojos ar orientešānos" (sieviete, 26 gadi, Rīga, latviete).

"Lasu, sportoju, izbraucu pie dabas, tiekos ar draugiem, apmeklēju kursus, kultūras pasākumus" (sieviete, 47 gadi, Rīga, latviete).

"Nodarbojos ar sportu, apmeklēju draugus, skatos TV" (vīrietis, 29 gadi, Rīga, latvietis).

"Es sportoju, es izklaidējos ar draugiem, apmeklēju tad, kad ir ziema un jau tāds pavasarīs, naktsklubus. Un tad es nodarbojos ar džambiem priekš sevis, un itāliešu valoda, tas ir pa vakariem" (vīrietis, 26 gadi, Rīga, latvietis).

Lai gan brīvā laika pavadīšanas paradumi ir daudzveidīgi, tas tiek saskaņots ar darba laika nosacījumiem, pamatnosacījumiem. Tādā saistībā arī vēlme sportot brīvā laika ietvaros var nerealizēties, netieši liekot saprast darba un izglītības, kā arī cita ikdienas "darba laika" ietvaros veicamā dominēšanu pār "brīvā laika norisēm":

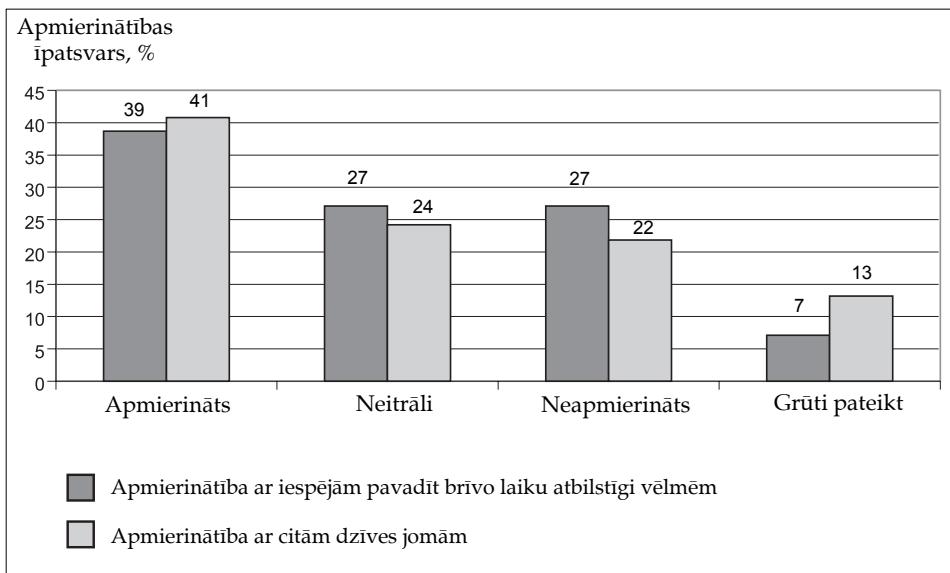
"Kad es nāku uz mājām, es pavadu laiku ar ģimeni un bērniem, bet ne vairāk kā divas stundas, jo esmu vēlu mājās no darba. Vienreiz nedēļā es spēlēju futbolu, ja tas ir iespējams.. klausos mūziku. Palīdzu sievai. Ja cilvēkam ir bērni, tad ir nemitīgi jāstrādā, jārūpējas par ģimeni" (vīrietis, 34 gadi, Rīga, cittautietis).

"[Vēlētos, bet nevaru atlauties] vairāk nodarboties ar sportu, piemēram, baseins" (vīrietis, 23 gadi, Rīga, krievs).

2. attēlā redzamā apmierinātība ar iespējām pavadīt brīvo laiku atbilstīgi savām vēlmēm salīdzinājumā ar apmierinātību ar citām dzīves sfērām apstiprina, ka potenciāli pastāv vēl nerealizēta vēlme realizēt brīvo laiku pēc savas patikas, jo apmierinātība ar tā pavadīšanu ir zemāka, turklāt tas tiek pausts izlēmīgāk nekā apmierinātībā ar citām dzīves sfērām. Vēlme izmantot brīvo

2. attēls

**Apmierinātība ar brīvā laika pavadīšanas iespējām
dzīves jomu kontekstā**

A v o t s: "Dzīves kvalitāte Latvijā".

laiku pēc savas patikas saistāma ar iepriekš minēto "laika trūkuma" jēdzienu. "Laika trūkums" īpaši izpaužas tieši brīvā laika kā nepiespiestu un tādēļ patīkamāku aktivitāšu ietvaros.

Brīvā laika pavadīšana, tostarp – sportojot, tiek atzīta arī par veiksmīgu pārmaiņu un atslodzes iespēju no darba laika radītā sasprindzinājuma, par neatnemamu dienas ritma sastāvdaļu, integrētu ikdienas dzīves norisēs:

"Tā [sportojot] es varu atslābināties. Tas ir labākais veids, kā atslēgties no stresa, kas ir ikdienā" (sieviete, 26 gadi, Rīga, latviete).

"Un tad eju, septījos man parasti ir kaut kāda vai nu aerobika – ar sportu nodarbojos, vai arī nodarbojos ar bungām" (vīrietis, 26 gadi, Rīga, latvietis).

Faktu, ka fiziskās aktivitātes tiek uzskatītas par patīkamu, aizraujošu nodarbošanos citu starpā, apstiprina arī dzīves kvalitātes aptaujā minētās "interesantākās lietas, ar ko regulāri nodarbojas". "Sportošanu" kā vienu no trim interesantākajām nodarbēm minējuši 13,4% respondentu. Grāmatu, preses

lasišana, TV un videofilmu skatišanās, strādāšana dārzā un puķu audzēšana, laika pavadīšana ar ģimeni un bērnu audzināšana, attiecību uzturēšana un laika pavadīšana ar draugiem atzītas par subjektīvi "interesantākām" lietām (tās kopumā sastopamas 1 no vidēji 2,5 sniegtajām atbildēm). "Sportošana" un vēl 10 nodarbes iekļaujamas to nodarbju vidū, kas kopumā veido "2. vidēji sniegto atbildi", bet atlikušās nodarbes (kopumā 44) veido "pēdējo pusī vidēji sniegtās atbildes". Jāņem vērā, ka šajā gadījumā īpaši netiek izdalītas "brīvā laika" un "darba laika" nodarbes, bet noskaidrotas respondentiem interesantās nodarbes, un, lai gan, no vienas puses, "sportošana" minēta kā viena no patīkamām nodarbēm, tomēr tā citu nodarbju vērtējumā ir augstāk par vidēji novērtētajām patīkamajām nodarbēm.

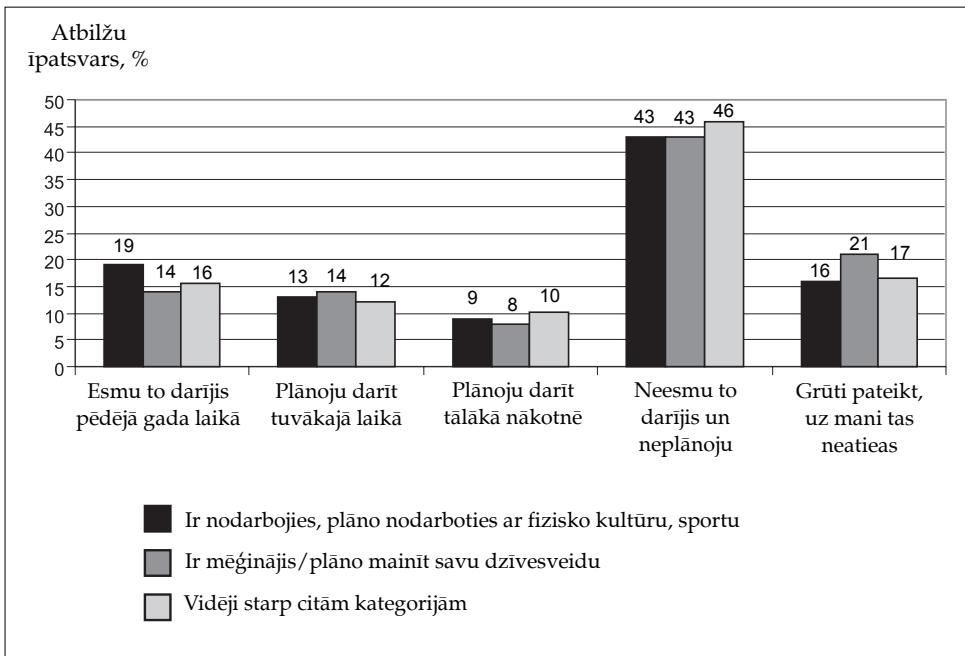
Epilogs: fiziskās aktivitātes un sports un pārmaiņu rīcībspēja

Analizējot sportu un fiziskās aktivitātes rīcībspējas dimensijā "dzives uzlabošanas" kontekstā (3. attēls), galvenās atšķirības starp sportu, fiziskajām aktivitātēm un citiem veicamajiem pasākumiem ir faktā, ka sports un fiziskās aktivitātes relatīvi vairāk izmantoti jau līdz šim (pēdējā gada laikā), turklāt relatīvi retāk nav tikuši izmantoti kā "dzives uzlabošanas" pasākumi (kopumā tuvu pusei respondentu vidēji neizmanto nevienu no aktivitātēm dzives uzlabošanā). Tātad citu pasākumu vidū sports un fiziskās aktivitātes tiek uzskaitītas par reāli izmantojamām stratēģijām savas dzives uzlabošanā (kā potenciālas stratēģijas tās nevar izdalīt citu pasākumu vidū).

Taču vienlaikus fizisko aktivitāšu un sportošanas praksi attiecīgi var interpretēt kā pašas par sevi pieņemtas ikdienas darbības, kam to veicēji nepievērš lielu uzmanību un pašsaprotami saista ar pašreizējo dzīves kvalitātes stāvokli neatkarīgi no tā, kā potenciāli tās būtu izmantojamas nākotnē, ilgtermiņā. Par fizisko aktivitāšu "pašsaprotamību" liecina arī nelielās atšķirības starp fizisko aktivitāšu veikšanu citu nodarbību vidū. Tādēļ, lai gan iepriekš minēts, ka sportošana tiek biežāk izmantota kā reāla, nevis potenciāla prakse, tomēr tā kopumā ar nelielām atšķirībām iekļaujas ikdienas dzīvē izmantotās darbībās.

3. attēls

**Ko Jūs esat darījis pēdējā gada laikā vai plānojat
darīt no zemāk minētā, lai uzlabotu savu dzīvi?**

Atsauces un piezīmes

¹ No Sporta politikas pamatnostādnēm 2004.–2009. gadam (Sporta politikas pamatnostādnēs, 2004), kā arī no Nacionālās sporta attīstības programmas 2006. līdz 2012. gadam, kas pašlaik ir projekta stadija (Nacionālā sporta attīstības programma 2006.–2012. gadam, 2006) var izdalit četrus sporta novirzienus: sports visiem, bērnu un jauniešu sports, augstu sasniegumu sports un invalidu sports.

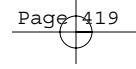
² Pētījums "Dzīves kvalitāte Latvijā" Stratēģiskās analīzes komisijas (SAK) locekļa un SPPI valdes priekšsēdētāja prof. Tāļa Tisenkopfa vadibā. Dzīves kvalitātes formas.

³ "Profesionālās ievirzes izglītība – sistematizēta zināšanu un prasmju apguve, kā arī vērtīborientācijas veidošana mākslā, kultūrā vai sportā līdztekus pamatizglītības vai vidējās izglītības pakāpei, kas dod iespēju sagatavoties profesionālās izglītības ieguvei izraudzītajā virzienā" (Sporta likums, 2004).

⁴ Pētījums "Dzīves kvalitāte Latvijā". Iedzīvotāju aptauja.

Literatūra

- Dzīves kvalitāte Latvijā. 2005. Pētījuma prezentācija Stratēģiskās analīzes komisijā 2005. gada 24. maijā.
- Eiropas Sporta harta. Brisele, Eiropas Padome, 2001. Pieejams: http://www.sp.gov.lv/likumi_noteikumi/0002.htm.
- Nacionālā sporta attīstības programma 2006.–2012. gadam. Projekts. Starpministriju darba grupa, 2006. Pieejams: www.sportakongress.lv/IZMProg_170106_sports.doc.
- Sporta likums. 2004. Pieņemts LR Saeimā 29.10.1998. Ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 2004. gada 13. februārim. Pieejams: <http://www.izm.gov.lv/default.aspx?tabID=3&lang=1&id=102>.
- Sporta politikas pamatnostādnes 2004.–2009. gadam. Informatīvā daļa. Izglītības un zinātnes ministrija, 2004. Pieejams: www.izm.lv/getfile.aspx?sid=287.
- Новиков Ю.* Физкультура – для здоровья, спорт – за счет здоровья // Физкультура или спорт. 2003. Pieejams: www.sport.iatp.org.ua/html/articles5.html.

Secinājumi

Mūsu dzīve pait starp vakardienu un rītdienu, starp iesāktiem darbiem un nākotnes mērķiem, tā pait starp kolēģiem, draugiem un nedraugiem, ģimenē un vienatnē esot. Ikdienas gaitas veido dažādas trajektorijas, un tās balstās atšķirīgā pagātnē un dzīves pieredzē. Katra cilvēka dzīve ir individuāls iespēju, rīcību un attiecību tiklojums tagadnes telpā, bet sabiedrības kopīgā dzīves telpa iegūst noteiktu kvalitāti, saskaroties un pārklājoties dažādu indivīdu dzīvēm. Gan katra cilvēka rīcība, gan publiskās telpas kvalitāte – ekonomiskā situācija, uzkrātā labklājība, politikas kvalitāte, sabiedrības integrētība, attiecību kultūra u. c. – nosaka robežas, kuru ietvaros indivīdi var rīkoties, lai uzlabotu savu dzīvi.

Pētījumā "Dzīves kvalitāte Latvijā" tika noskaidrota iedzīvotāju subjektīvā dzīves kvalitātes izjūta un analizēti objektīvie rādītāji. Pēdējos gados Latvijas ekonomikai raksturīga strauja izaugsme, vērojams zināms pieaugums arī algu, mājsaimniecību ienākumu, pirkspējas ziņā. Liela daļa iedzīvotāju jau sasniegusi pietiekami augstu dzīves līmeni un ir ar to apmierināta. Tie ir cilvēki, kuri pratuši izmantot tirgus ekonomikas un atvērtās sabiedrības priekšrocības, realizējuši sevi izglītības un profesionālās darbības jomās. Pētījums liecina, ka visstraujāk dzīve uzlabojas uzņēmējiem, profesionāļiem un augsti kvalificētiem darba ņēmējiem, kā arī jauniem, izglītotiem, aktīviem cilvēkiem ar optimistisku skatu uz nākotni, kuriem ir mērķi un ambīcijas. Šie cilvēki spēj pārvaldīt un virzīt savu dzīvi, realizēt pašu izvēlētās stratēģijas.

Tomēr dzīves kvalitāte sabiedrībā uzlabojas nevienmērīgi, un labklājībai ir tendenze koncentrēties turīgās, izglītotās, attīstības centriem tuvu dzīvojošās sabiedrības lokā. Svarīgi faktori un resursi, kuri nosaka dzīves uzlabošanos, – izglītība, darbs, ienākumi, mobilitāte, zināšanas u. c., arī darbojas tā, ka tos vairāk

mobilizē un izmanto turīgā, zinīgā, izglītotā sabiedrības daļa. Par nevienmērīgu dzīves kvalitātes pieaugumu liecina arī Džini koeficienta vērtības palielināšanās Latvijā – šis koeficients norāda uz nevienmērīgu ienākumu sadalījumu starp bagātajiem un trūcīgajiem iedzīvotājiem.

Analizējot dzīves kvalitātes mikroizpausmes – cilvēku vērtības, priekšstatus, attieksmes, rīcību un ikdienas praksi, kā arī dzīves kvalitāti ietekmējošos makroprocesus – tautsaimniecības attīstību, valsts politiku, privātā sektora darbību, sociālo komunikāciju, pētījums ļāva nonākt pie vairākām būtiskām atziņām.

- Individuālā limenī sabiedrībā pastāv aktīva vēlme un centieni uzlabot dzīvi, cilvēki īsteno un kombinē dažādas individuālās dzīves uzlabošanas stratēģijas, starp kurām dominē strādāšana un naudas pelnišana.
- Šo darbību sekmes un reāli uzlabojumi dzīves kvalitātē atkarīgi galvenokārt no pašu indivīdu rīcībspējas – viņu spējām, zināšanām, uzņēmības, piekļuves resursiem un iespējām. Vienas un tās pašas dzīves uzlabošanas stratēģijas dažādu cilvēku dzīvē var dod atšķirīgus rezultātus, un tas atkarīgs no dzīves kvalitāti "stratificējošiem" faktoriem – izglītības, vecuma, dzīvesvietas, mobilitātes, ienākumiem u. c.
- Pašlaik Latvijā pietrūkst plašāku institucionālu rīcībspējas atbalsta mehānismu, kas ļautu cilvēkiem aktīvāk īstenot viņu dzīves stratēģijas un vienlaikus veicinātu arī sabiedrības kopējā labklājības līmena celšanos. Būtisks šķērslis ceļā uz augstāku dzīves kvalitāti ir neapmierinoša politikas kvalitāte, īpaši korupcijas gadījumi, kas signalizē iedzīvotājiem par valsts vienaldzību pret viņu problēmām.
- Latvijā dažādas politikas jomas (ekonomiskā, sociālā, izglītības, nodarbinātības, veselības aizsardzības, reģionālās attīstības u. c.) nav pietiekami saskaņotas un vērstas uz indivīda rīcības atbalstišanu labas dzīves veidošanā. Izstrādātais Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007.–2013. gadam ir mēģinājums virzīt sabiedrības attīstību preti dzīves kvalitātes mērķiem.

Kā savu dzīvi vērtē Latvijas iedzīvotāji? Videjais dzīves apmierinātības rādītājs ("Cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar savu pašreizējo dzīvi kopumā?"), pēc 2005. gada vasarā veiktās aptaujas datiem, 10 ballu sistēmā bija 6,1 (vārdiskā izteiksmē – "gandrīz labi"). Salīdzinājumam: 2003. gada veiktajā Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda pētījumā šis rādītājs Latvijā bija 5,5 (Eiropas Savienības vecajās dalībvalstīs tas bija 7,3, bet visās 25 dalībvalstīs vidēji – 7,1). Dzīves apmierinātības rādītāja pieaugums atspoguļo pakāpeniskus uzlabojumus cilvēku labklājībā. Vērtējot dažādas

dzīves jomas, iedzīvotāji visvairāk ir apmierināti ar atbalstu, ko saņem un sniedz citiem, ar ģimeni, dzīves vidi, mājokli, laiku, ko var veltīt ģimenei un sev, izglītību un veselību. Šajos rādītājos vairāk nekā 50% respondentu atbildējuši, ka ir ļoti apmierināti vai apmierināti. Pētijumā konstatētas nozīmīgas sakārības starp cilvēku rīcībspēju, iespējām ietekmēt dzīvi un apmierinātību ar to. No tā izriet būtisks secinājums: jo vairāk cilvēks spēj pats būt situācijas noteicējs, jo vairāk viņš ir apmierināts ar konkrēto dzīves jomu. Jomas, ar kuriem cilvēki nav apmierināti, ir tās, kuras viņi lielākoties nejūtas spējīgi ietekmēt, piemēram, darba alga, darba vide un apstākļi, arī ienākumi.

Pētijumā iegūtie dati parāda atbilstību starp objektīvajiem labklājības rādītājiem un dzīves subjektīvo novērtējumu, piemēram, cilvēki ar augstākiem ienākumiem, augstāku izglītības līmeni, labāku veselību, ērtāku mājokli kopumā ir vairāk apmierināti ar dzīvi nekā tie, kuru ienākumi ir zemāki vai mājoklis mazāk labiekārtots. Cilvēki ar augstāko izglītību ir ievērojami apmierinātāki ar vairumu dzīves jomu, īpaši ar darbu, ienākumiem, izglītību, nekā tikai pamatskolu beigušie. Izglītība nodrošina pieeju labāk atalgojam darbam, vairāk zinošie cilvēki efektīvāk izmanto savas spējas un citus resursus, labāk pārvalda savas dzīves virzību, kas sniedz viņiem arī lielāku gandarijumu. Latvijā atšķirības starp turīgāko un trūcīgāko iedzīvotāju vispārējo apmierinātību ar dzīvi ir vienas no krasākajām Eiropā. Mūsu valsts trūcīgāko iedzīvotāju ienākumi ES kontekstā patiešām ir zemi, un viņi ikdienā sastopas ar nopietnām izdzīvošanas grūtībām un eksistenciālām problēmām.

Kā Latvijas cilvēku ikdienas galvenā prioritāte un arī dzīves uzlabošanas centrālā stratēģija iezīmējas darbs. Gan vīriešiem, gan sievietēm pie mums ir viena no garākajām darba nedēļām Eiropas Savienībā un arī vieni no zemākajiem ienākumiem. Ar darbu kopumā apmierināta vairāk nekā puse aptaujāto, tomēr darba ķēdējība Latvijā nav pārāk prasīgi pret savu darba devēju un darba apstākļiem – viņi bieži ir apmierināti ar darbu pat tad, ja tos neapmierina atsevišķi tā aspekti. Tā gandrīz 40% aptaujāto valsts iedzīvotāju nav apmierināti ar darba algu (tikai 1/5 respondentu šai ziņā ir apmierināta), 25% – ar iespējām īstenot ieceres un mērķus darbā, 18% – ar darba apstākļiem un 14% nav apmierināti ar darbu kopumā. Iezīmējas tendence, ka darbs bieži tiek uzlūkots kā iztikas līdzekļu avots un izdzīvošanas instruments, kas nesniedz gandarijumu. Pastāv pretruna starp “instrumentālo darbu” (nodarbinātības, samaksas, ienākumu avots) un “kvalitatīvo darbu” (darba vide, apstākļi, novērtējums, izaugsmes iespējas u. tml.).

Materiālās labklājības ziņā dzīves kvalitātes galvenā problēma Latvijā pašreiz ir mazas algas un zemi ienākumi lielā iedzīvotāju daļā un sekas tam – daudzu mājsaimniecību finansiālās grūtības. Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda pētījumā 44% aptaujāto Latvijas mājsaimniecību atzina, ka grūti "savilk galus", šajā ziņā sliktāka situācija bija tikai Turcijā, Polijā un Bulgārijā. Mūsu pētījums liecina, ka cilvēki zemās algas mēģina kompensēt ar daudzstrādāšanu (vairāki darbi, garākas darba stundas, darbs vakaros, brīvdienās) un pārmērīgu darba slodzi, kas rada sarežģijumus citās dzīves jomās – ģimenes attiecībās, pašrealizēšanas iespējās, pilnvērtīgas atpūtas un veselības ziņā. Smaga strādāšana ne vienmēr dod pieaugumu ienākumos, arī darba apstākļi un darba devēja attieksme ne vienmēr apmierina, un tas kopsakarā ar laika trūkumu pazemina subjektīvo apmierinātību ar dzīvi. Pēdējā laikā ievērojama daļa Latvijas darbspējīgo iedzīvotāju izvēlas doties strādāt uz ārzemēm, kur viņi par to pašu darbu var saņemt lielāku atalgojumu un, iespējams, arī augstāku novērtējumu un cilvēcisku gandarijumu.

Pētījumā iezīmējas pretruna starp dzīves ideāliem un vajadzībām. Respondenti par dzīves nozīmīgākajām vērtībām un svarīgu apmierinājuma avotu atzina ģimeni un attiecības ar tuvākajiem, tomēr kā galvenā ikdienas dzīves ass izcēlās darbs un iztikas pelnīšana. Tieši darbs, kas vērsts uz ģimenes materiālo nodrošināšanu, paņem visvairāk enerģijas un izraisa laika trūkumu citām dzīves vajadzībām. Visvairāk no laika trūkuma cieš ģimene, attiecības ar tuvākajiem, atpūtas iespējas, pašrealizācija. Ģimenes apgādāšana gan nodarbinātajām sievietēm, gan vīriešiem ir biežākais motīvs virsstundu strādāšanai. Arī izplatītie priekšstatī par sieviešu un vīriešu lomu ģimenē apstākļos, kad abi laulātie ir iesaistīti naudas pelnīšanā, rada papildu spriedzi. Vīrieši izjūt lielu spriedzi saskaņā ar priekšstatīem, ka viņiem jābūt naudas pelnītājiem un ģimenes apgādniekim, savukārt sievietēm dubultu slodzi sagādā algotā darba un mājas soļa apvienošana. Šo pretrunu var palidzēt risināt tāda valsts politika, kas atbalsta abu dzimumu līdzvērtīgu iesaistīšanos ne tikai darba tirgū, bet arī ģimenē un darba un ģimenes dzīves apvienošanā. Turēšanās pie "tradicionāla" vīriešu un sieviešu lomu dalījuma pazemina dzīves kvalitāti abiem dzimumiem. No demogrāfiskās krīzes risināšanas un tautas ilgtspējīgas attīstības viedokļa Latvijā svarīga ir abu partneru iesaistīšanās gan darbā, gan ģimenes aprūpē, gan bērnu audzināšanā, tāpēc svarīgi ir saskaņot nodarbinātības un ģimenes politiku.

Kā problēmjoma dzīves kvalitātē izkristalizējās arī iedzīvotāju attieksme pret veselību. Pētījumā konstatēts, ka rūpes par labu dzīvi bieži vien nav sasis-

tītas ar rūpēm par veselību. Vairums aptaujāto uzskata veselību par līdzekli labas dzīves nodrošināšanai, nevis daļu no tās. Ar veselību visbiežāk saprot slimības neesamību, bet ar rūpēm par to – slimību ārstēšanu, turklāt pārsvarā – gadījumos, kad veselības traucējumi vairs neļauj pilnvērtīgi strādāt. Citiem vārdiem – cilvēki veselību pakārto darbam un parasti nonāk līdz holistiskai izpratnei par to uz slimības pieredzes, nevis izglītības pamata. Veselības aprūpes galvenie līdzekļi joprojām ir zāles un vitamīni, nevis veselīgs dzīvesveids – darba un atpūtas līdzsvars, veselīga pārtika, pietiekamas fiziskās aktivitātes u. tml. Cilvēki nepietiekamu uzmanību pievērš emocionālajai un psihiskajai veselībai, kas visbiežāk pat neietilpst viņu priekšstatos par veselību. Galvenie faktori, kas traucē iedzīvotājiem rūpēties par veselību, ir nepietiekama izpratne par veselības aprūpi, laika un materiālo resursu trūkums, kā arī kaitīgi ieradumi. No sabiedrības viedokļa šāda tendence nav uzskatāma par konstruktīvu, jo negatīvi ietekmē mūža ilgumu, pazemina individu dzīves kvalitāti, rada papildu slodzi veselības aprūpes sistēmai. Tomēr var novērot arī pozitīvu tendenci: jaunāka un vidēja vecuma cilvēki arvien vairāk pievēršas veselīgam dzīvesveidam, fiziskām aktivitātēm, saslimstību profilaksei. Pētijums ļauj secināt, ka nepieciešama mērķtiecīga veselības izglītība un sabiedriskas kampaņas nolūkā uzlabot iedzīvotāju izpratni par veselību un tās aprūpi. Īpaša vērība jāpievērš jautājumiem, kas saistiti ar psihisko veselību, emocionālo labsajūtu, spēju pārvarēt stresu, sociālas krizes situācijas, kādās individu nereti nonāk. Rūpes par psihisko veselību ir tikpat cieši saistītas ar dzīves kvalitāti kā rūpes par fizisko veselību.

Dzīves kvalitāti būtiski ietekmē labklājības vienmērīga izplatība visā sabiedrībā, nabadzības un astumtības mazināšana, cilvēkdrošība, sociālo pakalpojumu pieejamība un to kvalitāte, savstarpējā uzticešanās. Šajā aspektā pētijums liecina par atšķirībām dažādās iedzīvotāju grupās. Satrauc vecākās paaudzes zemais dzīves kvalitātes pašvērtējums (77% aptaujāto vecākā gadagājuma respondentu to vērtē kā sliktu) un arī objektīvo dzīves kvalitātes indikatoru atpalicība šajā demogrāfiskajā grupā. Pensionāru dzīves kvalitātes uzlabošana ir neatliekami risināms jautājums, jo daudzi no viņiem ilgstoši dzīvo nabadzībā, izjūt ne tikai materiālas grūtības, bet arī depresiju, pazemojumu, jūtas nevajadzīgi. Ja nav iespējams ievērojami palielināt zemās pensijas, tad vismaz jāmeklē citi veidi, kā mazināt trūcīgo pensionāru izdevumus, no jauna iesaistīt viņus darba tirgū, sociālajā apritē. Vecākajai paaudzei piemīt virkne vajadzīgu rīcībspējas resursu – dzīves pieredze, zināšanas, laika resursi, interese un vēlme

palīdzēt bērniem un mazbērniem. Vecāko cilvēku resursi un iespējas vairāk jāizmanto, sniedzot atbalstu sociālās, ģimenes un citu politikas jomu ietvaros.

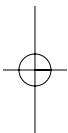
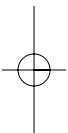
Latvijā dzives kvalitātē svarīgs ir etniskais aspekts. Pētijums nedod pamatu pieņēumiem, ka krievu tautības iedzīvotāju dzives kvalitāte būtu zemāka nekā latviešiem un ka viņi tiktu diskriminēti darba tirgū, izglītības jomā, sociālo pakalpojumu saņemšanas iespējās. Ienākumi, nodarbinātība, mājokļa apstākļi un citi dzīves apstākļi etniskā griezumā būtiski neatšķiras. Zināmas atšķirības pastāv subjektīvajos priekšstatos par dzīves kvalitāti, tās uzlabošanas iespējam un praktiskajiem risinājumiem. Latvieši pauž lielāku motivāciju un gatavību izmantot publiskajā sfērā pieejamos sociālo tīklu un institucionālos resursus, piemēram, sadarbošanos ar partneriem Latvijā, vēršanos pie pašvaldības, Eiropas Savienības u. tml. Viņi arī vairāk paļaujas uz saviem spēkiem, paša gatavību riskēt. Visnozīmīgākās atšķirības starp latviešiem un krieviem izpaužas tieši politiskās integrācijas un līdzdalības ziņā: latvieši ir daudz vairāk iesaistīti politiskajās aktivitātēs un līdzdalības formās, kas potenciāli dod lielākas iespējas ietekmēt norises pašvaldību un valsts līmenī un līdz ar to aktīvāk iesaistīties savas dzīves uzlabošanā. Nozīmīgie etnopolitikas soļi, piemēram, pilsonības iegūšanas atvēršana nepilsoņiem, Valodas likums, izglītības reforma ir atšķirīgi interpretēti un politiski skaidroti lielākajās sociolingvisiskajās grupās, un tas radījis savstarpējas konkurences un apdraudētības izjūtu. Etniskā spriedze Latvijā nevairo dzīves kvalitāti.

Dzīves kvalitātes paaugstināšanā izšķirīga nozīme ir individu iniciatīvai un rīcībspējai, ko vajadzētu atbalstīt gudrai un prasmīgi īstenotai valsts politikai nodarbinātības, uzņēmējdarbības, izglītības, reģionālās attīstības, integrācijas un citās jomās. Īpaša uzmanība pētijumā tika pievērsta individu rīcībspējas analīzei, noskaidrojot personiskās iniciatīvas un rīcības modeļus, to, kā cilvēki cenšas uzlabot savu dzīvi. Individu un mājsaimniecību līmenī vērojamas dažādas stratēģijas jeb tipoloģiski rīcības modeļi dzīves uzlabošanai: cilvēki cenšas vairāk strādāt un pelnīt, iegūt labāk apmaksātu darbu, pārceļas uz citu dzīvesvietu, migrē uz ārzemēm, uzlabo mājokļa apstākļus, izrāda iniciatīvu saimnieciskā jomā, cenšas vairāk rūpēties par ģimeni, apdrošina veselību, īpašumu, pensiju, paplašina paziņu loku un sadarbojas problēmu risināšanā, nodarbojas ar pašaudzināšanu u. tml. Vēlme uzlabot materiālo situāciju, strādāt un pelnīt sabiedrībā izpaužas visspilgtāk – puse respondentu ir praktiski rīkojušies vai plāno uzsākt darbības, lai vairotu savu ģimeņu materiālo labklājību.

Cilvēku aktivitātē atalgo viņus ar konkrētiem uzlabojumiem ikdienas dzīvē un sniedz arī lielāku gandarijumu. Dzīves stratēģiju izvēle ir individuāla, un cilvēku centienos pēc labas dzīves ieliktas lielas cerības un uzlabojumu potenciāls. Valstij un privātajam sektoram jāatraisa un jāatbalsta individuālai rīcībspēja. Jāuzlabo nodarbinātības iespējas, jārada vairāk atbalsta instrumentu iniciatīviem cilvēkiem, kuri vēlas uzsākt savu uzņēmējdarbību. Nepieciešams lielāks atbalsts vidējiem un mazajiem uzņēmumiem, kā arī pašnodarbinātajām personām, kuras darbojas ekonomiski mazāk attīstītās teritorijās. Daudzos uzņēmumos būtiski jāceļ darba samaksa un jāuzlabo darba apstākļi. Ieguldījumi cilvēkresursos ne tikai uzlabos dzīves kvalitāti, bet cels arī uzņēmumu konkurentsēju. Lai sasniegtau augstāku dzīves kvalitāti, vajadzīga solidaritāte iedzi-votāju un valsts starpā. Godīga, atbildīga un efektīva politika ir vitāli svarīga, lai cilvēki justos novērtēti, droši par nākotni savā valstī un varētu īstenot savus dzīves mērķus.

Uzlabot dzīves kvalitāti ir principiāls uzdevums Latvijas attīstībā. Bez tā izpildes nebūs iespējams saglabāt un vairot nācijas dzīvo spēku, uzturēt ekonomiskās augsmes tempus, veidot integrētu sabiedrību. Lielākā daļa cilvēku tiecas pēc labas dzīves – strādāt tūkamu, labi apmaksātu darbu, uzturēt ģimeni, uzlabot mājokli, pilnvērtīgi atpūsties, rūpēties par veselību, iesaistīties sociālajā dzīvē, realizēt savas ieceres un mērķus. Pašreiz Latvijai ir labs brīdis, lai veidotu tādu politiku, kas straujo ekonomikas attīstību un personisko iniciatīvu virzītu preti šiem cilvēciskajiem labas dzīves mērķiem. Tam nepieciešama kopīga vīzija par Latvijas nākotni, sabiedrības solidaritāte un individuālai rīcībspēja veidot sev vēlamu dzīvi.

Baiba Bela
Tālis Tisenkopfs

Īsas ziņas par rakstu autoriem

Ivars Austers

PhD (Stokholmas universitāte), šobrid LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Psihoģijas nodaļas asociētais profesors. Pētnieciskās intereses: sociāla identitāte, sociālo grupu savstarpējā uztvere un secinājumi, riska subjektīvais vērtējums.

Baiba Bela

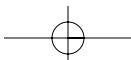
Dr. sc. soc., Mag. phil., LU Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas docente, LU Filozofijas un socioloģijas institūta Nacionālā mutvārdu vēstures projekta pētniece. Zinātniskās intereses: biogrāfiskā socioloģija, mutvārdu vēsture, identitāte. 2004. gadā saņēmusi Minsteres balvu un LU rektora atzinības rakstu par disertāciju "Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi". Latvijas Antropologu biedrības valdes priekšsēdētāja (2004–2006), Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas "Dzīvesstāsts" biedre.

Elgars Felcis

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas bakalaura programmas 3. kursta students (2006. gada pavasara semestrī – Kopenhāgenas universitāte, Antropoloģijas departaments). Projektu vadītāja asistents Baltijas Sociālo zinātņu institūtā. Zinātniskās intereses: sporta socioloģija, sociālā antropoloģija.

Renārs Felcis

Socioloģijas bakalaura studijas, 4. kurss. Latvijas Sociologu asociācijas biedrs. Projektu vadītāja asistents Baltijas Sociālo zinātņu institūtā. Līdzdalība Eiropas Sociāla fonda, Latvijas valsts, BISS finansēto pētījumu projektos "Invalidu riteņkrēslu lietotāju integrācija darba tirgū", "Mazizglītoto mazākumtautību jauniešu integrācija darba tirgū", DAPHNE programmas projektā "Jaunieši un etniski neviendabīgas skolas. Pasākumi pret etnisku vardarbību skolēnu vidū". Zinātniskās intereses: sporta socioloģija.

Mihails Hazans

Dr. math., LU Ekonomikas un vadības fakultātes asociētais profesors, Baltijas Starptautiskā ekonomikas politikas studiju centra (BICEPS) asociētais pētnieks. Kopš 2001. gada izpildījis daudzus pētījumus par Latvijas, Igaunijas, Lietuvas un Albānijas darba tirgiem un izglītības problēmām pēc Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas, Pasaules bankas, Eiropas Komisijas, Starptautiskās darba organizācijas, ASV Starptautiskās attīstības aģentūras, Latvijas Bankas un LR Ekonomikas ministrijas pasūtījuma, kā arī Globālā attīstības tīkla (GDN) reģionālo pētījumu konkursu ietvaros. Starptautiskās reģionālās zinātnes asociācijas (RSAI), Eiropas Ekonomistu asociācijas (EEA) un Sociālo zinātņu pētījumu tīkla (SSRN) biedrs, vairāku starptautiskajos zinātniskos izdevumos publicēto rakstu autors un vairāku starptautisko akadēmisko žurnālu recenzents. ESF nacionālās programmas "Darba tirgus pētījumi" ietvaros – NVA projekta "Bezdarbnieku sociālpsiholoģiskais portrets" zinātniskais vadītājs, kā arī atbildīgais pētnieks Labklājības ministrijas projektos "Darba algas un to ietekmējošie faktori" un "Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums".

Ilze Lāce

Sociālo zinātņu maģistra grāds socioloģijā. Pašlaik LU Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas doktora studiju programmas 1. kurga studente un Baltijas Sociālo zinātņu institūta pētniece. Pētnieciskās intereses: dzīves apstākļi un dzīves kvalitāte, dzīves stils, laika izlietojums un brīvais laiks, ilgtspējīga lauku attīstība.

Vladimirs Meņšikovs

Dr. sc. soc., Daugavpils universitātes Sociālo zinātņu fakultātes dekāns, Socioloģijas katedras profesors. Daudzu LZP, IZM, ANO Pārstāvniecības Latvijā projektu vadītājs vai līdzautors. Zinātniskās intereses: pilsētas socioloģija un reģionālie pētījumi, drošības socioloģija, izglītības socioloģija, ekonomiskā socioloģija.

Signe Mežinska

Mag. phil., Rīgas Stradiņa universitātes Humanitāro zinātņu katedras lektore. RSU Sociālo zinātņu doktora studiju programmas studente, doktora darba tēma "Slimības jēdziens, tā izpratnes nozīme ārsta un pacienta attiecībās". Zinātniskās intereses: veselības un slimības socioloģija, medicīnas ēтика, bioēтика un Eiropas biopolitika.

Aivita Putniņa

Sociālantropoloģe, strādā Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļā. Bakalaura grādu socioloģijā ieguvusi Vitauta Dižā universitatē Kauņā, maģistra grādu sociālajā antropoloģijā – Kembridžas universitatē Lielbritānijā. Kembridžas

428 Ūsas ziņas par rakstu autoriem

universitātē 1999. gadā iegūts doktora grāds, aizstāvot darbu par rīcībspēju un bērnu dzimšanu Latvijā. Pētnieciskā pieredze saistīta gan ar akadēmiskiem pētījumiem reprodiktīvās veselības, dzimtes, korupcijas, biotehnoloģijas un pārvaldības jomā, gan lietišķiem pētījumiem par kultūru, pārvaldību, tautas attīstību, Rīgas pilsētas attīstību, gan ar politikas analizi, veidojot valsts politikas dokumentus ārpolitikas, kultūrpoli-
tikas, sabiedrības integrācijas politikas, veselības aprūpes politikas un nacionālā plāna
jomā.

Līga Rasnača

Mag. sc. soc. Klātienes doktorantūra LU lietišķajā socioloģijā, 3. kurss, tiek rakstīts pro-
mocijas darbs par ilgstošā bezdarba problemātiku. Pamatdarbs LLU SZF, Socioloģijas
katedra, lektore, pasniedz Ievadu socioloģijā, Sociālo politiku un Pilsētu socioloģiju.
Līdzdalība nozīmīgos projektos: "Sociālās iekļaušanas situācija Jelgavas pilsētā" (2003,
PHARE), 2005. gadā "Pārskats par tautas attīstību", 2005./2006. gadā ES Sociālā fonda
projekts "Latvijas un tās reģionu darba tirgus specifiskās problēmas". Zinātniskas
intereses: mājokļa risinājumu problēmas, nodarbinātības un bezdarba sociālie aspekti.

Anda Rožukalne

Mag. sc. soc., Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas studiju
nodaļas lektore. Strādājusi Rīgas Stradiņa universitātē par žurnalistikas studiju pro-
grammas vadītāju. Pirms akadēmiskās karjeras bijusi žurnāla "Santa" galvenās redak-
tores vietniece, LNT ziņu direktore, žurnāliste laikrakstā "Diena", "Latvijas Jaunatne"
u. c. Divas reizes (2002. un 2004. gadā) saņēmusi Nacionālās radio un televīzijas padomei
balvu "Gada televīzijas un radio kritiķis". 2004./2005. gadā vadījusi mediju lieto-
šanas paradumu pētījumu "Mediju diena", kas vienlaikus notika visās Baltijas valstīs.
No 2002. gada Baltijas Mediju pētnieku asociācijas biedre.

Vents Sīlis

Mag. phil., Rīgas Stradiņa universitātes Humanitāro zinātņu katedras lektors. Pašlaik
studē RSU doktora studiju programmā sociālajās zinātnēs, kultūras, sociālās un medi-
cīnas antropoloģijas apakšprogrammā, diplomdarba nosaukums: "Rūpes par veselību
dzīves kvalitātes kontekstā". 2003. gadā piedalījies Latvijas Pacientu tiesību biroja pētī-
jumā par pacienta tiesību stāvokli Latvijā. 2002.–2005. gadā pētnieks grantā "Medici-
nas ētikas pamatprincipu morālie un psiholoģiskie aspekti: situācija Latvijā". Pašreiz
pētnieks grantā "Mūsdienē medicīnas ētikas teoriju pielietojums ārstniecības personu
profesionālajā darbībā".

Anna Some

Latvijas Universitātes Socioloģijas bakalaura 3. kurga studente. Strādā par projektu vadītāju tirgvedības pētījumu jomā. Socioloģisko pētījumu praksē vada studentu grupu, veicot pētījumu par nevalstiskajām organizācijām sabiedrības un zinātnes attiecību kontekstā. Pētnieciskās intereses: nodarbinātības jautājumi, izglītības un nodarbinātības saistība, personāla atlase pēc izglītības kvalifikācijām.

Sandra Šūmane

Mag. sc. soc., zinātniskā asistente Latvijas Universitātes Sociozinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūtā. Zinātniskās intereses: lauku attīstība, inovācija, mobilitāte. Līdzdalība projektos: Eiropas Savienības 5. un 6. ietvara pētnieciskie projekti "Marketing Sustainable Agriculture: An Analysis of the Potential Role of New Food Supply Chains in Sustainable Rural Development", "Transforming Rural Communication", "Multagri. Capitalisation of Research Results on the Multifunctionality of Agriculture and Rural Areas", "Encouraging Collective Farmers Marketing Initiatives" u. c.

Inese Šūpule

Latvijas Universitātes Socioloģijas nodaļas doktorantūras studente, Baltijas Sociālo zinātņu institūta pētniece. Latvijas Sociologu asociācijas valdes locekle. Pētnieciskās intereses: sabiedrības integrācija (gan sociālie, gan etniskie aspekti), politiskā līdzdalība un sabiedrības demokratizācija, nodarbinātības jautājumi Latvijā, īpaši dzimumu nevienlīdzība darba tirgū, un pētījumu metodes socioloģijā.

Juris Tipa

LU Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas bakalaura programmas students. Strādā sabiedrības un tirgus pētījumu uzņēmumos. Pētnieciskās intereses: dzīves kvalitāte, izglītības socioloģija, populārā kultūra.

Tālis Tisenkopfs

Dr. sc. soc., Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas profesors. Nozīmīgākie pētījumi – tautas attīstībā, lauku un reģionālajā attīstībā. Pētnieciskās intereses: ilgtspējīga attīstība, demokrātija.

Ilze Trapenciere

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece. Zinātniskās intereses un nozīmīgākie pētījumi jaunatnes socioloģijā un dzimtes studijās.

---

430 Šīs ziņas par rakstu autoriem**Karīna Vasilevska**

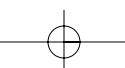
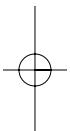
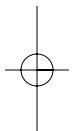
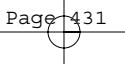
M. Sc. sociālajā antropoloģijā Londonas Ekonomikas augstskolā. Divus gadus strādājusi Kosovā un Horvātijā EDSO miera uzturēšanas misijā un nevalstiskajā sektorā. 2005. gadā administrejusi Tautas attīstības pārskata projektu Latvijas Universitātē. Pētnieciskās intereses: attīstības pētniecība, bērnības etnogrāfija, kognitīvā antropoloģija, identitātes jautājumi pārmaiņu sabiedrībā.

Vladislavs Volkovs

Dr. sc. soc., profesors, Daugavpils universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociało pētījumu institūta direktors. Zinātniskās intereses: etniskā socioloģija. Nozīmīgākie pētījumi, kuros piedalījies pēdējo piecu gadu laikā: "Latvijas nacionālo minoritāšu prasības etniskās identitātes saglabāšanas garantēšanai" (2004), "Mainīgās identitātes: etnisko grupu mobilizēšanās un sabiedrības etniskās struktūras izmaiņu ietekme uz sabiedrības integrāciju" (2004), "Latvijas etnisko minoritāšu politiskās orientācijas un kultūras dzīves evolūcija sabiedrības integrācijas sākuma posmā" (2002).

Brigita Zepa

Latvijas Universitātes Socioloģijas katedras profesore, Baltijas Sociālo zinātņu institūta direktore. Eiropas Sociologu asociācijas (ESA) biedre. Pētnieciskās intereses: sabiedriskās politikas analīze, etnopolitika, sabiedrības demokratizācija, politiskā līdzdalība, salīdzinošie vērtību pētījumi, demokrātiskās vērtības, nodarbinātības jautājumi Latvijā, sabiedrības sociālā integrācija.

Strategic Analysis Commission
under the Auspices of the President
of the Republic of Latvia

QUALITY OF LIFE IN LATVIA

"Zinātne" Publishers
Riga 2006
In Latvian

Stratēģiskās analīzes komisija
DZĪVES KVALITĀTE LATVIJĀ

Redaktors *Aivars Klaviņš*
Korektore *Ināra Stašulāne*
Maketētāja *Gundega Kārkliņa*

Formāts 70×100/16. SIA Apgāds "Zinātne",
Akadēmijas laukums 1, Riga, LV-1050.
Reģistrāc. nr. 40003576967.
Iespēsta un iesieta a/s "Preses nams",
Balasta dambis 3, Rīga, LV-1081.